ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

Науково-практичний журнал

№22 листопад 2024

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Норд Г.Л.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штирьов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер Л. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатьєва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. Л., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 22 листопад 2024 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПР від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 14.11.24 р.
Підписано до друку 14.11.24 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 46.9.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 1411/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2024

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.
1.1. Високий науковий рівень статті.
1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.
2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
2.4. Анотація.
2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
2.6. Текст статті.
У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:
— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
— формулювання цілей статті (постановка завдання);
— виклад основного матеріалу дослідження з повним обгрунтуванням отриманих наукових результатів;
— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
— список літератури;
— список літератури (References) в романському алфавіті.
Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.
Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями http://www.economy.in.ua/d/references.doc або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.
3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті перезбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.
4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4).
4.2. Анкета (скачати на сайті).
4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).
Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

** Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.*

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 22 листопад 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Бобиль В. В., Мушникова С. А. , Топоркова О. А., Пікуліна О. В.
Управління бюджетними потоками в системі фінансово-економічних відносин державного сектору 7
Братусь Г. А., Мазур Ю. В., Каліна І. І.
Удосконалення інноваційного механізму забезпечення конкурентоспроможності торговельних підприємств 13
Мармуль Л. О., Перчук О. В., Девко С. Т, Вовченко Р. С.
Особливості обліку та нарахування амортизаційних витрат аграрних підприємств 18
Паска І. М., Батажок С. Г., Герасименко І. О., Хахула Б. В., Хахула Л. П.
Проблеми реалізації засад інноваційного маркетингу в діяльності сільськогосподарських підприємств 23
Абдін А. В., Лисяк Л. В.
Удосконалення методичних засад оцінки ефективності фінансування охорони здоров'я 29
Марценюк Л. В., Махінько І. В.
Напрями підвищення кваліфікації працівників: аналіз та рекомендації 38
Погріщук Б. В., Погріщук О. Б., Щербич В. В.
Регіональний економічний потенціал: принципи формування та перспективи розвитку 42
Рябокінь Т. В., Хаустова Є. Б., Денисенко М. П.
Державне управління корпоративним сектором економіки: формування та реалізація стратегії 48
Сахно А. А., Заремба О. Є.
Інвестиції в земельні ресурси як фактор розвитку аграрного сектору 56
Качула С. В., Білуха Р. М.
Підвищення прибутковості страхової компанії в сучасних умовах 64
Гончаренко О. В., Дідур К. М., Ткаченко М. С.
Сучасні підходи до підвищення конкурентоспроможності підприємства для зміцнення продовольчої безпеки країни 71
Махмудов Х. З., Світлична А. В., Мамчич І. С., Уткін М. А., Ярова Д. В.
Проблеми розвитку малого, середнього та великого бізнесу в Україні в період воєнного стану 80
Арістаров Є. М., Квятковська Л. А., Кришан О. Ф.
Інноваційні підходи до оптимізації транспортної логістики в умовах сучасного товарного ринку 86
Голубєв О. В.
Забезпечення людського розвитку в умовах воєнного часу 91
Зеленін Ю. М.
Стійкий розвиток металургії у контексті становлення економіки замкнутого циклу 97
Макоєдова В. О.
Інтелектуальні системи в енергетиці 101
Мовсесян А. С.
Чинники глобальних трансформацій фармацевтичного ринку 106
Піменов С. А.
Інвестиції в штучний інтелект: цінність, доцільність і масштабування в умовах цифровізації підприємств 112
Суліменко Л. А., Цегельник Н. І.
Особливості виробництва продукції бджолосімей як об'єкта біологічних активів: обліково-аналітичний аспект 121
Якимчук О. Ф.
Інструменти, форми і методи державного регулювання природної монополії в енергетиці України 130
Галаз Л. В., Лесик В. Й., Ковтун І. І., Битяк В. Ю., Козак А. М.
Стратегії інноваційного зростання для малого та середнього бізнесу 136
Малиновський Ю. В., Білоніжка В. П., Петик Н. І., Костів Н. І.
Інвестиційні тренди на світових ринках 143
Приходько О. М., Скоробогатова А. О., Семенова Л. Ю.
Роль штучного інтелекту у вивченні поведінки сучасних споживачів 149
Бондарчук Л. В., Веслова Я. В.
Інтегровані комунікаційні системи: перспективи та можливості застосування в сучасних умовах 157

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 22 листопад 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Чуніхіна Т. С., Полозов О. Б., Турчин О. А.
Штучний інтелект і аналіз споживчих трендів: перспективи використання в маркетингу 162

Самілик Т. М., Кисіль О. К.
Створення системи раннього попередження про фінансові труднощі підприємства на основі даних бухгалтерського обліку 169

Дем'яненко Н. В., Сень О. В., Єрохін В. І., Шаповал В. С., Брижаха І. І.
Роль бізнес-планування як каталізатора розвитку соціального підприємництва 176

Лощихін О. О.
Ефективність управління інноваціями в аграрному секторі економіки 181

Нагірняк М. Ф.
Облікове забезпечення формування суб'єктами господарювання податкових зобов'язань за місцевими податками і зборами 185

Недоборовський В. І.
Проблеми управління підприємством в умовах науково-технічного прогресу 191

Павлюх Р. М.
Інституційні структури комерціалізації інноваційних продуктів 197

Паскаль Л. В.
Генезис впливу міст на розвиток інформаційної економіки: теоретичні узагальнення та проблеми 202

Сірук О. М.
Концептуальні засади формування стратегії розвитку конкурентних переваг суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в умовах цифровізації бізнесу 207

Державне управління

Кравченко М. В.
Публічне управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами 214

Лелеченко А. П.
Державна політика в авіаційній галузі України: виклики та перспективи розвитку 223

Потеряйко С. П.
Утворення та розвиток системи управління цивільного захисту 228

Черевко О. В., Самойленко Л. Я., Маслянко О. А.
Управління персоналом публічної служби на засадах гендерної рівності 234

Гриценко Р. А.
Суперечлива роль цифрових активів і технологій блокчейн у підвищенні довіри до фінансово-банківської системи 241

Гура В. Л.
Механізми державного інноваційного розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму в Україні 250

Перга Ю. М., Пашов Р. І.
Оцінювання ризиків штучного інтелекту: методи та виклики в Україні на основі звіту ООН "Управління ШІ на благо людства" 256

Тюріна Д. М.
Перспективи розвитку гендерної політики в умовах євроінтеграції України 265

Захаріна О. В., Рудий М. В.
Кращі світові практики кадрового забезпечення та розвитку компетентностей фахівців системи публічного управління 269

Тарасенко О. Л.
Реалізація державної мовної політики в Україні: європейський контекст 276

Гулей А. Б.
Наглядові ради у закладах охорони здоров'я як інструмент управління: правові засади розвитку 283

Татарнікова Т. О.
Захист національних інтересів як основа державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки 288

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 22 / 2024

CONTENTS:

Bobyl V., Mushnykova S., Toporkova O., Pikulina O.
MANAGEMENT OF BUDGET FLOWS IN THE SYSTEM OF FINANCIAL AND ECONOMIC RELATIONS OF THE PUBLIC SECTOR 7

Bratus H., Mazur Yu., Kalina I.
IMPROVING THE INNOVATIVE MECHANISM FOR ENSURING THE COMPETITIVENESS OF COMMERCIAL ENTERPRISES 13

Marmul L., Perchuk O., Devko S., Vovchenko R.
PECULIARITIES OF ACCOUNTING AND ACCRUAL OF DEPRECIATION EXPENSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 18

Paska I., Khakhula B., Batazok S., Gerasimenko I., Khakhula L.
PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLES OF INNOVATIVE MARKETING IN THE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 23

Abdin A., Lysiak L.
IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR EVALUATING THE EFFICIENCY OF HEALTH CARE FINANCING 29

Martsenik L., Makhin'ko I.
AREAS OF EMPLOYEE TRAINING: ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS 38

Pohrishchuk B., Pohrishchuk O., Shcherbych V.
REGIONAL ECONOMIC POTENTIAL: PRINCIPLES OF FORMATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS 42

Riabokin T., Khaustova Y., Denysenko M.
STATE MANAGEMENT OF THE CORPORATE SECTOR OF THE ECONOMY: STRATEGY FORMATION AND IMPLEMENTATION 48

Sakhno A., Zaremba O.
INVESTMENTS IN LAND ASSETS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SEKTOR 56

Kachula S., Bilukha R.
INCREASING THE PROFITABILITY OF THE INSURANCE COMPANY IN MODERN CONDITIONS 64

Honcharenko O., Didur K., Tkachenko M.
MODERN APPROACHES TO INCREASING ENTERPRISE COMPETITIVENESS TO STRENGTHEN NATIONAL FOOD SECURITY 71

Makhmudov K., Svitlychna A., Mamchich I., Utkin M., Yarova D.
PROBLEMS OF SMALL, MEDIUM AND LARGE BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE DURING THE MARTIAL LAW PERIOD 80

Aristarov Y., Kviatkovska L., Kryshan O.
INNOVATIVE APPROACHES TO THE OPTIMIZATION OF TRANSPORT LOGISTICS IN THE CONDITIONS OF THE MODERN COMMODITY MARKET 86

Holubiev O.
SUPPORTING HUMAN DEVELOPMENT IN WARTIME CONDITIONS 91

Zelenin Y.
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF METALLURGY IN THE CONTEXT OF ESTABLISHING A CLOSED CYCLE ECONOMY 97

Makoiedova V.
INTELLIGENT SYSTEMS IN THE ENERGY SECTOR 101

Movsesyan A.
FACTORS OF GLOBAL TRANSFORMATIONS IN THE PHARMACEUTICAL MARKET 106

Pimenow S.
INVESTMENTS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE: VALUE, FEASIBILITY, AND SCALING IN THE CONTEXT OF ENTERPRISE DIGITALIZATION 112

Sulimenko L., Tsehelnyk N.
PECULIARITIES OF BEE COLONY PRODUCTION AS AN OBJECT OF BIOLOGICAL ASSETS: ACCOUNTING AND ANALYTICAL ASPECT 121

Yakymchuk O.
TOOLS, FORMS AND METHODS OF STATE REGULATION OF NATURAL MONOPOLY IN ENERGY OF UKRAINE 130

Halaz L., Lesyk V., Kovtun I., Bytiak V., Kozak A.
INNOVATIVE GROWTH STRATEGIES FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES 136

Malynovskyi Y., Bilonizhka V., Petyk N., Kostiv N.
INVESTMENT TRENDS IN GLOBAL MARKETS 143

Prykhodko O., Skorobogatova A., Semenova L.
THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE STUDY OF MODERN CONSUMER BEHAVIOR 149

Bondarchuk L., Veslova Y.
INTEGRATED COMMUNICATION SYSTEMS: PROSPECTS AND APPLICATION OPPORTUNITIES IN MODERN CONDITIONS 157

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID
№ 22 / 2024

CONTENTS:

Economy

Chunikhina T., Polozov O., Turchyn O.
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ANALYSIS OF CONSUMER TRENDS: PROSPECTS FOR USE IN MARKETING 162

Samilyk T., Kysil O.
CREATION OF THE SYSTEM OF THE EARLY WARNING IS OF FINANCIAL PRESSURES OF ENTERPRISE ON THE BASIS OF DATA OF RECORD-KEEPING 169

Demyanenko N., Sen O., Yerokhin V., Shapoval V., Bryzhakh I.
THE ROLE OF BUSINESS PLANNING AS A CATALYST FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP 176

Loshchykhin O.
IMPROVING THE INNOVATIVE MECHANISM FOR ENSURING THE COMPETITIVENESS OF COMMERCIAL ENTERPRISES 181

Nahirnyak M.
ACCOUNTING SUPPORT FOR THE FORMATION OF TAX LIABILITIES FOR LOCAL TAXES AND FEES BY BUSINESS ENTITIES 185

Nedoborovskyi V.
THE PROBLEMS OF ENTERPRISE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS 191

Pavlyukh R.
INSTITUTIONAL STRUCTURES FOR COMMERCIALIZATION OF INNOVATIVE PRODUCTS 197

Pascal L.
THE GENESIS OF THE INFLUENCE OF CITIES ON THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION ECONOMY: THEORETICAL GENERALIZATIONS AND PROBLEMS 202

Siruk O.
CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR FORMING A STRATEGY FOR DEVELOPING THE COMPETITIVE ADVANTAGES OF BUSINESS ENTITIES IN THE FIELD OF TRADE IN THE CONTEXT OF BUSINESS DIGITALIZATION 207

Public administration

Kravchenko M.
PUBLIC ADMINISTRATION OF HUMAN RESOURCES AND LABOR RESOURCES 214

Lelechenko A.
STATE POLICY IN THE AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE: CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS 223

Poteriaiko S.
FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT SYSTEM CIVIL PROTECTION 228

Cherevko O., Samoylenko L., Maslyanko O.
PUBLIC SERVICE PERSONNEL MANAGEMENT ON THE BASIS OF GENDER EQUALITY 234

Grytsenko R.
THE CONTROVERSIAL ROLE OF DIGITAL ASSETS AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN INCREASING CONFIDENCE IN THE FINANCIAL AND BANKING SYSTEM 241

Gura V.
STATE MECHANISMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF INCLUSIVE TOURISM IN UKRAINE 250

Perga Iu., Pashov R.
RISK ASSESSMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: METHODS AND CHALLENGES IN UKRAINE BASED ON THE UN'S "GOVERNING AI FOR HUMANITY" REPORT 256

Tiurina D.
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GENDER POLICY IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION 265

Zakharina O., Rudyi M.
BEST GLOBAL PRACTICES OF STAFFING AND COMPETENCE DEVELOPMENT OF SPECIALISTS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM 269

Tarasenko O.
IMPLEMENTATION OF THE STATE LANGUAGE POLICY IN UKRAINE: EUROPEAN CONTEXT 276

Hulei A.
SUPERVISORY BOARDS IN HEALTHCARE INSTITUTIONS AS AN ADMINISTRATION TOOL: LEGAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPMENT 283

Tatarnikova T.
PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS AS THE BASIS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF INTERNAL SECURITY 288

УДК 336.14:[004.4:33.021.8]

В. В. Бобиль,
д. е. н., професор, Український державний університет науки і технологій
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7306-3905
С. А. Мушникова,
д. е. н., професор, Український державний університет науки і технологій
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3860-522X
О. А. Топоркова,
к. е. н., доцент, Український державний університет науки і технологій
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0956-3638
О. В. Пікуліна,
к. е. н., доцент, Український державний університет науки і технологій
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4803-427X

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.7

УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ ПОТОКАМИ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ

V. Bobyl,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian State University of Science and Technology
S. Mushnykova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian State University of Science and Technology
O. Toporkova,
PhD in Economics, Associate Professor, Ukrainian State University of Science and Technology
O. Pikulina,
PhD in Economics, Associate Professor, Ukrainian State University of Science and Technology

MANAGEMENT OF BUDGET FLOWS IN THE SYSTEM OF FINANCIAL AND ECONOMIC RELATIONS OF THE PUBLIC SECTOR

Бюджетний процес являє собою суворо регламентований бюджетним законодавством порядок складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Діяльність держави та органів законодавчої й виконавчої влади у сфері визначення бюджетної стратегії та формування бюджетної політики є відправною точкою бюджетного процесу. Розпорядники бюджетних коштів та окремі бюджетні установи дуже обмежені у правах використання наявних ресурсів. В роботі пропонується представлення бюджетного процесу у вигляді сукупності нормативної, системної та функціональної складових. В межах кожної складової визначені суб'єкти управління бюджетними потоками. Акцентовано увагу на можливості застосування таких управлінських технологій та інструментів, як контролінг, бюджетування, реінжиніринг розпорядниками бюджетних коштів та окремими бюджетними установами.

The budget process is a strictly regulated procedure, as per budget legislation, for drafting, reviewing, approving, executing budgets, reporting on their execution, and overseeing compliance with budget laws. The activities of the state and the legislative and executive authorities in defining budget strategy and shaping budget policy serve as the starting point of

the budget process. The process of forming revenues and expenditures, incomes and expenses of a budget institution is continuous, cyclical, and involves the necessity of making management decisions at each stage.

As a result of comprehensive reforms currently underway in the budgetary sphere, management technologies are being introduced into budget management practices, along with fundamentally new tools for assessing the effectiveness and efficiency of public financial use. Issues of quality and transparency in planning by primary budgetary fund administrators, as well as the overall level of budgetary discipline, are key indicators of the feasibility and efficiency of ongoing reforms.

Administrators of budget funds and individual budget institutions are typically very limited in their rights to utilize available resources. The transformation of inter-budgetary relations entails a clear delineation of powers, an increase in own financial resources, improvement of the financial support mechanism for expenditure powers, and strengthening the financial transparency and accountability of all participants in the budget process.

The work proposes to present the budget process as a combination of normative, systemic, and functional components. Within each component, the subjects of budget flow management are defined. Attention is focused on the possibility of applying such management technologies and tools as controlling, budgeting, and re-engineering by budget fund administrators and individual budget institutions.

The implementation of the proposed tools in budget institution management practice is driven by the need for informational support, coordination of the planning system, synchronization of various types of accounting, optimization of budget programs, and enhancing their alignment with the goals of state policy.

Ключові слова: бюджетний процес, бюджетний менеджмент, інформаційне забезпечення, бюджетні потоки, ресурси, фінансовий контроль.

Key words: budget process, budget management, information support, budget flows, resources, financial control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Перед економікою України стоїть низка завдань раціонального та ефективного управління державними фінансами. Перехід до ресурсозберігаючої та соціально-інклюзивної економіки, а також реагування на масштабні виклики, які постали перед Україною, потребують додаткової уваги до стратегічного планування та управління публічними фінансами на державному та місцевому рівнях.

В бюджетній сфері тривають комплексні реформи, ключові індикатори яких закладено в "Стратегії реформування системи управління державними фінансами", яка, починаючи з 2017 року ухвалюється Кабінетом Міністрів України на кожні чотири роки. Стратегічними цілями таких реформ є підвищення відповідальності, ефективності та розподілу ресурсів у сфері державних фінансів. Вважається, що підгрунтям для ухвалення управлінських рішень головними розпорядниками бюджетних коштів має стати програмно-цільовий метод, який покладено в основу вітчизняного бюджетного процесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Координацію діяльності всіх розпорядників бюджетних коштів через реалізацію функцій планування, організації, мотивації та контролю забезпечує бюджетний процес. Сутність бюджетного процесу та обмеження, з якими стикається наразі ця процедура досліджували Рожко О. Д., Крамаренко К. М., Петленко Ю. В.

У наукових колах активно обговорюється дефініція "бюджетний менеджмент". Іршак О. С. і Фалюта А. В., Козенко А. О. і Кравцова Л. Л., Кладницька Т. А. та інші дослідники розуміють бюджетний менеджмент як систему управління бюджетними потоками з використанням науково обгрунтованих ринкових форм та методів ухвалення ефективних рішень у галузі управління бюджетними активами, пасивами та бюджетними ризиками.

Гузар Б. С., Малюга Н. М., Суліменко Л. А., Цегельник Н. І. акцентували увагу на інструментах та методах контролю ресурсів та витрат за бюджетними програмами. Сукупність взаємопов'язаних управлінських технологій забезпечення фінансовими ресурсами функцій (включно з новими ініціативами) влади, що базуються

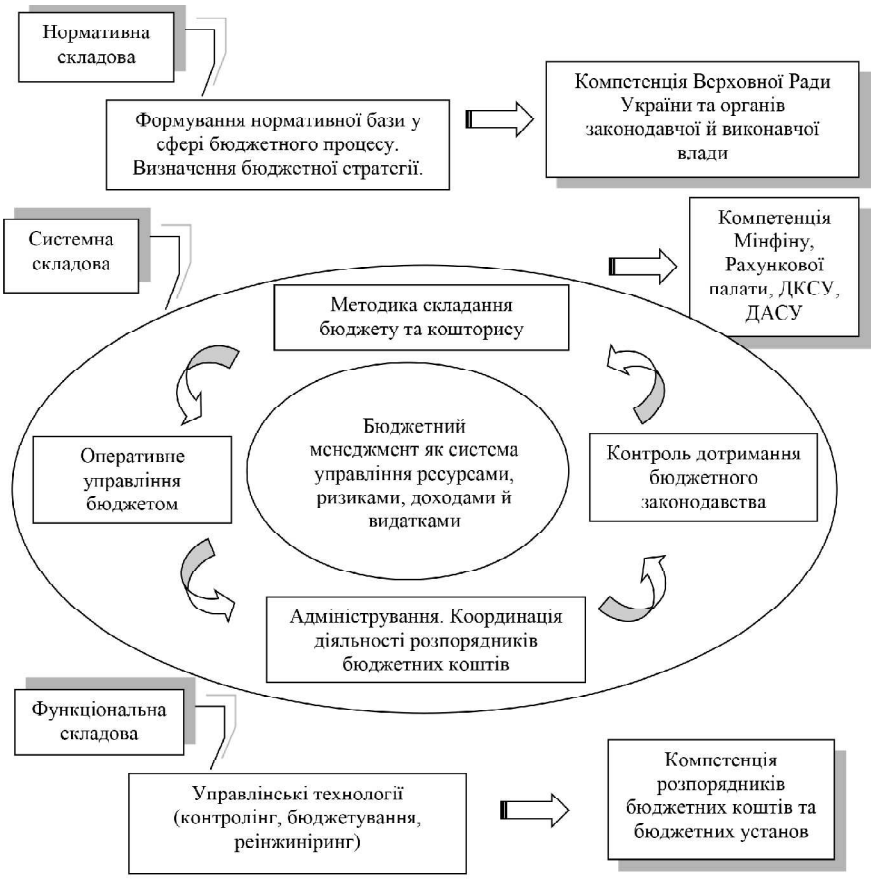

Рис. 1. Складові механізму бюджетного процесу

Джерело: власна розробка.

В Україні наразі бюджетний процес стикається з численними обмеженнями, які негативно впливають на здатність органів державної влади ефективно використовувати бюджетні кошти та виконувати встановлені законодавством основні функції і завдання. Основними з таких чинників є [2, с. 115]:

— обмеженість ресурсів, недостатність яких істотно звужує можливості фінансування різноманітних державних програм та громадських проєктів;

— бюрократизм та низька ефективність ухвалення управлінських рішень, які через тривалі, і, часто недоцільні процедури сповільнюють процес ухвалення рішень та збільшують витрати;

— політичні детермінанти, які обумовлюються інтересами окремих політичних сил, і, як наслідок, це впливає на процес формування та виконання бюджету;

— соціальні пріоритети, які у разі завищених вимог та очікувань громадян ставлять під загрозу баланс бюджету держави в цілому, та громад зокрема.

Діяльність держави та органів законодавчої й виконавчої влади у сфері визначення бюджетної стратегії та формування бюджетної політики є відправною точкою бюджетного процесу, який можна представити такими складовими (рис. 1).

Зоною відповідальності органів законодавчої та виконавчої влади є визначення бюджетної стратегії та загальної політики держави, окреслення пріоритетів в підтримці тих чи інших сфер. Безпосередніми суб'єктами управління бюджетними потоками в межах нормативної складової є: Верховна Рада й відповідні органи в областях та на територіях об'єднаних територіальних громадах, Президент України, Уряд України.

Системна складова являє собою бюджетний менеджмент як процес управління бюджетними потоками й ризиками. До суб'єктів управління в межах цієї складової належать: Міністерство фінансів України; фінансові управління, Рахункова палата України, Державна казначейська служба України (ДКСУ), Державна аудиторська служба України (ДАСУ). Зазначені суб'єкти визначають методику складання бюджетів та кошторисів, здійснюють оперативне управління бюджетом та фінансовий контроль, координують діяльність розпорядників бюджетних коштів.

Формування ефективного та якісного бюджетного менеджменту на усіх можливих рівнях управління державними та місцевими фінансами базується на розвитку управлінських технологій, а саме: методології фінансового менеджменту в секторі державного та місцевого управління, впорядкуванні критеріїв оцінки й моніторингу його якості, розвитку нормативно-правового та

на підзвітності одержувачів бюджетних коштів за результати їхнього використання досліджували Тимченко О. М., Жибер Т. В., Крамаренко К. М.

Якість і прозорість планування головними розпорядниками бюджетних коштів, а також загальний рівень бюджетної дисципліни є ключовими індикаторами доцільності й ефективності реформ, започаткованих у сфері публічних фінансів. Але питання впровадження управлінських технологій в практику бюджетного процесу залишається малодослідженим, що пояснює актуальність обраної теми.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета роботи полягає у структуризації бюджетного процесу України з виокремленням суб'єктів управління бюджетними потоками та визначенням меж їх відповідальності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державний сектор представлений низкою інституцій, які повністю або частково утримуються за рахунок бюджету (державного або місцевого). Під час фінансування бюджетних установ за рахунок відповідного бюджету кошти надаються на безповоротній основі.

Регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства визначено як бюджетний процес [1].

методичного забезпечення фінансового контролю та аудиту в межах органів державної влади (органів місцевого самоврядування), а також надання методичної підтримки головним розпорядникам бюджетних коштів [3].

Отже, в межах функціональної складової пропонується зосередити можливість застосування управлінських технологій та інструментів розпорядниками бюджетних коштів та окремими бюджетними установами. Такими технологіями є: контролінг, бюджетування, реінжиніринг.

Впровадження контролінгу в практику управління бюджетною установою зумовлене необхідністю інформаційного забезпечення й координації системи планування, синхронізації різних видів обліку, аналізу відхилень і контролю, внутрішньої та зовнішньої транспарентності управлінських рішень, інформаційного й методичного забезпечення менеджменту, підтримки на належному рівні ризик орієнтованого управління.

Бюджетування як управлінська технологія покликане забезпечити можливість прогнозування майбутніх грошових потоків, доходів і витрат з урахуванням нагальних потреб установи. Бюджетування забезпечує координацію діяльності усіх учасників фінансово-економічних відносин в державному секторі через послідовну реалізацію ключових функцій менеджменту, а саме: планування, організації, координації, мотивації та контролю.

Спираючись на [1] — особливостями бюджетування в державному управлінні є такі засади: по-перше, на основі бюджетування забезпечується перевірка дотримання та виконання нормативно встановлених завдань і рішень; по-друге, ця управлінська технологія спрямована на цільове, раціональне та ефективне використання коштів; по-третє, за допомогою бюджетування можна досягти підвищення ефективності роботи державних органів через удосконалення їх структури та оптимізації управлінського впливу.

Традиційно, інструменти бюджетування застосовуються виробничими підприємствами, які складають операційні та фінансові бюджети, плануючи і прогнозуючи таким чином майбутні продажі та необхідні для цього ресурси підприємства. Бюджетні установи є неприбутковими організаціями. Їх основне призначення — задовольняти певні потреби суспільства. На ці потреби держава, органи місцевого самоврядування виділяють кошти відповідних бюджетів. Такі кошти є обмеженим, мають цільове призначення і потребують постійного моніторингу і звітування щодо їх витрачання.

Отже, бюджетування в державному секторі можна позиціонувати як — специфічну форму фінансового менеджменту, яка передбачає розробку та аналіз бюджетів, окремих кошторисів і бюджетних програм на основі альтернативних варіантів. Метою бюджетування за такого підходу буде дослідження відповідності витрачених ресурсів і отриманих результатів, оцінка доцільності здійснення тих чи інших видів діяльності, що фінансуються з бюджету.

Реінжиніринг завжди передбачає зіставлення витрат та результатів, а також побудову роботи на основі мети чи результату. Бюджетний реінжиніринг передбачає перепроектування, переналагодження та перебудову елементів бюджетної системи, їх взаємозв'язків, принципів організації бюджетного процесу, тобто перехід від витратного методу до бюджетування, орієнтованого на результат [4, с. 101].

Акцентуючи увагу на тому, що фінансово-управлінський інжиніринг у системі фінансово-економічних відносин державного сектору має бути орієнтованим на кінцевий результат, послідовними кроками бюджетування як управлінського інструменту мають бути: 1) постановка цілей; 2) визначення пріоритетів; 3) компонування технологій забезпечення фінансовими ресурсами; 4) оцінювання результативності; 5) аналіз ефективності з наступним корегуванням цілей і комбінуванням існуючих технологій [5, с. 120].

Перешкодами для впровадження управлінських технологій в практику бюджетних установ є низка факторів, а саме [3]:

— відсутність стратегічного планування, що проявляється, насамперед, у відсутності взаємозв'язку між стратегічним та бюджетним плануванням на рівні окремих розпорядників бюджетних коштів та бюджетних установ;

— низька мотивація органів державного управління та місцевого самоврядування до вирішення завдань оптимізації бюджетних видатків відповідно до потреб громади, галузі, окремої установи;

— недостатня дієвість контрольних заходів в системі фінансово-економічних відносин державного сектору та недостатня орієнтація цих заходів на оцінку ефективності бюджетних витрат;

— обмежена самостійність і відповідальність регіональних та місцевих органів влади при здійсненні своїх видаткових та бюджетних повноважень.

Сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що основною проблематикою в Україні упродовж останніх років є негативна тенденція розвитку процесу бюджетування, і тому актуальним завданням є вирішення питань, які пов'язані з процесом управління бюджетними видатками та контролем за ефективним використанням бюджетних коштів [6, с. 381]. Основними завданнями бюджетного контролю при цьому будуть [7, с. 68]:

— оцінка дієвості системи управління бюджетними коштами усіх рівнів;

— забезпечення правильності і своєчасності ведення бухгалтерського обліку та достовірності бюджетної, фінансової та іншої звітності;

— перевірка цільового використання бюджетних коштів;

— аналіз та оцінка стану діяльності розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;

— орієнтація усіх видів, форм і методів бюджетного контролю на запобігання порушенням бюджетного законодавства;

— наукова обгрунтованість планування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів.

Результатом комплексних реформ, які тривають в бюджетній сфері, є впровадження принципово нового інструменту проведення оцінки ефективності та результативності використання публічних фінансів — огляду витрат. Також запроваджено концепцію "розумної економічної причини" (ділової мети), що передбачає проведення аналізу економічної доцільності здійснення

окремих операцій та наявності в них ділової мети. Нагальною потребою залишається питання якості та прозорості планування головними розпорядниками бюджетних коштів та загального рівня бюджетної дисципліни. Пропонується створити та запровадити нову інформаційно-аналітичну систему для бюджетного планування, що підвищить рівень автоматизації процесів та аналітичної спроможності учасників бюджетного процесу [8].

Отже, узагальнюючи законодавчі новації в сфері управління публічними фінансами та переваги впровадження управлінських технологій в практику бюджетного менеджменту, доходимо висновку, що управління бюджетними грошовими потоками в системі фінансово-економічних відносин державного сектору має базуватися на таких принципах:

— Інформативної достовірності і відкритості. Система управління грошовими потоками має бути забезпечена відповідним аналітичним підгрунтям. Для цього доцільно використовувати інструменти інтелектуального аналізу та сучасні програмні засоби аналітичної обробки інформації, які забезпечать функції сортування даних, агрегації показників, формування вибірки тощо. Таке інформаційно-аналітичне підгрунтя також необхідне для формування різноманітної управлінської звітності як сукупності форм і спеціалізованих звітів, які деталізують інформацію відповідно до управлінських потреб. Управлінська звітність, згідно з теоретичними основами менеджменту, є основою під час планування та ухвалення ефективних управлінських рішень. Відкритість і прозорість в бюджетному процесі забезпечується впровадженням системи електронного бюджетування (e-budgeting). Електронне бюджетування дозволяє автоматизувати процеси планування, моніторингу та виконання бюджету, що підвищує прозорість державних фінансів [9, с. 104].

— Збалансованості і раціональності — полягає у збалансуванні грошових потоків відповідно до "розумної економічної причини" за видами, обсягами, тимчасовими інтервалами й іншими характеристиками, необхідними для підтримки і розвитку системи управління бюджетною установою, оскільки стабільна наявність необхідного обсягу фінансових ресурсів забезпечує основу функціонування і розвитку суб'єктів державного сектору.

— Ефективності, прогнозованості і доступності коштів. Акумульовані бюджетні кошти так само, як і невикористані грошові кошти, можуть втрачати свою вартість у часі внаслідок інфляції та інших чинників. Реалізація принципу ефективності в процесі управління фінансово-економічними відносинами та ресурсним забезпеченням передбачає ефективне їх використання шляхом здійснення фінансових інвестицій через централізовані фонди. Щодо прогнозованості, то "надійність поденних прогнозів руху коштів на єдиному казначейському рахунку на період до трьох місяців на даний час залишається недостатньою, обмін інформацією для прогнозу витрат коштів державного бюджету налагоджено лише з окремими головними розпорядниками бюджетних коштів. Усе це знижує передбачуваність фінансування бюджетних видатків" [8].

Бюджетування включає в себе низку заходів, які пов'язані з деталізацією напрямів витрачання бюджетних ресурсів, визначенням необхідних обсягів здійснення витрат та можливих обсягів акумулювання доходів бюджету, співставленням цих показників та оцінкою їх структури. У сучасних умовах застосування програмно-цільового методу формування бюджету невід'ємним елементом бюджетування є розробка та реалізація бюджетних програм, визначення показників їх ефективності, доповнення, зміна обсягів фінансування або припинення залежно від результату, який отримано у процесі виконання програм.

Бюджетні установи отримують бюджетні асигнування за відповідними програмами та мають ефективно використовувати кошти згідно з бюджетними зобов'язаннями для виконання визначених у програмі завдань. Це можливо лише у тому разі, коли кошторис установи складений і реалізується з урахуванням всіх принципів фінансового планування, а саме таких, як наукова обгрунтованість, єдність (методології, показників, фінансової політики), безперервність [1].

Головні розпорядники бюджетних коштів можуть ініціювати бюджетні програми, спираючись на законодавчі або нормативно-правові акти. Також підставою для формування бюджетної програми може бути управлінське рішення головного розпорядника коштів щодо змін у структурі витрат, зокрема шляхом розщеплення та/або об'єднання бюджетних програм [10].

Інструментами та методами контролю коштів за бюджетними програмами є [11, с. 36]:

— моніторинг виконання — передбачає постійний контроль та аналіз фінансових потоків, що сприяє своєчасному виявленню несанкціонованих витрат або нестач бюджетних коштів в межах певної бюджетної програми;

— встановлення лімітів та контроль їх дотримання — цей інструмент забезпечує дисципліну та відповідність бюджетним обмеженням;

— аудит фінансової звітності — полягає у підтвердженні правильності та достовірності показників фінансової звітності, що сприяє виявленню можливих фінансових невідповідностей та ризиків;

— внутрішній контроль та аналіз — забезпечує оцінку й моніторинг фінансових та економічних результатів виконання бюджетних програм.

Для потреб моніторингу, оцінки й аналізу виконання бюджетних програм доцільно сформувати набір результативних показників. Це кількісні та якісні показники, що визначають результат виконання бюджетної програми, характеризують хід її реалізації, ступінь досягнення цілей державної політики у відповідній сфері діяльності. Спираючись на [10] — результативні показники поділяються на такі групи: показники затрат, показники продукту, показники ефективності та показники якості. Перелік результативних показників є коригованим і обумовлюється специфікою бюджетної програми. Основна вимога до таких показників — задовольнити потреби аналізу виконання бюджетної програми, тобто головні розпорядники мають застосовувати лише ті результативні показники, які найкраще й найоб'єктивніше характеризують ступінь досягнення поставленої мети та виконання завдань бюджетної програми.

ВИСНОВКИ З ЦЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, структуризація бюджетного процесу дозволяє розмежувати зону відповідальності між органами законодавчої та виконавчої влади, суб'єктами державного фінансового контролю та головними розпорядниками бюджетних коштів. Процес формування надходжень і видатків, доходів і витрат в державному секторі є безперервним, циклічним і супроводжується необхідністю ухвалення управлінських рішень на кожному етапі. Базуватися такі рішення мають на програмно-цільовому методі, в основу якого покладено оптимізацію бюджетних програм, регулярне проведення оглядів витрат та моніторинг результативності. Реформування системи управління державними фінансами сприяє впровадженню інноваційних підходів та управлінських технологій в практику бюджетного менеджменту.

Література:

1. Крамаренко К. М. Методи бюджетування та їх місце у системі фінансового забезпечення бюджетних установ. Економіка та суспільство. 2023. № 55. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-1

2. Рожко О., Залужна З. Особливості політики обмежень у бюджетуванні органів державної влади в період воєнного стану. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2023. № 2 (223). С. 115—123.

3. Козенко А. О., Кравцова Л. Л. Система бюджетного менеджменту на місцевому рівні в Україні. International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences". 2024. № 3. URL: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-3

4. Кладницька Т., Кеменяш І., Присяжнюк Н., Свиноус Н. Теоретичні підходи до формування системи бюджетного менеджменту. Економічний дискурс. 2023. № 3—4. С. 98—106. DOI: https://doi.org/10.36742/2410-0919-2023-2-10

5. Тимченко О. М., Жибер Т. В. Концептуалізація бюджетування в парадигмі інституціоналізму. Фінанси України. 2023. № 8. С. 113—128.

6. Іршак О. С., Фалюта А. В., Іршак І. К. Теоретичні засади бюджетного менеджменту. Економічний простір. 2024. № 191. С. 379—383. https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/issue/view/88

7. Гузар Б. С. Бюджетний контроль як складова бюджетного менеджменту та напрями його удосконалення. Економіка та держава. 2021. № 7. С. 66—70.

8. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022—2025 роки та плану заходів з її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 №1805-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text (дата звернення 30.10.2024).

9. Петленко Ю. В. Механізми сприяння прозорості бюджетного процесу в секторі оборони та безпеки України. Інвестиції: практика та досвід. 2024. №19. С. 102—108.

10. Методичні рекомендації щодо формування бюджетних програм головними розпорядниками коштів державного бюджету. Наказ Міністерства фінансів України від 25.08.2023 №465. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0465201-23#Text (дата звернення 30.10.2024).

11. Малюга Н. М., Суліменко Л. А., Цегельник Н. І. Обліково-контрольні аспекти забезпечення виконання бюджетних програм в об'єднаних територіальних громадах. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 10. С. 30—38.

References:

1. Kramarenko, K. (2023), "Budgeting methods and their place in the financial support system of budget institutions", Ekonomika ta suspilstvo, [Online], vol. 55, available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal (Accessed 30 October 2024).

2. Rozhko, O. and Zaluzhna, Z. (2023), "Features of constraint policy in budgeting of state authorities during martial law", Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, vol. 2 (223), pp. 115—123.

3. Kozenko, A. and Kravtsova, L. (2024), "System of budget management at the local level in Ukraine", International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences", [Online], vol. 3, available at: https://www.inter-nauka.com/issues/economic2024/3/ (Accessed 30 October 2024).

4. Kladnytska, T., Kemenyash, I., Prysiazhniuk, N. and Svynous, N. (2023), "Theoretical approaches to the formation of the budget management system", The economic discourse, vol. 3—4, pp. 98—106.

5. Tymchenko, O. and Zhyber, T. (2023), "Conceptualization of budgeting in the paradigm of institutionalism", Finance of Ukraine, vol. 8, pp. 113—128.

6. Irshak, O., Faliuta, A. and Irshak, I. (2024), "Theoretical fundamentals of budget management", Economic scope, vol. 191, pp. 379—383.

7. Huzar, B. (2021), "Budget control as a component of the budget management and the directions of its improvement", Ekonomika ta derzhava, vol. 7, pp. 66—70.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On approving the Strategy for Reforming the Public Finance Management System for 2022-2025 and the Action Plan for its Implementation", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text (Accessed 30 October 2024).

9. Petlenko, Yu. (2024), "Mechanisms for promoting transparency of the budget process in the defense and security sector of Ukraine", Investments: practice and experience, vol. 19, pp. 102—108.

10. Ministry of Finance of Ukraine (2023), Order "Methodological Recommendations on the Formation of Budget Programmes by the Main Spending Units of the State Budget", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0465201-23#Text (Accessed 30 October 2024).

11. Malyuga, N., Sulimenko, L. and Tsehelnyk, N. (2024), "Accounting and control aspects of ensuring the implementation of budget programs in amalgamated territorial communities", Investments: practice and experience, vol. 10, pp. 30—38.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2024 р.

УДК 658.821

Г. А. Братусь,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та управління бізнесом Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7151-3901
Ю. В. Мазур,
к. е. н., доцент, декан стаціонарних та заочних форм навчання Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, доцент кафедри маркетингу, Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4728-4640
І. І. Каліна,
д. е. н., професор кафедри маркетингу Навчально-наукового Інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5662-6967

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.13

УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

H. Bratus,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Business Management of the Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business, Interregional Academy of Personnel Management
Yu. Mazur,
PhD in Economics, Associate Professor, Dean of Permanent and Extramural Forms of Education of the Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business, Associate Professor of the Department of Marketing, Interregional Academy of Personnel Management
I. Kalina,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Marketing of the Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business, Interregional Academy of Personnel Management

IMPROVING THE INNOVATIVE MECHANISM FOR ENSURING THE COMPETITIVENESS OF COMMERCIAL ENTERPRISES

Встановлено, що конкурентоспроможність торговельного підприємства є комплексним поняттям, що виражає ступінь адаптивності підприємства до умов зовнішнього і внутрішнього середовища, що змінюються, що характеризується рівнем відповідності вимогам оцінюючих суб'єктів та ефективністю господарської діяльності.

В основу класифікації конкурентоспроможності покладено такі ознаки: оцінюючі суб'єкти; кількість лідерських конкурентних переваг; якість результатів оцінки конкурентоспроможності. Розроблена класифікація конкурентоспроможності дозволить більш обгрунтовано підходити до вибору стратегій та бізнес-процесів торговельного підприємства.

Виявлено фактори, що впливають на конкурентоспроможність торговельного підприємства, облік яких дозволить сформувати інноваційний механізм, що ефективно функціонує, і адекватну методику оцінки конкурентоспроможності.

Розроблено модель впровадження інноваційних механізмів забезпечення конкурентоспроможності, адаптовану до характерних факторів торговельного підприємства, що забезпечить досягнення максимальної ефективності його діяльності та конкурентоспроможність. Алгоритм впровадження ефективного інноваційного механізму включає кілька етапів, фактичне число яких визначається індивідуально для кожного торговельного підприємства. Відмінними рисами даної моделі є її адаптивність до умов зовнішнього та внутрішнього середовища, облік наявності відповідного забезпечення підприємства, його стратегічних цілей, організаційної структури, стилю керівництва, встановлених критеріїв та обмежень щодо впровадження механізму. До основних принципів функціонування інноваційного механізму належать принципи: науковості, законності, системності, інтегрованості, цілеспрямованості, варіантності, оптимальності, ефективності, адаптивності, ресурсозабезпеченості.

Визначено, що методика комплексної оцінки конкурентоспроможності торговельних підприємств є комплексом заходів, пов'язаних з аналізом зовнішнього і внутрішнього середовища, проведенням опитування респондентів, систематизацією виявлених факторів, їх оцінкою та оцінкою їх значущості. На відміну від існуючих розробок у цій галузі авторська методика оцінки конкурентоспроможності з урахуванням перехресного опитування, систематизації чинників, які впливають підприємство, дозволяє найповніше враховувати вимоги зацікавлених сторін, ефективно використовувати всі наявні ресурси зростання конкурентоспроможності, підвищення ефективності діяльності. Ця розробка є універсальною і будь-якої миті може бути модифікована під вимоги конкретного підприємства шляхом розширення (звуження) переліку елементів, за якими проводиться оцінка, а також за допомогою зміни їхньої значущості.

На основі визначення взаємозв'язку між конкурентоспроможністю та ймовірністю банкрутства виявляються перші ознаки кризового стану, що дозволяє своєчасно впровадити комплекс заходів, спрямований на стабілізацію діяльності. Запропоновані стратегії забезпечення конкурентоспроможності дозволяють підприємству здійснити ефективний вибір перспективного розвитку.

It was established that the competitiveness of a trading enterprise is a complex concept that expresses the degree of adaptability of the enterprise to the changing conditions of the external and internal environment, which is characterized by the level of compliance with the requirements of the evaluating subjects and the efficiency of economic activity.

The basis of the classification of competitiveness is based on the following characteristics: evaluating subjects; the number of leadership competitive advantages; quality of competitiveness assessment results. The developed classification of competitiveness will allow a more justified approach to the choice of strategies and business processes of a trading enterprise.

Factors affecting the competitiveness of a trade enterprise have been identified, accounting for which will allow the formation of an effectively functioning innovative mechanism and an adequate methodology for assessing competitiveness.

A model of the implementation of innovative mechanisms for ensuring competitiveness has been developed, adapted to the characteristic factors of a trading enterprise, which will ensure the achievement of maximum efficiency of its activity and competitiveness. The algorithm for implementing an effective innovation mechanism includes several stages, the actual number of which is determined individually for each trade enterprise. Distinctive features of this model are its adaptability to the conditions of the external and internal environment, accounting for the availability of appropriate support for the enterprise, its strategic goals, organizational structure, leadership style, established criteria and restrictions on the implementation of the mechanism. The main principles of the functioning of the innovation mechanism include the following principles: scientificity, legality, systematicity, integration, purposefulness, variability, optimality, efficiency, adaptability, resource availability. It was determined that the method of comprehensive assessment of the competitiveness of trade enterprises is a set of measures related to the analysis of the external and internal environment, the survey of respondents, the systematization of identified factors, their evaluation and assessment of their significance.

In contrast to existing developments in this field, the author's method of assessing competitiveness, taking into account a cross-sectional survey, systematization of factors that affect the enterprise, allows to take into account the requirements of interested parties in the most complete way, to effectively use all available resources for increasing competitiveness, and improving the efficiency of operations. This development is universal and can be modified at any time to meet the requirements of a specific enterprise by expanding (narrowing) the list of elements that are evaluated, as well as by changing their significance.

Based on the determination of the relationship between competitiveness and the probability of bankruptcy, the first signs of a crisis state are revealed, which allows for the timely implementation of a set of measures aimed at stabilizing activity. The proposed strategies for ensuring competitiveness allow the enterprise to make an effective choice of prospective development.

Ключові слова: забезпечення конкурентоспроможності, інноваційний механізм, торговельні підприємства.

Key words: ensuring competitiveness, innovation mechanism, trade enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Традиційно під конкуренцією розуміється суперництво на будь-якій ниві між окремими юридичними чи фізичними особами, зацікавленими у досягненні однієї й тієї ж мети. Умови ринкової економіки в Україні передбачають жорстку конкуренцію, як товарів, так і підприємств. Саме на даному етапі з'ясувалося, що більшість вітчизняних підприємств є конкурентоспроможними. Поняття конкурентоспроможності є об'єктом вивчення багато років. Однак до цих пір по ряду аспектів егої проблеми дослідники не дійшли єдиної думки. Можна припустити, що причиною цього є велика кількість об'єктів, щодо яких визначається конкурентоспроможність. У сучасних умовах кожної організації важливо правильно оцінити ринкову ситуацію, що склалася, щоб запропонувати ефективні засоби конкуренції, які, з одного боку, відповідали б ринковій економіці і тенденціям її розвитку, з іншого боку, — особливостям конкретного виду діяльності.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Методологічну основу дослідження конкурентоспроможності як явища ринкової економіки склали праці таких вчених, як М. Портер, Е. Чемберлен та ін. Істотний внесок у розробку проблеми оцінки та забезпечення конкурентоспроможності підприємства зробили Р. Уотерман та ін. Управлінню сталості розвитку підприємств присвячено наукові видання І. Ансоффа, Ф. Котлера, Т. Пітерс та ін. Дослідженню конкурентоспроможності підприємства із застосуванням математичних методів присвячено праці П. Друкера та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових публікацій, недостатньо опрацьовані концептуальні та методологічні засади, а також практична необхідність забезпечення конкурентоспроможності торговельних підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ

Дослідити та розробити напрями підвищення конкурентоспроможності торговельних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Потрібно уточнитио понятійний апарат у сфері конкурентоспроможності торговельних підприємств на основі проведеного аналізу тенденцій та особливостей розвитку торгівлі в умовах глобалізації. Поняття конкурентоспроможності торговельного підприємства часто прирівнюють до якості торговельного обслуговування. Однак, дане твердження не зовсім коректне, що обумовлено вираженим "проспоживчим" характером його сутності.

У зв'язку з цим пропонується таке визначення конкурентоспроможності торговельного підприємства: "конкурентоспроможність торговельного підприємства" — ступінь адаптивності підприємства до умов зовнішнього і внутрішнього середовища, що змінюються, що характеризується рівнем відповідності вимогам оцінюючих суб'єктів та ефективністю господарської діяльності торговельного підприємства.

Пропонується авторська класифікація видів конкурентоспроможності, що грунтується на наступних ознаках: 1) суб'єкти, що оцінюють конкурентоспроможність (модель "basic sos", 2) кількість лідерських конкурентних переваг: моноконкурентоспроможність, дуоконкурентоспроможність, поліконкурентоспроможність, тотальна конкурентоспроможність; 3) якість результатів оцінки конкурентоспроможності: класична конкурентоспроможність, конкурентоспроможність з ефектом фікції.

Поступальне впровадження інновацій дозволяє підтримувати необхідний рівень конкурентоспроможності торговельного підприємства та запобігати кризовим явищам. З цією метою розроблено типову структуру інноваційного механізму забезпечення конкурентоспроможності торговельних підприємств.

Запропонована модель впровадження даного механізму дає можливість підвищення ефективності використання ресурсів та вдосконалення управління конку-

Таблиця 1. Зведена рейтингова таблиця за показником ринкового статусу торговельних підприємств

№ підприємства	Ринковий статус (у балах)	Місце в рейтингу	№ підприємства	Ринковий статус (у балах)	Місце в рейтингу
1	740,6	18	13	875,6	12
2	888,6	10	14	992,7	4
3	1087	1	15	750,9	17
4	878,7	11	16	980,4	5
5	1012,1	2	17	950,2	7
6	932,3	9	18	687,9	20
7	627,2	22	19	834,0	14
8	952,7	6	20	636,7	21
9	837,6	13	21	699,6	19
10	936,6	8	22	791,8	15
11	411,7	24	23	457,9	23
12	780,9	16	24	993,9	3

рентоспроможністю торговельного підприємства. Запропоновано такі основні принципи функціонування інноваційного механізму забезпечення конкурентоспроможності торговельних підприємств: науковості, законності, системності, інтегрованості, цілеспрямованості, варіантності, оптимальності, ефективності, адаптивності, ресурсозабезпеченості.

Методика комплексної оцінки конкурентоспроможності торговельних підприємств грунтується на принципах класичної конкурентоспроможності та тотальної конкурентоспроможності, а також на авторській моделі "basic sos".

Процес оцінки конкурентоспроможності складається з наступних етапів:

1-й етап: підготовка до опитування; вибір підприємств роздрібної торгівлі;

2-й етап: кожен респондент сформував систему факторів, що впливають на конкурентоспроможність власного торговельного підприємства;

3-й етап: обробка отриманих результатів, відсіювання випадкових факторів, що носять тимчасовий характер;

4-й етап: формування системи чинників, які впливають конкурентоспроможність торговельного підприємства;

5-й етап: присвоєння респондентами кожному із чинників "ваги значущості";

6-й етап: виведення середньої ваги значущості по кожному із системи факторів;

7-й етап: опитування респондентів з використанням сформованої системи факторів з метою встановлення ступеня впливу кожного з факторів на кожне підприємство;

8-й етап: розрахунок окремо щодо кожного підприємства показника "ринкового статусу";

9-й етап: ранжування підприємств за показником ринкового статусу та визначення положення кожного з підприємств на ринку щодо підприємств-конкурентів. В результаті проведеної оцінки отримано дані, представлені в таблиці 1.

Отримані результати підтверджують висновок у тому, що найбільшу роль забезпеченні конкурентоспроможності торговельних підприємств грає персонал і якість обслуговування споживача.

Також узагальнено і систематизовано фактори, що впливають на конкурентоспроможність торговельних підприємств торгівлі (табл. 2).

Ця класифікація дозволяє оцінити якісну структуру чинників, які впливають на конкурентоспроможність

Таблиця 2. Характеристика факторів, що впливають на конкурентоспроможність торгового підприємства

Назва фактора (прояв у балах)	Характер прояву
Фактори «можливості» («10»-»8»)	Дозволяють підприємству «погасити» вплив негативних факторів
Чинники «нереалізовані можливості» («8»-»6»)	Підприємство не до кінця використовує вплив таких факторів у зв'язку з нестачею окремих видів ресурсів
Чинники «стабілізатори» («6»-»4»)	Вплив постійно; дозволяють підприємству утримувати стабільні позиції на ринку
«Нейтральні» фактори («4»-»2»)	Істотно не виявляються, проте низка заходів дозволяє їм звернутися у фактори стабілізатори
Фактори «привиди» («2»-»-2»)	Значимість чинника оцінюється як «нуль»; у короткостроковому, чи довгостроковому періоді можуть відразу звернутися у чинники загрози, чи можливості; викликають конкурентоспроможність з ефектом фікції
Фактори «стресори» («-2»-»-4»)	Прояв носить точковий характер, ефект «спалаху»
Чинники «депресори» («-4»-»-6»)	Вводять підприємство у стан невизначеності, нерозуміння цілей та можливостей
Чинники «небезпеки» («-6»-»-8»)	У разі «сприятливого середовища розвитку» можуть перетворитися на загрози
Фактори «загрози» («-8»-»-10»)	Надають конкретний прямий негативний вплив; їх вплив здатний привести підприємство у кризовий стан

торговельного підприємства, що дозволяє приймати ефективні управлінські рішення.

Конкурентні переваги торговельного підприємства забезпечуються як розміром капіталу, так і за допомогою ефективного управління його діяльністю. Розроблено механізм підвищення конкурентоспроможності торговельного підприємства, що складається із чотирьох блоків.

Блок I — економічна діагностика діяльності торговельного підприємства — включає аналіз капіталу підприємства, а саме: структуру і динаміку його матеріальних і фінансових активів. Проте торговельнек підприємство для сталого свого розвитку має використовувати свій капітал якомога ефективніше. У зв'язку з цим виникає потреба в оцінці ефективності діяльності, що здійснюється за такими взаємопов'язаними позиціями: ефективність матеріальних ресурсів, фінансовий стан, інвестиційна діяльність, ефективність господарської діяльності. Поруч із цим виникає потреба у виявленні значимості кожної позиції та чинників у межах кожної їх. Насамкінець слід визначити інтегральну оцінку по всій сукупності показників. Розрахована у поступовій динаміці, вона дозволяє виявити стійкість розвитку торговельного підприємства чи його відсутність.

Блок II — включає аналіз динаміки обсягу товарообігу торговельного підприємства та аналіз витрат обігу, а також виявлення залежності обсягу змінних витрат звернення від обсягу товарообігу як полінома третього ступеня. Дослідження на екстремум даного полінома дозволяє визначити сідлову точку, тобто той максимальний обсяг товарообігу, який забезпечить мінімум рівня змінних витрат обігу, при цьому подальше збільшення обсягу товарообігу спричинить зростання рівня змінних витрат обігу та рівня витрат в цілому.

Блок III — оптимальне управління витратами обігу — присвячений ефективному управлінню витратами. Проте як піддавати управлінню витрати звернення, слід проаналізувати структури постійних і змінних витрат звернення. Оскільки витрати обігу, подані у постатейної формі, є системою, необхідно здійснити системний прогноз витрат обігу. Оптимальне управління витратами обігу передбачає оптимізацію структури змінних витрат обігу відповідно до вектора мети, координатами якого є результати господарську діяльність. Завершується третій блок оцінкою ефекту від раціонального управління витратами обігу як приросту прибутку.

Блок IV — вибір оптимальної стратегії — поєднує дослідження формування цінової та конкурентної стратегії. Для зміцнення своїх позицій торговельне підприємство може використати цінові важелі. Зокрема, зменшити ціни на товари з метою формування демпінгових цін. Великим підприємствам ці дії не завдадуть відчутних втрат, а в дрібних конкурентів може істотно скоротитися розмір прибутку, що призведе до зниження їх конкурентоспроможності або банкрутства. Зниження цін також забезпечує реалізацію неходового товару, зберігання якого складі призводить до зростання витрат обігу. Поруч із цим торговельне підприємство формує оптимальну стратегію, що дозволяє ефективно конкурувати на споживчому ринку.

ВИСНОВКИ

Підвищення конкурентоспроможності торговельного підприємства залежить від підвищення якості управління персоналом. Рекомендується використовувати матрицю взаємодії структурних підрозділів торговельногот підприємства, що враховує показник адекватності міжгрупової оцінки. Своєчасне виявлення можливих помилок по системі "Персонал-Фактори-Руйнувачі" дозволяє запобігти негативній практикі взаємодії керівник-підлеглий, скоротити негативні наслідки і не допустити зниження конкурентоспроможності.

Література:

1. Виноградова О. В., Куценко О. В. Методологічні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств сфери послуг. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2015. № 2 (12). С. 112—116.

2. Чорна М. В. Обгрунтування підходу до визначення ефективності діяльності підприємств торгівлі як основи їх конкурентостійкості. Формування ринкових відносин в Україні. 2009. № 7—8. С. 113—128.

3. Соболєв В. Виявлення можливостей розвитку роздрібних торгових мереж за допомогою формування конкурентного середовища. Схід. 2003. № 5 (55). С. 24—30.

References:

1. Vynohradova, O.V. and Kutsenko, O.V., (2015), "Methodological approaches to evaluation of competiveness level of service enterprises", Ekonomika. Menedzhment. Biznes, vol. 2 (12), pp. 112—116.

2. Chorna, M., (2009), "Justification approach to determine the effectiveness of trade enterprises as the foundation of competitiveness", Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini, vol. 7—8, pp. 113—128.

3. Sobolyev, V. (2003), "Detection capabilities of retailers using a competitive environment", Skhid, vol. 5 (55), pp. 24—30.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2024 р.

https://nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 657.425:631.11

Л. О. Мармуль,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-0880-524X
О. В. Перчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-64844-7011
С. Т. Девко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3068-6387
Р. С. Вовченко,
к. е. н., викладач кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-8713-2988

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.18

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНИХ ВИТРАТ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

L. Marmul,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics,
Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav
O. Perchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation
and Business Management, Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav
S. Devko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Business Management, Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav
R. Vovchenko,
PhD in Economics. Lecturer of the Department of Accounting, Taxation
and Business Management, Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav

PECULIARITIES OF ACCOUNTING AND ACCRUAL OF DEPRECIATION EXPENSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Стаття присвячена уточненню чинників формування, змісту, функцій, методів нарахування амортизаційних витрат з метою удосконалення використання та відтворення основних засобів аграрних підприємств та підвищення ефективності управління ними. Узагальнено, що амортизаційні нарахування або витрати проявляються як облікова, фінансово-економічна, правова категорія. Відповідно, вони виконують кілька важливих функцій у процесі господарської діяльності аграрних підприємств. Основними науковими точками зору на їх розуміння є: як джерело капітальних інвестицій у відтворення основних засобів та інструмент управління ними; як розрахункові витрати у собівартості продукції. Уточнено, що суттєвими чинниками впливу на знос та амортизацію основних засобів в аграрних підприємствах є: специфіка виробництва; агрокліматичні умови і ресурси; інтенсивність експлуатації; інновації. Причому останній чинник має все більше значення, особливо в останнє десятиріччя, що призводить до швидкого не лише фізичного, але й морального зносу основних засобів та необхідності їх оновлення. Обсяг амортизаційних нарахувань залежить від методів, з допомогою яких вони здійснюються. При цьому

аграрні підприємства мають можливість самостійно, у відповідності до обгрунтованої амортизаційної політики, обирати методи нарахувань. Зроблено висновки, що чим більші нарахування, тим більші обсяги інвестицій у відтворення. Але, з іншої сторони, це призводить до зменшення оподаткованого прибутку. Тому аграрні підприємства при виборі методів нарахувань амортизації мають враховувати цю закономірність у діяльності та в управлінні нею.

Depreciation is an important condition for the successful creation of an effective methodology and methodology for accounting for fixed assets in agricultural enterprises. Therefore, the peculiarities of its formation and their accounting should be based on objective principles. They relate to the consideration of national business conditions and individual characteristics and achievements of each agricultural enterprise; introduction of innovations; capital intensity and return on capital, etc. In this context, the entry of domestic agribusiness into the European and global food markets requires a deep study of foreign experience and the application of key depreciation principles recognized in developed market economies. It should be noted that these conditions are in a state of constant change, which actualizes the chosen area of research. The article is aimed at clarifying the factors of formation, content, functions, and methods of calculating depreciation expenses with a view to improving the use and reproduction of fixed assets of agricultural enterprises and increasing the efficiency of their management. It is generalized that depreciation charges or expenses are manifested as an accounting, financial, economic and legal category. Accordingly, they perform several important functions in the course of economic activity of agricultural enterprises. The main scientific points of view on their understanding are: as a source of capital investment in the reproduction of fixed assets and a tool for their management; as estimated costs in the cost of production. It is clarified that the significant factors influencing depreciation and amortization of fixed assets in agricultural enterprises are: specifics of production; agro-climatic conditions and resources; intensity of operation; innovations. The latter factor is becoming increasingly important, especially in the last decade, which leads to rapid not only physical but also moral depreciation of fixed assets and the need for their renewal. The amount of depreciation charges depends on the methods used to make them. At the same time, agricultural enterprises have the opportunity to choose the methods of accruals independently, in accordance with a reasonable depreciation policy. It is concluded that the higher the accruals, the higher the volume of investment in reproduction. But, on the other hand, this leads to a decrease in taxable income. Therefore, when choosing depreciation methods, agricultural enterprises should take this pattern into account in their operations and management.

Ключові слова: облік, основні засоби, амортизація, знос, нарахування, методи, відтворення, управління, аграрні підприємства.

Key words: accounting, fixed assets, depreciation, depletion, accrual, methods, reproduction, management, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нарахування амортизації є важливою умовою успішного створення ефективної методології та методики обліку основних засобів в аграрних підприємствах. Тому особливості її формування та їх врахування в обліку мають грунтуватися на об'єктивних принципах. Вони стосуються врахування національних умов господарювання та індивідуальних особливостей і досягнень кожного аграрного підприємства; впровадження інновацій; фондоємкості й фондовіддачі та ін. Вихід вітчизняного агробізнесу на європейські й світові продовольчі ринки у цьому контексті вимагає глибокого вивчення зарубіжного досвіду та застосування ключових принципів нарахування амортизації, що визнані у країнах з розвиненою ринковою економікою. Необхідно зазначити, що названі умови перебувають у стані постійних змін, що актуалізує обраний напрям досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми нарахування амортизації є предметом досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних науковців: Береговенко Т.Ю., Голозубової Ю.В., Івченко Л.В., Кошелюк А.О., Кравченко М.В., Назарбаєвої І., Чумаченко М.А. та ін. Загальні аспекти використання основних засобів у діяльності аграрних підприємств досліджували Ф.Ф. Бутинець, В.В. Гливенко, М.М. Ігнатенко, В.С. Лень, Л.О. Мармуль, Т.О. Мулик, І.А. Рома-

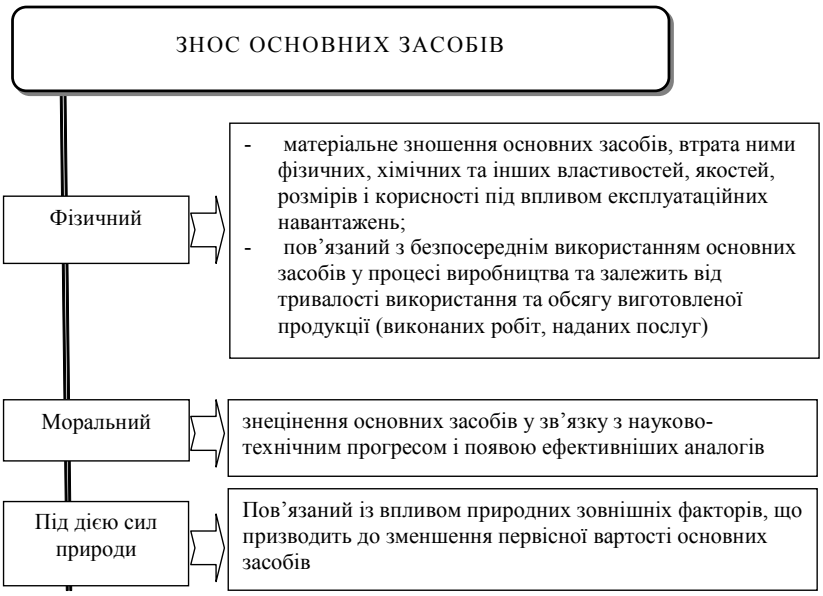

Рис. 1. Види зносу основних засобів в аграрних підприємствах

Джерело: розроблено за даними [3].

нюк, А.О. Цуркан, К.А. Яковенко, Н.А. Яковишина та ін. Однак встановлення особливостей обліку амортизаційних витрат та їх нарахувань в аграрних підприємствах потребує поглиблених досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення особливостей та змісту нарахування амортизації з метою удосконалення обліку, підвищення ефективності використання й управління відтворенням основних засобів аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно з П(С)БО 7 "Основні засоби", амортизація — це систематичний розподіл вартості необоротних активів, яка амортизується, протягом періоду їх корисного використання (експлуатації). Вартість, що амортизується, може бути первинною або переоціненою вартістю необоротних активів, за вирахуванням їхньої ліквідаційної вартості. Ліквідаційна вартість — це сума грошей або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від продажу (ліквідації) необоротних активів після завершення їхнього корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем та ліквідацією [1, с. 158].

У пп. 14.1.3 Податкового кодексу амортизація визначається як систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується, протягом періоду їх корисного використання (експлуатації). Згідно з пп. 14.1.19 Податкового кодексу, вартість основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизуються, може бути первісною або переоціненою вартістю цих активів, за вирахуванням їхньої ліквідаційної вартості.

Проте термін "амортизація" можна розглядати не лише як засіб поступового перенесення вартості, а і в контексті ширшого тлумачення. У дослідженні економічних систем науковці використовують категорію "амортизація" для досягнення різноманітних цілей. Існують принаймні два можливих варіанти: 1) амортизацію розглядають як спосіб поступового перенесення вартості об'єкта на продукт, що виробляється; 2) амортизацію розглядають як суму накопичених коштів для капітальних інвестицій.

Крім того, в економіці підприємств існують та використовуються два подібні терміни: "амортизація" і "знос". Знос представляє собою втрату основними засобами їхніх первинних фізичних властивостей або техніко-економічних характеристик і показників, що призводить до зменшення реальної балансової вартості основних засобів [2, с. 47]. Міра зносу залежить від типу основних засобів, їхньої функціональної ролі у виробничому процесі, строку та умов експлуатації.

В основному, знос визначається терміном служби об'єктів і зростає з тривалістю їхньої експлуатації. Основними чинниками, що впливають на величину зносу, є: інтенсивність використання, агресивність середовища, агрокліматичні умови, правові або інші обмеження. Знос основних засобів поділяється на кілька видів: моральний, фізичний та під дією сил природи (рис. 1).

Амортизація основних засобів визначається і як механізм, за допомогою якого передбачається поступове перенесення раніше зазначеної вартості різних засобів праці на вартість виготовленої продукції. В той же час, амортизація відображає особливості руху вартості основних засобів і розглядається як ефективний інструмент управління процесом їх відтворення. На думку Т.О. Мулик та А.О. Цуркан, відтворення основних засобів — це процес їх виробничого використання, зносу, амортизації, підтримки в робочому стані через проведення ремонтів і відновлення на практиці. При цьому особливо важливою для оптимізації процесу є амортизаційна політика аграрних підприємств [4, с. 175].

Поняття "амортизаційна політика підприємства" означає стратегічне планування, нарахування амортизації та використання амортизаційних коштів. Зміст цієї політики представляє собою сукупність економічних категорій, законів, принципів, регулятивних інструментів та механізмів, які виявляють свою дію через сутність і функції амортизації. Питання, пов'язані із визначенням сутності та концепцій амортизації в аграрних підприємствах України, розкривають В.С. Адамовська та Н.В. Брітан, виділяючи обліковий, економічний, фінансовий та правовий аспекти амортизації [5].

З позицій бухгалтерського обліку, на думку І. Назарбаєвої, амортизація є джерелом коштів для відтворення, тобто для придбання нових об'єктів основних засобів або заміни зношених [6, с. 21]. Однак, з критикою поглядів на амортизацію як на джерело коштів та облік її цільового використання висловлюється М.А. Чумаченко, який стверджує, що амортизація — це не фонд-джерело, а звичайні витрати [7]. Іншу точку зору висловлює Т.Ф. Плахтій, який стверджує, що використання амортизаційних відрахувань у позабалансовому обліку сприяє реалізації амортизаційної політики в умо-

вах ринкової економіки [8]. Згідно з Л.В. Івченко, амортизаційні відрахування мають дві функції: вони враховуються як розрахункові витрати в собівартості продукції та служать джерелом фінансування інвестицій підприємств через їхню суму у виручці від реалізації готової продукції [9].

Ф.Ф. Бутинець визначає шість основних функцій амортизації: відтворювальну, стимулюючу, науково-технічну, управлінську, обліково-фінансову та податкову [10]. В.С. Лень та В.В. Гливенко підкреслюють прояви та виконання двох основних функцій амортизації: податкової (фіскальної) та економічної, і наголошує, що ці функції реалізуються в існуючому економіко-правовому середовищі [11]. Подібних поглядів дотримуються й інші науковці та практики й менеджери.

У визначенні норм та сум амортизаційних відрахувань важливим аспектом є встановлення строку корисного використання амортизованого основного засобу. Згідно з чинними методиками, цей період визначається як "очікуваний час, протягом якого необоротні активи будуть використовуватися підприємством або з їхнім використанням буде виготовлено (виконано) очікуваний підприємством обсяг продукції (робіт, послуг)".

У цьому випадку розглядається, переважно, фізичний знос об'єкта основних засобів. Однак практично не враховується той факт, що в умовах швидкого розвитку інноваційних технологій важливу роль відіграє моральний знос основного засобу та технологічного процесу, в якому він бере участь. Це може призводити до зниження ефективності використання наявних ресурсів через застосування морально застарілих основних засобів і, відповідно, призвести до втрати господарюючим суб'єктом прибутку.

Тому методичні підходи до нарахування амортизації, особливо з врахуванням названих нових чинників господарювання, повинні мати чільне місце в структурі амортизаційної політики аграрних підприємств. Наприклад, Н.А. Яковишина та К.А. Яковенко, розглядаючи перспективи прийняття Закону України "Про амортизацію", вказують, що застосування існуючих методів призвело до примусового використання більшістю сільського морально і фізично застарілої техніки [12].

М.М. Ігнатенко та Л.О. Мармуль розширюють концепцію оцінки економічної доцільності експлуатації об'єкту при визначенні строку його корисної експлуатації і пропонує групування основних засобів в залежності від терміну їх корисного використання. Разом з тим усіх авторів, які займаються проблемами обліку основних засобів та амортизації, об'єднує думка про невідповідність сучасного нормативного забезпечення вимогам ефективного ведення господарської діяльності [13].

Із сказаного вище випливає, що амортизація, виступаючи як один із компонентів операційних витрат аграрних підприємств, з однієї сторони, та як важливий ресурс для фінансування відтворення основних засобів, з іншої, є важливою складовою облікової політики та одним із провідних напрямів успішної фінансово-економічної та господарської діяльності аграрних підприємства.

Правильне визначення ступеня зносу основних засобів має велике значення для економіки аграрного виробництва, а також для визначення відновлюваної вартості цих засобів і обчислення розміру амортизаційних відрахувань. Проте більш коректно визначати фізичний знос основних засобів шляхом огляду технічного стану об'єкта в натурі (вузлів, частин і об'єкта в цілому). Водночас, доцільно визначити ступінь зносу також за термінами служби. Згідно з П(С)БО 7 "Основні засоби", знос основних засобів — це сума амортизації об'єкта основних засобів з моменту початку його корисного використання. Об'єктом амортизації є вартість основних засобів, за винятком вартості землі і незавершених капітальних інвестицій.

Нарахування амортизації проводиться протягом періоду корисного використання (експлуатації) об'єкта, який визначається підприємством при визнанні цього об'єкта активом, тобто при його зарахуванні на баланс. Це нарахування призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання або консервації. Строк корисного використання (експлуатації) — це передбачуваний період часу, протягом якого основні засоби будуть використовуватися підприємством або буде вироблено (виконано) очікуваний обсяг продукції (робіт, послуг) з використанням цих засобів.

При визначенні терміну корисного використання (експлуатації) беруться до уваги наступні фактори: передбачуване використання об'єкта підприємством, враховуючи його потужність або продуктивність; фізичний та моральний знос, які передбачаються; наявні правові або інші обмеження щодо термінів використання об'єкта та інші важливі фактори. Зміна терміну корисного використання об'єкта впливатиме на обсяг нарахованої амортизації цього об'єкта у поточних та майбутніх періодах, однак накопичена амортизація за попередні періоди залишатиметься без коригувань.

Амортизація основних засобів нараховується за допомогою різних методів, включаючи прямолінійний, зменшення залишкової вартості, прискорений зменшення залишкової вартості, кумулятивний та виробничий. Підприємства мають право використовувати норми і методи нарахування амортизації, які передбачені податковим законодавством. Розмір амортизаційних відрахувань визначається у відсотках від інвентарної (балансової) вартості конкретних видів основних засобів і називається нормою амортизаційних відрахувань.

Амортизаційні відрахування представляють собою числовий вираз фізичного зносу основних засобів і включаються в собівартість виробленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг. За словами М.В. Кравченко та А.О. Кошелюк, амортизація є поступовим перенесенням вартості основного капіталу на створену продукцію протягом конкретного періоду з метою відображення у фінансовій звітності [14]. Амортизаційні відрахування, вказані в податковій декларації підприємства, розглядаються як складові його витрат. Таким чином, амортизація зменшує розмір оподатковуваного прибутку.

ВИСНОВКИ

Амортизаційні відрахування сприяють відтворенню основних засобів аграрних підприємств. Вони використовуються для фінансування витрат на придбання основних фондів і нематеріальних активів для власного виробничого використання, включаючи оплату праці працівників, зайнятих у виробництві цих фондів, а також на проведення всіх видів ремонту, реконструкції, модернізації та інших поліпшень основних фондів. Однак, необхідно виважено відноситися до нарахування

обсягів амортизації. Так, потрібно враховувати, що збільшення амортизаційних відрахувань призводить до зменшення оподатковуваного прибутку.

Аграрне підприємство має можливість вільно обирати метод нарахування амортизації враховуючи характер своєї діяльності, вид основних засобів та виробленої продукції. Механізми та інструменти нарахування амортизації регулюються різними законами і стандартами, входячи в склад податкової та обліково-аналітичної систем. Таким чином, розмір нарахованої амортизації прямо впливає на оподаткований або балансовий прибуток, визначаючи його роль у формуванні облікової політики аграрних підприємств. Із введенням Податкового кодексу з 1 січня 2011 року значущі зміни стосовно обліку амортизаційних відрахувань стали актуальними. Стаття 144 визначає об'єкти, які підлягають амортизації, та ті, що не підлягають.

Література:

1. Кравченко М.В. Нарахування амортизації в підприємствах агропромислового сектору. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 43. С. 156—160.

2. Ігнатенко М.М., Мармуль Л.О., Романюк І.А. Розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків. Економічний вісник університету. 2023. Вип. 57. С. 45—51.

3. Голозубова Ю.В. Аналіз методів нарахування амортизації та їх порівняльна характеристика. Управління розвитком. 2014. № 7. С. 111—114.

4. Мулик Т.О., Цуркан А. О. Інформаційно-організаційні засади аналізу основних засобів в управлінні реальними інвестиціями. Науковий вісник Херсонського державного університету Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 29. С. 173—177.

5. Адамовська В.С., Брітан Н. В. Удосконалення управлінського обліку витрат операційної діяльності як один з напрямів бізнес-адміністрування. Агросвіт. 2015. № 8. С. 58—61.

6. Назарбаєва І. Амортизація для оптимізації? Дрібниці! Але ж приємні... Бухгалтерія. 2016. № 48. С. 19—23.

7. Чумаченко М.А. Амортизаційні відрахування — суттєве джерело фінансування інвестицій підприємства. Бухгалтерський облік і аудит. 2012. № 3. С. 6—9.

8. Плахтій Т.Ф. Розвиток теорії і методології бухгалтерського обліку на основі якісного підходу: монографія. Житомир: ТОВ "БукДрук", 2017. 312 с.

9. Івченко Л.В., Береговенко Т.Ю. Вплив методів нарахування амортизації на фінансовий результат підприємства. Науковий вісник Херсонський державного університету. Економічні науки. 2015. Вип. 15. Ч. 1. С. 141—145.

10. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. Житомир: ПП "Рута", 2018. 444 с.

11. Лень В.С., Гливенко В.В. Бухгалтерський облік в Україні основи та практика: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2018. 576 с.

12. Яковишина Н.А., Яковенко К.А. Теоретичні основи обліку основних засобів. Молодий вчений. 2018. № 5 (57). С. 779—782.

13. Ігнатенко М.М., Мармуль Л.О., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Ідентифікація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у сукупності форм організації діяльності на селі. Агросвіт. 2019. № 17. С. 3—7.

14. Кравченко М.В., Кошелюк А.О. Переваги, недоліки та оптимізація методики первинного обліку нарахування амортизації в аграрних підприємствах. Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 21. 2018. С. 677—680.

References:

1. Kravchenko, M.V. (2019), "Accrual of depreciation in enterprises of the agro-industrial sector", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 43, pp. 156—160.

2. Ihnatenko, M.M. Marmul', L.O. and Romaniuk, I.A. (2023), "Development of competitive strategies of enterprises in the conditions of market globalization", Ekonomichnyj visnyk universytetu, vol. 57, pp. 45—51.

3. Holozubova, Yu.V. (2014), "Analysis of depreciation methods and their comparative characteristics", Upravlinnia rozvytkom, vol. 7, pp. 111—114.

4. Mulyk, T.O. and Tsurkan, A.O. (2018), "Information and organizational principles of analysis of fixed assets in the management of real investments", Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu Seriia: Ekonomichni nauky, vol. 29, pp. 173—177.

5. Adamovs'ka, V.S. and Britan, N.V. (2015), "Improvement of management accounting of operating expenses as one of the areas of business administration", Ahrosvit, vol. 8, pp. 58—61.

6. Nazarbaieva, I. (2016), "Amortization for optimization? Trifles! But pleasant...", Bukhhalteriia, vol. 48, pp. 19—23.

7. Chumachenko, M.A. (2012), "Amortization deductions — a significant source of financing of enterprise investments", Bukhhalters'kyj oblik i audyt, vol. 3, pp. 6—9.

8. Plakhtij, T.F. (2017), Rozvytok teorii i metodolohii bukhhalters'koho obliku na osnovi iakisnoho pidkhodu [Development of the theory and methodology of accounting on the basis of a qualitative approach], TOV "BukDruk", Zhytomyr, Ukraine.

9. Ivchenko, L.V. and Berehovenko, T.Yu. (2015), "Influence of depreciation methods on the financial result of the enterprise", Naukovyj visnyk Khersons'kyj derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 15, no. 1, pp. 141—145.

10. Butynets', F.F. (2018), Teoriia bukhhalters'koho obliku [Accounting theory], PP "Ruta", Zhytomyr, Ukraine.

11. Len', V.S. and Hlyvenko, V.V. (2018), Bukhhalters'kyj oblik v Ukraini osnovy ta praktyka [Accounting in Ukraine: basics and practice], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

12. Yakovyshyna, N.A. and Yakovenko, K.A. (2018), "Theoretical bases of fixed assets accounting", Molodyj vchenyj, vol. 5 (57), pp. 779—782.

13. Ihnatenko, M.M. Marmul', L.O. Levaieva, L.Yu. and Romaniuk, I.A. (2019), "Identification of agricultural service cooperatives in the aggregate of forms of organization of activities in the countryside", Ahrosvit, vol. 17, pp. 3—7.

14. Kravchenko, M.V. and Kosheliuk, A.O. (2018), "Advantages, disadvantages and optimization of the methodology of primary accounting of depreciation in agricultural enterprises", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 21, pp. 677—680.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024 р.

УДК 338.436:339.132:330.341.1

І. М. Паска,
д. е. н., професор, декан економічного факультету,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4453-8905
С. Г. Батажок,
к. е. н., доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8951-5785
І. О. Герасименко,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7829-8009
Б. В. Хахула,
доктор філософії і галузі економіки, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4286-2381
Л. П. Хахула,
к. пед. н., доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3937-6641

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.23

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД ІННОВАЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Paska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Economics,
Bila Tserkva National Agrarian University
B. Khakhula,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
Bila Tserkva National Agrarian University
S. Batazok,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics
and Economic Theory, Bila Tserkva National Agrarian University
I. Gerasimenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Bila Tserkva National Agrarian University
L. Khakhula,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department
of Management, Bila Tserkva National Agrarian University

PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLES OF INNOVATIVE MARKETING IN THE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Сучасна вітчизняна аграрна економіка стоїть на шляху інноваційного розвитку. В умовах ринкової економіки потрібно ефективне використання інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства, а для цього менеджменту потрібні нові підходи розвитку маркетингу, які є складною сукупністю маркетингових інновацій.

Застосування маркетингового та технічного підходу в інноваційній діяльності високотехнологічних сільськогосподарських підприємств багато в чому визначається джерелом та характером виникнення інноваційних продуктів.

Одним із засобів поширення інноваційного маркетингу є створення на базі закладів вищої освіти (ЗВО) аграрного спрямування університетський бізнес-інкубатор, які є елементом інноваційної інфраструктури, що дозволяє вітчизняній аграрній економіці забезпечити трансфер нових технологій в сільське господарство та створити аграрно-інноваційні кластери. Концепція розвитку університетського бізнес-інкубатора спрямована на створення комерційних майданчиків та малих підприємств для просування об'єктів інтелектуальної власності та інноваційних розробок науковців та студентів ЗВО на ринок інтелектуальних товарів та послуг.

Для стимулювання розвитку інноваційного маркетингу Україні, безумовно, необхідна підтримка держави. За підтримки інноваційних підприємств все більше і більше людей буде залучено до цього бізнесу. Цей процес стимулюватиме конкуренцію між підприємствами, і великі компанії будуть змушені почати виробляти інноваційну продукцію, щоб зберегти лідируючі позиції на ринку.

The modern domestic agrarian economy is on the path of innovative development. In the conditions of a market economy, it is necessary to effectively use the innovative potential of an agricultural enterprise, and this management requires new approaches to the development of marketing, which are a complex set of marketing innovations.

Today, agricultural enterprises define marketing not as a separate management function, but as a management system for innovative development, giving it special importance.

Most experts consider innovative marketing as a means of introducing new products to the market, as well as expanding the market segment. In marketing activities, the main task is to satisfy the needs of consumers, to release a new product oriented to the requests of potential consumers, which is carried out through market research. The innovative activity of the enterprise is carried out in such a way that the organization of information transfer between consumers of innovations and the business entity contributes to an effective balance of demand and supply of goods and services.

The application of the marketing and technical approach in the innovative activity of high-tech agricultural enterprises is largely determined by the source and nature of the emergence of innovative products.

One of the means of spreading innovative marketing is the creation of a university business incubator on the basis of institutions of higher education (HEIs) of agrarian orientation, which are an element of innovative infrastructure that allows the domestic agrarian economy to ensure the transfer of new technologies to agriculture and create agrarian innovation clusters. The concept of the development of the university business incubator is aimed at creating commercial platforms and small enterprises for the promotion of intellectual property objects and innovative developments of scientists and students of higher educational institutions on the market of intellectual goods and services. In order to stimulate the development of innovative marketing, Ukraine definitely needs the support of the state.

With the support of innovative enterprises, more and more people will be involved in this business. This process will stimulate competition between enterprises, and large companies will be forced to start producing innovative products in order to maintain a leading position in the market.

In the conditions of growing competition, only those domestic agricultural enterprises will survive, which will use the most advanced technologies in the management of their market activities.

Ключові слова: інновація, маркетинг, управління, сільськогосподарське підприємство, виробнича діяльність, інноваційна діяльність.

Key words: innovation, marketing, management, agricultural enterprise, production activity, innovative activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасна вітчизняна аграрна економіка стоїть на шляху інноваційного розвитку. В умовах ринкової економіки потрібно ефективне використання інноваційного потенціалу сільськогосподарського підприємства, а для цього менеджменту потрібні нові підходи розвитку маркетингу, які є складною сукупністю маркетингових інновацій.

У майбутньому у найбільш вигідному становищі будуть ті підприємства, які вдосконалюють свою інноваційну діяльність та проводять науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) незалежно від економічної ситуації. У таких умовах суб'єкту господарювання в сфері аграрного бізнесу потрібне використання нових маркетингових стратегій та механізмів для виходу на нові ринки.

Нині сільськогосподарські підприємства визначають маркетинг не як окрему функцію управління, а як систему управління інноваційним розвитком, надаючи цьому особливого значення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти в сфері інновацій були висвітлені у працях їх послідовників: С. Володіна,

М. Йохна, М. Кісіля, Л. Михайлової, В. Федоренка, Л. Федулової, Д. Черваньова та ін. У результаті аналізу досліджень названих авторів теоретико-методологічні основи маркетингової системи управління інноваційною діяльністю підприємств в умовах динамічних змін зовнішнього середовища на сьогоднішній день є не достатньо розробленими.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

На основі узагальнення результатів проведеного дослідження запропонувати рекомендації теоретичного і практичного характеру щодо розвитку інноваційного маркетингу в діяльності сільськогосподарських підприємств

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Більшість фахівців розглядають інноваційний маркетинг як засіб виведення на ринок нових товарів, а так само розширення сегменту ринку [1]. У маркетингової діяльності головним завданням є задоволення потреб споживачів, випуск нового продукту, орієнтованого на запити потенційних споживачів, що здійснюється шляхом дослідження ринку. Інноваційна діяльність підприємства здійснюється таким чином, щоб організація передачі інформації між споживачами інновацій та суб'єктом господарювання сприяла ефективному балансу попиту та пропозиції товарів та послуг.

Інноваційна діяльність сільськогосподарського підприємства здійснюється лише після проведення маркетингових досліджень, які дають об'єктивну оцінку ситуації на ринку для досягнення поставленої мети з найменшим ризиком, що не мало важливо в інноваційній сфері. Результати маркетингових досліджень допомагають підібрати інновацію під вимоги споживачів.

При виведенні ринку нового товару чи інноваційно вдосконаленого слід враховувати види суб'єктів інноваційного процесу. Їх можна розділити на новаторів, ранніх послідовників, більшість відстаючих. Інструменти інноваційного маркетингу потрібно вибирати з урахуванням ступеня швидкості реагування інновації. Крім того, необхідно врахувати особливості застосування окремих інструментів маркетингу залежно від типу інноваційного продукту: продукти виробничо-технічного призначення, споживчі продукти та продукти послуг.

Існують два підходи маркетингу інноваційної діяльності.

1. Маркетинговий підхід — дозволяє сформувати попередній вигляд та спроектувати новий продукт на основі результатів маркетингових досліджень. У цьому підході маркетингові дослідження є актуальними усім стадіях життєвого циклу інновації. В даному випадку маркетингові дослідження є актуальними на всіх етапах інноваційного процесу, починаючи з формування інноваційної ідеї та закінчуючи етапом реалізації та розповсюдження інновації. Але на цьому маркетингова діяльність не закінчується: доцільно проводити маркетингові дослідження за результатами реалізації та розповсюдження інновації, щоб визначити нові напрями для розробки наступних інноваційних ідей. Сільськогосподарське підприємство за результатами маркетингового дослідження отримує уявлення споживачів про інноваційний продукт, оцінює різні варіанти, усуває найменш привабливі, розробляє дослідні зразки продукції, відчуває їх та впроваджує на ринку. Таким чином, формується перманентний інноваційний розвиток діяльності суб'єкта господарювання в сфері аграрного бізнесу, що забезпечує продовження життєвого циклу підприємства на основі використання своєчасної та достовірної інформації про запити споживачів за результатами маркетингових досліджень.

Господарствам корпоративного сектору аграрної економіки при реалізації продукції важливо не ігнорувати запити споживачів, оскільки ринок покупців, конкуренти, пропозиції, ціни, обсяг товарів впливають своєчасний її збут. Тому основні функції маркетингу як головного інструменту, що забезпечує сільськогосподарських підприємств інформаціями, можна звести до наступного:

— дослідження ринку, тобто вивчення споживачів, конкурентів, кон'юнктуру ринку, наявність товарів в асортименті;

— розробка стратегії збуту та просування продукції;

— визначення каналів збуту продукції та організація її продажу.

Одним із важливих елементів маркетингу у сільськогосподарській галузі економіки є рекламна діяльність, суть якої полягає в тому, щоб зібрати, обробити та надати як виробнику, так і покупцю інформацій про місце, кількість, ціну реалізованої продукції [2]. Тобто, рекламно-інформаційне забезпечення реалізації продукції має бути засноване на розробці програми формування попиту та стимулювання збуту.

Інформаційно-рекламна діяльність з одного боку може прискорити процес реалізації продукції, скоротити тривалість транспортування та зберігання, виявити нові форми закупівель та реалізації продукції, а з іншого боку дозволяє товаровиробникам отримати інформацію про наявність виробничо-економічних послуг, про характер співробітництва.

2. Технічний (інженерний) підхід — організація виробництва для реалізації інноваційної ідеї здійснюється за рахунок розрахунків та проектування, а потім проводяться заходи щодо пошуку потенційних споживачів.

Перехід від технічного до маркетингового підходу продиктований сучасною ситуацією на ринку, коли споживачі висувають все більші вимоги до інноваційних продуктів (багатофункціональність, довговічність, ексклюзивність, економічність тощо). Прикладом є виробництво органічної продукції. Обсяг світового ринку органічних продуктів харчування в 2023 році оцінювався в 184,15 млрд. доларів США, а до 2031 року, за прогнозами, він досягне 440,30 млрд. доларів США, а середньорічний темп зростання складе 11,53% у період з 2024 по 2031 рік. рік. Ринок переживає стійке зростання, зумовлене підвищенням обізнаності про здоров'я, екологією. проблеми сталого розвитку та суворі правила.

Такі проблеми, як високі виробничі витрати та обмежена інфраструктура, вирішуються за допомогою інновацій та партнерства. Потенційні можливості зростання полягають у ринках, що розвиваються, диверсифікації продукції та технологічних досягненнях для стійких практик [3].

Застосування маркетингового та технічного підходу в інноваційній діяльності високотехнологічних сільськогосподарських підприємств багато в чому визначається джерелом та характером виникнення інноваційних продуктів. Загальновідомо, що інновації можуть виходити від двох абсолютно різних за своєю природою джерел: з одного боку, інновації можуть формуватися ринком, коли створення та реалізація однієї інновації призводить до ланцюгової реакції появи нових потреб, які потребують задоволення на основі імітації та вдосконалення існуючих інновацій; з іншого боку, інновації можуть виходити від самих підприємств, які на основі фундаментальних та прикладних досліджень відкривають або розробляють новий товар, нову технологію, нову послугу або нову організаційну систему, здатні успішніше задовольняти існуючі або латентні потреби [4]. У першому випадку інновації стимулюється ринком, що притягується, коли ідея нового товару народжується в результаті маркетингового дослідження, що визначило незадоволені або знову сформовані потреби. Зростання поінформованості споживачів про здоров'я значною мірою стимулює зростання ринку органічних продуктів харчування. Люди, які дбають про своє здоров'я, шукають більш здорові варіанти харчування через побоювання, пов'язані з ожирінням, діабетом і серцево-судинними захворюваннями, що призводить до зростаючої переваги органічних продуктів харчування, які вважаються більш безпечними та поживними [5]. У другому випадку інновації стимулюється підприємством на основі визначення потенційно прибуткового ринкового сегмента намагається максимально вигідно реалізувати інновацію споживачам, сформувати нові споживчі переваги, використовуючи агресивний маркетинг. Нині, в складний для країни час, який викликаний збройною агресією Україні проти України, щоб забезпечити своє виживання, монокультурні агробізнеси почали диверсифікувати своє виробництво, вирощуючи більше овочів і бобових для місцевого ринку, а також інвестуючи в переробні заводи, щоб зменшити залежність від експорту сирих сільськогосподарських продуктів.

Необхідність застосування маркетингового підходу до інноваційного розвитку сучасних підприємств обумовлена нині тими змінами ринку, які сприяють появі нових потреб або нових можливостей для задоволення вже існуючих потреб [6]. Використання маркетингової концепції в управлінні інноваційним розвитком підприємства можливе лише при проведенні планомірних досліджень з вивчення споживчого попиту, на основі яких приймаються рішення про модифікацію товару чи необхідність виробництва нових продуктів.

Концепція інноваційного маркетингу грунтується на комплексному підході, що розглядає інновацію з погляду споживача та виробника. Для успішного впровадження інновацій доцільно застосовувати маркетингові технології, що здійснюють зв'язок підприємства зі споживачем з метою постійного виявлення нових вимог, які пред'являються якості інноваційних продуктів і способам їх доведення до кінцевого споживача. Безперечним є той факт, що основу інновацій є вимогами ринку, задоволення яких дозволяє підприємству створювати інновацію з мінімальним ризиком [7]. Проте інноваційна діяльність, орієнтована задоволення існуючих потреб, є менш привабливою з погляду стратегічного розвитку підприємства. Більш переважним є створення принципово нових продуктів і технологій, здатних забезпечити підприємству перманентний інноваційний розвиток, який базується на проведенні фундаментальних та прикладних досліджень, розробці та впровадженні інновацій з урахуванням результатів маркетингових досліджень та сучасних тенденцій у ринковому середовищі. Суть перманентного інноваційного розвитку полягає в інноваційній діяльності, що постійно розвивається, в результаті якої підприємство створює інноваційні продукти, що випереджають виражені потреби ринку. Це створює підприємству імідж інноваційно-активної компанії, дозволяє лідирувати в конкурентній боротьбі і не боятися копіювання своїх інновацій конкурентами. Більше того, кожне інноваційне підприємство прагне комерціалізації та тиражування своїх інноваційних ідей, що забезпечує йому позиції лідерства у розробці інновацій першої хвилі. Інноваційні сільськогосподарські підприємства, які активно розробляють та реалізують інновації, самостійно створюють нові ринки, правильно визначаючи споживчі потреби, прикладаючи творчі зусилля та застосовуючи технологічні ноу-хау. У створенні підприємством нового середовища розробки та розповсюдження інновацій активну роль покликаний зіграти інноваційний маркетинг.

В економічній літературі інноваційний маркетинг розглядається як функція інноваційного менеджменту або як технологія використання маркетингових заходів, що застосовуються до управління життєвим циклом нововведення, починаючи з пошуку інноваційної ідеї та закінчуючи відходом товару з ринку [8]. У цьому контексті інноваційний маркетинг складається із двох компонентів: маркетингу нового товару та маркетингових інновацій. При цьому до маркетингових інновацій належать:

— розробка та використання нових методів маркетингових досліджень;

— визначення нових критеріїв та способів сегментації ринку;

— вибір нової маркетингової стратегії охоплення та розвитку цільового сегмента;

— зміна концепції, закладеної в асортиментній політиці;

— конструювання нетипової модифікації кривої життєвого циклу товару;

— використання нових форм та засобів комунікаційної політики: новий вид, характер та засоби реклами або обрання нетрадиційних для підприємств методів стимулювання збуту та залучення споживачів.

Слід зазначити, що поняття інноваційного маркетингу виходить за межі загальноприйнятого визначення та охоплює ширше коло питань, пов'язаних з розвитком інноваційної діяльності, оскільки процес інноваційного маркетингу співвідноситься з цілеспрямованими пошуковими дослідженнями — відбором наукових ідей для підвищення ефективності виробництва та максимально повного задоволення потреб. У цьому контексті інноваційний маркетинг набуває особливого значення для реалізації інноваційних ідей і виявляється у двох аспектах:

1) дозволяє досягти синергетичного творчого ефекту при розробці інновацій та знизити бар'єри їх інформаційного та психологічного сприйняття на основі використання сучасних методів інтерактивної взаємодії розробників інноваційних ідей з потенційними споживачами (концепція ітераційного маркетингу);

2) дозволяє здійснити комплексний підхід до інноваційного розвитку підприємства за рахунок застосування інноваційних маркетингових технологій системно та цілеспрямовано з урахуванням досліджень ринку та внутрішніх можливостей підприємства (концепція інтеграційного маркетингу).

Одним із засобів поширення інноваційного маркетингу є створення на базі закладів вищої освіти (ЗВО) аграрного спрямування університетський бізнес-інкубатор, які є елементом інноваційної інфраструктури, що дозволяє вітчизняній аграрній економіці забезпечити трансфер нових технологій в сільське господарство та створити аграрно-інноваційні кластери. Концепція розвитку університетського бізнес-інкубатора спрямована на створення комерційних майданчиків та малих підприємств для просування об'єктів інтелектуальної власності та інноваційних розробок науковців та студентів ЗВО на ринок інтелектуальних товарів та послуг. Реалізація функцій інноваційного маркетингу дозволить створити систему взаємовідносин між учасниками інноваційного процесу:

новоствореними малими інноваційними сільськогосподарськими підприємствами;

— висококонцентрованими господарствами корпоративного сектору аграрної економіки холдингового типу, які здійснюють свою інноваційну діяльність відповідно до обраної спеціалізації;

— середнім бізнесом, здатним забезпечити інноваційний прорив за низкою пріоритетних напрямів економічного розвитку аграрного сектору;

— науковими установами НААН України та вищими навчальними закладами аграрного спрямування, які здійснюють інноваційні розробки;

— державними структурами, що забезпечують підтримку та регулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі.

Інноваційний маркетинг покликаний забезпечити взаємодію науки та аграрного бізнесу на основі формування кластерів інноваційних підприємств, які надалі забезпечать саморозвиток інноваційної системи та попит на послуги інноваційної інфраструктури. Першочерговим завданням у цьому напрямі є проведення маркетингових досліджень із виявлення потреб потенційних споживачів інноваційної продукції, визначення оцінки інноваційного потенціалу учасників інноваційного процесу, вивчення чинників довкілля, які впливають формування інноваційної системи, формування маркетингової стратегії просування інноваційних ідей. Без здійснення підтримки з боку бізнес-інкубатора малим інноваційним сільськогосподарським підприємствам буде складно отримати доступ до інформаційних та матеріальних ресурсів, практично здійснити розробку та реалізацію інновацій. На різних етапах інноваційного процесу бізнес-інкубатор надає малим підприємствам консультаційні, інформаційно-посередницькі, організаційні, експертні, інженерні, управлінсько — координаційні, аудиторські, маркетингові послуги. Для здійснення ефективної інноваційної діяльності малому сільськогосподарському підприємству недостатньо просто уявити ринку свою інноваційну ідею, необхідно виконати комплекс заходів, що грунтуються на використанні маркетингових технологій:

— визначення цільового сегмента ринку для реалізації інноваційної ідеї;

— формування інноваційної організаційної структури;

— залучення сучасних технологій, які забезпечують гнучкість виробництва;

— патентування інноваційних технологій;

— розробка комплексу маркетингових комунікацій, що дозволяють сформувати попит на інноваційну продукцію та оптимізувати процес її просування;

— створення системи маркетингового контролю, що забезпечує зворотний зв'язок із споживачем інновації.

Використання концепції інноваційного маркетингу для вирішення цих проблем малих інноваційних підприємств у рамках університетського бізнес-інкубатора дозволить значно скоротити трансакційні витрати та створити сприятливі умови для реалізації інноваційних проектів. Для цього запропоновано створити на основі діяльності університетського бізнес-інкубатора та оптимізації циркулюючих інформаційних потоків інноваційну мережу як основу побудови інноваційного кластера, що поєднує провідні науково-дослідні та освітні установи, сільськогосподарські підприємства, спеціалізовані консалтингові фірми.

Маркетинг інноваційного розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу є в сучасних умовах не просто філософією бізнесу, а виступає дієвим інструментом стимулювання його інноваційної активності, створює умови для розробки та розповсюдження інновацій, формує споживчі уподобання та забезпечує тим самим максимально ефективну адаптацію споживачів до інновацій, дозволяє підприємству чуйно реагувати на малі зміни довкілля та орієнтувати свою інноваційну діяльність на запити ринку. У цьому виявляється комплексний характер маркетингового підходу до розвитку інноваційної діяльності підприємства: з одного боку, неможливо здійснювати розробку та впровадження інновацій без здійснення попереднього маркетингового дослідження, що забезпечує інноваційне сільськогосподарське підприємство інформацією про потреби споживачів, а з іншого боку, неможливо здійснити інноваційну діяльність без проведення фундаментальних та прикладних досліджень, що дозволяють інноваційному суб'єкту господарювання в сфері аграрного бізнесу розробити саме ту інноваційну ідею, яка потрібна на сьогоднішній день ринком. Маркетинг інноваційного розвитку підприємства поєднує у собі аналіз, планування та контроль за інноваційною діяльністю підприємства. Він націлений збереження існуючих позицій, завоювання потенційних ринків, і навіть створення нових ринків для інноваційної продукції. Його завданням є задоволення попиту споживачів, що швидко змінюється, на інноваційну продукцію, з одного боку, і досягнення цілей інноваційного розвитку підприємства, з іншого. Маркетинг дозволяє інноваційним підприємствам отримати стратегічне обгрунту-

вання своїх дій, тобто з'ясувати та оцінити перспективи своєї інноваційної діяльності на довгостроковий період. Здатність суб'єкта господарювання домогтися конкурентної переваги над ринком і зберегти його великою мірою залежить від ефективності маркетингової стратегії, обумовленої орієнтацією створення виняткової споживчої цінності інновацій, здатністю посилювати ключові компетенції інноваційного підприємства, сприйнятливістю до потреб ринку, націленістю на розробку нових інноваційних продуктів.

В Україні інноваційний маркетинг зіткнувся з такими проблемами, як:

— відсутність державної підтримки для інноваційних підприємств

— великі компанії не схили до інновацій

— відсутність попиту продаж інноваційних продуктів, внаслідок відсутності конкуренції у технологічному середовищі;

— проблеми існують і у сфері трудових ресурсів;

— відсутність фахівців, орієнтованих впровадження інновацій;

— недостатній рівень опрацювання проектів, внаслідок недостатньої кваліфікації співробітників;

— складність розвитку та реалізації інноваційних проектів в господарствах корпоративного сектору.

Для розвитку інноваційного маркетингу у Україні необхідно вирішення цих проблем. Багато фахівців сходяться на тому, що інноваційний маркетинг у Україні необхідний. Інноваційний продукт є простішим і ефективнішим за його аналог, що звичайно спрощує життя споживачам такого товару. Вигоду отримують як споживачі так і виробники інноваційного продукту, адже якщо вибирати між інноваційним продуктом та його аналогом, споживач вибере інноваційний товар, оскільки він має більший перелік функцій та властивостей ніж застарілий аналог.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Для стимулювання розвитку інноваційного маркетингу Україні, безумовно, необхідна підтримка держави. За підтримки інноваційних підприємств все більше і більше людей буде залучено до цього бізнесу. Цей процес стимулюватиме конкуренцію між підприємствами, і великі компанії будуть змушені почати виробляти інноваційну продукцію, щоб зберегти лідируючі позиції на ринку.

В умовах зростаючої конкуренції виживатимуть лише ті вітчизняні сільськогосподарські підприємства, які будуть використовувати найпередовіші технології в управлінні своєю ринковою діяльністю.

Заходи, які необхідні вирішення проблем застосування інноваційного маркетингу у Україні:

— підвищення кваліфікації керівного складу та персоналу сільськогосподарського підприємства в галузі маркетингу впровадження та освоєння програмних продуктів, комп'ютеризація виробничого-господарської діяльності;

— активна підтримка висококонцентрованих сільськогосподарських підприємств холдингового типу в галузі інноваційної діяльності з боку держави.

Література:

1. Нянько В. М. Інноваційний маркетинг на підприємствах України. Інноваційна економіка. 2014. № 6. С. 228—231.

2. Зайцев Ю. О. Інноваційна маркетингова діяльність в системі управління конкурентоспроможністю суб'єктів агробізнесу. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 3. С. 64—71.

3. Гончарук, І. В., Томашук, І. В. Вплив інноваційних процесів на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2023. № 1 (63). С. 30—47.

4. Готра, В. В. Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку аграрного сектору України. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 6. С. 79—84.

5. Звягінцева, О. Б., Гришов, В. В. Механізм формування та впровадження інноваційного маркетингу підприємств. Облік і фінанси. 2012. № 3. С. 141—145.

6. Блюмська, К. В. Взаємозв'язок інноваційної та маркетингової діяльності в підприємствах аграрного сектору. Формування ринкової економіки. 2012. № 3. С. 6—12.

7. Абрамович, І. А. Інноваційні інструменти комплексу маркетингу підприємств АПК. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2017. № 27 (1). С. 107—110.

8. Ніколаєвська, В. В. Обгрунтування необхідності розвитку маркетингу інновацій у сільськогосподарських підприємствах України. Інтелект XXI. 2019. № 2. С. 119—123.

References:

1. Nian'ko, V.M. (2014), "Innovative marketing at Ukrainian enterprises", Innovatsijna ekonomika, vol. 6, pp. 228—231.

2. Zajtsev, Yu.O. (2017), "Innovative marketing activity in the agribusiness operators competitiveness management", Aktual'ni problemy innovatsijnoi ekonomiky, vol. 3, pp. 64—71.

3. Honcharuk, I.V. and Tomashuk, I.V. (2023), "The impact of innovative processes on increasing the competitiveness of agricultural enterprises", Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky, vol. 1 (63), pp. 30—47.

4. Hotra, V.V. (2014), "Current state and problems of innovative development of the agricultural sector of Ukraine", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 6. pp. 79—84.

5. Zviahintseva, O.B. and Hryshov, V.V. (2012), "Mechanism of formation and implementation of innovative marketing of enterprises", Oblik i finansy, vol. 3, pp. 141—145.

6. Bliums'ka, K.V. (2012), "Interrelationship of innovative and marketing activities in enterprises of the agrarian sector", Formuvannia rynkovoi ekonomiky, vol. 3, pp. 6—12.

7. Abramovych, I.A. (2017), "Innovative tools of the marketing complex of agribusiness enterprises", Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky, vol. 27 (1), pp. 107—110.

8. Nikolaievs'ka, V.V. (2019), "The rationale for the development of marketing of innovations in agricultural enterprises of Ukraine", Intelekt XXI, vol. 2, pp. 119—123.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2024 р.

УДК 336.1

А. В. Абдін,
аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8277-0241
Л. В. Лисяк,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2948-7089

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.29

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

A. Abdin,
Postgraduate student of the Department of Finance, Banking and Insurance,
University of Customs and Finance
L. Lysiak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Finance, Banking and Insurance, University of Customs and Finance

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR EVALUATING THE EFFICIENCY OF HEALTH CARE FINANCING

Стаття присвячена удосконалення методичних засад оцінки ефективності фінансування охорони здоров'я (ОЗ) з урахуванням особливостей динаміки показників здоров'я у різних країнах Європи. Виокремлено етапи аналізу ефективності фінансування ОЗ. Проведено групування країн Європи за тенденціями показників фінансування ОЗ. Здійснено типологію країни Європи за ефективністю фінансування ОЗ. Встановлено функціональний зв'язок між показниками фінансування ОЗ та показниками здоров'я населення. Наведено причинно-наслідкові зв'язки між показниками фінансування ОЗ та показниками здоров'я населення у країнах Європи. Показано результати оцінки ефективності фінансування ОЗ для проаналізованих країн Європи (включаючи нормовані дані). Доведено, що зростання обсягів фінансування ОЗ не визначає зростання його ефективності. Зроблено висновок, що визначальним у забезпеченні ефективності фінансування ОЗ є особливості функціонування механізму фінансування.

The article is devoted to the improvement of methodological principles for evaluating the effectiveness of health care financing, taking into account the peculiarities of the dynamics of health indicators in different European countries. The research was carried out for such countries as Austria, Belgium, Bulgaria, Greece, Denmark, Estonia, Ireland, Spain, Italy, Cyprus, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, the Netherlands, Germany, Norway, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Hungary, Finland, France, Czech Republic, Croatia, Sweden, Switzerland. The stages of the analysis of the effectiveness of health care financing are highlighted. The grouping of European countries

according to trends in health care financing indicators was carried out: countries with growing financing, countries with supportive financing, countries with unique trends in health care financing. It is emphasized that the trends are a reflection of the financing policy (sustaining, growing, unique financing). A typology of European countries by the effectiveness of financing of health care was carried out. A functional connection between health care financing indicators and population health indicators has been established. Cause-and-effect relationships between health care financing indicators and population health indicators in European countries (as a whole and by individual countries) are given. The actual, target and maximum value of health care funding indicators were used.

The results of intermediate calculations of the efficiency indicator of health care financing are shown (on the example of Belgium). The results of the evaluation of the effectiveness of health care financing for the analyzed European countries (including normalized data) are shown. It has been proven that the increase in the financing of health care does not determine the increase in its efficiency. It was concluded that the peculiarities of the functioning of the financing mechanism are decisive in ensuring the effectiveness of financing of health care. The application of the proposed methodical approach to the assessment of the effectiveness of health care financing makes it possible to take into account the individual peculiarities of the functioning of the health care financing mechanism in such an assessment and to assess the possible consequences of changes in the amount of funding, to monitor the effectiveness of changes in the health care financing volume. In addition, the use of the proposed indicator for evaluating the effectiveness of health care financing gives comparable results for different countries.

Ключові слова: охорона здоров'я, фінансування, оцінка ефективності, механізм фінансування охорони здоров'я, країни Європи.

Key words: health care, financing, performance evaluation, health care financing mechanism, European countries.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Загальний стан економіки та соціальної сфери, макрофінансова ситуація в умовах війни в Україні на сьогодні є складними та нестабільними, водночас процес реформування галузі охорони здоров'я (далі — ОЗ) має продовжуватися. Вагоме значення в успішному перебігу заходів та результатів реформи має система фінансування ОЗ. У доповіді ВООЗ про ОЗ у світі зазначалося, що для досягнення загального охоплення медичним обслуговуванням населення країни мають зменшити витрати та підвищити ефективність фінансування [1], що залишається актуальним в умовах сьогодення. Серед потреби вирішення різних сучасних проблем ОЗ, ключовою залишається пошук і реалізація науково обгрунтованих підходів щодо підвищення ефективності фінансування галузі, що сприятиме зростанню можливостей для реконструкції медичних закладів, розширення спектру діагностичних послуг, проведення наукових досліджень, придбання сучасного лабораторного та іншого обладнання, підготовки кваліфікованого медичного персоналу та забезпеченості ним закладів сфери ОЗ, тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематикою підвищення ефективності фінансування ОЗ займаються як іноземні, так і вітчизняні дослідники. Так, колектив дослідників (Жорді Є., Плей С., Джоветт М., Абоу Джоуде Ж.Ю. та Гахпарас-Бідголі Г.) розрахували для 172 країн наскільки ефективно ці країни перетворюють витрати на охорону здоров'я на результати (такі як охопленням населення медичними послугами та захист від фінансових ризиків) [2]. Джоветт М., Брунал М.П., Флорес Ж., Силус Дж. [3], Халід Ф., Брунал М.П., Саттар А. та ін. [4] визначають технічну ефективність фінансування ОЗ, що означає оптимальне використовуються доступних фінансових вкладень для максимізації результату, зокрема охоплення населення медичними послугами та його фінансовий захист. Бінярука П., Мартінес-Альварес М., Пітт К. та Боргі Ж., розраховуючи показники ефективності по регіонах Танзанії, прийшли до висновку про необхідність мобілізації внутрішніх ресурсів на охорону здоров'я на рівні громад, підвищення результативності управління державними фінансами, контролю та ряд інших [5]. Вітчизняні дослідники Криничко Л. та Мотайло О. акцентують, що відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності використання бюджетних ресурсів на різних рівнях держав-

ного управління та закладами ОЗ є основною проблемою недосконалості фінансового забезпечення галузі в Україні [6].

Серед науковців існують значні розбіжності щодо визначення доцільного обсягу, механізму здійснення, контролю, оцінки ефективності фінансування медичних витрат. Дослідження щодо виміру ефективності фінансування ОЗ у різних країнах Європи є досить обмеженими, особливо зважаючи на те, що залежність між обсягом фінансування ОЗ та показниками здоров'я населення не є прямою. Також не існує загальних рекомендацій чи підходів щодо оцінки ефективності фінансування ОЗ. Труднощі у побудові таких рекомендацій пов'язані із різноманіттям критеріїв стану здоров'я у кожній окремій країні, високим рівнем диференціації рівня здоров'я за різними соціальними групами, суб'єктивізмом в його оцінці, значними коливаннями стану здоров'я тощо. Все це призводить до значних статистичних коливань у динаміці показників стану здоров'я. Отже, питання оцінки ефективності фінансування ОЗ потребує подальших досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є удосконалення методичних засад оцінки ефективності фінансування ОЗ з урахуванням особливостей динаміки показників здоров'я у різних країнах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оскільки Україна орієнтована на інтеграцію у європейський соціально-економічний простір, дослідження ефективності фінансування ОЗ проведено нами на базі статистичних даних країн Європи. Основними показниками здоров'я населення, наведеними на сайті Євростату та використаними у даному дослідженні є: частка людей із гарним самопочуттям [7]; очікувана тривалість життя при народженні [8]; здорові роки життя при народженні [9]; здорові роки життя у віці 65 років [10]. Показниками, що характеризують фінансування ОЗ, є: загальний обсяг фінансування ОЗ, млн євро (далі — €) та млн національних одиниць; обсяг фінансування ОЗ на 1 особу, € та національних одиниць; відсоток ВВП на ОЗ [11]; капітальні витрати на ОЗ, млн € [12]. Для забезпечення порівнянності результатів дослідження аналізований період визначено у інтервалі 2012—2021 рр. Дослідження здійснено для таких країн як Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія, Хорватія, Швеція, Швейцарія. До розгляду не взято країни, статистичні дані яких щодо фінансування ОЗ чи показників здоров'я є недостатніми, що не дозволяє встановити існування залежностей та трендів.

Проведення аналізу ефективності фінансування ОЗ у країнах Європи включає два етапи. Перший етап полягає у статистичному дослідженні показників фінансування ОЗ для Євросоюзу в цілому та за окремими країнами Європи, в тому числі із визначенням узагальнених тенденцій. Результатом даного дослідження є визначення збіжності тенденцій фінансування ОЗ, що може свідченням спільності політики фінансування ОЗ, незважаючи на відмінності у механізмах його здійснення. За всіма країнами визначено лінійні залежності у динаміці показників фінансування ОЗ з високим рівнем достовірності — понад 90 % (за поодинокими виключеннями). Для групування країн Європи використано характеристики динаміки показників: обсягів фінансування (в цілому, поточні витрати, € (CHE); у розрахунку на одну особу, поточні витрати, € (CHE_H); в цілому, капітальні витрати, €, (LTC_H); відсотку ВВП, що спрямовується на ОЗ (CHE_{GDP}). Показники обсягів фінансування в цілому поточні витрати (в національній валюті) ($CHEU$); у розрахунку на одну особу, (в національній валюті) ($CHEU_H$) для кластеризації не використовувались, зважаючи на необхідність забезпечення співставності результатів. Результати кластеризації ліній тенденцій динаміки показників фінансування ОЗ стали підтвердженням збіжності тенденцій фінансування ОЗ за проаналізованими країнами Європи.

При здійсненні кластеризації за тенденціями динаміки показника відсотку ВВП на ОЗ (CHE_{GDP}) нормована відстань групування об'єктів становила 0,5, виявлено чотири кластери.

— кластер 1. До кластеру входить Латвія, опис тенденції динаміки відсотка ВВП на ОЗ — $CHE_{GDP}(t) = 0{,}32 \cdot t - 654{,}72$. Для Латвії характерним є найвищі темпи зростання відсотка ВВП, спрямованого на фінансування ОЗ, однак початкове значення тренду є найнижчим з усієї групи проаналізованих країн. Політику щодо фінансування ОЗ у Латвії можна назвати "наздоганяючою";

— кластер 2. До кластеру входять країни: Австрія, Естонія, Іспанія, Кіпр, Литва, Мальта, Німеччина, Норвегія, Португалія, Румунія, Чехія, Хорватія, Швейцарія. Узагальнена тенденція динаміки відсотка ВВП на ОЗ описується рівнянням $CHE_{GDP}(t) = 0{,}169 \cdot t - 325$. Для цієї групи країн характерними достатньо високі темпи зростання відсотка ВВП, який спрямовується на охорону здоров'я (+0,169 % щороку), початкове значення тренду достатньо низьке. Політику щодо фінансування ОЗ у цих країнах можна охарактеризувати як "політику інтенсивного фінансування";

— кластер 3. До кластеру входять країни: Бельгія, Болгарія, Греція, Данія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Словакія, Польща, Угорщина, Фінляндія, Франція, Швеція. Узагальнена тенденція динаміки відсотка ВВП на ОЗ описується рівнянням $CHE_{GDP}(t) = 0{,}0315 \cdot t - 22{,}76$. Політику щодо фінансування ОЗ у країнах даного кластеру можна назвати як "політику стабільного фінансування";

— кластер 4. Кластер сформований єдиною країною Ірландією, опис тенденції динаміки відсотка ВВП на ОЗ — $CHE_{GDP}(t) = -0{,}45 \cdot t + 917$. Обсяги фінансування ОЗ у Ірландії є досить значущими, але меншими за темпи зростання ВВП, отже, відсоток ВВП, спрямовуваний на ОЗ, постійно зменшується. Політику Ірландії щодо фінансування ОЗ можна назвати "політикою згортання фінансування". Але при цьому обсяги фінансування як у розрахунку на одну особу, так і загалом, постійно зростає.

При здійсненні кластеризації за тенденціями динаміки показника поточних витрат на ОЗ, в цілому (CHE, млн €) використано нормовану відстань групування об'єктів у 0,3 та виявлено три кластери.

— кластер 1. До кластеру входять наступні країни: Австрія, Бельгія, Болгарія, Естонія, Ірландія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словакія, Угорщина, Фінляндія, Чехія, Швеція, Хорватія. Узагальнена тенденція динаміки за кластером має вид $CHE(t) = 790{,}5 \cdot t - 1615512$;

— кластер 2. Представлений країнами: Іспанія, Італія, Данія, Німеччина, Франція. Узагальнена тенденція динаміки за кластером — $CHE(t) = 6494 \cdot t - 16335427$;

— кластер 3. Включає країни: Мальта, Греція, Кіпр, Хорватія. Узагальнена тенденція динаміки за кластером — $CHE(t) = 110 \cdot t - 2138367$;

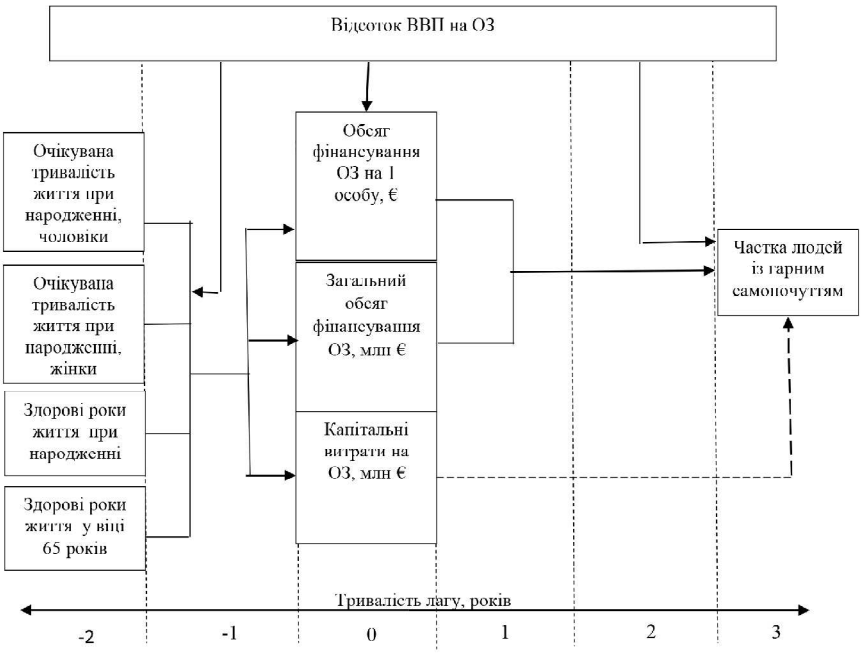

Рис. 1. Причинно-наслідкові зв'язки між показниками фінансування ОЗ та показниками здоров'я населення у країнах Європи (в цілому і за окремими країнами)

Джерело: складено авторами.

За тенденціями динаміки показника поточних витрат на ОЗ, у розрахунку на одну особу (CHE_i, €) використано нормовану відстань групування об'єктів у 0,9 та виявлено шість кластерів:

— кластер 1. До нього входять країни Австрія, Данія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Нідерланди. Узагальнена тенденція динаміки для цього кластеру описується рівнянням $CHEi(t) = 157{,}59 \cdot t - 313653$;

— кластер 2. Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словакія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція. Узагальнена тенденція динаміки для цього кластеру описується рівнянням $CHEi(t) = 66 \cdot t - 131292$;

— Естонія, Німеччина, Швейцарія та Бельгія формують відокремлені кластери із тенденціями динаміки відповідно $CHEi(t) = 98{,}804 \cdot t - 198026$, $CHEi(t) = 199{,}38 \cdot t - 397564$, $CHEi(t) = 248{,}51 \cdot t - 493220$, $CHEi(t) = 121{,}84 \cdot t + 3492{,}3$.

Тенденції динаміки показника капітальних витрат на ОЗ, в цілому (CHE, млн €) відображають зовсім іншу картину. Незважаючи на незначне нормоване значення "форелі" у 0,2 формується великий кластер країн Європи, узагальнена тенденція динаміки якого описується рівнянням $LTC_H(t) = 108 \cdot t - 179728$. Подібна тенденція динаміки відповідає політиці поступового нарощування капітальних витрат на ОЗ, усередненими в цілому за країнами Європи. Однак при цьому у кількох країн є унікальні тенденції динаміки капітальних витрат:

— Нідерланди — $LTC_H(t) = 801{,}21 \cdot t - 1594373$,

— Німеччина — $LTC_H(t) = 4983{,}93 \cdot t - 9984349$,

— Франція — $LTC_H(t) = 1397 \cdot t - 27766997$,

— Швейцарія — $LTC_H(t) = 540{,}27 \cdot t - 1075136{,}88$.

Таким чином, тенденції динаміки показників фінансування ОЗ за країнами Європи в цілому є структурованими та узгодженими. Спостерігається два домінуючих класи тенденцій фінансування: зростаюче та підтримуюче фінансування. Зростаюче фінансування полягає у забезпеченні інтенсивного зростання обсягів фінансування, як правило, при низьких початкових значеннях. Підтримуюче фінансування характеризується низькими темпами зростання обсягів фінансування, як правило, при відносно високих початкових обсягах фінансування. Кластери країн за різними показниками фінансування включають їх переважну більшість. Існують поодинокі країни з унікальними тенденціями, які формують відокремлені кластери. Інколи ці унікальні кластери відображають інтенсивне зростання показників фінансування ОЗ, інколи — навіть зменшення.

До групи країн із зростаючим фінансуванням ОЗ зараховано країни, у яких три і більше тенденції реалізовані як відображення політики зростаючого фінансування. До групи країн із підтримуючим фінансуванням ОЗ зараховано країни із трьома і більше тенденціями підтримуючої динаміки показників фінансування ОЗ. До групи країн з унікальними тенденціями динаміки показників фінансування ОЗ зараховано країни, в яких спостерігається рівновага зростаючих та підтримуючих тенденцій динаміки показників фінансування ОЗ чи домінування унікальних тенденцій.

Другий етап аналізу ефективності фінансування ОЗ у країнах Європи спрямований безпосередньо на визначення ефективності фінансування ОЗ. Під ефективністю фінансування ОЗ розуміємо відносне покращення показників здоров'я населення за рахунок забезпечення його фінансування. Певна річ, ефективність фінансування ОЗ не визначається тільки його обсягом, а й напряму залежить від механізму здійснення фінансування. Так, при однакових обсягах фінансування ОЗ у різних країнах ефективність фінансування буде різною, залежною від специфічних впливів показників фінансування ОЗ на показники здоров'я населення.

Першочергово на даному етапі провадиться встановлення функціонального зв'язку між показниками фінансування ОЗ та показниками здоров'я населення.

Це не тільки визначення кількісного співвідношення між показниками фінансування (як аргументами) та показниками здоров'я населення (як функцією), а й підтвердження існування певного лагу дії у функціональній залежності $x \overline{\leftrightarrow} Y(x)$. При цьому функціональні залежності між показниками фінансування ОЗ та показниками ОЗ є дистрибутивно-лаговими і обчислення їх параметрів здійснювалось за допомогою взаємної кореляційної функції [13, с. 325—328]. Слід зазначити, що у результаті дослідження було отримано як прямі (додатні), так і зворотні (від'ємні) лаги. Останнє означає, що за вектором часу показники здоров'я населення впливають на показники фінансування ОЗ, а не навпаки. Результати дослідження виявились збіжними для всіх країн Європи, узагальнено відображені на рис. 1.

Лаг між показниками фінансування ОЗ та показниками здоров'я населення переважно становить 3 роки, в окремих випадках 2 роки. Тривалість лагу була нами врахована у подальших розрахунках. Не існує лагу зв'язку між показниками фінансування ОЗ та показниками здоров'я населення для Мальти, що свідчить про його не функціональність.

Переважна більшість показників здоров'я населення напряму не залежить від показників фінансування ОЗ (за всіма країнами Європи та за Європою в цілому), відповідно основним критерієм здоров'я населення країни обрано показник частки людей із гарним самопочуттям (share of people with good health, η_{PGH}). Далі встановлено існування залежностей:

— $\eta_{PGH}(CHE)$ — залежність частки людей із гарним самопочуттям від загальних витрат на ОЗ (CHE, млн €);

— $\eta_{PGH}(CHEi)$ — залежність частки людей із гарним самопочуттям від поточних витрат на ОЗ на 1 особу ($CHEi$, млн €);

— $\eta_{PGH}(CHEU)$ — залежність частки людей із гарним самопочуттям від загальних витрат на ОЗ ($CHEU$, млн національних одиниць);

— $\eta_{PGH}(CHEUi)$ — залежність частки людей із гарним самопочуттям від поточних витрат на ОЗ на 1 особу ($CHEU$, національних одиниць);

— $\eta_{PGH}(LTCh)$ — залежність частки людей із гарним самопочуттям від капітальних витрат на ОЗ ($LTCh$, млн €).

Залежність $\eta_{PGH}(CHE_{GDP})$ (залежність частки людей із гарним самопочуттям від відсотку ВВП на ОЗ, %, CHE_{GDP}) хоча встановлювалась, але у подальшому визначенні ефективності фінансування ОЗ не використовувалась, оскільки найчастіше лаг за нею не визначався, або визначався як від'ємний. Розрахунок даної залежності здійснювався на підтвердження відсутності взаємозв'язку між показником фінансування ОЗ та показником здоров'я населення. Відсутність підтвердження функціонального зв'язку $\eta_{PGH}(CHE_{GDP})$ також є свідченням, що відсоток ВВП на ОЗ формується ситуативно, як наслідок реалізації політики фінансування ОЗ у кожній окремій країні.

У більшості проаналізованих випадків зазначені залежності реалізуються із лагом у два або три роки та підтверджуються із високим рівнем достовірності. Подібні розрахунки здійснено і для інших країн. Залежності $\eta_{PGH}(CHE)$, $\eta_{PGH}(CHEi)$, $\eta_{PGH}(CHEU)$, $\eta_{PGH}(CHEUi)$ є логарифмічними, мають вигляд $Y(x) = a_0 + a_1 \cdot Lnx$. Залежності $\eta_{PGH}(LTCh)$ є поліноміальними другого ступеня, причому екстремум функції, як правило, є її мінімумом. Залежності $\eta_{PGH}(CHE_{GDP})$ з високим рівнем достовірності також є поліноміальними другого ступеня, але досить часто за нею лаг визначається як нульовий, екстремум функції може бути як максимумом, так і мінімумом, тому не можна зробити однозначного висновку про те, що $\eta_{PGH}(CHE_{GDP})$ є функціональною, оскільки не підтверджується причинно-наслідковий зв'язок. Тому у подальшому залежності $\eta_{PGH}(CHE_{GDP})$ не використовувались для визначення ефективності фінансування ОЗ.

Залежності $\eta_{PGH}(CHE)$, $\eta_{PGH}(CHEi)$, $\eta_{PGH}(CHEU)$, $\eta_{PGH}(CHEUi)$ мають однаковий інформаційний зміст, характеризують взаємозв'язок існуючого обсягу фінансування охорони здоров'я у країні із часткою людей із гарним самопочуттям. Тому для оцінки ефективності фінансування охорони здоров'я має сенс використовувати тільки одну їх групу — залежності показників здоров'я від показників фінансування, вимірювані у євро чи залежності показників здоров'я від показників фінансування, вимірювані у національній валюті. Оскільки їх форма є логарифмічною, то можна визначити три окремих кількісних значення кожного показника фінансування ОЗ: 1) фактичне. Визначається як останнє історичне значення показника, наприклад, CHE_j; 2) цільове. Визначається як таке значення показника фінансування, за якого значення показника здоров'я населення досягає цільового значення, наприклад, $\eta_{CHE}(CHE_{tv}) = a_0 + a_1 \cdot Ln(CHE_{tv})$, 3) максимальне. Визначається як таке значення показника фінансування, за якого значення показника здоров'я населення досягає максимально можливого значення, наприклад, $\eta_{CHE}(CHE_{\max}) = a_0 + a_1 \cdot Ln(CHE_{\max}) = 100$.

Наприклад, для Бельгії показником здоров'я населення, який залежить від показників фінансування є частка людей із гарним самопочуттям, останнє історичне значення $CHE_i = 55492{,}4$ млн €, $\eta_{CHE}(CHE_i) = 76{,}4$. Нехай ми приймаємо, що цільове значення $\eta_{CHE}(CHE_{tv}) = 76{,}4 + 1 = 77{,}4$, тоді $\eta_{CHE}(CHE_{tv}) = -11{,}887 + 8{,}09561 \cdot Ln(CHE_{tv}) = 77{,}4$, із чого випливає, що $CHE_{tv} = 61697{,}6$. Максимальне значення показника фінансування $CHE_{\max}$ визначаємо, виходячи із рівняння $\eta_{CHE}(CHE_{\max}) = -11{,}887 + 8{,}09561 \cdot Ln(CHE_{\max}) = 100$ і воно дорівнює 111887 млн €.

В окремих випадках, форми залежностей показника здоров'я населення від показників фінансування ОЗ набували такого виду, що їх максимальне значення не було можливості визначити. Наприклад, для Ірландії $\eta_{CHE}(CHE_{\max}) = 97{,}135 - -1{,}349 \cdot Ln(CHE_{\max}) = 100 - 1{,}349 \cdot Ln(CHE_{\max}) = 100 - 97{,}135$ або $Ln(CHE_{\max}) = -2{,}123$. Така сама ситуація виникла для Нідерландів, Норвегії, Словаччини, Швеції.

Використовуючи фактичне, цільове та максимальне значення показників фінансування ОЗ $\eta_{PGH}(CHE)$, $\eta_{PGH}(CHEi)$, $\eta_{PGH}(CHEU)$, $\eta_{PGH}(CHEUi)$, можемо визначити їх відхилення:

— відхилення від цільового значення —

$$\xi 1_{CHE} = \frac{\left|CHE_{tv} - CHE_j\right|}{CHE_{tv}};$$

— відхилення від максимального значення —

$$\xi 2_{CHE} = \frac{\left|CHE_{\max} - CHE_j\right|}{CHE_{\max}};$$

Таблиця 1. Компоненти розрахунку показника ефективності фінансування ОЗ (для Бельгії)

Показники фінансування ОЗ	Елементи розрахунку	Значення
Загальні витрати на ОЗ (CHE, млн. €)	Цільове значення, CHE_{tv}	61697,6
	Максимальний значення, $CHE_{\max}$	111887
	Останнє історичне значення, CHE_i	55492,4
	Відхилення, ξ_{CHE} – від цільового значення – від максимального значення	 0,100 0,504
Загальні витрати на ОЗ на 1 особу (CHE, €)	Цільове значення $CHEi_{tv}$	5282
	Максимальний значення $CHE_{i\max}$	5726
	Останнє історичне значення CHE_i	4789,6
	Відхилення, ξ_{CHE_i} – від цільового значення – від максимального значення	 0,093 0,163
Капітальні витрати на ОЗ (LTC_H, млн. €)	Мінімальне значення $LTC_{H,\min}$	9758,3
	Останнє історичне значення $LTC_{H,i}$	11897,6
	Відхилення, ξ_{LTC_H} – від мінімального значення	 0,1172 0,2192
Показник ефективності фінансування ОЗ E_{helsi}	За відхиленнями від цільового значення, $\xi 1_{CHE}$	1,1572
	За відхиленнями від симального/мінімального значення, $\xi 2_{CHE}$	0,5487

Джерело: розраховано і складено авторами.

Вочевидь, чим меншим є відхилення фактичного значення показника фінансування ОЗ від цільового чи максимального значення, тим кращою є ефективність фінансування ОЗ. Тобто показник ефективності фінансування ОЗ буде тим кращий, чим ближче обсяг фінансування до цільового/ максимального рівня. Для капітальних витрат існує мінімальний рівень фінансування, за якого показники здоров'я є найгіршими. Ефективність фінансування ОЗ буде тим вищою, чим більшим є відхилення від мінімального рівня фінансування капітальних витрат. Таким чином, пропонований показник ефективності фінансування буде прямо пропорційним до відхилень від цільового/ максимального рівня фінансування поточних витрат на ОЗ в цілому та на одну особу, обернено пропорційним відхиленням від мінімального рівня капітальних витрат на ОЗ.

Пропонований показник ефективності фінансування ОЗ розраховується за формулою:

$$E_{helsi} = \frac{\sqrt{(1-\zeta 1_{CHE})\cdot(1-\zeta 1_{CHEi})}}{1-\zeta_{LTC_H}} \qquad (1),$$

де $\zeta 1_{CHE}$ — відхилення від цільового значення обсягів фінансування поточних витрат на ОЗ в цілому;

$\zeta 1_{CHEi}$ — відхилення від цільового значення обсягів фінансування поточних витрат на ОЗ у розрахунку на 1 особу;

ζ_{LTC_H} — відхилення від мінімального рівня обсягу фінансування капітальних витрат.

або за формулою

$$E_{helsi} = \frac{\sqrt{(1-\zeta 2_{CHE})\cdot(1-\zeta 2_{CHEi})}}{1-\zeta_{LTC_H}} \qquad (2),$$

де $\zeta 2_{CHE}$ — відхилення від максимального значення обсягів фінансування поточних витрат на ОЗ в цілому;

$\zeta 2_{CHEi}$ — відхилення від максимального значення обсягів фінансування поточних витрат на ОЗ у розрахунку на 1 особу;

ζ_{LTC_H} — відхилення від мінімального рівня обсягу фінансування капітальних витрат.

Результати проміжних розрахунків показника ефективності фінансування ОЗ для Бельгії та наведено у табл. 1, для інших країн Європи — аналогічно.

Стандартно, для прикладу цільове значення показника фінансування здоров'я населення прийнято нами як розраховане відповідно до зростання показника здоров'я населення на 1 % від останнього історичного значення. Проте, звичайно, в залежності від політики у сфері здоров'я країни цільове значення показника фінансування може змінюватись будь-яким чином. Максимальне значення показника фінансування ОЗ прийнято нами як розраховане відповідно до зростання показника здоров'я населення до 100 %.

Результати оцінки ефективності фінансування ОЗ для проаналізованих країн Європи (включаючи нормовані дані) наведено у табл. 2.

Нормовані дані полегшують аналітичну інтерпретацію отриманого показника ефективності фінансування

Таблиця 2. Показник ефективності фінансування (ПЕФ) ОЗ за країнами Європи

За країнами	ПЕФ ОЗ, визначений для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення (+1 %)		ПЕФ ОЗ, визначений для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення	
	E_{helsi}	нормований	E_{helsi}	нормований
Австрія	1,010783	0,473014	0,199932	0,151326
Бельгія	1,15718	0,550653	0,548678	0,420396
Болгарія	0,768309	0,344422	0,01068	0,005311
Греція	0,148821	0,015888	0,073829	0,054032
Данія	1,23779	0,593403	0,413026	0,315735
Естонія	1,029402	0,482888	0,054968	0,03948
Ірландія	0,802416	0,36251	–	–
Іспанія	1,216156	0,58193	1,299914	1
Італія	1,094987	0,51767	0,519538	0,397912
Кіпр	1,201135	0,573964	–	–
Латвія	1,988741	0,991656	0,159326	0,119997
Литва	1,642219	0,807884	0,013685	0,007629
Люксембург	1,189047	0,567553	0,639604	0,490548
Мальта	0,295016	0,09342	0,013569	0,00754
Нідерланди	1,484841	0,724422		
Німеччина	1,113811	0,527653	0,781698	0,600178
Норвегія	0,603351	0,25694		
Польща	0,237892	0,063125	0,042799	0,030092
Португалія	1,021958	0,478941	0,059442	0,042933
Румунія	1,464955	0,713876	0,003796	0
Словаччина	1,054609	0,496256	–	–
Угорщина	1,386976	0,672521	0,202322	0,15317
Фінляндія	0,118863	0	0,027577	0,018347
Франція	0,923407	0,426675	0,027179	0,01804
Чехія	2,004474	1	0,494539	0,378625
Хорватія	1,00207	0,468393	0,085442	0,062992
Швеція	1,417554	0,688737	–	–
Швейцарія	1,025447	0,480791	0,213767	0,162

Джерело: розраховано авторами.

ОЗ. Так, при нормованому значенні $E_{helsi}=1$ ефективність фінансування ОЗ є найвищою, при $E_{helsi}=0$ — найменшою. При аналітичній інтерпретації отриманих значень показника ефективності фінансування ОЗ слід зважати на те, що мова йде про отримання найкращих змін динаміки показника здоров'я населення при менших витратах фінансових ресурсів. Тому досить часто для країн з порівняно низьким рівнем життя E_{helsi} набуває високих значень, оскільки у них незначні обсяги зростання фінансування призводять до суттєвого зростання показника здоров'я населення. І навпаки — у країнах із високим рівнем життя для забезпечення незначного покращення показника здоров'я населення необхідним є суттєве зростання обсягу фінансування. Це обумовлено нелінійним характером залежностей $\eta_{PGH}(CHE)$, $\eta_{PGH}(CHEi)$, $\eta_{PGH}(LTCh)$, які використовуються при розрахунку показника ефективності фінансування ОЗ.

За ефективністю фінансування ОЗ країни Європи можна поділити на типи (табл. 3):

Таблиця 3. Типологія країн Європи за ефективністю фінансування ОЗ

	Рівні ефективності фінансування	за показником ефективності фінансування (ПЕФ) ОЗ, визначеним для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення (нормованим)		
за показником ефективності фінансування (ПЕФ) ОЗ, визначеним для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення (+1 %)		неефективне фінансування $E_{helsi}\langle 0{,}3$	ефективне фінансування $0{,}3\langle E_{helsi}\langle 0{,}7$	високо ефективне фінансування $E_{helsi}\rangle 0{,}7$
	неефективне фінансування $E_{helsi}\langle 0{,}3$	Греція, Мальта, Польща, Фінляндія,	Норвегія	-
	ефективне фінансування $0{,}3\langle E_{helsi}\langle 0{,}7$	Австрія, Естонія, Португалія, Хорватія, Угорщина, Франція, Швейцарія	Бельгія, Данія, Італія, Люксембург, Німеччина	Іспанія
	високо ефективне фінансування $E_{helsi}\rangle 0{,}7$	Болгарія, Латвія, Литва, Румунія	Ірландія, Кіпр, Словаччина, Чехія	Нідерланди, Швеція

— тип 1 1 — неефективність фінансування засвідчується одночасно як для показника ефективності фінансування ОЗ, визначеного для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення, так і для показника ефективності фінансування ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення. Яскравий приклад такого типу країн, для яких реалізується або гостра недостатність фінансування ОЗ (Греція, Мальта), або надмірне фінансування, подальше зростання якого не призведе до якісних змін у показниках здоров'я населення (Фінляндія, Польща). Спрямованість управління фінансуванням ОЗ для цього типу країн має полягати перш за все у визначенні обгрунтованого обсягу фінансування, який матиме найбільш можливий у існуючих умовах ефект щодо впливу на здоров'я населення;

— тип 1 2 — за ПЕФ ОЗ, визначеним для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення фінансування є ефективним, для ПЕФ ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення — неефективним. Даний тип представлений тільки однією країною — Норвегією. Значення показника здоров'я населення у цій країні є настільки високим, що для подальшого його незначного підвищення необхідним є велике нарощування обсягу фінансових ресурсів;

— тип 1 3 — за ПЕФ ОЗ, визначеним для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення фінансування є високо ефективним, за ПЕФ ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення — неефективним. У даному типі не представлено жодну країну, До нього може потрапити Норвегія, якщо вона в подальшому піде на суттєве збільшення обсягів фінансування;

— тип 2 1 — за ПЕФ ОЗ, визначеним для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення фінансування є ефективним, за ПЕФ ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення — неефективним. Включає країни: Австрію, Естонію, Португалію, Угорщину, Францію, Хорватію, Швейцарію. У даному типі країн можливим і доцільним є тактичне управління фінансуванням ОЗ за рахунок збільшення поточних витрат на його фінансування. Це призведе до покращення показників здоров'я населення до цільового рівня, при цьому досягнення максимального значення показника здоров'я населення є малоймовірним;

— тип 2 2 — для цього типу фінансування ОЗ є ефективним за обома розглядуваними варіантами показника ефективності. Тип включає Бельгію, Данію, Італію, Люксембург, Німеччину. Механізм фінансування ОЗ для даної групи країн може потребувати часткових поступових удосконалень, які призведуть до поступового покращення показників здоров'я населення, але в цілому спостерігається рівновага щодо досягнення тактичних та стратегічних цілей у фінансуванні ОЗ;

— тип 2 3 — за ПЕФ ОЗ, визначеним для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення фінансування є високо ефективним, за ПЕФ ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення — ефективним. У даному типі представлено тільки Іспанію. Специфіка фінансування ОЗ у даній країні полягає у тому, що при в цілому ефективно функціонуючому механізмі фінансування, показник здоров'я населення схильний до швидких еластичних змін у сторону покращення;

— тип 3 1 — за ПЕФ ОЗ, визначеним для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення фінансування є неефективним, за ПЕФ ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення — високоефективним. Тип представлено країнами Болгарією, Латвією, Литвою, Румунією. Висока ефективність фінансування ОЗ за ПЕФ ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення, спостерігається тільки тому, що загалом показник здоров'я населення є надзвичайно низьким. Отож основна спрямованість розвитку фінансування ОЗ полягає як у збільшенні обсягу фінансування, так й в удосконаленні механізму фінансування. Також швидше за все удосконалення потребує інституційне забезпечення системи ОЗ;

— тип 3 2 — за показником ефективності фінансування ОЗ, визначеним для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення фінансування є ефективним, за показником ефективності фінансування ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення — високо ефективним. Включає країни Ірландію, Кіпр, Словаччину, Чехію. Для цих країн властивими є швидкі зміни у показниках здоров'я населення, які досягаються за рахунок незначного зростання обсягів фінансування. Причому показники здоров'я населення є в середньому кращими, ніж у інших країнах Європи. Отримані результати засвідчують існування дієвого механізму фінансування при високій еластичності показників здоров'я населення;

— тип 3 3 — висока ефективність фінансування спостерігається одночасно як для показника ефективності фінансування ОЗ, визначеного для забезпечення максимального зростання показника здоров'я населення, так і для показника ефективності фінансування ОЗ, визначеного для забезпечення цільового зростання показника здоров'я населення. Вочевидь для Нідерландів та Швеції властивим є поєднання ефективного механізму фінансування ОЗ, обгрунтованих обсягів фінансування та високих значень показників здоров'я населення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Застосування пропонованого методичного підходу щодо оцінки ефективності фінансування ОЗ дає змогу врахувати індивідуальні особливості функціонування механізму фінансування ОЗ у такій оцінці та оцінити можливі наслідки змін у обсягах фінансування, проконтролювати дієвість змін у обсягах фінансування ОЗ. Крім того, використання пропонованого показника оцінки ефективності фінансування ОЗ дає порівнянні результати для різних країн.

Слід зазначити, що у процесі дослідження не встановлено залежності між розподілом країн за домінуючими тенденціями показників фінансування охорони здоров'я та їх типологією. Для кожного типу країн за ефективністю фінансування ОЗ рівномірно представле-

но країни з різними домінуючими тенденціями динаміки показників фінансування ОЗ. Відтак можна зробити попередній висновок про те, що зростання обсягів фінансування ОЗ не визначає зростання його ефективності. Визначальним у забезпеченні ефективності фінансування ОЗ є особливості функціонування механізму фінансування, що є перспективою подальших досліджень.

Література:

1. World Health Organization. World health report, 2010: health systems financing the path to universal coverage. 2010. URL: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44371/9789241564021_eng.pdf?sequence=1 (accessed 15 October 2024).

2. Jordi E., Pley C., Jowett M., Abou Jaoude G.J., and Haghparast-Bidgoli H. Assessing the efficiency of countries in making progress towards universal health coverage: a data envelopment analysis of 172 countries. BMJ Glob. Health. 2020. №5. Article 002992.

3. Jowett M., Brunal M.P., Flores G., and Cylus J. Spending Targets for Health: No Magic Number. World Health Organization. 2016. №1. 34 p.

4. Khalid F., Brunal M. P., Sattar A., et al. Assessing the efficiency of sub-national units in making progress towards universal health coverage: evidence from Pakistan. Health Syst. Reform. 2019. №4. Pp. 1—14.

5. Binyaruka P., Martinez-Alvarez M., Pit C., and Borghi J. Assessing equity and efficiency of health financing towards universal health coverage between regions in Tanzania. Social Science & Medicine. 2024. Vol. 340. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2023.116457

6. Криничко Л., Мотайло О. Нові підходи до фінансування системи охорони здоров'я. Аспекти публічного управління. 2021.Том 9. № 2. С. 86—100. DOI: 10.15421/152122

7. Share of people with good or very good perceived health by sex. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_03_20/default/table? lang= en&category=t_hlth.t_hlth_state.

8. Healthy life years at birth by sex. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00150/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_state.

9. Life expectancy at birth by sex. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00208/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_state.

10. Healthy life years at age 65 by sex. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tepsr_sp320/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_state.

11. Total health care expenditure. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00207/default/table?category=t_hlth.t_hlth_care.

12. Long-term care (health) expenditure. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00214/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_care.

13. Козьменко О. В., Кузьменко О. В. Економіко-математичні методи та моделі. Економетрика. Суми: Університетська книга, 2014. 406 с.

References:

1. World Health Organization (2010), "World health report, 2010: health systems financing the path to universal coverage", available at: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44371/9789241564021_eng.pdf?sequence=1 (Accessed 15 October 2024).

2. Jordi, E., Pley, C., Jowett, M., Abou Jaoude, G.J., and Haghparast-Bidgoli, H. (2020), "Assessing the efficiency of countries in making progress towards universal health coverage: a data envelopment analysis of 172 countries", BMJ Glob. Health, vol. 5, art.002992.

3. Jowett, M., Brunal, M.P., Flores G., and Cylus, J. (2016), "Spending Targets for Health: No Magic Number", World Health Organization, vol. 1, pp.1—34.

4. Khalid, F., Brunal, M. P., Sattar, A., et al. (2019), "Assessing the efficiency of sub-national units in making progress towards universal health coverage: evidence from Pakistan", Health Syst. Reform, vol. 4, pp. 1—14.

5. Binyaruka, P., Martinez-Alvarez, M., Pit, C. and Borghi, J. (2024), "Assessing equity and efficiency of health financing towards universal health coverage between regions in Tanzania", Social Science & Medicine, vol. 340. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2023.116457

6. Krynychko, L. and Motailo, O. (2021), "New approaches to financing the health care system", Aspekty publichnoho upravlinnia, vol. 9 (2), pp. 86—100. DOI: https://doi.org/10.15421/152122

7. Eurostat (2023), "Share of people with good or very good perceived health by sex", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_03_20/default/table? lang= en&category=t_hlth.t_hlth_statею (Accessed 25 Oct 2024).

8. Eurostat (2023), "Healthy life years at birth by sex", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00150/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_state. (Accessed 25 Oct 2024).

9. Eurostat (2023), "Life expectancy at birth by sex", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00208/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_state. (Accessed 25 Oct 2024).

10. Eurostat (2023), "Healthy life years at age 65 by sex", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tepsr_sp320/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_state. (Accessed 25 Oct 2024).

11. Eurostat (2023), "Total health care expenditure", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00207/default/table?category=t_hlth.t_hlth_care. (Accessed 25 Oct 2024).

12. Eurostat (2023), "Long-term care (health) expenditure", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00214/default/table?lang=en&category=t_hlth.t_hlth_care. (Accessed 25 Oct 2024).

13. Kozmenko, O. V., and Kuzmenko, O. B. (2014), Ekonomiko-matematychni metody ta modeli. Ekonometryka [Economic and mathematical methods and models. Econometrics], Universytetska knyha, Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2024 р.

УДК 331.101.262

Л. В. Марценюк,
д. е. н., професор, Український державний університет науки і технологій, м. Дніпро, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4121-8826
І. В. Махінько,
аспірант, Український державний університет науки і технологій, м. Дніпро, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-9715-4619

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.38

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ: АНАЛІЗ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

L. Martsenik,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukrainian State University of Science and Technologies
I. Makhin'ko,
Postgraduate student, Ukrainian State University of Science and Technologies

AREAS OF EMPLOYEE TRAINING: ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS

У статті досліджено проблеми, пов'язані із процесом перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників різних категорій. Наголошено, що процес підвищення кваліфікації повинен бути постійний, при цьому ініціаторами підвищення кваліфікації повинні бути не тільки працівники кадрової служби, а й керівники середньої ланки управління та безпосередньо самі працівники, які потребують підвищення кваліфікації. Акцент зроблено на дотриманні роботодавцями гендерного підходу з урахуванням створення безбар'єрного середовища для працівників. Також наголошено на складності організації підвищення кваліфікації персоналу, що працює дистанційно. Охарактеризовано дуальну освіту як інструмент підвищення кваліфікації працюючих. Окреслено переваги та недоліки безпосередньо процесу підвищення кваліфікації персоналу як для власників підприємства, так і для самих працівників. Наголошено на врахуванні психологічних особливостей працівників, особливо в умовах воєнного стану.

In the article, the authors investigated the problems associated with the process of retraining and upgrading the qualifications of employees of various categories. It was emphasized that the process of professional development should be continuous, while the initiators of professional development should be not only personnel service employees, but also middle managers and directly the employees who need professional development. Emphasis is placed on compliance by employers with a gender approach, taking into account the creation of a barrier-free environment for employees. Special attention is paid to personnel rotation. It was also emphasized the difficulty of organizing training for staff working remotely. Dual education is characterized as a tool for improving the qualifications of working people. The advantages and disadvantages of the process of improving the qualifications of the personnel are outlined, both for the owners of the enterprise and for the employees themselves. Emphasis is placed on taking into account the psychological characteristics of employees, especially in the conditions of martial law. Attention is focused on the fact that in the conditions of martial law and in the period of post-war reconstruction, the heads of enterprises need to be more careful about the process of organizing the training of employees, so that they do not feel additional unnecessary stress. The best employee, according to the authors, is a motivated employee (the stages of formation of employee motivation are outlined). The article elaborates recommendations for employers on improving the qualifications of the business entity's labor potential. scientists in this article recommend that business owners pay attention to financial and time costs (and compare the costs of improving the qualifications of employees with the benefit that the company

plans to receive as a result of employees acquiring additional skills and knowledge), as well as the psychological state of employees. The study of the international experience of the organization of personnel improvement is defined as one of the priorities for the successful development of the company's personnel.

Ключові слова: Підвищення кваліфікації, трудовий потенціал, компетентність працівників, розвиток персоналу, колектив.

Key words: Improvement of qualifications, labor potential, competence of employees, staff development, team.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Конституція України, як основний закон держави, закріплю та гарантує основні права громадянам. Серед інших там передбачено право людини на працю (стаття 43), при цьому акцент робиться на тому, що людина самостійно обирає працю, на яку вона згодна, тобто саме на добровільних засадах, а не на примусі [1]. Тільки в тих умовах, коли людина самостійно добровільно обирає свій трудовий шлях, тільки в такому випадку працедавцю варто розраховувати на відповідального вмотивованого працівника та у формуванні психологічно здорового клімату в колективі. Для успішного функціонування суб'єкт господарювання повинен мати різного роду ресурси, в тому числі й людські. Трудовий потенціал підприємства прямо відображається на ефективності діяльності підприємства, адже тільки кваліфікований персонал здатен виконати поставлені перед ним завдання найкращим чином [2]. Фраза: "Кадри вирішують все" і є крилатою, адже доволі влучно характеризує необхідність наявності високого кадрового потенціалу на підприємстві задля досягнення високих результатів діяльності.

Разом з тим, потрібно зауважити, що компетентності або кваліфікацію трудових ресурсів, враховуючи постійні зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі роботи підприємства, потрібно постійно удосконалювати, аби підприємство було конкурентоспроможним в своїй галузі. Враховуючи, що в цьому питанні потрібна обоюдна узгодженість дій як з боку керівництва, так і з боку підлеглих, а також розуміння обох сторін у необхідності підвищення кваліфікації персоналу, актуальним є питання розробки рекомендацій щодо інструментів підвищення кваліфікації та узагальнення позитивних та негативних моментів організації підвищення кваліфікації на підприємстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку та підвищенню кваліфікації персоналу в сучасній науковій літературі приділено достатньо уваги з боку науковців. Зупинимося лише на деяких з них. Так, науковець В.В. Самойленко слушно підкреслює, що процес навчання працівників є безперервним в тих компаніях, які хочуть бути конкурентоспроможними та надавати клієнтам сучасні високоякісні послуги чи продукцію. Автор пише про необхідність вивчення найкращих світових практик та рекомендує використовувати їх і в Україні [3]. Разом з тим, на наш погляд, в умовах воєнного стану персонал підприємства має свою специфіку внаслідок певної нестабільності, тому що частина працівників виїхала за кордон, частина мобілізувалася до ЗСУ, тож перед менеджментом сучасних підприємств гостро постало питання в першу чергу, комплектування штату, а потім вже у доведенні його компетентності до необхідного рівня.

У дослідженні [4] науковці слушно вказують на доцільність застосування принципів коучингу для різних категорій працівників та наголошують, що саме така форма навчання як коучинг може сприяти розвитку потенціалу працівників.

Також, на наш погляд, доволі ефективним інструментом підвищення кваліфікації є дуальна освіта, яка передбачає, що працівник може і навчатися, і працювати [5]. При цьому доволі ефективною є дуальна освіта, коли є зворотній зв'язок між підприємством і закладом освіти, аби при формуванні навчальних планів заклади освіти враховували що саме потребує підприємство, яких саме знань та навичок повинен отримати студент.

В умовах діджиталізації та впродовж вимушеного карантину під час пандемії коронавірусу деякі підприємства вимушені були перевести працівників на дистанційну роботу, яка має певні особливості обліку та контролю виконаної роботи, і після припинення пандемії підприємства продовжили практику застосування дистанційної роботи, якщо йому це вигідно [6]. В цих умовах підвищення кваліфікації має свої особливості, адже контролювати працівників на відстані є складнішим процесом у порівнянні із роботою в очному режимі.

Важливим аспектом сучасного суспільства є побудова безбар'єрного середовища [7]. При цьому основні цілі цивілізованого суспільства окреслені в Національній стратегії розвитку інклюзивного навчання [8]. Безперечно, люди з особливими потребами повинні мати право на отримання як гідної освіти, так і гідного робочого місця.

Також роботодавцям не треба забувати про необхідність дотримання гендерної рівності, не порушувати права жінок на виконання тих чи інших робіт (за їх бажанням), за можливості надавати рівні права як чоловікам, так і жінкам, враховуючі найкращі світові практики [9].

Таким чином, в дослідженнях науковців чітко вказано, що сучасному менеджменту потрібно враховувати найкращі методи організації підвищення кваліфікації, при цьому дотримуватися гендерної рівності та інклюзивності, формувати зі свого боку безбар'єрне середовище аби кожен громадянин України почував себе потрібним та таким, який отримує усі гарантовані Конституцією України права [10].

Разом з тим, в проаналізованих дослідженнях не узагальнено переваги та недоліки для стейкхолдерів процесу організації безперервного навчання на підприємствах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є розробка рекомендацій роботодавцям щодо підвищення кваліфікації трудового потенціалу суб'єкта господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Компетенції працівників повинні формуватися та удосконалюватися впродовж всього трудового шляху цих працівників. Спочатку повинен бути створений міцний фундамент з основних знань по професії, отриманих, в залежності від кваліфікації виконуваних робіт, в коледжах або університетах, а потім на цей фундамент знань повинні додаватися додаткові компетенції працівника у відповідності із вимогами часу. Стосовно того, аби працівник володів необхідними компетентностями, на наш погляд, важливо, аби він був вмотивований, при чому вмотивований ще в шкільні роки, коли повинна була проведена профорієнтаційна робота представників підприємств, коли школярі змогли за допомогою анкет тематичного спрямування визначити власну схильність до тих чи інших наук, а також до того, чи він буде в подальшому підпорядковуватися чи управляти. Коли школяр вже чітко визначився із майбутньою професією, йому легше мониторити компетентності, якими повинен володіти той, ким він хоче стати, та шукати відповідний заклад навчання, де він зможе отримати потрібні йому компетентності. Після закінчення учбового закладу бажано, аби випускник гарантовано мав перше робоче місце за професійним спрямуванням (для цього потрібно повернути раніше використовувану форму співпраці університетів та підприємств різних галузей, які із задоволенням оновлювали свій штат за рахунок випускників з новими сучасними знаннями. При цьому на підприємстві повинна бути чітко організована система менторства, аби адаптація нових членів колективу відбувалася якомога швидше). А вже на робочому місці працівник повинен чітко знати, що якщо він буде за власною ініціативою та за ініціативою власника підприємства підвищувати свою кваліфікацію, то він зможе розраховувати на кар'єрне зростання та на матеріальне заохочення.

Підприємство повинно організувати безперервне навчання працівників різних рівнів, при чому ініціатива стосовно отримання нових компетенцій повинна виходити не тільки від працівників відділу організації кадрової роботи, які можуть недосконало знати кожен напрям роботи підприємства, а й також від керівників середньої ланки управління та безпосередньо від самих працівників. При цьому витрати підприємства на перепідготовку кадрів повинні бути нижчими за очікуваний ефект від набуття ними нових компетенцій.

Серед переваг постійного підвищення кваліфікації для підприємства можна виокремити наступні: підвищення якості продукції та послуг, що пропонує/виробляє конкретний суб'єкт господарювання, підвищення прибутковості діяльності за рахунок укріплення переваги на ринку у порівнянні із конкурентами, формування позитивного іміджу в очах усіх стейкхолдерів. Для працівників переваги постійного підвищення власної компетенції наступні: можливість отримання вищих посад, можливість отримання матеріальної винагороди вище за попередню за результати своєї праці; впевненість в тому, що його не скоротять, що він буде потрібен підприємству.

Разом з тим, існують і певні недоліки організації процесу підвищення кваліфікації. Для підприємства вони наступні: формально організовані курси підвищення кваліфікації впродовж яких підприємство витратить кошти на навчання своїх співробітників, а вони не отримають ті компетенції, які було заплановано; небажання працівників підвищувати свою кваліфікацію внаслідок того, що людина може сказати, що її цілком влаштовує посада та заробітна платня і що вона не бажає нічого змінювати; небезпека того, що навчені останнім технологіям працівники звільняться та перейдуть на роботу до конкурентів, якщо там будуть вигідніше умови праці; додаткові витрати на оплату персоналу, який займатиметься постійним моніторингом сучасних компетентностей у відповідній галузі, організацією цього навчання, побудови логістики начального процесу. Серед недоліків підвищення кваліфікації для працівників можна виокремити психологічні аспекти, коли працівник може переживати, що він не отримає відповідних компетенцій (не зможе фізично чи психічно чи не вистачить попередніх знань аби отримати ще й додаткові), які очікує власник підприємства, що може загрожувати працівнику звільненням, тобто можливо відбудеться порушення стабільного стану працівника, який його на даний час влаштовує.

В умовах воєнного стану та у період післявоєнного відновлення керівникам підприємств потрібно більш ретельно ставитися до процесу організації підвищення кваліфікації працівників, аби ті не відчували додаткового зайвого стресу від необхідності відвідувати якісь заняття та здавати, наприклад, іспити. Скоріш за все, якщо у підприємства є гостра необхідність у підвищенні кваліфікації персоналу, потрібно лише частину колективу організовувати на курси підвищення кваліфікації примусово, а більшу частину працівників запрошувати на добровільних засадах. Лише в такому разі працівник поважатиме вибір працівників і лише в такому разі вдасться сформувати здоровий з психологічної точки зору колектив на підприємстві.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи велику роль трудового потенціалу у формуванні кінцевого результату діяльності підприємства в цілому, вважаємо, що власникам підприємств варто звернути увагу та постійний розвиток власних кадрів. При цьому для організації курсів підвищення кваліфікації залучати науковців, практиків, експертів, представників міжнародних та вітчизняних галузевий асоціацій. Ініціатива проходження курсів підвищення кваліфікації повинна відходити як від менеджерів підприємства, так і від працівників, які повинні заохочуватися матеріально спробами моніторингу зовнішнього середовища в контексті того, що саме їм потрібно ще освоїти чи яких навичок набути аби їхні компетентності були на рівні або вищими у порівнянні із трудовими ресурсами підприємств-конкурентів.

Також доволі ефективною формою підвищення кваліфікації працівників є ротація кадрів на підприємстві,

що дозволяє працівникові отримувати додаткові знання, бути мобільним всередині підприємства, проявляти на різних посадах свої найкращі якості та врешті решт знайти оптимальне для себе робоче місце. Ротація кадрів вважається гарною практикою для підвищення компетентностей працівників, адже на новому місці зазвичай працівники намагаються показати себе з найкращої сторони, при цьому прагнуть отримати додаткові знання аби відповідати новозайнятій посаді.

Сучасні менеджери повинні застосовувати увесь спектр можливих напрямів організації підвищення кваліфікації персоналу — як на власних, так і на зовнішніх освітніх майданчиках, при цьому потрібно зважувати на фінансові та часові витрати (та порівнювати витрати на підвищення кваліфікації працівників із вигодою, яку підприємство планує отримати внаслідок набуття працівниками додаткових навичок та знань), а також на психологічний стан працівників.

Напрямом подальших наукових розвідок авторів може стати вивчення та розробка рекомендацій організації підвищення кваліфікації працівників різних сфер, адже кожна сфера діяльності має свої особливості, а отже і підходи до навчання персоналу можуть бути застосовані частково загальні, а частково спеціальні.

Література:

1. Конституція України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitution

2. Марценюк Л. В. Розвиток трудового потенціалу як основний елемент підвищення ресурсного потенціалу підприємства. Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2020. № 2 (12). С. 102—107. URL: https://economics.opu.ua/ejopu/2020/No2/102.pdf

3. Самойленко В.В. Підвищення кваліфікації персоналу на прикладі провідних країн світу. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21895/1/35.pdf

4. Никифорак В. А., Мельник О. І., Белінська Ю. О. Коучинг як інструмент управління персоналом. Ефективна економіка. 2019. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/58.pdf

5. Марценюк Л. В., Груздєв О. В. Дуальна освіта як засіб ефективного поєднання теорії та практики. Економіка та держава. 2021. № 3. С. 58—65. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.58

6. Марценюк Л.В., Гребенюк Г.М. Дистанційна робота як нова реалія трудових відносин. Науковий журнал ДДУВС. № 3, 2021. С. 135—141. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-136-141

7. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. "Безбар'єрна Україна": проблеми та перспективи. Нове українське право. 2023. №. 4. С. 82—93.

8. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024—2026 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text

9. Марценюк Л.В., Наливайко Л.Р. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. Приватне та публічне право, №1, 2022. С. 61—66. DOI https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.1.11

10. Марценюк Л.В., Файфер С.М. Створення безбар'єрного доступу маломобільних груп населення до транспортних об'єктів Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.— практ. конф. (м. Дніпро, 28 лют. 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 604 с. С. 77—80.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (Accessed 25 October 2024).

2. Martseniuk, L. V. (2020), "Development of labour potential as a main element of increasing the resource potential of the enterprise", Economic journal Odessa polytechnic university, vol. 2 (12), pp. 102—107, available at: https://economics.opu.ua/ejopu/2020/No2/102.pdf (Accessed 25 October 2024).

3. Samoilenko, V.V. (2019), "Improving the qualifications of personnel on the example of the leading countries of the world", available at: http://repository.hneu.edu.ua/ bitstream/123456789/21895/1/35.pdf (Accessed 26 October 2024).

4. Nykyforak, V. A., Melnyk, O. I., and Belinska, Yu. O. (2019), "Coaching as a personnel management tool", Efektyvna ekonomika, vol. 4, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/58.pdf (Accessed 26 October 2024).

5. Martseniuk, L. and Hruzdiev, O. (2021), "Dual education as a means of effective combination theory and practice", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 58—65. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.58 (Accessed 28 October 2024).

6. Martseniuk, L.V., and Hrebeniuk, H.M. (2021), "Remote work as a new reality of labor relations", Scientific journal DDUVS, vol. 3, pp. 135—141. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-136-141 (Accessed 28 October 2024).

7. Nalyvaiko, L. R., and Martseniuk, L.V. (2023), "Barrier-free Ukraine": problems and prospects", Nove ukrainske parvo, vol. 4, pp. 82—93, available at: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/516 (Accessed 30 October 2024).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Resolution "On the approval of the National strategy for the development of inclusive education for the period until 2029 and the approval of the operational plan of measures for its implementation for 2024—2026", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text (Accessed 30 October 2024).

9. Nalyvaiko, L. R., and Martseniuk, L. V. (2022), "Women's rights and gender equality in Ukraine: problems of theory and practice", Pryvatne ta publichne parvo, vol. 1, pp. 61—66, available at: http://pp-law.in.ua/archive/1_2022/11.pdf. (Accessed 30 October 2024).

10. Martseniuk, L.V., and Faifer, S.M. (2023), "Creation of barrier-free access to transport facilities for people with limited mobility", Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv. Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij j konferentsii [The rule of law: doctrine and practice in the context of modern world challenges. Conference Proceedings of the International Conference], Dnipro State University of Internal Affairs, pp. 77—80.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2024 р.

УДК 332[330.113+330.3 "313"]

Б. В. Погріщук,
д. е. н., професор, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6974-1083
О. Б. Погріщук,
к. е. н., доцент, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-9513-0585
В. В. Щербич,
аспірант, Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-0544-4730

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.42

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

B. Pohrishchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the Western Ukrainian National University
O. Pohrishchuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the Western Ukrainian National University
V. Shcherbych,
Postgraduate student, Western Ukrainian National University

REGIONAL ECONOMIC POTENTIAL: PRINCIPLES OF FORMATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS

У статті розкрито теоретико-методологічний контент формування регіонального економічного потенціалу та визначено перспективні напрями його розвитку. Регіональний потенціал економічного розвитку розглянуто у контексті системотворчої складової економічного розвитку держави. Зосереджено увагу на обгрунтуванні можливостей ефективного використання наявних ресурсів, зміцненні потенціалу, створенні регіональних переваг для досягнення соціальної, економічної, політичної стабільності, розвитку різних секторів та галузей, збереженні навколишнього природного середовища, а також потребі збалансованого використання ресурсів та врахуванні екологічних пріоритетів регіонального розвитку. На основі встановлених принципів та чинників впливу визначено елементи системи формування регіонального потенціалу, до яких віднесено: підприємницький потенціал та умови для розвитку малого та середнього бізнесу; систему надання соціальних послуг; розвиток освіти, науки та формування людського капіталу; впровадження принципів циркулярної економіки; розширення інтеграційних зв'язків між регіонами; науково-інноваційний та технологічний розвиток; інвестиційне та інфраструктурне забезпечення регіонального розвитку.

The study is aimed at revealing the theoretical and methodological aspects of regional potential and determining the prospects for economic development at the regional level. The formation of regional economic potential is considered as an important component of the economic development strategy of the state, which performs a system-forming function in the development of the domestic economy through the use of regional resources and ensuring the effective functioning of industrial and agricultural production. The principles of forming regional development potential include: taking into account regional development features, balance, cooperation, innovation, integration, circularity, and complexity.

Based on the established principles and factors of influence, the elements of the system for forming regional development potential are determined, which include: entrepreneurial potential and conditions for the development of small and medium-sized businesses; formation of a system for providing social services; development of education, science, and the formation of human capital; implementation of the principles of a circular economy; expansion of integration ties between regions; scientific, innovative, and technological development; investment and infrastructure support for regional development.

It has been proven that at the regional level it is advisable to focus on activating the development of areas of activity that are characterized by competitive advantages, which will allow attracting investments and creating added value. Long-term prospects for economic development at the regional level are based on creating a favorable environment for increasing regional competitiveness. In this context, it is advisable to highlight areas that will contribute to the development of the regional economy: infrastructure development, growth of social capital, expansion of areas of economic activity, attraction of investments, innovations, high-tech development of production systems.

Ключові слова: економіка, регіональний розвиток, економічний потенціал, підприємницький потенціал, управління, ефективність, інвестиції.

Key words: economy, regional development, economic potential, entrepreneurial potential, management, efficiency, investment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Регіональний економічний потенціал є основним чинником розвитку будь-якої території, оскільки він визначає не лише можливості соціально-економічного зростання, а й конкурентоспроможність регіону. В умовах розвитку глобалізаційних процесів в економіці, наявності постійних змін, обгрунтування принципів формування регіонального потенціалу та визначення перспективних напрямів розвитку стає одним з найважливіших завдань для удосконалення системи управління як на рівні регіону так і держави загалом. Досягнення високого рівня ефективного використання регіонального економічного потенціалу сприяє зростанню рівня життя населення та зміцненню економічної системи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питання регіонального розвитку досліджували: Возняк Г.В., Кіш Г.В., Кононова І.В., Краснопольська Т.М., Максимчук М. В., Мельник М.І., Мельнишин Л.В., Мокій А. І., Лещух І. В., Шульц С.Л. та ін.

Возняк Г.В. та Сороковий, Д.О. зосередили свою увагу на викликах та орієнтирах відновлення економічного зростання регіонів України. Так, автори, у своїй праці [1] зазначають, що за останній період зовнішні шоки (найсерйозніший — це російсько-українська війна) обумовили значні зміни, практично, у всіх секторах та галузях регіональних економік, загострили виклики подальшого економічного поступу регіонів України, найбільш вагомими серед яких є: безпековий виклик; посилення диференціації регіонів за темпами економічного розвитку; втрата транзитного потенціалу, який до війни був конкурентною перевагою України, міграційна криза та ін. Дослідження Кіш Г.В. присвячене проблемам стратегічного управління чинниками регіонального розвитку, також автором здійснено класифікацію чинників регіонального розвитку за напрямом дії [2]. Кононова І.В. дослідила регіональну соціально-економічну систему як категорію економічних досліджень [3]. Краснопольська Т. М. зосередила увагу на регіональній політиці України, її типах та інструментах [4]. Мельнишин Л.В. було обгрунтовано регіональну політика стосовно сталого розвитку України в контексті європейської інтеграції [5]. Мельник М.І., Лещух І.В. досліджувати питання просторового розвитку економіки на основі когерентного підходу [6]. Шульц С. Л., Мокій А. І., Максимчук М. В. та інші провели дослідже-

ня щодо продуктивної спроможності економіки регіонів, зосереджуючи увагу на чинниках, які стимулюють підвищення регіонального потенціалу та запропонували багатофакторні регресійні моделі для оцінки продуктивності та використовується для прийняття рішень на регіональному рівні [7, с.17]. Дослідження у даному напрямі також були спрямовані на визначення продуктивної спроможності економіки регіонів, управління економічним потенціалом та інші складові забезпечення регіонального розвитку, що потребують поглибленого вивчення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є розкриття теоретико-методологічного контенту формування регіонального економічного потенціалу та визначення перспективних напрямів його розвитку. Завдання дослідження включають: обґрунтування змісту, значення та принципів формування та визначення складових елементів та перспективних напрямів економічного розвитку на регіональному рівні. визначення перспектив розвитку регіонального економічного потенціалу. Методологічною основою дослідження є комплексний підхід до розкриття питання регіонального потенціалу, принципів та чинників його формування, що включає використання сукупності наукових методів та прийомів. Зокрема, монографічний метод, методи синтезу, індукції, дедукції, аналітичний метод та метод узагальнення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Регіональний потенціал доцільно розглядати через наявність ресурсів й сукупність можливостей щодо використання для соціально-економічного розвитку в умовах конкретного регіону. До таких ресурсів належать природні, кадрові, інфраструктурні, фінансові, науково-технічні та інші, що сприяють формуванню економічної цінності на регіональному рівні. Ефективність використання потенціалу значною мірою залежить від організаційно-управлінських та техніко-технологічних чинників регіонального розвитку.

"Регіональні соціально-економічні системи завжди виступають елементами єдиної національної системи. Регіон виступає не лише як суб'єкт власності, система економічної діяльності і відносин, ринок виробництва і споживання, але й як певний соціум, який функціонує в конкретному середовищі" [3]. Перелічені елементи регіональної соціально-економічної системи мають бути достатньо збалансованими за побудовою структури та напрями, а також відповідати усім стратегічним цілям розвитку регіону та держави загалом.

Як наголошують у своїй праці Мельник М. І., Лещух І. В.: "Поміж іншим має бути забезпечена вертикальна та горизонтальна координація управлінських заходів щодо стимулювання регіонального розвитку, а також координація державної регіональної політики та секторальних і локальних політик як на стадії їх формування, так і на етапі реалізації, фінансування та моніторингу виконання стратегічних пріоритетів розвитку" [6]. У даному контексті важливим є проведення заходів підтримки розвитку на рівні держави, впровадження програм розвитку для різних секторів економіки, місцевих цільових програм розвитку та їх фінансове забезпечення.

Обгрунтування пріоритетів регіональної політики розвитку сприяє у розкритті можливостей для ефективного використання наявних ресурсів у кожній територіальній громаді й зміцненні потенціалу, створенні власних переваг для досягнення соціальної, економічної, політичної стабільності, розвитку різних секторів та галузей, збереженні навколишнього природного середовища. "Регіональна політика дозволяє кожному регіону та громаді ефективно використовувати власний потенціал, переваги, ресурси та можливості на користь розвитку та підвищення якості життя людини та відповідно на користь розвитку всієї України" [5, с. 120].

Регіональна політика є важливою частиною загальнодержавної політики розвитку, що спрямована на забезпечення сталого економічного зростання, згуртованості суспільства та підвищення якості життя кожного громадянина. Відтак, необхідна розробка стратегії та заходів, спрямованих на розвиток і підтримку регіонів держави, зважаючи на їхні специфічні особливості, потреби та можливості. Підтримка економічної активності на регіональному рівні вимагає вжиття заходів щодо модернізації соціальної, цифрової, транспортної та енергетичної інфраструктури, активізації підприємницької діяльності, інвестиційного забезпечення впровадження інновацій, що є основою для розвитку регіонів.

"Якщо ж говорити про сучасний економічний поступ регіонів України, нестабільність, обумовлена дією зовнішніх та внутрішніх чинників, попри негативні зміни і обмеження можливостей розвитку, порушила фінансову стійкість регіонів, яка є одночасним "вимірником" спроможності фінансової системи виконувати свої функції, забезпечувати оптимальний розподіл ресурсів і нормальний перебіг економічних процесів під впливом макроекономічних шоків і ризиків ендогенного середовища" [1].

Реалізація заходів політики регіонального розвитку потребує значного управлінського досвіду, інформаційних ресурсів, аналітичних матеріалів, проведення узагальнень, розробки пропозицій та обгрунтування рекомендацій, а також результатів моніторингу та оцінки рівня забезпечення й підтримки рівня управління у сфері політики регіонального розвитку, що уможливлюється через залучення спеціальних засобів для проведення аналітичних робіт й розробку відповідних баз даних. Такі заходи сприятимуть формуванню високого рівня конкурентоспроможності регіонів через подолання низки проблемних аспектів регіонального розвитку, а саме [4]:

— недостатній рівень регіонального інноваційного розвитку;

— наявність дисбалансу на ринку праці через невідповідність кадрів за освітою та чисельністю потребам ринку праці;

— недостатній рівень цифрової грамотності населення регіонів та цифровізації територіальних громад;

— низькі темпи зростання підприємницької активності, передусім у галузях, що визначаються наявністю проблем розвитку;

Рис. 1. Принципи формування регіонального економічного потенціалу

Джерело: розроблено на основі [1—6].

— невідповідність наявного інфраструктурного забезпечення потребам населення та економіки регіонів й держави загалом.

Формування регіонального потенціалу розвитку сприяє забезпеченню збалансованого та сталого економічного зростання на основі врахування регіональних особливостей розвитку. До передумов формування регіонального потенціалу для розвитку економіки відносяться: досягнення сталого розвитку, створення інтеграційних зв'язків, можливості координації, інфраструктурної підтримки, дотримання спеціалізації, партнерства між державою та бізнесом, конкурентоспроможності.

Принципи формування регіонального потенціалу розвитку відображено на рис. 1.

Рівень розвитку кожного регіону держави визначається низкою чинників (загальносистемних та чинників впливу на темпи розвитку), а саме: відносини в межах регіональної системи; застосування методів, способів та прийомів управління економікою на регіональному рівні; використанням переваг регіону у сферах формування людського, соціального капіталу, інноваційності; досягненням взаємоузгодженості на різних рівнях управління щодо прийняття обгрунтованих рішень з метою всебічного врахування інтересів усіх зацікавлених сторін та ін. До стратегічних пріоритетів на регіональному рівні варто віднести наступні пункти: по-перше, вектор розвитку регіону має бути зосереджений на забезпечення саморозвитку регіону шляхом активізації його внутрішнього потенціалу; по-друге, розвиток регіону як стратегічна ціль державної регіональної політики зумовлюється не лише економічним зростанням, а й значною мірою державною бюджетною політикою [2, с. 115].

Заходи щодо реалізації державної регіональної політики спрямовуватимуться на відновлення інфраструктури, економічної активності, публічних послуг та балансу екосистем, створення безпекових умов для повернення в регіони внутрішньо переміщених осіб, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання на територіях відновлення, підтримку та ефективне використання потенціалу територій з особливими умовами для розвитку, поширення позитивного впливу регіональних полюсів зростання (міських агло-

Рис. 2. Система елементів формування регіонального економічного потенціалу

Джерело: розроблено з використанням [1—5,7,8, 10].

мерацій, міст) та територій сталого розвитку, що сприятиме зменшенню диспропорцій у розвитку територіальних громад та якості життя людини [8].

У сучасних умовах регіональний розвиток потребує активізації співпраці на рівні "держава регіони бізнес суспільство", що сприятиме реалізації спільних інвестиційних проєктів, підвищить дієвість системи управління та залучення інвестиційних ресурсів. Переважна кількість управлінських рішень має прийматися на тому рівні, де знаходяться відповідні ресурси для їх ефективної реалізації, що надає можливість місцевим громадам розв'язувати проблеми, що виникають на місцях.

На основі встановлених принципів та чинників впливу визначено систему елементів формування регіонального економічного потенціалу (рис. 2).

Для ефективного формування регіонального потенціалу економічного розвитку важливим є залучення як внутрішніх інвестицій так і ресурсів із зовнішніх джерел, що потребує створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності, підтримці інноваційних проектів, стартапів, створенні "середовища сприятливої співпраці" між регіональними товаровиробниками та інвесторами. Саме інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку на регіональному регіону сприятиме створенню нових робочих місць та прискорить процеси економічного зростання через впровадження новітніх технологій, здійснення наукових досліджень й інноваційних проєктів розвитку на регіональному рівні.

Підвищення інноваційної активності виробничих систем залежить від діяльності безпосередніх учасників процесу інноваційної діяльності та його державної підтримки. До основних напрямів активізації інноваційної активності в аграрній сфері належать [9]: впровадження сучасних інноваційних технологій; зростання інвестицій у проведення наукових дослідження та розробку нових методів ведення господарської діяльності; стимулювання розвитку інноваційного підприємництва; розвиток екосистеми та інфраструктури інновацій; удосконалення системи інформаційної підтримки підприємств; організація підготовки та перепідготовки працівників та ін.

Формування регіонального економічного потенціалу потребує створення збалансованої системи використання ресурсів з навколишнього середовища, дотримання принципів екологічної безпеки при досягненні цілей регіонального розвитку, забезпечити захист навколишнього природного середовища з урахуванням екологічних та соціальних потреб населення у перспективі. "Ресурсна складова формування інноваційного потенціалу виступає основою здійснення інновацій і включає матеріальні, фінансові, інформаційні, наукові та людські ресурси, серед яких невичерпними є лише інформаційні. Загальновідомо, що матеріальні з одного боку, формуються у відповідних галузях, а з другого, закладають у ці галузі потенційні можливості шляхом створення нових засобів виробництва" [10, с.82].

Обгрунтовуючи механізми реалізації регіональної політики необхідно дотримуватися відходу від практики використання патерналістських інструментів прямої підтримки окремих секторів економіки чи суб'єктів господарювання на користь використання інструментів щодо формування ефективного середовища взаємодії між бізнесом, владою та суспільством для формування конкурентного ринку, адекватного внутрішнім і зовнішнім викликам; застосування гібридних інструментів і механізмів стимулювання регіонального розвитку (державноприватне партнерство, регіональні кластери, міжрегіональне, транскордонне співробітництво, розвиток єврорегіонів тощо). Важливо розвивати ті сектори економіки, що базуються на самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах розвитку певних територій, визначаються дедалі більшою економічною та соціальною віддачею, а також стратегічною конкурентоспроможністю, тобто принесуть максимальний соціально-економічний ефект для розвитку в майбутньому [6].

Забезпечення ефективного регіонального розвитку у сучасних умовах вимагає застосування комплексного підходу, який базується на координаційній взаємодії органами влади на державному та регіональному рівні щодо функціонування різних галузей та сфер економічної діяльності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Формування регіонального економічного потенціалу розглянуто, як важливу складову економічної стратегії розвитку держави, що виконує системоутворюючу функцію у розвитку вітчизняної економіки через використання регіональних ресурсів й забезпечення ефективного функціонування промислового та аграрного виробництва. До принципів формування регіонального економічного потенціалу розвитку віднесено: урахування регіональних особливостей розвитку, збалансованість, співробітництво, інноваційність, інтегрованість, циркулярність, комплексність.

Ефективне використання потенціалу є основою економічного розвитку регіонів, що потребує формування системи елементів регіонального потенціалу розвитку. На основі встановлених принципів та чинників впливу визначено елементи системи формування регіонального економічного потенціалу, до яких віднесено: підприємницький потенціал та умови для розвитку малого та середнього бізнесу; формування системи надання соціальних послуг; розвиток освіти, науки та формування людського капіталу; впровадження принципів циркулярної економіки; розширення інтеграційних зв'язків між регіонами; науково-інноваційний та технологічний розвиток; інвестиційне та інфраструктурне забезпечення регіонального розвитку.

Вважаємо, що на регіональному рівні доцільно зосереджувати увагу на активізації розвитку напрямів діяльності, які відзначаються конкурентними перевагами, що дозволить залучати інвестиції та створювати додану вартість. Довгострокові перспективи економічного розвитку на регіональному рівні базуються на створенні сприятливого середовища для підвищення регіональної конкурентоспроможності. У даному контексті доцільно виділити напрямки, які сприятимуть розвитку регіональної економіки: інфраструктурний розвиток, зростання соціального капіталу, розширення напрямів економічної діяльності, залучення інвестицій, інновацій, високотехнологічний розвиток виробничих систем. Подальші дослідження, на нашу думку, доцільно зосередити на обгрунтуванні питання посилення інтеграційних можливостей регіонального розвитку.

Література:

1. Возняк Г.В., Сороковий, Д.О. (2023). Виклики та орієнтири відновлення економічного зростання регіонів України. Економіка та суспільство, (56). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-26. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2972/2890 (дата звернення 4.10.24).

2. Кіш Г.В. Чинники регіонального розвитку та їх стратегічне управління. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2022 р., № 1 (124). С.112—115.

3. Кононова І.В. Регіональна соціально-економічна система як категорія економічних досліджень. Східна Європа: економіка, бізнес та управління Випуск 1 (24) 2020. С. 268—274.

4. Краснопольська Т.М. Регіональна політика України: типи та інструменти. Актуальні проблеми політики, 2016. Вип.58. С.189—202.

5. Мельнишин Л.В. Регіональна політика стосовно сталого розвитку України в контексті європейської інтеграції. Державне управління та місцеве самоврядування. 2020. Вип. 2 (45). С. 118—126.

6. Мельник М. І. Лещух І. В. Когерентний підхід до формування сучасної моделі просторового розвитку економіки України. Регіональна економіка. 2023. № 1 (107). С. 23—33.

7. Продуктивна спроможність економіки регіонів: оцінювання потенціалу та чинники зростання: наукове видання / [наук. ред. д.е.н., проф. С.Л.Шульц]; ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України". Львів, 2023.141 с.

8. Постанова КМУ "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки" №695-2020-п, від 5 серпня 2020 р. (із змінами від 13.08.2024 р.). https://zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення: 04.10.2024).

9. Мельник В.І., Погріщук О.Б. Зміцнення економічного потенціалу аграрного сектору на основі інноваційно-інвестиційного забезпечення. Економічний аналіз. 2024. Том 34. №1. С. 86—95.

10. Погріщук Б.В., Щербич В.В. Інноваційний потенціал регіонального розвитку в концепції циркулярної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Економічні науки", 2022. № 2 (60). С. 78—84.

References:

1. Wozniak, G.V. and Sorokovy, D.O. (2023), "Challenges and guidelines for the recovery of economic growth in the regions of Ukraine", Economy and society, [Online], vol. 56, available at: https://economyandsociety.in.ua.view/2972/2890 (Accessed 4 Octob. 2024).

2. Kish, G.V. (2022), "Factors of regional development and their strategic management", Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo, vol. 1 (124), pp. 112—115.

3. Kononova, I.V. (2020), "Regional socio-economic system as a category of economic research", Ckhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya, vol. 1 (24), pp. 268—274.

4. Krasnopolska, T.M. (2016), "Regional policy of Ukraine: types and tools", Actual problems of politics, vol. 58, pp.189—202.

5. Melnyshin, L.V. (2020), "Regional policy regarding the sustainable development of Ukraine in the context of European integration", Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya, vol. 2 (45), pp. 118—126.

6. Melnyk, M.I. and Leschuh, I.V. (2023), "Coherent approach to the formation of a modern model of the spatial development of the economy of Ukraine", Rehional'na ekonomika, vol. 1 (107). pp. 23—33.

7. Schultz, S.L. (2023), Produktyvna spromozhnist' ekonomiky rehioniv: otsiniuvannia potentsialu ta chynnyky zrostannia [Productive capacity of regional economies: assessment of potential and growth factors], State University " Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'oho NAN Ukrayiny, Lviv, Ukraine.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On Approval of the State Strategy for Regional Development for 2021—2027", available at: https://zakon.rada.gov.ua/ (Accessed 4 Octob. 2024).

9. Melnyk, V.I. and Pohrishchuk, O.B. (2024), "Strengthening the economic potential of the agricultural sector on the basis of innovation and investment support", Ekonomichnyy analiz, vol. 34, no. 1, pp. 86—95.

10. Pohrishchuk, B.V. and Shcherbych, V.V. (2022), "Innovative potential of regional development in the concept of circular economy", Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky", vol. 2 (60), pp. 78—84.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2024 р.

УДК 334.72:005.35

Т. В. Рябокінь,
аспірант кафедри смарт-економіки,
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-6526-831X
Є. Б. Хаустова,
д. е. н., професор, професор кафедри підприємництва та бізнесу,
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1436-6137
М. П. Денисенко,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та підприємництва,
Центральноукраїнський державний університет ім. Володимира Винниченка, Кропивницький
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8767-9762

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.48

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМ СЕКТОРОМ ЕКОНОМІКИ: ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ

T. Riabokin,
PhD student of the Department of Smart Economics, Kyiv National University of Technologies and Design
Y. Khaustova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship and Business, Kyiv National University of Technologies and Design
M. Denysenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Entrepreneurship, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

STATE MANAGEMENT OF THE CORPORATE SECTOR OF THE ECONOMY: STRATEGY FORMATION AND IMPLEMENTATION

У статті досліджено ключові теоретичні та практичні аспекти державного управління корпоративним сектором, який відіграє важливу роль у забезпеченні економічної стабільності, інноваційного розвитку та створення робочих місць. Сформовано підходи до оптимізації державного управління корпоративним сектором, які передбачають впровадження цифрових технологій, удосконалення правових механізмів регулювання та розвиток інституційної інфраструктури. Оцінено ефективність існуючих державних стратегій управління корпоративним сектором на основі ключових показників економічної діяльності, зокрема рівня інвестицій, інноваційної активності та створення нових робочих місць. Було розроблено рекомендації щодо вдосконалення державної політики управління корпоративним сектором. Запропоновано нові підходи до регуляторного управління, які включають спрощення адміністративних процедур, зменшення корупційних ризиків та забезпечення більшої підзвітності корпоративних структур.

The article examines the key theoretical and practical aspects of state management of the corporate sector, which plays an important role in ensuring economic stability, innovative development and job creation. The analysis was carried out with the aim of identifying the main problems affecting the efficiency of public administration, as well as determining ways to improve regulatory and administrative mechanisms aimed at supporting corporate structures in the face of modern economic challenges. Approaches to optimizing state management of the corporate sector have been developed, which include the introduction of digital technologies, improvement of legal regulatory mechanisms, and development of institutional infrastructure. Special attention is paid to the development of electronic government tools and automated monitoring systems, which will help reduce bureaucratic obstacles and increase the transparency of government processes. The effectiveness of existing state strategies for managing the corporate sector was evaluated based on key indicators of economic activity, including the level of investment, innovative activity, and the creation of new jobs. It was found that the main problems are the low transparency of the management of state-owned enterprises, corruption risks and the complexity of registration and business procedures. Based on the analysis, recommendations were developed to improve the state policy of managing the corporate sector. New approaches to regulatory management are proposed, which include simplifying administrative procedures, reducing corruption risks, and ensuring greater accountability of corporate structures. It was also emphasized the importance of attracting international experience for the implementation of modern standards of corporate governance, which will increase the effectiveness of state strategies and contribute to economic growth. The article provides sound scientific recommendations for improving state management of the corporate sector, which will contribute to strengthening the national economy and increasing its competitiveness.

Ключові слова: державне управління, державна стратегія, корпоративний сектор, корпоративне управління, законодавча база, цифровізація.

Key words: public administration, state strategy, corporate sector, corporate governance, legal framework, digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Актуальність дослідження обумовлена важливістю корпоративного сектора для розвитку національної економіки та необхідністю ефективного управління ним в умовах сучасних викликів. У глобалізованому світі корпоративні структури відіграють ключову роль у формуванні економічної стійкості держави, створенні робочих місць, залученні інвестицій та інновацій. Однак без належної державної підтримки і регулювання ці процеси можуть призвести до монополізації, нерівномірного розвитку галузей та виникнення кризових явищ. Зокрема, актуальність проблеми формування та реалізації стратегії державного управління корпоративним сектором зростає у зв'язку з необхідністю адаптації до цифрової трансформації, глобальних економічних коливань, а також інтеграції України в міжнародні ринки. У цьому контексті держава має відігравати ключову роль у створенні сприятливих умов для розвитку бізнесу, забезпеченні прозорості та підвищенні конкурентоспроможності корпоративних структур.

Крім того, сучасні виклики, такі як економічна невизначеність, інфляційні процеси та наслідки воєнних дій, вимагають від держави активного управління корпоративним сектором через запровадження дієвих стратегій, що стосується як підтримки підприємств на внутрішньому ринку, так і зміцнення їх позицій на міжнародній арені. Таким чином, дослідження питання формування та реалізації державних стратегій управління корпоративним сектором є надзвичайно актуальним, оскільки його результати можуть стати основою для вироблення нових підходів до підтримки та розвитку підприємств, що сприятиме загальному економічному зростанню та стабільності країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У контексті вивчення державного управління корпоративним сектором література пропонує різні підходи до формування та реалізації стратегій, включаючи економічні, інституційні та правові аспекти. Так інституційні підходи до державного управління корпоративним сектором представлені в роботі Станкевич І., Мальованний О., Сакун Г. [10]. Автори звертають увагу на

необхідність інституційних реформ, що забезпечують прозорість та ефективність державних механізмів регулювання. Законодавче регулювання корпоративного управління є одним із ключових аспектів державної політики. У дослідженнях українських авторів, таких як: Бугаєва М. [2], та Коляда Т., Кузьменко Н. [7], аналізуються особливості правового регулювання корпоративних структур в Україні. Вони акцентують увагу на важливості адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів корпоративного управління, зокрема у сфері захисту прав акціонерів та забезпечення прозорості діяльності підприємств.

У сучасній публіцистиці особлива увага приділяється ролі цифрових технологій у державному управлінні корпоративним сектором. У роботі Вінніченко А., Таранич О. [3], розглядаються переваги впровадження цифрових платформ для підвищення прозорості та ефективності державного регулювання. Вчені підкреслюють, що цифрові інструменти, такі як електронний документообіг, автоматизовані системи моніторингу та платформи для взаємодії з бізнесом, сприяють зниженню бюрократичних бар'єрів і прискоренню процесів ухвалення рішень.

Оцінка ефективності впроваджених державних стратегій є важливим напрямом досліджень. Наукова робота Еварт Дж., Шанахан М. [12], пропонує підхід до оцінки ефективності стратегій за допомогою системи збалансованих показників, яка дозволяє вимірювати не лише фінансові результати, але й інші аспекти, такі як задоволеність клієнтів та внутрішні процеси. Це забезпечує комплексний підхід до оцінки впливу державних стратегій на корпоративний сектор.

Українська дослідниця Іоргачова М. [5], пропонує впровадження методів постійного моніторингу й оцінки стратегій управління корпоративним сектором на основі аналізу економічних показників та результатів державних програм підтримки бізнесу. Вони зазначають, що ефективність таких стратегій залежить від регулярного аналізу результатів і коригування дій у відповідь на зміни ринкових умов.

Огляд наукового доробку показує, що питання державного управління корпоративним сектором активно досліджуються як у вітчизняній, так і в міжнародній науковій спільноті і провідним напрямом подальших досліджень є інтеграція інновацій та цифрових технологій у державне управління, що сприятиме розвитку корпоративного сектору та підвищенню його конкурентоспроможності в умовах глобальних економічних викликів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є обгрунтування підходів до формування та реалізації державних стратегій управління корпоративним сектором економіки, з акцентом на забезпечення його ефективного функціонування, конкурентоспроможності та стійкого розвитку.

Завдання дослідження:

— оцінити сучасний стан реалізації державних стратегій управління корпоративним сектором, враховуючи економічні та соціальні показники ефективності;

— визначити інструменти реалізації державних стратегій управління корпоративними структурами, включаючи фінансові, адміністративні та цифрові технології;

— розробити рекомендації щодо вдосконалення державного управління корпоративним сектором, враховуючи міжнародний досвід та перспективи цифрової трансформації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Корпоративний сектор економіки є однією з ключових складових розвитку сучасної держави, оскільки саме корпоративні структури забезпечують значну частину валового внутрішнього продукту, створюють робочі місця, забезпечують інноваційні процеси та сприяють інтеграції національних економік у світовий ринок. Державне управління корпоративним сектором полягає в регулюванні діяльності корпоративних структур з метою забезпечення їх ефективного функціонування, підтримки економічної стабільності та підвищення конкурентоспроможності країни. Державне управління має не лише забезпечувати підтримку корпорацій, але й сприяти розвитку ринкових механізмів, захисту інтересів суспільства та залученню інвестицій, що вимагає постійного вдосконалення існуючих підходів та інструментів. Корпоративний сектор в Україні стикається з низкою викликів, які вимагають адекватної реакції з боку держави, Серед них [2]:

1) Корупція та низька прозорість у сфері корпоративного управління.

2) Недостатня інтеграція інноваційних технологій у державні механізми регулювання.

3) Недосконала регуляторна політика, яка часто ускладнює діяльність корпоративних структур через надмірне регулювання або бюрократичні бар'єри.

4) Проблеми в залученні інвестицій через нестабільність правового поля і низьку ефективність державної підтримки.

Корпоративний сектор економіки включає в себе сукупність компаній і підприємств, що функціонують як юридичні особи та здійснюють діяльність з метою отримання прибутку. До цього сектора належать як великі міжнародні корпорації, так і малі та середні підприємства, які впливають на різні аспекти економічної системи, зокрема, через інвестиції, створення робочих місць, експортно-імпортні операції та інноваційні розробки. Корпоративний сектор відіграє важливу роль у стабілізації економічних процесів, оскільки сприяє розвитку виробництва, покращенню технологічних процесів та забезпечує конкурентні переваги країни на світовій арені. Окрім цього, корпоративні структури активно взаємодіють з іншими секторами економіки, такими як банківський сектор, державний сектор та громадські організації, що забезпечує інтеграцію економічних процесів і сприяє збалансованому розвитку.

Корпоративний сектор включає як приватні, так і державні компанії, що можуть мати різні організаційно-правові форми. В Україні до корпоративного сектора належать акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, кооперативи та інші підприємства, що здійснюють господарську діяльність. Держав-

не управління корпоративним сектором спрямоване на забезпечення його ефективного функціонування та розвитку, коли управління грунтується на низці принципів, які визначають підходи до регулювання корпоративних структур (табл. 1).

1. Принцип законності, коли корпоративні структури повинні діяти в межах правового поля, дотримуючись чинного законодавства. Держава забезпечує встановлення та контроль за виконанням законодавчих норм, що регулюють діяльність корпорацій, що містить також і забезпечення прозорості у фінансовій звітності, дотримання антимонопольних законів, захист прав акціонерів та забезпечення чесної конкуренції.

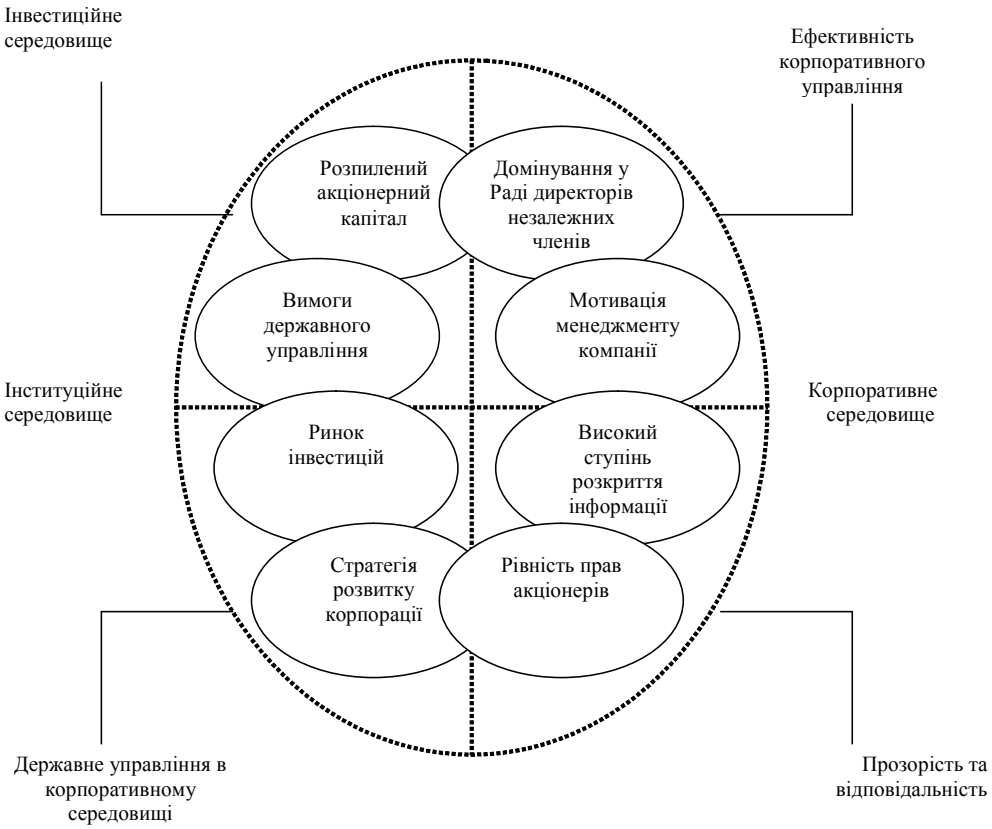

Рис. 1. Система забезпечення стратегічного розвитку корпоративного управління

Джерело: розроблено авторами.

2. Принцип економічної доцільності за рахунок того, що держава сприяє розвитку корпоративного сектора, забезпечуючи підтримку тих галузей та підприємств, які мають стратегічне значення для економіки, що може бути реалізовано за рахунок надання податкових пільг, фінансову підтримку або через розробку державних програм розвитку окремих галузей [12].

3. Принцип соціальної відповідальності, коли корпоративні утворення мають враховувати інтереси суспільства та сприяти соціально-економічному розвитку. Державне управління включає в себе стимулювання компаній до впровадження соціально відповідальної політики, яка включає створення робочих місць, підтримку екологічно чистих технологій, участь у благодійних проектах та забезпечення належних умов праці для працівників.

4. Принцип конкурентоспроможності може бути забезпечений у форматі державного сприяння створенню умов для чесної та прозорої конкуренції, запобігає монополізації ринку та підтримує рівні можливості для всіх учасників корпоративного сектора. Важливим є забезпечення відповідності антимонопольного законодавства міжнародним стандартам, а також сприяння інноваціям та розвитку нових технологій у корпоративному секторі.

5. Принцип партнерства, реалізується через ефективне державне управління і співпрацю між державними інституціями та приватним бізнесом для спільного досягнення економічних цілей. Ці аспекти можуть бути реалізовані через механізми державного-приватного партнерства, що дозволяє реалізовувати великі інфраструктурні проекти, модернізувати підприємства та залучати інвестиції в стратегічно важливі галузі.

6. Принцип прозорості забезпечується самим державним управлінням корпоративними структурами повинно бути прозорим і підзвітним. Формується довіра з боку громадськості та бізнесу до державних інституцій і прозорість передбачає відкритість у прийнятті рішень, публікацію звітності та регулярний моніторинг результатів управління [1, с. 69].

Корпоративне управління в Україні регулюється комплексом законів та нормативних актів, які спрямовані на забезпечення прозорості діяльності підприємств, захист прав акціонерів та підтримку конкуренції. Основним законодавчим документом, що регулює відносини в корпоративному секторі, є Закон України "Про акціонерні товариства", який встановлює основи функціонування акціонерних товариств, їх реєстрацію, права та обов'язки акціонерів, процедури виплати дивідендів та управління акціонерними структурами. Окрім цього, важливе місце займає Цивільний кодекс України, що визначає правовий статус юридичних осіб, порядок укладення угод і вирішення спорів між суб'єктами господарювання. Господарський кодекс України регламентує питання економічної діяльності підприємств, визначає їх обов'язки перед державою та суспільством, а також питання відповідальності за порушення економічних норм [5].

Серед важливих актів, що регулюють корпоративне управління, також варто відзначити Закон України "Про захист економічної конкуренції", який встановлює правила конкуренції, забороняє зловживання моно-

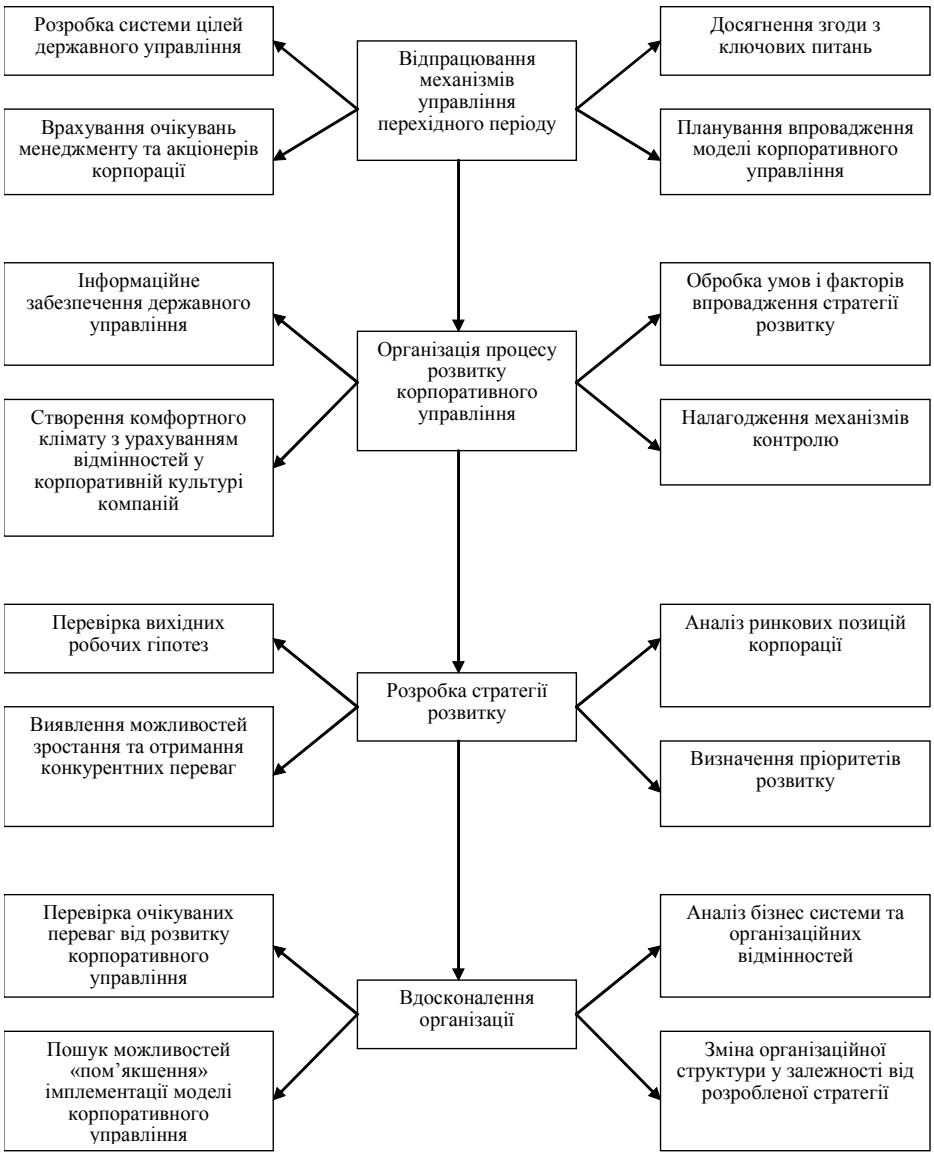

Рис. 2. Організаційно-ієрархічна модель налаштування державного управління для забезпечення стійкості національного корпоративного сектора

Джерело: розроблено авторами.

польним становищем і сприяє створенню рівних умов для всіх учасників ринку. Ці нормативні акти визначають правові рамки діяльності корпоративного сектора та встановлюють вимоги щодо дотримання прав акціонерів, прозорості управління і захисту економічної конкуренції. Важливим аспектом регулювання є також впровадження міжнародних стандартів корпоративного управління, які Україна зобов'язалася впроваджувати в рамках європейської інтеграції [1].

Оцінюючи ефективність державних стратегій управління корпоративним сектором, можна відзначити як певні досягнення, так і проблеми, що залишаються актуальними. З одного боку, за останні роки в Україні було впроваджено низку реформ, які спрямовані на підвищення прозорості корпоративного управління та поліпшення інвестиційного клімату. Важливим досягненням є адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів, зокрема впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності, зміцнення прав акціонерів та боротьба з корупцією. Проте, попри ці зусилля, ефективність державних стратегій залишається неоднозначною. Однією з головних проблем є недостатня прозорість в управлінні державними підприємствами, що часто стає причиною корупційних ризиків і неефективного використання державних ресурсів [4, с. 186—187]. Крім того, складність процедури реєстрації та ведення бізнесу, а також недостатня захищеність прав акціонерів, особливо в конфліктних ситуаціях, залишаються суттєвими бар'єрами для розвитку корпоративного сектору (рис. 1).

Варто також відзначити, що стратегічні ініціативи щодо підтримки малого та середнього бізнесу, які входять до корпоративного сектору, не завжди ефективно реалізуються через бюрократичні перепони та відсутність чітких механізмів реалізації, що в подальшому знижує конкурентоспроможність українських підприємств на міжнародній арені та гальмує розвиток інновацій.

Розробка стратегій державного управління корпоративним сектором починається з детального аналізу ринкових умов та особливостей корпоративних структур (рис. 2).

Для реалізації стратегій державного управління корпоративним сектором використовуються різноманітні інструменти, які можна поділити на фінансові, адміністративні та регуляторні. Фінансові інструменти включають податкові пільги, субсидії та державні інвестиції. Держава може надавати податкові знижки для підприємств, що впроваджують інновації або створюють нові робочі місця. Також можуть бути реалізовані програми державного фінансування або надання пільгових кредитів для малих і середніх підприємств [6, с. 76].

Адміністративні інструменти охоплюють заходи з покращення ділового середовища, спрощення процедур реєстрації та ведення бізнесу, а також створення інституційної інфраструктури, яка б підтримувала розвиток корпоративного сектора. В цій ролі можуть виступати інкубатори стартапів, центри розвитку підприємництва або спеціальні економічні зони. Регуляторні інструменти спрямовані на забезпечення чесної конкуренції, запобігання монополізації ринків і контроль за дотриманням законодавства. Державні інституції повинні слідкувати за тим, щоб корпоративні структури

дотримувалися антимонопольних норм, правил прозорості та звітності [14, с. 41].

Сучасні технології відіграють вирішальну роль у державному управлінні корпоративним сектором. Використання цифрових платформ і інструментів дозволяє значно підвищити ефективність стратегічного управління та самі цифрові технології сприяють автоматизації адміністративних процесів, що спрощує роботу державних органів та бізнесу.

Система електронного урядування (e-government) дозволяє проводити реєстрацію підприємств, подавати звітність, отримувати ліцензії та дозволи в онлайн-форматі, що зменшує бюрократичні затримки. Цифрові платформи також дозволяють здійснювати моніторинг діяльності корпоративного сектора в режимі реального часу, забезпечуючи оперативну обробку даних та прийняття рішень [9].

Контроль за реалізацією стратегій є невід'ємною частиною державного управління корпоративним сектором. Оцінка впровадження стратегічних заходів здійснюється на основі аналізу ключових показників ефективності (KPI), таких як рівень інвестицій у корпоративний сектор, зростання кількості підприємств, інноваційна активність компаній, створення робочих місць та експортні можливості [15].

Ефективність стратегій визначається також за допомогою регулярного моніторингу фінансових показників діяльності корпоративних структур, аналізу ринкових трендів і результатів антимонопольного регулювання, коли певні дані дозволяють оцінювати, чи досягаються поставлені стратегічні цілі, і які коригувальні заходи можуть бути необхідні.

Таблиця 1. Фактори розвитку корпоративного управління та їх вплив на ефективність державного регулювання

Фактор розвитку	Принцип дії і використання	Домінуюча перевага	Сприяння розвитку корпоративного управління
1.Прозорість і підзвітність управління	Впровадження механізмів контролю, публічна звітність, антикорупційні механізми	Зниження корупційних ризиків, підвищення довіри	Підвищення прозорості, зміцнення інвестиційного клімату
2.Підтримка інноваційного розвитку корпоративного сектора	Податкові пільги, підтримка технологічних кластерів, стимулювання інновацій	Стимулювання інновацій, залучення інвестицій	Інноваційний розвиток та конкурентоспроможність компаній
3.Цифровізація державного управління	Електронний документообіг, штучний інтелект, блокчейн-технології	Швидкість та ефективність адміністративних процесів	Спрощування роботи бізнесу, зниження навантаження
4.Оптимізація регуляторної політики	Спрощення реєстраційних процедур, зменшення адміністративних перевірок	Зниження бюрократичних бар'єрів, підвищення ефективності	Забезпечення більшої ефективності та справедливості в управлінні
5.Розвиток корпоративної соціальної відповідальності	Надання пільг для соціально відповідальних підприємств, екологічна діяльність	Підвищення довіри громадян, сталий розвиток	Зміцнення репутації компаній, екологічна та соціальна стабільність

Джерело: розроблено авторами.

Державні контролюючі органи відіграють важливу роль у моніторингу ефективності державних стратегій управління корпоративним сектором. До таких органів належать Антимонопольний комітет України, Державна фіскальна служба, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а також Рахункова палата України. Їх завдання полягає в проведенні перевірок, моніторингу діяльності підприємств, забезпеченні дотримання фінансових і правових норм та виявленні порушень. Окрім цього, важливу роль відіграє громадський контроль та участь незалежних аналітичних центрів, які можуть надавати об'єктивні оцінки ефективності впроваджених стратегій [3].

З огляду на ці виклики, стає очевидним, що для досягнення стійкого розвитку корпоративного сектора в Україні необхідне вдосконалення державного управління на різних рівнях.

1. Прозорість і підзвітність управління. Одним із ключових аспектів, що потребує вдосконалення, є забезпечення прозорості в державному управлінні корпоративними структурами. Для цього необхідно впроваджувати ефективні механізми контролю та моніторингу фінансової діяльності підприємств, зокрема шляхом розширення практики публічної звітності.

Посилення прозорості може бути досягнуто через розвиток антикорупційних механізмів, запровадження системи "електронного уряду", що дозволить автоматизувати процеси прийняття рішень і мінімізувати людський фактор. Зменшення корупційних ризиків також сприятиме збільшенню довіри інвесторів та суспільства до державних органів.

2. Підтримка інноваційного розвитку корпоративного сектора. Сучасні виклики глобальної економіки вимагають активної державної підтримки інноваційного розвитку корпоративних структур. Для цього необхідно вдосконалювати законодавчу базу з підтримки інновацій та сприяти розвитку технологічних кластерів. Держава може стимулювати інновації через податкові пільги для підприємств, які впроваджують нові технології, та фінансування наукових досліджень. Однією з перспективних стратегій є розвиток державного-приватного партнерства у сфері інновацій, коли держава надає базові інвестиції або створює інфраструктуру для підтримки технологічних стартапів і підприємств [8]. Важливо також інтегрувати український корпоративний сектор у міжнародні інноваційні мережі, що дозволить залучати кращі практики та інвесторів із-за кордону.

3. Цифровізація державного управління. Цифрові технології відкривають значні можливості для вдосконалення державного управління корпоративним сектором. Використання таких інструментів, як електронний документообіг, онлайн-системи подання звітності та автоматизовані платформи для взаємодії з державними органами, може значно спростити роботу корпоративних структур і зменшити адміністративне навантаження [11, с. 123].

Державі варто активніше впроваджувати інструменти штучного інтелекту та блокчейн-технологій у процеси регулювання. Вказані технології можуть бути використані для забезпечення прозорості корпоративних транзакцій, реєстрації прав власності та контролю за виконанням нормативних актів. Крім того, цифрові платформи забезпечать швидкий доступ до аналітичної інформації, що дозволить державним органам оперативніше реагувати на зміни в корпоративному секторі [13, с. 429].

4. Оптимізація регуляторної політики. Надмірне регулювання корпоративного сектора часто призводить до бюрократичних перепон і зниження ефективності бізнесу. Тому одним із пріоритетів має стати оптимізація регуляторної політики. Держава повинна прагнути до спрощення процедур реєстрації та ведення бізнесу, а також до зменшення кількості перевірок і адміністративних втручань. Важливим аспектом є вдосконалення законодавства, яке стосується банкрутства та корпоративної реструктуризації, щоб забезпечити швидке і справедливе вирішення конфліктних ситуацій у корпоративному середовищі.

5. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Держава може відігравати важливу роль у стимулюванні розвитку корпоративної соціальної відповідальності, що досягається далі за рахунок надання пільг або грантів підприємствам, які впроваджують програми соціальної відповідальності, займаються екологічною діяльністю або підтримують благодійні ініціативи (табл. 1).

Для успішного розвитку корпоративного сектора необхідно посилити партнерство між державою та бізнесом у формуванні та реалізації стратегій. Бізнес-спільнота повинна мати можливість брати участь у розробці стратегічних планів розвитку економіки через консультації, обговорення та співпрацю з державними органами. Такий підхід сприятиме врахуванню потреб і проблем корпоративного сектора в процесі ухвалення державних рішень. Під час економічних криз важливо, щоб держава оперативно реагувала на потреби бізнесу, надаючи фінансову та адміністративну підтримку, що може включати пільгове кредитування, програми збереження робочих місць, а також зменшення податкового навантаження на компанії, які зазнають збитків. Така підтримка з боку держави дозволить корпоративним структурам ефективніше долати кризові явища та сприятиме їх відновленню.

Розробка та реалізація державних стратегій управління корпоративним сектором є складним та багаторівневим процесом, що вимагає залучення багатьох інституцій та використання різних інструментів. Ефективність цих стратегій залежить від їхньої адаптації до сучасних ринкових умов, використання цифрових технологій та постійного моніторингу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В межах проведеного дослідження виділено основні теоретичні та практичні аспекти державного управління корпоративним сектором економіки, зокрема механізми взаємодії між державними інституціями та приватними підприємствами, що сприяють економічній стабільності та зростанню корпоративних структур. Сформовано підходи до вдосконалення регуляторної політики, які передбачають оптимізацію адміністративних процедур, зменшення бюрократичних бар'єрів та запровадження цифрових технологій для підвищення ефективності державного управління корпоративним сектором.

Було оцінено ефективність існуючих державних стратегій підтримки корпоративних структур, враховуючи показники інвестиційної активності, інноваційного розвитку та створення робочих місць. Виявлено, що низька прозорість і корупційні ризики залишаються суттєвими проблемами для розвитку корпоративного сектору в Україні. Розроблено рекомендації щодо впровадження новітніх цифрових інструментів управління, які включають використання електронного уряду, автоматизованих систем моніторингу та блокчейн-технологій для підвищення прозорості, підзвітності та ефективності державного управління корпоративними структурами.

Перспективи вдосконалення державного управління корпоративним сектором полягають у підвищенні прозорості, активному впровадженні цифрових технологій, оптимізації регуляторної політики та стимулюванні інновацій. Співпраця держави та бізнесу в формуванні та реалізації стратегій стане запорукою стійкого розвитку економіки. Удосконалення державних механізмів управління корпоративним сектором дозволить підвищити конкурентоспроможність українських компаній як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку, сприяючи економічному зростанню та соціальній стабільності.

Література:

1. Атаманчук З.А., Макогін З.Я. Моделі корпоративного управління: світовий досвід та проблеми формування в Україні в умовах сучасних викликів та загроз. Економіка і організація управління. 2022. № 2 (46). С. 67—75. DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2022.2.7.

2. Бугаєва М. В. Аналіз умов формування та функціонування корпоративного сектору України. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2023. вип. 10 (43). С. 17—36. DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10(43).17-36

3. Вінніченко А. А., Таранич О. В. Корпоратизація як інструмент корпоративного управління державних підприємств. Вісник студентського наукового товариства Дон НУ імені Василя Стуса. 2021. Том 2. С. 197—201.

4. Виговська В., Чхаїдзе В. Сучасні тенденції розвитку корпоративного сектору України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2019. No 1 (17). С. 182—189.

5. Іоргачова М. І. Проблеми корпоративного управління в Україні. Ефективна економіка. 2018. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.50.

6. Коваленко Ю. О. Трансформація моделі стратегічного розвитку національних економічних інтересів в умовах цифровізації. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економіка. 2023. № 1 (27). С. 70—79.

7. Коляда Т. А., Кузьменко Н. В. Управління корпоративними правами держави: оцінка ефективності та напрями реформування. Бізнес Інформ. 2019. № 8. С. 45—52.

8. Коляда Т. А., Прозоров Ю. В., Ясенецький В. С. Трансформація управління фінансовими публічними корпораціями в умовах повоєнної відбудови економіки України. Проблеми економіки.2023. № 3 (57). С. 244—253. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-3-244-253.

9. Лиховідова І.Е. Державні гарантії корпоративного управління в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Veda a perspektivy: Multidisciplinarni mezinarodni vedecky magazin. Praha, Ceske republika: Scientific Perspectives. Statni registracni cislo u Ministerstva kultury CR: E 24142. № 6 (13) 2022. pp. 34—50.

10. Станкевич І., Мальованний О., Сакун Г. Вплив соціальної відповідальності бізнесу на ефективність управління: сучасні аспекти. Сталий розвиток економіки. 2024. № 1 (48). С. 41—46. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-5.

11. Цифрова трансформація економіки: мікро- та макроаспекти: колективна монографія / за заг. ред. Н.А. Мазур, д.е.н., проф.; Кам'янець-Подільськ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 440 с.

12. Ewart J., Shanahan M. The Integration of Sustainability in Corporate Strategy: An Empirical Study of Australian Firms. Corporate Social Responsibility and Environmental Management. 2019. No 26 (5). pp. 982—995. doi: 10.1002/csr.1751.

13. Leao Pedro, Mira da Silva Miguel. Impacts of digital transformation on firms' competitive advantages: A systematic literature review. Strategic Change. 2021. 30. pp. 421—441. 10.1002/jsc.2459.

14. Sinnaiah T., Adam S., Mahadi, B. A strategic management process: the role of decision-making style and organizational performance. Journal of Work-Applied Management. 2023. Vol. 15. No. 1. pp. 37—50. https://doi.org/10.1108/JWAM-10-2022-0074.

15. Xiaoning Sui, Shuaipeng Jiao, Yongming Wang, Haijun Wang. Digital transformation and manufacturing company competitiveness. Finance Research Letters. 2024. Volume 59. 104683. https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104683.

References:

1. Atamanchuk, Z.A. and Makohin, Z.Ya. (2022), "Models of corporate management: global experience and problems of formation in Ukraine", Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, vol. 2 (46), pp. 67—75. DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2022.2.7.

2. Bugaeva, M. V. (2023), "Analysis of the conditions of formation and functioning of the corporate sector of Ukraine", Central Ukrainian scientific bulletin. Economic sciences, vol. 10 (43), pp. 17—36. DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10(43).17-36

3. Vinnichenko, A. A. and Taranich, O. V. (2021), "Corporatization as a tool of corporate management of state-owned enterprises", Bulletin of the student scientific society of the Don National University named after Vasyl Stus, Vol. 2, pp. 197—201.

4. Vyhovska, V., & Chkhaidze, V. (2019), "Modern trends in the development of the corporate sector of Ukraine", Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 1 (17).

5. Iorhachova, M. I. (2018), "Problems of Corporate Governance in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.50.

6. Kovalenko, Yu. O. (2023), "Transformation of the model of strategic development of national economic interests in the conditions of digitalization", Scientific works of the Donetsk National Technical University. Series: Economy, vol. 1 (27), pp. 70—79.

7. Kolyada, T. A. and Kuzmenko, N. V. (2019), "Management of corporate rights of the state: evaluation of effectiveness and directions of reform", Business Inform, vol. 8, pp. 45—52.

8. Kolyada, T. A., Prozorov, Yu. V. and Yasenetskyi, V. S. (2023), "Transformation of the management of financial public corporations in the conditions of the post-war reconstruction of the economy of Ukraine", Problems of the economy, vol. 3 (57), pp. 244—253. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-3-244-253.

9. Lyhovidova, I.E. (2022), "State guarantees of corporate governance in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine", Veda a perspektivy: Multidisciplinarni mezinarodni vedecky magazin. Praha, Ceske republika: Scientific Perspectives. Statni registracni cislo u Ministerstva kultury CR: E 24142, vol. 6 (13), pp. 34—50.

10. Stankevych, I., Malovannyi, O., & Sakun, H. (2024), "Influence of business social responsibility on management efficiency: modern aspects", Sustainable Development of Economy, vol. 1 (48), pp. 41—46. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-5.

11. Mazur, N. A. (2022), Tsyfrova transformatsiia ekonomiky: mikro- ta makroaspekty [Digital transformation of the economy: micro- and macro-aspects], national University named after I. Ohienko, Kamianets-Podilsk, Chernivtsi. national University named after Yu. Fedkovicha, Chernivtsi, Ukraine.

12. Ewart, J. & Shanahan, M. (2019), "The Integration of Sustainability in Corporate Strategy: An Empirical Study of Australian Firms", Corporate Social Responsibility and Environmental Management, vol. 26(5), pp. 982-995. doi: 10.1002/csr.1751.

13. Leao, P. & Mira da Silva, M. (2021), "Impacts of digital transformation on firms' competitive advantages: A systematic literature review", Strategic Change, vol. 30, pp. 421—441. 10.1002/jsc.2459.

14. Sinnaiah, T., Adam, S. and Mahadi, B. (2023), "A strategic management process: the role of decision-making style and organizational performance", Journal of Work-Applied Management, Vol. 15, No. 1, pp. 37—50. https://doi.org/10.1108/JWAM-10-2022-0074.

15. Xiaoning, Sui, Shuaipeng, Jiao, Yongming, Wang and Haijun, Wang. (2024), "Digital transformation and manufacturing company competitiveness", Finance Research Letters, vol. 59, pp. 104683. https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104683.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2024 р.

УДК 332.334.4

А. А. Сахно,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки та підприємницької діяльності,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6135-2371
О. Є. Заремба,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-7541-292X

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.56

ІНВЕСТИЦІЇ В ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

A. Sakhno,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, Vinnytsia National Agrarian University
O. Zaremba,
Postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

INVESTMENTS IN LAND ASSETS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SEKTOR

У статті досліджено інвестиційне забезпечення аграрного сектору України, зокрема акцентується увага на використанні земельних ресурсів для підвищення рівня продовольчої безпеки в умовах сучасних економічних та соціальних викликів. Вивчено основні тенденції та наукові підходи до інвестування у сільське господарство, що охоплюють вплив інвестицій на продуктивність аграрних підприємств, покращення якості продукції, а також модернізацію виробничої та логістичної інфраструктури. Аналіз публікацій демонструє різнобічність підходів до оцінки інвестиційного клімату в аграрному секторі, а також підкреслює значення державної підтримки та законодавчої стабільності. Зокрема, наголошується на потребі у створенні сприятливих умов для залучення іноземних та внутрішніх інвесторів, що сприятиме адаптації аграрного виробництва до міжнародних стандартів і зростанню конкурентоспроможності. Водночас виявлено низку перешкод, таких як нестабільне правове поле, високі фінансові ризики, воєнні виклики, які впливають на інвестиційну активність. У статті також зазначено перспективи подальших досліджень, які включають питання вдосконалення інвестиційного клімату, залучення інноваційних технологій та розробку механізмів, що стимулюватимуть інвестиції в аграрний сектор. Загалом зроблено висновок, що комплексний підхід до інвестування у сільське господарство є не лише умовою ефективного функціонування галузі, але й стратегічною основою для забезпечення продовольчої безпеки та стійкості аграрного ринку України у довгостроковій перспективі.

This article provides an in-depth examination of investment support mechanisms in Ukraine's agricultural sector, with particular emphasis on land resource utilization as a crucial factor in bolstering food security under contemporary economic and social challenges. The study evaluates key trends and scientific approaches to agricultural investment, exploring how investments influence various aspects of agribusiness productivity, product quality improvement, and the modernization of production and logistical infrastructure. Through the analysis of publications by noted researchers

such as Zh.V. Garbar, K.M. Didur, I.H. Kyrylenko, M.I. Kisil, V.V. Kruk, T.V. Maiorova, and others, the article highlights multiple perspectives on the current investment climate in the agricultural sector, shedding light on the critical role of state support and legislative stability. The findings underscore the need for establishing favorable conditions for both foreign and domestic investment, a prerequisite for adapting agricultural production to meet international standards and improving the sector's overall competitiveness.

Further, the article identifies and examines significant barriers affecting investment activity in Ukraine's agricultural sector. These include an unstable legal framework, substantial financial risks, the impact of geopolitical tensions, and ongoing wartime challenges. Such obstacles underscore the necessity of policy reforms and stable regulations to foster a more predictable and secure investment environment. In addition, the paper discusses the importance of an integrated approach that combines investment with the adoption of innovative technologies and infrastructure enhancements to advance agricultural productivity and resilience.

The article also outlines prospects for future research, focusing on developing a favorable investment climate, incorporating cutting-edge technologies in agricultural practices, and formulating effective mechanisms to stimulate investments within the sector. Ultimately, the study concludes that a strategic and well-rounded approach to agricultural investment is vital not only for the efficient functioning of the sector but also as a foundation for long-term food security and the sustained stability of Ukraine's agricultural market in an increasingly globalized economy.

Ключові слова: інвестиції, аграрний сектор, земельні ресурси, продовольча безпека, продуктивність, модернізація, інфраструктура, технології.

Key words: investment, agricultural sector, land resources, food security, productivity, modernization, infrastructure, technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Основна проблема полягає в необхідності ефективного використання земельних ресурсів для стимулювання зростання сільськогосподарського виробництва. Земельні активи є основним елементом аграрної економіки, і їх правильне управління через інвестиції може значно підвищити продуктивність та сталий розвиток сектору. Це завдання тісно пов'язане з науковими питаннями раціонального використання природних ресурсів та практичними аспектами фінансування і модернізації сільськогосподарських підприємств для досягнення економічного росту та продовольчої безпеки.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченю питань інвестування в земельні ресурси придиляли увагу иакі вчені як Ж.В. Гарбар, К.М. Дідур, І.Г. Кириленко, М.І. Кісіль, О.В. Міщук, Д.О. Миргородська, Г.А. Харченко та інші дослідники. Вони підкреслюють значення інвестицій у сільське господарство для забезпечення продовольчої безпеки країни. Їхні наукові праці охоплюють різні аспекти зв'язку між інвестиціями, підвищенням продуктивності та стабільністю аграрного сектору. Наприклад, у роботах, що аналізуються, акцентується на важливості інвестицій для розвитку інфраструктури, зокрема щодо забезпечення зберігання та транспортування продукції, що є суттєвим для мінімізації втрат та підвищення якості продукції. Так, Захарченко Н.В. у своєму навчальному посібнику наголошує на важливості підготовки інвестиційного середовища для підтримки агросектору, що сприяє створенню умов для довгострокових вкладень у земельні ресурси, а також модернізації агропідприємств, Кирилюк М.М. звертає увагу на специфічні особливості інвестування у сільське господарство в умовах воєнної економіки, підкреслюючи потребу в традиційних та інноваційних підходах для адаптації аграрного виробництва до нових умов господарювання . У цьомі Савицька О.М. та Салабай В.О. акцентують на необхідності діджиталізації управління агропідприємствами. Водночас Нів'євський та його співавтори у своєму аналітичному звіті про земельний ринок в Україні вказують на важливість прозорих ринкових механізмів для приваблення інвестицій у земельний сектор, що також є однією з передумов для подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва

Попри велику кількістьдосліджень, ще залишаються невирішені питання щодо інвестиційного забезпечення аграрного сектору в кризових умовах. Актуальними є дослідження шляхів покращення інвестиційного клімату та залучення капіталовкладень через застосування

Таблиця 1. Основні цілі інвестування в земельні ресурси

	Цілі	Способи досягнення цілей
1	Збільшення продуктивності земель	- заходи для поліпшення родючості грунтів - впровадження систем зрошення та - оптимізацію агротехнічних процесів.
2	Модернізація виробничої інфраструктури	- забезпечення ефективнішого використання земель -удосконалення інфраструктури для зберігання, транспортування продукції.
3	Забезпечення довгострокової стабільності виробництва	- реалізація стратегій сталого розвитку - збереження якості земельних ресурсів.
4	Підвищення рентабельності	- оптимізація витрат - підвищення виходу продукції.

Джерело: сформоавно автором на основі джерел [1, 2, 6].

інноваційних технологій і діджиталізацію, а також розробка механізмів залучення інвесторів.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Основна мета полягає в аналізі ролі інвестицій у земельні активи для розвитку аграрного сектору, визначенні факторів, які впливають на ефективність їх використання, а також оцінці потенціалу земельних ресурсів для стимулювання зростання сільськогосподарського виробництва. Це дослідження спрямоване на розробку рекомендацій щодо оптимізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері з урахуванням сучасних економічних та екологічних викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні тенденції інвестування в аграрний сектор відображають прагнення до підвищення ефективності, стійкості та технологічного оновлення сільського господарства. Зростає інтерес до сталого сільського господарства, де інвестори зосереджуються на проєктах з екологічною та соціальною складовою. Це включає підтримку екологічно чистих агротехнологій, методів органічного землеробства, реновацію грунтів, скорочення використання хімічних добрив і збереження біорізноманіття. Інвестиції в агротехнології та інновації також значно посилились: відбувається цифровізація сільського господарства, що передбачає впровадження технологій точного землеробства, дронів для моніторингу полів, систем автоматизованого зрошення, датчиків для аналізу грунту та погодних умов. Це дозволяє підвищити продуктивність, знизити витрати та забезпечити більше точне використання ресурсів. Важливою тенденцією є підтримка аграрних стартапів та інноваційних компаній, які розробляють рішення для підвищення продуктивності й оптимізації витрат у сільському господарстві. Ринок продовжує орієнтуватися на аграрні продукти з доданою вартістю, що стимулює інвестиції в переробну інфраструктуру, яка дозволяє збільшити доходи виробників і задовольнити зростаючий попит на органічну продукцію, продукти з коротким виробничим циклом та локальні вироби.

Інвестиції у земельні ресурси — це вкладення фінансових, матеріальних, продуктивності, ефективності та якості використання земельних угідь для отримання економічного прибутку [1]. Інвестиції в земельні ресурси можуть охоплювати як купівлю або оренду землі, так і заходи з її поліпшення, зокрема меліорацію, реновацію грунтів, зрошення, захист від ерозії, впровадження сучасних агротехнологій, інфраструктурні проєкти та інші дії, спрямовані на сталий розвиток сільськогосподарських земель [2].

Основні цілі інвестування в земельні ресурси аграрних підприємств ми висвітлили в Табл. 1.

Кожен із цих напрямів відображає важливі аспекти стратегічного інвестування для підвищення ефективності та стійкості аграрного сектору.

Високоякісні та родючі земельні ділянки сприяють збільшенню обсягів виробництва, що дозволяє підприємствам задовольняти зростаючий попит на продукцію як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Земельні ресурси[8 також є важливим фактором у забезпеченні продовольчої безпеки та стабільного функціонування аграрного сектору. Завдяки раціональному використанню земель і впровадженню інноваційних агротехнологій аграрні підприємства можуть підвищувати продуктивність, забезпечувати стабільність виробництва та підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції. Крім того, земельні ресурси часто виступають об'єктом інвестицій, що дозволяє підприємствам покращувати інфраструктуру, модернізувати виробничі процеси і розширювати свої можливості для довгострокового розвитку.

Інвестиції відіграють критичну роль у розвитку аграрного сектору, забезпечуючи підприємствам можливості для модернізації, розширення та підвищення конкурентоспроможності. Залучення капіталу з різних джерел дозволяє аграрним компаніям адаптуватися до викликів ринку, підвищувати продуктивність та забезпечувати сталість виробництва. Основними джерелами інвестицій для аграрного сектору є власні кошти підприємств, кредити, державні субсидії, іноземні інвестиції, підтримка міжнародних організацій, а також приватний та венчурний капітал. Основні переваги та недоліки різних джерел інвестування ми розглянули в Табл. 2.

Інвестиції відіграють вирішальну роль у розвитку сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи аграрним підприємствам можливості для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності. Вкладення капіталу в модернізацію технічного парку, впровадження сучасних агротехнологій і покращення інфраструктури дозволяють підвищити ефективність використання земельних ресурсів і зменшити витрати на вироб-

Таблиця 2. Основні джерела інвестицій

Джерело	Опис	Недоліки
Власні кошти підприємств	Прибуток підприємства, спрямований на оновлення обладнання, розширення виробництва та модернізацію.	Обмежений обсяг коштів, що знижує можливість фінансування масштабних проєктів.
Кредити та банківське фінансування	Кредити від банків на різних умовах, іноді підкріплені державною підтримкою, спрямовані на розвиток сільського господарства.	Високі процентні ставки та вимоги до застави обмежують доступ до цього джерела.
Державні субсидії та гранти	Програми підтримки з боку держави для розвитку екологічного виробництва, модернізації та відновлення ресурсів.	Залежність від державного бюджету та пріоритетів політики, обмежений обсяг фінансування.
Іноземні інвестиції	Вкладення капіталу з-за кордону, що сприяє впровадженню сучасних технологій та методів управління.	Вплив політичної та правової стабільності країни на обсяги іноземного інвестування.
Міжнародні фінансові організації та донори	Підтримка від Світового банку, МВФ, ЄБРР та інших організацій, що надається у вигляді кредитів та технічної допомоги.	Високі вимоги до відповідності проєктів критеріям організацій.
Венчурний капітал та приватні інвестори	Інвестиції в інноваційні проєкти з перспективами швидкого зростання, пов’язані з агротехнологіями та новітніми розробками.	Високі ризики, очікування швидкого повернення інвестицій та можливі вимоги щодо частки управління.

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [1].

ництво. Наприклад, інвестиції в обладнання для точного землеробства, автоматизовані системи зрошення та новітні засоби захисту рослин сприяють підвищенню врожайності та знижують втрати під час вирощування культур, а також поліпшують якість продукції.

Капіталовкладення в системи зберігання та транспортування дозволяють уникати втрат при зберіганні продукції та забезпечують її своєчасну доставку на ринки, що підвищує конкурентоспроможність аграрних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках. Розвиток інфраструктури, зокрема логістичних і складських об'єктів, створює передумови для розширення ринків збуту і дозволяє ефективніше управляти виробничими процесами. Інвестиції в інноваційні технології, такі як використання дронів для моніторингу посівів, впровадження IT-рішень для управління аграрними процесами та збору даних, дозволяють значно підвищити продуктивність та зменшити вплив людського фактора на результати виробництва[3].

Крім цього, вкладення у поліпшення якості грунтів, заходи зі збереження водних ресурсів та відновлення екосистеми сприяють сталому розвитку підприємств і допомагають підтримувати продуктивність земель у довгостроковій перспективі. Завдяки інвестиціям аграрні підприємства можуть зменшувати свою залежність від зовнішніх факторів і стабільніше планувати виробничі цикли, що дозволяє краще адаптуватися до ринкових коливань та природних умов

Таким чином, інвестиції не тільки сприяють збільшенню продуктивності сільськогосподарських підприємств, а й забезпечують сталість аграрного сектору, дозволяючи підприємствам бути конкурентними в умовах глобалізації та кліматичних змін.

Аналіз сучасного стану інвестицій у земельні ресурси аграрних підприємств потребує звернення до статистичних даних, що відображають динаміку вкладень у сільськогосподарський сектор. Останніми роками інвестиції у сільське господарство показують тенденцію до зростання, особливо в напрямах, пов'язаних із модернізацією та підвищенням продуктивності. За даними урядових звітів та аналітичних оглядів, більшість інвестицій спрямовується на оновлення виробничих потужностей, впровадження технологій точного землеробства та поліпшення інфраструктури зберігання та транспортування продукції. Частка іноземних інвестицій в аграрний сектор також є значною, однак вона може змінюватися залежно від економічної та політичної стабільності країни. Через військову агресію росії, аграрний сектор України продовжує зазнавати подвійного удару, який послаблює можливості сектору залучати кредитні ресурси та в цілому знижує його економічну спроможність. З одного боку, через постійні проблеми з експортом зернових та олійних (через блокування росією судноплавства на Чорному морі, бомбардування річкової інфраструктури на Дунаї, ускладнення експорту шляхами солідарності через західних сусідів України), внутрішні ціни впали нижче собівартості виробництва і українські сільгоспвиробники вже другий рік поспіль зазнають фінансових втрат. Як результат, за оцінкою KSE, економічні втрати аграрного сектору становлять $40,2 млрд [5], що перевищує сукупну додану вартість сектору у рекордному 2021 році. При цьому аграрії в інших країнах, як, наприклад у США та Німеччині, у 2022 та 2023 роках отримали рекордні за останню декаду прибутки

Серед основних проблем, що стримують інвестування в земельні ресурси аграрних підприємств, виділяєть-

ся декілька ключових факторів, які значно впливають на готовність інвесторів вкладати кошти в цей сектор.

По-перше, це нестабільність законодавства, що стосується землекористування та власності на землю. Численні зміни у земельному законодавстві та регуляторній політиці створюють невизначеність, яка відлякує інвесторів від довгострокових вкладень [7]. Відсутність чітких правил та гарантій правової захищеності обмежує можливості для стабільного розвитку аграрних підприємств, що потребують впевненості в умовах ринку для залучення значних інвестицій.

По-друге, кліматичні ризики стають дедалі актуальнішими через глобальні зміни клімату, що впливають на врожайність і продуктивність земель. Часті посухи, несприятливі погодні умови, надмірні опади, а також інші екстремальні явища ускладнюють прогнозування дохідності від інвестицій у земельні ресурси. Це знижує інвестиційну привабливість сільськогосподарських земель, оскільки ризики втрати врожаю чи зниження продуктивності є серйозним бар'єром для довгострокових вкладень.

По-третє, аграрні підприємства, особливо малі та середні, часто стикаються з недостатністю фінансування та ускладненим доступом до банківського кредитування. Високі процентні ставки, вимоги до застави, жорсткі умови отримання кредитів — усе це суттєво обмежує фінансові можливості підприємств для реалізації великих інвестиційних проєктів, таких як модернізація техніки, поліпшення родючості грунтів, а також закупівля сучасного обладнання для обробітку землі.

Окрім того, зношеність інфраструктури у сільськогосподарському секторі є ще однією значною проблемою. Багато аграрних підприємств мають обмежений доступ до сучасних транспортних і логістичних рішень, які могли б покращити процеси зберігання, транспортування та переробки сільськогосподарської продукції. Через це підприємства змушені нести додаткові витрати на транспортування та зберігання, що знижує загальну рентабельність. Інвестори, оцінюючи такі бар'єри, часто відмовляються від вкладень, оскільки потреба у значних інфраструктурних інвестиціях підвищує загальні витрати і строки окупності проєктів.

Таким чином, для забезпечення притоку інвестицій у земельні ресурси важливо створити стабільне правове середовище, сприяти адаптації до кліматичних викликів, полегшити доступ до фінансування та оновити інфраструктуру аграрного сектору [8].

Державна політика відіграє ключову роль у формуванні інвестиційної активності в земельному секторі, оскільки саме вона визначає регуляторні, фінансові та інституційні умови для залучення інвестицій. По-перше, ефективне та стабільне законодавство у сфері землекористування є основою для формування довіри інвесторів. Чітко прописані права власності, стабільність орендних відносин, а також прозорі правила доступу до земельних ресурсів створюють правову захищеність, без якої інвестори часто не наважуються вкладати значні кошти. Зміни у законодавстві, пов'язані з правом власності на землю, умовами оренди, можуть як стимулювати інвестиційну активність, так і навпаки — обмежувати її, створюючи ризики для довгострокових інвестицій..Законодавча влада України активно працює у питаннях покращення залучення інвестицій у аграрний сектор. У січні 2023 року Верховна Рада України прийняла за основу законопроєкти №8298 та №8299 (зміни до ПКУ та МКУ) щодо додаткової підтримки бізнесу під час воєнного стану.

Проєкти передбачають звільнення від оподаткування платників ЄП 4 групи на період з 1 березня 2022-го до 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан, за земельні ділянки, що розташовані на територіях, де ведуться/велися бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, а також які визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди. Крім того, у травні 2023 року Верховна Рада України зареєструвала проєкт Закону №9266 "Про електронні аграрні розписки", основною метою якого є запровадження нового фінансового інструменту для кредитування сільськогосподарського виробництва. Законопроєктом пропонується врегулювати електронні аграрні розписки як неемісійні цінні папери в електронній формі. Водночас законопроєкт не скасовує дію Закону України "Про аграрні розписки", а запроваджує поряд із традиційними паперовими розписками новий фінансовий інструмент кредитування. Значну частину інвестицій забезпечують державні програми підтримки сільського господарства, які включають субсидії, пільгові кредити та гранти на проєкти сталого розвитку і збереження грунтів. За статистичними даними, у 2023 році обсяг інвестицій у сільське господарство виріс на 10% порівняно з попереднім роком, що обумовлено високим попитом на продовольство та необхідністю підвищення продовольчої безпеки. Також відзначається посилений інтерес до проєктів екологічного землеробства та оптимізації використання земельних ресурсів, що сприяє довгостроковій стабільності аграрного виробництва [6].

По-друге, державна політика, спрямована на підтримку інвестицій у земельний сектор, включає фінансові інструменти, такі як субсидії, пільгові кредити, гранти та податкові стимули. Так за даними Фонду розвитку підприємництва, від початку впровадження Програми "Доступні кредити 5-7-9", станом на 1 січня 2024 року сільському господарству було видано кредитів на суму 130 млн грн, що склало 48% від загальної суми кредитних коштів, виданих за цією програмою. Всього аграрними підприємствами було укладено 31 249 кредитних договорів, тобто 39% від загальної кількості. Це дає підстави стверджувати, що розмір кредитів сільськогосподарських підприємств є більшим за середній по програмі. Серед кредитів, виданих після початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022, найпоширенішими є кредити на підтримку посівної та поповнення обігових коштів, в той час, як інвестиційні кредити становлять значно меншу частку[7].Такі заходи допомагають знизити фінансові бар'єри для підприємств, особливо малих та середніх, які можуть не мати достатньо власних коштів для модернізації або освоєння нових земельних ділянок. Державні програми, що підтримують розвиток інфраструктури, закупівлю сучасного обладнання, впровадження новітніх тех-

нологій для обробітку землі та підвищення її родючості, також значно підвищують інвестиційну привабливість аграрного сектору.

Крім того, державна політика щодо захисту від кліматичних ризиків та забезпечення сталого розвитку є важливим чинником для інвестицій у земельні ресурси. Програми, спрямовані на підтримку екологічних проєктів, заходів із збереження грунтів, зменшення впливу зміни клімату та управління водними ресурсами, не лише сприяють збереженню земельних ресурсів, а й підвищують зацікавленість інвесторів у проєктах сталого землекористування.

Окрім цього, держава може полегшувати доступ до міжнародних інвестицій та грантів через укладання угод з міжнародними фінансовими організаціями, такими як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку. Ці угоди, а також міжнародні програми допомоги, створюють додаткові можливості для залучення капіталу, спрямованого на модернізацію та розвиток земельного сектору, особливо в умовах нестачі внутрішніх інвестицій.

Отже, комплексний підхід державної політики до створення сприятливих умов, що включає стабільне правове поле, фінансову підтримку, стимулювання сталого розвитку та залучення міжнародного капіталу, є вирішальним фактором у підвищенні інвестиційної активності в земельному секторі.

В Україні та за її межами є кілька прикладів успішного досвіду інвестування в сільськогосподарські підприємства, що дозволяють покращити ефективність виробництва, підвищити врожайність та зменшити витрати на виробничі процеси.

Одним із таких прикладів є інвестиції в модернізацію агропідприємств, які зосереджуються на використанні новітніх технологій та автоматизації. Наприклад, одне з найбільших агропідприємств України, група "Миронівський хлібопродукт" (МХП), активно інвестує в новітні сільськогосподарські технології, зокрема в автоматизовані системи зрошення та інноваційні методи обробки грунтів. Завдяки таким інвестиціям підприємство змогло значно підвищити свою ефективність і врожайність, а також розширити свою присутність на міжнародних ринках.

Ще одним прикладом є інвестиції в агроіндустріальні комплекси та виробництво на основі агропродовольчих ланцюгів. Група компаній "Астарта-Київ", одна з найбільших в Україні в галузі агробізнесу, здійснює значні інвестиції в модернізацію виробничих потужностей, впровадження сучасних технологій і розвиток інфраструктури для зберігання та переробки продукції. Вона також активно інвестує в аграрну науку та розвиток нових сортів рослин, що дозволяє підприємству підтримувати високу врожайність і конкурентоспроможність на ринку.

Також успішно розвиваються приватні інвестиції в аграрний сектор, наприклад, інвестування в органічне землеробство. Одна з таких компаній, "Еко-Сім'я", що займається вирощуванням органічних продуктів, залучила інвестиції для розширення своєї виробничої бази та модернізації процесів переробки продукції. Завдяки цьому підприємство змогло не тільки підвищити свою частку на ринку органічних продуктів, а й забезпечити високу якість продукції, що є важливим фактором в умовах зростаючого попиту на органічні продукти в Україні та за кордоном.

Ці приклади демонструють, як інвестиції в інноваційні технології, розвиток інфраструктури, а також в аграрні науки можуть забезпечити суттєвий прогрес у розвитку сільськогосподарських підприємств і підвищенні їхньої ефективності в умовах конкурентного ринку.

Перспективи та стратегії підвищення інвестиційної привабливості земельних ресурсів в Україні є важливими для розвитку аграрного сектору, що має великий потенціал для залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Ось кілька ключових пропозицій щодо покращення інвестиційного клімату в аграрному секторі:

1. Реформа земельного ринку. Відкриття ринку землі, що було здійснене в Україні з 1 липня 2021 року, є важливим кроком для підвищення інвестиційної привабливості земельних ресурсів. Однак, щоб забезпечити стійкий розвиток цього ринку, потрібно ввести ефективний механізм оцінки землі, прозору систему реєстрації прав на землю та забезпечити захист прав власників землі. Додатково, необхідно створити стимулюючі умови для інвестицій в аграрні підприємства, зокрема через полегшення процедури оренди земель.

2. Підтримка сільськогосподарських інвестицій через державні програми. Для залучення інвестицій в аграрний сектор можна створювати державні програми, що надають фінансову підтримку для модернізації сільськогосподарських підприємств, закупівлі нової техніки, впровадження інноваційних технологій та систем зрошення. Державне співфінансування може бути важливим інструментом, особливо для малих і середніх фермерських господарств, які мають обмежений доступ до капіталу.

3. Інвестування в інфраструктуру. Інвестиції в аграрний сектор також повинні включати розвиток інфраструктури, зокрема транспортних мереж, складів для зберігання продукції, елеваторів та переробних потужностей. Це дозволить значно знизити витрати на транспортування і зберігання продукції, що підвищить конкурентоспроможність аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках.

4. Створення прозорих правових умов. Для залучення інвесторів важливо створити стабільне та прозоре правове середовище, де чітко визначено механізми захисту прав інвесторів, правила для оформлення угод з оренди або продажу землі, а також систему контролю та моніторингу використання земельних ресурсів. Це знизить юридичні ризики і зробить інвестиції більш привабливими.

5. Інвестиції в агротехнології та сталий розвиток. Інвестиції в інноваційні технології, такі як точне землеробство, автоматизація виробництва та ефективні методи зрошення, можуть стати важливим чинником для підвищення врожайності і зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Окрім цього, особливу увагу варто приділити сталому розвитку сільського господарства, зокрема через підтримку органічного землеробства, яке стає популярним на міжнародних ринках.

6. Податкові пільги та інвестиційні інструменти. Впровадження податкових пільг для інвесторів, які вкладаються в модернізацію аграрних підприємств або розробку інфраструктури, може значно покращити інвестиційний клімат. Зокрема, це може включати знижені ставки податків на прибуток, пільгові кредити або субсидії для впровадження енергоефективних технологій.

7. Покращення доступу до фінансування. Розвиток інвестиційних фондів та програм для аграрних підприємств, зокрема через міжнародні фінансові організації або приватних інвесторів, дозволить забезпечити необхідний фінансовий ресурс для розвитку сектору. Можливості для малих фермерських господарств можуть включати надання грантів та субсидій на розвиток аграрних проектів.

Реалізація цих стратегій дозволить значно покращити інвестиційний клімат в аграрному секторі України, сприятиме залученню інвестицій та модернізації аграрного виробництва [8], що, в свою чергу, підвищить конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції на міжнародних ринках і допоможе ефективно використовувати земельні ресурси.

Можливості співпраці з міжнародними інвесторами в Україні в умовах повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року значно змінилися, однак вони не зникли повністю. Інвестори все ще можуть бачити потенціал в аграрному секторі, хоча ризики, зокрема через безпекову ситуацію, потребують особливої уваги. Однак з огляду на важливість аграрного сектору для економіки країни, міжнародні інвестори можуть розглядати різноманітні можливості для підтримки української економіки та сприяння відновленню.

Однією з головних можливостей є співпраця в рамках програм з відновлення аграрної інфраструктури, яка була частково зруйнована через військові дії. Інвестори можуть брати участь у відновленні зруйнованих доріг, складів для зберігання продукції, а також у створенні нових логістичних і переробних потужностей. Це дозволить забезпечити ефективний вихід української продукції на міжнародні ринки та знизити витрати на транспортування і зберігання, що є важливим аспектом для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Інша можливість полягає у впровадженні інноваційних технологій в аграрний сектор. Міжнародні інвестори можуть інвестувати в сучасні технології, зокрема в автоматизацію процесів, точне землеробство, системи моніторингу стану грунтів і рослин [6]. Це допоможе не лише підвищити врожайність і знизити витрати на ресурси, а й забезпечити сталість агровиробництва в умовах змін клімату та непередбачуваних обставин, які може спричинити війна.

Важливим напрямом є також інвестування в відновлення сільськогосподарських підприємств, які постраждали від конфлікту. Міжнародні фінансові установи та інвестори можуть надати кредити або гранти для підтримки відновлення пошкоджених фермерських господарств, закупівлі нової техніки та засобів для вирощування сільськогосподарських культур. Такі інвестиції можуть бути спрямовані як на відновлення продуктивності, так і на зменшення екологічних і соціальних наслідків війни, оскільки багато сільськогосподарських регіонів постраждали від пошкодження екосистем і забруднення.

Ураховуючи потреби відновлення після війни, можуть бути цікаві й інвестиції в енергозабезпечення сільськогосподарських підприємств, зокрема в поновлювані джерела енергії. Підтримка відновлення інфраструктури для виробництва біоенергії або використання сонячних та вітрових установок у сільському господарстві може стати важливою складовою відновлення після війни [2].

З іншого боку, через непередбачуваність ситуації та безпекові ризики, співпраця з міжнародними інвесторами вимагає створення спеціальних гарантій. Це може включати політичне і фінансове страхування, надання податкових пільг або державних субсидій для інвесторів, щоб компенсувати ризики, пов'язані з агресією та наслідками війни.

Хоча загроза війни, безумовно, залишається фактором, що знижує інвестиційну привабливість, існує багато можливостей для міжнародних інвесторів у відновленні економіки України. Особливо важливим є те, що відновлення аграрного сектору та інфраструктури може стати двигуном для економічного зростання в майбутньому, що дозволить Україні стати одним із ключових гравців на світовому аграрному ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У висновках можна зазначити, що інвестиції у земельні ресурси аграрних підприємств є фундаментом для досягнення високої продуктивності, сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності у сільськогосподарському секторі. Вкладення у модернізацію техніки, інфраструктурний розвиток, збереження якості грунтів і застосування інноваційних технологій сприяють зростанню врожайності, підвищенню якості продукції та зниженню витрат на її виробництво. Розв'язання проблем нестабільного законодавства, кліматичних ризиків і обмеженого доступу до фінансування є важливим завданням для залучення інвестицій. У цьому контексті держава відіграє ключову роль, забезпечуючи сприятливі умови через стабільну нормативно-правову базу, податкові стимули та програми підтримки.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з пошуком нових підходів до стимулювання інвестицій в аграрний сектор. Актуальним є вивчення механізмів адаптації сільськогосподарського виробництва до кліматичних змін та дослідження інноваційних технологій, таких як точне землеробство, автоматизація та диджиталізація процесів управління підприємствами. Крім того, перспективними є розвідки щодо розвитку співпраці між державою, міжнародними інституціями та приватними інвесторами для створення стійких інвестиційних моделей.

Література:

1. Захарченко Н. В. Інвестування: навчально-метод. посіб. Одеса, 2018. С. 53—60.

2. Кирилюк М. М. Особливості інвестиційної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах воєнної економіки. Традиційні та інноваційні підхо-

ди до наукових досліджень: зб. наук. пр. з матеріалами VII Міжнар. наук. конф., м. Чернівці, 9 серпня 2024 р. Вінниця: ТОВ "УКРЛОГОС Груп", 2024. С. 15—18.

3. Савицька О. М., Салабай В. О. Діджиталізація управління бізнесом підприємства в контексті розвитку Індустрії 4.0 в Україні. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: зб. тез доп. І Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2020 р. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка", 2020. С. 62—63. URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/viewIssue/%D0%91%D0%86%D0%9C/6416 (дата звернення: 08.11.2024).

4. Онегіна В., Вітковський Ю. Інвестиції та земельна реформа в сільському господарстві України. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. Vol. 6, No. 4, 2020. URL: https://ageconsearch.umn.edu/record/308592/?v=pdf

5. Kyiv School of Economics. Report on damages and losses to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023. 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_ENG_-Report.pdf

6. Роїк О. Агроінвестиції: глобальне бачення, локальні проблеми. Юридична газета онлайн. 2023. № 7—8. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agroinvesticiyi-globalne-bachennya-lokalni-problemi.html

7. Нів'євський О., Нейтер Р., Юрченко Е., Піддубний І., Стольникович Г., Замідра С., Граб Р., Колодяжний І., Манжура Д., Кубах С., Кулініч П. Земельний ринок в Україні: аналіт. огляд за 4 квартал та грудень 2023 року. Київ, 2024. С. 17, 26—28. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/01/Land-Market-in-Ukraine-Q423.pdf

8. Праведна А. Г., Дідур Г. І. Роль та значення земельних ресурсів у виробничій діяльності аграрних підприємств. Розвиток агропромислового комплексу та сільських територій під час війни: зб. матеріалів Наук.-практ. форуму, 29 травня 2024 р. Одеса: ОДАУ, 2024. С. 109—112.

References:

1. Zakharchenko, N.V. (2018), Investuvannia [Investment], Odesa, Ukraine, pp. 53—60.

2. Kyryliuk, M.M. (2024), "Peculiarities of investment support for agricultural production in the conditions of the war economy", Tradytsijni ta innovatsijni pidkhody do naukovykh doslidzhen': zb. nauk. pr. z materialamy VII Mizhnar. nauk. konf. [Traditional and innovative approaches to scientific research: a collection of scientific works with materials of the VII International Scientific Conference], Chernivtsi, Ukraine, pp. 15—18.

3. Savyts'ka, O.M. and Salabaj, V.O. (2020), "Digitization of enterprise business management in the context of the development of Industry 4.0 in Ukraine", Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zb. tez dop. I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Business, innovations, management: problems and prospects: collection of abstracts of reports of the 1st International Scientific and Practical Conference], KPI im. Ihoria Sikors'koho, Kyiv, Ukraine, pp. 62—63, available at: http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/viewIssue/%D0%91%D0%86%D0%9C/6416 (Accessed 08.11.2024).

4. Onehina, V. and Vitkovs'kyj, Yu (2020), "Investments and land reform in agriculture of Ukraine", Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, vol. 6, no. 4, available at: https://ageconsearch.umn.edu/record/308592/?v=pdf (Accessed 08.11.2024).

5. Kyiv School of Economics (2023), "Report on damages and losses to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_ENG_-Report.pdf (Accessed 08.11.2024).

6. Roik, O. (2023), "Agricultural investments: global vision, local problems", Yurydychna hazeta onlajn, vol. 7-8, available at: https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agroinvesticiyi-globalne-bachennya-lokalni-problemi.html (Accessed 08.11.2024).

7. Niv'ievs'kyj, O. Nejter, R. Yurchenko, E. Piddubnyj, I. Stol'nykovych, H. Zamidra, S. Hrab, R. Kolodiazhnyj, I. Manzhura, D. Kubakh, S. and Kulinich, P. (2024), "Land market in Ukraine: analytical review for the 4th quarter and December 2023", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/01/Land-Market-in-Ukraine-Q423.pdf (Accessed 08.11.2024).

8. Pravedna, A.H. and Didur, H.I. (2024), "The role and importance of land resources in the production activity of agricultural enterprises", Rozvytok ahropromyslovoho kompleksu ta sil's'kykh terytorij pid chas vijny: zb. materialiv Nauk.-prakt. Forumu [Development of the agro-industrial complex and rural areas during the war: collection of materials of the Scientific and Practical Forum], ODAU, Odesa, Ukraine, pp. 109—112.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2024 р.

https://**nayka.com.ua**

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 368

С. В. Качула,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2540-862X
Р. М. Білуха,
магістр кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-3930-5828

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.64

ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

S. Kachula,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University
R. Bilukha,
Master's student of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University

INCREASING THE PROFITABILITY OF THE INSURANCE COMPANY IN MODERN CONDITIONS

В статті розглянуто формування прибутковості страхових компаній в умовах війни. Визначені фактори впливу на прибутковість страхових компаній. Проаналізовано розвиток страхової галузі України, який відзначається значними труднощами через кризові події, такі як пандемія COVID-19 та військове вторгнення рф. Досліджено динаміку нерозподіленого прибутку страхових компаній за період 2018—2023 рр. та перші 6 місяців 2024 р. Встановлено, що цей прибуток накопичується на балансі компанії та сприяє зміцненню фінансової стійкості, дозволяючи знижувати ризики та покращувати здатність виконувати зобов'язання. Адаптація страхових компаній до нових умов, зокрема в умовах війни та економічної нестабільності, є ключовим фактором для їх стійкості та прибутковості. Встановлено, що для цього необхідно впроваджувати стратегії з оптимізації витрат, розробки нових страхових продуктів, використання інноваційних технологій та зниження операційних витрат.

The article examines the formation of profitability in insurance companies under wartime conditions. It is established that the profit of an insurance company depends on the ratio of income to expenses, particularly net earned insurance premiums, and that increasing profitability is an important factor in ensuring the viability of insurance companies in the context of economic instability. It is demonstrated that the profitability of an insurance company is determined by a combination of internal and external factors, the main ones being the collection of insurance premiums, effective risk management, investment income, and cost optimization. During wartime, a company's financial stability becomes vulnerable due to the increased number of claims and the reduced solvency of clients. The profitability of an insurance company depends on its ability to adapt to changing

conditions and maintain a balance between financial stability and risk coverage. The development of the insurance industry in Ukraine, marked by significant challenges due to crisis events such as the COVID-19 pandemic and the military invasion of the Russian Federation, is analyzed. It is established that, although the number of insurance companies has decreased, the assets of those remaining continue to grow, thanks to adaptation to crisis conditions and strengthened financial stability. The dynamics of retained earnings of insurance companies over the period from 2018 to 2023 and the first six months of 2024 are studied. It is found that these profits accumulate on the company's balance sheet, contributing to enhanced financial stability, which reduces risks and improves the company's ability to meet its obligations. Strengthening the financial stability and sustainable development of an insurance company is possible through an effective crisis management system focused on identifying, assessing, and minimizing risks. The adaptation of insurance companies to new conditions, particularly during wartime and economic instability, is a key factor for their resilience and profitability. It is concluded that achieving this requires the implementation of strategies to optimize costs, develop new insurance products, use innovative technologies, and reduce operational expenses. Effective risk management, strategic partnerships, and the management of financial reserves and liquidity allow companies to maintain stability and competitiveness in the market.

Ключові слова: Страхова компанія, прибутковість, страхові послуги, управління ризиками, страховий ринок, воєнний конфлікт, стратегія розвитку.

Key words: Insurance company, profitability, insurance services, risk management, insurance market, military conflict, development strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Страхові компанії Україні в умовах воєнного конфлікту стикаються з безпрецедентними викликами. Війна створює нові, часто непередбачувані ризики, які прямо впливають на фінансову стабільність страховиків. Основними проблемами є зростання кількості страхових випадків, підвищення витрат на виплату відшкодувань, зміни в структурі попиту на страхові послуги, а також обмеження доступу до деяких клієнтських сегментів через небезпеку в зоні конфлікту. Додатково до цього, підвищується рівень невизначеності, яка суттєво ускладнює процес планування та прогнозування, а також створює необхідність в оперативній адаптації до швидкозмінних умов. У таких умовах традиційні стратегії управління ризиками та підвищення прибутковості виявляються недостатніми. Виникає потреба у розробці нових підходів та інструментів, які б дозволили страховим компаніям зберігати фінансову стійкість, адаптувати свою діяльність до вимог сьогодення та підвищувати прибутковість навіть в умовах воєнних ризиків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковці проводили дослідження, які стосувася факторів впливу на прибутковість страхових компаній, а також практик адаптації до кризових умов. Зокрема, ними було розглянуто наступні аспекти: прибутковість страхових компаній [5], [8], [14]; вплив кризових ситуацій на прибутковість [1], [3], [10], [13] та впровадження цифрових технологій у страхуванні [7], [9]. Але війна створює абсолютно нові ризики для страхової галузі, включаючи зростання кількості страхових випадків, зміни в попиті на страхові послуги та обмежений доступ до клієнтів у зонах конфлікту. Постає потреба дослідити, які конкретні фінансові та стратегічні інструменти можуть допомогти страховим компаніям залишатися прибутковими і стійкими в умовах воєнного конфлікту, включаючи взаємодію з державою та міжнародними партнерами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення факторів, які впливають на прибутковість страхових компаній в умовах сучасної кризи, спричиненої воєнним конфліктом, а також запропонувати практичні рекомендації щодо підвищення прибутковості через адаптацію стратегії ведення бізнесу та впровадження інноваційних підходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах війни страхові компанії стикаються з новими викликами: зростанням ризиків, невизначеністю щодо майбутнього, зменшенням доходів громадян, що безпосередньо впливає на їхню здатність купувати страхові послуги. Однак, страхування може відігравати значну роль у підтримці фінансової стабільності, забезпечуючи захист для бізнесу та населення. Відтак, пошук шляхів підвищення прибутковості страхових компаній є важливим кроком для забезпечення їхньої життєздатності та спроможності надавати підтримку в умовах нестабільності.

На думку науковців [5], діяльність страхових компаній пов'язана, зі створенням страхових резервів, визначенням собівартості страхових послуг, здійсненням страхової, перестрахувальної та інших операцій, що відрізняє їх від інших субєктів господарювання і це впли-

ває на процедуру аналізу їх роботи та визначення прибутковості.

Особливістю формування прибутку є те, що між моментом отримання доходів та наданням страхової послуги існує часовий розрив. Іншими словами, спочатку страховик акумулює кошти (створює страховий фонд), які надходять від страхувальника після укладання договору страхування. У разі настання страхового випадку страховик зобов'язується здійснити виплату страхувальнику або іншій особі, зазначеній у договорі [8].

Рівень прибутковості страхового бізнесу змінюється залежно від співвідношення між динамікою доходів та витрат. Зважаючи на особливості роботи страхових компаній, основний вплив на формування доходів здійснюють чисті зароблені страхові премії [14].

Отже, прибуток страхової компанії — це різниця між її доходами та витратами за певний період. Іншими словами, це фінансовий результат діяльності компанії після того, як вона виплатила страхові відшкодування, покрила свої операційні витрати та інші зобов'язання. Прибуток є ключовим показником фінансового здоров'я страхової компанії і демонструє її здатність забезпечувати свої зобов'язання, розвиватися і виконувати функції захисту клієнтів.

Прибутковість страхової компанії залежить від низки взаємопов'язаних факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Одним з основних джерел доходу є збори від страхових премій, які залежать від ефективної маркетингової стратегії, конкурентоспроможності продуктів та цінової політики компанії. Важливим є також управління страховими ризиками, включаючи андеррайтинг, перестрахування та зменшення кількості страхових випадків, що дозволяє знизити виплати. Крім того, значний внесок у прибуток можуть вносити інвестиційні доходи, оскільки страхові компанії інвестують зібрані премії в різні фінансові інструменти, що сприяє зростанню капіталу. Водночас, оптимізація операційних витрат, таких як адміністративні та технологічні витрати, є важливою для підвищення ефективності бізнесу. Фінансову стабільність забезпечують правильно сформовані резерви, які дозволяють компанії впоратися з непередбаченими збитками, одночасно не знижуючи прибутковість. Зовнішні фактори, до яких можна віднести законодавчі зміни, регулювання тарифів та економічну ситуацію, включаючи кризові та воєнні умови, також суттєво впливають на здатність страхової компанії до отримання прибутку. Крім того, зміни в попиті на страхові послуги, демографічні тенденції та рівень конкуренції на ринку страхування вимагають від компаній постійної адаптації своїх продуктів і стратегій до потреб споживачів та вимог ринку.

Функціонування страхової компанії під час війни робить її прибутковість більш уразливою та залежною від нових, непередбачуваних факторів. Війна значно змінює ринок страхових послуг, адже компанії стикаються з високим рівнем невизначеності та новими ризиками, що потребують адаптації існуючих моделей управління ризиками. Підвищення кількості страхових випадків, таких як пошкодження або знищення майна, травми чи смерть, спричиняє збільшення виплат за страховими полісами, що, в свою чергу, може знизити фінансову стабільність компанії. Збільшення кількості страхових претензій при одночасному скороченні кількості клієнтів через зниження платоспроможності населення або еміграцію створює значний тиск на прибутковість. Інвестиційні доходи також стають менш стабільними через нестабільність фінансових ринків, зміни валютних курсів та загальну економічну кризу. Однак, у таких умовах компанії змушені коригувати свою стратегію, знижуючи страхові премії або пропонуючи нові продукти, наприклад страхування від воєнних ризиків, яке відповідає специфічним потребам часу. Крім того, важливим аспектом є створення додаткових резервів для покриття можливих масових виплат і забезпечення достатньої ліквідності. Водночас страхова компанія повинна ретельно управляти витратами, оптимізуючи операційні процеси та використовуючи технології для підвищення ефективності і зниження витрат в умовах обмежених ресурсів. Війна сприяє зміні поведінки споживачів, що вимагає від страховиків гнучкості в адаптації до нових потреб, зокрема щодо страхування життя, майна та бізнесу в зонах ризику. Таким чином, війна радикально змінює всі аспекти функціонування страхової компанії, ставлячи перед нею завдання зберегти прибутковість, зберігаючи при цьому здатність виконувати свої зобов'язання перед клієнтами.

Головна ціль управління прибутком страхової компанії полягає в досягненні максимального розміру прибутку при забезпеченні фінансової стабільності, надійності та платоспроможності компанії, а також наданні клієнтам-страхувальникам належного рівня страхового захисту [5].

Відновившись після пандемії COVID-19, страховий ринок України зіштовхнувся з новим викликом — початком вторгнення рф на територію України. Страхові компанії зіткнулися з численними труднощами, серед яких на перших етапах впровадження воєнного стану в країні стали переміщення персоналу, організація віддаленої роботи, припинення договорів або відтермінування платежів. Зниження обсягів страхових премій, руйнування нерухомості, складнощі з виїздом на місця страхових подій, особливо в районах активних бойових дій, негативно позначилися на страховому ринку в цілому. Однак досвід роботи під час пандемії допоміг швидко перейти на онлайн-формат, а рекомендації НБУ щодо спрощення процедур врегулювання страхових випадків дозволили налагодити роботу та продовжувати діяльність навіть у надзвичайно складних умовах [4].

Аналіз страхового ринку України показав, що кількість страхових компаній стрімко знижується [6]. Так з 281 компанії в 2018 р. станом на 1 липня 2024 р. залишилось лише 90. В свою чергу, активи страховиків, тобто ресурси, що належать страховій компанії та використовуються для виконання зобов'язань перед клієнтами, а також для забезпечення фінансової стабільності та розвитку компанії, знижуються і станом на 1 липня 2024 р становлять 67581 млн грн (зниження становить 9,2%) (рис. 1). Загальна сума активів страхової компанії відображає її здатність виконувати свої зобов'язання перед клієнтами та забезпечує фінансову стійкість і розвиток бізнесу. У II кварталі 2024 р. структура активів страховиків життя майже не змінилася — понад 90% їх активів складали високоліквідні складові,

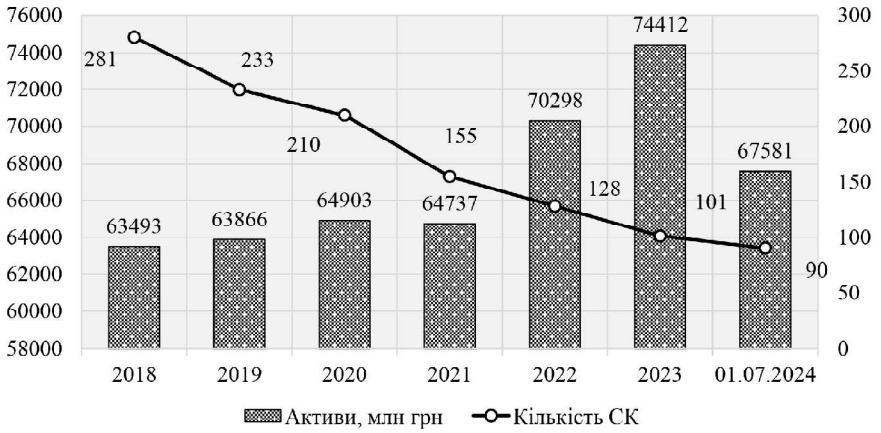

Рис. 1. Зміна активів і кількості страхових компаній в 2018 — 2024* рр.

*2024 р станом на 01.07.
Джерело: сформовано автрами за [6]

зокрема кошти на поточних рахунках у банках, облігації та депозити. Активи страховиків ризикових демонструють більшу диверсифікацію: окрім згаданих високоліквідних складових, частка яких зросла на 4% (за квартал до 60%), ще 1/4 активів становили кошти в фондах МТСБУ та вимоги до перестрахування, що відображаються як технічні резерви за договорами вихідного перестрахування [6].

Зменшення кількості страхових компаній, супроводжуване зростанням активів тих, що залишаються на ринку, свідчить про адаптацію галузі до кризових умов і посилення стійкості основних гравців. Компанії, які продовжують функціонувати, змогли знайти способи управління підвищеними ризиками та зберегти фінансову стабільність завдяки адаптаційним механізмам і значним резервам. У той же час, менш стійкі учасники залишають ринок через фінансові виклики, а ті компанії, що мають достатньо ресурсів, збільшують свої активи через перерозподіл ринкової частки, що може бути наслідком злиття або поглинання менш ефективних компаній. Підвищений попит на спеціалізовані види страхування, такі як страхування життя, здоров'я чи майна від воєнних ризиків, стимулює зростання активів страхових компаній, що залишилися на ринку.

Розглянемо отриманий нерозподілений прибуток страховими компаніями за 2018—2023 рр. та 6 міс. 2024 р. (табл. 1). Цей прибуток не розподіляється між власниками або учасниками компанії і залишається на її балансі. Він може бути використаний для розвитку бізнесу, формування резервів або інвестування в інші активи. Зазвичай, нерозподілений прибуток накопичується з року в рік, формуючи додатковий капітал компанії. Такий підхід дозволяє страховій компанії покращити свою фінансову стійкість, оскільки більший обсяг власного капіталу підвищує здатність виконувати страхові зобов'язання та знижує ризики для застрахованих осіб.

На протязі шести років лідерами по розміру нерозподіленого прибутку залишаються компанії ARX, УНІКА та ІНГО, темп приросту перелічених компаній в 2023 р. порівняно з 2022 р. становить 30,8%, 34,7% та 43,1% відповідно. Цікава ситуація з компанією КНЯЖА, яка за підсумками 2023 р. ввійшла до ТОП-10 страхових компаній за розміром нерозподіленого прибутку: до 2023 р. він був від'ємним і лише в 2023 р. стрімко зріс.

Таблиця 1. Нерозподілений прибуток страхових компаній за рейтингом ТОП-10 в 2023 р. та порівняння з 2018—2022 рр., млн грн

Страхові компанії	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Темп приросту 2023/2022
ARX (до 2019 р. АХА Страхування)	108,4	205,4	605,1	774,8	1290,3	1687,4	30,78
УНІКА	242,2	326,8	577,4	699,5	1072,3	1444,7	34,73
ІНГО	207,6	202,2	243,1	297,8	450,2	644,1	43,07
ТАС СГ	288,8	378,8	454,4	394,3	553,6	581,1	4,97
UNIVERSALNA	-150,3	-142,2	154,3	198,1	373,2	554,3	48,53
КОЛОННЕЙД УКРАЇНА	93,0	100,3	154,8	181,0	306,7	436,9	42,45
АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ	111,4	133,6	53,3	85,0	259,9	290,5	11,77
КНЯЖА	-446,5	-454,2	-371,9	-349,4	-292,0	239,9	-182,16
ЕКСПРЕС СТРАХУВАННЯ	41,7	47,1	84,0	68,4	175,8	196,6	11,83
ЄВРОПЕЙСЬКЕ ТУРИСТИЧНЕ СТРАХУВАННЯ	44,0	89,6	68,7	141,9	153,9	133,5	-13,26

Джерело: сформовано автрами за [11].

На нашу думку, якщо протягом тривалого часу страхова компанія мала від'ємний нерозподілений прибуток, а в останній рік цей показник раптово зріс до значного позитивного рівня, і особливо якщо різке зростання сталося під час війни, це може бути наслідком кількох факторів, характерних для кризових умов: підвищення страхових тарифів; відмова від покриття військових ризиків; зменшення витрат на операційну діяльність; державні субсидії або допомога; перегляд резервів та зобов'язань. Однак, у такій ситуації слід бути обережними з висновками: короткочасний приріст нерозподіленого прибутку в умовах війни не завжди означає покращення фінансового стану компанії. Це може бути тимчасовим результатом зовнішніх обставин, і, як тільки війна закінчиться, компанія може знову стикнутися з викликами, особливо якщо зросте кількість претензій за страховими випадками або відновиться нормальний попит на страхові послуги. Тому важливо ретельно оцінити основні показники діяльності компанії, щоб зрозуміти, чи є це зростання стійким і чи підтримує компанія достатній рівень капіталу для покриття ризиків у довгостроковій перспективі.

Зміцнення фінансової стабільності і забезпечення сталого розвитку страхової компанії на тривалу перспективу забезпечується за допомогою системи антикризового управління, головною метою якої є визначення, оцінка, зниження та/або усунення впливу ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища на функціонування страховика [1]. Однією з основних причин криз у страховій галузі є недостатнє або неефективне управління ризиками [10].

Управління ризиками є важливим аспектом діяльності страхової компанії, особливо в умовах війни, коли кількість і інтенсивність ризиків значно зростають. У таких умовах компанія повинна ідентифікувати та оцінити всі можливі ризики, що включають не лише традиційні загрози, але й нові фактори, такі як бойові дії, кіберзагрози та економічна нестабільність. Перестрахування стає важливим інструментом для зниження ризиків, дозволяючи передавати частину своїх зобов'язань іншим страховикам, а диверсифікація страхових портфелів допомагає зменшити залежність від окремих видів страхування. Водночас компанія повинна створювати резерви для покриття можливих великих виплат, що забезпечить її фінансову стійкість в умовах непередбачуваних збитків. Використання новітніх технологій, аналітики великих даних та моделювання сценаріїв допомагає точно прогнозувати ризики і оптимізувати тарифи, знижуючи витрати і збільшуючи прибутковість. У цей період також важливо розробляти нові страхові продукти, такі як страхування від воєнних ризиків або кіберстрахування, що відповідають специфічним потребам часу, і адаптувати існуючі політики для покриття нових загроз. Крім того, страхування працівників компанії від травм і втрати здоров'я, а також надання їм підтримки в разі необхідності, є важливим для збереження робочої сили та зниження ризиків. Використання технологічних рішень, до яких можна віднести автоматизацію процесів і цифрові платформи, дозволяє знижувати операційні витрати і підвищувати ефективність, що є необхідним для підтримки стабільності та прибутковості компанії в умовах війни.

Стратегії антикризового управління активно впроваджуються учасниками страхового ринку. Більшість страхових компаній вжили заходів для захисту майна, життя та здоров'я своїх працівників, а також забезпечення належних виплат. Наразі страховики зосереджені на пошуку шляхів мінімізації збитків, створенні нових страхових продуктів та послуг, що відповідають умовам війни, а також на удосконаленні процесу виплат [3].

Адаптація українських страхових компаній до нових умов, зокрема в умовах економічної нестабільності та воєнного конфлікту, є важливим завданням для забезпечення їх прибутковості та стійкості. Для цього компанії повинні впроваджувати стратегії, які дозволяють знизити ризики, оптимізувати витрати та адаптувати страхові продукти до змінюваних умов. До ключових пропозицій для страхових компаній можна віднести:

1) Розробка нових страхових продуктів, орієнтованих на воєнний час. Ураховуючи особливості воєнної ситуації, страхові компанії можуть розробити нові продукти, що покривають ризики, пов'язані з війною: страхування від військових ризиків, відновлення майна після руйнувань, страхування підприємств, які працюють в умовах збройного конфлікту, або розширення існуючих політик для покриття нових загроз. Такі продукти дозволяють компаніям залучати нових клієнтів, які потребують захисту від специфічних загроз.

2) Використання інноваційних технологій для підвищення ефективності. Впровадження цифрових платформ, мобільних додатків і чат-ботів допомагає компаніям значно покращити взаємодію з клієнтами, надаючи можливість оформлення полісів, подачі заявок на відшкодування та отримання консультацій без необхідності відвідувати офіс. Інвестиції в аналітику великих даних і штучний інтелект дозволяють персоналізувати пропозиції, оптимізувати тарифікацію та передбачати потреби клієнтів.

3) Оптимізація процесів і зниження операційних витрат. Для підвищення прибутковості важливо знижувати операційні витрати, які можуть бути значними в умовах економічної кризи. Це включає автоматизацію внутрішніх процесів, зменшення витрат на адміністрування, впровадження систем для автоматичного розрахунку премій та обробки заявок, а також ефективне управління людським капіталом.

4) Управління ризиками через перестрахування та диверсифікацію. Для зменшення впливу великих виплат у випадку масштабних страхових випадків, компанії можуть активно використовувати перестрахування. Крім того, диверсифікація страхових портфелів, зокрема в частині розвитку нових продуктів і географічних ринків, дозволить зменшити залежність від окремих видів страхування та забезпечити більшу фінансову стабільність.

5) Адаптація до змін на ринку та регулюванні. Страхові компанії повинні постійно стежити за змінами в законодавчій та регуляторній сфері, щоб адаптувати свої стратегії та продукти до нових вимог. Особливо це важливо в умовах воєнного часу, коли можуть бути внесені зміни в правила ліцензування, оподаткування чи тарифи.

6) Посилення комунікації з клієнтами та підтримка довіри. Страхові компанії повинні активно взаємодіяти зі своїми клієнтами, надаючи не тільки стан-

дартні послуги, але й консультації щодо захисту активів в умовах воєнного конфлікту, а також оперативно інформувати про зміни в політиках і послугах. В умовах нестабільності важливо зберігати довіру клієнтів, тому прозорість і чесність у комунікації стають ключовими.

7) Розширення партнерств та колаборацій. В умовах кризи важливо укладати партнерства з іншими компаніями, що дозволяє знижувати витрати, покращувати обслуговування клієнтів та мати доступ до нових ринків. Це може бути співпраця з банками для надання комбінованих фінансових послуг або з іншими страховиками для перестрахування ризиків.

8) Створення фінансових резервів та управління ліквідністю. Оскільки ймовірність виникнення великих страхових виплат значно зростає в умовах війни, компанії повинні ретельно формувати резерви для покриття майбутніх зобов'язань і забезпечувати належну ліквідність для своєчасних виплат. Це дозволить уникнути фінансових труднощів та зберегти репутацію на ринку.

9) Розвиток корпоративної соціальної відповідальності (CSR). В умовах війни важливо підтримувати клієнтів і громаду через реалізацію соціальних ініціатив, що допоможуть зберегти лояльність споживачів та створити позитивний імідж компанії. Страхові компанії можуть розробити програми підтримки постраждалих від війни, пропонуючи спеціальні умови страхування для ветеранів, біженців чи людей, які втратили майно.

Для зниження витрат і підвищення операційної ефективності страхових компаній важливими є стратегії автоматизації та цифровізації процесів, що дозволяє зменшити витрати на персонал і підвищити точність обробки даних. Впровадження аналітики великих даних сприяє оптимізації ціноутворення та покращенню управління ризиками, а стратегічне перестрахування допомагає знизити фінансові зобов'язання в умовах великих ризиків [7; 9]. Крім того, оптимізація використання кадрових і фінансових ресурсів, а також аутсорсинг певних функцій дозволяють зменшити адміністративні витрати, не знижуючи якості обслуговування. Зниження витрат також досягається через удосконалення процесів управління претензіями, застосування технологій для виявлення шахрайства, а також оптимізацію маркетингових витрат через ефективне використання цифрових каналів продажу. Інвестування в навчання персоналу та розвиток кваліфікації співробітників, а також фокус на утриманні клієнтів, дозволяє значно знизити витрати на залучення нових клієнтів, підвищуючи при цьому рівень лояльності та прибутковості компанії. Використання таких стратегій дає змогу підвищити ефективність операцій та забезпечити стабільне фінансове зростання навіть в умовах економічної нестабільності або кризових ситуацій.

Загалом, адаптація до нових умов вимагає від страхових компаній гнучкості, швидкості реагування та стратегічного підходу до розвитку. Впровадження інновацій, зниження витрат і оптимізація процесів дозволить страховим компаніям підвищити свою прибутковість, навіть в умовах кризи, та зберегти конкурентоспроможність на ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, підвищення прибутковості страхової компанії в сучасних умовах вимагає комплексного підходу, що включає впровадження інноваційних технологій, ефективне управління ризиками, оптимізацію витрат та адаптацію до змінюваного ринкового середовища. Використання автоматизації та цифровізації дозволяє значно знизити операційні витрати, підвищити швидкість і точність обробки даних, а також покращити обслуговування клієнтів. Аналіз великих даних і застосування передових інструментів прогнозування ризиків дають змогу знижувати фінансові зобов'язання та коригувати страхові тарифи для забезпечення конкурентоспроможності. Зміцнення внутрішньої структури через аутсорсинг, оптимізацію ресурсів та інвестиції в навчання персоналу дозволяє знизити витрати, зберігаючи високу якість послуг. Крім того, розширення портфеля продуктів і надання персоналізованих послуг сприяє залученню нових клієнтів і покращенню утримання існуючих. Враховуючи постійні виклики, такі як економічна нестабільність, природні катастрофи або геополітичні конфлікти, стратегічна адаптація до нових умов та розвиток ефективних моделей управління ризиками є критично важливими для забезпечення сталого прибутку та стабільності компанії в довгостроковій перспективі.

Література:

1. Дядюра К. В., Янковський В. А. Антикризове управління страховими компаніями: сутнісний складник та сучасний стан страхового ринку України. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2021. № 2 (29). С. 120—126. DOI: https://doi.org/10.32782/eastern-neurope.29-18

2. Качула С.В., Лисяк Л.В., Ляшевський Я. О. Аналіз формування доходу і розподілу прибутку страхових компаній (на прикладі акціонерної компанії "Страхова група "ТАС"). Агросвіт. 2021. № 1—2. С. 12—19. DOI: https://doi.org/10.32702/2306&6792.2021.1-2.12

3. Лащик І., Митровці М. Антикризове управління страховими компаніями. Галицький економічний вісник. 2023. № 2 (81). С. 83—88. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.02.083

4. Марина А., Пеценко М. Страховий ринок України в умовах війни. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. № 5 (05). С. 44—51. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.5-7

5. Мельничук І.І., Надієвець Л.М., Заболотний Д.А. Прибутковість страховика: оцінка та управління в сучасних умовах. Трансформаційна економіка. 2023. № 5. С. 90—93. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-5-16

6. Наглядова статистика. Показники діяльності страхових компаній. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist (дата звернення: 1.11.2024).

7. Панченко О., Садчикова І. Вплив цифрових технологій на розвиток страхового бізнесу. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2023. № 4 (36). С. 291—301. DOI: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-4(36)-291-301

8. Покорчак С.А., Смірнова Т.О. Тенденції і фактори формування та використання доходів страхової компанії. Ефективність державного управління. 2022. Вип 1/2(70/71). С. 80—85. DOI: https://doi.org/10.36930/507011

9. Попова Л. В. Сучасні тенденції розвитку цифрових технологій у страхуванні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. № 5. URL: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-5-08-02/2022-5-08-02. (дата звернення: 1.11.2024) DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-02

10. Расшивалов Д.П., Підвисоцький Я.В., Східницька Г.В. Управлінські стратегії забезпечення фінансовоі стійкості страхових компаній під час кризових ситуацій. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2024. № 1 (44). С. 94—101. DOI: https://doi.org/10.31673/2415-8089.-2024.010014

11. Рейтинг страхових компаній України: Forinsurer 2024. URL: https://forinsurer.com/ratings/nonlife (дата звернення 02.11.2024).

12. Страхування: підручник / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2008. 1019 с.

13. Супрун А. А. Система раннього попередження фінансової кризи в страхових компаніях. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2011. Вип. 7 (1). С. 130—137.

14. Тютюнник Ю.М., Тютюнник С.В., Зоря С.П. Напрями аналізу прибутковості діяльності страхової компанії. Інфраструктура ринку. 2024. Вип. 76. С. 81—85. DOI: https://doi.org/10.32782/infrastruct76-13

15. Чуницька І. І., Богріновцева Л. М. Особливості діяльності страхових компаній на фінансовому ринку України в умовах воєнного стану. Інфраструктура ринку. 2023. ВИП. 71. С. 251—258. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/71_2023/46.pdf (дата звернення: 25.10.2024).

References:

1. Diadiura, K. and Yankovskyi, V. (2021), "Anti-crisis management of insurance companies: essential component and current state of the insurance market of Ukraine", Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia, vol. 2 (29), pp. 120—126.

2. Kachula, S.V., Lysiak, L. V. and Liashevskyi, Ya.O. (2021), "Analysis of income formation and profit distribution of insurance companies (on the example of joint stock company "Insurance group "TAS"", Ahrosvit, vol. 1—2, pp. 12—19.

3. Lashchyk, I. and Mytrovtsi, M. (2023), "Anti-crisis management of insurance companies", Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk, vol. 2 (81), pp. 83—88.

4. Maryna, A. and Petsenko, M. (2023), "Ukrainian insurance market during the war", Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka, vol. 5 (05). pp. 44—51.

5. Melnychuk, I., Nadiievets, L. and Zabolotnyi, D. (2023), "Profitability of the insurer: assessment and management in modern conditions", Transformatsijna ekonomika, vol. 5, pp. 90—93.

6. NBU (2024), "Supervisory statistics. Performance indicators of insurance companies", [Online], available at: https://bank.gov.ua/ua/ statistic/supervision-statist#6 (Accessed 1 Nov 2024).

7. Panchenko, O. and Sadchykova, I. (2023), "The influence of digital technologies on the development of the insurance business", Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 4 (36), pp. 291—301.

8. Pokorchak, S. A., and Smirnova, T. O. (2022), "Trends and factors of insurance company formation and use of income", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia, vol. 1/2(70/71), pp. 80—85.

9. Popova, L. (2022), "Modern trends in the development of digital technologies in insurance", Problemy suchasnykh transformatsij. Seriia: ekonomika ta upravlinnia, vol. 5, [Online], available at: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-5-08-02/2022-5-08-02 (Accessed 1 Nov 2024).

10. Rasshyvalov, D. P., Pidvysotskyi, Y. V. and Skhidnytska, H. V. (2024), "Financial management strategies to ensure stability of insurance companies amid crisis situations", Ekonomika. Menedzhment. Biznes, vol. 1 (44), pp. 94—101.

11. Forinsurer (2024), "Rating of insurance companies of Ukraine", [Online], available at: https://forinsurer.com/ratings/nonlife (Accessed 2 Nov 2024).

12. Bazilevich, V. D (2008), Strakhuvannia [Insurance], Kyiv: Znannia, Ukraine.

13. Suprun, A. A. (2011), "System of early warning of financial crisis in insurance companies", Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, vol. 7 (1), pp. 130—137.

14. Tiutiunnyk, Yu., Tiutiunnyk, S. and Zoria, S. (2024), "Directions of analysis of the profitability of insurance company activities", Infrastruktura rynku, vol. 76, pp. 81—85.

15. Chunytska I.I. and Bohrinovtseva L. M. (2023), "Peculiarities of the activity of insurance companies on the financial market of Ukraine in the conditions of martial law", Infrastruktura rynku, vol. 71, pp. 251—258, [Online], available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/71_2023/46.pdf (Accessed 25 Oct 2024).

Стаття надійшла до редакції 09.11.2024 р.

https://**nayka.com.ua**

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 338.439.6

О. В. Гончаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6410-4966
К. М. Дідур,
к. е. н., докторант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8489-0308
М. С. Ткаченко,
здобувач гр. МгЕКз-1-23, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-6089-2253

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.71

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ДЛЯ ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

O. Honcharenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University
K. Didur,
PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University
M. Tkachenko,
Student group MgEkz-1-23, Dnipro State Agrarian and Economic University

MODERN APPROACHES TO INCREASING ENTERPRISE COMPETITIVENESS TO STRENGTHEN NATIONAL FOOD SECURITY

Останні події в Україні підкреслюють важливість продовольчої безпеки для національної незалежності та економічної стійкості країни. Руйнування інфраструктури та загроза для основних виробничих ресурсів створюють серйозні виклики для аграрного сектору, де конкурентоспроможність підприємств агропромислового комплексу стає критично важливим фактором для зміцнення економіки та забезпечення стабільного постачання продуктів харчування. Конкурентоспроможність сучасного підприємства проявляється в здатності швидко адаптуватися до нових реалій, використовувати інноваційні технології та витримувати жорстку конкуренцію на внутрішніх і міжнародних ринках.

У статті розглядаються основні аспекти, що визначають конкурентоспроможність підприємств, такі як якість продукції, ефективність використання ресурсів, інноваційність, рівень обслуговування та здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Систематизовано внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на конкурентоспроможність, а також проаналізовано роль стратегічного управління та інноваційних підходів у підвищенні конкурентоспроможності підприємств в умовах економічної нестабільності.

Особливу увагу приділено інноваційним стратегіям, які включають впровадження нових технологій, оптимізацію виробничих процесів та цифровізацію. Аналіз даних Державної служби статистики України показує, що в 2023 році 15,3% підприємств агропромислового комплексу реалізували інноваційні рішення, що свідчить про зростаючу потребу в адаптації до сучасних умов.

Також стаття підкреслює важливість орієнтації на споживача, включаючи сегментацію ринку та персоналізацію пропозицій, що можуть суттєво підвищити рівень обслуговування і, як наслідок, лояльність клієнтів. Визначено, що формування стратегічних альянсів може бути одним із шляхів зміцнення конкурентних позицій підприємств. Узагальнено, що лише комплексний підхід до управління конкурентоспроможністю дозволить українським підприємствам не лише вижити в умовах викликів, а й стати основою для відновлення та розвитку аграрного сектора, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки країни.

Recent events in Ukraine emphasize the importance of food security for national independence and economic stability. Destruction of infrastructure and threats to key production resources create serious challenges for the agricultural sector, where the competitiveness of agro-industrial enterprises becomes a critical factor for strengthening the economy and ensuring a stable supply of food products. The competitiveness of a modern enterprise is manifested in its ability to quickly adapt to new realities, utilize innovative technologies, and withstand fierce competition in domestic and international markets.

This article examines the main aspects that determine the competitiveness of enterprises, such as product quality, resource utilization efficiency, innovation, service level, and the ability to adapt to changes in the external environment. Internal and external factors affecting competitiveness are systematized, and the role of strategic management and innovative approaches in enhancing competitiveness under conditions of economic instability is analyzed.

Particular attention is paid to innovative strategies, which include the implementation of new technologies, optimization of production processes, and digitalization. Data analysis from the State Statistics Service of Ukraine shows that in 2023, 15.3% of agro-industrial enterprises implemented innovative solutions, indicating a growing need for adaptation to modern conditions.

The article also highlights the importance of consumer orientation, including market segmentation and personalized offerings, which can significantly enhance service levels and, consequently, customer loyalty. It is determined that the formation of strategic alliances can be one of the ways to strengthen the competitive positions of enterprises. It is concluded that only a comprehensive approach to managing competitiveness will allow Ukrainian enterprises not only to survive amid challenges but also to become the foundation for the recovery and development of the agricultural sector, which, in turn, will contribute to ensuring the country's food security.

Ключові слова: адаптація до змін; агропромисловий комплекс; виробничі процеси; інноваційні стратегії; конкурентоспроможність; продовольча безпека; споживча орієнтація; стратегічні альянси; стратегічне управління; цифровізація.

Key words: adaptation to changes; agro-industrial complex; production processes; innovative strategies; competitiveness; food security; consumer orientation; strategic alliances; strategic management; digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному світі агропромисловий комплекс (АПК) має вирішальне значення для забезпечення продовольчої безпеки держави, особливо в умовах глобальних викликів, таких як зміни клімату, економічні кризи та геополітичні напруження. В Україні, яка знаходиться в складному періоді війни, ця проблема набуває особливого значення, оскільки агросектор є ключовою складовою економіки та основним джерелом продовольства для населення. Станом на зараз, аграрні підприємства стикаються з численними викликами, серед яких руйнування інфраструктури, зменшення доступу до ресурсів, а також перебої в постачанні. Ці фактори значно ускладнюють ведення сільського господарства та загрожують продовольчій безпеці країни. Невизначеність на ринках та загострення конкуренції вимагають

від українських агровиробників термінового впровадження нових підходів до управління, що дозволять адаптуватися до змінюваного середовища та забезпечити належне постачання продовольства.

Саме тому, актуальним є вивчення сучасних методів підвищення конкурентоспроможності агропромислових підприємств, що сприятимуть зміцненню продовольчої безпеки України в умовах війни. Це передбачає дослідження інноваційних рішень, стратегічного управління, адаптації до нових ринкових умов та розвитку партнерств, які можуть суттєво поліпшити позиції підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках. Проблема полягає у необхідності системного підходу до формування стратегії конкурентоспроможності, який враховуватиме не лише економічні, а й соціальні та екологічні аспекти. Лише комплексне вирішення цих питань дозволить досягти сталого розвитку агропромислового комплексу України та забезпечити продовольчу безпеку в умовах сучасних викликів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора в Україні стала особливо актуальною в умовах війни, оскільки вона безпосередньо впливає на продовольчу безпеку країни. Через те, що аграрний сектор є ключовим для забезпечення населення продовольством, питання його стабільності та розвитку є предметом активних досліджень вчених. Вітчизняні науковці, такі як Коваленко Т., Лисенко В. та Шевченко О., вивчають стратегії підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах кризових ситуацій. У своїх працях вони акцентують увагу на необхідності адаптації виробництв до нових ринкових умов, впровадженні інноваційних технологій, які дозволяють підвищити продуктивність і зменшити витрати, а також на вдосконаленні системи управління агробізнесом [2, 4, 7]. Дослідження Костюка А. та Савченка І. підкреслюють важливість інтеграції сучасних інформаційних технологій у аграрний сектор, що може значно підвищити ефективність управлінських процесів і забезпечити конкурентні переваги. В умовах війни, коли логістичні ланцюги зазнають серйозних збитків, важливо звертати увагу на їх відновлення та зміцнення, що також є предметом досліджень вітчизняних експертів [3, 6]. Варто відзначити роботи Острякова С., який розглядає правові та організаційні аспекти підтримки агровиробників у кризових умовах [5]. Водночас, праці Заріцького М. фокусуються на впровадженні сталих практик у агросекторі, що може стати важливим елементом у формуванні стратегії довгострокового розвитку [1].

Серед іноземних науковців, які досліджують теми аграрної економіки та продовольчої безпеки, можна виділити таких авторів, як Майкл Портер, Ігор Ансофф, Пітер Дойль, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі та Д. Аакер [8—14]. Враховуючи сучасні виклики, перед якими постає аграрний сектор, зокрема в умовах війни, продовження досліджень у цій сфері є безперечним. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств не лише сприятиме стабілізації внутрішнього продовольчого ринку, але й зміцнить економічну базу країни, що в свою чергу є важливим аспектом для забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Дані питання вимагають термінового реагування з боку уряду, науковців і міжнародних партнерів, оскільки ефективна реалізація стратегій розвитку агросектора є запорукою соціально-економічного прогресу в складних умовах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в аналізі та розробці теоретичних і практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в Україні в умовах війни та глобальних викликів, що впливають на продовольчу безпеку. Дослідження спрямоване на вивчення сучасних стратегій управління та інноваційних технологій, які здатні зміцнити позиції агробізнесу на ринку, а також на визначення ключових факторів, що впливають на його розвиток у нинішніх умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Останні події в Україні продемонстрували, наскільки важливою є продовольча безпека для національної незалежності та стійкості країни. Зруйнована інфраструктура, ризики пошкодження й втрати основних виробничих ресурсів та перебої у ланцюгах постачання, створюють серйозні виклики для аграрного сектору. У таких умовах конкурентоспроможність українських підприємств агропромислового комплексу стає критичним фактором, здатним зміцнити економіку, зменшити залежність від імпорту продовольства та забезпечити стабільне постачання продуктів харчування для населення.

Конкурентоспроможність сучасного підприємства є показником його здатності швидко адаптуватися до нових реалій, ефективно використовувати інноваційні технології та ресурси, а також витримувати жорстку конкуренцію на внутрішньому та міжнародному ринках. Саме ці характеристики сьогодні забезпечують підприємствам не лише економічну стійкість, але й важливу соціальну роль, підтримуючи продовольчий суверенітет України. В нинішній, надзвичайно складний для держави час, виробники з агропромислового сектору мають унікальну можливість стати основою для відновлення країни та її подальшого розвитку.

Конкурентоспроможність підприємства є комплексною характеристикою, яка відображає його здатність досягати переваг у порівнянні з іншими учасниками ринку та забезпечувати стійку позицію на ньому. На думку Майкла Портера, конкурентоспроможність — це здатність підприємства створювати та підтримувати переваги, що забезпечують його успіх на ринку. Він підкреслює, що для досягнення конкурентоспроможності необхідно реалізовувати стратегії диференціації, фокусування або лідерства за витратами. За твердженням Портера, важливу роль також відіграють п'ять сил конкуренції (внутрішня конкуренція, загроза нових гравців, загроза замінників, сила постачальників і покупців), які формують ринкову позицію підприємства [14]. За твердженням Ігоря Ансоффа, конкурентоспроможність залежить від здатності підприємства швидко адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі та ефективно використовувати стратегічні можливості. На

Таблиця 1. Класифікація факторів впливу на конкурентоспроможність підприємства

Категорія	Фактори	Опис
Внутрішні фактори	Ефективність управління	Організаційна структура, стратегічне планування, якість прийняття рішень і здатність до адаптації керівництва до змін.
	Кваліфікація персоналу	Рівень освіти, навичок і досвіду співробітників, що впливає на продуктивність та інноваційний потенціал підприємства.
	Інноваційний потенціал	Здатність підприємства впроваджувати нові технології, методи виробництва і вдосконалювати продукцію для підвищення ефективності та зниження витрат.
	Фінансова стабільність	Забезпечення постійного фінансування, стійкість до економічних криз, можливість інвестувати в нові проекти та підтримувати ліквідність.
	Рівень внутрішньої комунікації	Взаємодія між відділами, узгодженість дій, оперативність обміну інформацією, що допомагає оптимізувати процеси та зменшити витрати часу і ресурсів.
	Ефективність логістики	Організація ланцюгів постачання, контролювання запасів, зменшення витрат на транспортування, оптимізація обробки та зберігання продукції.
	Система контролю якості	Рівень та надійність контролю якості на всіх етапах виробництва для забезпечення відповідності продуктів стандартам та очікуванням споживачів.
	Корпоративна культура	Цінності, атмосфера та мотиваційні системи, які стимулюють співробітників до продуктивної роботи і забезпечують стабільність персоналу.
Зовнішні фактори	Конкурентне середовище	Кількість, масштаби та рівень розвитку конкурентів на ринку, що вимагає вдосконалення діяльності для утримання або зміцнення позицій.
	Економічна ситуація в країні	Макроекономічні умови, зокрема рівень інфляції, валютні коливання, облікова ставка банку та рівень платоспроможності населення.
	Державне регулювання	Політика у сфері податків, екологічних стандартів, захисту споживачів, яка може сприяти або обмежувати можливості підприємства.
	Технологічний прогрес	Зміни в технологіях, що впливають на способи виробництва, автоматизацію процесів, можливості для цифровізації та збільшення продуктивності.
	Споживчі вподобання	Тенденції та зміни в попиті, особливості поведінки покупців, вимоги до екологічності продукції, швидкості доставки та якості обслуговування.
	Соціально-демографічні чинники	Рівень урбанізації, рівень освіти населення, зміни в демографічній структурі, які впливають на тип і кількість необхідної продукції.
	Екологічні фактори	Зміни кліматичних умов, законодавчі вимоги щодо охорони природи, які можуть призводити до зростання витрат на виробництво та адаптацію процесів.
	Глобалізація ринку	Відкриття кордонів, посилення конкуренції з іноземними виробниками, вплив глобальних економічних та політичних процесів на локальний ринок.

Джерело: розроблено автором.

його думку, конкурентоспроможність є динамічним процесом, що підтримується інноваційним підходом, стратегічним плануванням і гнучкістю у виробництві [10]. Професор Пітер Дойль, акцентує увагу на маркетингових стратегіях і визначає конкурентоспроможність як здатність підприємства створювати й зберігати конкурентні переваги на основі унікальних характеристик продукції й високого рівня обслуговування клієнтів [11]. М. Мескон, М. Альберт та Ф. Хедоурі розглядають конкурентоспроможність як інтегральний показник ефективності діяльності, який досягається через оптимальне використання ресурсів, вдосконалення внутрішніх процесів та інноваційну активність. Вони наголошують на необхідності швидкої реакції на зміни ринкових умов, що підвищує стабільність та адаптивність підприємства [9, 12, 13]. Д. Ейкер, видатний американський професор, додає аспект брендингу та репутації, стверджуючи, що створення сильного бренду покращує конкурентну позицію підприємства завдяки підвищенню впізнаваності та лояльності споживачів. Підприємства, які формують позитивний імідж, можуть суттєво підвищити конкурентоспроможність, адже споживачі надають перевагу відомим і надійним брендам [8]. На нашу думку, конкурентоспроможність підприємства — це здатність підприємства ефективно використовувати свої ресурси, інноваційно адаптуватися до змін ринкового середовища та задовольняти потреби споживачів краще, ніж конкуренти, що дозволяє йому забезпечувати стійке зростання, фінансову стабільність і займати провідні позиції в галузі.

У сучасній економіці конкурентоспроможність підприємства визначається поєднанням ключових компонентів, таких як якість продукції, ефективність використання ресурсів, інноваційність, рівень обслуговування

та здатність адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Кожна з цих складових відіграє важливу роль у створенні конкурентних переваг, які допомагають підприємству займати сильні позиції на ринку. Першою і однією з основних складових є якість продукції, яка повинна відповідати вимогам ринку та очікуванням споживачів. Висока якість є вирішальним фактором для формування попиту на продукцію, оскільки задовольняє потреби клієнтів, зміцнює репутацію підприємства та сприяє його позитивному іміджу на ринку.

Ціна продукції є не менш важливим елементом конкурентоспроможності. Досягнення оптимальної собівартості дозволяє підприємству встановлювати конкурентну ціну без необхідності жертвувати якістю товару чи послуги. Такий підхід забезпечує привабливість продукції для широкого кола споживачів і дозволяє підтримувати стійкий рівень продажів у конкурентному середовищі.

Беззаперечно, на конкурентоспроможність підприємства суттєво впливає інноваційність. Використання сучасних технологій та інноваційних підходів у виробничих процесах дозволяє підприємству не лише підвищувати ефективність, а й знижувати витрати, покращувати якість продукції та створювати нові ринкові можливості. Інновації дають підприємству змогу оперативно реагувати на зміну споживчих потреб, адаптуватися до нових тенденцій, а також запроваджувати на ринок продукти та послуги, що випереджають конкурентів.

Рівень обслуговування є невід'ємним елементом взаємодії з клієнтами, що впливає на їхнє враження від підприємства. Забезпечення високоякісної комунікації, оперативного зворотного зв'язку та персоналізованого підходу до кожного клієнта створює передумови для побудови довірливих відносин. Такий рівень обслуговування значно підвищує лояльність клієнтів. Задоволені клієнти стають постійними, що забезпечує стабільні надходження для підприємства, а також нерідко виступають у ролі амбасадорів, рекомендують продукцію чи послуги іншим.

Фінансова стійкість — це вирішальний компонент конкурентоспроможності, який відображає здатність підприємства функціонувати стабільно, навіть у несприятливих економічних умовах. Фінансово стійке підприємство здатне забезпечити ефективне управління своїми фінансами, підтримувати високий рівень ліквідності та зберігати платоспроможність. У періоди економічної нестабільності або криз такі підприємства мають змогу утримувати свої позиції на ринку, інвестувати у власний розвиток і швидко адаптуватися до нових реалій. Фінансова стійкість дозволяє підприємству отримувати доступ до кредитних ресурсів на вигідних умовах, що сприяє зростанню й зміцненню його ринкових позицій.

Поєднання цих складових формує комплексну конкурентну позицію підприємства, яка дозволяє йому ефективно адаптуватися до мінливих ринкових умов і успішно конкурувати з іншими гравцями. Завдяки збалансованому розвитку всіх компонентів підприємство може забезпечувати тривале зростання, посилювати свою присутність на ринку та досягати стратегічних цілей.

Конкурентоспроможність формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Вони можуть змінюватися в залежності від виду діяльності та регіону підприємства, проте найважливіші з них залишаються універсальними.

На нашу думку, аналіз сучасних напрямків підвищення конкурентоспроможності підприємств в Україні є важливим аспектом у стратегічному управлінні, особливо в умовах викликів, пов'язаних з війною, економічною нестабільністю та глобальними змінами. Підприємства, які прагнуть залишатися на плаву та досягати успіху, повинні розглядати кілька ключових стратегій, які сприятимуть зміцненню їхньої конкурентоспроможності.

Першим напрямком підвищення конкурентоспроможності підприємств є інноваційність. Інновації виступають основним рушієм підвищення конкурентоспроможності підприємств. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році 15,3% підприємств впровадили інноваційні рішення, що на 4% більше, ніж у попередньому році [16]. Основні аспекти інноваційного підходу включають розробку нових продуктів, оптимізацію виробничих процесів і впровадження цифрових технологій. Підприємства повинні постійно вдосконалювати свої товари, враховуючи сучасні тенденції та запити споживачів. Це включає створення нових смаків, упаковки або функціональних особливостей, які можуть привернути увагу споживачів. Оптимізація виробничих процесів шляхом впровадження нових технологій, таких як автоматизація, дозволяє підвищити ефективність виробництва, знизити витрати та підвищити якість продукції. Сучасні підприємства повинні адаптуватися до цифровізації. Використання аналітики даних, штучного інтелекту та інтернету речей, може суттєво покращити управління ресурсами та взаємодію з клієнтами [26].

Орієнтація на споживача є ключовим аспектом підвищення конкурентоспроможності підприємств в Україні. Сучасні підприємства повинні глибоко розуміти потреби та вподобання своїх споживачів. Згідно з дослідженнями, проведеними GfK Ukraine, близько 70% українських споживачів вважають якість обслуговування ключовим фактором у виборі постачальника. Основні напрямки орієнтації на споживача включають сегментацію ринку, персоналізацію пропозицій та високий рівень обслуговування. Сегментація ринку дозволяє підприємствам проводити детальний аналіз та адаптувати свої пропозиції відповідно до потреб різних груп споживачів. Персоналізація пропозицій стає важливою у сучасних умовах, оскільки це може включати адаптацію маркетингових кампаній та акцій під конкретні потреби клієнтів. Високий рівень обслуговування є беззаперечно важливим, і інвестиції в навчання працівників можуть привести до зростання лояльності споживачів і повторних покупок [24].

Формування стратегічних альянсів може суттєво підвищити конкурентоспроможність підприємств в Україні. Згідно з науковими дослідженнями, підприємства, які співпрацюють з іншими організаціями, отримують в середньому на 20% більше вигоди від спільних інновацій. Це вказує на важливість партнерства для бізнесу в умовах сучасної економіки, де інновації та адаптивність є ключовими факторами успіху. Основні аспекти стратегічних партнерств включають спільні дослідження і розробки, що дозволяє суттєво прискорити процес розробки нових технологій та продуктів. Таке

Таблиця 2. Державна підтримка аграрного сектору в Україні та країнах Європи

Критерії підтримки	Україна	Країни ЄС
Фінансова підтримка	Державні дотації: 5,2 млрд грн у 2023 році	Дотації з CAP (Загальна сільськогосподарська політика): 57 млрд євро в 2021-2027 роках
	Субсидії на виробництво: до 1,5 тис. грн на гектар	Національні програми: 4,2 млрд євро (Франція)
Податкові пільги	Знижений ПДВ для сільгосппродукції: 14%	Знижки на ПДВ: 0% для певних агрокультур (Німеччина)
Дослідження та інновації	Інвестиції в аграрні дослідження: 500 млн грн у 2023 році	Horizon Europe: 95,5 млрд євро на всі інновації, частина для агросектору
	Програма «Аграрні інновації»	Програма EIT Food: 400 млн євро
Інфраструктура	Програма «Сільська інфраструктура»: 2,1 млрд грн на 2023 рік	Інвестиції в інфраструктуру: 7,5 млрд євро на розвиток сільських територій (Італія)
Агроекологічні програми	Програма «Фермер-еколог»: 200 млн грн у 2023 році	EAFRD: 100 млрд євро для агроекологічних програм (2021-2027)
Підтримка експорту	Програма підтримки експорту: 500 млн грн у 2023 році	Підтримка експорту через програми торгової політики ЄС, 1,5 млрд євро на експорт (2022)
Соціальна підтримка	Програми для підтримки працівників: 100 млн грн на 2023 рік	Програми соціальної підтримки, захист прав працівників (наприклад, Норвегія: 250 млн євро на 2023 рік)
Технологічна підтримка	Програма «Цифровізація агросектору»: 300 млн грн у 2023 році	Програми цифровізації та технологічних інновацій: 5 млрд євро в Німеччині (2022)

Джерело: узагальнено автором за [3—6, 18—23].

співробітництво об'єднує знання, досвід і ресурси, що сприяє більш ефективному впровадженню інновацій. Обмін ресурсами в рамках стратегічних альянсів дозволяє підприємствам об'єднувати ресурси для досягнення спільних цілей, зменшуючи витрати на дослідження та розробки та зменшуючи ризики, пов'язані з інвестиціями в нові проекти. Розширення ринків збуту також є важливим аспектом партнерств, оскільки завдяки ним підприємства можуть отримати доступ до нових ринків, що збільшує їхню частку на ринку та обсяги продажів. На нашу думку, стратегічні альянси є важливим інструментом для підвищення конкурентоспроможності підприємств в Україні, сприяючи інноваціям, зменшенню витрат і розширенню ринків. В умовах сучасних економічних викликів, пов'язаних з війною в нашій державі, підприємства, які активно формують партнерства, мають більші шанси на виживання та розвиток [1].

В Україні концепція сталого розвитку стає дедалі актуальнішою. За даними Global Compact Network Ukraine, 65% українських підприємств вже інтегрували принципи сталого розвитку у свою діяльність, що свідчить про усвідомлення важливості цих аспектів для їхньої конкурентоспроможності та довгострокового успіху. Основні аспекти сталого розвитку включають екологічну відповідальність, соціальну відповідальність та економічну сталість. Екологічна відповідальність вимагає від підприємств впровадження екологічно чистих технологій, зменшення викидів та утилізації відходів. Це не лише позитивно впливає на навколишнє середовище, але й підвищує репутацію підприємства в очах споживачів і партнерів, що в сучасному світі є важливим фактором для ведення бізнесу. Соціальна відповідальність, особливо в умовах війни, є надважливою. Підприємства повинні підтримувати своїх працівників та місцеві громади, реалізуючи програми підтримки, створюючи нові робочі місця та беручи участь у соціальних проектах. Це не лише допомагає зміцнити зв'язки з громадою, але й сприяє підвищенню лояльності споживачів та залученню нових клієнтів. Економічна сталість також є невід'ємною частиною концепції сталого розвитку. Підприємства мають впроваджувати практики, які забезпечують довгострокову фінансову стабільність, зокрема шляхом інвестування в інновації та розвиток. Отже, інтеграція принципів сталого розвитку в діяльність підприємств в Україні є не лише трендом, але й необхідністю для їхнього виживання і процвітання в умовах сучасних викликів [25].

Адаптивність стає вирішальним фактором для виживання підприємств в умовах швидких змін. Згідно з опитуванням Асоціації підприємств України, 78% підприємств вказують на необхідність швидкого реагування на зміну ринкових умов як один із пріоритетів у своїй стратегії [15]. Основні аспекти адаптації включають гнучкість бізнес-моделей, впровадження систем раннього попередження та управління ризиками. Гнучкість бізнес-моделей передбачає готовність підприємств змінювати свої підходи, наприклад, переходити на нові канали продажів або адаптуватися до нових форматів роботи. Це важливо, оскільки гнучкі моделі дозволяють компаніям швидше реагувати на потреби ринку, забезпечуючи своєчасну відповідь на зміни у запитах споживачів. Системи раннього попередження, засновані на моніторингу ринкових трендів та запитів, дозволяють підприємствам оперативно реагувати на зміни, виявляючи нові можливості й ризики, які можуть загрожувати бізнесу. Управління ризиками та-

кож відіграє важливу роль у забезпеченні стійкості підприємства. Розробка стратегій управління ризиками допомагає передбачити можливі труднощі та знизити їхній негативний вплив на діяльність [4].

Для підтримки конкурентоспроможності у сфері сільського господарства, яка є однією з найважливіших і найперспективніших галузей економіки, держава розробляє і реалізує комплексні стратегічні напрямки, спрямовані на стабільний розвиток галузі та підвищення її ефективності в умовах ринкових змін. Основні напрямки державної підтримки:

1. Фінансова підтримку аграрних підприємств, включаючи дотації та субсидії, які надаються на виробництво окремих видів продукції, таких як зернові, олійні культури та молоко. У 2023 році уряд запровадив програми дотацій, що включають як одноразові виплати на гектар, так і відшкодування частини витрат на добрива, пестициди та насіння. Держава також пропонує пільгові кредити через державні банки зниженої процентної ставки, зокрема через програму "Доступні кредити 5-7-9%", що дозволяє малим та середнім агровиробникам отримувати вигідні фінансові умови. Крім того, створюються спеціалізовані фонди, такі як Фонд розвитку сільського господарства, для фінансування інноваційних проектів та модернізації обладнання [17, 18].

2. Технологічна підтримку через інвестиції в інновації та наукові дослідження. Держава підтримує програми, що сприяють розвитку аграрних інновацій, через фінансування наукових досліджень та співпрацю з науковими установами і університетами для розробки нових технологій, що підвищують врожайність. Агроконсалтинг також отримує фінансову підтримку для проведення тренінгів та семінарів, що допомагає фермерам впроваджувати нові методи ведення господарства [2].

3. Держава приділяє увагу інфраструктурній підтримці аграрного сектора, інвестуючи в модернізацію дорожньої інфраструктури для полегшення доставки продукції до ринків. Створення оптових ринків, складів та переробних підприємств сприяє зменшенню втрат при зберіганні та транспортуванні продукції. У рамках державних програм сприяння розвитку логістичних систем і транспортних мереж, реалізуються проекти, що покращують доступ аграріїв до ринків збуту [1].

4. Соціальна підтримка аграрних підприємств також має важливе значення. Держава реалізує програми, що надають фінансову та консультаційну підтримку малим аграрним підприємствам, зокрема через створення кооперативів, які об'єднують фермерів для спільного використання ресурсів. У рамках програми соціальної підтримки сільських жителів запроваджуються ініціативи, які допомагають забезпечити зайнятість та підвищити рівень життя у сільських районах.

5. Не менш важливими є екологічні ініціативи держави. Вона стимулює аграріїв впроваджувати екологічно чисті технології, фінансуючи проекти, що сприяють охороні довкілля, такі як підтримка органічного землеробства та програми з відновлення земель. Реалізуються програми контролю за якістю води та грунту, що допомагає зменшити негативний вплив сільськогосподарської діяльності на навколишнє середовище [7].

Отже, Україна здійснює багатогранну підтримку аграрних підприємств, що охоплює фінансові, технологічні, інфраструктурні, соціальні та екологічні аспекти. Реалізація цих програм не тільки зміцнює конкурентоспроможність аграрного сектора, але й забезпечує продовольчу безпеку країни та стійкість на міжнародних ринках. Проте, на разі, країни Європейського Союзу мають більш розвинену систему підтримки, засновану на багаторічній практиці впровадження загальної сільськогосподарської політики (САР).

Аналіз державної підтримки аграрного сектору в Україні та країнах Європейського Союзу свідчить про наявність суттєвого розриву в обсягах фінансування та можливостях розвитку. Український аграрний сектор, попри значні зусилля уряду, зіткнувся з серйозними обмеженнями у ресурсах, оскільки левова частув державного бюджету направляється на забезпечення обороноздатності країни у відповідь на воєнну агресію з боку росії. Дана ситуація призводить до того, що фінансування аграрних програм та інвестицій у розвиток економіки значно знижується, у порівнянні з країнами ЄС, які мають можливість реалізовувати масштабні інвестиційні проекти в аграрну сферу.

Варто підкреслити, що Україна має стратегічне значення для забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Як один з провідних експортерів сільськогосподарської продукції, наша держава постачає значні обсяги зерна, олійних культур та іншої продукції на світові ринки. Це обумовлює важливість міжнародної підтримки та співпраці з партнерами, які можуть сприяти зміцненню аграрного сектору через фінансову допомогу, технологічну підтримку та інвестиції в інфраструктуру. Залучення міжнародних партнерів, зокрема країн ЄС, стає важливим чинником для України, оскільки спільні ініціативи можуть забезпечити необхідні ресурси та технології, що сприятимуть розвитку аграрного сектора в умовах обмеженого фінансування з боку держави [3]. Дана ситуація вимагає гнучкого підходу до формування державної політики, спрямованої на інтеграцію аграрного сектору в глобальні економічні процеси. Україні слід активніше працювати над створенням сприятливого інвестиційного клімату та поліпшенням умов для ведення бізнесу, що дозволить залучити додаткові інвестиції з-за кордону. Крім того, важливо розвивати міжнародні зв'язки та угоди, які можуть забезпечити стійкість аграрного сектору та підвищити конкурентоспроможність української продукції на світових ринках. В умовах глобалізації, сприяння інтеграції в міжнародні аграрні ланцюги постачання стає ключовим фактором для забезпечення продовольчої безпеки не лише в Україні, а й у світі загалом. Тому, врахування викликів та можливостей, які постають перед Україною в цей критичний час, є важливим для формування стратегій розвитку аграрного сектору, здатних забезпечити стабільність та ріст у довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Актуальність забезпечення продовольчої безпеки в Україні, особливо в умовах війни, підкреслює стратегічну роль агропромислового комплексу у зміцненні національної незалежності. Сучасні аграрні підприємства мають орієнтуватися на підвищення конкурентоспро-

можності, що є ключовим фактором не лише для економічного розвитку, але й для підтримки продовольчого суверенітету країни.

Конкурентоспроможність аграрних підприємств визначається їх здатністю швидко адаптуватися до динамічних змін на ринку, впроваджувати інновації, ефективно управляти ресурсами та надавати високий рівень обслуговування споживачів. Аналіз сучасних підходів до підвищення конкурентоспроможності вказує на те, що успіх підприємств залежить від інтеграції новітніх технологій, орієнтації на потреби споживачів, формування стратегічних альянсів, дотримання принципів сталого розвитку та гнучкості в адаптації до змін. Ці фактори не лише сприяють виживанню підприємств, але й відкривають можливості для їх розвитку та процвітання в умовах жорсткої конкуренції та викликів, з якими стикається українська економіка. Системний підхід до реалізації зазначених стратегій дозволяє аграрним підприємствам не лише ефективно долати поточні труднощі, але й формувати базу для майбутнього зростання та стабільності.

В умовах нинішньої кризи агропромисловий сектор має потенціал стати основою відновлення економіки, а також рушійною силою для впровадження нових стандартів у сфері забезпечення продовольчої безпеки. Це, в свою чергу, сприятиме загальному розвитку України, дозволяючи країні зайняти гідне місце на світовій арені як надійного постачальника продовольства. Важливим є також те, що інтеграція українських аграрних підприємств у глобальні ланцюги постачання дозволить не лише підвищити їх конкурентоспроможність, але й забезпечити стабільність на світових ринках, що є критично важливим в умовах глобальних викликів.

Література:

1. Заріцький М. Стійкі практики в аграрному секторі: теорія та практика. Журнал сталого розвитку. 2022. №. 6. С. 80—90.

2. Коваленко Т. Інноваційні технології в агробізнесі: досвід та перспективи. Економіка аграрного сектору. 2023. №. 5. С. 30—45.

3. Костюк А. Відновлення логістичних ланцюгів в агросекторі: дослідження та рекомендації. Проблеми сучасної економіки. 2023. №. 3. С. 70—80.

4. Лисенко В. Адаптація аграрних виробництв до нових ринкових умов: виклики та можливості. Журнал агрономічних наук. 2023. №. 2. С. 50—60.

5. Остряков С. Правові аспекти підтримки агровиробників в умовах криз. Аграрне право. 2023. №. 2. С. 22—30.

6. Савченко І. Впровадження інформаційних технологій в аграрний сектор: можливості та ризики. Вісник агроекономіки. 2022. №. 4. С. 40—55.

7. Шевченко О. Конкурентоспроможність аграрних підприємств в умовах кризових ситуацій. Вісник аграрної науки. 2022. №. 1. С. 15—22.

8. Aaker D. Strategic Market Management. New York: Wiley, 2001. 640 p.

9. Albert M. Management in the 21st Century. New York: McGraw-Hill, 1995. 288 p.

10. Ansoff I. Corporate Strategy. New York: McGraw-Hill, 1965. 256 p.

11. Doyle P. Marketing Management and Strategy. Harlow: Pearson Education, 2006. 487 p.

12. Hedouri F. Strategic Management: Theory and Practice. London: Thomson Learning, 2004. 456 p.

13. Mescon M. The New Marketing. New York: Random House, 1978. 342 p.

14. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1980. 397 p.

15. Асоціація підприємств України. "Темпи зростання бізнесу в Україні різко уповільнились, — опитування". УНІАН. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unian.ua/economics/tempi-zrostannya-biznesu-v-ukrajini-rizko-upovilnisya-opituvannya-novini-ukrajini-12202006.html. 2023.

16. Державна служба статистики України. "Звіт про обсяги впровадження інноваційних рішень підприємствами України у 2023 році". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/report/innovation-report-2023. 2023.

17. Державна служба статистики України. "Звіт про обсяги кредитування агропромислового комплексу України". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/report/agrocredit-report-2023. 2023.

18. Державна служба статистики України. "Звіт про обсяги фінансування аграрного сектору". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/report/agro-financing-2023. 2023.

19. Європейська комісія. "Загальна сільськогосподарська політика (CAP) 2021—2027". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en. 2023.

20. Міністерство аграрної політики та продовольства України. "Звіт про аграрну політику в Україні". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.minagro.gov.ua/en/publications/agricultural-policy-report-2023. 2023.

21. Міністерство аграрної політики та продовольства України. "Звіт про підтримку аграрного сектору в Україні". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.minagro.gov.ua/report-agro-support-2023. 2023.

22. Національна академія аграрних наук України. "Аналіз аграрної політики в Україні". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://naas.gov.ua/agrarian-policy-analysis. 2023.

23. Офіс підтримки аграрного бізнесу Європейського Союзу. "Фінансування аграрного сектору в ЄС". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.euagriculture.eu/financing-agriculture. 2023.

24. GfK Ukraine. "Дослідження споживчої поведінки в Україні". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.gfk.com/ua/insights/ukrainian-consumer-behavior-report. 2023.

25. Global Compact Network Ukraine. "Звіт про інтеграцію принципів сталого розвитку в діяльність українських підприємств". [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://globalcompact.org.ua/publications/report-sustainable-development-integration-ukraine. 2023.

26. Horizon Europe. "Програма Horizon Europe: Дослідження та інновації для агросектора". [Електронний

ресурс]. Режим доступу: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/. 2023.

References:

1. Zarytskyi, M. (2022), "Sustainable Practices in the Agricultural Sector: Theory and Practice", Zhurnal stalho rozvytku, vol. 6, pp. 80—90.

2. Kovalenko, T. (2023), "Innovative Technologies in Agribusiness: Experience and Prospects", Ekonomika ahrarnogo sektoru, vol. 5, pp. 30—45.

3. Kostiuk, A. (2023), "Restoration of Logistics Chains in the Agricultural Sector: Research and Recommendations", Problemy suchasnoi ekonomiky, vol. 3, pp. 70—80.

4. Lysenko, V. (2023), "Adaptation of Agricultural Productions to New Market Conditions: Challenges and Opportunities", Zhurnal ahronomichnykh nauk, vol. 2, pp. 50—60.

5. Ostriakov, S. (2023), "Legal Aspects of Supporting Agricultural Producers in Crisis Conditions", Ahrarne pravo, vol. 2, pp. 22—30.

6. Savchenko, I. (2022), "Implementation of Information Technologies in the Agricultural Sector: Opportunities and Risks", Vysnyk ahroekonomiky, vol. 4, pp. 40—55.

7. Shevchenko, O. (2022), "Competitiveness of Agricultural Enterprises in Crisis Situations", Vysnyk ahrarnoyi nauky, vol. 1, pp. 15—22.

8. Aaker, D. (2001), Strategic Market Management, Wiley, New York, USA.

9. Albert, M. (1995), Management in the 21st Century, McGraw-Hill, New York, USA.

10. Ansoff, I. (1965), Corporate Strategy, McGraw-Hill, New York, USA.

11. Doyle, P. (2006), Marketing Management and Strategy, Pearson Education, Harlow, UK.

12. Hedouri, F. (2004), Strategic Management: Theory and Practice, Thomson Learning, London, UK.

13. Mescon, M. (1978), The New Marketing, Random House, New York, USA.

14. Porter, M. (1980), Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Free Press, New York, USA.

15. Association of Enterprises of Ukraine. (2023), "Survey on the adaptability of enterprises under changing conditions", Available at: https://www.unian.ua/economics/tempi-zrostannya-biznesu-v-ukrajini-rizko-upovilnisya-opituvannya-novini-ukrajini-12202006.html (Accessed 4 November 2024).

16. State Statistics Service of Ukraine. (2023), "Report on the volumes of implementing innovative solutions by enterprises in Ukraine in 2023", Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/report/innovation-report-2023(Accessed 4 November 2024).

17. State Statistics Service of Ukraine. (2023), "Report on the volumes of lending to the agro-industrial complex of Ukraine", Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/report/agrocredit-report-2023 (Accessed 4 November 2024).

18. State Statistics Service of Ukraine. (2023), "Report on the volumes of financing the agricultural sector", Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/report/agro-financing-2023 (Accessed 4 November 2024).

19. European Commission. (2023), "Common Agricultural Policy (CAP), 2021—2027", Available at: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en (Accessed 4 November 2024).

20. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (2023), "Report on agricultural policy in Ukraine", Available at: https://www.minagro.gov.ua/en/publications/agricultural-policy-report-2023 (Accessed 4 November 2024).

21. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (2023), "Report on support for the agricultural sector in Ukraine", Available at: https://www.minagro.gov.ua/report-agro-support-2023 (Accessed 4 November 2024).

22. National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. (2023), "Analysis of agricultural policy in Ukraine", Available at: https://naas.gov.ua/agrarian-policy-analysis (Accessed 4 November 2024).

23. Office of Support for Agricultural Business of the European Union. (2023), "Financing of the agricultural sector in the EU", Available at: https://www.euagriculture.eu/financing-agriculture (Accessed 4 November 2024).

24. GfK Ukraine. (2023), "Research on consumer behavior in Ukraine", Available at: https://www.gfk.com/ua/insights/ukrainian-consumer-behavior-report (Accessed 4 November 2024).

25. Global Compact Network Ukraine. (2023), "Report on the integration of sustainable development principles in the activities of Ukrainian enterprises", Available at: [https://globalcompact.org.ua/publications/report-sustainable-development-integration-ukraine] (Accessed 4 November 2024).

26. Horizon Europe. (2023), "Horizon Europe Programme: Research and Innovation for the Agro-Sector", Available at: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/ (Accessed 4 November 2024).

Стаття надійшла до редакції 05.11.2024 р.

https://**nayka.com.ua**

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 330.3:334

Х. З. Махмудов,
д. е. н., професор, завідувач кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2287-1467
А. В. Світлична,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3674-5787
І. С. Мамчич,
здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 076 Підприємництво та торгівля,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0001-0091-9995
М. А. Уткін,
здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 076 Підприємництво та торгівля,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-3681-5425
Д. В. Ярова,
здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 076 Підприємництво та торгівля,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-6521-9585

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.80

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО, СЕРЕДНЬОГО ТА ВЕЛИКОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

K. Makhmudov,
Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University
A. Svitlychna,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University
I. Mamchich,
Master's student, specialty 076 Entrepreneurship and trade, Poltava State Agrarian University
M. Utkin,
Master's student, specialty 076 Entrepreneurship and trade, Poltava State Agrarian University
D. Yarova,
Master's student, specialty 076 Entrepreneurship and trade, Poltava State Agrarian University

PROBLEMS OF SMALL, MEDIUM AND LARGE BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE DURING THE MARTIAL LAW PERIOD

У статті проаналізовано проблеми розвитку малого, середнього та великого бізнесу в Україні в період воєнного стану. Визначено, що підприємницька діяльність є ключовою складовою функціонування держави, особливо в умовах воєнного стану. Зазначено, що суб'єкти підприємництва України можуть бути класифіковані як мікро-, малі, середні або великі. Частка реалі-

зації продукції великими суб'єктами підприємництва в загальному обсязі по країні у 2023 р. становила 33,8 %, середніми — 41,1 %, а малими — 25,1 %. Попри воєнний стан, логістичні труднощі, економічну нестабільність, безпекові ризики та інші кризові фактори, малі та середні підприємства забезпечують роботою три чверті працездатного населення. Воєнний стан, що почався в Україні через повномасштабне вторгнення, кардинально змінив умови функціонування національного бізнесу. Незважаючи на значні виклики, українські підприємці продемонстрували стійкість, адаптацію до нових умов і здатність до інноваційних рішень.

The article analyzes the problems of small, medium and large business development in Ukraine during the period of martial law. It was determined that entrepreneurial activity is a key component of the functioning of the state, especially in the conditions of martial law. It is noted that business entities of Ukraine can be classified as micro, small, medium or large. In 2023, small and medium-sized enterprises became the driving force for the restoration of positive economic dynamics. This was achieved in part due to a reorientation towards the production of dual-use goods and equipment for the military, which contributed to the creation of new jobs. The share of sales of products by large business entities in the total volume of the country in 2023. was 33.8%, medium — 41.1%, and small — 25.1%. It is noteworthy that it was medium-sized enterprises that showed the greatest stability, and the share of employees employed by them in 2023 was 2064 thousand persons Despite the state of war, logistical difficulties, economic instability, security risks and other crisis factors, small and medium-sized enterprises provide work for three quarters of the working population. Small and medium-sized enterprises are the main sources of jobs, especially in the agricultural sector, where in 2023 the share of employees was 40.8% for small and 43.1% for medium-sized enterprises. In industry, 47.1% of employees are employed in medium-sized enterprises, and in trade, these figures are 49.3% for small and 24.5% for medium-sized ones. Martial law, which began in Ukraine due to a full-scale invasion, radically changed the conditions for the functioning of national business. Despite the significant challenges, Ukrainian entrepreneurs have demonstrated resilience, adaptation to new conditions, and the ability to come up with innovative solutions. Therefore, in the conditions of martial law, business faces numerous challenges that significantly affect its functioning and development. Confronting armed conflicts leads to a decrease in consumer demand, disruption of supply chains, increased costs for security and adaptation of business processes to new conditions. Despite these challenges, business also demonstrates the ability to quickly adapt and innovate. Businesses are developing new strategies to maintain their competitiveness, including the adoption of digital technologies, reorientation to new markets, diversification of products and services, and active participation in the recovery and support of the country's economy.

Ключові слова: суб'єкти підприємництва, ефективність діяльності, проблеми діяльності бізнесу під час воєнного стану, класифікація підприємств, обсяги продажу, підприємництво, торгівля.

Key words: business entities, efficiency of operations, problems of business operations during martial law, classification of enterprises, sales volumes, entrepreneurship, trade.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Підприємницька діяльність є ключовою складовою функціонування держави, особливо в умовах воєнного стану. Війна загострила низку проблем для малого, середнього та великого бізнесу: порушено ланцюги постачання, знизилася платоспроможність споживачів і зменшився попит на товари та послуги на внутрішньому ринку. У зв'язку з цим підприємці змушені шукати нових партнерів і клієнтів, а також вивчати можливості виходу на зовнішні ринки [7, с. 220].

Дослідженням діяльності підприємців під час воєнного стану займається мала кількість науковців, адже Україна з подібним викликом стикнулася вперше в історії. Отже, мета публікації полягає в аналізі та узагальненні норм чинного законодавства та дослідженні підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку малого, середнього та великого бізнесу в Україні в період воєнного стану є предметом вивчення науковців-економістів, зокрема Гензель Ю., Мельник Т., Панькова Л.О., Гуцалюк О.В., Світлична А. В., Дем'яненко Н. В. та інші. Проте проблеми розвитку малого, середнього та великого бізнесу в Україні в період воєнного стану є не достатньо дослідженими.

Таблиця 1. Класифікація підприємств

За ст. 2 Закону про бухоблік	За ст. 55 ГКУ
Малі підприємства	
Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: балансова вартість активів – до 4 мільйонів євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 мільйонів євро включно; середня кількість працівників – до 50 осіб включно	Суб'єктами малого підприємництва є: юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.
Середні підприємства	
Середніми є підприємства, які не відповідають критеріям для малих підприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: балансова вартість активів – до 20 мільйонів. євро включно; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 мільйонів євро включно; середня кількість працівників – до 250 осіб включно.	Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.
Великі підприємства	
Великими є підприємства, які не відповідають критеріям для середніх підприємств та показники на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: балансова вартість активів – понад 20 мільйонів євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – понад 40 мільйонів євро; середня кількість працівників – понад 250 осіб.	Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ

Джерело: сформовано за [3; 5; 8].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета дослідження полягає в аналізі проблем розвитку малого, середнього та великого бізнесу в Україні в період воєнного стану з метою підвищення ефективності їх діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Суб'єкти підприємництва України можуть бути класифіковані як мікро-, малі, середні або великі. Зазначимо особливості визначення малих, середніх та великих суб'єктів ведення бізнесу в табл. 1.

Таблиця. 2. Кількості суб'єктів великого, середнього та малого підприємництва, що діяли на території України, 2019—2023 рр.

Рік	Суб'єкти підприємництва						
	усього, од.	великі		середні		малі	
		од.	%	од.	%	од.	%
2019	1941625	518	0,03	18129	0,93	1922978	99,0
2020	1973577	512	0,03	17946	0,91	1955119	99,1
2021	1956248	610	0,03	17811	0,91	1937827	99,1
2022	1732508	494	0,03	15037	0,87	1716977	99,1
2023	1913193	512	0,03	14296	0,75	1898385	99,2

Джерело: побудовано авторами за даними [4; 9].

Малі, середні та великі підприємства є важливим елементом ринкової економіки, адже вони сприяють економічній стабільності, наповнюють бюджети, створюють робочі місця, забезпечують ринок товарами та послугами, а також формують конкурентне середовище.

Структура суб'єктів великого, середнього та малого бізнесу, що діють на території України, практично не змінилася в період з 2019 по 2023 роки: малі суб'єкти підприємництва складали близько 99,20 % від загальної кількості, частка середніх підприємців становила майже 0,75 %, а великих — 0,03 % (табл. 2).

Отже, протягом 2019—2023 рр. кількість великих підприємців майже не змінилася. Однак із початком повномасштабної війни в Україні загальна кількість малих і середніх підприємців зазнала значних змін. Порівняно з 2019 р., їхня чисельність у 2023 р. зменшилася: кількість середніх суб'єктів підприємництва зменшилася на 3833 одиниці (21,1 %), а малих — на 24593 одиниці (1,3 %). Варто зазначити, що така тенденція спостерігалася ще до воєнного стану, особливо серед малих підприємців.

Через воєнні дії багато компаній зазнали серйозних збитків, припинили роботу або перемістили свої потужності в інші регіони України, скориставшись

Таблиця. 3. Динаміка обсягу продажу продукції (товарів і послуг) великими, середніми та малими суб'єктами підприємництва України, 2019—2023 рр.

Рік	Суб'єкти підприємництва						
	усього, млн грн	великі		середні		малі	
		млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
2019	6981863,75	2503075,17	35,9	2507601,51	35,9	1971187,07	28,2
2020	7294447,33	2457507,49	33,7	2509824,23	34,4	2327115,60	31,9
2021	9639308,36	3409036,28	35,4	3289634,37	34,1	2940637,71	30,5
2022	7712477,55	2548894,91	33,0	3280847,00	42,5	1882735,65	24,4
2023	8978746,88	3037981,35	33,8	3688581,61	41,1	2252183,92	25,1

Джерело: побудовано авторами за даними [4; 9].

можливістю релокації. Це спричинило суттєве зниження обсягів виробництва та продажів, що, своєю чергою, позначилося на економіці країни загалом. Дестабілізація малого та середнього бізнесу і спад ділової активності негативно вплинули на рівень зайнятості, сприяючи зростанню безробіття.

Серед основних проблем підприємства виділяють: недостатню кількість кваліфікованих працівників; слабий захист прав власності й рейдерство; проблеми в розрахунках із торговими мережами; ризики, пов'язані з можливістю відімкнення електроенергії; непередбачувані дії держави та постійні зміни законодавства [10, с. 72].

Як показує дослідження, у січні 2024 р. Індекс активності бізнесу (Ukrainian Business Index, UBI) становив 37,3 зі 100 можливих. Це трохи вище, ніж у листопаді 2023 р., коли він становив 36,3, але все ще нижче локального максимуму в 38,2, зафіксованого в серпні того ж року. Рівень UBI свідчить про певне виснаження бізнесу через невизначеність і стагнацію на ринку, що також відображається у зниженні обсягів реалізованої продукції. Проте частка реалізації продукції великими суб'єктами підприємництва в загальному обсязі по країні у 2023 р. становила 33,8 %, середніми — 41,1 %, а малими — 25,1 % (табл. 3). У середнього бізнесу обсяг продажу навіть трохи більший, ніж у 2021 р., а через значні втрати серед великого бізнесу обсяг продажу зменшився [9].

Таблиця. 4. Динаміка розподілу чисельності працівників, які працюють на великих, середніх та малих підприємствах України, 2019—2023 рр.

Рік	Суб'єкти підприємництва						
	усього, тис. осіб	великі		середні		малі	
		тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
2019	6741	1517	22,5	2835	42,1	2389	35,4
2020	6607	1457	22,1	2812	42,6	2338	35,4
2021	6617	1505	22,7	2719	41,1	2393	36,2
2022	5066	1183	23,3	2222	43,9	1661	32,8
2023	4931	1193	24,2	2065	41,9	1672	33,9

Джерело: побудовано авторами за даними [4; 9].

Попри воєнний стан, логістичні труднощі, економічну нестабільність, безпекові ризики та інші кризові фактори, малі та середні підприємства (МСП), які забезпечують роботою три чверті працездатного населення, залишаються основним джерелом зайнятості в Україні. Зокрема, на великих підприємствах зайнято майже 24,4% працівників, середніх — 41,9 %, а ще понад 33,9 % працює в малому бізнесі (табл. 4).

У 2023 р. малі та середні підприємства стали рушійною силою відновлення позитивної економічної динаміки. Частково цього вдалося досягти завдяки переорієнтації на виробництво товарів подвійного призначення та обладнання для військових, що сприяло створенню но-

Таблиця. 5. Структура зайнятості працівників малого, середнього та великого бізнесу України, 2023 р.

Вид економічної діяльності / рік	Суб'єкти підприємництва						
	усього, тис. осіб	великі		середні		малі	
		тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усього	4931	1193	24,2	2065	41,9	1672	33,9
Сільське господарство, лісове господарство та рибне	379	61	16,0	163	43,1	155	40,8
Промисловість	1368	467	34,1	644	47,1	257	18,8
Будівництво	167	8	4,5	дані відсутні	x	дані відсутні	x
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1104	289	26,2	271	24,5	544	49,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	567	303	53,5	137	24,1	127	22,4

Джерело: побудовано авторами за даними [4; 9].

вих робочих місць. Примітно, що саме середні підприємства проявили найбільшу стійкість, і частка зайнятих у них працівників у 2023 р. становила 2064 тис. осіб.

Малі та середні підприємства є основними джерелами робочих місць, особливо в аграрній сфері, де у 2023 р. частка працівників становила 40,8 % для малих та 43,1 % для середніх підприємств. У промисловості 47,1 % працівників зайняті в середніх підприємствах, а в торгівлі ці показники складають 49,3 % для малих і 24,5 % для середніх (табл. 5).

Варто зазначити, що деструктивні процеси, спричинені повномасштабною війною, значно обмежують можливості бізнесу функціонувати у звичайному режимі. За результатами вищезазначеного дослідження стану бізнесу в Україні, 18,5 % малих та середніх підприємств зазнають труднощів [9].

Воєнний стан, що почався в Україні через повномасштабне вторгнення, кардинально змінив умови функціонування національного бізнесу. Незважаючи на значні виклики, українські підприємці продемонстрували стійкість, адаптацію до нових умов і здатність до інноваційних рішень [2]. Наведемо ключові аспекти результативності бізнесу України під час воєнного стану, аналізуючи позитивні та негативні фактори:

1. Вплив воєнного стану на бізнес. Одним із найбільш постраждалих секторів виявився малий та середній бізнес. За оцінками, на початку воєнного стану збитки МСБ сягнули понад 83 мільярди доларів США. Чимало підприємств було змушено зупинити свою діяльність через руйнування інфраструктури, зниження попиту, а також через переміщення працівників. Близько 10 мільйонів українців вимушено виїхали, частина з них стала внутрішньо переміщеними особами, а інші виїхали за кордон, що створило брак робочої сили для багатьох підприємці.

2. Адаптація бізнесу до нових реалій. Попри складну ситуацію, значна частина українського бізнесу швидко адаптувалася до нових умов. Компанії, що мали можливість, переміщали свої потужності до західних регіонів країни, які виявилися більш захищеними. Водночас суб'єкти підприємництва активно освоювали онлайн-простір та цифрові платформи для підтримки зв'язку з клієнтами та продовження продажів.

Адаптація також вимагала скорочення витрат та оптимізації процесів. Багато компаній почали працювати в режимі мінімізації витрат і зосереджували зусилля на основних бізнес-функціях, відкладаючи довгострокові плани розвитку. Проте з часом бізнес поступово відновлював свої позиції, попри збереження ризиків та нестабільності.

3. Повернення компаній на ринок та відновлення планування. Вже через рік після початку воєнного стану можна спостерігати значне відновлення діяльності українських підприємств. Велика кількість компаній повернулась до активної роботи, адаптувавшись до нових умов, а також розробивши нові моделі управління ризиками. Чимало працівників також повернулися на свої робочі місця, що покращило кадрову ситуацію та допомогло бізнесу відновити свої ресурси.

Нині українські суб'єкти підприємництва знову почали розробляти плани розвитку, які передбачають не лише короткострокове виживання, а й розрахунки на майбутнє. Бізнеси складають детальні 2—3-річні стратегії, що включають розширення ринків, пошук нових клієнтів, розвиток інноваційних продуктів і послуг.

4. Інновації як інструмент виживання та розвитку. Одним із важливих чинників успішної діяльності бізнесу під час воєнного стану стали інновації. Сфера IT, яка традиційно була сильною в Україні, швидко відреагувала на виклики, створюючи нові технологічні рішення для бізнесів. Крім того, у відповідь на проблеми з логістикою та постачанням, зросла кількість інновацій у сфері електронної комерції, доставки, дистанційної роботи та сервісів з управління ресурсами.

Малий та середній бізнес активно впроваджує нові моделі роботи, зокрема диджиталізацію та автоматизацію, що допомагає їм залишатися конкурентними навіть в умовах нестабільності. Крім того, підприємці налагоджують зв'язки з європейськими ринками та адаптуються до європейських стандартів, що створює додаткові можливості для росту.

5. Державна підтримка бізнесу та міжнародна допомога. Важливою підтримкою для бізнесу стали програми державного сприяння та міжнародна допомога. Держава запровадила низку ініціатив для підтримки малого та середнього бізнесу, зокрема програми кредитування, податкові пільги та гранти на відновлення. Міжнародні організації також активно підтримують український бізнес через фонди допомоги, навчання та консультації.

Основні завдання держави щодо розвитку бізнесу та підвищення його конкурентоспроможності [9]:

1. Забезпечення захисту бізнесу від тиску з боку правоохоронних органів та зменшення рівня корупції у сфері регулювання, що викликає суттєві економічні збитки та знижує можливі надходження до державного бюджету.

2. Сприяння розширенню фінансових інструментів для підтримки бізнесу, включаючи страхування ризиків, зокрема воєнних, а також розширення можливостей кредитування з боку банків, отримання фінансування через донорські проєкти та гранти. Це особливо важливо для бізнесу у процесі відновлення після завданих руйнувань і втрат.

3. Впровадження ефективної моделі бронювання працівників, що дозволяє здійснювати е-бронювання для оперативного захисту від призову військовозобов'язаних, які сприяють обороноздатності країни.

4. Сприяння залученню середнього та малого бізнесу до міжнародної торгівлі.

5. Впровадження системи підтримки та стимулювання підприємництва в зонах можливих бойових дій та у деокупованих громадах.

6. Реалізація заходів для підвищення прозорості та ефективності бюджетних програм підтримки бізнесу, а також проведення моніторингу та контролю за ефективністю витрат на ці програми.

7. Розвиток інструментів, які забезпечують гнучкість на ринку праці.

8. Реалізація стратегій щодо створення робочих місць і умов для гідної праці на національному, регіональному та місцевому рівнях.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, в умовах воєнного стану бізнес стикається з численними викликами, які суттєво впливають на його

функціонування та розвиток. Протистояння збройним конфліктам призводить до зниження споживчого попиту, порушення постачальницьких ланцюгів, збільшення витрат на забезпечення безпеки та адаптацію бізнес-процесів до нових умов.

Попри ці труднощі, бізнес також демонструє здатність до швидкої адаптації та інновацій. Підприємства розробляють нові стратегії, щоб зберегти свою конкурентоспроможність, включаючи впровадження цифрових технологій, переорієнтацію на нові ринки, диверсифікацію продуктів і послуг, а також активну участь у відновленні та підтримці економіки країни.

Водночас, зростає важливість підтримки з боку держави, донорських організацій та міжнародних партнерів, що допомагає бізнесу відновлюватися та стабілізуватися. Залучення фінансових ресурсів, розширення можливостей кредитування та створення сприятливих умов для підприємництва в умовах війни можуть сприяти швидкому відновленню бізнесу та економіки в цілому.

У результаті, хоча війна створює значні перешкоди для бізнесу, вона також відкриває нові можливості для інновацій, адаптації та зростання, демонструючи стійкість підприємців у кризових умовах, що і є предметом подальших досліджень.

Література:

1. Бізнес під час війни. URL: https://chm-s.com/biznes-vo-vremya-vojny/ (дата звернення: 15.09.2024).

2. Гензель Ю. Розвиток під час війни: 5 головних проблем українського бізнесу. URL: https://mind.ua/openmind/20260808-rozvitok-pid-chas-vijni-5-golovnih-problem-ukrayinskogo-biznesu (дата звернення: 01.10.2024).

3. Господарський кодекс України: кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 11.09.2024).

4. Державна служба статистики: офіційний сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (дата звернення: 08.09.2024).

5. Класифікація підприємств. Дебит-кредит: вебсайт. URL: https://services.dtkt.ua/catalogues/other_dov/23-klasifikaciia-pidprijemstv (дата звернення: 10.09.2024).

6. Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. Journal of Innovations and Sustainability. 2023. № 7 (3). URL: https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07 (дата звернення: 01.10.2024).

7. Панькова Л.О., Гуцалюк О.В. Підприємницька діяльність в Україні в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 220—223. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.lsej.org.ua/6_2023/49.pdf (дата звернення: 11.09.2024).

8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text (дата звернення: 10.09.2024).

9. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні як основного джерела робочих місць. Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-rozvytku-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-ukrayini-yak (дата звернення: 15.09.2024).

10. Світлична А. В., Дем'яненко Н. В., Гаряга Р. О., Вишар О. Ю., Мурлян М. В. Діяльність сільськогосподарських підприємств України під час воєнного стану. Агросвіт. № 19, 2023. С. 68—73. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2208/2237 (дата звернення: 01.10.2024).

References:

1. CHM software (2023), "Business during the war", available at: https://chm-s.com/biznes-vo-vremya-vojny/ (Accessed 15 September 2024).

2. Hansel, Y. (2023), "Development during the war: 5 main problems of Ukrainian business", available at: https://mind.ua/openmind/20260808-rozvitok-pid-chas-vijni-5-golovnih-problem-ukrayinskogo-biznesu (Accessed 01 September 2024).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Economic Code of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (Accessed 11 September 2024).

4. State Statistics Service (2024), available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (Accessed 08 September 2024).

5. Debet-Kredyt (2023), "Classification of enterprises", available at: https://services.dtkt.ua/catalogues/other_dov/23-klasifikaciia-pidprijemstv (Accessed 10 September 2024).

6. Melnyk, T. (2023). "Ukrainian business in the conditions of war: current state, problems and ways to solve them", Zhurnal innovatsii ta staloho rozvytku. vol. 7 (3), available at: https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.07 (Accessed 01 September 2024).

7. Pankova, L.O. and Gutsalyuk, O.V. (2023), "Business activity in Ukraine under martial law", Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, vol. 6, pp. 220-223, available at: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.lsej.org.ua/6_2023/49.pdf (Accessed 11 September 2024).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "About accounting and financial reporting in Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text (Accessed 10 September 2024).

9. Natsionalnyi instytut stratehinchykh doslidzhen (2023), "Problems of the development of small and medium-sized businesses in Ukraine as the main source of jobs", available at: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-rozvytku-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-ukrayini-yak (Accessed 15 September 2024).

10. Svitlychna, A. V. Demyanenko, N. V. Haryaga, R. O. Vyshar, O. Yu. and Murlyan, M. V. (2023), "Activities of agricultural enterprises of Ukraine during martial law", Ahrosvit. vol. 19, pp. 68—73, available at: https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2208/2237 (Accessed 01 September 2024).

Стаття надійшла до редакції 07.11.2024 р.

УДК 659.1:338.48

Є. М. Арістаров,
к. т. н., доцент кафедри економічного проектування та маркетингу,
Придніпровський інститут ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом"
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-7052-2556
Л. А. Квятковська,
к. е. н., доцент кафедри економічного проектування та маркетингу,
Придніпровський інститут ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом"
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-9469-5143
О. Ф. Кришан,
к. е. н., доцент кафедри інформаційних технологій,
Придніпровський інститут ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом"
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-2967-0126

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.86

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ТОВАРНОГО РИНКУ

Y. Aristarov,
PhD in Technical Sciences, Prydniprovskyi Institute of Higher Education Institution
"Interregional Academy of Personnel Management"
L. Kviatkovska,
PhD in Economics, Prydniprovskyi Institute of Higher Education Institution
"Interregional Academy of Personnel Management"
O. Kryshan,
PhD in Economics, Prydniprovskyi Institute of Higher Education Institution
"Interregional Academy of Personnel Management"

INNOVATIVE APPROACHES TO THE OPTIMIZATION OF TRANSPORT LOGISTICS IN THE CONDITIONS OF THE MODERN COMMODITY MARKET

У статті здійснено комплексний аналіз сучасних підходів до оптимізації транспортної логістики в умовах динамічного товарного ринку. Основна увага зосереджена на інтеграції інноваційних технологій, таких як автоматизація, штучний інтелект та аналітика даних, для підвищення ефективності управління ланцюгами постачання. Розглянуто впровадження систем управління транспортом (TMS), які забезпечують вищу видимість і контроль над логістичними операціями, але виявлено недостатню інтеграцію TMS в існуючі інформаційні системи. Досліджено роль штучного інтелекту у прогнозуванні попиту, що дозволяє уникати перевантажень і дефіциту ресурсів. Оцінено важливість екологічної стійкості та зменшення вуглецевого сліду логістичних процесів. Виявлено недоліки в управлінні ризиками, що потребують розробки нових моделей. Стаття підкреслює необхідність подальших досліджень у сфері блокчейн-технологій та цифровізації, що дозволяють покращити управлінські рішення та обслуговування клієнтів.

This article presents a comprehensive analysis of contemporary approaches to optimizing transport logistics within a dynamic commodity market, emphasizing the integration of innovative technologies such as automation, artificial intelligence (AI), and data analytics. These advancements significantly enhance the efficiency of supply chain management. A primary focus is the implementation of Transport Management Systems (TMS), which provide greater visibility and control over logistics operations, thereby reducing transportation costs and improving customer service. However, challenges remain due to insufficient integration of TMS with existing information systems. Future research should address these integration issues to maximize TMS benefits. The role of AI in refining forecasting and planning processes is also examined. Machine learning algorithms allow for more accurate demand forecasting, helping to avoid resource overloads. Nevertheless, many enterprises face difficulties in implementing these solutions due to a lack of skilled personnel and necessary investments in technology, indicating the need for targeted training programs. The article further highlights the importance of environmental sustainability in logistics. While reducing the carbon footprint is crucial, the adoption of "green" technologies at the local level is still underexplored, creating opportunities for research into the effectiveness of environmental initiatives. Additionally, risk management is essential, as inadequate attention to risk assessment can lead to significant losses. Current approaches often overlook comprehensive risk management across all logistics stages, necessitating tailored models for individual enterprises. Collaboration among supply chain participants is crucial for enhancing logistics efficiency. However, the mechanisms of such collaboration and their impacts remain insufficiently studied, requiring further investigation. Also, optimizing transport logistics demands a holistic approach that incorporates advanced technologies, improved management practices, and active collaboration among all supply chain participants. This strategy will lower costs, enhance efficiency, and support sustainable development in today's dynamic market. Further research in this area can deepen our understanding of logistics processes and their role in maintaining competitiveness.

Ключові слова: транспортна логістика, інноваційні технології, штучний інтелект, управління ризиками, екологічна стійкість, співпраця в ланцюгах постачання.

Key words: transport logistics, innovative technologies, artificial intelligence, risk management, environmental sustainability, supply chain collaboration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний товарний ринок стикається з численними викликами, що виникають через глобалізацію, динамічні зміни в споживчих вподобаннях та технологічні інновації. У таких умовах оптимізація транспортної логістики стає ключовим чинником для забезпечення ефективності та конкурентоспроможності підприємств [1]. Інноваційні підходи до організації логістичних процесів не лише підвищують швидкість та якість обслуговування, але й сприяють зниженню витрат, що є критично важливим для успішного функціонування бізнесу в умовах економічних змін [2].

Впровадження нових технологій, таких як автоматизація, використання штучного інтелекту та аналітики даних, значно змінює традиційні моделі транспортної логістики. Це дозволяє компаніям оптимізувати маршрути, прогнозувати попит та управляти запасами з максимальною ефективністю. Крім того, інтеграція екологічних стандартів у процеси транспортної логістики сприяє не лише підвищенню екологічної свідомості підприємств, але й покращенню їх іміджу на ринку, що в умовах зростаючої конкуренції стає важливим фактором успіху.

Таким чином, дослідження інноваційних підходів до оптимізації транспортної логістики на сучасному товарному ринку є надзвичайно актуальним. Вивчення новітніх методів і технологій, що сприяють підвищенню ефективності логістичних процесів, дозволяє не лише забезпечити сталий розвиток підприємств, а й адекватно реагувати на виклики, пов'язані з мінливими ринковими умовами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На теперішній час науковою спільнотою активно досліджуються питання, пов'язані з оптимізацією транспортної логістики в умовах змін на товарному ринку. Значна увага приділяється використанню новітніх технологій, таких як автоматизація та цифровізація процесів. Зокрема, у роботах Кучмєєва та Ачкасова, присвячених впровадженню систем управління транспортом (TMS), підкреслюється, що ці системи значно покращують видимість ланцюга постачання та дозволяють знижувати витрати на транспортування [3, 4]. Водночас багато авторів зазначають, що недостатня інтеграція TMS з існуючими інформаційними системами підприємств залишається серйозною проблемою, що гальмує повну реалізацію їхнього потенціалу.

Важливим аспектом, який висвітлюється у роботі О. Хмелевського, є роль штучного інтелекту та аналітики даних у транспортній логістиці [5]. Дослідники вказують на те, що алгоритми машинного навчання можуть значно покращити прогнози попиту і оптимізацію маршрутів, проте багато компаній все ще не готові до їх впровадження через брак кваліфікованих кадрів та фінансових ресурсів. Це вказує на необхідність подальших досліджень у сфері підготовки фахівців, здатних впроваджувати ці інновації.

Ще однією важливою темою, що активно обговорюється, є екологічна стійкість у транспортній логістиці. Дослідження М. Саєнсус, С. Синиці та ін. аналізують вплив логістичних процесів на навколишнє середовище і пропонують рішення для зменшення вуглецевого сліду [6, 7]. Однак проблемою залишається недостатнє дослідження специфіки впровадження "зелених" технологій у транспортній логістиці на локальному рівні, що потребує більш детального аналізу.

Не менш важливим є питання управління ризиками у транспортній логістиці. Незважаючи на те, що останні публікації описують різні підходи до ідентифікації та управління ризиками [8], існує потреба в комплексних методах, які б враховували всі етапи логістичного процесу. Це передбачає створення моделей, що дозволяють своєчасно реагувати на ризики, проте таких досліджень ще не достатньо.

Таким чином, попри наявність численних досліджень на тему оптимізації транспортної логістики, зокрема, залишаються недостатньо розкритими питання інтеграції новітніх технологій та адаптації до сучасних викликів товарного ринку. Подальші дослідження в цих напрямках можуть суттєво покращити ефективність транспортної логістики та її роль у забезпеченні стабільного розвитку підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою цього дослідження є розробка та впровадження інноваційних підходів до оптимізації транспортної логістики в умовах сучасного товарного ринку, зокрема через аналіз новітніх технологій, методів управління ланцюгами постачання та екологічних стандартів, а також дослідження механізмів співпраці між учасниками логістичних процесів. Це включає в себе вивчення впливу автоматизації, штучного інтелекту та аналітики даних на ефективність логістичних операцій, а також виявлення і подолання існуючих бар'єрів для впровадження інновацій у галузі, з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств і забезпечення сталого розвитку товарного ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У рамках дослідження напрямів оптимізації транспортної логістики в динамічних умовах товарного ринку основну увагу, перш за все, доцільно приділити інноваційним технологіям, таким як автоматизація, штучний інтелект (ШІ) та аналітика даних. Їх інтеграція у логістичні процеси дозволить, на нашу думку, значно підвищити ефективність управління ланцюгами постачання.

Перше питання, що потребує детального розгляду, — це впровадження систем управління транспортом (TMS). Дані системи забезпечують більш високу видимість і контроль над логістичними операціями, що, в свою чергу, знижує витрати на транспортування і покращує обслуговування клієнтів. Дослідження показують, що компанії, які інтегрують TMS, можуть знизити витрати на транспортування на 10—15% завдяки оптимізації маршрутів та зменшенню простоїв. У той же час, залишається проблема недостатньої інтеграції TMS з існуючими ERP-системами, що обмежує їхній потенціал. Для розв'язання цієї проблеми рекомендується розробка модульних рішень, які можуть бути адаптовані до специфіки підприємств.

Другим важливим аспектом є роль штучного інтелекту у вдосконаленні процесів прогнозування та планування в транспортній логістиці, адже штучний інтелект та аналітика даних мають величезний потенціал у сфері оптимізації логістики. Використання алгоритмів машинного навчання дозволяє більш точно прогнозувати попит, що допомагає уникнути перевантажень і дефіциту ресурсів. Як показує практика, алгоритми машинного навчання можуть поліпшити прогнози попиту до 20 %. Зокрема, компанії, що впроваджують системи на основі штучного інтелекту, зможуть значно скоротити час обробки замовлень і підвищити задоволеність клієнтів. Водночас виявлено, що багато підприємств стикаються з труднощами у впровадженні таких рішень через брак кваліфікованих кадрів, що мають відповідні знання та навички, та необхідність інвестицій у технології. Це вимагає розробки нових програм навчання та підтримки для фахівців у галузі логістики.

Третім ключовим напрямом є питання екологічної стійкості в транспортній логістиці, яке стає все більш актуальним зважаючи на глобальні виклики, пов'язані з кліматичними змінами. Сучасні дослідження вказують на важливість зменшення вуглецевого сліду логістичних

процесів. Як свідчать отримані дані, оптимізація перевезень може зменшити викиди CO_2 на 25 %. Попри це, проблеми впровадження "зелених" технологій, зокрема недостатнє фінансування та брак інформації, заважають реалізації екологічних ініціатив. Крім того, незважаючи на прогрес у цій сфері, виявлено недостатньо широке поширення впровадження цих технологій на локальному рівні. Додамо, що дослідження, спрямовані на аналіз ефективності екологічних ініціатив у транспортній логістиці, мають великі перспективи, адже їх результати можуть стати суттєвим важелем підвищення інтенсивності їх впровадження "зелених" технологій.

Відзначимо критичну важливість роботи щодо управління ризиками в логістичних процесах з метою забезпечення їх стабільності. За нашими оцінками, недостатня увага до ідентифікації та оцінки ризиків може призводити до значних втрат для компаній. Зокрема, за нашими оцінками рівень таких втрат може досягати 30% доходів підприємств. Існуючі підходи часто не охоплюють всі етапи логістичного процесу, що вимагає розробки нових комплексних моделей управління ризиками, які б враховували специфіку кожного етапу логістичного процесу. Це допоможе підприємствам швидше реагувати на можливі загрози.

Актуальними, також, є питання співпраці між учасниками ланцюга постачання. Аналіз показує, що щільність взаємодії між постачальниками, перевізниками та споживачами здатна суттєво впливати на ефективність логістичних процесів. Дослідження свідчать, що підприємства, які активніше співпрацюють у рамках ланцюга постачання, знижують витрати на 10—15 % завдяки покращенню обміну інформацією. У той же час, механізми такої співпраці, а також, моделі оцінки їхнього впливу на результати роботи підприємств з метою виявлення найбільш ефективних практик вимагають більш глибокого опрацювання.

Окремо слід зазначити великий потенціал застосування технології блокчейн у сфері логістики, оскільки вона забезпечують прозорість, доступність і надійність інформації про вантажі та їхній статус у реальному часі. За нашими оцінками, використання блокчейну може знизити адміністративні витрати до 30% завдяки автоматизації документування та верифікації транзакцій. Незважаючи на це, впровадження блокчейну у логістичні процеси не має високих темпів, у тому числі, з причини недостатньої готовності учасників ринку до використання нових технологій.

Ще одним важливим напрямком є цифровізація транспортної логістики, яка передбачає впровадження систем моніторингу в реальному часі, що дозволяють відстежувати рух вантажів та стан транспортних засобів. Завдяки використанню датчиків та IoT, компанії можуть отримувати дані про стан вантажів, що позитивно впливає на управління запасами та обслуговування клієнтів. Це підвищує ефективність управлінських рішень і покращує якість обслуговування клієнтів. Водночас необхідною є інтеграція цих систем із традиційними методами управління для забезпечення їхньої ефективності.

Таким чином, можна стверджувати, що оптимізація транспортної логістики вимагає комплексного підходу, що включає в себе використання новітніх технологій, покращення управлінських практик та активну співпрацю між всіма учасниками ланцюга постачання. Це дозволить не лише знизити витрати та підвищити ефективність, але й сприяти сталому розвитку підприємств у сучасному динамічному товарному ринку.

Отже, результати дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до оптимізації транспортної логістики, що включає інтеграцію новітніх технологій, покращення управлінських практик і активну співпрацю між всіма учасниками ланцюга постачання. Це дозволить не лише знизити витрати та підвищити ефективність, але й забезпечити сталий розвиток підприємств у сучасному товарному ринку. Ці результати можуть слугувати основою для розробки нових стратегій оптимізації, що враховують специфіку сучасних викликів і потреб ринку. У майбутньому важливо зосередитися на дослідженні ефективності впровадження рекомендованих технологій у різних секторах економіки, щоб забезпечити їхню ширшу адаптацію та прийняття в умовах конкурентного середовища.

Подальші дослідження в цих напрямках можуть суттєво покращити розуміння логістичних процесів та їх роль у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У рамках цього дослідження проведено комплексний аналіз інноваційних підходів до оптимізації транспортної логістики в умовах сучасного товарного ринку, зокрема акцентуючи увагу на впровадженні новітніх технологій, які здатні підвищити ефективність управління ланцюгами постачання.

Проаналізовано сучасні підходи до оптимізації транспортної логістики, акцентуючи увагу на інтеграції інноваційних технологій, таких як системи управління транспортом (TMS), штучний інтелект (ШІ) та екологічні ініціативи. Результати свідчать, що ці технології здатні значно підвищити ефективність управління ланцюгами постачання, зменшуючи витрати і покращуючи обслуговування клієнтів. Проте, виявлені недоліки, такі як недостатня інтеграція TMS та брак кваліфікованих кадрів для впровадження ШІ, вказують на необхідність подальших досліджень у цих сферах.

Перспективи подальших досліджень включають вивчення методів інтеграції систем управління транспортом в існуючі інформаційні системи підприємств, а також розробку нових навчальних програм для підготовки фахівців у галузі логістики. Зважаючи на важливість екологічної стійкості, особливу увагу варто приділити аналізу ефективності впровадження "зелених" технологій на локальному рівні. Це відкриває нові можливості для досліджень, спрямованих на оцінку впливу екологічних ініціатив на витрати і загальну продуктивність компаній.

Також важливо провести подальші дослідження в галузі управління ризиками, що можуть виникати в процесах транспортування. Розробка нових моделей, що враховують специфіку різних підприємств і етапів логістичного процесу, дозволить значно покращити управлінські рішення і зменшити ймовірність виник-

нення збитків. Ключовими аспектами дослідження повинні стати механізми співпраці між учасниками ланцюга постачання, оскільки тісна взаємодія здатна суттєво підвищити ефективність всіх логістичних процесів.

Окремим напрямком є вивчення впровадження блокчейн-технологій у логістичних процесах, оскільки вони забезпечують прозорість і надійність інформації. Дослідження повинні зосередитися на подоланні правових та регуляторних бар'єрів, що заважають їхньому широкому впровадженню. Загалом, оптимізація транспортної логістики вимагає комплексного підходу, що об'єднує інноваційні технології, вдосконалення управлінських практик і активну співпрацю між усіма учасниками ланцюга постачання, що в кінцевому рахунку сприятиме сталому розвитку підприємств у динамічному товарному ринку.

Література:

1. Кобилинська Т. В. Світовий досвід статистичногооцінювання ефективності зеленої логістики. Проблеми економіки. 2019. No 4 (42). С. 209—215.

2. Руда М. В., Чиркова Ю. Л., Малиновська Ю. Б. Роль держави в підтримці експорту вітчизняної продукції та формуванні експортного бренду України наринках ЄС. Інфраструктура ринку. 2019. No 37. С. 78—87.

3. Кучмєєв О. О. Методи та засоби управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств. Проблеми економіки. 2018. No 22 (2). С. 55—59.

4. Ачкасова Л. М. Особливості цифрової трансформації транспортно-логістичної системи підприємства. Економіка транспортного комплексу. 2024. № 43. С. 211—224.

5. Хмелевський О. В. Перспективи цифрової трансформації міжнародної логістики. Вісник Хмельницького національного університету. 2019. № 6 (1). С. 189—194.

6. Синиця, С. М., Вакун, О. В., Данилишин, В. І. Управління ризиками у логістичній діяльності підприємства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2020. № 42. С. 78—83.

7. Саєнсус М. А. Логістика як складник стратегії сталого розвитку. Економіка і суспільство. 2018. № 17.С. 46—52.

8. Вітлінський В. В., Скіцько В. І. Концептуальні засади моделювання та управління логістичним ризиком підприємства. Проблеми економіки. № 4. 2016. С. 246—253.

References:

1. Kobylinska, T. V. (2019), "World Experience in Statistical Assessment of Green Logistics Efficiency", Problems of the Economy, vol. 4 (42), pp. 209—215.

2. Ruda, M. V., Chyrkova, Yu. L., and Malynovska, Yu. B. (2019), "The Role of the State in Supporting the Export of Domestic Products and Forming Ukraine's Export Brand in EU Markets", Market Infrastructure, vol. 37, pp. 78—87.

3. Kuchmyeyev, O. O. (2018), "Methods and Means of Risk Management in the Logistics Systems of Trading Enterprises", Problems of the Economy, vol. 22 (2), pp. 55—59.

4. Achkasova, L. M. (2024), "Features of DigitalTransformation in the Transport and Logistics System ofthe Enterprise", Transport Complex Economy, vol. 43, pp. 211—224.

5. Khmelevskyi, O. V. (2019), "Prospects for the DigitalTransformation of International Logistics", Bulletin of Khmelnytskyi National University, vol. 6 (1), pp. 189—194.

6. Synytsia, S. M., Vakun, O. V., and Danylyshyn, V. I.(2020), "Risk Management in Enterprise Logistics", Scientific Bulletin of the International Humanitarian-University, vol. 42, pp. 78—83.

7. Saiensus, M. A. (2018), "Logistics as a Component of Sustainable Development Strategy", Economy and Society, vol. 17, pp. 46—52.

8. Vitlinskyi, V. V., and Skitsko, V. I. (2016), "Conceptual Foundations for Modeling and Managing Enterprise Logistics Risk", Problems of the Economy, vol. 4, pp. 246—253.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2024 р.

УДК 331.108

О. В. Голубєв,
д. філос. з економіки, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту,
Академія праці, соціальних відносин і туризму
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-3600-1646

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.91

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

O. Holubiev,
PhD in Economics, Associated Professor of the Department of Enterprise Economics and Management, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

SUPPORTING HUMAN DEVELOPMENT IN WARTIME CONDITIONS

У статті досліджуються особливості забезпечення людського розвитку в умовах воєнного часу на основі сучасних наукових підходів. Розглянуто значення людського розвитку для відновлення суспільства в кризовий період, окреслено виклики та загрози, що впливають на фізичне, психологічне та соціально-економічне становище населення під час війни. Особливу увагу приділено ролі доступу до освіти, медичної допомоги, підтримки психічного здоров'я, соціальної інтеграції вимушених переселенців та сприянню економічної стабільності. Наголошено на важливості громадських та волонтерських ініціатив, які допомагають згуртувати суспільство й активно долучати його до відновлення. Окрім цього, виділені основні акценти розгляду поняття "забезпечення" ("supporting" (підтримка), "sustaining" (збереження), "facilitating" (сприяння), "fostering" (створення належних умов), "advancing" (активний прогрес), що дало змогу обгрунтувати послідовність самого забезпечення залежно від правильно розставлених акцентів. Висунуто припущення, що акценти забезпечення доцільно представити послідовністю, яку доповнюють результати попередніх цілей реалізації заходів забезпечення. Акцентовано, що чітка послідовність досить умовна, оскільки процес забезпечення багатогранний та вміщує всі ці акценти одночасно. Проте, аргументовано, що важливим є визначення відправною умовою підтримку спроможності людського розвитку. Такий авторський погляд дав змогу сформулювати напрями забезпечення людського розвитку, що включають збереження людських ресурсів та створення умов для майбутніх поколінь. У підсумку, автор пропонує рекомендації щодо заходів підтримки, які забезпечать належний рівень людського розвитку попри негативні наслідки військових дій. Обгрунтовано, що залишаються суттєві прогалини у дослідженні підтримки людського розвитку під час війни, зокрема питання стабільного забезпечення базових потреб, адаптації ринку праці та економіки до нових умов, а також інтеграції вимушених переселенців. Особливо актуальним є питання створення сталих умов для захисту психічного здоров'я, що потребує розвитку спеціальних програм реабілітації для ветеранів, дітей та дорослих, постраждалих від війни.

The article explores the specific aspects of ensuring human development in wartime conditions based on modern scientific approaches. It examines the significance of human development for societal recovery during crises, outlining the challenges and threats that affect the physical, psychological, and socio-economic well-being of the population in wartime. Special attention is given to the role of access to education, healthcare, mental health support, social integration of displaced persons, and economic stability. The importance of civic and volunteer initiatives, which help to unite society and actively involve it in recovery, is emphasized. Additionally, the main focuses of the concept of "ensuring" human development are highlighted, namely: "supporting," "sustaining," "facilitating," "fostering," and "advancing," which allows for a justification of the sequence of support based on appropriately prioritized goals. It is proposed that these focuses should be presented sequentially, complementing the outcomes of previous implementation goals. Although this sequence is acknowledged as conditional due to the multifaceted

nature of the support process, it is argued that starting with the condition of supporting human development capacity is critical. This approach enabled the author to formulate directions for supporting human development, which include the preservation of human resources and the creation of conditions for future generations. In conclusion, the author proposes recommendations for support measures that will ensure an adequate level of human development despite the adverse effects of military conflict. It is substantiated that significant gaps remain in the study of supporting human development during wartime, particularly regarding the stable provision of basic needs, adaptation of the labor market and economy to new conditions, and the integration of displaced persons. Especially pertinent is the issue of creating sustainable conditions for mental health protection, which requires the development of specialized rehabilitation programs for veterans, children, and adults affected by the war.

Ключові слова: людський розвиток; військовий стан; сталий розвиток; соціальна інтеграція; економічна стабільність; забезпечення.

Key words: human development; wartime conditions; sustainable development; social integration; economic stability; support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Війна — це явище, що кардинально змінює звичне життя суспільства, ставлячи під загрозу не лише територіальну цілісність і безпеку держави, а й фундаментальні права та можливості людей на розвиток. У таких умовах особливої важливості набуває збереження та примноження людського потенціалу, який є основою відновлення країни як під час, так і після завершення війни. Забезпечення людського розвитку в умовах війни стає не просто соціальною потребою, а національним пріоритетом, оскільки стійке майбутнє країни залежить від того, наскільки ефективно держава зможе підтримати своїх громадян у цей важкий час.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема забезпечення людського розвитку є однією з актуальних проблем незважаючи на рівень її опрацювання, оскільки це випливає з динаміки розвитку суспільства. Тому, ця проблема обговорюється науковцями та практиками досить активно впродовж тривалого періоду.

Серед основних загальновідомих теорій людського розвитку в контексті економічного розвитку найбільш відомими є "Теорія людського капіталу" (Теодор Шульц [1], Гері Беккер [2]), в якій людський капітал включає знання, навички та здоров'я людей, які є важливими для економічного розвитку. Автори доводять, що інвестиції в освіту та здоров'я значно підвищують продуктивність праці. Серед основних наукових поглядів щодо розкриття суті забезпечення людського розвитку з позицій його підтримки доцільно визначити "Теорію соціального розвитку" (Амартія Сен). В ній відомий вчений та Лауреат Нобелівської премії з економіки розкриває розвиток не лише як економічний, але й соціальний процес. Сен акцентує увагу на можливостях (capabilities) людей, тобто на їхній здатності здійснювати вибір і реалізовувати свої потенціали, що долає нерівність та сприяє добробуту суспільства [3—4]. На формування можливостей забезпечити людський розвиток впливають погляди представників "Теорії залежності" (Андре Гундер Франк [5], Іммануїл Валенштейн [6]), які визначають важливість розуміння геополітичних умов людського розвитку в країні через наявну економічну залежність, світ-систему, яка веде до нерівномірного розвитку країн "периферії", залежних від країн "центру".

В зазначених працях сформовані базові наукові засади для розуміння суті людського розвитку, основних чинників, які визначають рівень такого розвитку та можливі умови забезпечення. Проте, зміна середовища та умов в Україні, яка опинилась під збройною агресією, значною мірою впливає на переосмислення можливостей для забезпечення людського розвитку за таких умов. Тому насьогодні з'являються наукові дослідження з проблем розвитку людини з позицій впливу на неї факторів воєнного часу. Зазначені питання розкривають у своїх роботах українські дослідники Білецький О. [7], Карп'як М., Горбова Х. [8], Назарко С., Канцур І., Познанська І. [9], Ножов Е., Мигович В., Ганусич А. [10], Самборська О., Воскобійник С., Шевченко Д. [11]. Основні цілі людського розвитку визначені також у Стратегії людського розвитку, затвердженої Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021 [12].

Невирішені частини загальної проблеми. Попри грунтовний теоретичний аналіз, залишаються невирішені питання практичної реалізації підтримки людського розвитку під час війни, зокрема питання стабільного забезпечення базових потреб, адаптації ринку праці та економіки до нових умов.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є аналіз забезпечення людського розвитку в умовах війни, враховуючи наявні виклики, зокрема обмеження доступу до життєво важливих ресурсів, освіти, медичної допомоги та можливостей для соціальної інтеграції, а також формування рекомендацій щодо подолання цих проблем.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загалом, наукове обгрунтування концепції "людського розвитку" засноване на системному підході, який розглядає розвиток людини як багатогранний процес,

що включає розширення її можливостей і свобод, підвищення її добробуту та забезпечення права на повноцінне життя. Основою наукового підходу до розуміння людського розвитку є низка фундаментальних аспектів.

Перше. Під людським розвитком переважна більшість науковців розуміють не лише економічне зростання, а й розширення можливостей і свобод, необхідних для реалізації особистого потенціалу. Зокрема, це підходить до концепції Амартії Сена, який визначає розвиток як процес, що дає людині вибирати і здійснювати ті дії, які забезпечують її індивідуальне щастя і соціальний добробут. Підвищення рівня освіти, доступ до медичної допомоги та свобода у виборі професії чи життєвого шляху є ключовими компонентами цього підходу. Власне за дослідження питань бідності, голоду та нерівності, значний внесок у розвиток теорій соціального вибору, економіки добробуту та людського розвитку, Амартія Сен — індійський економіст і філософ став лауреатом Нобелівської премії з економіки 1998 року. У своїй ключовій теорії — теорія людського розвитку та концепція "можливостей" (capabilities) — Сен доводить, що людський розвиток слід вимірювати не лише економічними показниками, такими як ВВП, а й рівнем можливостей, які людина має для повноцінного життя. Його концепція "capabilities" підкреслює, що розвиток має забезпечити людям свободу вибору та можливості для самореалізації [3].

У книзі "Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation" (1981) [3] Сен показав, що голод часто виникає не через недостатність продовольства, а через проблеми розподілу ресурсів і політичні чинники. Він висунув теорію "прав на володіння" ("entitlement theory"), яка пояснює, як соціальні й економічні умови впливають на доступ людей до їжі, а отже забезпечуючи базові потреби розвитку.

Друге. Для наукового розуміння людського розвитку важливі показники, що відображають якість життя, зокрема, рівень освіти, доступ до охорони здоров'я, соціальна стабільність, економічні можливості й екологічне середовище. Індекс людського розвитку (ІЛР), запропонований ООН, поєднує очікувану тривалість життя, рівень освіченості та рівень доходу як головні показники, що дають змогу оцінити ступінь розвитку та порівнювати якість життя в різних країнах. Слід відмітити, що Амартія Сен був одним з авторів концепції Індексу людського розвитку (HDI), який використовує ООН як альтернативний показник добробуту країни, орієнтуючись на здоров'я, освіту та рівень життя, а не лише на економічні показники.

Третє. У науковому контексті людський розвиток враховує сталий розвиток, орієнтований на забезпечення потреб теперішнього покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь. Це включає збереження природних ресурсів, розвиток екологічної культури та етичне ставлення до природи та суспільства. Сталий розвиток є важливою складовою для забезпечення тривалої якості життя та добробуту людей у довгостроковій перспективі.

Четверте. Людський розвиток також включає забезпечення соціальної рівності та інтеграції, зменшення нерівності у доступі до ресурсів і можливостей. Соціальна рівність сприяє зменшенню конфліктів та створює умови для стабільного й гармонійного суспільного розвитку. З цієї точки зору людський розвиток включає боротьбу з бідністю, нерівністю в доходах і дискримінацією.

П'яте. Наукове розуміння людського розвитку також охоплює аспекти ментального і культурного збагачення. Це включає доступ до культурних ресурсів, самореалізацію особистості через творчість, здобуття знань і навичок для повноцінної участі в суспільному житті. Психологічне благополуччя та культура також є важливими складовими людського розвитку, адже формують основи для духовного зростання та гармонійного існування людини в суспільстві.

Таким чином, людський розвиток — це комплексний процес, який не обмежується тільки матеріальними аспектами, а охоплює фізичне, психологічне, соціальне та культурне благополуччя людини. Це наукове розуміння підкреслює значущість багатогранного підходу до розвитку людини як основи для формування стійкого і стабільного суспільства.

Варто також відмітити, що вже на теоретичному рівні з'ясування суті поняття "забезпечення" криється напрямок для розроблення відповідних заходів стосовно людського розвитку. Так, якщо розкривати поняття "забезпечення" через його переклад англійською мовою, навіть без занурення у глибинну суть цього процесу та теоретичні дискусії дослідників, маємо декілька варіантів такого перекладу. При цьому кожен варіант має трохи інше відтінкове значення, залежно від того, який акцент буде зроблено у цілях проведення дослідження:

1) "supporting", що означає надання підтримки, допомоги чи ресурсів, щоб людський розвиток міг тривати, незважаючи на виклики війни. Такий варіант акцентує на тому, що розвиток потребує допомоги, коли обставини важкі;

2) "sustaining" означає підтримання наявного рівня чи безперервність процесу. Такий варіант припускає, що головна мета — зберегти людський розвиток на рівні, який вже був досягнутий, аби запобігти регресу;

3) "facilitating" означає сприяння, полегшення процесу. Це підкреслює, що, попри складнощі, існують певні засоби чи стратегії, які допомагають розвитку продовжуватися;

4) "fostering" акцентує на створенні умов і середовища, яке сприяє розвитку. Цей варіант говорить про турботу і створення сприятливих умов для людського розвитку, незважаючи на труднощі;

5) "advancing" підкреслює активний прогрес і просування вперед. Це припускає, що навіть під час війни є можливість зробити крок уперед у розвитку, хоча це може вимагати значних зусиль;

6) "ensuring" вказує на обов'язковість і цілісність процесу, спрямованого на довготривале збереження умов, що дозволяють людському розвитку тривати попри виклики, зокрема військового часу та сприяє недопущенню негативних тенденцій на майбутнє.

Залежно від контексту і бажаного акценту можна обрати варіант, який краще відображає авторську позицію, його бачення та ідею.

Доцільно зважити, що послідовність самого забезпечення залежить від правильно розставлених ак-

центів. Можна припустити, що акценти забезпечення доцільно представити послідовністю, що доповнює результати попередніх цілей реалізації заходів забезпечення:

"supporting" (підтримка) → "sustaining" (збереження) → "facilitating" (сприяння) → "fostering" (створення належних умов) → "advancing" (активний прогрес) → "ensuring" (убезпечення).

Звісно, що така послідовність досить умовна, оскільки процес забезпечення багатогранний та вміщує всі ці акценти одночасно. Проте, важливим є визначення відправною умовою підтримку спроможності людського розвитку.

Саме тому, для даної статті було обрано один із цих варіантів, який найбільшою мірою корелюється з метою дослідження і означає надання підтримки людському розвиткові попри всі негативи військового часу, тобто саме "supporting". Однак, на наше переконання саме цей акцент щодо сутності забезпечення є визначальним та відправним за значенням реалізованих заходів. І, залежно від успішності заходів в такому акценті забезпечення буде змога не лише стримати регрес, але й досягнути активного прогресу людського розвитку всупереч негативним воєнним впливам.

Реалізація основних заходів забезпечення в контексті підтримки людського розвитку пов'язана зі здійсненням низки важливих заходів.

Перш за все, важливо забезпечити основні потреби населення, такі як безпека, здоров'я та освіта. У часи війни ресурси значно обмежені, тому важливо оптимізувати їх розподіл таким чином, щоб кожен громадянин мав доступ до необхідних послуг. Особливої уваги потребують діти та молодь, які формують майбутнє країни. Доступ до якісної освіти навіть у складних умовах забезпечить можливість новому поколінню не втратити знання та навички, необхідні для відновлення країни після завершення бойових дій. Гуманітарна допомога, медична підтримка та онлайн-освітні програми стають життєво необхідними для підтримки людського розвитку в таких умовах.

За даними ООН, через війну в Україні понад 5,7 мільйона дітей були змушені припинити навчання або перейшли на дистанційну форму, що ускладнило доступ до якісної освіти [13]. ЮНІСЕФ зазначає, що з початку війни пошкоджено або зруйновано понад 3000 навчальних закладів, а близько 40% шкіл на прифронтових територіях взагалі не мають можливості функціонувати у звичному режимі [14]. Така ситуація значно знижує якість освіти та впливає на перспективи дітей і молоді щодо подальшого розвитку.

Крім того, війна вимагає адаптації ринку праці та економіки, що дозволить забезпечити зайнятість та можливості для професійного зростання населення. Відновлення інфраструктури, залучення інвестицій та розвиток інноваційних проєктів можуть стати каталізаторами для підтримки економіки, створюючи нові робочі місця та відкриваючи перспективи для громадян. Підтримка малого і середнього бізнесу також відіграє важливу роль, оскільки підприємці здатні швидко адаптуватися до нових реалій та підтримувати економічну активність у регіонах, що зазнали меншого руйнування.

Внаслідок війни економіка України зазнала масштабних втрат: за оцінками Світового банку, безробіття досягло рівня 35%, що призвело до збільшення рівня бідності більш ніж удвічі — з 18% до 37% [15]. Втрата робочих місць та зниження економічної активності впливають на рівень життя мільйонів українців, обмежуючи їхні можливості для самореалізації та розвитку.

Вимушена міграція та мобілізація частини населення призводять до скорочення виробництва та позбавлення тилу можливості самостійно виробляти необхідну продукцію для захисту країни і забезпечення населення базовими продуктами, для зменшення залежності країни від іноземних партнерів. За аналітичними оцінками, для повноцінного відновлення економіки, необхідно залучити додатково 8,6 мільйона працівників упродовж наступних десяти років, щоб досягти продуктивності довоєнного періоду, і це без урахування необхідності відновлювальних робіт по країні [16; 17].

Психологічна підтримка та соціальна інтеграція вимушених переселенців та тих, хто залишився у прифронтових зонах, є ключовими для забезпечення людського розвитку. Травматичні події можуть призвести до серйозних проблем із психічним здоров'ям, тому необхідно створювати програми підтримки для ветеранів, біженців та інших постраждалих. Важливо, щоб такі програми охоплювали доступ до психологічних консультацій, можливість реабілітації та підтримку інтеграції в нових громадах, що допоможе людям повернутися до продуктивного життя та знову стати частиною суспільства.

Війна призвела до серйозних проблем у сфері охорони здоров'я: за даними ВООЗ, понад 2000 закладів охорони здоров'я в Україні були зруйновані або пошкоджені з початку війни. Крім того, майже 15 мільйонів людей потребують медичної допомоги, включно з психічною підтримкою, оскільки війна значно підвищила рівень посттравматичних стресових розладів (ПТСР), депресії та тривожності. ВООЗ зазначає, що лише 35% людей з ПТСР мають доступ до спеціалізованої допомоги, що обмежує можливості для відновлення і подальшого розвитку [13].

Війна створила серйозні екологічні загрози: за даними досліджень щодо захисту довкілля та природних ресурсів України, бойові дії призвели до значного забруднення повітря, води та грунтів, зокрема в зонах активних бойових дій на сході країни. Тільки відомі забруднення річок оцінюються в збитки понад 1,35 мільярда доларів США. Такі масштаби екологічних втрат створюють довготривалі проблеми для здоров'я і життя людей, а також ускладнюють доступ до природних ресурсів для майбутніх поколінь [13].

Нарешті, для ефективного забезпечення людського розвитку в умовах війни необхідно підтримувати громадянське суспільство та волонтерські ініціативи. Саме громадські організації та волонтери здатні оперативно реагувати на виклики та допомагати у вирішенні нагальних проблем, надаючи підтримку тим, хто найбільше її потребує. Зміцнення громадянського суспільства сприяє згуртованості нації та забезпечує можливість громадянам активно брати участь у відбудові країни. Така взаємодія держави та суспільства є основою для відновлення людського потенціалу та досягнення сталого розвитку, навіть попри важкі обставини війни.

Таким чином, наведені аргументи підтверджують серйозний негативний вплив війни на людський розвиток і наголошують на необхідності комплексної підтримки для відновлення постраждалих секторів суспільства.

Забезпечення людського розвитку в умовах війни є надзвичайно складним, але надзвичайно важливим завданням. Незважаючи на всі виклики, зосередження на підтримці базових потреб, економічної стійкості, психологічної допомоги та розвитку громадянського суспільства є ключем до відновлення країни. Створення стратегії для довгострокового розвитку дозволить Україні зберегти й розвинути людський потенціал, заклавши основу для стабільного та процвітаючого майбутнього. В умовах кризи кожен крок у підтримці людського розвитку наближає суспільство до побудови сильної, згуртованої й готової до нових викликів держави.

У таблиці 1 наведені заходи, реалізація яких дає змогу забезпечити людський розвиток в умовах війни в Україні, включаючи пропозиції щодо органів, які можуть їх здійснювати саме у аспекті "підтримки" такого розвитку як первинної крапки відліку такого розвитку на майбутній період відновлення.

Таблиця 1. Заходи забезпечення людського розвитку в умовах війни в Україні

Сфера та заходи	Опис заходу	Приблизні витрати та можливі джерела фінансування
1	2	3
Освіта		
Дистанційне навчання та онлайн-платформи	Забезпечення доступу до якісної освіти через онлайн-платформи для дітей у прифронтових зонах та ВПО	1-2 млрд грн на забезпечення онлайн-освіти та освітніх центрів (Державний бюджет, донорські гранти, фонди ЮНІСЕФ)
Освітні центри для ВПО	Створення освітніх хабів для дітей-переселенців у безпечних областях для підтримки навчання і соціальної адаптації	
Охорона здоров'я		
Мобільні медичні бригади	Організація мобільних клінік для надання медичної допомоги в прифронтових і важкодоступних зонах	3-4 млрд грн на мобільні бригади та реабілітаційні програми (ВООЗ, державні фонди, гуманітарна допомога, програми підтримки від ЄС)
Психологічна підтримка та реабілітація	Програми підтримки психічного здоров'я, реабілітаційні центри для ветеранів, ВПО та населення, що зазнало травм	
Економічний розвиток		
Підтримка малого бізнесу	Фінансування, гранти та податкові пільги для малих підприємств у безпечних регіонах для створення робочих місць	2-3 млрд грн на гранти та перепідготовку працівників (Світовий банк, МВФ, підтримка від ЄС, українські банки з державною підтримкою)
Перепідготовка працівників	Програми перепідготовки для внутрішньо переміщених осіб і військових для адаптації до цивільного ринку праці	
Соціальний захист		
Підтримка ВПО та соціальна інтеграція	Забезпечення житлом, програмами соціальної адаптації та допомоги для ВПО для сприяння їхній інтеграції в нових громадах	1-1,5 млрд грн на житлову підтримку та соціальну інтеграцію (Державний бюджет, програми ООН, місцеві бюджети)
Розвиток волонтерських ініціатив	Створення умов для підтримки волонтерських ініціатив: надання ресурсів та забезпечення безпеки	
Інфраструктура та екологія		
Відбудова житла та інфраструктури	Програми швидкої відбудови житла, доріг, комунікацій та критичної інфраструктури на постраждалих територіях	5-7 млрд грн на відбудову та відновлення довкілля (Фінансування від міжнародних фінансових установ, ЄБРР, «Фонд відновлення України», екологічні гранти)
Зменшення шкоди навколишньому середовищу	Очищення забруднених територій, заходи з відновлення грунтів, лісів та водних ресурсів у районах бойових дій	

Джерело: сформовано автором.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, війна призводить до складних та довготривалих наслідків, що унеможливлюють або серйозно обмежують людський розвиток як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Це вимагає від держави та міжнародного співтовариства стратегічної підтримки для відновлення умов, які дозволять відновити людський потенціал, зруйнований війною.

Література:

1. Schultz T. W. Investment in Human Capital // The American Economic Review. 1961. Vol. 51, No.1. pp. 1—17. URL: https://www.scribd.com/doc/294809909/Schultz-Investment-in-Human-Capital (дата звернення: 30.10.2024).

2. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. 3rd ed. — Chicago: The University of Chicago Press, 412 p. URL: https://www.nber.org/books-and-chapters/human-capital-theoretical-and-empirical-analysis-special-reference-education-third-edition (дата звернення: 30.10.2024).

3. Sen A. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. — Oxford: Clarendon Press, 1981. DOI: https://doi.org/10.1093/0198284632.001.0001.

4. Sen A. Development as Freedom. — Oxford; New York: Oxford University Press, 1999. — 366 p.

5. Frank A. G. Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil. — New York, 1967. 298 p. URL: https://read.dukeupress.edu/hahr/article/48/3/453/157620/Capitalism-and-Underdevelopment-in-Latin-America (дата звернення: 30.10.2024).

6. Wallerstein I. The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. — Berkeley: University of California Press, 1974.

7. Білецький О. В. Використання людського капіталу в умовах війни: управлінський аспект. Економіка і організація управління. 2024. № 2 (54). DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14.

8. Карп'як М. О., Горбова Х. В. Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу

розвитку регіонів України в умовах російської агресії. Регіональна економіка. 2022. № 2. С. 57—62. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-6.

9. Назарко С., Канцур І., Познанська І. Управління людським капіталом в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 41. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32.

10. Ножов Е. М., Мигович В. П., Ганусич А. В. Моніторинг людського розвитку в регіоні: поточна та стратегічна компоненти. Економічний простір. 2024. № 191. С. 200—204. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-32.

11. Самборська О., Воскобійник С., Шевченко Д. Збереження людського потенціалу в умовах війни. Економіка та суспільство. 2023. № 50. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію людського розвитку". Указ Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text (дата звернення: 25.10.2024).

13. Серія аналітичних довідок ООН. — Організація Об'єднаних Націй, Україна. URL: http://surl.li/zhyctu (дата звернення: 25.10.2024).

14. Огляд гуманітарної ситуації № 41, І півріччя 2024. — ЮНІСЕФ: вебсайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/documents/огляд-гуманітарної-ситуації-по-41-і-півріччя-2024 (дата звернення: 30.10.2024).

15. World Development Indicators. Data Catalog. The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator (дата звернення: 29.10.2024).

16. Ливч Д., Ященко Я. Людський капітал України та розвиток бізнесу: як зберегти та примножити? Економічна правда. 18 січня 2024 р. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/ (дата звернення: 25.10.2024).

17. Нагаєвщук А. Як людський капітал сприятиме повоєнному відновленню України. Накипіло. 27 Січня, 2024. URL: https://nakypilo.ua/teksty/suspilstvo/yak-liudskyi-kapital-spryiatyme-povoiennomu-vidnovlenniu-ukrainy/ (дата звернення: 30.10.2024).

References:

1. Schultz, T.W. (1961), "Investment in Human Capital", The American Economic Review, vol. 51, no. 1, pp. 1—17, available at: https://www.scribd.com/doc/294809909/Schultz-Investment-in-Human-Capital (Accessed 30 Oct 2024).

2. Becker, G.S. (1993), Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education, 3rd ed., The University of Chicago Press, Chicago, USA, available at: https://www.nber.org/books-and-chapters/human-capital-theoretical-and-empirical-analysis-special-reference-education-third-edition (Accessed 30 Oct 2024).

3. Sen, A. (1981), Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation, Oxford University Press, Oxford, UK. DOI: https://doi.org/10.1093/019828-4632.001.0001.

4. Sen, A. (1999), Development as Freedom, Oxford University Press, Oxford, UK.

5. Frank, A.G. (1967), Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil, Monthly Review Press, New York, USA, available at: https://read.dukeupress.edu/hahr/article/48/3/453/157620/Capitalism-and-Underdevelopment-in-Latin-America (Accessed 30 Oct 2024).

6. Wallerstein, I. (1974), The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, University of California Press, Berkeley, USA.

7. Biletskyi, O.V. (2024), "Use of Human Capital in Wartime: A Management Aspect", Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, [Online], vol. 2 (54), DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14.

8. Karpiak, M.O., and Horbova, K.V. (2022), "Preservation of Human Potential as a Key Strategic Resource for Regional Development in Ukraine under Russian Aggression", Rehionalna ekonomika, vol. 2, pp. 57—62. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-6.

9. Nazarko, S., Kantsur, I., and Poznanska, I. (2022), "Human Capital Management during Wartime", Ekonomika ta suspilstvo, [Online], vol. 41. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32.

10. Nozhov, E.M., Myhovych, V.P., and Hanusych, A.V. (2024), "Monitoring of Human Development in the Region: Current and Strategic Components", Ekonomichnyi prostir, vol. 191, pp. 200—204. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-32.

11. Samborska, O., Voskobiinyk, S., and Shevchenko, D. (2023), "Preservation of Human Potential during Wartime", Ekonomika ta suspilstvo, [Online], vol. 50. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19.

12. President of Ukraine (2021), Decree "On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of 14 May 2021 "On the Human Development Strategy", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text (Accessed 30 Oct 2024).

13. United Nations (2024), "Analytical Brief Series on Ukraine", available at: http://surl.li/zhyctu (Accessed 30 Oct 2024).

14. UNICEF (2024), "Humanitarian Situation Overview No. 41, First Half of 2024", available at: https://www.unicef.org/ukraine/documents/огляд-гуманітарної-ситуації-по-41-і-півріччя-2024 (Accessed 30 Oct 2024).

15. The World Bank (2024), "World Development Indicators, Data Catalog", available at: https://data.worldbank.org/indicator (Accessed 30 Oct 2024).

16. Livch, D., and Yashchenko, Ya. (2024), "Ukraine's Human Capital and Business Development: How to Preserve and Multiply?", Ekonomichna Pravda, [Online], 18 January, available at: https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/.

17. Nahaievshchuk, A. (2024), "How Human Capital Will Aid Postwar Reconstruction in Ukraine", Nakypilo [Online], 27 January, available at: https://nakypilo.ua/teksty/suspilstvo/yak-liudskyi-kapital-spryiatyme-povoiennomu-vidnovlenniu-ukrainy/ (Accessed 30 Oct 2024).

Стаття надійшла до редакції 02.11.2024 р.

УДК 339.564

Ю. М. Зеленін,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської та страхової справи,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9565-336X

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.97

СТІЙКИЙ РОЗВИТОК МЕТАЛУРГІЇ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗАМКНУТОГО ЦИКЛУ

Y. Zelenin,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF METALLURGY IN THE CONTEXT OF ESTABLISHING A CLOSED CYCLE ECONOMY

У статті проведено зіставлення теорій сталого розвитку, "зеленої" економіки та економіки замкнутого циклу. Теорія стійкого розвитку значною мірою орієнтується на встановлення балансу між економічною, соціальною та екологічною складовими, тоді як "зелена" економіка акцентує увагу на ефективному використанні природного капіталу, його збереженні та відтворенні, а також примноженні. При цьому економіка замкнутого циклу орієнтована на зведення до мінімуму споживання первинних ресурсів та кількості утворених відходів та емісій.

Охарактеризовано основні напрями перетворення політики розвитку металургії в Україні: комплексна модернізація виробничо-технологічних процесів лише на рівні системоутворюючої національної металургії; залучення вторинних ресурсів (відходів виробництва, залишків збагачення та ін.) до господарського обігу. Саме ці напрями і лежать в основі економіки замкнутого циклу, що наголошує на їхній найважливішій ролі.

Відповідно до трактування ЄС, негативні фактори — це будь-які фактори, пов'язані з виробничо-господарською діяльністю металургійних підприємств, які можуть мати негативний (негативний) вплив на стійкість екосистем. Визначено інструменти та механізми, які використовуються ЄС у сфері переходу до економіки замкнутого циклу.

Зроблено висновок, що Україна має суттєвий потенціал у межах можливостей переходу до економіки замкнутого циклу. Щодо забезпечення можливостей реалізації такого переходу звернено увагу на здійснення наступних важливих напрямків:

1) стимулювання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, орієнтованих на розробку високотехнологічних ресурсоефективних технологій (залучення інститутів розвитку, надання субсидій, бюджетного фінансування);

2) активізація процесу переходу до інноваційних технологій, розробка програм підвищення ресурсної ефективності, формування цільових індикаторів та посилення контролю за їх виконанням);

3) розробка системи релевантних показників для постановки вимірних завдань формування економіки замкнутого циклу та моніторингу їх вирішення;

4) розробка системи раціональних державних закупівель (переважно мають володіти компанії, що працюють відповідно до принципів економіки замкнутого циклу);

5) вдосконалення законодавства в галузі переходу до принципів економіки замкнутого циклу, встановлення взаємозв'язку конкретних заходів та заходів;

6) забезпечення ефективної взаємодії між наукою, державою та металургійними підприємствами в рамках ресурсно-технологічної модернізації металургії;

7) підвищення доступності та якості даних та відомостей про ресурсну та екологічну ефективність національної металургії.

The article compares the theories of sustainable development, "green" economy and circular economy. The theory of sustainable development largely focuses on establishing a balance between economic, social and environmental components, while the "green" economy emphasizes the effective use of natural capital, its preservation and reproduction, as well as its multiplication. At the same time, the closed-loop economy is focused on minimizing the consumption of primary resources and the amount of generated waste and emissions.

The main directions of transformation of the metallurgy development policy in Ukraine are characterized: complex modernization of production and technological processes only at the level of system-forming national metallurgy; attraction of secondary resources (production waste, enrichment residues, etc.) to economic circulation. It is these areas that underlie the economy of a closed cycle, which emphasizes their most important role. According to the interpretation of the EU, negative factors are any factors related to the production and economic activity of metallurgical enterprises, which may have a negative (negative) impact on the sustainability of ecosystems.

The tools and mechanisms used by the EU in the sphere of transition to a closed cycle economy are defined. It was concluded that Ukraine has significant potential within the possibilities of transition to a closed cycle economy. Regarding the provision of opportunities for the implementation of such a transition, attention was paid to the implementation of the following important areas:

1) stimulation of research and development works focused on the development of high-tech resource-efficient technologies (involvement of development institutes, provision of subsidies, budget funding);

2) activation of the process of transition to innovative technologies, development of resource efficiency improvement programs, formation of target indicators and strengthening of control over their implementation);

3) development of a system of relevant indicators for establishing measurable tasks of forming a closed-loop economy and monitoring their solution;

4) development of a system of rational public procurement (predominantly owned by companies operating in accordance with the principles of a closed cycle economy);

5) improvement of legislation in the field of transition to the principles of closed-loop economy, establishment of interconnection of specific measures and measures;

6) ensuring effective interaction between science, the state and metallurgical enterprises within the framework of resource-technological modernization of metallurgy;

7) increasing the availability and quality of data and information on the resource and environmental efficiency of the national metallurgy.

Ключові слова: економіка замкнутого циклу, металургія, стійкий розвиток металургії.
Key words: closed cycle economy, metallurgy, sustainable development of metallurgy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Базисом побудови нової політики розвитку металургії має стати цілісна система принципів, норм і правил у галузі промислових правовідносин, націлених на досягнення сталого балансу економічних, екологічних та соціальних аспектів. В Україні її система регулювання у сфері промислових правовідносин вже почала розвиватися у процесі початку технологічного нормування. Стійкий розвиток металургії неможливий без дотримання таких ключових принципів, як удосконалення ресур-

сної та екологічної ефективності виробництва, підвищення технологічної складності промислового розвитку, використання нефінансових інструментів мотивації та інформаційна відкритість у сучасному цифровому суспільстві. У якості одного з визначальних принципів також було зазначено необхідність формування принципово нової системи — економіки замкнутого циклу.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Для розробки та реалізації на практиці ефективної моделі переходу країни до економіки замкнутого циклу необхідно сформувати цілісні уявлення про цю систему, визначити потенційні переваги та недоліки її впровадження. Вперше про необхідність переходу до економіки замкнутого циклу заговорили ще на рубежі 1960-х рр., що було пов'язано з трансформацією світової економічної системи з індустріальної в постіндустріальну. Змінювалися пріоритети та підходи до організації виробництв, домінуючу роль набули процеси, пов'язані з технічним та технологічним прогресом. Теорія економіки замкнутого циклу сформувалася з кінця двох наук — економіки та екології. При цьому екологічним аспектам спочатку приділяли значну увагу. Так, у 1966 р. К. Боулдінг висунув теорію про те, що на Землі немає необмежених ресурсів, з чого випливав висновок, що суспільство має знайти своє місце в економічній системі, що характеризується замкнутими циклами речовини та енергії. Згодом концепція набула більш економічного характеру, що було пов'язано з спробами вчених та економістів оцінити потенційні комерційні ефекти, що складаються за умови впровадження маловідходних, чистіших технологій. логій, створення замкнутих виробництв, залучення вторинних ресурсів у господарський оборот.

Таблиця 1. Підходи до визначення економіки замкнутого циклу

Автори	Рік	Визначення
The Waste and Resources Action Programme	2004	Тип економіки, протилежний традиційній лінійній економіці
Л. Хенс	2007	Діяльність з виробництва та споживання економічних благ, в основі якої лежить принцип ресурсозбереження
Y. Geng	2008	Формування виробництв на основі замкнутого циклу матеріальних потоків, що перетворюють економічну систему загалом
W. Jiao, F. Boons	2014	Концепція, що охоплює процеси повторного використання та переробки вторинних ресурсів з метою створення замкнутих циклів
A. Murray	2015	Економічна модель, в якій процеси ресурсозабезпечення та виробництва плануються, виходячи з цілей максимізації добробуту населення та підвищення ефективності функціонування екосистем, що сформувалися
S. Sauve, S. Bernard	2016	Модель виробництва та споживання товарів, що здійснюється через замкнуті цикли потоків матеріальних ресурсів
J. Korhonen	2018	Тип економіки, у якому відбувається суттєве скорочення матеріальних потоків проти традиційної економіки лінійного типу

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ

Розвинути ключові засади формування стійкого розвитку металургії у контексті становлення економіки замкнутого циклу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Основні напрями перетворення політики розвитку металургії в Україні можна охарактеризувати так:

1) комплексна модернізація виробничо-технологічних процесів лише на рівні системоутворюючої національної металургії;

2) залучення вторинних ресурсів (відходів виробництва, залишків збагачення та ін.) до господарського обігу. Саме ці напрями і лежать в основі економіки замкнутого циклу, що наголошує на їхній найважливішій ролі.

Нині існує безліч підходів до визначення сутності поняття "економіка замкнутого циклу", що відбивають різні принципи та функціональні основи цієї категорії (табл. 1).

Таблиця 2. Інструменти та механізми, які використовуються ЄС у сфері переходу до економіки замкнутого циклу

Сфера	Приклади
Регулювання	- Розробка планів та конкретних заходів із зазначенням цільових індикаторів щодо впровадження економіки замкнутого циклу. - Запровадження стандартів та нормативів, що регулюють виробництво готової продукції (вимоги до сертифікації, обмеження обігу хімічних речовин). - Підвищення контролю за сферою поводження з відходами.
Економічні інструменти (стимулювання)	- Введення системи стимулів для споживачів (зниження ПДВ на продукцію, виготовлену відповідно до принципів економіки замкнутого циклу). - Перенесення податкового навантаження з робочої сили на ресурси (так використовується податок на використання звалищ). - Здійснення фінансової підтримки бізнесу (надання фінансових гарантій, субсидій).
Розвиток НДДКР	- Здійснення масштабних проектів та реалізація науково-дослідних програм, присвячених проблематиці переходу до економіки замкнутого циклу (програма Європейського співробітництва в галузі науки та технологій (COST) та ін.)
Система державних закупівель	- Залучення державних інвестицій в об’єкти економіки замкнутого циклу (прикладами таких об’єктів можуть бути підприємства, що займаються збиранням, сортуванням та утилізацією відходів, вторинною переробкою ресурсів та інші). - Законодавче затвердження та реалізація системи раціональних державних закупівель (прикладом у цьому ключі може бути досвід Німеччини, Данії, Нідерландів).
Інформованість	- Забезпечення вільної комунікації між металургійними підприємствами та суспільством. - Створення спеціальних платформ для ділового співробітництва та обміну інформацією (як приклад можна назвати Альянс з пошуку рішень у галузі економіки замкнутого циклу, ACES). - Створення майданчиків для технічної підтримки бізнесу у формі консультації та навчання. - Формування системи просвітницьких ініціатив з питань та проблем «зеленого» зростання.

Основні положення теорії економіки замкнутого циклу часто порівнюють із принципами сталого розвитку та "зеленої" економіки [1]. Однак, незважаючи на наявність схожих цілей та завдань, ці теорії мають і певні відмінності. Так, концепція сталого розвитку більшою мірою орієнтується на встановлення балансу між економічною, соціальною та екологічною складовими. Щодо "зеленої" економіки, то в даному випадку акцент зміщений на користь ефективного використання природного капіталу, його відтворення та примноження в умовах зростаючих потреб ринків та збільшення ймовірності виникнення екологічних ризиків [2, 3]. Економіка замкнутого циклу орієнтована на зведення до мінімуму споживання первинних ресурсів та кількості утворених відходів. Також до її головних завдань належать збереження та примноження наявного природного капіталу, оптимізація використання ресурсів, що залучаються до процесів виробництва та споживання, та підвищення ефективності промислових систем шляхом виключення негативних зовнішніх факторів.

Відповідно до трактування ЄС, негативні фактори — це будь-які фактори, пов'язані з виробничо-господарською діяльністю металургійних підприємств, які можуть мати негативний (негативний) вплив на стійкість екосистем. Інструменти та механізми, які використовуються ЄС у сфері переходу до економіки замкнутого циклу, наведено в табл. 2.

Важливо відзначити системність заходів і заходів, що реалізуються в Європі. Прийняття окремих положень у контексті початку економіки замкнутого циклу неможливо. Досягнення сталого розвитку металургії потребує перегляд як питань регулювання, так і проблем, пов'язаних зі стимулюванням підприємств до впровадження нових технологій, збереження ресурсного потенціалу. При цьому, як свідчить європейська практика, неможливо змінити лише сферу виробництва — необхідно вносити відповідні перетворення й у сферу споживання: формувати систему раціональних державних закупівель; мотивувати потенційних споживачів до вибору продукції, випуск якої здійснюється за умов дотримання принципів економіки замкнутого циклу; підвищувати рівень поінформованості суспільства про зміни, що відбуваються в контексті розвитку "зеленого" вектора.

ВИСНОВКИ

Можна зробити висновок, що для України реалізація принципів сталого економічного розвитку металургії може стати основою становлення економіки замкнутого циклу, а основним інструментом такого переходу покликана стати нова промислова політика. Тим не менш, для впровадження принципів економіки замкнутого циклу потрібно внести суттєві зміни до чинної економічної системи, повністю переглянути підходи до організації виробничо-технологічних процесів, змінити саму культуру взаємодії у сфері виробництва та споживання.

Вважається, що Україна має суттєвий потенціал у межах можливостей переходу до економіки замкнутого циклу. Щодо забезпечення можливостей реалізації такого переходу варто звернути увагу на здійснення наступних важливих напрямках:

1) стимулювання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, орієнтованих на розробку високотехнологічних ресурсоефективних технологій (залучення інститутів розвитку, надання субсидій, бюджетного фінансування);

2) активізація процесу переходу до інноваційних технологій, розробка програм підвищення ресурсної ефективності, формування цільових індикаторів та посилення контролю за їх виконанням);

3) розробка системи релевантних показників для постановки вимірних завдань формування економіки замкнутого циклу та моніторингу їх вирішення;

4) розробка системи раціональних державних закупівель (переважно мають володіти компанії, що працюють відповідно до принципів економіки замкнутого циклу);

5) вдосконалення законодавства в галузі переходу до принципів економіки замкнутого циклу, встановлення взаємозв'язку конкретних заходів та заходів;

6) забезпечення ефективної взаємодії між наукою, державою та металургійними підприємствами в рамках ресурсно-технологічної модернізації металургії;

7) підвищення доступності та якості даних та відомостей про ресурсну та екологічну ефективність національної металургії.

Комплексна реалізація зазначених напрямків дозволить забезпечити сталий розвиток металургії у довгостроковій перспективі та збільшити доступність невідновлюваних ресурсів, необхідних для розвитку економіки країни загалом.

Література:

1. Амоша О. І., Нікіфорова В. А. Місце та роль металургії України на глобальному металоринку у 2013—2018 рр. Вісник економічної науки України. 2020. № 1 (38). С. 27—35.

2. Венгер В. В., Романовська Н. І., Чижевська М. Б. Тенденції та вектори розвитку металургійної галузі України. Агросвіт. 2022. № 4. С. 37—47.

3. Гринько Т. В. Транскордонне співробітництво і стратегії розвитку металургійних підприємств. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 17 (206). С. 158—161.

References

1. Amosha, O. I. and Nikiforova, V. A., (2020), "The place and role of Ukrainian metallurgy in the global metal market in 2013—2018", Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny, vol. 1 (38), pp. 27—35.

2. Wenger, V. V., Romanovska, N. I. and Chizhevska, M. B., (2022), "Trends and vectors of development of the metallurgical industry of Ukraine", Ahrosvit, vol. 4, pp. 37—47.

3. Grynko, T. V., (2013), "Cross-border cooperation and development strategies of metallurgical enterprises", Visnyk Skhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalya, vol. 17 (206), pp. 158—161.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024 р.

УДК 621.311:007.52:519.876.3

В. О. Макоєдова,
доктор філософії, доцент кафедри цифрової економіки та системного аналізу,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7518-894X

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.101

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ СИСТЕМИ В ЕНЕРГЕТИЦІ

V. Makoiedova,
PhD, Associate Professor of the Department of Digital Economy
and System Analysis, State University of Trade and Economics

INTELLIGENT SYSTEMS IN THE ENERGY SECTOR

Стаття присвячена аналізу сучасних досліджень щодо використання штучного інтелекту (ШІ) в енергетиці. Зростаючий попит на енергію, необхідність переходу до відновлюваних джерел енергії та забезпечення екологічної стійкості вимагають від енергетичного сектору нових інноваційних рішень. Традиційні методи управління енергетичними системами часто не справляються з динамічними змінами, а тому зростає інтерес до інтелектуальних систем, які можуть ефективно управляти енергетичними процесами.

Розглядаються можливості застосування методів ШІ, зокрема машинного навчання та глибокого навчання для оптимізації виробництва та споживання енергії, підвищення ефективності енергетичних систем та забезпечення їх надійності. У статті аналізуються переваги та недоліки використання ШІ в енергетиці, досліджуючи його можливості для прогнозування попиту на енергію, оптимізації управління енергетичними системами, діагностики несправностей, а також для розробки інноваційних рішень для переходу до циркулярної економіки.

У дослідженні розглядаються виклики, пов'язані з впровадженням ШІ в енергетиці, такі як недостатній розвиток стандартів та регулювання, брак спеціалістів в галузі ШІ та етичні питання, що виникають при використанні цих технологій. Висновки статті підкреслюють актуальність дослідження перспектив та викликів, пов'язаних з впровадженням інтелектуальних систем в енергетиці, для створення екологічно чистої, ефективної та стійкої енергетичної системи майбутнього.

This article analyzes current research on the use of artificial intelligence (AI) in the energy sector. The energy sector is undergoing a rapid transformation driven by factors such as increasing energy demand, climate change concerns, and the need for greater energy security. This transformation is leading to a shift towards renewable energy sources, distributed generation, and smart grids. However, managing these complex energy systems requires new tools and technologies that can handle the vast amounts of data and dynamic changes inherent in these systems. Artificial intelligence has emerged as a potential solution to address these challenges.

The article explores the potential applications of AI methods, particularly machine learning and deep learning, for optimizing energy production and consumption, enhancing energy system efficiency, and ensuring their reliability. The article analyzes the advantages and disadvantages of using AI in the energy sector, investigating its capabilities for energy demand forecasting, optimizing energy system management, diagnosing malfunctions, and developing innovative solutions for transitioning to a circular economy.

The article examines the challenges associated with implementing AI in the energy sector, such as insufficient development of standards and regulations, a lack of AI specialists, and ethical issues arising from the use of these technologies. The conclusions of the article emphasize the urgency of researching the prospects and challenges associated with implementing intelligent systems in the energy sector to create an environmentally friendly, efficient, and sustainable energy system for

the future. The future is expected to see AI used to develop innovative solutions in the energy sector, including smart grids, efficient energy markets, and smart homes. The application of NLP, computer vision, and robotics opens up wide possibilities for innovation in the energy sector. However, the implementation of these technologies requires consideration of ethical aspects as well as the development of effective security mechanisms and data protection measures.

Ключові слова: інтелектуальні системи, енергетика, штучний інтелект, машинне навчання, глибоке навчання, енергоефективність, автоматизація.

Keywords: intelligent systems, energy sector, artificial intelligence, machine learning, deep learning, energy efficiency, automation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зростаючий попит на енергію, необхідність переходу до відновлюваних джерел енергії та забезпечення екологічної стійкості вимагають від енергетичного сектору нових інноваційних рішень. Традиційні методи управління енергетичними системами часто не встигають за динамічними змінами в енергетичному секторі. Потреба в ефективних та гнучких інструментах управління призводить до зростання інтересу до інтелектуальних систем в енергетиці. Використання методів штучного інтелекту (ШІ), зокрема машинного навчання та глибокого навчання, відкриває широкі можливості для оптимізації виробництва та споживання енергії, підвищення ефективності енергетичних систем та забезпечення їх надійності. Однак, незважаючи на значний потенціал інтелектуальних систем, їх впровадження в енергетиці стикається з низкою проблем, пов'язаних з недостатнім розвитком стандартів та регулювання, недостатньою кількістю спеціалістів в галузі ШІ та етичними питаннями, пов'язаними з використанням інтелектуальних систем. Тому дослідження перспектив та викликів, пов'язаних з впровадженням інтелектуальних систем в енергетиці, є актуальним завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні науковці Михайлова Л. та Думанський О. проаналізували сучасні інноваційні системи, що забезпечують облік та моніторинг у сфері енергетики та виявили, що використання штучного інтелекту та інших цифрових технологій відкриває нові можливості для організації процесу енергопостачання, а також є потужними інструментами для підтримки принципів сталого розвитку зеленої енергетики [1].

Колларов О. та Скрипник С. аналізують вплив впровадження нейронних мереж в енергетичну галузь інших країн світу, визначаючи його потенціал та виклики для використання на території України [2].

У своїй роботі [3] Forootan M. та ін. проводять огляд застосування машинного навчання та глибокого навчання в енергетичних системах. Автори підкреслюють потенціал цих технологій для вирішення різних завдань, таких як прогнозування попиту на енергію та оптимізація управління енергетичними системами. Lei Y. та ін. у статті [4] розглядають застосування машинного навчання для діагностики несправностей у обладнанні. Вони описують різні підходи до використання машинного навчання для аналізу стану обладнання, також зазначаючи перспективи цього напрямку досліджень.

Mansouri M. та ін. зосереджуються на дослідженні використання різних методів глибокого навчання для ідентифікації проблем фотоелектричних систем [5].

У книзі [6] за редакцією Nazari-Heris M. та ін. зібрані різні дослідження, що стосуються оцінки ролі інноваційних методів машинного та глибокого навчання у вирішенні проблем енергосистеми, зосереджуючись на останніх розробках і досягненнях, які покращують планування, експлуатацію та керування енергосистемами.

Sun T. та ін.у статті [7] розглядають методи діагностики несправностей вітрових турбін, які базуються на машинному навчанні. У статті [8] Zhang D. та ін. проводять огляд досліджень та практики застосування глибокого навчання та підкріплювального навчання в розумних енергетичних мережах, описують різні напрямки досліджень в цій галузі та очікувані результати. Zhang Y. та ін. у статті [9] розглядають застосування глибокого навчання в частотному аналізі та управлінні сучасними енергетичними системами.

Однак тема інтелектуальних систем в енергетиці потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасних досліджень щодо використання інтелектуальних систем в енергетиці, визначення основних напрямків їх застосування, виявлення переваг та недоліків, а також оцінка перспектив розвитку цієї галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Машинне навчання (ML) — це підрозділ штучного інтелекту, що дозволяє комп'ютерам "навчатися" на основі даних без явного програмування. ML-алгоритми використовують дані для виявлення закономірностей та прогнозування майбутніх подій, що дає змогу автоматизувати різноманітні процеси в енергетиці.

Машинне навчання стає все більш популярним у енергетиці завдяки своїй здатності аналізувати великі обсяги даних, що збираються з різних джерел, включаючи датчики, мережеві системи, розумні лічильники та системи управління енергією. Завдяки цьому ML може використовуватися для рішення широкого спектра завдань в енергетиці.

ML-алгоритми можуть використовуватися для прогнозування майбутнього попиту на енергію з урахуванням погодних умов, сезонних факторів, соціально-економічних умов, та інших релевантних факторів. Це допомагає енергетичним компаніям ефективніше планувати виробництво енергії та уникнути необгрунтованих витрат на резервне виробництво.

Алгоритми машинного навчання можуть використовуватися для оптимізації управління енергетичними системами, зокрема, для ефективного розподілу енергії між різними джерелами та споживачами. Це дозволяє знизити витрати на виробництво та транспортування енергії, а також зменшити втрати енергії в мережі.

ML-алгоритми можуть використовуватися для прогнозування виробництва енергії від відновлюваних джерел, таких як вітер та сонце, що дозволяє ефективно інтегрувати їх в енергетичні системи та забезпечити надійне постачання енергії [1, с. 905—906].

ML-алгоритми можуть використовуватися для оптимізації споживання енергії в будинках, підприємствах та інших об'єктах. Це допомагає знизити витрати на енергію та зменшити виділення вуглекислого газу.

Використання ML в енергетиці має ряд переваг, включаючи:

— Підвищення ефективності — ML дозволяє оптимізувати виробництво та споживання енергії, знизити витрати та зменшити втрати енергії.

— Збільшення надійності та безпеки — ML допомагає вчасно виявляти несправності та запобігати аварійним ситуаціям [4].

— Інтеграція відновлюваних джерел енергії — ML дозволяє ефективно інтегрувати відновлювані джерела енергії в енергетичні системи.

— Зменшення шкідливих викидів -ML допомагає знизити споживання енергії та зменшити виділення вуглекислого газу.

Однак використання ML в енергетиці також стикається з рядом викликів:

— Висока вартість впровадження — розробка та впровадження ML-систем вимагає значних фінансових інвестицій.

— Необхідність великого обсягу даних — ML-алгоритми потребують великого обсягу даних для ефективного навчання.

— Проблеми з безпекою та конфіденційністю — ML-системи можуть ставати мішенню для кібератак і зловмисних дій.

— Недостатність стандартів та регулювання: відсутність чітких стандартів та регулювання створює перешкоди для впровадження ML-систем.

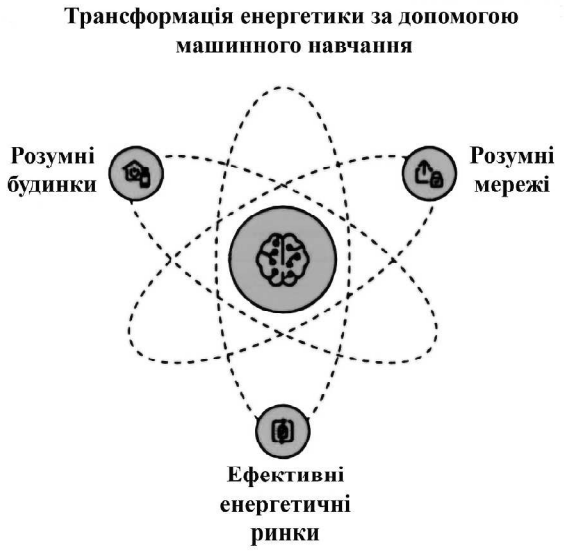

Рис. 1. Можливості машинного навчання у енергетиці

Незважаючи на виклики, ML має великий потенціал для трансформації енергетичного сектору. Очікується, що в майбутньому ML буде використовуватися для розвитку інноваційних рішень в галузі енергетики (рис. 1).

1. ML дозволить створити розумні мережі, які можуть самостійно регулювати потік енергії та забезпечувати надійне постачання енергії;

2. ML допомагатиме створювати ефективні енергетичні ринки, де торгування енергією між виробниками та споживачами відбувається в реальному часі.

3. ML допоможе створити розумні домашні господарства, які можуть оптимізувати споживання енергії та зменшити витрати.

Машинне навчання відкриває широкі можливості для трансформації енергетичного сектору. Незважаючи на виклики, які існують перед впровадженням ML-систем, його потенціал для збільшення ефективності, надійності та стійкості енергетичних систем є незаперечним.

Глибоке навчання (Deep Learning), як розширення машинного навчання, стає все більш популярним у енергетиці завдяки своїй здатності аналізувати складні дані та виявляти залежності, які неможливо визначити за допомогою традиційних методів статистичного аналізу. Deep Learning базується на використанні штучних нейронних мереж, які складаються з багатьох шарів нейронів, що дозволяє обробляти складні залежності в даних (рис. 2).

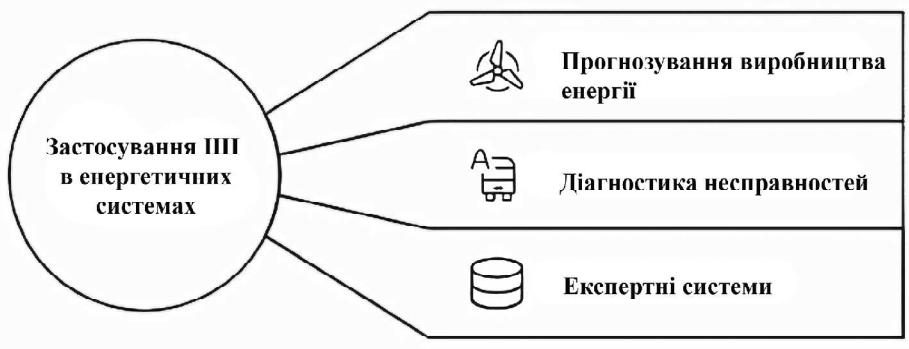

Рис. 2. Можливості глибокого навчання у енергетиці

Рис. 3. Експертні системи у енергетиці

Глибоке навчання здатне ефективно обробляти складні багаторівневі структури, такі як енергетичні мережі Smart Grid, де взаємодія численних елементів створює складні та непередбачувані патерни [10].

Глибоке навчання, особливо через використання генеративно-змагальних мереж (GANs), може створювати синтетичні дані для навчання, що дуже корисно в ситуаціях, коли реальних даних недостатньо (наприклад, для симуляції рідкісних аварійних ситуацій у енергетичних мережах).

Deep Learning може використовуватися для оптимізації роботи енергетичних систем. Нейронні мережі можуть аналізувати великі обсяги даних з датчиків і мережевих систем для визначення оптимального розподілу енергії між різними джерелами та споживачами. Це дозволяє підвищити ефективність виробництва та транспортування енергії та зменшити втрати енергії [2]. Глибоке навчання може створювати моделі, які адаптуються і навчаються на нових даних без потреби у повному переобчисленні моделі. Наприклад, нейронні мережі, такі як Long Short-Term Memory (LSTM), можуть прогнозувати навантаження на енергетичні мережі, враховуючи історичні зміни та сезонні коливання в режимі реального часу.

Експертні системи (ЕС), як ще один напрямок штучного інтелекту, відіграють важливу роль в енергетиці, допомагаючи вирішувати складні завдання, що вимагають досвіду та знань експертів. Вони базуються на принципі накопичення та структурування знань експертів в базі даних, що далі використовується для аналізу ситуацій та прийняття рішень.

ЕС в енергетиці застосовуються для рішення різноманітних завдань (рис. 3).

Експертні системи можуть використовуватися для швидкого та точного аналізу стану обладнання та мереж. Вони аналізують систему на основі знань експертів та даних, отриманих з датчиків, і видають рекомендації щодо виправлення несправностей.

Експертні системи допомагають оптимізувати роботу енергетичних систем, наприклад, визначаючи оптимальні параметри роботи генераторів, трансформаторів та інших компонентів. Експертні системи можуть використовуватись для оцінки ризиків, пов'язаних з роботою енергетичних систем. Вони аналізують різні фактори, що впливають на надійність системи, та видають рекомендації щодо заходів, що потрібно здійснити для зменшення ризиків.

Отже, як важливий інструмент для прийняття рішень в складних ситуаціях, які вимагають досвіду та знань експертів ЕС можуть бути використані для діагностики несправностей, оптимізації процесів та управління ризиками. Однак їх розробка і впровадження вимагає значних зусиль та часу, а також обмежені знаннями, що закладені в базу даних. Проте інтеграція експертних систем з системами машинного навчання та глибокого навчання відкриває широкі можливості для подальшого розвитку інтелектуальних систем в енергетиці.

Окрім машинного навчання та експертних систем, в енергетиці також широко застосовуються інші технології штучного інтелекту, які допомагають вирішувати складні завдання та підвищувати ефективність енергетичних систем.

Обробка природної мови (NLP) — це галузь ШІ, що дозволяє комп'ютерам розуміти та обробляти природну мову. NLP дозволяє створювати чат-ботів та інші інтерфейси, які можуть взаємодіяти з користувачами на природній мові. Це допомагає користувачам отримати інформацію та вирішити проблеми без необхідності звертатися до людського оператора.

Впровадження різних технологій ШІ в енергетиці дозволяє підвищити ефективність енергетичних систем, зменшити витрати та підвищити надійність. Застосування NLP, комп'ютерного зору та робототехніки відкриває широкі можливості для інновацій в галузі енергетики.

Важливо зазначити, що впровадження цих технологій також вимагає врахування етичних аспектів, а також розробки ефективних механізмів безпеки та захисту інформації.

Зростаючий попит на енергію та зміна клімату створюють необхідність ефективного використання енергетичних ресурсів. Енергоефективність стає ключовим фактором в розвитку екологічно чистої та стійкої енергетичної системи.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Використання методів машинного навчання та глибокого навчання в енергетиці відкриває нові можливості для оптимізації виробництва та споживання енергії, підвищення ефективності енергетичних систем та забезпечення їх надійності. Ці методи дозволяють аналізувати великі обсяги даних, виявляти закономірності, прогнозувати майбутні події та приймати оптимальні рішення, що сприяє підвищенню енергоефективності, інтеграції відновлюваних джерел енергії, діагностиці несправностей та підвищенню надійності енергетичних систем.

Для успішного впровадження інтелектуальних систем в енергетиці необхідно розробити чіткі стандарти та норми, що забезпечать безпеку, надійність та довіру до цих систем. Також важливо забезпечити підготовку спеціалістів в галузі ШІ, які здатні розробляти та впроваджувати інтелектуальні системи в енергетиці. Необхідно також розробити етичні рамки для використання ШІ в енергетиці, які забезпечать відповідальне та справедливе застосування цих технологій.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку нових методів ШІ, які дозволять вирішувати складні завдання в енергетиці, наприклад, оптимізацію мікромереж, розподіл енергії в розумних містах та розробку інноваційних енергетичних технологій.

Подальші дослідження та розробки в галузі інтелектуальних систем в енергетиці відкривають широкі можливості для створення екологічно чистої, ефективної та стійкої енергетичної системи майбутнього.

Література:

1. Михайлова Л. М., Думанський О. В. Інноваційні технології у зеленій енергетиці: перспективи та виклики. Наука і техніка сьогодні, 2024, 2 (30). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-899-909.

2. Скрипник С. О., Колларов О. Ю. Дослідження впливу впровадження нейронних мереж в енергетичну галузь України. Наукові праці Донецького Національного технічного університету. Серія: електротехніка і енергетика. 2022. № 1 (26). С. 39—43. URL: https://doi.org/10.31474/2074-2630-2022-1-39-43.

3. Forootan, M., Larki, I., Zahedi, R., & Ahmadi, A. (2022). Machine learning and deep learning in energy systems: A review. Sustainability, 14 (8), 4832. URL: https://doi.org/10.3390/su14084832.

4. Lei, Y., Yang, B., Jiang, X. Jia, F., Li, N. & Nandi,A. (2020). Applications of machine learning to machine fault diagnosis: A review and roadmap. Mechanical Systems and Signal Processing, 138, 106587 URL: https://doi.org/10.1016/j.ymssp.2019.106587.

5. Mansouri, M., Trabelsi, M., Nounou, H. & Nounou, M. (2021). Deep learning-based fault diagnosis of photovoltaic systems: A comprehensive review and enhancement prospects. IEEE Access, 9, 126286—126306. URL: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3110947.

6. Nazari-Heris, M., Asadi, S., Mohammadi-Ivatloo, B. Sadat-Mohammadi, M. (Eds.). (2021). Application of machine learning and deep learning methods to power system problems. Springer. URL: http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-77696-1.

7. Sun, T., Yu, G., Gao, M., Zhao L., Bai, C., & Yang, W. (2021). Fault diagnosis methods based on machine learning and its applications for wind turbines: A review. IEEE Access, 9, 147481—147511. URL: http://dx.doi.org/10.110009/ACCESS.2021.31240250.

8. Zhang, D., Han, X., & Deng, C. (2018). Review on the research and practice of deep learning and reinforcement learning in smart grids. CSEE Journal of Power and Energy Systems, 4 (3), 362—370.

9. Zhang, Y., Shi, X., Zhang, H., Cao, Y., Terzija, V. (2022). Review on deep learning applications in frequency analysis and control of modern power system. International Journal of Electrical Power & Energy Systems, 136, 107744. URL: https://doi.org/10.1016/j.ijepes.2021.107744.

10. Дорошенко А. В., Ткаченко Р. О., Цимбал Ю., Батюк Д. Інтелектуальні компоненти інтегрованих автоматизованих систем управління для енергетичних систем. Вісник Національного університету "Львівська політехніка" Серія "Комп'ютерні науки та інформаційні технології", Вип.864, №1, 2017, С. 90—96. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jul/13748/12.pdf.

References:

1. Mykhajlova L. M. and Dumans'kyj O. V. (2024), "Innovative technologies in green energy: prospects and challenges", Nauka i tekhnika s'ohodni, [Online], vol. 2 (30). https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-899-909.

2. Skrypnyk S. O. and Kollarov O. Yu. (2022), "Research of the impact of the introduction of neural networks in the energy sector of Ukraine", Naukovi pratsi Donets'koho Natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Seriia: elektrotekhnika i enerhetyka, [Online], vol. 1 (26), p. 39—43. https://doi.org/10.31474/2074-2630-2022-1-39-43.

3. Forootan, M., Larki, I., Zahedi, R., and Ahmadi, A. (2022), "Machine learning and deep learning in energy systems: A review", Sustainability, [Online], vol. 14 (8), 4832. https://doi.org/10.3390/su14084832.

4. Lei, Y., Yang, B., Jiang, X. Jia, F., Li, N. and Nandi, A. (2020), "Applications of machine learning to machine fault diagnosis: A review and roadmap", Mechanical Systems and Signal Processing, [Online], vol.138, 106587. https://doi.org/10.1016/j.ymssp.-2019.106587.

5. Mansouri, M., Trabelsi, M., Nounou, H. and Nounou, M. (2021), "Deep learning-based fault diagnosis of photovoltaic systems: A comprehensive review and enhancement prospects". IEEE Access, [Online], vol. 9, 126286—126306. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3110947.

6. Nazari-Heris, M., Asadi, S., Mohammadi-Ivatloo, B. and Sadat-Mohammadi, M. (Eds.). (2021), "Application of machine learning and deep learning methods to power system problems", Springer. [Online]. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-77696-1.

7. Sun, T., Yu, G., Gao, M., Zhao L., Bai, C., and Yang, W. (2021), "Fault diagnosis methods based on machine learning and its applications for wind turbines: A review", IEEE Access, [Online], vol. 9, 147481—147511. http://dx.doi.org/10.110009/ACCESS.2021.-31240250.

8. Zhang, D., Han, X., and Deng, C. (2018), "Review on the research and practice of deep learning and reinforcement learning in smart grids", CSEE Journal of Power and Energy Systems, [Online], vol. 4 (3), 362—370. http://dx.doi.org/10.17775/CSEEJPES.2018.-00520.

9. Zhang, Y., Shi, X., Zhang, H., Cao, Y. and Terzija, V. (2022), "Review on deep learning applications in frequency analysis and control of modern power system", International Journal of Electrical Power & Energy Systems, [Online], vol. 136, 107744. https://doi.org/10.1016/j.ijepes.2021.107744.

10. Doroshenko A. V., Tkachenko R. O., Tsymbal Yu. and Batiuk D. (2017), "Intelligent components of integrated automated control systems for energy systems", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika" Seriia "Komp'iuterni nauky ta informatsijni tekhnolohii", [Online], vol. 864, no.1, p.90—96. available at: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jul/13748/12.pdf paper/2018/jul/13748/12.pdf (Accessed 2 November 2024).

Стаття надійшла до редакції 07.11.2024 р.

УДК 339.9

А. С. Мовсесян,
доктор філософії (к. е. н.)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6745-4072

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.106

ЧИННИКИ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ

A. Movsesyan,
Doctor of Philosophy

FACTORS OF GLOBAL TRANSFORMATIONS IN THE PHARMACEUTICAL MARKET

У статті досліджено ключові фактори, що сприяють глобальним трансформаціям у фармацевтичному ринку, які включають: вплив нових технологій, таких як біотехнології, штучний інтелект, великі дані та інші інновації на розробку лікарських засобів, що сприяють персоналізованій медицині; регуляторні зміни та гармонізацію стандартів у різних країнах, що у сукупності впливає на доступ до нових препаратів та глобальну конкуренцію у фармацевтичній сфері; демографічні зміни, такі як старіння населення та зростання хронічних захворювань, через що зростає попит на лікарські засоби та стимулюється розвиток нових методів лікування; вплив витрат на дослідження, розробку та доступність препаратів, які визначають економічну стійкість та конкурентоспроможність фармацевтичних компаній.

Таким чином, стаття аналізує ці фактори як взаємопов'язані чинники, що формують фармацевтичний ринок на глобальному рівні, визначаючи тенденції та виклики для компаній та систем охорони здоров'я.

The article examines several critical areas of study that will be explored to provide a comprehensive understanding of the evolving landscape of the pharmaceutical industry on a global scale.

1. Technological Advancements and Innovations: The study will examine how emerging technologies such as biotechnology, genetic engineering, artificial intelligence (AI), and big data analytics are fundamentally transforming the research and development (R&D) processes in the pharmaceutical sector. Innovations in these fields enable companies to pursue precision medicine and develop targeted therapies tailored to individual patients, thereby increasing the effectiveness and safety of treatments. The article will also address how these advancements accelerate drug discovery timelines, reduce costs, and enhance overall healthcare outcomes.

2. Regulatory Policies and Globalization: This section will explore the impact of regulatory frameworks across major pharmaceutical markets, particularly in the U.S., European Union, and China. As globalization progresses, there is a trend toward the harmonization of regulatory standards, which facilitates the cross-border exchange of pharmaceuticals. By standardizing requirements for drug safety, quality, and efficacy, countries can reduce regulatory bottlenecks, streamline market entry, and enhance patient access to innovative medications.

3. Demographic Changes and Rising Disease Burden: A key area of focus will be the demographic shifts in developed and developing regions, specifically the aging population and the subsequent rise in chronic and age-related diseases such as cancer, diabetes, and cardiovascular conditions. The increasing prevalence of these conditions heightens the demand for effective pharmaceutical solutions, challenging companies to meet the rising needs for affordable and sustainable treatments.

4. Economic Factors and Drug Accessibility: The study will analyze how economic factors, including the high costs of drug R&D, influence both the availability and pricing of medications. It will also address issues related to healthcare access disparities, examining the need for more affordable solutions and strategic approaches to drug pricing that balance innovation incentives with patient access.

By examining these interconnected factors, the article aims to shed light on how the pharmaceutical market is transforming and adapting to meet the complex, evolving demands of modern healthcare.

Ключові слова: секторальна економіка, сектори економіки, знання, фармацевтичний ринок, фармацевтика, інновації.

Key words: sectoral economy, sectors of economy, knowledge, pharmaceutical market, pharma, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Глобальний фармацевтичний ринок зазнає суттєвих трансформацій під впливом технологічних інновацій, змін у демографічному складі населення, зростання попиту на доступні та якісні медичні послуги, а також уніфікації регуляторних стандартів. На тлі таких змін постає важливе питання: як фармацевтична галузь може ефективно реагувати на нові виклики, зберігаючи при цьому високу якість, доступність і безпечність лікарських засобів.

Ця проблема має безпосередній зв'язок із низкою важливих наукових і практичних завдань. Зокрема, актуальним є завдання інтеграції новітніх технологій, таких як біо— та нанотехнології, штучний інтелект і великі дані, для оптимізації процесу досліджень і розробки лікарських засобів. Науковці стикаються з потребою розробки інноваційних методів лікування та діагностики, що забезпечать персоналізований підхід до терапії, скорочуючи час і витрати на створення нових препаратів.

Іншим важливим завданням є гармонізація регуляторних політик між країнами для спрощення доступу інноваційних ліків на світові ринки. Це сприятиме швидшому впровадженню нових терапій та збільшенню можливостей для пацієнтів з різних країн.

Таким чином, дослідження цієї проблематики дозволяє знайти нові підходи до підвищення ефективності та доступності медичних продуктів, забезпечуючи якість та сталість фармацевтичної галузі у відповідь на глобальні виклики охорони здоров'я.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні роки дослідження в галузі глобальних трансформацій фармацевтичного ринку набули значного поширення. Одним з основних напрямів досліджень є використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект, біота нанотехнології, для підвищення ефективності процесів розробки лікарських засобів. Зокрема, аналітики компанії McKinsey зазначають, що використання великих даних та алгоритмів штучного інтелекту дозволяє скоротити час на пошук нових препаратів та підвищити їхню якість [1].

Інше важливе питання, яке обговорюється в літературі, — це гармонізація регуляторної політики в галузі фармацевтики. Вплив глобалізації на фармацевтичний ринок вимагає уніфікації стандартів якості та безпеки лікарських засобів між країнами. Як зазначають дослідники з Європейської Медичної Агенції, гармонізація регуляторних вимог сприяє покращенню транскордонного обміну медичними продуктами та зниженню витрат на їх сертифікацію [2].

Серед досліджень, присвячених економічним аспектам фармацевтичної галузі, важливим є аналіз проблеми доступності лікарських засобів. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) у своїх звітах зазначає, що вартість розробки нових препаратів продовжує зростати, що впливає на доступність інноваційних ліків для пацієнтів [3]. Водночас зростає потреба в економічних рішеннях для зниження цін на лікарські засоби, особливо в країнах з низьким та середнім рівнем доходу [4].

Демографічні зміни, зокрема старіння населення, також впливають на попит на медичні послуги та лікарські засоби. Згідно зі звітом Всесвітньої організації охорони здоров'я, у розвинутих країнах кількість осіб похилого віку зростає, що призводить до збільшення попиту на лікування хронічних захворювань і вимагає адаптації фармацевтичної продукції до потреб старіючого населення [5].

Цей аналіз підкреслює багатогранний характер сучасних досліджень, що охоплюють як технічні, так і соціально-економічні аспекти, важливі для розвитку глобального фармацевтичного ринку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою цієї статті є аналіз ключових чинників, що впливають на глобальні трансформації фармацевтичного ринку, а також вивчення їхнього впливу на розвиток галузі та забезпечення доступності й якості лікарських засобів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Глобальний фармацевтичний ринок зазнає значних змін під впливом різних чинників, включаючи технологічний прогрес, демографічні зміни, регуляторну політику та зростаючий попит на доступні та інноваційні лікарські засоби [3]. Ці фактори впливають на розвиток як фармацевтичних компаній, так і систем охорони здоров'я загалом. До основних чинників глобальних трансформацій можемо віднести наступні:

1. Технологічний прогрес та інновації.

Інновації у сфері біотехнологій, штучного інтелекту, обробки великих даних та персоналізованої медицини сприяють швидшому та точнішому розробленню лікарських засобів, підвищуючи їхню ефективність і знижуючи ризики побічних ефектів. Використання новітніх технологій дозволяє фармацевтичним компаніям скоротити терміни досліджень, підвищити їхню точність і збільшити продуктивність розробки нових препаратів.

Штучний інтелект (AI — Artificial Intelligence) займає провідну роль у трансформації фармацевтичної галузі. Алгоритми AI дозволяють аналізувати величезні обсяги даних, такі як геномні та протеомні дані, що допомагає у створенні персоналізованих терапій для пацієнтів. Згідно зі звітом McKinsey, використання AI дозволяє скоротити час та витрати на розробку ліків, забезпечуючи більш точний підбір молекул для терапії різних захворювань [1]. Наприклад, AI використовується для моделювання поведінки молекул, що дозволяє оцінити їхню потенційну ефективність ще на ранніх етапах дослідження [6].

Біотехнологічні підходи дозволяють створювати нові типи терапії, такі як моноклональні антитіла, CAR-T клітинна терапія та CRISPR для редагування генів, що відкриває нові можливості для лікування онкологічних та генетичних захворювань [7]. Дослідження показують, що ці методи значно підвищують ефективність лікування, адже вони націлені на конкретні патологічні механізми захворювань, а не просто на симптоматику. Це також підвищує безпеку препаратів, знижуючи побічні ефекти [8].

Обробка великих даних стала основою для прийняття більш обгрунтованих рішень у фармацевтичній галузі. Аналіз даних з клінічних досліджень, медичних записів, та навіть соціальних медіа дозволяє дослідникам знаходити нові зв'язки між захворюваннями, прогнозувати ефективність терапії та ідентифікувати групи пацієнтів, які потребують специфічного лікування. В результаті, великі дані стають інструментом для підвищення ефективності клінічних досліджень і зменшення кількості помилок [9].

Завдяки поєднанню генетичних досліджень та біомаркерів, персоналізована медицина дозволяє створювати індивідуальні плани лікування для кожного пацієнта, знижуючи ймовірність неефективного лікування та побічних реакцій. Наприклад, у онкології застосування персоналізованих підходів до лікування дозволяє підбирати терапію, що враховує індивідуальні генетичні особливості пухлинних клітин, підвищуючи ефективність лікування та скорочуючи тривалість терапії [10].

Останніми роками дедалі більшого поширення набувають цифрові платформи для клінічних досліджень, що дозволяє дослідникам проводити децентралізовані дослідження з використанням дистанційних технологій. Це не лише економить час і зменшує витрати, але й забезпечує ширший доступ до участі у дослідженнях пацієнтам із різних регіонів. Наприклад, цифрові платформи для обліку даних дозволяють проводити онлайн-консультації, збори анкетних даних та обмін результатами досліджень у режимі реального часу [11].

Таким чином, технологічний прогрес і інновації мають вирішальне значення для глобальних трансформацій фармацевтичного ринку. Завдяки використанню новітніх технологій фармацевтичні компанії можуть не лише оптимізувати свої процеси розробки, але й забезпечувати доступність інноваційних рішень для ширшого кола пацієнтів.

2. Регуляторна політика та глобалізація.

Регуляторна політика та глобалізація є одним із ключових чинників, які формують сучасний фармацевтичний ринок, особливо в умовах глобальної інтеграції та постійно зростаючого попиту на лікарські засоби в усьому світі. Протягом останніх десятиліть фармацевтичні ринки різних країн ставали все більш взаємозалежними, що зумовило необхідність гармонізації регуляторних стандартів. Міжнародна координація в галузі регулювання забезпечує уніфіковані стандарти безпеки, якості та ефективності лікарських засобів, що дозволяє зменшити витрати компаній і прискорити доступ до інноваційних препаратів [3].

У Європейському Союзі прикладом гармонізації є створення Європейської Медичної Агенції (EMA), яка встановлює єдині правила сертифікації для лікарських засобів, призначених для продажу в країнах-членах ЄС [2]. Таке регулювання сприяє пришвидшенню процесу ліцензування та покращенню доступу пацієнтів до нових препаратів. Подібний підхід реалізовано і в США, де FDA (Управління з контролю за продуктами та ліками) постійно переглядає та оновлює свої вимоги щодо безпеки та ефективності нових ліків, аби відповідати міжнародним стандартам [12].

Китай, як один з найбільших і найдинамічніших ринків, нещодавно також переглянув свою регуляторну політику. Національна адміністрація медичних продуктів (NMPA) Китаю впровадила нові правила, що наближають китайські стандарти до міжнародних вимог. Це допомагає залучати іноземні фармацевтичні компанії та забезпечувати доступ до нових ліків для мільйонів китайських пацієнтів [13].

Зростання глобалізації призвело до того, що багато фармацевтичних компаній стали міжнародними гравцями. Це вимагає дотримання різноманітних стандартів, щоб забезпечити відповідність продукції регуляторним нормам у різних юрисдикціях. За даними досліджень, гармонізація регуляторних процесів не лише знижує витрати для виробників, а й підвищує доступність ліків на нових ринках [14]. Наприклад, Ініціатива Міжнародної гармонізації технічних вимог для реєстрації лікарських засобів (ICH) створює стандарти, що полегшують процес схвалення ліків у різних країнах [15].

Незважаючи на численні переваги, процес гармонізації стикається з низкою викликів. Існують значні відмінності у регуляторних системах, що можуть створювати перешкоди для глобального розширення. Наприклад, деякі країни мають більш жорсткі стандарти контролю якості, що уповільнює доступ інноваційних ліків до місцевих ринків [16]. Крім того, глобальні фармацевтичні компанії стикаються з необхідністю адаптації до різноманітних вимог щодо реклами, маркування та ціноутворення, що також може вплинути на ефективність їх діяльності [4].

Пандемія стала потужним стимулом для зміни регуляторної політики в багатьох країнах. Для забезпечення швидкого доступу до вакцин і противірусних препаратів регуляторні органи у всьому світі розробили прискорені процедури ліцензування. EMA та FDA запровадили екстрені дозволи для застосування вакцин, що суттєво скоротило час на їх випробування та затверд-

ження. Це стало важливим кроком у створенні глобальної системи для оперативного реагування на майбутні епідемії [17].

Таким чином, регуляторна політика та глобалізація залишаються важливими факторами, що впливають на фармацевтичний ринок. Гармонізація регуляторних стандартів та міжнародна співпраця не лише підвищують ефективність роботи фармацевтичних компаній, а й сприяють доступності інноваційних ліків для пацієнтів у різних країнах.

3. Демографічні зміни та зростання захворюваності.

Одним з ключових чинників, що спричиняють глобальні трансформації у фармацевтичній галузі, є демографічні зміни та пов'язане з ними зростання захворюваності, особливо на хронічні та вікові недуги. Зокрема, у багатьох розвинених країнах спостерігається старіння населення, що є наслідком покращення рівня медичного обслуговування, підвищення якості життя та зниження рівня смертності. Згідно зі звітом Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), частка людей віком від 60 років і старше подвоїться з 12% до 22% до 2050 року [5]. Така тенденція підвищує навантаження на системи охорони здоров'я та призводить до зростання потреб у лікарських засобах, спрямованих на лікування хронічних захворювань.

Хронічні захворювання, зокрема серцево-судинні недуги, діабет, онкологічні хвороби та нейродегенеративні розлади, є найбільш поширеними серед людей похилого віку. За даними OECD, середня тривалість життя зростає, що супроводжується підвищенням рівня хронічних захворювань і, відповідно, зростанням попиту на відповідні лікарські засоби [18]. Це створює нові виклики для фармацевтичних компаній, адже вони повинні адаптувати свої стратегії до зміни потреб пацієнтів. Наприклад, розробка ліків для літніх пацієнтів вимагає урахування факторів, таких як підвищена чутливість до активних речовин та ризик взаємодії з іншими препаратами, що часто приймають літні люди [19].

Крім старіння населення, на фармацевтичний ринок також впливають демографічні зміни у країнах, що розвиваються, де зростання чисельності населення та урбанізація супроводжуються підвищенням рівня хвороб, пов'язаних зі способом життя. Як зазначає ВООЗ, рівень поширення неінфекційних захворювань, пов'язаних із харчуванням, відсутністю фізичної активності та іншими факторами, зростає у країнах із низьким та середнім рівнем доходів, що спричиняє додаткове навантаження на системи охорони здоров'я [20].

Для фармацевтичної галузі ці демографічні зміни означають необхідність масштабних інвестицій у дослідження та розробку інноваційних рішень, спрямованих на лікування вікових та хронічних захворювань. За даними Американської асоціації фармацевтичних дослідників (PhRMA), у 2020 році фармацевтичні компанії вклали близько 91 млрд доларів США у R&D, з яких значна частина спрямована на створення нових терапій для хронічних захворювань, таких як онкологія та серцево-судинні хвороби [21]. Цей напрямок особливо важливий, адже зростання захворюваності вимагає від компаній швидкої адаптації, зокрема у розробці ліків з високою ефективністю при мінімальних побічних ефектах.

В умовах глобальної пандемії COVID-19 демографічні зміни набули нового значення, оскільки літні люди та пацієнти з хронічними захворюваннями є найбільш вразливими до інфекційних хвороб. Це підтверджує необхідність інтеграції комплексних терапій, спрямованих на підтримання здоров'я, а не тільки лікування хвороб.

Отже, демографічні зміни та зростання захворюваності впливають на всі аспекти фармацевтичного ринку: від розробки та адаптації ліків до зміни регуляторних вимог і структур фінансування охорони здоров'я. Для забезпечення довгострокового успіху на ринку фармацевтичним компаніям потрібно враховувати ці тенденції та орієнтуватися на потреби старіючого населення і зростаючої частки людей з хронічними хворобами, що зумовить додатковий попит на інноваційні та доступні лікарські засоби.

4. Економічні чинники та доступність лікарських засобів.

Зростання вартості розробки, виробництва та впровадження нових ліків значно впливає на можливість пацієнтів отримати необхідне лікування, що стає дедалі гострішою проблемою, особливо для країн із низьким і середнім рівнем доходу.

Однією з ключових економічних проблем, з якою стикається сучасна фармацевтична галузь, є високі витрати на розробку нових лікарських засобів. Згідно зі звітом Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), на розробку одного інноваційного препарату, від початкової стадії досліджень до виходу на ринок, витрачається в середньому понад 2,6 мільярда доларів США [3]. Цей процес включає проведення доклінічних та клінічних випробувань, які є надзвичайно витратними та тривалими. Крім того, не всі дослідження завершуються успішно — лише невеликий відсоток розроблених молекул доходить до стадії комерційного використання, що додатково підвищує витрати [22].

Іншим важливим аспектом є політика ціноутворення. Вартість лікарських засобів значно варіюється залежно від регіону та економічної ситуації в конкретній країні. Звіт Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) відзначає, що навіть у країнах з високим рівнем доходу витрати на інноваційні препарати можуть бути дуже значними для середньостатистичного пацієнта [4]. Для країн з нижчим рівнем доходу доступність ліків є ще складнішою проблемою, оскільки часто вартість ліків перевищує фінансові можливості населення. ВООЗ також акцентує увагу на необхідності формування політики, спрямованої на забезпечення справедливого доступу до життєво важливих ліків за рахунок субсидій або програм підтримки.

Крім того, важливим економічним чинником є вплив монополії фармацевтичних компаній на ціноутворення. Приміром, патентний захист на нові лікарські засоби дозволяє компаніям утримувати високі ціни на свою продукцію протягом тривалого періоду, перш ніж на ринку з'являться генеричні аналоги [23]. Це призводить до зростання фінансового навантаження на системи охорони здоров'я та окремих пацієнтів. Як зазначає дослідження, опубліковане у Journal of Health Economics, політика обмеженого патентного захисту та стимулювання виробництва генериків могла б знизити витрати на медикаменти та зробити їх більш доступними [24].

З іншого боку, сучасна фармацевтична галузь стикається з необхідністю забезпечення збалансованого підходу до ціноутворення. Фармацевтичні компанії інвес-

тують значні кошти в розробку нових ліків, і ці інвестиції повинні окупитися, щоб стимулювати подальші дослідження та інновації. За даними McKinsey, інноваційні ліки, створені для лікування рідкісних або хронічних захворювань, як правило, є надзвичайно дорогими через обмеженість ринку споживачів, а отже, і менші обсяги продажів [1]. Це призводить до конфлікту між потребами суспільства в доступних ліках та економічними інтересами компаній, які займаються їх розробкою.

З метою подолання економічних бар'єрів у доступі до ліків різні країни та організації розробляють стратегії субсидування лікарських засобів і стимулювання розвитку генериків. Наприклад, у рамках програми "Доступ до основних лікарських засобів" ВООЗ пропонує країнам впроваджувати політики, спрямовані на зниження цін на життєво необхідні препарати, а також стимулювати місцеве виробництво ліків для зниження їх вартості.

Такий підхід до розгляду економічних чинників фармацевтичного ринку дозволяє виявити основні проблеми та бар'єри, які стоять на заваді доступу до сучасних лікарських засобів для широких верств населення, а також запропонувати можливі шляхи їх подолання.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У сучасному світі фармацевтична галузь піддається значним трансформаціям під впливом глобальних тенденцій, які включають технологічний розвиток, зміни в регуляторній політиці, економічні виклики та демографічні зрушення. На основі проведеного аналізу можна дійти кількох ключових висновків щодо чинників, які формують сучасний фармацевтичний ринок, та перспектив подальших досліджень для забезпечення його стабільного розвитку й адаптації до глобальних викликів.

Роль технологічних інновацій є визначальною у створенні нових можливостей для фармацевтичного ринку. Використання штучного інтелекту та великих даних уже сьогодні змінює підходи до пошуку, розробки та випробування лікарських засобів. Це дозволяє значно скоротити час і витрати на створення нових ліків, підвищуючи при цьому точність і ефективність терапій. Персоналізована медицина, що грунтується на застосуванні інноваційних технологій, має потенціал кардинально змінити лікування пацієнтів, забезпечуючи більш точний підбір препаратів для конкретних груп. Подальші дослідження мають бути спрямовані на підвищення точності алгоритмів штучного інтелекту для підбору індивідуальних схем лікування, адаптованих до особливостей генетичного профілю пацієнта. Це вимагає розвитку наукових досліджень у галузі геноміки, біоінформатики та розробки ефективних програм для збору, аналізу та інтерпретації великих даних.

Регуляторні та політичні чинники також відіграють важливу роль, особливо в умовах глобалізації. Уніфікація стандартів між різними країнами сприяє швидшому виходу інноваційних лікарських засобів на ринок, що значно розширює доступ пацієнтів до необхідних медичних продуктів у різних регіонах. Однак зростає потреба в адаптації національних регуляторних політик до глобальних вимог, що вимагає подальших досліджень у напрямі стандартизації та підвищення прозорості процесів регулювання. Для полегшення транскордонної торгівлі та скорочення часу виведення інноваційних препаратів на ринок необхідні дослідження, спрямовані на розробку єдиних стандартів для клінічних випробувань, сертифікації та контролю якості лікарських засобів у глобальному масштабі.

Економічні аспекти фармацевтичного ринку залишаються серйозним викликом, особливо в контексті високих витрат на розробку нових препаратів і проблем доступності ліків для широких верств населення. Високі витрати на R&D та виробництво інноваційних ліків обмежують доступ до них, особливо в країнах з низьким та середнім рівнем доходів. Дослідження економічних моделей, що сприяють зниженню витрат на розробку лікарських засобів, є перспективним напрямом для подальших наукових пошуків. Нові підходи до фінансування R&D, включаючи державно-приватні партнерства та моделі відкритої інновації, можуть значно вплинути на витрати галузі. Дослідження, що сприяють розробці фінансово ефективних стратегій, допоможуть розв'язати проблему високих цін на нові ліки та забезпечити їх доступність для ширшого кола пацієнтів.

Демографічні зміни сприяють значному зростанню попиту на фармацевтичні продукти, зокрема на препарати для лікування хронічних захворювань. Зі старінням населення в багатьох країнах зростає потреба у ліках для терапії хронічних недуг, що стає важливим завданням для фармацевтичної галузі. Розробка нових терапій, які враховують вікові особливості пацієнтів, стає все більш актуальною. У світлі демографічних змін необхідні дослідження, спрямовані на розробку ліків, що враховують специфіку лікування хронічних захворювань у пацієнтів похилого віку. Це включає вивчення фармакодинаміки та фармакокінетики препаратів для цієї вікової категорії, що потребує спеціалізованих підходів до розробки та тестування.

Таким чином, подальші дослідження у вказаних напрямах є критично важливими для адаптації фармацевтичного ринку до нових глобальних викликів, що сприятиме покращенню якості охорони здоров'я на глобальному рівні.

Література:

1. McKinsey & Company. (2021). Big Data in Pharmaceuticals. New York: McKinsey Global Institute, США.

2. EMA. (2020). Regulatory Policies in EU Pharmaceuticals. Amsterdam: European Medicines Agency, Нідерланди.

3. OECD. (2020). Global Pharmaceutical Industry. Paris: OECD Publishing, Франція.

4. WHO. (2021). Access to Essential Medicines: Progress and Challenges. Geneva: World Health Organization, Швейцарія.

5. WHO. (2019). Ageing and Health. Geneva: World Health Organization, Швейцарія.

6. Wang, Y. et al. (2020), Artificial Intelligence in Drug Discovery and Development, Journal of Pharmaceutical Research, 33 (5). С. 845—859.

7. Smith, J. (2019), Biotechnology and Genomics in Pharmaceuticals, Journal of Clinical Pharmacology, 45 (3), С. 102—115.

8. Li, X., & Zhang, P. (2022), CAR-T Cell Therapy: Innovations and Challenges, International Journal of Biomedicine, 9 (2). С. 74—86.

9. European Medicines Agency. (2020). Big Data Roadmap 2021—2023. Amsterdam: EMA Publishing, Нідерланди.

10. Zhao, L., & Lee, K. (2021), Personalized Oncology and Targeted Therapies, Cancer Journal, 27 (2). С. 210—222.

11. FDA. (2022). Guidance on Decentralized Clinical Trials. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, США.

12. FDA. (2021). Innovation in Drug Development. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, США.

13. Li, X., & Hu, Y. (2021), Pharmaceutical Regulations in China, Asian Journal of Regulatory Affairs, 15 (2). С. 83—92.

14. Lee, K., & Park, J. (2021), Global Harmonization of Pharmaceutical Regulations, Global Health Journal, 8 (2). С. 87—95.

15. ICH. (2022). International Harmonization of Technical Requirements for Pharmaceuticals. Geneva: International Council for Harmonisation, Швейцарія.

16. Johnson, L. (2020), Challenges of Regulatory Harmonization in Pharmaceuticals, Journal of Regulatory Compliance, 10 (3). С. 45—58.

17. European Medicines Agency (EMA). (2021), COVID-19 and Regulatory Flexibility, EMA Bulletin, 30 (4). С. 14—21.

18. OECD. (2020). Health at a Glance 2020: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, Франція.

19. Barnett, K., et al. (2012), Epidemiology of Multimorbidity and Implications for Health Care, Research, and Medical Education: A Cross-Sectional Study, The Lancet, 380 (9836). С. 37—43.

20. WHO. (2021). Global Status Report on Noncommunicable Diseases. Geneva: World Health Organization, Швейцарія.

21. PhRMA. (2021). Biopharmaceutical Research & Development. Washington, DC: Pharmaceutical Research and Manufacturers of America, США.

22. DiMasi, J., Grabowski, H., & Hansen, R. (2016), Innovation in the Pharmaceutical Industry: New Estimates of R&D Costs, Journal of Health Economics, 47. С. 20—33.

23. Kremer, M. (2002), Pharmaceutical Patents and Access to Essential Medicines, Economics and Development Quarterly, 4 (2). С. 187—204.

24. Danzon, P., & Towse, A. (2020), The Economics of Patents and Pharmaceutical Innovation, Journal of Health Economics, 29. С. 103—116.

References:

1. McKinsey & Company (2021), Big Data in Pharmaceuticals, McKinsey Global Institute, New York, USA.

2. EMA (2020), Regulatory Policies in EU Pharmaceuticals, European Medicines Agency, Amsterdam, the Netherlands.

3. OECD (2020), Global Pharmaceutical Industry, OECD Publishing, Paris, France.

4. WHO (2021), Access to Essential Medicines: Progress and Challenges, World Health Organization, Geneva, Switzerland.

5. WHO (2019), Ageing and Health, World Health Organization, Geneva, Switzerland.

6. Wang, Y. et al (2020), "Artificial Intelligence in Drug Discovery and Development", Journal of Pharmaceutical Research, vol. 33 (5), pp. 845—859.

7. Smith, J. (2019), "Biotechnology and Genomics in Pharmaceuticals", Journal of Clinical Pharmacology, vol. 45 (3), pp. 102—115.

8. Li, X. and Zhang, P. (2022), "CAR-T Cell Therapy: Innovations and Challenges", International Journal of Biomedicine, vol. 9 (2), pp. 74—86.

9. European Medicines Agency (2020), Big Data Roadmap 2021—2023, EMA Publishing, Amsterdam, the Netherlands.

10. Zhao, L. and Lee, K. (2021), "Personalized Oncology and Targeted Therapies", Cancer Journal, vol. 27 (2), pp. 210—222.

11. FDA (2022), Guidance on Decentralized Clinical Trials, U.S. Department of Health and Human Services, Washington, DC, USA.

12. FDA (2021), Innovation in Drug Development, U.S. Department of Health and Human Services, Washington, DC, USA.

13. Li, X. and Hu, Y. (2021), "Pharmaceutical Regulations in China", Asian Journal of Regulatory Affairs, vol. 15 (2), pp. 83—92.

14. Lee, K. and Park, J. (2021), "Global Harmonization of Pharmaceutical Regulations", Global Health Journal, vol. 8 (2), pp. 87—95.

15. ICH (2022), International Harmonization of Technical Requirements for Pharmaceuticals, International Council for Harmonisation, Geneva, Switzerland.

16. Johnson, L. (2020), "Challenges of Regulatory Harmonization in Pharmaceuticals", Journal of Regulatory Compliance, vol. 10 (3), pp. 45—58.

17. European Medicines Agency (EMA) (2021), "COVID-19 and Regulatory Flexibility", EMA Bulletin, vol. 30 (4), pp. 14—21.

18. OECD (2020), "Health at a Glance 2020: OECD Indicators", OECD Publishing, Paris, France.

19. Barnett, K., et al. (2012), "Epidemiology of Multimorbidity and Implications for Health Care, Research, and Medical Education: A Cross-Sectional Study", The Lancet, vol. 380 (9836), pp. 37—43.

20. WHO (2021), Global Status Report on Noncommunicable Diseases, World Health Organization, Geneva, Switzerland.

21. PhRMA (2021), Biopharmaceutical Research & Development, Pharmaceutical Research and Manufacturers of America, Washington, DC, USA.

22. DiMasi, J., Grabowski, H. and Hansen, R. (2016), "Innovation in the Pharmaceutical Industry: New Estimates of R&D Costs", Journal of Health Economics, vol. 47, pp. 20—33.

23. Kremer, M. (2002), "Pharmaceutical Patents and Access to Essential Medicines", Economics and Development Quarterly, vol. 4 (2), pp. 187—204.

24. Danzon, P. and Towse, A. (2020), "The Economics of Patents and Pharmaceutical Innovation", Journal of Health Economics, vol. 29, pp. 103—116.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2024 р.

УДК 004.8, 658.5

С. А. Піменов,
д. філос. з економіки, докторант, докторант економічного факультету,
Вища Школа Безпеки та Економіки, Пловдів, Болгарія
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0764-9630

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.112

ІНВЕСТИЦІЇ В ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ЦІННІСТЬ, ДОЦІЛЬНІСТЬ І МАСШТАБУВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

S. Pimenow,
PhD in Economics, Doctoral Candidate, Doctoral Candidate
of the Faculty of Economics, Higher School of Security and Economics, Plovdiv, Bulgaria

INVESTMENTS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE: VALUE, FEASIBILITY, AND SCALING IN THE CONTEXT OF ENTERPRISE DIGITALIZATION

У статті розглядаються глобальні тенденції в інвестиціях у штучний інтелект (ШІ) та їхню роль у цифровій трансформації компаній. Визначається відмінності між генеративним і аналітичним ШІ, зосереджуючись на їх економічній цінності та потенціалі для підвищення ефективності підприємств. Методологія дослідження включає аналіз наукових публікацій, звітів консалтингових компаній та опитувань ключових представників індустрії, що дозволило визначити сучасні тенденції й виклики розвитку ШІ, оцінити доцільність його впровадження у бізнес-моделі компаній. Метою дослідження є розробка стратегічних рекомендацій для ефективного впровадження та інтеграції ШІ у бізнес-процеси, які б забезпечили максимальну рентабельність інвестицій та підвищили конкурентні переваги підприємств. Результати показують, що попри значний інтерес і активні інвестиції, більшість компаній перебувають на експериментальній стадії впровадження ШІ через високі витрати, складність адаптації інфраструктури та підготовки кадрів. Висвітлено ключові чинники успішної інтеграції ШІ, серед яких розробка стратегічних дорожніх карт, оцінка рентабельності (ROI) та залучення зацікавлених сторін. Дослідження вносить теоретичний внесок у вивчення питань оцінки готовності підприємств до впровадження технологій штучного інтелекту, що дозволить максимізувати вигоди та економічні результати від його використання.

Artificial intelligence (AI) refers to software systems capable of performing a wide range of functions, from organizing complex workflows and coordinating interactions between agents to applying logic and making decisions. AI is developed with the aim of enhancing human cognitive abilities and serving as a tool to improve efficiency across various fields of activity. Many companies and governments actively invest in AI research and development, recognizing its potential to transform different industries. AI helps create innovative products, improve customer service, optimize business processes, and reduce costs. Overall, investments in AI are critically important for business competitiveness and economic growth. However, both economic and technological factors must be considered to maximize the benefits.

The article examines global trends in artificial intelligence investments and their role in companies' digital transformation. It distinguishes between generative and analytical AI, focusing on their economic value and potential to enhance enterprise efficiency. The research methodology includes an analysis of scientific publications, consulting company reports, and surveys of key industry representatives, enabling the identification of current trends and challenges in AI implementation, as well as an assessment of its feasibility within company business models. The study aims to develop strategic recommendations for the effective adoption and integration of AI into business processes, ensuring maximum return on investment (ROI) and enhancing companies' competitive advantages. Results indicate that despite significant interest and active investments, most companies remain at an experimental stage of AI implementation due to high costs, infrastructure adaptation challenges, and workforce preparation. Key factors for successful AI integration are highlighted, including the development of strategic roadmaps, ROI evaluation, and stakeholder engagement. The research provides a theoretical contribution to the study of enterprise readiness for AI technology adoption, which will enable the maximization of benefits and economic outcomes from its utilization.

Ключові слова: Штучний інтелект, Цифрова трансформація, Інвестиції в ШІ, Доцільність інвестицій, Конкурентні переваги, Стратегічна інтеграція, Бізнес-процеси, Стейкхолдери.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Transformation, AI Investments, Investment Feasibility, Competitive Advantages, Strategic Integration, Business Processes, Stakeholders.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Штучний інтелект являє собою програмні системи, здатні виконувати широкий спектр функцій, починаючи від організації складних робочих процесів і координації взаємодії між агентами, до застосування логіки та прийняття рішень. ШІ розробляється з метою розширення когнітивних можливостей людини та використання його як інструмента для підвищення ефективності в різних сферах діяльності.

На сьогодні у практиці розробки ШІ виділяються два основні напрямки: генеративний ШІ та аналітичний ШІ, кожен з яких має унікальні функції та області застосування. Генеративний ШІ активно використовується в таких сферах, як створення текстів, програмне забезпечення, математичні обчислення та аналіз даних [1]. На відміну від генеративного ШІ, аналітичний ШІ орієнтований на виконання завдань, пов'язаних з обробкою та аналізом великих обсягів даних. Такі алгоритми машинного навчання (МН) ефективно класифікують, сегментують і прогнозують дані, що дозволяє компаніям значно оптимізувати свої бізнес-процеси. Вони роблять це точніше і швидше, ніж люди, що і є основною цінністю цих технологій. Зокрема, аналітичний ШІ незамінний для сегментації клієнтів, аналізу настроїв і прогнозування продажів, де необхідно швидке та точне прийняття рішень на основі багатовимірних даних.

Агенти генеративного ШІ не лише вирішують стандартні завдання, але й надають комплексні послуги, підвищуючи ефективність роботи та сприяючи цифровізації основних бізнес-процесів [2]. Однією з найвагоміших переваг цієї технології є її здатність створювати контент, якість якого наближається до рівня експертів. Наприклад, генеративні моделі застосовуються для автоматизації описів товарів на платформах електронної комерції, таких як Amazon, та для створення SEO-оптимізованих текстів.

Однією з ключових переваг агентів генеративного ШІ є їх здатність автоматизувати складні сценарії з високою варіативністю вхідних даних та результатів. Машинне навчання, що лежить в основі цих систем, дозволяє їм підвищувати продуктивність на основі накопиченого досвіду без необхідності явного програмування [3]. Це робить їх особливо корисними в тих випадках, коли традиційні алгоритми виявляються неефективними через складність або мінливість патернів. Такі сценарії раніше були надто складними і витратними для автоматизації.

Генеративний ШІ активно використовується в корпоративному навчанні, що дозволяє суттєво скоротити

час адаптації нових співробітників завдяки доступу до великих баз даних з успішними сценаріями та рішеннями. Ця технологія також демонструє свою ефективність у таких галузях, як фармакологія, медицина, освіта і маркетинг [4; 5; 6]. Очікується, що масове впровадження генеративного ШІ призведе до значного зниження витрат на обслуговування і покращення клієнтського досвіду.

Прикладом успішного використання аналітичного ШІ є аналіз структури білків. Модель AlphaFold2 від DeepMind, розроблена у 2021 році, показала високу точність у прогнозуванні тривимірних структур невідомих білків, що є співставним з результатами експериментальних методів [7; 8]. Ці технології вже застосовуються для скринінгу ракових клітин, прогнозування погодних умов, щоденного сортування мільярдів листів на пошті, підвищення якості медичної допомоги у лікарнях та в багатьох інших напрямках.

З огляду на різноманітність можливостей і цінності технологій штучного інтелекту для підприємств, актуальною залишається проблема обгрунтування інвестицій у цю технологію в умовах сучасної цифрової трансформації. Незважаючи на високу зацікавленість і суттєві вкладення у впровадження ШІ, підприємства стикаються з низкою викликів і супротиву. Таким чином, постає питання доцільності і масштабування використання ШІ в корпоративних стратегіях для досягнення максимальних економічних переваг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Через високий потенціал технології генеративного ШІ, великі світові підприємства інвестували близько 15 мільярдів доларів у рішення на базі генеративного ШІ в 2023 році (вже в перший рік після виходу GPT від компанії OpenAI у листопаді 2022 року), що складає близько 2% світового ринку корпоративного програмного забезпечення. Для останньої великої трансформації галузі — програмного забезпечення як послуги (SaaS) — знадобилося чотири роки, щоб витрати підприємств досягли тієї ж частки ринку [9].

Багато компаній та урядів активно інвестують у дослідження та розробки в галузі ШІ, визнаючи його потенціал для трансформації різних галузей [10; 11]. ШІ допомагає створювати інноваційні продукти, покращувати обслуговування клієнтів, оптимізувати бізнес-процеси та знижувати витрати [11]. У фінансовому секторі ШІ використовується для високочастотної торгівлі та розробки ефективних інвестиційних стратегій [12; 13].

У період 2023—2024 років спостерігається тенденція до перерозподілу бюджетів та інвестицій на користь генеративного ШІ, незважаючи на те, що економічна доцільність більшості проектів його впровадження залишається під питанням [14]. Така стратегія може негативно позначитися на ініціативах, спрямованих на створення та підвищення цінності в інших сферах діяльності компаній.

Загалом, інвестиції в ШІ є критично важливими для конкурентоспроможності бізнесу та економічного зростання. Проте необхідно враховувати як економічні, так і технологічні фактори для максимізації переваг.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета дослідження — проаналізувати глобальні тенденції та перспективи генеративного та аналітичного ШІ, їх економічний вплив і потенційну цінність для бізнесу, а також розробити стратегічні рекомендації для ефективного впровадження та інтеграції ШІ в бізнес-процеси підприємств. Дослідження спрямоване на визначення умов, за яких інвестиції в ШІ забезпечать максимальну рентабельність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вплив генеративного штучного інтелекту на продуктивність може принести світовій економіці трильйони доларів. За оцінками дослідження McKinsey [15], генеративний ШІ може забезпечити від 2,6 до 4,4 трильйонів доларів щорічно в 63 проаналізованих сценаріях використання. Ця оцінка може подвоїтися, якщо врахувати впровадження генеративного ШІ у програмне забезпечення, яке наразі використовується для інших завдань, що виходять за межі цих сценаріїв. Приблизно 75% цінності, яку можуть забезпечити ці сценарії використання генеративного ШІ, припадає на чотири сфери: операції з клієнтами, маркетинг і продажі, розробка програмного забезпечення та дослідження і розробка продуктів. Лише за 2023 рік Google, Microsoft, OpenAI та інші компанії інвестували в бібліотеки програмного забезпечення та фреймворки для підтримки агентської функціональності [16]. Додатки на основі великих мовних моделей (LLM), такі як Microsoft Copilot, Amazon Q та майбутній проект Google Astra, переходять від заснованих на знаннях до більш дієорієнтованих функцій. Компанії та дослідницькі лабораторії, такі як Adept, crewAI та Imbue, також розробляють агентні моделі та багатоагентні системи. Зважаючи на швидкість, з якою розвивається генеративний ШІ, агенти можуть стати так само звичним явищем, як і чат-боти сьогодні.

Наприкінці 2023 року було проведено три незалежні дослідження, присвячені тенденціям 2024 року [17]. У двох з них взяли участь технічні директори з Массачусетського технологічного інституту та учасники симпозіуму з якості інформації, одне з яких було спонсоровано Amazon Web Services (AWS), а інше — Thoughtworks. Третє дослідження було проведено компанією Wavestone. У цих опитуваннях взяли участь понад 500 керівників вищої ланки. На основі результатів цих досліджень можна виділити п'ять ключових світових тенденцій:

— Генеративний ШІ поки не приносить відчутної практичної користі для бізнесу. Хоча більшість респондентів збільшують інвестиції в цю технологію, компанії продовжують залишатися на стадії експериментів як на індивідуальному рівні, так і в межах підрозділів. Лише 6% компаній, опитаних AWS, та 5% компаній, опитаних Wavestone, впровадили генеративний ШІ на системному рівні. Впровадження вимагає значних інвестицій та організаційних змін, включаючи перепроектування бізнес-процесів, перекваліфікацію співробітників або їх часткову заміну системами ШІ, а також необхідно інтегрувати ШІ в наявну технологічну інфраструктуру.

— Наука про дані переходить від кустарного до промислового виробництва (як це було під час першої промислової революції в текстильній індустрії). Компанії прагнуть прискорити створення моделей даних, інвестуючи в платформи, процеси, методології, сховища функцій та системи машинного навчання (MLOps). Системи MLOps дозволяють відстежувати стан моделей машинного навчання, перевіряти якість отримуваних результатів і за потреби ініціювати додаткового навчання або повторне навчання з використанням нових даних. Також респонденти відзначили важливість повторного використання наявних наборів даних та універсальність розроблюваних рішень, що дозволить збільшити віддачу від інвестицій у ШІ.

— Тенденція передбачає, що інформаційні продукти, які включають аналітичні інструменти та інтегровані технології штучного інтелекту, стануть ключовими для підвищення цінності даних. Таким чином, дані будуть перетворюватися на практичні та корисні для бізнесу рішення на основі інтеграції аналітичного та генеративного ШІ.

— З'являється спеціалізація в науці про дані, нові підходи та професійні ролі, такі як інженери з обробки даних, інженери з машинного навчання, фахівці зі взаємодії з бізнесом та менеджери з продуктів даних. Зростання громадянської науки про дані також знижує попит на професіоналів, оскільки інструменти на зразок Advanced Data Analysis [17] дозволяють непрофесіоналам створювати моделі та аналізувати дані з мінімальними зусиллями. Однак завдання, що потребують розробки нових алгоритмів та інтерпретації складних моделей, як і раніше вимагають професійних знань.

— Багато організацій скорочують кількість окремих керівників з даних та аналітики, включаючи посади, пов'язані з штучним інтелектом. Натомість функції цих керівників все частіше стають частиною більш широкого технологічного управління, підпорядкованого єдиному "супертехнологічному" лідеру, який зазвичай підпорядковується генеральному директору і поєднує функції директора з інформаційних, цифрових технологій та даних.

Goldman Sachs прогнозує, що зростання ШІ повторюватиме траєкторію розвитку минулих комп'ютерних і технологічних продуктів. Подібно до того, як світ перейшов від гігантських мейнфреймів до сучасних технологій, відбуватиметься таке ж швидке зростання штучного інтелекту, що змінює світ [18]. Поєднання значної економії витрат на робочу силу та підвищення продуктивності непереміщених працівників збільшує ймовірність буму продуктивності праці, подібного до того, що відбувся після появи більш ранніх технологій загального призначення, таких як електродвигун і персональний комп'ютер.

Дослідження, проведені серед фінансових директорів, які за характером своєї діяльності проявляють більший скептицизм щодо інновацій, ніж генеральні директори, також демонструють високий рівень оптимізму щодо технології генеративного ШІ. Згідно з опитуванням, проведеним McKinsey у 2024 році, понад 80% фінансових директорів висловили думку, що впровадження цих технологій сприятиме підвищенню продуктивності працівників завдяки можливості зосередитися на завданнях, які створюють додану вартість. Серед найчастіше згадуваних напрямів застосування генеративного ШІ у фінансовій сфері виділяються підтримка стратегічного планування та лідерства, включаючи генерацію ідей та моніторинг конкурентів, що зазначили 49% респондентів. Приблизно третина опитаних також вказала на перспективи використання ШІ в галузі контролінгу та бухгалтерського обліку [19].

Отже, активізація інтересу до теми штучного інтелекту, викликана випуском ChatGPT 3.5 у листопаді 2022 року, сприяла значному зростанню інвестицій в ШІ, особливо в його генеративні моделі. На цей момент обсяг запланованих вкладень у цю сферу перевищує трильйон доларів США, що призведе до економічного зростання на 12 трильйонів євро до 2035 року в різних галузях [20]. Прикладом такого зростання є компанія Nvidia, ринкова капіталізація якої зросла з 0,35 трильйона доларів на початку листопада 2022 року до 3,11 трильйона доларів станом на 1 серпня 2024 року, що складає майже дев'ятикратне збільшення менш ніж за два роки. Ці інвестиції та ринкові очікування передбачають повернення вкладених коштів, проте залишається питання про реальні перспективи їх окупності та можливі терміни досягнення цього результату. Часто такі очікування асоціюються з революційними змінами, включаючи значне підвищення продуктивності або вирішення глобальних проблем, таких як зміна клімату, збільшення тривалості життя та лікування невиліковних захворювань, включно з раком.

Обгрунтованість очікувань щодо революційних змін, таких як лікування раку чи продовження життя, викликає серйозні сумніви. Ці питання надзвичайно складні і не можуть бути вирішені виключно за допомогою інтелектуальних побудов або теоретичних моделей. У реальних наукових дослідженнях необхідне проведення величезної кількості експериментів, кожен з яких генерує масив даних, часто суперечливих і потребуючих подальшої перевірки та повторних експериментів. Для формування робочої гіпотези недостатньо лише теоретичних міркувань — необхідна її практична перевірка в реальних умовах. Навіть за наявності більш просунутих учених, без спеціалізованого обладнання, такого як адронний колайдер [21], неможливо досягти нових відкриттів у фізиці елементарних частинок.

Щоб бути по-справжньому корисним, ШІ повинен інтегруватися в реальний світ, і саме цей світ визначатиме темпи його застосування та створення цінності. Без експериментів, прототипування, невдач і взаємодії з фізичною реальністю навіть найпередовіший інтелект не зможе принести негайних результатів. Очікувати миттєвих відкриттів у момент створення універсального ШІ нереалістично. Хоча прогрес у галузі ШІ вже значно прискорив відкриття, ставлячи питання, які не здатна сформулювати людина, навіть надпотужний інтелект не гарантує миттєвих рішень глобальних проблем. Для досягнення справжніх наукових проривів потрібно набагато більше, ніж просто інтелект — необхідні час, ресурси та систематична робота в реальному світі.

Саме тому важливо впроваджувати ШІ в бізнес-процеси підприємства для отримання практичного досвіду. Важливим аспектом є готовність компаній до впровадження цих технологій, визначення кроків для ефективної цифрової трансформації, а також виявлення потенційних викликів на цьому шляху. Одним із ключових елементів успішного впровадження є розробка стратегічної дорожньої карти, яка допоможе організаціям структурувати процес впровадження та мінімізувати ризики.

На ранніх стадіях впровадження проектів зі штучного інтелекту демонстрація швидких проривних результатів і тестування технології є достатніми аргументами для обгрунтування її доцільності. Однак на більш зрілих етапах основним критерієм для прийняття технології стає окупність інвестицій (ROI), яка оцінюється через фінансові показники, такі як зниження витрат або збільшення доходів. Таким чином, якщо один із трьох типів рентабельності інвестицій — зниження витрат, зростання доходів або поліпшення якості обслуговування клієнтів — є очевидним для власників бізнесу, ймовірність впровадження ШІ суттєво зростає [22].

Згідно з дослідженням MIT та BCG [23], 84% компаній впроваджують ШІ для підтримки конкурентних переваг, 75% — для виходу на нові ринки, і 63% — для скорочення витрат, що підкреслює стратегічну роль ШІ в сучасних бізнес-процесах. Проте, незважаючи на стратегічні цілі, 54% компаній не застосовують ШІ: 23% впровадили його на пілотному рівні, 18% — на базовому, і лише 5% — на широкому рівні [23]. Низький рівень впровадження може бути зумовлений такими факторами, як відсутність консолідації даних, технологічні складнощі, ризики кібербезпеки, а також труднощі, пов'язані з моделюванням і взаємодією людей і ШІ в бізнес-процесах [24; 25].

Відповідно до дослідження Іванова та Вебстера [26], витрати на впровадження штучного інтелекту суттєво варіюються як у фінансовому, так і у нефінансовому аспектах, що обумовлює необхідність ретельної оцінки менеджерами співвідношення цих витрат з потенційними вигодами до прийняття інвестиційних рішень. Згідно з даними опитування, проведеного Сінглою [27], вперше було досліджено цінність, створену застосуванням генеративного ШІ в різних бізнес-функціях. Найбільше зниження витрат респонденти відзначили в області управління людськими ресурсами, при цьому суттєве зростання доходів (понад 5%) зафіксовано в ланцюгах постачань і управлінні запасами. Економічні вигоди від аналітичного ШІ найчастіше спостерігаються в секторі послуг. Крім того, виявлено значне зростання доходів від застосування ШІ в маркетингу та продажах. Залежно від складності застосовуваних технологій використовуються різні рівні штучного інтелекту і робототехніки — від виконання рутинних завдань до більш складних функцій. На рівні окремої компанії досягнення позитивного впливу генеративного ШІ на фінансові показники вимагає тісної взаємодії між відділами управління персоналом, фінансів, правовими службами та управління ризиками для постійної адаптації стратегій розподілу ресурсів і очікувань щодо продуктивності.

Для забезпечення ефективного та відповідального впровадження штучного інтелекту в компаніях необхідно враховувати як мінімум два ключові аспекти. По-перше, важливо систематично критично оцінювати використовувані технології, виявляючи їх уразливості та помилки, щоб мінімізувати ризики та покращити якість рішень на основі ШІ. По-друге, необхідно активно досліджувати можливості синергії між людськими ресурсами і технологіями, що дозволить досягти проривних результатів, коли спільний вплив перевершує просту суму індивідуальних внесків. Наприклад, у сфері охорони здоров'я ШІ успішно застосовується для ранньої діагностики складних серцево-судинних захворювань, доповнюючи, а не замінюючи кваліфіковану роботу лікарів [28]. Аналогічно в сільському господарстві інтеграція ШІ та Інтернету речей (AIIoT) сприяє автоматизації процесів, підвищуючи продуктивність і стійкість розвиток господарств [29].

Доцільність впровадження ШІ в бізнес-процеси компаній полягає в тому, що такі заходи можуть підвищити ефективність і конкурентоспроможність, однак вони також вимагають урахування людського фактора. У міру того, як компанії продовжують впроваджувати ШІ та супутні технології, роль співробітників не зменшується, а швидше набуває нового значення в контексті адаптації та взаємодії з інноваціями. Впровадження ШІ вимагає перегляду підходів до планування, організації та контролю операційної діяльності, а також розуміння того, як співробітники реагують на нові технології. Страх перед змінами і сприйняття штучного інтелекту як загрози своїм робочим місцям — це природна реакція на технологічні зміни. І це дійсно так — в ряді підрозділів готельного бізнесу автоматизація процесів із застосуванням ШІ може призвести до заміни людської праці [30], що викликає занепокоєння серед співробітників.

Слід зазначити, що навіть проекти, які пройшли ретельну оцінку доцільності, отримали значні інвестиції та були успішно впроваджені, часто стикаються з труднощами у масштабуванні [31]. Основні причини цього можуть полягати в недостатній інтеграції цінності штучного інтелекту у світосприйняття співробітників і їхню повсякденну діяльність:

— Більшість ініціатив сприймаються як суто технологічні проекти. Часто вони починаються як ініціативи в галузі науки про дані або під технічними назвами, такими як проект предикативної аналітики. Це може призводити до відчуження бізнес-команд, оскільки слабкий зв'язок з бізнес-користувачами ускладнює вирішення найбільш актуальних проблем або завдань підприємства.

— Опір користувачів змінам у робочих процесах є значною перепоною. Люди часто віддають перевагу стабільності звичним підходам, що створює інерцію, особливо небезпечну для аналітичних ініціатив, пов'язаних зі змінами у бізнес-процесах або методах ухвалення рішень. Цей опір посилюється страхом втрати робочих місць через впровадження ШІ, що є актуальною соціальною і психологічною проблемою в умовах сучасної технологічної трансформації.

— Також виникає складність у демонстрації рентабельності інвестицій (ROI) в аналітику. Незважаючи на високу ефективність даних, буває складно припи-

сати конкретні бізнес-результати аналітичним зусиллям. Багато факторів можуть впливати на зростання доходів або зниження витрат, що ускладнює однозначну атрибуцію успіху до рішень, заснованих на даних. У результаті, неспроможність кількісно оцінити рентабельність аналітичних ініціатив може призвести до зниження інтересу до проектів, втрати мотивації з боку керівників проектів і, зрештою, до скорочення фінансування.

— Замість спроб використовувати частину існуючого технологічного бюджету на розробку пілотних проектів з метою перевірки нової мовної моделі, які зазвичай мають обмежений вплив і невисокий потенціал для масштабування, більш доцільним є безпосереднє визначення ключових зацікавлених сторін у бізнес-функціях. Важливо виявити їхні пріоритети та проблемні точки, а потім продемонструвати цим групам цінність комплексного проекту на основі штучного інтелекту, який задовольняє їхні конкретні потреби. Таким чином, доцільність впровадження ШІ має бути чітко обгрунтована з урахуванням потреб і пріоритетів кожного з ключових стейкхолдерів.

Окрім внутрішньої підтримки, необхідної для успішного впровадження ШІ, важливим фактором є заручитися союзниками серед зацікавлених сторін. Клієнти, як один зі стейкхолдерів, відіграють значну роль у прийнятті нових технологій, і їхній вплив можна розділити на два ключових аспекти: готовність клієнтів і якість обслуговування. Готовність клієнтів, як правило, залежить від віку, культурних особливостей і технологічної грамотності, тому компаніям необхідно ретельно визначити, які типи ШІ та робототехніки вони можуть запропонувати своїм цільовим аудиторіям. Щодо якості обслуговування, ШІ здатний надавати персоналізовані послуги, використовуючи аналітику для прогнозування потреб клієнтів на основі їхніх профілів, що допомагає максимізувати задоволеність і підвищити ефективність взаємодії з клієнтами. Для оцінки успіху ШІ-проектів також важливо розуміти, як технології можуть сприяти, наприклад, збільшенню частки клієнтських витрат на продукти компанії або зниженню витрат на їх створення.

Успішна інтеграція ШІ в бізнес-процеси вимагає підходу, орієнтованого на глибоке розуміння потреб усіх зацікавлених сторін — як внутрішніх, так і зовнішніх: важливо врахувати вплив на зовнішнє середовище та суспільство [32]. Кожен проект впровадження ШІ повинен мати чітко обгрунтовану доцільність, що дозволить наочно продемонструвати його цінність ключовим користувачам і стейкхолдерам. Ефективність ШІ-ініціатив напряму залежить від взаємодії між функціональними підрозділами, що вимагає внесення змін в організаційні структури, процеси планування та контроль операційної діяльності. Визначення пріоритетів і розв'язання ключових завдань як для бізнесу, так і для клієнтів є необхідною умовою для досягнення значних результатів. Окрім оцінки таких фінансових показників, як рентабельність інвестицій, необхідно також приділяти увагу обгрунтуванню доцільності ШІ-проектів, що суттєво збільшує шанси на їхнє успішне масштабування та інтеграцію в повсякденну діяльність компанії.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

1. Генеративний та аналітичний ШІ мають значний потенціал для підвищення продуктивності та створення доданої вартості в різних галузях. За оцінками, їх впровадження може приносити світовій економіці трильйони доларів, особливо в ключових сферах, таких як клієнтські операції, маркетинг, розробка програмного забезпечення та дослідження і розробки. Однак для досягнення цієї цінності підприємствам необхідно адаптувати свої бізнес-процеси, що вимагає значних інвестицій та часу.

2. Незважаючи на високий інтерес і активні інвестиції в ШІ, більшість компаній усе ще перебувають на експериментальній стадії його впровадження. Основні труднощі включають високі витрати, необхідність перепроектування процесів і технологічної інфраструктури, а також підготовку кадрів. Подолання цих перешкод потребує стратегічного підходу, орієнтованого на підготовку компанії до комплексних організаційних змін.

3. Для успішної інтеграції ШІ компаніям важливо розробити стратегічну дорожню карту, яка враховуватиме потреби всіх зацікавлених сторін і чітко обгрунтовуватиме рентабельність (ROI) кожного проекту. Ключовими факторами успіху є: урахування специфіки бізнес-процесів, організація взаємодії між відділами та забезпечення підтримки з боку вищого керівництва. Такий підхід допомагає компаніям уникати помилок на етапі впровадження та максимізувати цінність ШІ для бізнесу.

4. Ефективна інтеграція ШІ вимагає врахування інтересів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів. Для бізнесу важливо, щоб проекти впровадження ШІ сприймалися співробітниками не як загроза, а як інструмент підвищення ефективності та полегшення робочих процесів. Водночас клієнти, залежні від якості обслуговування, повинні бачити переваги використання ШІ, будь то персоналізація або більш швидке та якісне задоволення їхніх потреб.

5. Успішне впровадження ШІ потребує продуманого підходу до обгрунтування його доцільності. Це включає систематичне відстеження ефективності проектів, оцінку їхнього впливу на операційні та фінансові показники, а також демонстрацію доданої вартості для бізнесу. Компанії повинні не лише оцінювати ROI, а й акцентувати увагу на стратегічному значенні ШІ для довгострокової конкурентної переваги.

6. Подальші дослідження можуть зосередитись на розробці детальних моделей оцінки рентабельності інвестицій у штучний інтелект, адаптованих до специфіки різних галузей, таких як фінанси, охорона здоров'я, виробництво та інші. Особливо актуальним є дослідження впливу інтеграції генеративного та аналітичного ШІ на довгострокову продуктивність компаній, що включає економічну та соціальну вигоду, а також потенційні ризики.

7. Важливим напрямом є дослідження підходів до подолання бар'єрів впровадження, таких як організаційний опір, ризики для кібербезпеки та адаптація робочої сили. Також перспективним є вивчення інтересів

різних стейкхолдерів (клієнтів, співробітників, держави, інвесторів) при прийняті рішення впровадження ШІ на підприємстві, що дозволить детальніше дослідити соціально-економічні наслідки технології. Нарешті, аналіз нових підходів до інтеграції ШІ у корпоративну стратегію з акцентом на підвищення прозорості, дотримання етичних стандартів та зменшення екологічного впливу має потенціал для забезпечення сталого розвитку бізнесу.

Література:

1. Basole, R., & Major, T. (2024). "Generative AI for Visualization: Opportunities and Challenges". IEEE Computer Graphics and Applications, 44 (2), pp. 55—64. DOI: https://doi.org/10.1109/mcg.2024.3362168

2. Korinek, A. (2023). "Generative AI for Economic Research: Use Cases and Implications for Economists". Journal of Economic Literature, 61 (4), pp. 1281—1317. DOI: https://doi.org/10.1257/jel.20231736

3. Sathya D., Sudha V., & Jagadeesan D. (2022). "Application of Machine Learning Techniques in Healthcare", (pp. 1294—1310). Igi global. DOI: https://doi.org/10.4018/978-1-6684-6291-1.ch067

4. Dimitrieska, S. (2024). "Generative Artificial Intelligence and Advertising. Trends in Economics", Finance and Management Journal, 6 (1), pp. 23—34. DOI: https://doi.org/10.69648/eyzi2281

5. Felix, J., & Webb, L. (2024). "Use of artificial intelligence in education delivery and assessment". Parliamentary office of science technology. https://doi.org/10.58248/pn712

6. Herrero, S., & Calvet, L. (2024). "Generative Artificial Intelligence Models in Pharmacokinetics: A Study on a Two-Compartment Population Model". Springer science business media llc. DOI: https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-4693613/v1

7. Jumper, J., Ronneberger, O., Cowie, A., Reiman, D., & Figurnov, M. (2021). "Highly accurate protein structure prediction with AlphaFold". Nature, 596 (7873), pp. 583—589. DOI: https://doi.org/10.1038/s41586-021-03819-2

8. Peng, C., Liang, F., Xia, Y., Zhao, K., Hou, M., & Zhang, G. (2023). "Recent Advances and Challenges in Protein Structure Prediction". Journal of Chemical Information and Modeling, 64 (1), pp. 76—95. DOI: https://doi.org/10.1021/acs.jcim.3c01324

9. Schneider, J., Shah, T., & Abraham, J. (2024). "Navigating the generative AI disruption in software". Retrieved on July 05, 2024, from: https://www.mckinsey.com/industries/technology-media-and-telecommunications/our-insights/navigating-the-generative-ai-disruption-in-software

10. Lee, C.-W., & Chen, S. H. (2021). "AI Technology Application in Medical Care of NSCLC Based on Patent Trend Analysis". Advances in Management and Applied Economics, pp. 99—115. https://doi.org/10.47260/amae/1166

11. Nosova, S., Makar, S., Norkina, A., Fadeicheva, G., Abramov, A., Lozik, N., & Medvedeva, O. (2022). "Artificial Intelligence Technology as an Economic Accelerator of Business Process", (pp. 355—366). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-96993-6_39

12. Emmanuel, B. G., Appiah, M., Gyamfi, B. A., Acheampong, T., & Naeem, M. A. (2024). "Transforming banking: Examining the role of AI technology innovation in boosting banks financial performance". International Review of Financial Analysis, 103700. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2024.103700

13. Huang, C.-F. (2023). "High-frequency trading through artificial intelligence for financial innovation". Open Access Government, 37 (1), 280—281. https://doi.org/10.56367/oag-037-10607

14. Amorim, P., & Alves, J. (2024). "How Generative AI Can Support Advanced Analytics Practice", Retrieved June 11, 2024 from: https://sloanreview.mit.edu/article/how-generative-ai-can-support-advanced-analytics-practice/

15. Chui, M., Hazan, E., Roberts, R., Singla, A., Smaje, K., Sukharevsky, A., Yee, L., & Zemmel, R. (2024). "The economic potential of generative AI: The next productivity frontier". Retrieved June 14, 2024 from: https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/the-economic-potential-of-generative-ai-the-next-productivity-frontier#introduction

16. Yee, L., Chui, M., Roberts, R., & Xu, S. (2024). "Why agents are the next frontier of generative AI", Retrieved July 24, 2024 from: https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/why-agents-are-the-next-frontier-of-generative-ai?

17. Davenport, T., & Bean, R. (2024). "Five Key Trends in AI and Data Science for 2024". Retrieved January 31, 2024 from: https://sloanreview.mit.edu/article/five-key-trends-in-ai-and-data-science-for-2024/

18. Kelly, J. (2023). "Goldman Sachs Predicts 300 Million Jobs Will Be Lost Or Degraded By Artificial Intelligence". Retrieved on Mar 31, 2023, from: https://www.forbes.com/sites/jackkelly/2023/03/31/goldman-sachs-predicts-300-million-jobs-will-be-lost-or-degraded-by-artificial-intelligence/

19. Agrawal, A., & Grube, C. (2024). "Toward the long term: CFO perspectives on the future of finance". Retrieved July 18, 2024 from: https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/toward-the-long-term-cfo-perspectives-on-the-future-of-finance?

20. Stulp, F., Konidaris, G., Abbeel, P., Listmann, K., Spranger, M., Tenorth, M., & Doncieux, S. (2022). "Innovation Paths for Machine Learning in Robotics", Industry Activities. IEEE Robotics & Automation Magazine, 29(4), pp. 141—144. https://doi.org/10.1109/mra.2022.3213205

21. Berlingen, M. (2016). "The ATLAS Experiment at the Large Hadron Collider", (pp. 31—48). Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-41051-7_2

22. Haridasan, V., Usha, K., Vasu, B., Jhansi, V., & Muthukumaran, K. (2023). "Evaluating Artificial Intelligence's Effect On Accounting Information Systems For Small And Medium-Sized Enterprises", Migration Letters, Volume 20, No S13, pp. 680—693. DOI: https://doi.org/10.59670/ml.v20is13.7599

23. Ransbotham, S., Kiron, D., Gerber, P., & Reeves, M. (2017). "Research report: Reshaping business with artificial intelligence". MIT Sloan Management Review, Fall.1-17. Retrieved 10 May, 2024, from: https://sloanre-

view.mit.edu/projects/reshaping-business-with-artificial-intelligence/

24. Borah, S., Kama, C., Rakshit, S., & Vajjhala, N. (2022). "Applications of Artificial Intelligence in Small— and Medium-Sized Enterprises (SMEs)", In: Mallick, P.K., Bhoi, A.K., Barsocchi, P., de Albuquerque, V.H.C. (eds) Cognitive Informatics and Soft Computing. Lecture Notes in Networks and Systems, Springer, Singapore. Vol. 375. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8763-1_59

25. Cheatham, B., Javanmardian, K., & Samandari, H. (2019). "Confronting the risks of artificial intelligence". McKinsey Quarterly. Apr. pp. 1—9. Retrieved 1st June, 2023, from: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/confronting-the-risks-of-artificial-intelligence

26. Ivanov, S., & Webster, C. (2017). "Adoption of robots, artificial intelligence and service automation by travel, tourism and hospitality companies — a cost-benefit analysis", International Scientific Conference "Contemporary Tourism — Traditions and Innovations", Sofia University, 19—21 October, 2017, pp. 190—203.

27. Singla, A., & Sukharevsky, A. (2024). "The state of AI in early 2024: Gen AI adoption spikes and starts to generate value", Retrieved May 30, 2024 from: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai?

28. Aslan, A., & Oncel, C. (2024). "The potential of artificial intelligence and machine learning algorithms in the field of cardiovascular diseases". Acta Medica Alanya, 8 (2), pp. 91—92. DOI: https://doi.org/10.30565/medalanya.1537200

29. Kazi, K. (2024). "Artificial Intelligence (AI)-Driven IoT (AI IoT)-Based Agriculture Automation", (pp. 72—94). Igi global. DOI: https://doi.org/10.4018/979-8-3693-3583-3.ch005

30. Hospitalitytech (2017). "Robots in Hospitality: Five Trends on the Horizon". Retrieved on May 24, 2024 from https://hospitalitytech.com/robots-hospitality-five-trends-horizon

31. Kesari, G. (2024). "Building a Data-Driven Culture: Three Mistakes to Avoid", MIT Sloan Management Review, Retrieved May 14, 2024 from: https://sloanreview.-mit.edu/article/building-a-data-driven-culture-three-mistakes-to-avoid/

32. Fyliuk, H., Pimenova, O., Pimenov, S., Golovanenko, M. (2021). Retrospective analysis of the impact of business models of enterprises on the environment and society. Theoretical and Applied Issues of Economics. 1 (42), pp. 1—15.

References:

1. Basole, R. and Major, T. (2024), "Generative AI for Visualization: Opportunities and Challenges", IEEE Computer Graphics and Applications, vol. 44, no. 2, pp. 55—64. https://doi.org/10.1109/mcg.2024.3362168.

2. Korinek, A. (2023), "Generative AI for Economic Research: Use Cases and Implications for Economists", Journal of Economic Literature, vol. 61, no. 4, pp. 1281—1317. https://doi.org/10.1257/jel.20231736.

3. Sathya D. Sudha V. and Jagadeesan D. (2022), "Application of Machine Learning Techniques in Healthcare", Igi global, pp. 1294—1310. https://doi.org/10.4018/978-1-6684-6291-1.ch067.

4. Dimitrieska, S. (2024), "Generative Artificial Intelligence and Advertising. Trends in Economics", Finance and Management Journal, vol. 6, no. 1, pp. 23—34. https://doi.org/10.69648/eyzi2281.

5. Felix, J. and Webb, L. (2024), "Use of artificial intelligence in education delivery and assessment". https://doi.org/10.58248/pn712.

6. Herrero, S. and Calvet, L. (2024), "Generative Artificial Intelligence Models in Pharmacokinetics: A Study on a Two-Compartment Population Model". https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-4693613/v1.

7. Jumper, J. Ronneberger, O. Cowie, A. Reiman, D. and Figurnov, M. (2021), "Highly accurate protein structure prediction with AlphaFold", Nature, vol. 596, no. 7873, pp. 583—589. https://doi.org/10.1038/s41586-021-03819-2.

8. Peng, C. Liang, F. Xia, Y. Zhao, K. Hou, M. and Zhang, G. (2023), "Recent Advances and Challenges in Protein Structure Prediction", Journal of Chemical Information and Modeling, vol. 64 no. 1, pp. 76—95. https://doi.org/10.1021/acs.jcim.3c01324.

9. Schneider, J. Shah, T. and Abraham, J. (2024), "Navigating the generative AI disruption in software", available at: https://www.mckinsey.com/industries/technology-media-and-telecommunications/our-insights/navigating-the-generative-ai-disruption-in-software, (Accessed 5 July 2024).

10. Lee, C.-W. and Chen, S. H. (2021), "AI Technology Application in Medical Care of NSCLC Based on Patent Trend Analysis", Advances in Management and Applied Economics, vol. 11, no. 6, pp. 99—115. https://doi.org/10.47260/amae/1166.

11. Nosova, S. Makar, S. Norkina, A. Fadeicheva, G. Abramov, A. Lozik, N. and Medvedeva, O. (2022), "Artificial Intelligence Technology as an Economic Accelerator of Business Process", Springer, vol. 1032, pp. 355—366. https://doi.org/10.1007/978-3-030-96993-6_39.

12. Emmanuel, B. G. Appiah, M. Gyamfi, B. A. Acheampong, T. and Naeem, M. A. (2024), "Transforming banking: Examining the role of AI technology innovation in boosting banks financial performance". International Review of Financial Analysis, vol. 96. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2024.103700.

13. Huang, C.-F. (2023), "High-frequency trading through artificial intelligence for financial innovation", Open Access Government, vol. 37 no. 1, pp. 280—281. https://doi.org/10.56367/oag-037-10607.

14. Amorim, P. and Alves, J. (2024), "How Generative AI Can Support Advanced Analytics Practice", available at: https://sloanreview.mit.edu/article/how-generative-ai-can-support-advanced-analytics-practice/, (Accessed 11 June 2024).

15. Chui, M. Hazan, E. Roberts, R. Singla, A. Smaje, K. Sukharevsky, A. Yee, L. and Zemmel, R. (2024), "The economic potential of generative AI: The next productivity frontier", available at: https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/the-economic-potential-of-generative-ai-the-next-productivity-frontier#introduction, (Accessed 14 June 2024).

16. Yee, L. Chui, M. Roberts, R. and Xu, S. (2024), "Why agents are the next frontier of generative AI", available at: https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/why-agents-are-the-next-frontier-of-generative-ai?, (Accessed 24 July 2024).

17. Davenport, T. and Bean, R. (2024), "Five Key Trends in AI and Data Science for 2024", available at: https://sloanreview.mit.edu/article/five-key-trends-in-ai-and-data-science-for-2024/, (Accessed 31 January 2024).

18. Forbes (2023), "Goldman Sachs Predicts 300 Million Jobs Will Be Lost Or Degraded By Artificial Intelligence", available at: https://www.forbes.com/sites/jackkelly/2023/03/31/goldman-sachs-predicts-300-million-jobs-will-be-lost-or-degraded-by-artificial-intelligence/, (Accessed 31 March 2023).

19. Agrawal, A. and Grube, C. (2024), "Toward the long term: CFO perspectives on the future of finance", available at: https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/toward-the-long-term-cfo-perspectives-on-the-future-of-finance?, (Accessed 18 July 2024).

20. Stulp, F. Konidaris, G. Abbeel, P. Listmann, K. Spranger, M. Tenorth, M. and Doncieux, S. (2022), "Innovation Paths for Machine Learning in Robotics [Industry Activities]", IEEE Robotics & Automation Magazine, vol. 29, no. 4, pp. 141—144. https://doi.org/10.1109/mra.2022.3213205.

21. Berlingen, M. (2016), "The ATLAS Experiment at the Large Hadron Collider", Springer, vol. 978, pp. 31—48. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41051-7_2.

22. Haridasan, V. Usha, K. Vasu, B. Jhansi, V. and Muthukumaran, K. (2023), "Evaluating Artificial Intelligence's Effect On Accounting Information Systems For Small And Medium-Sized Enterprises", Migration Letters, vol. 20, no. S13, pp. 680—693. https://doi.org/10.59670/ml.v20is13.7599.

23. Ransbotham, S. Kiron, D. Gerber, P. and Reeves, M. (2017), "Research report: Reshaping business with artificial intelligence", available at: https://sloanreview.mit.edu/projects/reshaping-business-with-artificial-intelligence/, (Accessed 10 May 2017).

24. Borah, S. Kama, C. Rakshit, S. and Vajjhala, N. (2022), "Applications of Artificial Intelligence in Small—and Medium-Sized Enterprises (SMEs)", Springer, vol. 375, pp. 717—726. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8763-1_59.

25. Cheatham, B. Javanmardian, K. and Samandari, H. (2019), "Confronting the risks of artificial intelligence", available at: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/confronting-the-risks-of-artificial-intelligence, (Accessed 1 June 2019).

26. Ivanov, S. and Webster, C. (2017), "Adoption of robots, artificial intelligence and service automation by travel, tourism and hospitality companies — a cost-benefit analysis", International Scientific Conference "Contemporary Tourism — Traditions and Innovations", Sofia University, Sofia, Bulgaria, 19-21 October, 2017, pp. 190—203.

27. Singla, A. and Sukharevsky, A. (2024), "The state of AI in early 2024: Gen AI adoption spikes and starts to generate value", available at: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai?, (Accessed 30 May 2024).

28. Aslan, A. and Oncel, C. (2024), "The potential of artificial intelligence and machine learning algorithms in the field of cardiovascular diseases", Acta Medica Alanya, vol. 8, no 2, pp. 91—92. https://doi.org/10.30565/medalanya.1537200.

29. Kazi, K. (2024), "Artificial Intelligence (AI)-Driven IoT (AI IoT)-Based Agriculture Automation", Igi global, pp. 72—94. https://doi.org/10.4018/979-8-3693-3583-3.ch005.

30. Hospitalitytech (2017), "Robots in Hospitality: Five Trends on the Horizon", available at: https://hospitalitytech.com/robots-hospitality-five-trends-horizon, (Accessed 1 November 2024).

31. Kesari, G. (2024), "Building a Data-Driven Culture: Three Mistakes to Avoid", available at: https://sloanreview.mit.edu/article/building-a-data-driven-culture-three-mistakes-to-avoid/, (Accessed 14 May 2024).

32. Fyliuk, H. Pimenova, O. Pimenov, S. Golovanenko, M. (2021), "Retrospective analysis of the impact of business models of enterprises on the environment and society", Theoretical and Applied Issues of Economics, vol. 1, no. 42, pp. 1—15.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2024 р.

УДК 657:330.34:630

Л. А. Суліменко,
к. е. н., професор, професор кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту,
Поліський національний університет, Житомир, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0255-1642
Н. І. Цегельник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту,
Поліський національний університет, Житомир, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6388-9124

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.121

ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ БДЖОЛОСІМЕЙ ЯК ОБ'ЄКТА БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ: ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

L. Sulimenko,
PhD in Economics, Professor, Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Audit, Polissia National University, Zhytomyr, Ukraine
N. Tsehelnyk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting, Taxation and Audit, Polissia National University, Zhytomyr, Ukraine

PECULIARITIES OF BEE COLONY PRODUCTION AS AN OBJECT OF BIOLOGICAL ASSETS: ACCOUNTING AND ANALYTICAL ASPECT

У статті досліджено галузеві особливості виробництва продукції бджолосімей, як об'єкта біологічних активів, зокрема меду, воску, прополісу та інших продуктів бджільництва. Розглянуто стан галузі бджільництва в умовах сьогодення і визначили, що військові дії сприяли появі негативних екологічних чинників, що становлять ризик для бджільництва, насамперед, на прикордонних територіях. Обгрунтовано галузеві особливості бджільництва, які мають безпосередній вплив на побудову бухгалтерського обліку. Зазначено, що важливою умовою у забезпеченні стійкості та ефективності галузі бджільництва є врахування біологічних особливостей різних порід бджіл та їх адаптація до конкретних природно-кліматичних умов. Розглянуто порядок відображення вартості та продуктивності бджолосімей в бухгалтерському обліку, що враховує їх біологічну природу та технологічні особливості процесу виробництва. Обгрунтовано, що в залежності від напрямку розведення й утримання бджолосімей, необхідно правильно і достовірно відобразити всі витрати, пов'язані з виробництвом продукції бджільництва, з метою визначення рівня фактичних витрат на одиницю продукції для формування найбільш прийнятної ціни реалізації, правильного ведення аналітичного обліку витрат та розрахунку собівартості продукції бджільництва. Зазначено, що облік витрат в бджільництві ведеться на окремих аналітичних рахунках за встановленою номенклатурою статей витрат, перелік яких кожне підприємство визначає самостійно в своїй обліковій політиці, виходячи з технологічних особливостей галузі бджільництва. Обгрунтовано, що витрати на утримання бджолосімей і виробництво продукції включають широке коло статей — від вартості інвентаря і витрат на лікування бджіл до витрат на зберігання та переробку продукції. Сформовано основні категорії витрат у бджільництві, кожна з яких впливає на загальну собівартість продукції: витрати на закупівлю та обслуговування обладнання; витрати на догляд за бджолосім'ями; витрати на працю та її оплату; логістичні витрати; адміністративні витрати. Обгрунтовано окремі ключові показники, які дозволяють

оцінити стан бджолосімей, їхню продуктивність та якість управління бджолиним господарством. Запропоновано основні напрями та пропозиції щодо поліпшення стану використання бджолосімей та підвищення їх продуктивності, які допоможуть бджолярам контролювати витрати і підвищувати ефективність виробництва продукції бджільництва.

The article examines the sectoral features of the production of bee products as an object of biological assets, in particular honey, wax, propolis and other beekeeping products. The author analyzes the current state of the beekeeping industry and determines that military actions have contributed to the emergence of negative environmental factors that pose a risk to beekeeping, primarily in the border areas. The author substantiates the sectoral features of beekeeping, which have a direct impact on the construction of accounting. It is noted that an important condition for ensuring the sustainability and efficiency of the beekeeping industry is to take into account the biological characteristics of different breeds of bees and their adaptation to specific natural and climatic conditions. The article considers the procedure for reflecting the cost and productivity of bee colonies in accounting, taking into account their biological nature and technological features of the production process. It is substantiated that, depending on the direction of breeding and keeping bee colonies, it is necessary to correctly and accurately reflect all costs associated with the production of beekeeping products in order to determine the level of actual costs per unit of production to form the most acceptable selling price, to correctly maintain analytical cost accounting and to calculate the cost of beekeeping products. It is noted that beekeeping costs are accounted for in separate analytical accounts according to the established nomenclature of cost items, the list of which each enterprise determines independently in its accounting policy, based on the technological features of the beekeeping industry. It is substantiated that the costs of keeping bee colonies and production include a wide range of items — from the cost of inventory and the cost of treating bees to the cost of storage and processing of products. The main categories of costs in beekeeping are formed, each of which affects the total cost of production: the cost of purchasing and maintaining equipment; the cost of caring for bee colonies; labor costs and remuneration; logistics costs; and administrative costs. The author substantiates certain key indicators that allow assessing the condition of bee colonies, their productivity and the quality of bee management. The main directions and suggestions for improving the use of bee colonies and increasing their productivity are proposed, which will help beekeepers control costs and increase the efficiency of beekeeping production.

Ключові слова: біологічні активи, бджолосім'ї, виробництво, витрати, облік, аналіз, контроль.
Key words: biological assets, bee colonies, production, costs, accounting, analysis, control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливу роль у розвитку національної економіки України відіграє галузь бджільництва, як окрема підгалузь сільськогосподарського виробництва. Виробництво продукції бджолосімей займає особливе місце в аграрному секторі економіки, поєднуючи в собі традиційні методи бджільництва з сучасними технологіями обробки та зберігання продукції. Унікальність бджолиних продуктів, таких як мед, віск, прополіс і бджолиний підмор, зумовлює не лише їх високу економічну цінність, але й важливість розуміння галузевих особливостей, пов'язаних із їх виробництвом, обліком і аналізом [22].

Особливості функціонування бджолосімей, як об'єкта біологічних активів, потребують відповідного обліково-аналітичного підходу, оскільки фактори, що впливають на їх продуктивність, значно відрізняються від таких традиційних факторів, як родючість та раціональне використання сільськогосподарських угідь. Кліматичні умови, сезонність виробництва, методи утримання бджіл та технологічні інновації стають основними детермінантами продуктивності бджолосімей, що вимагає детальної та систематизованої інформації для ефективного управління в цій галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню теоретичних і практичних основ ефективного ведення бджільництва, ринку бджолиної продукції та економічної ефективності її виробництва, проблемних питань щодо забезпечення конкурентоспроможності галузі бджільництва, підвищення якості продукції, а також висвітленню проблемних питань методики, організації та управління витратами, бухгалтерського обліку в бджільництві присвятили свої наукові праці такі вчені, як Л.П. Авер'ненко, Л. О. Адамчук, Н. Б. Сілонова, В. Ю. Сухенко, К. В. Пилипко, О.І. Дребот, М.Я. Височанська, Г.Г. Кірейцев, С.Ф. Голов, Н.Г. Здирко, О.В. Коваль, К.В. Бурко, Н.О. Козіцька, М.В. Кравченко, В.Б. Моссаковський, М.Ф. Огійчук, В.П. Поліщук, А.А. Пилипенко, О. А. Христенко, М.Я. Шульган, О.М. Яценко та інші. Однак, незважаючи на значні здобутки в їх дослідженнях, окремі організаційно-методичні аспекти бухгалтерського обліку у галузі бджільництва потребують подальшого вивчення та вирішення.

Досліджуючи наукову літературу щодо розвитку галузі бджільництва, можна стверджувати про вагомий науковий доробок. Так, Мірзоєва Т.В. та Ільків Л.А. характеризують ризики, що супроводжують бджільництво на сучасному етапі господарювання, і окреслюють перспективи розвитку галузі [17].

Колектив авторів Лукаш О., Давиденко А., Пирожков Є. характеризують екологічні аспекти негативного впливу військових дій на сучасний стан та подальший розвиток бджільництва [14].

Дослідженню специфічних галузевих питань державного регулювання галузі бджільництва і обгрунтування стратегічних напрямів зростання конкурентоспроможності продукції бджільництва на внутрішньому та зовнішньому ринках в умовах глобалізації ринку продовольства присвятила свої публікації Яценко О.М. [24] Враховуючи, що продукція бджільництва застосовується як лікувально-профілактичні засоби, тому її якість повинна відповідати діючим стандартам. Якісні показники мають важливе значення в бухгалтерському обліку, оскільки дозволяють достовірно формувати ціни та доходи бджолярів. Крім того, забезпечення конкурентоспроможності продукції бджільництва в умовах СОТ можливе лише завдяки відповідності якісних показників вимогам міжнародних стандартів якості.

Козіцька Н.О. звертає увагу на наявність у бджільництві незавершеного виробництво, що входить у наступний цикл виробництва як засіб виробництва і являє собою вартість меду, залишеного у вуликах в якості кормового запасу на осінньо-зимово-весняний період, тобто частина виробленої власної продукції, яка отримана на стадії виробництва завдяки біологічним особливостям бджолосімей, відноситься до виробничих витрат наступного звітного періоду. Наявність незавершеного виробництва у бджільництві коригує витрати звітного періоду на вартість незавершеного виробництва на початок і кінець періоду 12].

Кравченко М.В. у своїй праці пропонує нові технології виробництва продукції бджільництва, а в результаті проведених відповідних розрахунків для конкретного досліджуваного підприємства ним визначено, що в результаті розміщення пасік в пересувних павільйонах, технології інтенсивного ведення бджільництва, а також технологічних прийомів щодо усунення роїння бджіл, збільшується валовий збір меду та значно підвищуються показники економічної ефективності виробництва продукції. Зростання результативності виробництва вплине на показники економічної стійкості підприємства в цілому 13].

Узагальнюючи останні дослідження, можна стверджувати, що бджільництво як особлива галузь аграрного виробництва, потребує розроблення окремих положень та рекомендацій, які б враховували специфіку бджолосімей як складових біологічних активів, особливості обліку, контролю та аналізу економічної ефективності виробництва. Зважаючи на важливість галузі бджільництва для розвитку агропромислового комплексу, необхідно акцентувати увагу на поліпшенні облікових практик та впровадженні інноваційних рішень у цій сфері.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою цієї статті є всебічний аналіз галузевих особливостей виробництва продукції бджолосімей як об'єкта біологічних активів з акцентом на обліково-аналітичні аспекти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бджільництво — це окрема галузь сільськогосподарського виробництва, основою функціонування якої є розведення, утримання та використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення і підвищення їх урожайності, виробництво харчових продуктів і сировини для промисловості [22].

В умовах сьогодення розвиток галузі бджільництва є під загрозою. Як відзначають науковці, військові дії сприяли появі негативних екологічних чинників, що становлять ризик для бджільництва, насамперед на прикордонних територіях [20].

Станом на червень 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 2 702 499 бджолиних сімей на 56 965 пасічницьких господарствах. Оскільки реєстрація є добровільною, то фактична кількість значно більша. Відповідно до даних Реєстру пасік в Україні, у 8% пасічницьких господарств утримується до 10 бджолиних сімей, у 39 % — до 30 сімей, у 24 % — до 50, у 20 % — до 100, у 7 % — до 200, і лише 2 % господарств мають більше 200 бджолосімей [3].

Через війну в Україні було знищено біля 30 % медоносних територій і бджолиних роїв і, відповідно, ринок скоротився на 30 %. Вкрай загрозливим є те, що таким чином, за підрахунками економістів, держава може втратити від 20 до 40 потенційного врожаю плодоовочевих культур, які запилюють бджоли [20].

Ситуацію рятує те, що більша частина пасік традиційно розташовані в центральній і західній частині України і, ймовірно, це дозволить галузі вижити. Разом із тим, виробництво меду в Україні скоротилося, що в свою чергу може призвести до зростання цін на мед і спровокувати появу на ринку підробок [5].

Бджільництво є важливою галуззю агропромислового комплексу, яка не лише забезпечує виробництво меду та інших бджолопродуктів, але й має значення для екосистеми завдяки запиленню рослин. У контексті обліку, біологічні активи, зокрема до яких належать бджолосім'ї, потребують особливого підходу в зв'язку з їхніми унікальними характеристиками. Тому облік та аналіз виробництва продукції бджільництва має свої специфічні особливості, які важливо враховувати для достовірного відображення вартості активів, контролю ефективності виробництва та оптимізації управління.

Галузь бджільництва, як і інші галузі сільського господарства, має свої галузеві особливості, які мають безпосередній вплив на побудову бухгалтерського обліку (Рис. 1).

Закон України "Про бджільництво" визначає суб'єкти галузі бджільництва незалежно від форм власності (Рис. 2) [22].

Об'єктами бджільництва у відповідності до НПСБО 30 "Біологічні активи" 17], є робочі бджоли, бджолині матки, трутні, бджолині сім'ї, яких розводять на племінних і товарних пасіках. Важливою умовою у забезпеченні стійкості та ефективності галузі бджільництва є врахування біологічних особливостей різних порід бджіл та їх адаптація до конкретних природно-кліматичних умов.

Бджолосім'ї представляють собою особливий тип біологічних активів, оскільки вони є живими організма-

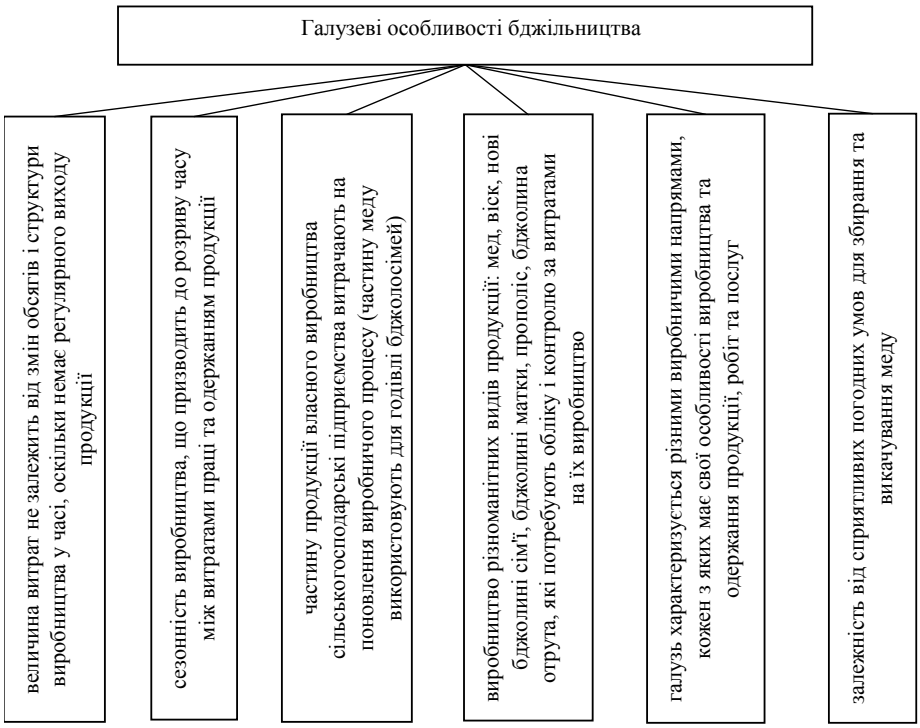

Рис. 1. Вплив галузевих особливості бджільництва на побудову бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка авторів.

ми, які виробляють продукцію в процесі своєї життєдіяльності. Основні ознаки, за якими можна охарактеризувати бджолосімей, наведені на рисунку 3.

Відображення вартості та продуктивності бджолосімей в бухгалтерському обліку має враховувати їх біологічну природу та технологічні особливості процесу виробництва. Основні аспекти обліку та їх характеристика наведено в таблиці 1.

Виробництво кожного виду продукції бджільництва має свою технологію, особливості якої варто враховувати при калькулюванні виробничої собівартості. Тому на практиці важливо з'ясувати, як організувати облік витрат на виробництво меду та іншої продукції чи послуг з метою визначення собівартості.

В залежності від напрямку розведення й утримання бджолосімей, необхідно правильно і достовірно відобразити всі витрати, пов'язані з виробництвом продукції бджільництва, з метою визначення рівня фактичних витрат на одиницю продукції для формування найбільш прийнятної ціни її реалізації, правильного ведення аналітичного обліку витрат та калькуляції собівартості продукції.

Отже, аналітичний облік витрат у бджільництві слід організувати таким чином, щоб мати можливість кожного звітного періоду узагальнювати витрати за окремими виробничими напрямами та обчислювати фактичну собівартість товарної продукції та продукції, що залишається як вихідний матеріал для відновлення процесу виробництва (незавершене виробництво). Така організація обліку дозволяє здійснювати контроль за відповідністю витрат в розрізі об'єктів та за їх видами, з врахуванням якості одержаної продукції.

Організацію аналітичного обліку витрат у бджільництві варто здійснювати відповідно до виробничих напрямків розведення та утримання бджолосімей на пасіках. Розрізняють кілька типів господарств: медові господарства, які спеціалізуються на зборі меду та інших продуктів бджільництва; запилювальні господарства, що утримують бджіл для запилення сільськогосподарських культур; запилювально-медові господарства, розташовані в зонах інтенсивного землеробства, де вирощують соняшник, гречку, баштан і інші культури; бджолорозплідницькі господарства, діяльність яких зосереджена на селекції порід, виведенні маток та отриманні нових бджолиних сімей; комплексні господарства, які займаються комплексним використанням бджіл — запиленням сільськогосподарських культур, виробництвом товарного меду, воску, маточного молочка, квіткового пилку, бджо-

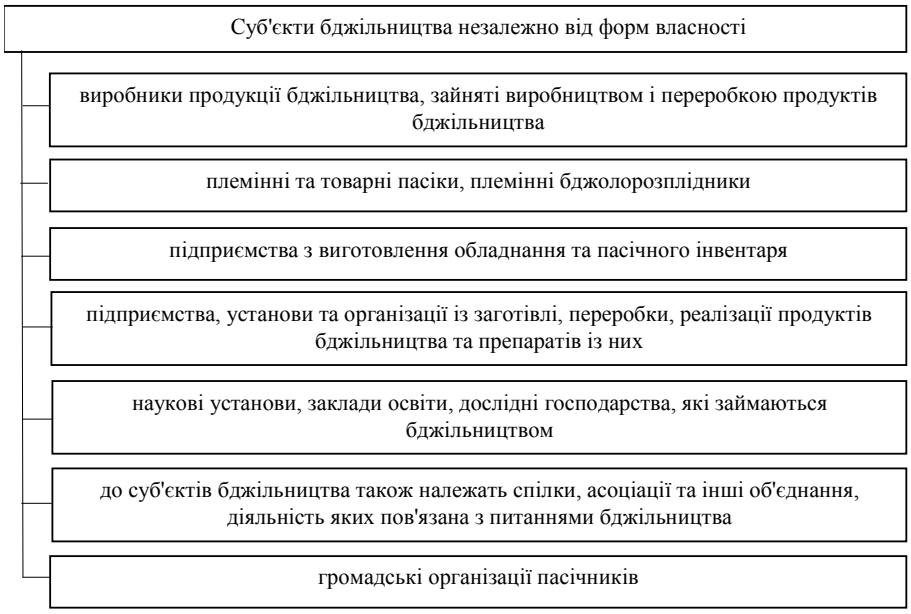

Рис. 2. Суб'єкти галузі бджільництва

Джерело: сформовано авторами на основі [22].

лопакетів, бджолиної отрути тощо (табл. 2).

Як показано в таблиці 2, у процесі виробництва одночасно отримують кілька видів готової продукції, зокрема мед, віск, квітковий пилок, бджолопакети, бджолосім'ї, маточне молочко, прополіс, бджолину отруту та бджолиних маток. Це приводить до необхідності використання специфічних методів для розподілу витрат та розрахунку собівартості продукції. Частина готової продукції набуває товарного вигляду, тоді як інша залишається в господарстві і використовується як вихідний матеріал (сировина) для відновлення виробничого процесу — наприклад, для підживлення бджолосімей взимку та навесні. Ця частина продукції розглядається як вартість незавершеного виробництва на кінець року або йде на внутрішньогосподарську переробку, таку як виготовлення вощини з воску. Оскільки в бджільництві йдеться про живі організми, розвиток яких визначається природними умовами, рівень витрат також часто залежить від впливу природних чинників і не завжди адекватно відображає вихід продукції. Це обумовлює суттєві коливання собівартості продукції з року в рік [12, с. 574].

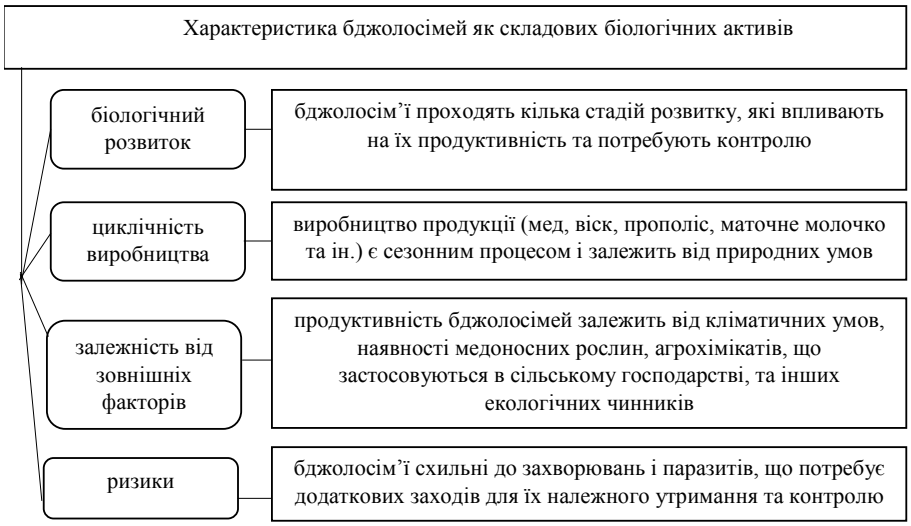

Рис. 3. Ознаки характеристики бджолосімей

Джерело: власна розробка авторів.

Таблиця 1. Облікові аспекти відображення вартості та продуктивності бджолосімей

Аспекти обліку	Характеристика
Облік біологічних активів	Згідно з міжнародними стандартами, бджолосім'ї обліковуються як біологічні активи, а їхню вартість визначають на основі справедливої вартості з урахуванням витрат на продаж. Оцінка активів здійснюється щорічно з урахуванням змін продуктивності та стану бджолосімей
Оцінка продукції	Продукцію бджільництва (мед, віск, прополіс та ін.) оцінюють на етапі її збирання з урахуванням ринкових цін. Важливо правильно відобразити вартість продукції для об'єктивного обліку та визначення рентабельності виробництва
Облік витрат	Особливості витрат в бджільництві в тому, що вони включають не лише витрати на утримання та догляд за бджолосім'ями, а й на їх лікування, транспортні послуги, витрати на зберігання та обробку продукції. Аналітичний облік витрат за окремими виробничими напрямами дозволяє достовірно визначити собівартість продукції бджільництва

Джерело: сформовано авторами на основі [15; 18; 19].

З метою організації управлінського обліку, об'єкти обліку витрат та об'єкти калькуляції собівартості продукції визначаються в залежності від виробничого напряму бджільництва. Аналітичний облік витрат ведеться на окремих аналітичних рахунках за встановленою номенклатурою статей витрат, перелік яких кожне підприємство визначає самостійно в своїй обліковій політиці, виходячи з технологічних особливостей галузі бджільництва.

Для відображення в системі бухгалтерському обліку, згідно діючого Плану рахунків [9], витрати на виробництво продукції бджільництва відображаються на рахунку 23 "Виробництво", субрахунок 232 "Тваринництво", готова продукція — на рахунку 272 "Продукція тваринництва", а бджолині сім'ї — на субрахунку 216 "Сім'ї бджіл" (бджолиною сім'єю є цілісна біологічна одиниця, що складається з однієї бджолиної матки, 15—60 тисяч у середньому робочих бджіл та приблизно двох тисяч трутнів) [22].

Продукція бджільництва, така як мед, бджолиний віск, прополіс, бджолині соти, бджолина отрута (у сирому вигляді), квітковий пилок та маточне молоко, яка не підлягає обробці, повинна обліковуватися на рахунку 27 "Продукція сільськогосподарського виробництва" з розподілом на аналітичні рахунки за видами продукції. У разі,

Таблиця 2. Об'єкти обліку витрат і калькуляційні одиниці за виробничими напрямами

Виробничий напрям	Об'єкт калькулювання	Калькуляційна одиниця
Бджолорозплідницький	не плідна матка, плідна матка бджолопакет	1 шт. 1 шт.
Медовий	мед віск прополіс бджолиний яд квітковий пилок маточне молочко	1 ц 1 ц 1 кг 1 г 1 г 1 г
Запилювальний	Запилення культур	1 га
Запилювально-медовий	запилення культур мед віск прополіс бджолиний яд квітковий пилок маточне молочко	1 га 1 ц 1 ц 1 кг 1 г 1 г 1 г
Комплексний	запилення культур мед віск прополіс бджолиний яд квітковий пилок маточне молочко плідна матка бджолопакет	1 га 1 ц 1 ц 1 кг 1 г 1 г 1 г 1 шт 1 шт

Джерело: сформовано авторами на основі [12; 15; 18; 19].

якщо на підприємстві здійснюється переробка та розфасовка медової продукції, її доцільно відображати як готову продукцію, використовуючи рахунок 26 "Готова продукція" [9].

Витрати на утримання бджолосімей і виробництво продукції включають широке коло статей — від вартості інвентаря і витрат на лікування бджіл до витрат на зберігання та переробку продукції. Тому розробка ефективної системи контролю витрат є важливим фактором підвищення рентабельності бджільницького господарства та забезпечення сталого розвитку галузі.

Витрати у бджільництві можна поділити на декілька основних категорій, кожна з яких впливає на загальну собівартість продукції та потребує належного контролю і детального аналізу:

1. Витрати на закупівлю та обслуговування обладнання та інвентаря — до цієї категорії належать витрати на вулики, рамки, медогонки, ємності для зберігання меду, засоби для догляду за бджолами та інше обладнання, інвентар. Обслуговування та ремонт інвентаря також є значними статтями витрат.

2. Витрати на догляд за бджолосім'ями — в цю групу входять витрати на придбання та використання кормів, підгодівлю бджіл у малопродуктивні сезони, а також витрати на ліки і профілактичні засоби для боротьби з паразитами та захворюваннями бджіл.

3. Витрати на працю та її оплату — оплата праці є однією з основних витрат у господарствах, що мають великі пасіки, де залучають працівників для догляду за бджолами, обслуговування вуликів і збору продукції.

4. Логістичні витрати — включають транспортування вуликів на медоносні території, доставку продукції на переробку чи зберігання, а також перевезення продукції для реалізації на ринок.

5. Адміністративні витрати — це витрати на управління бджільницьким господарством, які можуть включати витрати на оренду, комунальні послуги, бухгалтерські послуги та витрати на маркетинг і реалізацію продукції.

Для збереження прибутковості виробництва у бджільництві необхідною умовою є здійснення контролю за витратами виробництва. З огляду на сезонний характер виробництва та зовнішні фактори, які можуть вплинути на кількість одержаної продукції (погодні умови, наявність медоносних рослин, захворювання бджіл тощо), управління витратами в галузі бджільництва дозволить:

— оптимізувати виробництво — витрати необхідно контролювати для оптимального використання ресурсів і підвищення ефективності виробництва;

Таблиця 3. Основні показники продуктивності бджолосімей

Показник	Характеристика
продуктивність меду на одну бджолосім'ю, кг	обсяг виробленого меду є основним показником продуктивності бджолосім'ї. Рівень продуктивності меду залежить від багатьох факторів, таких як кількість медоносних рослин, кліматичні умови, породи та стану здоров'я бджіл, а також умови їх утримання
кількість виробленого воску на одну бджолосім'ю, кг	виробництво воску є важливим для бджільництва, оскільки цей продукт використовується для відбудови стільників та виробництва інших продуктів бджільництва. Кількість воску також впливає на загальну продуктивність бджолосім'ї
отримано товарного меду на одну бджолину сім'ю, кг	показник вартості реалізованої продукції (товарного меду) в розрахунку на одну бджолину сім'ю
валовий вихід меду, в т. ч мед, залишений у вуликах на годівлю бджолам, ц	загальний обсяг виробленого меду є одним із основним показників, який включає і мед, залишений у вуликах на годівлю бджолам
витрати на одну бджолосім'ю, грн	показник витрат, пов'язаних з виробництвом продукції бджільництва, що приходяться на одну бджолину сім'ю
виробнича собівартість 1 ц меду, грн	виробнича собівартість формує витрати, пов'язані з виробництвом одиниці продукції
собівартість реалізованої продукції та послуг, грн	собівартість реалізованої продукції та послуг складається з: виробничої собівартості продукції, яка була реалізована протягом звітного періоду; нерозподілених постійних загальновиробничих витрат; наднормативних виробничих витрат
ціна реалізації 1 ц меду, грн	ціна на товар (послуги, роботи), що виплачується за нього в процесі купівлі-продажу незалежно від індивідуальних витрат виробників на його виробництво та реалізацію
валовий прибуток, грн	показник валового прибутку – економічний результат діяльності бджологосподарств, що визначається як різниця між чистим доходом від реалізації продукції та послуг і виробничою собівартістю
рівень рентабельності виробництва меду, %	рівень рентабельності – показник, що характеризує ступінь окупності поточних витрат прибутком. Рентабельність виробництва розраховується як співвідношення прибутку від продажу продукції бджільництва до витрат. Цей показник відображає фінансову ефективність бджільницького господарства та допомагає приймати обгрунтовані управлінські рішення

Джерело: власна розробка авторів.

— знизити собівартість продукції — правильне управління витратами дозволяє зменшити собівартість продукції і тим самим підвищити рентабельність;

— впливати на фінансову стійкість — скорочення витрат дозволяє акумулювати фінансові ресурси, які можуть бути використані для розвитку бджолиного господарства або для інвестицій в інновації.

Оскільки бджолосім'ї піддаються різним ризикам, необхідно оцінювати рівень ризиків і розробляти заходи для мінімізації негативного впливу на продуктивність та стан бджіл, які можуть включати страхування майна, проведення профілактичних заходів та створення резервних фондів.

Успіх у бджільництві залежить від продуктивності бджолосімей, яка визначає обсяги виробництва, прибутковість та ефективність галузі. Аналіз продуктивності бджолосімей є необхідним інструментом для підвищення рентабельності бджільницьких господарств та забезпечення стабільного виробництва.

Аналіз продуктивності бджолосімей базується на окремих ключових показниках, які дозволяють оцінити стан бджолосімей, їхню продуктивність та якість управління господарством. Основні показники аналізу продуктивності бджолосімей наведені в таблиці 3.

В результаті дослідження визначено, що рівень продуктивності бджолосімей залежить від багатьох

внутрішніх та зовнішніх факторів. Основними такими факторами є:

— температура повітря, рівень вологості, тривалість теплого сезону та інші кліматичні умови, які суттєво впливають на активність бджіл і їхню здатність до збору нектару. Негативні погодні умови можуть скоротити період збору нектару, що знижує продуктивність бджолосімей;

— наявність медоносних рослин на пасіці. Якщо недостатньо таких рослин, то бджоли будуть витрачати більше енергії на пошук нектару, що призведе до зниження продуктивності. Важливо також правильно обирати місце для пасіки та при необхідності використовувати їх підгодівлю;

— використання сучасних методів і технологій утримання бджолосімей, таких як розподіл на рамки, контроль температури у вулику, спеціальні типи рамок та інші практики, що дозволяють покращити умови для бджіл і сприяють підвищенню продуктивності;

— рівень роїння — процес утворення нових бджолосімей, коли частина бджіл залишає вулик. Хоча роїння сприяє природному розмноженню, надмірний рівень роїння може знизити продуктивність бджолосімей та потребує належного контролю;

— стан здоров'я бджіл значно впливає на їхню продуктивність. Захворювання та паразити можуть суттєво знизити обсяг продукції, тому важливо регулярно проводити санітарно-профілактичні заходи боротьби з хворобами і шкідниками бджіл та вчасно їх лікувати;

— профілактика захворювань та контроль над паразитами, які є серйозною загрозою для бджолосімей. Ефективна профілактика, контроль за поширенням паразитів і регулярні обробки бджіл допомагають зберегти здоров'я бджолосімей і уникнути втрат при виробництві.

Для проведення аналізу та прийняття обгрунтованих рішень щодо покращення умов утримання та управління пасікою, в бджільництві використовують методи для оцінки продуктивності бджолосімей (Табл. 4).

Таблиця 4. Методи для аналізу оцінки продуктивності бджолосімей

Метод	Характеристика
Порівняльний аналіз	полягає у порівнянні показників продуктивності між різними бджолосім'ями або пасіками. Порівняння дає змогу виявити сильні та слабкі сторони, а також ефективні методи утримання та підходи до управління пасікою
Вартісний аналіз	дозволяє оцінити, скільки коштів витрачено на утримання бджолосімей та виробництво продукції і порівняти ці витрати з доходами. Такий аналіз допомагає прийняти рішення щодо економічної доцільності певних практик і покращення рентабельності виробництва
Аналіз динаміки продуктивності	дозволяє в динаміці за ряд років в порівнянні з планом, з середніми даними по району чи з іншими аналогічними підприємствами визначити довгострокові тенденції зокрема, зміни у показниках продуктивності меду та воску, рівень захворювань і роїння бджіл. Такий підхід сприяє виявленню трендів та вчасній адаптації до змін у середовищі або технологіях
Факторний аналіз	допомагає виявити вплив окремих чинників на продуктивність зокрема, впливу клімату, медоносних рослин, умов утримання та профілактичних заходів та ін.; вивчення факторів та причини змін обсягів виробництва продукції бджільництва, вивчення міри впливу факторів на продуктивність

Джерело: власна розробка авторів.

Таким чином, на основі проведеного дослідження пропонуємо основні напрями і пропозиції для поліпшення стану бджолосімей, підвищення їх продуктивності та нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції, які допоможуть бджолярам контролювати витрати і підвищити ефективність виробництва:

— застосування сучасних методів утримання і розведення бджіл, що забезпечує оптимальні умови утримання бджіл у вуликах, включаючи підтримку температури, вологості та вентиляції, дозволяє зменшити стрес для бджіл і підвищити їхню працездатність;

— важливо для збору меду обирати території, багаті на медоносні рослини, що дозволить бджолам отримувати більше нектару без необхідності долати великі відстані;

— використання селекційних підходів із високою продуктивністю та стійкістю до захворювань, що сприяє довгостроковому підвищенню ефективності пасіки та дозволяє скоротити витрати на лікування. Важливим фактором виживання бджолиної сім'ї та високої їх продуктивності є розведення пристосованих до місцевих медозбірних і кліматичних умов порід бджіл, які рекомендовані науково-дослідними установами, від яких залежать такі особливості бджіл, як медопродуктивність, зимостійкість, здатність запилювати ентомофільні сільськогосподарські рослини;

— складання бюджету витрат є базовим інструментом для контролю та управління витратами. Бюджетування допомагає прогнозувати витрати на різні аспекти виробництва, визначати межі витрат для кожної статті і відстежувати їхнє дотримання протягом виробничого циклу;

— детальний поділ витрат за статтями та застосування нормативного методу обліку дозволяє детально проаналізувати кожен елемент витрат і визначити, де можливо скоротити витрати або оптимізувати ресурси. Наприклад, можна виявити економію на закупівлі кормів або знизити логістичні витрати, переглянувши маршрути транспортування;

— вчасне планування закупівель дозволяє уникнути зайвих витрат на корми, ліки, інвентар та обладнання. Закупівля потрібних матеріалів у великих обсягах або за спеціальними пропозиціями дозволяє знизити їхню вартість;

— впровадження сучасних технологій в бджільництві, такі як автоматизовані медогонки, мобільні додатки для контролю стану бджолосімей, системи моніторингу, дозволяють знизити витрати праці та її оплати, підвищити продуктивність та забезпечити більш ефективний контроль за витратами;

— створення системи інформаційного забезпечення прийняття оперативних управлінських рішень потребує застосування сучасного програмного забезпечення для оперативного формування інформації про господарські операції в галузі;

— регулярний моніторинг витрат та аналіз продуктивності бджолосімей допомагає вчасно виявляти проблеми та оптимізувати витрати на догляд. Наприклад, якщо продуктивність певної бджолосім'ї знижується, це може бути сигналом для додаткових заходів, таких як заміна матки, профілактика захворювань або переміщення вуликів;

— підвищення кваліфікації бджолярів допоможе правильно застосовувати новітні технології та методи, які сприяють підвищенню продуктивності бджолосімей.

ВИСНОВКИ

Бджолосім'ї, як об'єкти біологічних активів, мають унікальні особливості, які необхідно враховувати в обліковій та аналітичній роботі. Важливість достовірного обліку продукції бджільництва зумовлена як економічними, так і екологічними факторами. Використання сучасних методів обліку, контролю витрат і управління ризиками є необхідними умовами для підвищення ефективності та стабільності галузі. Визначення обліково-аналітичних підходів для ефективного ведення галузі бджільництва відкривають нові перспективи і можливості для зростання продуктивності в даній галузі, забезпечення сталого розвитку сільських територій та має позитивний вплив на економіку та екосистему в цілому.

Використання сучасних методів досліджень для оцінки продуктивності та запровадження нових технологій є необхідними умовами для розвитку галузі та забезпечення стабільного виробництва продукції бджільництва. Застосування сучасних методів обліку, аналізу і контролю витрат, а також сучасних інноваційних технологій сприяє оптимізації витрат та підвищенню рентабельності бджільницького господарства та ефективності його управління. Оптимізація витрат та підвищення продуктивності бджолосімей, як складової біологічних активів, дозволяє забезпечити стабільний розвиток виробництва і підвищити рівень його прибутковості, що важливо для забезпечення стійкого розвитку галузі в умовах економічної нестабільності та впливу внутрішніх та зовнішніх факторів.

Література:

1. Авер'ненко Л.П. Калькулювання собівартості продукції бджільництва. URL: http://magazine.faaf.org.ua/ (дата звернення: 19.10.2024).

2. Богдан М. К., Кірович Н. О., Яська В. М., Петренко С.О., Котляр Є.О., Бондаренко М. О. Селекція та розведення бджіл: посібник. Одеса: 2017. 228 с.

3. Двикалюк Р. Бджільництво: розвиток галузі через удосконалення технологій виробництва продуктів URL: https://agroportal.ua/blogs/bdzhilnictvo-rozvitok-galuzi-cherez-udoskonalennya-tehnologiy-virobnictva-produktiv (дата звернення: 21.10.2024).

4. Дребот О.І., Височанська М.Я. Особливості розвитку галузі бджільництва в контексті світового досвіду. Збалансоване природокористування. 2023. № 3. С. 52—58.

5. Євроінтеграція під час війни: виклики та можливості для медової галузі України: VI національний медовий форум. URL: https://ucci.org.ua/uploads/files/651a88ca66d5951395 9988.pdf (дата звернення: 25.10.2024).

6. Ємець К. І., Бугера С. І. Витрати та реалізаційна ціна на продукцію бджільництва. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 3. С.71—74.

7. Жученко Д. Б., Передумови створення регіонального кооперативного об'єднання пасічників. Ефективна економіка. 2014. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2750. (дата звернення: 19.10.2024).

8. Здирко Н.Г., Шульган М.Я. Розвиток галузі бджільництва в Україні: аналіз стану та тенденцій. Агросвіт. 2022. № 11—12. С. 21—28.

9. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 23.10.2024).

10. Іщенко Я.П. Особливості організації обліку витрат органічного сільськогосподарського виробництва. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 7 (47). С. 122—132.

11. Коваль О.В., Бурко К.В., Напрями удосконалення управлінського обліку в бджільництві. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 1 (59). С. 121—135.

12. Козіцька Н. О. Особливості бухгалтерського обліку в бджільництві. Формування ринкової економіки. 2015. № 33. С. 569—576.

13. Краснощок Р. Облік витрат та калькулювання продукції бджільництва. URL: https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-galuzevyi-buhgalterskyi-oblik-72-uchet-rasxodov-i-kalkulirovanie-sebestoimosti-produkcii-pchelovodstva (дата звернення: 25.10.2024).

14. Лукаш О., Давиденко А., Пирожков Є. Екологічні фактори впливу військових дій на бджільництво у поліській частині Чернігівської області. Biota. Human. Technology. 2022. № 3. С. 60—72.

15. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: Наказ Міністерства аграрної політики України від 18.05.2001 р. № 132. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01#Text (дата звернення: 15.10.2024).

16. Михайлова Л.І., Гриценко В.Л. Роль кооперації в бджільництві у забезпеченні сільського розвитку. Роль кооперації в бджільництві у забезпеченні сільського розвитку: Кооперативні читання 2017 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Житомир, 2 вересня 2017 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2017. С. 34—39.

17. Мірзоєва Т.В., Ільків Л.А. Ризики та перспективи розвитку бджільництва в Україні. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 56. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3020/2942 (дата звернення: 25.10.2024).

18. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text (дата звернення: 25.10.2024).

19. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 "Біологічні активи": Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 р. № 790. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05#Text (дата звернення: 25.10.2024).

20. Подолянчук О.А., Польова О.Л., Коваль О.В. Організація обліку в галузі бджільництва. Наукові перспективи. 2024. № 4. С. 755—769.

21. Почукалін А.Є. Племінні ресурси України у бджільництві: здобутки та сучасність. Бджільництво України. Вип. 12. 2024. С. 78—82.

22. Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 р. № 1492-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text (дата звернення: 15.10.2024).

23. Шульган М.Я. Класифікація продукції бджільництва для потреб бухгалтерського обліку. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 50. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2389/2310 (дата звернення: 27.10.2024).

24. Яценко О.М. Державне регулювання якості продукції бджільництва: світовий досвід та вітчизняна практика. Економіка та управління АПК. 2009. Вип. 1 (66). С. 21—30.

References:

1. Aver'nenko, L.P. (2024), "Calculation of the cost of beekeeping products", available at: http://magazine.faaf.org.ua/ (Accessed 19 October 2024).

2. Bohdan, M.K., Kirovych, N.O., Yas'ko, V.M., Petrenko, S.O., Kotliar, Ye.O. and Bondarenko M. O. (2017), Selektsiia ta rozvedennia bdzhil [Breeding and breeding of bees], Odesa, Ukraine.

3. Dvykaliuk, R. (2024), "Beekeeping: development of the industry through the improvement of product production technologies", available at: https://agroportal.ua/blogs/bdzhilnictvo-rozvitok-galuzi-cherez-udoskonalennya-tehnologiy-virobnictva-produktiv (Accessed 21 October 2024).

4. Drebot, O.I. and Vysochans'ka, M.Ya. (2023), "Features of the development of the beekeeping industry in the context of world experience", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 3, pp. 52—58.

5. Chamber of Commerce and Industry of Ukraine (2024), "European integration during the war: challenges and opportunities for the honey industry of Ukraine", available at: https://ucci.org.ua/uploads/files/651a88ca66d5951395 9988.pdf (Accessed 25 October 2024).

6. Yemets', K. I. and Buhera, S. I. (2011), "Costs and realization price for bee products", Visnyk Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 3, pp. 71—74.

7. Zhuchenko, D. B. (2014), "Prerequisites for the creation of a regional cooperative association of beekeepers", Efektyvna ekonomika, vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2750. (Accessed 19 October 2024).

8. Zdyrko, N.H. and Shul'han, M.Ya. (2022), "Development of the beekeeping industry in Ukraine: analysis of the state and trends", Ahrosvit, vol. 11—12, pp. 21—28.

9. The Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "Instruction on the Application of the Chart of Accounts for Accounting of Assets, Capital, Liabilities and Business Operations of Enterprises and Organizations", available at: https://zakon.rada.gov.ua (Accessed 23 October 2024).

10. Ischenko, Ya.P. (2019), "Features of the organization of cost accounting of organic agricultural production", Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky, vol. 7 (47), pp. 122—132.

11. Koval', O.V. and Burko, K.V. (2022), "Directions for improving management accounting in beekeeping", Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky, vol. 1 (59), pp. 121—135.

12. Kozits'ka, N. O. (2015) "Features of accounting in beekeeping", Formuvannia rynkovoi ekonomiky, vol. 33, pp. 569—576.

13. Krasnoschok, R. (2015), "Cost accounting and calculation of beekeeping products", available at: https://uteka.ua/ua/publication/agro-4-galuzevyi-buhgalterskyi-oblik-72-uchet-rasxodov-i-kalkulirovanie-sebestoimosti-produkcii-pchelovodstva (Accessed 25 October 2024).

14. Lukash, O., Davydenko, A., Pyrozhkov, Ye. (2022), "Environmental factors of the impact of military actions on beekeeping in the Polissia part of Chernihiv region", Biota. Human. Technology. № 3. S. 60—72.

15. The Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001), Nakaz "Methodical recommendations on planning, accounting and costing of products (works, services) of agricultural enterprises", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01#Text (Accessed 15 October 2024).

16. Mykhajlova, L.I. and Hrytsenko, V.L. (2017), "The role of cooperation in beekeeping in ensuring rural development", Rol' kooperatsii v bdzhil'nytstvi u zabezpechenni sil's'koho rozvytku. Rol' kooperatsii v bdzhil'nytstvi u zabezpechenni sil's'koho rozvytku: Kooperatyvni chytannia 2017 rik [The role of cooperation in beekeeping in ensuring rural development: Cooperative readings 2017], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraine, pp. 34—39.

17. Mirzoieva, T.V. and Il'kiv, L.A. (2023), "Risks and prospects for the development of beekeeping in Ukraine", Ekonomika ta suspil'stvo, vol. 56, available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3020/2942 (Accessed 25 October 2024).

18. The Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "National Accounting Regulation (Standard) 16 "Expenses"", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text (Accessed 25 October 2024).

19. The Ministry of Finance of Ukraine (2005), Order "National Accounting Regulation (Standard) 30 "Biological Assets"", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05#Text (Accessed 25 October 2024).

20. Podolianchuk, O.A., Pol'ova, O.L. and Koval', O.V. (2024), "Organization of accounting in the field of beekeeping", Naukovi perspektyvy, vol. 4, pp. 755—769.

21. Pochukalin, A.Ye. (2024), "Breeding resources of Ukraine in beekeeping: achievements and modernity", Bdzhil'nytstvo Ukrainy, vol.12, pp.78—82.

22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On beekeeping", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text (Accessed 15 October 2024).

23. Shul'han M.Ya. (2023) "Classification of beekeeping products for accounting purposes", Ekonomika ta suspil'stvo. vol. 50, available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2389/2310 (Accessed 27 October 2024).

24. Yatsenko, O.M. (2009), "State regulation of the quality of beekeeping products: world experience and domestic practice", Ekonomika ta upravlinnia APK, vol. 1 (66), pp. 21—30.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2024 р.

УДК 371:354:6

О. Ф. Якимчук,
к. держ. упр., керівник групи розрахунків відділу бізнес-систем,
ПрАТ "Рівнеобленерго", м. Рівне, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0960-8835

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.130

ІНСТРУМЕНТИ, ФОРМИ І МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНОЇ МОНОПОЛІЇ В ЕНЕРГЕТИЦІ УКРАЇНИ

O. Yakymchuk,
PhD in Public Administration, Head of the Group of Calculations of Business Systems Division
of the Information Technologies and Telecommunications Department, PJSC "Rivneoblenergo", Rivne, Ukraine

TOOLS, FORMS AND METHODS OF STATE REGULATION OF NATURAL MONOPOLY IN ENERGY OF UKRAINE

Сучасна українська енергетика має низку специфічних особливостей, ігнорування яких може привести до важких і навіть катастрофічних наслідків, особливо в період війни. Першою особливістю є безперервний цикл виробництва і реалізації продукції. Друга особливість енергетики в Україні полягає в існуванні об'єднаної енергетичної системи (ОЕС). Третя особливість — енергетика є галузевою монополією, або — природною монополією. Фіксовані ціни на енергію зазвичай гарантують стабільність вартості електроенергії для споживачів, хоча здатні спричинити недофінансування постачальників, що негативно впливає на інвестування в галузь. Інфляційне регулювання враховує зростання витрат і дозволяє уникнути економічних втрат, хоча ризикує не покрити всі витрати енергокомпаній. Динамічне ціноутворення стимулює оптимізацію споживання, але залежність від коливань ринку може призвести до нестабільності для користувачів. Поточна діяльність держави щодо регулювання енергетики повинна бути спрямована не на боротьбу з природною монополією, а на усунення неефективної конкуренції на ринках певного типу, оскільки транспортування енергії є винятковою сферою, що з економічної точки зору означає виведення окремих сфер господарювання з-під впливу суто ринкових конкурентних механізмів саморегулювання. Державна енергетична політика повинна визначатися особливостями структури виробництва і розподілу енергії, а саме природно монопольною діяльністю зі транспортування і у сфері виробництва енергії. Максимально допустимі ціни запобігають завищенню вартості енергії, проте можуть спровокувати дефіцит ресурсів і зниження інвестицій. Субсидії забезпечують доступність енергії для соціально незахищених груп, але створюють навантаження на державний бюджет. Зелені тарифи стимулюють розвиток відновлюваних джерел енергії, хоча через вищі витрати можуть призвести до фінансового перенавантаження для споживачів. Мінімальні тарифи на закупівлю підтримують приватних виробників, проте підвищують вартість електроенергії для кінцевих споживачів. Саме тому вивчення цих усіх питань стало науковим пошуком даної статті.

Modern Ukrainian energy has a number of specific features, ignoring which can lead to difficult and even catastrophic consequences, especially during the war. The first feature is a continuous cycle of production and sale of products. The second feature of energy in Ukraine is the existence of a unified energy system (UES). The third feature is that energy is a branch monopoly, or a natural monopoly. Fixed energy prices usually guarantee stable electricity prices for consumers, although they can lead to underfunding of suppliers, which negatively affects investment in the industry. Inflationary regulation takes into account rising costs and avoids economic losses, although it risks not covering all costs of energy companies. Dynamic pricing encourages consumption optimization, but dependence on market fluctuations can lead to instability for users. The current activity of the state regarding the regulation of energy should be aimed not at the fight against a natural monopoly, but at the elimination of inefficient competition in markets of a certain type, since energy transportation is an exclusive sphere, which from an economic point of view means the removal of certain spheres of business from the influence of purely market competitive mechanisms of self-regulation. The state energy policy should be determined by the features of the structure of energy production and distribution, namely, naturally, monopoly activity in transportation and in the field of energy production. Maximum allowable prices prevent energy cost overruns, but can trigger resource shortages and lower investment. Subsidies ensure the availability of energy for socially vulnerable groups, but create a burden on the state budget. Green tariffs encourage the development of renewable energy sources, although the higher costs can lead to financial overload for consumers. Minimum purchase tariffs support private producers, but increase the cost of electricity for end consumers. That is why the study of all these questions became the scientific research of this article.

Ключові слова: монополія, регулювання, енергетична безпека, енергоефективність, методи, інструменти.

Key words: monopoly, regulation, energy security, energy efficiency, methods, tools.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фактична політична, економічна і соціальна ситуація сучасної України, зумовлюють необхідність вибору прийнятних форм і методів державного регулювання природної монополії, визначення їх пріоритетності і поєднання. Вибір інструментів державного регулювання природної монополії енергетичної сфери визначає державна стратегія. Все ж таки специфіка стану і розвитку навколишнього середовища не виключає можливість використання типових заходів державної дії. Тому важливим питанням залишається оптимальний набір інструментів для стимулювання розвитку енергетики в Україні в сучасних умовах воєнного стану.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Чисельна кількість науковців досліджували питання регулювання ринку енергопостачання, зокрема, як О. Амоша, В. Богданович, А. Воїнов, В. Жовтянський, В. Коновалюк, В. Микитенко, В. Пілюшенко, Г. Ситник, С. Фареник, А. Чемерис, А.Якимчук та багато інших. Проте в умовах воєнного стану такі інструменти не розробляли і не пропонували. Саме це стало метою даного дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Запропонувати систему інструментів регулювання монополістичної діяльності енергетики України в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аналіз класифікацій інструментів регулювання природної монополії дозволяє зробити висновок про наявність різних, нерідко внутрішньо суперечливих, підходів.

Адміністративним інструментам державного регулювання природної монополії надають більшої уваги, хоча лише комплексне використання всіх інструментів може привести до найефективніших результатів.

Відомо, що якщо організація є природною монополією, вона має можливість встановлювати ціни вище витрат і здійснювати обмеження обсягу випуску порівняно з оптимальним для суспільства. До того ж такі енерге-

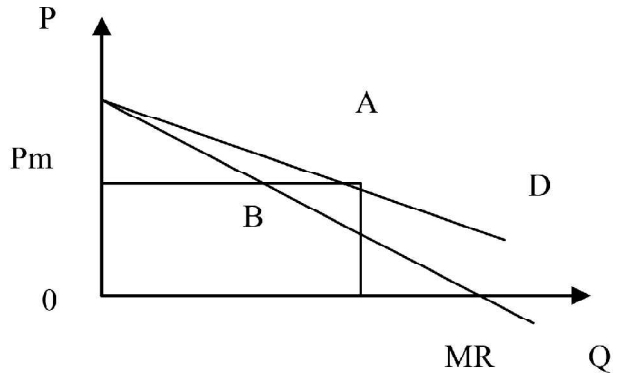

де MR — гранична виручка нерегульованої монополії; D — крива попиту; Pm — встановлена владою (урядом або органами місцевого самоврядування) гранична ціна.

Рис. 1. Конфігурація кривих попиту і граничної виручки

Джерело: складено за [1—5; 8; 10; 12].

тичні компанії здатні ускладнювати формування тарифів, що виконує важливу роль в орієнтуванні дій регуляцій з боку відповідних регулюючих органів. Методичною основою державного регулювання суб'єктів природної монополії в українській практиці є ст. 6 Закону України "Про природні монополії", в якій зазначено, що органи регулювання природних монополій можуть застосовувати цінове регулювання й визначення споживачів.

При цьому в зарубіжній економічній літературі вказують на застосування різних форм державного регулювання природної монополії, наприклад, ціноутворення на продукцію природних монополій; обмеження прибутковості суб'єкта природної монополії; регулювання відносин власності на суб'єкти, діючі в умовах природної монополії.

Розглянемо класичні схеми встановлення цін на продукцію природної монополії. Дія граничних цін на умови попиту, з якими стикається монополіст графічно можна відобразити таким чином (рис. 1).

Опісля встановлення граничної ціни крива попиту монополіста видозмінюється. Частина кривої попиту, яка лежить вище точки А зникає для підприємства, що дотримує введене обмеження. Його дійсна або ефективна крива попиту стає ламаною. Вона складається з горизонтального PmA сегменту звичайної кривої попиту, яка лежить нижче від точки А. Тариф не повинен бути вище власної ефективної ціни монополіста. Для встановлення оптимального тарифу потрібно враховувати витрати монополіста. Ціна на продукцію, послуги підприємств — природних монополістів може дезорганізовувати роботу підприємства як у разі заниження (витрати виробництва не покриватимуться і виробництво або перейде на державне датування, або припиниться), так і у разі завищення тарифів (зниження обсягів виробництва через достатнє надходження прибутку і від меншої кількості запропонованого продукту, послуги, що для природної монополії не вигідні [1; 4; 8; 13].

Існує дві основні моделі ціноутворення, що відображають суть торгу між компанією і регулятором:

1) модель регулювання норми прибутку;

2) модель регулювання верхньої межі тарифу (дефлятор X) [140].

Перша грунтується на регулюванні тарифів за відсутності жорстких обмежень на норму прибутку. В умовах інфляції, і, враховуючи її хронічний для сучасної економіки характер, фіксація абсолютної величини ціни (тарифу) на достатньо тривалий термін недоцільна з точки зору і споживачів і виробників, тому тарифи найчастіше встановлюють у відносних цінах [3; 5].

В енергетичній сфері різні форми регулювання мають власні переваги та виклики, які вимагають зваженого підходу при їх впровадженні для досягнення стабільності енергетичної системи (табл. 1).

Дана таблиця демонструє основні типи цінового регулювання в енергетичній сфері, ризики, пов'язані з кожним типом, а також приклади країн і середні ціни для конкретних типів регулювання. Фіксовані ціни гарантують стабільність вартості електроенергії для споживачів, однак можуть спричинити недофінансування постачальників, що негативно впливає на інвестування в галузь. Інфляційне регулювання враховує зростання витрат і дозволяє уникнути економічних втрат, хоча ризикує не покрити всі витрати енергокомпаній. Динамічне ціноутворення стимулює оптимізацію споживання, але залежність від коливань ринку може призвести до нестабільності для користувачів.

Максимально допустимі ціни запобігають завищенню вартості енергії, проте можуть спровокувати дефіцит ресурсів і зниження інвестицій. Субсидії забезпечують доступність енергії для соціально незахищених груп, водночас створювати навантаження на державний бюджет. Зелені тарифи стимулюють розвиток відновлюваних джерел енергії, хоча через вищі витрати можуть призвести до фінансового перенавантаження для споживачів. Мінімальні тарифи на закупівлю підтримують приватних виробників, проте підвищують вартість електроенергії для кінцевих споживачів.

Таким чином, принципом встановлення соціально справедливої ціни служить максимізація споживацького виграшу за умови беззбитковості діяльності природної монополії, що припускає вибір такого рівня ціни, аби фірма могла одержувати нормальний прибуток, лише виробляючи випуск, рівний обсягу попиту на її продукцію. Результатом встановлення ціни на рівні "соціально справедливої" є чистий виграш суспільного добробуту. Таким чином, досягається субоптимальний розподіл ресурсів: хоча ціна вища за граничні витрати, втрати суспільного добробуту мінімізовані. Варто зазначити, що багато проблем, вказаних у зв'язку зі ціноутворенням за граничними витратами, зберігають свою силу і для "соціально справедливої" ціни.

Ініціатори цінового регулювання природної монополії очікують, що виробник повинен не тільки відшкодувати свої витрати, але й одержати рибуток, відповідний альтернативній цінності використання капіталу. На практиці оцінювання рівня нормальної прибутковості для суб'єкта природної монополії надзвичайно важка. В умовах сучасної системи господарювання досить складно визначити рівень ризику, відповідний положенню природної монополії, і, отже, величину винагороди (премії) за ризик. Тому виникають додаткові проблеми, пов'язані зі тим, що рівень господарського ризику в умовах природної монополії переважно залежить від політики, яку реалізує держава.

Таблиця 1. Типи цінового регулювання і ризики, які при цьому виникають в енергетичній сфері

Тип регулювання	Опис	Ризики	Країни	Приклади цін
Зелені тарифи	Пільгові ціни для виробників енергії з відновлюваних джерел, що стимулює інвестиції у «зелену» енергетику.	1. Висока вартість для держави та споживачів. 2. Ризик надмірного залежності від відновлюваних джерел.	Німеччина, Італія	€0,32-0,55/кВт-год (Німеччина)
Цінові субсидії	Держава компенсує частину вартості електроенергії певним категоріям споживачів, щоб забезпечити доступ до енергії.	1. Фінансове навантаження на бюджет. 2. Невиправдане зростання споживання енергії.	Україна, Індія	4,68 грн/кВт-год (Україна)
Максимально допустимі ціни	Установлення урядом верхньої межі ціни, вище якої продавці не можуть підвищувати тарифи.	1. Можливий дефіцит ресурсів. 2. Підвищений попит при зниженні інтересу до інвестування.	Франція, Мексика	€0,15/кВт-год (Франція)
Регулювання з динамічними цінами	Ціни коригуються залежно від попиту та пропозиції на ринку, що стимулює економне споживання енергії.	1. Високий ризик різких змін цін. 2. Складність для побутових споживачів розрахувати витрати.	Іспанія, Швеція	€0,20-0,45/кВт-год (Іспанія)
Інфляційне регулювання	Ціни встановлюються з урахуванням інфляції, що дозволяє враховувати зростання витрат.	1. Ризик недостатнього відшкодування витрат. 2. Зниження рентабельності.	США, Велика Британія	$0,12/кВт-год (США)
Фіксовані ціни	Уряд встановлює фіксовану ціну на енергію для певного періоду, незалежно від коливань ринкових цін.	1. Нестача коштів у постачальників. 2. Недостатнє інвестування в енергетику.	Німеччина, Китай	€0,30/кВт-год (Німеччина)
Мінімальні тарифи на закупівлю електроенергії	Держава встановлює мінімальну ціну на електроенергію, що закуповується від приватних виробників для забезпечення стабільного прибутку.	1. Ризик неефективного використання ресурсів. 2. Високі витрати для споживачів.	США, Індія	$0,10-0,15/кВт-год (США)

Джерело: складено на основі даних [2; 3; 6; 7; 8; 9; 11].

Чим частіше відбувається перегляд регульованої ціни, тим менше у фірми стимулів вводити технічні удосконалення, здатні знизити витрати виробництва аби виграти на різниці між рівнем ціни і рівнем реальних витрат. Тому, обираючи періодичність перегляду регульованих цін, державні органи шукають рішення такої проблеми: ефективність розміщення ресурсів або ефективність виробництва (чим коротші інтервали між переглядами цін, тим більшою мірою цінові важелі сприяють ефективному розміщенню ресурсів, але тим нижчі стимули до ефективних управлінських рішень і виробництва) [2; 5; 7].

Мінімізацію втрат у ефективності регулювання цінової складової забезпечує так зване ціноутворення за Рамсеєм, зміст методу ціноутворення з використанням відповідного математичного апарату [3; 5; 9]. Правило Рамсея є теоретичною підставою для встановлення цін відповідно до цінності послуги. Розвинуті держаи давно використовують практику встановлення вантажних залізничних тарифів відповідно до цього принципу ціноутворення. Тарифи перевезення гравію, піску, яблук відносно нижчі, ніж тарифи на перевезення легкових автомобілів, спиртних напоїв, електронного обладнання.

Теоретично для контролю рівня якості товарів, що випускаються регульованої природної монополії, держава може використовувати два важелі:

1) включення показників якості до переліку регульованих нормативів;

2) здійснення компенсації втрат споживачам за рахунок фірми-виробника у випадку зниження якщо якість товару нижча за її допустимий рівень. Проте, зазначені заходи не формують стимулювання підвищення якості [2; 6; 7].

Держава часто здійснює регулювання норми прибутку монополій. Таке пряме регулювання цін на продукцію може бути доповнено контролем над рівнем прибутковості. Саме такий метод застосовували США [5; 6; 9; 11]. Зниження ціни і зростання обсягу продажів до певного рівня порівнянщ зі нерегульованою природною монополією можливо досягнути встановивши максимальну межу норми прибутковості. Хоча така практика

здатна призводити до негативного впливу на інвестиційні рішення регульованої фірми.

Нині до важливих чинників, які варто враховувати при оцінці альтернативних способів організації виробництва послуг суб'єктом природної монополії, мають бути такі:

— невизначеність попиту;

— ефективність торгів (на основі пропозицій, виражених в скалярних величинах);

— масштаби залучення спеціалізованого довгострокового обладнання;

— витрати на визначення споживацьких переваг (пряме опитування);

— рівень розвитку виробничої технології;

— сприйнятливість політичної системи до проявів опортунізму і відносна схильність до нього різних способів організації.

Сьогодні особливо важливо застосовувати можливість гнучкого варіанту щодо організації поставок конкретної послуги суб'єкта природної монополії, а не задовольнятися єдино затвердженим (кращий для ранньої стадія еволюції галузі спосіб організації не зможе залишатися таким на подальшій стадії, коли має місце менший ступінь невизначеності її розвитку) при цьому потрібно пам'ятати про можливість виникнення якісно нових проблем організації, пов'язаних зі вибором нової системи.

Важливим аспектом є провадження конкуренції на ринок монополії. Фактичні інструменти (адміністративні і економічні, прямі і непрямі, загальноекономічні і специфічні), форми (ціноутворення на продукцію природних монополій, обмеженні прибутковості суб'єкта природної монополії, регулювання відносин власності на суб'єкти, діючі в умовах природної монополії) і методи державного регулювання енергетики, як природної монополії є досить різноманітні і важливо правильно їх застосовувати в певних модифікаціях. Той або інший набір форм, інструментів й методів державного регулювання природної монополії варіюватиме залежно від особливостей енергетичних об'єктів. Для зниження структурного монополізму в цій галузі використовують систему державного регулювання природних монополій і їх реструктуризації (виділення тих виробництв енергетики зі складу природних монополій, які можуть розвиватися в умовах конкуренції).

Особливості механізму державного регулювання природної монополії енергетичної сфери й специфіка їх прояву на регіональному рівні випливають зі властивостей і якостей товару "електроенергія", ступеня специфічності активів суб'єктів природної монополії (довгострокові й немобільні), технологічних складових об'єкту регулювання (ТЕЦ, АЕС, ГЕС) і техніко-економічної оснащеності повноважних представників суб'єкта регулювання і виражають у:

— істотній різниці величини тарифу для приватних осіб й організацій;

— виробництво сфери енергетики є конкурентним і не повинне порівняно зі розподілом належати до видів діяльності природної монополії.

— система утворення тарифу обмежує ефективність методичної бази регулювання;

— проблемі перехресного субсидування, обмеження доступу до ОРЕ, можливість багатократного перепродажу енергії різним споживачам;

— використанні різних методів регулювання, різноманітністю техніко-економічного змісту об'єкту регулювання (ГЕС, ТЕЦ, АЕС та ін.) і відповідного оснащення техніко-економічними можливостями регіонального представника суб'єкта регулювання;

— значній втраті в мережах, різноманітна якість послуг, що надаються;

— трудомісткості системи контролю над дотриманням законодавства, економічно необгрунтована величина платні за енергію;

— розпилювання зусиль НКРЕ на виробників, посередників і власників мереж.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У процесі дослідження сформульовано основні наукові пложення та висновки.

1. Енергетична сфера має багато специфічних особливостей, ігнорування яких може привести до важких і навіть катастрофічних наслідків. Перша — це безперервний цикл виробництва і реалізації продукції. Друга особливість енергетики в Україні — це існування об'єднаної енергетичної системи (ОЕС). Третя особливість — енергетика є галузевою монополією, або діє як природна монополія.

2. Фіксовані ціни гарантують стабільність вартості електроенергії для споживачів, однак можуть спричинити недофінансування постачальників, що негативно впливає на інвестування в галузь. Інфляційне регулювання враховує зростання витрат і дозволяє уникнути економічних втрат, хоча ризикує не покрити всі витрати енергокомпаній. Динамічне ціноутворення стимулює оптимізацію споживання, але залежність від коливань ринку може призвести до нестабільності для користувачів.

3. Виявлено, що діяльність держави по регулюванню енергетики повинна бути зосереджена не на боротьбі зі природною монополією, а на усунення неефективної конкуренції на ринках певного типу, оскільки транспортування енергії є сфера винятковa, й зі економічної точки зору винятковість означає виведення окремих сфер господарювання з-під впливу суто ринкових конкурентних, механізмів саморегулювання. Державна політика енергетики повинна визначати особливості структури виробництва і розподілу енергії, а саме природно монопольній діяльності щодо транспортування і у сфері діяльності принципово можливій конкуренції — виробництві енергії.

4. Максимально допустимі ціни запобігають завищенню вартості енергії, проте можуть спровокувати дефіцит ресурсів і зниження інвестицій. Субсидії забезпечують доступність енергії для соціально незахищених груп, водночас створювати навантаження на державний бюджет. Зелені тарифи стимулюють розвиток відновлюваних джерел енергії, хоча через вищі витрати можуть призвести до фінансового перенавантаження для споживачів. Мінімальні тарифи на закупівлю підтримують приватних виробників, проте підвищують вартість електроенергії для кінцевих споживачів.

Література:

1. Bannikova, K., Shashyn, D. (2020). Development of Renewable Energy Sources in Ukraine. International Journal of Energy Economics and Policy, 10 (5), 535—541. https://doi.org/10.32479/ijeep.9245.

2. Vavryk, V. V., Boyko, O. I. (2018). Modernization of Ukraine's Energy Infrastructure: Challenges and Prospects. Journal of Modern Energy Technologies, 6 (1), 45—53. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.048.

3. Chyong, C. K., Noel, P. (2010). Diversification of Energy Supply: Impact on Energy Security and Implications for Policy. Energy Policy, 38 (11), 6744—6753. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.048.

4. Khrushch, N., Oliyarnik, A. (2019). Improving Energy Efficiency in Ukraine: Key Issues and Policy Recommendations. Energy Efficiency, 12 (4), 945—959. https://doi.org/10.1007/s12053-019-09769-5.

5. Yakymchuk A. Y. (2024). The Carbon Dioxide Emissions' World Footprint: Diagnosis of Perspectives. Scientific Papers of Silesian University of Technology — Organization and Management Series — Issue No. 195. Wydawnictwo Politechniki Sleskiej. doi: http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2024.195.41.

6. Statista portal (2024). Leading countries in the Globalization Index field of economic globalization 2023. URL: https://www.statista.com/statistics/1303720/global-energy-transition-asset-financing-value-by-sector/.

7. Міністерство енергетики України (2024). Аналітичні огляди та звіти про стан енергетичного сектора. URL: https://mev.gov.ua/

8. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (2024). Річні звіти та статистичні дані. URL: https://saee.gov.ua/uk.

9. Міжнародне енергетичне агентство (MEA) (2024). Звіт "Україна: Огляд енергетичної політики". URL: https://www.iea.org/.

10. Про ринок природного газу: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 27, ст.234. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text

11. Про альтернативні джерела енергії: Закон України (2003), від 20 лютого 2003 року № 555-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 24, ст.155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text.

12. "Про електроенергетику" Закон України (2017), № 2019-VIII від 13.04.2017. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 1, ст.1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80#Text.

13. Про енергетичну ефективність 2022 (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2022, № 2, ст. 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#n436.

14. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року № 964-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст.351. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text.

15. Закон України Про національну безпеку України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355.

References:

1. Bannikova, K. and Shashyn, D. (2020), "Development of Renewable Energy Sources in Ukraine", International Journal of Energy Economics and Policy, vol. 10 (5), pp. 535—541. https://doi.org/10.32479/ijeep.9245.

2. Vavryk, V. V. and Boyko, O. I. (2018), "Modernization of Ukraine's Energy Infrastructure: Challenges and Prospects", Journal of Modern Energy Technologies, vol. 6 (1), pp. 45—53. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.048.

3. Chyong, C. K. and Noel, P. (2010), "Diversification of Energy Supply: Impact on Energy Security and Implications for Policy", Energy Policy, vol. 38 (11), pp. 6744—6753. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.07.048.

4. Khrushch, N. and Oliyarnik, A. (2019), "Improving Energy Efficiency in Ukraine: Key Issues and Policy Recommendations", Energy Efficiency, vol. 12 (4), pp. 945—959. https://doi.org/10.1007/s12053-019-09769-5.

5. Yakymchuk, A. (2024), "The Carbon Dioxide Emissions' World Footprint: Diagnosis of Perspectives", Scientific Papers of Silesian University of Technology — Organization and Management Series, vol. 195, doi: http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2024.195.41.

6. Statista (2024), "Leading countries in the Globalization Index field of economic globalization 2023", available at: https://www.statista.com/statistics/1303720/global-energy-transition-asset-financing-value-by-sector/ (Accessed 03 November 2024).

7. Ministry of Energy of Ukraine (2024), "Live analytical reviews of the state of the energy sector", available at: https://mev.gov.ua/ (Accessed 03 November 2024).

8. State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine (2024), "Annual reports and statistical data", available at: https://saee.gov.ua/uk (Accessed 03 November 2024).

9. IEA (2024). "Report "Ukraine review of analytical policy", available at: https://www.iea.org/ (Accessed 03 November 2024).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine " About the natural gas market", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text (Accessed 03 November 2024).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine " About alternative energy sources ", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text (Accessed 03 November 2024).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About electricity", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80 (Accessed 03 November 2024).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine " About energy efficiency", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#n436 (Accessed 03 November 2024).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "About the basics of national security of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text (Accessed 03 November 2024).

15. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "About the national security of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355 (Accessed 03 November 2024).

Стаття надійшла до редакції 06.11.2024 р.

УДК 658:005.95

Л. В. Галаз,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-1672-7402
В. Й. Лесик,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0002-2306-4827
І. І. Ковтун,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0004-1002-9920
В. Ю. Битяк,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ /0009-0007-2229-060X
А. М. Козак,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0003-5695-4700

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.136

СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ДЛЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

L. Halaz,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University
V. Lesyk,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University
I. Kovtun,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University
V. Bytiak,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University
A. Kozak,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University

INNOVATIVE GROWTH STRATEGIES FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

У статті розглядаються ключові стратегії інноваційного зростання, які спрямовані на підтримку малого та середнього бізнесу у сучасних економічних умовах. Особливу увагу в статті приділено таким аспектам, як фінансові обмеження та необхідність розширення доступу МСБ до різних джерел фінансування. Пропонуються рекомендації щодо покращення умов кредитування, залучення венчурного капіталу, використання краудфандингу та інших інноваційних моделей фінансування. Також розглядаються можливості співпраці МСБ з державними інституціями та міжнародними організаціями для отримання фінансової підтримки на впровадження інноваційних проєктів. Цифрова трансформація виступає одним із ключових факторів стимулювання інноваційного розвитку. Використання новітніх технологій, таких як автоматизація, штучний інтелект, великі дані, інтернет речей та хмарні сервіси, дозволяє малим та середнім підприємствам оптимізувати свої бізнес-процеси, підвищити продуктивність та знизити витрати. У статті підкреслюється важливість інтеграції МСБ у відкриті інноваційні екосистеми та залучення до співпраці з науковими установами й інноваційними хабами. Крім того, розглядаються питання

управління інноваційними ризиками, зокрема, як малі підприємства можуть ефективно управляти ризиками при впровадженні нових технологій. Подаються стратегії для створення гнучких моделей розвитку, які дозволяють швидко адаптуватися до змінних умов ринку та технологій. У статті запропоновано практичні рекомендації для стимулювання інноваційного зростання МСБ шляхом підвищення доступу до фінансових ресурсів, цифрової трансформації та впровадження новітніх технологій. Також зазначено про необхідність державної підтримки для створення сприятливого середовища для інноваційної діяльності.

The article examines key innovative growth strategies aimed at supporting small and medium-sized businesses (SMEs) in the modern economic environment. SMEs are a vital element of the economic system, providing job creation and stimulating economic growth. However, medium-sized businesses face numerous challenges in today's world, including limited access to financial resources, a shortage of qualified personnel, and high risks associated with innovation implementation. Special attention is paid to financial constraints and the need to expand SME access to various sources of funding. The article offers recommendations for improving credit conditions, attracting venture capital, using crowdfunding, and other innovative financing models. Opportunities for medium-sized businesses's to collaborate with government institutions and international organizations to obtain financial support for innovation projects are also discussed. Digital transformation is identified as one of the key factors driving innovative development. The use of modern technologies such as automation, artificial intelligence (AI), big data, the Internet of Things (IoT), and cloud services allows small and medium-sized enterprises to optimize business processes, improve productivity, and reduce costs. The article highlights the importance of integrating SMEs into open innovation ecosystems and collaborating with research institutions and innovation hubs. Additionally, the article addresses innovation risk management, particularly how small businesses can effectively manage risks when implementing new technologies. Strategies for creating flexible development models that enable rapid adaptation to changing market and technology conditions are provided. Practical recommendations are proposed to stimulate medium-sized businesses innovation growth by improving access to financial resources, embracing digital transformation, and implementing modern technologies. The article also emphasizes the need for government support to create a favourable environment for innovative activities.

Ключові слова: інноваційний розвиток, малий та середній бізнес, цифрова трансформація, управління ризиками, фінансування інновацій.

Key words: innovative development, small and medium-sized businesses, digital transformation, risk management, innovation financing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема інноваційного зростання для малого та середнього бізнесу (МСБ) є однією з найактуальніших у сучасних умовах розвитку економіки. Малі та середні підприємства є важливими елементами будь-якої економічної системи, оскільки вони забезпечують створення робочих місць, сприяють економічній активності та сприяють стабільності ринкових відносин [1]. Однак у сучасному світі ці підприємства стикаються з багатьма викликами, які значно ускладнюють їх здатність до зростання та інноваційного розвитку.

Однією з ключових проблем є необхідність впровадження інновацій для підвищення конкурентоспроможності на глобальному та місцевому ринках. Малі та середні підприємства часто мають обмежені фінансові ресурси та можливості для інвестування в інновації, що ускладнює їхнє зростання. В умовах швидкої цифрової трансформації, що вимагає адаптації бізнес-моделей до нових технологій та ринкових умов, багато підприємств не мають необхідної інфраструктури та експертного досвіду для успішної інтеграції інновацій.

З іншого боку, ринкова нестабільність і високий рівень ризиків, пов'язаних з інноваційною діяльністю, створюють додаткові виклики для МСБ. Високі витрати на розробку та впровадження інноваційних проєктів, а

також недостатня підтримка з боку держави та фінансових інституцій, змушують підприємства уникати інноваційних ризиків, що ускладнює їхнє довгострокове зростання.

Наукові завдання полягають у вивченні ефективних підходів до інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу, розробці стратегій управління ризиками, які б знижували бар'єри для впровадження інновацій. Також необхідно дослідити моделі фінансового забезпечення інновацій, що дозволять МСБ отримувати доступ до фінансування та підтримки для розширення своїх інноваційних проєктів.

Практичні завдання включають розробку рекомендацій щодо створення сприятливих умов для інноваційної діяльності малого та середнього бізнесу, зокрема покращення доступу до інвестицій, зниження бар'єрів для впровадження інноваційних рішень та забезпечення державної підтримки у формі програм для стимулювання інноваційного зростання.

Таким чином, проблема інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу є критично важливою як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки її вирішення сприятиме підвищенню економічної стабільності, конкурентоспроможності підприємств та забезпеченню їх стійкого розвитку в умовах глобальної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні дослідження інноваційного зростання малого та середнього бізнесу свідчать про актуальність цього напряму в умовах постійних змін на ринку та зростаючих вимог до конкурентоспроможності. Значна кількість робіт присвячена питанням управління інноваційною діяльністю та ризиками, які супроводжують впровадження інновацій у малий та середній бізнес [2; 3].

Один із ключових напрямів досліджень стосується пошуку оптимальних підходів до підвищення якості управління інноваційними процесами. Варфоломєєва акцентує увагу на необхідності вдосконалення механізмів управління інноваціями для досягнення конкурентних переваг, зокрема в малому бізнесі [4]. Це підтверджують дослідження Рачинської та її колег, де інноваційний підхід до управління малим та середнім бізнесом розглядається як основа для адаптації до ринкових змін [5].

Також значна увага приділяється питанням управління ризиками, пов'язаними з впровадженням інноваційних проєктів. У дослідженні [6] досліджується, як малий бізнес може управляти ризиками та знижувати їх вплив на інноваційну діяльність. Ця тема також знаходить відображення в роботах, що стосуються моделювання інноваційно-інвестиційних стратегій, де акцент робиться на прогнозуванні ефективності впровадження інновацій [7].

Дослідження, присвячені цифровій трансформації, підкреслюють важливість інвестиційно-інноваційного забезпечення для адаптації малих і середніх підприємств до нових умов цифрової економіки. Кириченко досліджує стратегії, які дозволяють підприємствам ефективно інтегрувати цифрові технології для стимулювання інноваційного зростання [8]. Це співзвучно з висновками Небаби та Чимшира, які розглядають особливості інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу у цифрову епоху [9].

Інші дослідження зосереджуються на важливості інноваційного підприємництва як фактора відновлення економіки після кризових явищ. Білоус-Сергєєва підкреслює, що післявоєнний період вимагатиме від підприємств активного впровадження інновацій для регіонального відновлення [10]. Важливість малого підприємництва у формуванні загальної стратегії розвитку економіки також висвітлюють Вітковський та його колеги, які відзначають, що малий бізнес є важливим інструментом для досягнення економічної стабільності [11].

Таким чином, загальні тренди в літературі свідчать про те, що інноваційне зростання малого та середнього бізнесу є ключовим для підтримки конкурентоспроможності підприємств. Управління інноваціями, ризиками та інвестиціями, адаптація до цифрової трансформації, а також інноваційне підприємництво як основа відновлення економіки після криз є основними напрямами сучасних досліджень у цій галузі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою цієї статті є дослідження інноваційних стратегій зростання для малого та середнього бізнесу в сучасних умовах економічного розвитку. Основна увага приділяється визначенню ефективних підходів до впровадження інновацій, управління ризиками та адаптації бізнес-моделей МСБ до вимог цифрової трансформації та глобальних викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сучасної глобальної економіки інноваційний розвиток став ключовим фактором успіху для малого та середнього бізнесу. Інноваційні стратегії, які забезпечують адаптацію до змін ринку та технологій, дозволяють компаніям залишатися конкурентоспроможними та сприяти економічному зростанню. Нижче представлені сучасні підходи до розробки інноваційних стратегій для МСБ:

1) Орієнтація на ринкові потреби та клієнтський підхід. Один із найефективніших підходів до інноваційного розвитку для МСБ полягає в орієнтації на потреби ринку та клієнтів. Малий бізнес повинен уважно стежити за змінами на ринку та швидко адаптуватися до вимог споживачів. Стратегії, спрямовані на розробку інноваційних продуктів або послуг, що задовольняють нові або незадоволені потреби клієнтів, допомагають створювати конкурентні переваги. Наприклад, використання методик дизайн-мислення дозволяє краще розуміти потреби клієнтів і створювати відповідні інноваційні рішення.

2) Інтеграція цифрових технологій. Цифрова трансформація є основою багатьох сучасних інноваційних стратегій. МСБ активно впроваджують технології, такі як штучний інтелект, автоматизація бізнес-процесів, хмарні сервіси, для оптимізації операційної діяльності та підвищення ефективності. Використання цифрових інструментів дозволяє компаніям скоротити витрати,

Таблиця 1. Аналіз основних викликів і бар'єрів для інноваційного розвитку МСБ

Бар'єр	Виклик	Зміст
1. Фінансові обмеження	Недостатня капіталізація	Малі підприємства часто мають обмежений доступ до власного капіталу, що ускладнює можливість інвестувати в інноваційні проєкти, які потребують значних початкових витрат.
	Високі витрати на розробку та впровадження інновацій	Інноваційні рішення, особливо в технологічних секторах, потребують значних інвестицій у дослідження, розробку та інтеграцію нових технологій.
	Обмежений доступ до зовнішнього фінансування	Банки та інвестори зазвичай уникають кредитування малого бізнесу через високий рівень ризику, пов'язаний з впровадженням інноваційних рішень. Відсутність чітких гарантій щодо повернення інвестицій також ускладнює залучення венчурного капіталу або державної підтримки.
2. Відсутність кваліфікованого персоналу	Дефіцит кваліфікованих кадрів	Через обмежені ресурси підприємства не можуть конкурувати з великими корпораціями за талановитих фахівців. Це ускладнює можливість реалізовувати інноваційні проєкти власними силами.
	Низький рівень управлінської компетентності в інноваціях	Багато підприємців у МСБ не мають достатнього досвіду в управлінні інноваційними проєктами, що призводить до помилок у реалізації інноваційних стратегій та невдалого впровадження нововведень.
3. Недосконалість інфраструктури для підтримки інновацій	Обмежений доступ до науково-дослідних установ	Малі підприємства рідко мають власні лабораторії та ресурси для проведення досліджень і розробок. Відсутність доступу до дослідницьких установ та інноваційних хабів обмежує їхні можливості для впровадження нових технологій.
	Недостатня підтримка з боку держави	Хоча існують програми підтримки інновацій, МСБ часто стикаються з бюрократичними бар'єрами та відсутністю прозорих механізмів фінансування. Крім того, державна підтримка може бути недостатньо масштабною для забезпечення довгострокових інноваційних проєктів
4. Високий рівень ризиків	Ризик невдачі проєкту	Інноваційні проєкти можуть не досягти очікуваних результатів, що призводить до фінансових втрат і зниження конкурентоспроможності.
	Невизначеність ринку	Інноваційні продукти та послуги можуть бути новими для ринку, що створює невизначеність у попиті та труднощі з прогнозуванням рентабельності.
5. Обмежені можливості для масштабування	Відсутність доступу до нових ринків	МСБ часто стикаються з труднощами в пошуку нових ринків збуту інноваційної продукції через обмежені маркетингові та логістичні ресурси.
	Невміння адаптувати бізнес-модель	Підприємства можуть зіткнутися з проблемами при спробах адаптувати свою бізнес-модель під нові умови після впровадження інновацій. Це може призвести до втрати ефективності або неспроможності підтримувати інноваційну діяльність у довгостроковій перспективі.
6. Недостатня правова підтримка	Захист прав інтелектуальної власності	Малі підприємства часто не мають достатніх знань та ресурсів для забезпечення захисту своїх інноваційних розробок. Це може призвести до втрати конкурентних переваг або копіювання інновацій великими корпораціями.
	Складність правових процедур	Високі адміністративні бар'єри та складні юридичні процедури також можуть створювати перешкоди для впровадження інновацій, зокрема, при отриманні ліцензій та патентів.

підвищити продуктивність праці та розширити ринки збуту за рахунок електронної комерції.

3) Співпраця та інноваційні екосистеми. Одним із ефективних підходів до розвитку інноваційних стратегій є інтеграція малого та середнього бізнесу у відкриті інноваційні екосистем. Це передбачає співпрацю з іншими компаніями, університетами, науковими установами та інноваційними хабами. Така взаємодія дозволяє МСБ залучати нові знання, обмінюватися ресурсами та ідеями, а також отримувати доступ до нових технологій. Спільне використання ресурсів та знань сприяє зменшенню інноваційних ризиків і знижує витрати на розробку нових продуктів або послуг.

4) Інновації, орієнтовані на стале зростання. Важливим напрямом для сучасних інноваційних стратегій є орієнтація на сталий розвиток та екологічну відповідальність. МСБ все частіше звертають увагу на інноваційні рішення, що зменшують негативний вплив на навколишнє середовище, підвищують енергоефективність та сприяють раціональному використанню ресурсів. Це включає впровадження концепцій циркулярної економіки, що дозволяє оптимізувати виробничі процеси та мінімізувати відходи.

5) Гнучкі інноваційні стратегії та управління ризиками. У сучасних умовах швидких змін на ринку, важливо розробляти інноваційні стратегії, які будуть гнучкими та адаптивними. Для МСБ важливо враховувати ризики, пов'язані з впровадженням інновацій, і розробляти стратегії, що дозволяють швидко адаптуватися до ринкових умов. Наприклад, підхід lean startup, який передбачає швидке тестування інноваційних ідей на ринку з мінімальними витратами, дозволяє компаніям перевіряти

свої концепції та швидко коригувати стратегію, якщо це необхідно.

6) Фокус на інноваційному менеджменті. Для ефективного впровадження інноваційних стратегій необхідне відповідне управління інноваціями. МСБ все частіше впроваджують спеціальні інструменти інноваційного менеджменту, що дозволяють планувати, контролювати та координувати інноваційні процеси на всіх етапах їх реалізації. До таких інструментів належать управління портфелем інновацій, моніторинг ринку та використання інноваційних метрик для оцінки результатів впроваджених змін.

7) Фінансове забезпечення інновацій. Одним із ключових аспектів інноваційного зростання для МСБ є фінансове забезпечення. Сучасні підходи до розробки інноваційних стратегій включають пошук оптимальних джерел фінансування для підтримки інноваційних проєктів. Це може бути державна підтримка, гранти, залучення венчурного капіталу або співпраця з інвесторами. Важливим є також правильне управління фінансовими потоками для забезпечення стійкого розвитку інновацій.

Сучасні підходи до розробки інноваційних стратегій для малого та середнього бізнесу грунтуються на інтеграції новітніх технологій, співпраці в рамках інноваційних екосистем, фокусі на сталому розвитку та гнучкості управління інноваціями. МСБ, які використовують ці підходи, мають більші шанси на успішне впровадження інноваційних рішень, що сприяє їх довгостроковому зростанню та конкурентоспроможності на ринку.

Малий та середній бізнес є ключовим двигуном економічного зростання, проте впровадження інновацій у цьому секторі супроводжується численними викликами. Основні перешкоди, з якими стикаються МСБ під час впровадження інновацій, можна розділити на кілька категорій (табл. 1).

Основні виклики, з якими стикається малий та середній бізнес під час впровадження інновацій, включають фінансові обмеження, дефіцит кваліфікованих кадрів, недосконаліть інфраструктури, високий рівень ризиків, труднощі з масштабуванням та недоліки правової підтримки. Ці бар'єри потребують комплексного підходу до їхнього вирішення, включаючи покращення доступу до фінансування, розвиток інноваційної інфраструктури, навчання та розвиток кадрів, а також вдосконалення законодавчого регулювання.

Цифрова трансформація є ключовим драйвером інноваційного зростання малого та середнього бізнесу. Використання новітніх технологій дозволяє підприємствам адаптуватися до стрімких змін ринку, підвищити ефективність бізнес-процесів та забезпечити довгострокову конкурентоспроможність. Цифрова трансформація охоплює впровадження нових технологічних рішень, зокрема автоматизацію, штучний інтелект (ШІ), великі дані (Big Data), інтернет речей (IoT) та хмарні сервіси.

1) Оптимізація бізнес-процесів через автоматизацію. Цифрові технології дозволяють значно підвищити продуктивність і ефективність управління бізнесом. Одним із ключових напрямів є автоматизація бізнес-процесів, що дозволяє оптимізувати виробничі та адміністративні функції підприємства. Для МСБ це особливо важливо, оскільки автоматизація дозволяє знизити витрати на операційну діяльність і підвищити швидкість виконання задач. Використання таких технологій, як автоматизовані системи управління ресурсами та CRM-системи, дає змогу поліпшити управління ланцюгами постачання, обслуговування клієнтів та контролю за фінансовими потоками.

2) Штучний інтелект і великі дані як інструменти прийняття рішень. ШІ і аналіз Big Data відіграють важливу роль у прийнятті рішень, що базуються на даних. Для МСБ це відкриває можливості для більш глибокого розуміння ринку, прогнозування попиту, оптимізації запасів та підвищення точності маркетингових стратегій. Використання технологій ШІ у аналізі ринкових тенденцій дозволяє підприємствам краще адаптуватися до змінних умов і створювати інноваційні продукти, орієнтовані на потреби клієнтів.

3) Цифровізація взаємодії з клієнтами через онлайн-платформи. Цифрові платформи та інструменти електронної комерції значно полегшують МСБ доступ до нових ринків та споживачів. Впровадження інструментів електронної комерції дозволяє підприємствам реалізовувати продукцію та послуги в онлайн-середовищі, розширюючи географію збуту та знижуючи витрати на підтримку фізичних точок продажу. Наприклад, використання цифрових маркетингових інструментів, таких як SEO, таргетинг та соціальні мережі, дозволяє малим підприємствам ефективно комунікувати зі своєю аудиторією і підвищувати впізнаваність бренду.

4) Хмарні сервіси та їх роль у зниженні витрат. Хмарні сервіси є важливим елементом цифрової трансформації, який допомагає малим та середнім підприємствам економити на IT-інфраструктурі. Замість інвестування у дорогі сервери та обладнання, підприємства можуть використовувати хмарні рішення для зберігання даних, управління програмним забезпеченням та забезпечення доступу до інформації з будь-якої точки світу. Це не тільки знижує витрати, але й підвищує гнучкість підприємства, дозволяючи швидко реагувати на змінні умови ринку та масштабувати свою діяльність.

5) Інтернет речей та підвищення продуктивності. IoT відкриває нові можливості для МСБ, особливо у виробничих процесах. Підключення обладнання до мережі дозволяє отримувати реальні дані про стан виробничих процесів, що дає змогу оптимізувати виробничі потужності, скоротити витрати на обслуговування обладнання та зменшити кількість аварійних ситуацій. Крім того, IoT дозволяє збирати інформацію про продуктивність кожної машини або пристрою, що підвищує загальну ефективність виробничих процесів.

6) Кібербезпека як складова цифрової трансформації. Зі зростанням використання цифрових технологій зростає і потреба в захисті даних. Для МСБ це є критично важливим, оскільки витік або втрата даних може призвести до значних фінансових втрат та втрати довіри клієнтів. Впровадження інновацій у сфері кібербезпеки, таких як шифрування даних та багатофакторна автентифікація, дозволяє малим підприємствам знизити ризики кіберзагроз і забезпечити безпеку своїх операцій.

Цифрова трансформація виступає потужним каталізатором інноваційного зростання для малого та серед-

Рис. 1. Практичні рекомендації для поліпшення доступу до фінансових ресурсів МСБ

нього бізнесу. Впровадження новітніх технологій, таких як автоматизація, ШІ, великі дані, IoT і хмарні сервіси, дозволяє підприємствам підвищити ефективність своїх бізнес-процесів, оптимізувати витрати та підвищити конкурентоспроможність. Водночас, цифрові рішення відкривають нові можливості для виходу на нові ринки, кращого обслуговування клієнтів та покращення управління бізнесом. Таким чином, роль цифрової трансформації є ключовою у забезпеченні довгострокового інноваційного зростання МСБ.

Для МСБ доступ до фінансових ресурсів є одним із ключових факторів для успішного впровадження інноваційних проєктів. Через обмежені фінансові можливості та високі ризики, МСБ часто стикаються з труднощами у залученні необхідного фінансування. Для поліпшення доступу до фінансових ресурсів пропонуються такі практичні рекомендації (рис. 1).

Для покращення доступу малого та середнього бізнесу до фінансових ресурсів необхідно забезпечити комплексний підхід, який включає розвиток державних програм підтримки, стимулювання венчурного фінансування, поширення краудфандингових платформ та партнерство з міжнародними інституціями. Крім того, підвищення фінансової грамотності та полегшення умов банківського кредитування є важливими елементами для успішного залучення інвестицій у інноваційні проєкти МСБ.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У сучасних умовах економіки, що стрімко змінюється, інноваційне зростання малого та середнього бізнесу є ключовим фактором забезпечення його конкурентоспроможності та стійкості. Впровадження інновацій вимагає доступу до фінансових ресурсів, кваліфікованого персоналу, належної інфраструктури, а також підтримки з боку держави та інвесторів. Основні виклики, з якими стикаються малі та середні підприємства під час впровадження інновацій, включають обмеженість фінансування, відсутність кваліфікованих кадрів, високий рівень ризиків та складнощі у масштабуванні бізнесу.

Цифрова трансформація відіграє важливу роль у стимулюванні інноваційного зростання МСБ. Використання новітніх технологій, таких як автоматизація, штучний інтелект, великі дані, інтернет речей та хмарні сервіси, дозволяє підвищити ефективність бізнес-процесів, оптимізувати витрати та розширити доступ до нових ринків. Цифровізація є ключовим елементом, що забезпечує довгострокову конкурентоспроможність малих підприємств у сучасному глобальному середовищі.

Література:

1. Сергеєва О. Р., Орлова В. М., Кузьменко О. В. Щодо інноваційної діяльності вітчизняного малого та середнього підприємництва. Академічний огляд. 2021. № 1 (54). С. 5—12.

2. Юдіна О., Зінченко Г., Жидик А., Товт Ю. Інноваційний розвиток малого та середнього підприємництва. Scientific journal "Modeling the Development of the Economic Systems". 2024. № 3. С. 46—49.

3. Малиновська, Ю. Б., Орищин, Н. Р., Паращин, О. Р., Хом'як, Я. М. Моделювання інноваційно-інвестиційних стратегій діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 22. С. 112—117.

4. Варфоломєєва В.О. Підвищення якості й оптимізація управління інноваційною діяльністю в малому бізнесі. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 7 (61). С. 100—106.

5. Рачинська Г., Дмитровська В., Галущак І. Інноваційний підхід до управління малим та середнім бізнесом. Економіка та суспільство. 2024. № 60.

6. Башинська І.О., Петрова Л.С., Попович К.Ф. Управління ризиками у впровадженні інноваційних проектів. Економіка. Фінанси. Право. 2020. № 2. С. 11—13.

7. Dooranov A., Doroshkevych K., Cherkasova S., Skasko O., Malynovska Y., Malynovskyy, Y. Assessment and forecasting of the effectiveness of the agricultural company's innovation and foreign economic activity strategy. Journal of Agriculture and Crops. 2023. Vol. 9 (1). PP. 78—84.

8. Кириченко О. Управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням впровадження адаптивних стратегій розвитку підприємств, малого та середнього бізнесу в умовах цифрової трансформації. Вчені записки Університету "КРОК". 2023. № 4 (72). С. 94—101.

9. Небаба Н. О., Чимшир Г. В. Інноваційна діяльність підприємств малого бізнесу: теоретичні засади дослідження та особливості здійснення. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 4, Том 3. С. 130—136.

10. Вітковський Ю. П., Смігунова О. В., Дудник О. В. Роль і значення малого підприємництва у формуванні стратегії розвитку економіки країни. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. № 7 (1). С. 107—113.

11. Білоус-Сергєєва С. Інноваційне підприємництво як ключовий фактор розвитку регіону у післявоєнний період. Вісник Приазовського Державного Технічного Університету. Серія: Економічні науки. 2023. № 1 (38). С. 45—50.

References:

1. Sergeieva, O. R., Orlova, V. M., and Kuzmenko, O. V. (2021), "On the Innovative Activity of Domestic Small and Medium Enterprises", Academic Review, vol. 1 (54), pp. 5—12.

2. Yudina, O., Zinchenko, H., Zhydyk, A., and Tovt, Y. (2024), "Innovative Development of Small and Medium Enterprises", Scientific Journal "Modeling the Development of the Economic Systems", vol. 3, pp. 46—49.

3. Malynovska, Y. B., Oryshchyn, N. R., Parashchyn, O. R., and Khom'yak, Ya. M. (2023), "Modeling Innovation and Investment Strategies for Enterprise Activity", Investment: Practice and Experience, vol. 22, pp. 112—117.

4. Varfolomieieva, V. O. (2006), "Improving the Quality and Optimizing the Management of Innovation Activities in Small Businesses", Actual Problems of Economics, vol. 7 (61), pp. 100—106.

5. Rachynska, H., Dmytrovska, V., and Halushchak, I. (2024), "Innovative Approach to the Management of Small and Medium Businesses", Economy and Society, vol. 60.

6. Bashynska, I. O., Petrova, L. S., and Popovych, K. F. (2020), "Risk Management in the Implementation of Innovation Projects", Economics. Finance. Law, vol. 2, pp. 11—13.

7. Dooranov, A., Doroshkevych, K., Cherkasova, S., Skasko, O., Malynovska, Y., and Malynovskyy, Y. (2023), "Assessment and Forecasting of the Effectiveness of the Agricultural Company's Innovation and Foreign Economic Activity Strategy", Journal of Agriculture and Crops, vol. 9 (1), pp. 78—84.

8. Kyrychenko, O. (2023), "Management of Investment and Innovation Support for the Implementation of Adaptive Development Strategies for Enterprises, Small and Medium Businesses in the Context of Digital Transformation", Scientific Notes of the University "KROK", vol. 4 (72), pp. 94—101.

9. Nebaba, N. O., and Chimshyr, H. V. (2020), "Innovative Activities of Small Business Enterprises: Theoretical Foundations and Implementation Features", Bulletin of Khmelnytskyi National University, vol. 4, part 3, pp. 130—136.

10. Vitkovskyi, Yu. P., Smihunova, O. V., and Dudnyk, O. V. (2022), "The Role and Importance of Small Entrepreneurship in Shaping the Economic Development Strategy of the Country", Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology, vol. 7 (1), pp. 107—113.

11. Bilous-Serhieieva, S. (2023), "Innovative Entrepreneurship as a Key Factor in Regional Development in the Post-War Period", Bulletin of the Pryazovskyi State Technical University. Series: Economic Sciences, vol. 1 (38), pp. 45—50.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2024 р.

УДК 339.7

Ю. В. Малиновський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7139-5623
В. П. Білоніжка,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0008-1259-4551
Н. І. Петик,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0005-8027-5489
Н. І. Костів,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0004-3181-1225

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.143

ІНВЕСТИЦІЙНІ ТРЕНДИ НА СВІТОВИХ РИНКАХ

Y. Malynovskyi,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University
V. Bilonizhka,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University
N. Petyk,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University
N. Kostiv,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University

INVESTMENT TRENDS IN GLOBAL MARKETS

Стаття детально аналізує основні напрямки інвестування, такі як зелена економіка, цифрові технології, інфраструктурні проєкти та венчурний капітал, та визначає ключові тренди, що впливають на рішення інвесторів. Однією з основних тем статті є зростання інвестицій у зелену економіку, що пов'язане з посиленням регулювання у сфері екологічної відповідальності та підтримкою сталого розвитку на рівні урядів та міжнародних організацій. Інвестори активно підтримують проєкти, спрямовані на розвиток відновлюваної енергетики та екологічно чистих технологій, оскільки питання боротьби зі змінами клімату стає пріоритетним для глобальної економіки. Стаття наголошує на важливості ESG-факторів (екологічних, соціальних та управлінських), які дедалі більше впливають на інвестиційні рішення.

У статті також детально аналізуються тенденції цифрової економіки, зокрема інвестиції в технології штучного інтелекту, Інтернету речей, великих даних та блокчейну. Інфраструктурні проєкти, такі як транспортні та енергетичні об'єкти, залишаються важливими для забезпечення економічного зростання, особливо в країнах, що розвиваються. Окремо в статті розглядаються ризики, з якими стикаються інвестори, такі як політична нестабільність, коливання валютних курсів та зміни на товарних ринках. Зазначається, що ці фактори можуть призводити до зростання невизначеності на ринках і вимагати від інвесторів більш гнучкого підходу до управління портфелями. Також у статті наголошується на важливості регуляторних змін, які можуть впливати на інвестиційну активність у різних регіонах світу. Перспективи розвитку інвестиційних ринків розглядаються через призму зростаючого інтересу до інвестицій у технології штучного інтелекту, відновлювані джерела енергії та біотехнології.

The article provides a detailed analysis of the main investment directions, such as green economy, digital technologies, infrastructure projects, and venture capital, and identifies key trends influencing investor decisions. One of the central themes of the article is the rise in investments in the green economy, which is driven by the strengthening of regulations in the field of environmental responsibility and the support of sustainable development at the governmental and international levels. Investors are actively supporting projects aimed at developing renewable energy and environmentally friendly technologies, as addressing climate change becomes a priority for the global economy. The article highlights the importance of ESG factors (environmental, social, and governance), which are increasingly influencing investment decisions. The article also thoroughly analyzes the trends in the digital economy, particularly investments in artificial intelligence technologies, the Internet of Things, big data, and blockchain. These technologies contribute to the digital transformation of companies and business processes, increasing the efficiency and transparency of markets. Blockchain and digital currencies are seen as new tools for investors, creating new opportunities in the financial sector. Infrastructure projects, such as transport and energy facilities, remain crucial for ensuring economic growth, especially in developing countries. The article also addresses the risks faced by investors, such as political instability, currency fluctuations, and changes in commodity markets. It is noted that these factors can lead to increased uncertainty in markets, requiring investors to adopt a more flexible approach to portfolio management. The article also emphasizes the importance of regulatory changes that can affect investment activity in various regions of the world. The prospects for the development of investment markets are examined through the lens of growing interest in investments in artificial intelligence technologies, renewable energy sources, and biotechnology.

Ключові слова: інвестиційні тренди, зелена економіка, ESG-фактори, цифрові технології, інфраструктурні проєкти, венчурний капітал, блокчейн.

Key words: investment trends, green economy, ESG factors, digital technologies, infrastructure projects, venture capital, blockchain.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні глобальні ринки швидко змінюються під впливом численних факторів, таких як технологічний прогрес, зростання вимог до екологічної відповідальності, зміни у політичних і економічних умовах, а також наслідки пандемії COVID-19. Інвестори мають адаптувати свої стратегії до нових викликів і можливостей, зокрема до переходу на "зелену" економіку, цифровізації, та зростання важливості ESG-факторів (екологічні, соціальні, управлінські критерії). Дослідження сучасних інвестиційних трендів дозволяє виявити ключові напрямки, які можуть забезпечити стійке зростання капіталу в умовах швидкоплинних змін на світових ринках.

Останні роки принесли серйозні зміни у світову економіку. Пандемія COVID-19 спричинила значні перебої у глобальних ланцюгах постачання, змусивши інвесторів шукати нові можливості для диверсифікації [1]. Зростання важливості сталого розвитку й екологічних ініціатив стимулювало інвестиції у "зелені" технології та відновлювані джерела енергії. Одночасно розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту та блокчейну, кардинально змінює підходи до бізнесу та інвестування. Геополітична нестабільність та зміни у політичних курсах також суттєво впливають на інвестиційні потоки, змушуючи інвесторів реагувати на коливання валют та торгові конфлікти.

Глобальні інвестиційні ринки переживають період значної трансформації, викликаної комплексом взаємопов'язаних факторів, таких як технологічні зміни, зростання вимог до екологічної стійкості, наслідки пандемії та геополітична нестабільність [2]. Проблема полягає в тому, що традиційні підходи до інвестування часто не враховують ці нові виклики та ризики, що може призвести до втрати капіталу, нестійкого зростання і зниження довгострокової прибутковості. Інвесторам необхідно адаптуватися до нових реалій, розуміти нові ринкові тренди, такі як зелена економіка, цифрова трансформація, і враховувати їх вплив на бізнес-моделі та інвестиційні стратегії.

З наукової точки зору, дослідження сучасних інвестиційних трендів має важливе значення для розвитку теорії управління інвестиціями, зокрема для вивчення впливу ESG-факторів на ринки капіталу, ролі технологій у зміні інвестиційних процесів, а також для прогнозування майбутніх тенденцій. Практичне значення полягає у створенні рекомендацій для інвесторів щодо ефективної диверсифікації портфелів, управління ризиками та пошуку нових можливостей у постійно мінливих умовах ринку. Розуміння інвестиційних трендів також

Таблиця 1. Інвестиційні напрямки за регіонами у 2023 році

Регіон	Інвестиції в технологічний сектор	Інвестиції в стартапи	Інвестиції в зелену енергетику/ESG/інфраструктуру
США	$1.5 трлн	$330 млрд	$180 млрд (зелена енергетика)
ЄС	$80 млрд (тех. стартапи)	-	$700 млрд (ESG), $240 млрд (зелений бізнес)
Азія	$900 млрд (Китай)	-	$350 млрд (інфраструктура Індія), $120 млрд (цифрові технології в Південно-Східній Азії)

сприяє формуванню стратегії сталого розвитку, що поєднує економічну ефективність з екологічною відповідальністю, забезпечуючи довгострокову стійкість бізнесу та ринків в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останні публікації свідчать про значний вплив технологій і стійкого розвитку на інвестиційні рішення. Одним із ключових напрямів досліджень є взаємозв'язок між цифровими технологіями, такими як штучний інтелект (AI), і підходами до стійкого розвитку через інвестиції, орієнтовані на ESG (екологічні, соціальні та управлінські фактори). Наприклад, дослідження [3; 4; 5] вказують, що AI грає важливу роль в оптимізації процесів ESG-інвестування, забезпечуючи "розумну" аналітику проєктів, яка дозволяє інвесторам приймати рішення на основі сталого розвитку.

Інші дослідження [6; 7] вказують на те, що цифрова трансформація компаній також впливає на їхню здатність досягати високих показників ESG. Зокрема, у статті [8] аналізуються китайські компанії і показано, як впровадження цифрових технологій може покращити їхні показники ESG завдяки інноваціям в управлінні та соціальній відповідальності.

Це підтверджує, що інвестори все більше орієнтуються на стійкі бізнес-моделі, підтримувані технологіями.

Окремо варто відзначити дослідження впливу штучного інтелекту на ризик-менеджмент у фінансових інституціях. Дослідники зазначають, що AI допомагає не лише у прийнятті рішень щодо інвестицій, але й у прогнозуванні ESG-ризиків, таких як кліматичні зміни та соціальні конфлікти [9; 10].

Таким чином, останні дослідження показують, що інтеграція технологій у процеси інвестування, зокрема в контексті ESG, стає вирішальним фактором для підвищення ефективності та стійкості ринків капіталу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є дослідження основних трендів в інвестуванні, які формують нові можливості та ризики для інвесторів у глобальному контексті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний стан світових інвестиційних ринків. Основні інвестиційні ринки світу, такі як США, ЄС та Азія, демонструють різні тенденції та специфіку розвитку. У 2023 році інвестиційні ринки США, ЄС та Азії демонструють суттєві відмінності в розподілі капіталу за секторами. США продовжують бути лідером у технологічних інвестиціях та підтримці стартапів, особливо в сфері інновацій. ЄС акцентує увагу на проєктах, що відповідають принципам сталого розвитку (ESG), і активно розвиває зелений бізнес. Азія, зокрема Китай і Індія, також зростають завдяки великим інвестиціям у технології та інфраструктуру, що стимулює їхній економічний розвиток. Табл. 1 нижче представляє ключові інвестиційні показники за цими регіонами.

США залишаються лідером серед світових інвестиційних ринків завдяки своїй стабільній економіці та високій ліквідності ринку. Основними драйверами росту є технологічні компанії, зокрема Apple, Google, Amazon, які продовжують залучати значну частину інвестиційного капіталу. Фондовий ринок США залишається привабливим завдяки інноваціям у сфері фінансових технологій, електронної комерції та штучного інтелекту.

Європейський ринок зосереджується на сталому розвитку, зокрема на інвестиціях у зелену енергетику, відновлювані джерела енергії та екологічні технології. Політики ЄС активно підтримують ці ініціативи через різні екологічні програми та регуляторні заходи. Важливою тенденцією є зростання ролі ESG-факторів у прийнятті інвестиційних рішень.

Азійські ринки, особливо Китай та Індія, демонструють швидкий ріст завдяки масштабній цифровізації та розвитку інноваційних технологій. Китай активно розвиває технологічний сектор, включаючи штучний інтелект, блокчейн та електронну комерцію. Індія також показує значне зростання, особливо у сфері стартапів та технологій.

Геополітична нестабільність значно впливає на світові ринки інвестицій. Конфлікти, такі як війна в Україні, а також торговельні війни між США та Китаєм, підвищують ризики для інвесторів і спричиняють волатильність на ринках. Через ці фактори інвестори часто обирають більш безпечні активи, такі як золото або державні облігації розвинутих країн.

Економічні фактори, такі як інфляція та зростання процентних ставок, також мають серйозний вплив на інвестиційні рішення. Підвищення ставок у США та ЄС робить залучення капіталу дорожчим, що може сповільнити економічне зростання і знизити рівень інвестиційної активності.

Пандемія COVID-19 призвела до суттєвих змін на світових ринках інвестицій. Основним трендом стало зростання інтересу до цифрових технологій та дистанційної роботи. Компанії, що надають онлайн-сервіси, електронну комерцію та рішення в сфері фінансових технологій (FinTech), побачили значне збільшення інвестицій.

Іншим важливим постпандемічним трендом є зростання інвестицій у стійкі проекти, зокрема в зелений бізнес та екологічно чисті технології. Інвестори все частіше звертають увагу на проекти, які відповідають цілям

Таблиця 2. Інвестиції в зелену та цифрову економіку

Напрямок	Опис	Приклад інвестицій
Зелена економіка	Інвестиції в екологічно чисті технології, зелений бізнес та енергетику.	Інвестиції в сонячну енергетику, вітрові турбіни
ESG-фактори	Врахування екологічних, соціальних і управлінських аспектів при прийнятті інвестиційних рішень.	Фонди, орієнтовані на ESG-проекти
Технологічний сектор (AI, IoT, Big Data)	Інвестиції в інноваційні технології, що сприяють розвитку штучного інтелекту, інтернету речей та обробки великих даних.	Інвестиції в AI-стартапи, розвиток IoT-рішень
Цифрові валюти та блокчейн	Розвиток технологій блокчейну та інвестиції у криптовалюти.	Інвестиції в біткоїн, інші криптовалюти

ESG, що дозволяє не лише отримати фінансовий прибуток, але й сприяти стійкому розвитку та екологічній відповідальності.

Ключові інвестиційні тренди.

а) Зелена економіка. Зростання інвестицій в енергетику та екологічно чисті технології спостерігається на глобальному рівні. Інвестори активно вкладають кошти в проєкти, що підтримують відновлювані джерела енергії, такі як сонячна та вітрова енергетика. Крім того, велике значення набуває вплив ESG-факторів на інвестиційні рішення. Фонди, орієнтовані на стійкий розвиток, віддають перевагу компаніям, які дотримуються екологічних, соціальних і управлінських стандартів (табл. 2).

б) Цифрова економіка. Цифрова економіка продовжує зростати завдяки активним інвестиціям у технології штучного інтелекту, Інтернету речей та великих даних. Ці технології дозволяють підвищити ефективність процесів та створити нові можливості для бізнесу. Окрему роль відіграє блокчейн, який забезпечує безпеку та прозорість транзакцій, а цифрові валюти стають важливим активом для інвесторів.

в) Інфраструктурні проєкти. Інвестиції в інфраструктуру продовжують залишатися ключовим напрямком для багатьох країн. Особливу увагу приділяють проєктам у галузі транспорту, будівництва та енергетики, що сприяє довгостроковому економічному зростанню. Крім того, міжнародні ініціативи, такі як "Пояс і Шлях" від Китаю, сприяють залученню додаткових інвестицій у розвиток інфраструктури (табл. 3).

г) Фондові та венчурні інвестиції. Популярність стартапів продовжує зростати, особливо в технологічних секторах. Венчурні капіталовкладення стають основним джерелом фінансування для нових інноваційних компаній. Інвестори оцінюють ризики та можливості фондових ринків, орієнтуючись на волатильність і перспективи зростання технологічних компаній (табл. 4).

Світові інвестиційні ринки продовжують еволюціонувати під впливом глобальних викликів, таких як екологічні зміни, цифровізація та геополітична нестабільність. У результаті, зростає інтерес до інвестицій у зелену економіку, що підтримується активним розвитком ESG-проєктів. Одночасно цифрові технології, зокрема штучний інтелект та блокчейн, відкривають нові можливості для інвесторів, сприяючи трансформації бізнес-процесів і фінансових ринків.

Інфраструктурні проєкти та венчурні інвестиції залишаються важливими для забезпечення довгострокового економічного зростання, створюючи робочі місця та підвищуючи конкурентоспроможність економік. Однак, інвестори стикаються з ризиками, такими як геополітичні конфлікти та інфляція, що вимагає більш гнучкого підходу до управління портфелем та вибору активів.

Ризики та виклики для інвесторів. а) Політичні та економічні нестабільності.

Політична та економічна нестабільність є одними з найбільших викликів для інвесторів. Геополітичні конфлікти, такі як війна в Україні, впливають на глобальні ринки, зокрема енергетичні, через санкції, перебої в постачанні та волатильність цін на енергоносії. Торгові війни між великими економіками, такими як США та

Таблиця 3. Інвестиції в інфраструктуру та венчурні проєкти

Напрямок	Опис	Приклад інвестицій
Інфраструктурні проєкти	Інвестиції в будівництво нових транспортних шляхів, енергетичних об'єктів та інші інфраструктурні рішення.	Будівництво нових автострад, електростанцій
Міжнародні ініціативи	Спільні інфраструктурні проєкти, підтримувані міжнародними організаціями та фінансовими інституціями.	Ініціатива «Пояс і Шлях»
Венчурні інвестиції в стартапи	Вкладення в нові технологічні компанії на ранніх етапах розвитку з високим потенціалом зростання.	Венчурні інвестиції в стартапи у сфері біотехнологій
Фондові ринки	Інвестиції в акції компаній на фондових ринках, що мають потенціал високого прибутку.	Купівля акцій технологічних компаній на NYSE, NASDAQ

Таблиця 4. Оцінка ризиків та можливостей на фондових ринках

Показник	Ризик	Можливість
Геополітичні фактори	Волатильність через міжнародні конфлікти.	Безпека через інвестиції у золото, державні облігації
Інфляція та процентні ставки	Зростання вартості капіталу через підвищення ставок.	Високі прибутки на ринках нерухомості та енергетики
Цифровізація бізнесу	Ризики кібербезпеки та зміни в регулюванні криптовалют.	Нові інвестиційні можливості у секторі FinTech та блокчейн-технологій

Китай, також підвищують невизначеність, що змушує інвесторів переглядати свої стратегії. У таких умовах інвестори часто звертаються до "безпечних гаваней", таких як золото або державні облігації, щоб мінімізувати ризики.

б) Коливання валют і товарних ринків. Коливання валют є серйозним фактором ризику для інвесторів, особливо тих, що працюють на міжнародних ринках. Валютні ризики впливають на прибутковість інвестицій, особливо якщо інвестиції здійснюються у валюті, що піддається різким змінам курсу. Наприклад, зміцнення долара США може призвести до втрат для інвесторів, які вкладають у ринки, що використовують інші валюти. Коливання цін на сировинні товари, зокрема нафти та газу, можуть мати суттєвий вплив на економіки країн-експортерів, що в свою чергу впливає на фондові ринки та інвестиції в ці регіони.

в) Регуляторні зміни та їх вплив на інвесторів. Регуляторні зміни, такі як зміни в податковій політиці, фінансових регламентах або екологічних нормах, можуть мати значний вплив на інвесторів. Наприклад, впровадження нових вимог щодо екологічних стандартів може змінити стратегії компаній, що працюють у сферах енергетики або виробництва, що, в свою чергу, змінює їх привабливість для інвесторів. Крім того, нові регуляції в таких галузях, як криптовалюти, можуть створювати додаткові ризики для інвесторів, що вкладають в інноваційні сектори.

Перспективи розвитку інвестиційних ринків. Інвестиційні ринки продовжують трансформуватися під впливом технологічних та екологічних змін, і основні майбутні напрямки включають. Зазначимо майбутні напрямки інвестицій (табл. 5).

Очікування інвесторів щодо змін у світовій економіці. Інвестори очікують на подальші зміни в світовій економіці, які можуть мати суттєвий вплив на інвестиційні стратегії:

а) Глобальна диджиталізація. Цифрові трансформації продовжують стимулювати економічне зростання, і інвестори очікують, що технології, зокрема AI, Big Data, та Інтернет речей (IoT), стануть ще більш важливими в наступні роки.

б) Стійкий розвиток. ESG-фактори будуть дедалі більше впливати на інвестиційні рішення. Інвестори зосереджуватимуться на компаніях, які дотримуються екологічних і соціальних стандартів.

в) Геополітичні ризики. Інвестори продовжують слідкувати за глобальною нестабільністю, зокрема за війнами, санкціями та торговими конфліктами, які можуть суттєво вплинути на ринки.

Стратегії інвестування в умовах глобальних змін. В умовах глобальних змін інвестори повинні бути більш гнучкими та готовими до швидких адаптацій:

а) Диверсифікація. Однією з ключових стратегій залишається диверсифікація активів для зниження ризиків. Інвестори мають розподіляти капітал між різними секторами, включаючи технології, відновлювану енергетику та біотехнології.

б) Фокус на ESG. Врахування екологічних, соціальних та управлінських факторів допоможе інвесторам захистити свої портфелі від довгострокових ризиків, пов'язаних з екологічною нестабільністю та соціальними викликами.

в) Технологічні інвестиції. Технологічні інновації продовжують пропонувати великі можливості для зростання, тому інвесторам варто приділяти увагу компаніям, які займаються цифровізацією та впровадженням інновацій у бізнес-процеси.

Таблиця 5. Майбутні напрямки інвестицій

Напрямок	Опис
Штучний інтелект	Штучний інтелект стає важливим напрямком для інвесторів. Компанії, які впроваджують AI для автоматизації бізнес-процесів, аналітики великих даних та інновацій у сфері споживчих технологій, мають величезний потенціал для зростання. Інвестори розглядають AI як один із основних драйверів продуктивності на глобальних ринках.
Відновлювані джерела енергії	Інвестиції в відновлювану енергетику залишаються у фокусі через зростаючі зобов'язання урядів знижувати викиди вуглекислого газу та стимулювати використання чистих джерел енергії. Сонячна, вітрова енергія та зберігання енергії в батареях є привабливими для інвесторів через високий потенціал зростання і підтримку на державному рівні.
Біотехнології	Біотехнології залишаються привабливим сектором для інвесторів, особливо у сфері медичних інновацій та розробок. Після пандемії COVID-19 зріс попит на нові ліки, вакцини, генну терапію, що робить інвестиції в біотехнології особливо перспективними.

Ці тенденції та стратегії визначатимуть майбутнє інвестиційних ринків, особливо в умовах постійної економічної невизначеності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Узагальнюючи дослідження інвестиційних ринків, можна зробити висновок, що вони переживають значні трансформації під впливом технологічних змін, екологічних викликів і геополітичної нестабільності. Майбутнє інвестицій орієнтоване на технологічні інновації, такі як штучний інтелект, блокчейн та Інтернет речей, а також на розвиток відновлюваних джерел енергії та біотехнологій. Інвестори все частіше зосереджуються на проєктах, що відповідають ESG-факторам, оскільки сталість і соціальна відповідальність стають важливими критеріями для ухвалення інвестиційних рішень.

У перспективі подальших досліджень варто звернути увагу на глибший аналіз впливу диджиталізації на глобальні інвестиційні потоки та стратегії управління ризиками в умовах геополітичних конфліктів. Також важливим напрямом є вивчення механізмів адаптації інвестиційних стратегій до швидкоплинних змін у світовій економіці, зокрема через впровадження інноваційних технологій та інтеграцію екологічних стандартів.

Література:

1. Єльнікова Ю. В. Глобальні тренди відповідального інвестування. Економіка, управління та адміністрування. 2020. № 3 (93). С. 9—14.

2. Касянок К. Г. Міжнародні інвестиційні потоки в умовах глобальних фінансових дисбалансів. Економіка і суспільство. 2016. № 3. С. 30—36.

3. Minkkinen M., Niukkanen A., Mantymaki M. What about investors? ESG analyses as tools for ethics-based AI auditing. AI & Society. 2024. Vol. 39. PP. 329—343.

4. Sætra H. S. A Framework for Evaluating and Disclosing the ESG Related Impacts of AI with the SDGs. Sustainability. 2021. Vol. 13. No. 8503.

5. Ielasi F., Ceccherini P., Zito, P. Integrating ESG analysis into smart beta strategies. Sustainability. Vol. 12 (22). PP. 93511—93522.

6. Andersson E., Hoque M., Rahman M. L., Uddin,G. S., Jayasekera, R. ESG investment: What do we learn from its interaction with stock, currency, and commodity markets?. International Journal of Finance & Economics. 2024. Vol. 27 (3). PP. 3623—3639.

7. Ge G., Xiao X., Li Z., Dai Q. Does ESG performance promote high-quality development of enterprises in China? The mediating role of innovation input. Sustainability. Vol. 14. No. 3843.

8. Tamimi N., Sebastianelli R. Transparency among S&P 500 companies: An analysis of ESG disclosure scores. Management Decision. 2017. Vol. 55. PP. 1660—1680.

9. Loof H., Sahamkhadam M., Stephan A. Is corporate social responsibility investing a free lunch? The relationship between ESG, tail risk, and upside potential of stocks before and during the COVID-19 crisis. Finance Research Letters. 2022. Vol. 46. No. 102499.

References:

1. Yelnikova, Yu. V. (2020), "Global Trends in Responsible Investing", Economics, Management and Administration, vol. 3 (93), pp. 9—14.

2. Kasianok, K. H. (2016), "International Investment Flows in the Conditions of Global Financial Imbalances", Economy and Society, vol. 3, pp. 30—36.

3. Minkkinen, M., Niukkanen, A., and Mantymaki, M. (2024), "What about investors? ESG analyses as tools for ethics-based AI auditing", AI & Society, vol. 39, pp. 329—343.

5. Sætra, H. S. (2021), "A Framework for Evaluating and Disclosing the ESG Related Impacts of AI with the SDGs", Sustainability, vol. 13, no. 8503.

6. Ielasi, F., Ceccherini, P., and Zito, P. (2020), "Integrating ESG analysis into smart beta strategies", Sustainability, vol. 12(22), pp. 93511-93522.

7. Andersson, E., Hoque, M., Rahman, M. L., Uddin, G. S., and Jayasekera, R. (2022), "ESG investment: What do we learn from its interaction with stock, currency, and commodity markets?", International Journal of Finance & Economics, vol. 27 (3), pp. 3623—3639.

8. Ge, G., Xiao, X., Li, Z., and Dai, Q. (2022), "Does ESG performance promote high-quality development of enterprises in China? The mediating role of innovation input", Sustainability, vol. 14, no. 3843.

9. Tamimi, N., and Sebastianelli, R. (2017), "Transparency among S&P 500 companies: An analysis of ESG disclosure scores", Management Decision, vol. 55, pp. 1660—1680.

10. Loof, H., Sahamkhadam, M., and Stephan, A. (2022), "Is corporate social responsibility investing a free lunch? The relationship between ESG, tail risk, and upside potential of stocks before and during the COVID-19 crisis", Finance Research Letters, vol. 46, no. 102499.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2024 р.

https://nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 339.138

О. М. Приходько,
к. н. з держ. упр., доцент, директор Навчально-методичного центру післядипломної освіти, підвищення кваліфікації та доуніверситетської підготовки ДНУ, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4999-5964
А. О. Скоробогатова,
аспірант, викладач кафедри маркетингу,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2171-8498
Л. Ю. Семенова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5530-7497

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.149

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИВЧЕННІ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНИХ СПОЖИВАЧІВ

O. Prykhodko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Director of Educational and Methodological Center of Postgraduate Education and Skills Development Oles Honchar Dnipro National University, Oles Honchar Dnipro National University
A. Skorobogatova,
PhD student, Lecturer of Department of Marketing, University of Customs and Finance
L. Semenova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Marketing, University of Customs and Finance

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE STUDY OF MODERN CONSUMER BEHAVIOR

У статті досліджено роль штучного інтелекту (далі — ШІ) як інструменту для аналізу поведінки сучасних споживачів у динамічних умовах цифрового ринку. Сучасні тенденції, спричинені глобалізацією, цифровізацією та розвитком інноваційних технологій, змінили очікування і потреби споживачів, підвищуючи вимоги до якості та персоналізації послуг. Було сформовано підхід до використання ШІ у маркетингу, що включає обробку великих обсягів даних з різних джерел, таких як соціальні мережі, CRM-системи та онлайн-платформи, для глибокого розуміння потреб споживачів. Було оцінено основні методи ШІ, серед яких машинне навчання, глибинне навчання та аналіз великих даних. Було розроблено модель, яка дозволяє компаніям підвищувати лояльність споживачів за допомогою персоналізованих рекомендацій, грунтованих на когнітивній обробці даних, і модель сприяє покращенню досвіду користувача завдяки своєчасним і релевантним пропозиціям, що відповідають поточним інтересам і уподобанням клієнтів. Етичні аспекти використання ШІ також стали предметом дослідження.

The article examines the role of artificial intelligence as a tool for analyzing the behavior of modern consumers in the dynamic conditions of the digital market. Modern trends caused by globalization, digitalization and the development of innovative technologies have changed the expectations and needs of consumers, increasing the requirements for quality and personalization of services. An approach to the use of AI in marketing has been formed, which includes the processing of large volumes of data from various sources, such as social networks, CRM systems and online platforms, for a deep understanding of consumer needs. Major AI techniques were evaluated, including machine learning, deep learning, and big data analysis. Research has shown that these tools allow you to effectively segment customers by interests and demographics, which provides accurate predictions of their behavior. In addition, neural networks are used to analyze emotional reactions, helping companies to predict consumer sentiments and adapt marketing strategies according to their emotional needs. A model was developed that allows companies to increase consumer loyalty through personalized recommendations based on cognitive data processing. Such a model helps to improve the user experience through timely and relevant offers that correspond to the current interests and preferences of customers. Ethical aspects of using AI have also become the subject of research. Risks related to data privacy and possible manipulation of consumer emotions were assessed. To minimize these risks, it is recommended to adhere to transparency in the processing of personal information and ensure a responsible approach in interaction with consumers. Overall, the paper shows that AI is a powerful tool for analyzing consumer behavior, but needs an ethical approach to maintain customer trust in the digital age. The results of the research can be applied in the business environment to develop personalized marketing campaigns, predict customer behavior and create recommender systems. The proposed model of using AI allows companies to respond in a timely manner to changes in market trends, reduce risks associated with non-compliance with consumer expectations, and also optimize the marketing budget by accurately targeting target audiences.

Ключові слова: маркетингова політика, поведінка споживачів, штучний інтелект, нейронна мережа, емоційний ефект, CRM-система.

Key words: marketing policy, consumer behavior, artificial intelligence, neural network, emotional effect, CRM system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ І ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Актуальність поточного дослідження обумовлена швидким розвитком цифрових технологій, які кардинально змінюють процеси аналізу та розуміння споживчих потреб. Сучасний споживач стає все більш вимогливим, а його поведінка — динамічною і непередбачуваною, що вимагає нових підходів до аналізу ринку та прогнозування потреб. Штучний інтелект (ШІ) відкриває широкі можливості для детального вивчення поведінки споживачів, аналізуючи великі обсяги даних з різних джерел та генеруючи цінні інсайти. Застосування ШІ у маркетинговій сфері дозволяє компаніям глибше розуміти не тільки поточні потреби, а й передбачати майбутні уподобання споживачів, формувати персоналізовані пропозиції, що підвищує лояльність до бренду та задовольняє індивідуальні потреби кожного клієнта. Більш того, ШІ сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств у сучасному цифровому середовищі, оскільки дозволяє адаптуватися до змін ринку та реагувати на запити споживачів у режимі реального часу. Отже, дослідження ролі ШІ у вивченні поведінки споживачів є актуальним не лише з наукової точки зору, але й має велике практичне значення, оскільки сприяє вдосконаленню бізнес-стратегій, підвищенню ефективності маркетингу та зміцненню взаємодії з клієнтами у швидко мінливих умовах ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останні десятиліття відзначаються зростаючим інтересом до використання штучного інтелекту (ШІ) в маркетингових дослідженнях, особливо в контексті аналізу поведінки споживачів. У сучасній науковій літературі активно обговорюються можливості ШІ у прогнозуванні поведінкових патернів, персоналізації маркетингу та емоційному аналізі, що дозволяє компаніям краще адаптуватися до потреб споживачів. Дослідження вчених: Кобернюк С., Струнгар А., Завгородня Л. [2], Фостолович В. [8] підкреслюють важливість ШІ у створенні персоналізованих стратегій взаємодії з клієнтами, де штучні нейронні мережі використовуються для глибокого розуміння емоційних реакцій та оцінки інтересів споживачів.

Значну увагу приділено методам машинного та глибинного навчання, які дозволяють обробляти великі об-

сяги даних і визначати складні патерни у поведінці споживачів. Так, у роботі Заїка С., Кускова С., Заїка О. [15], детально розглянуто алгоритми, які використовуються для кластеризації та сегментації клієнтів, що є важливим кроком у створенні адаптивних маркетингових рішень. Ці методи дозволяють точніше передбачати інтереси споживачів, підвищуючи ефективність комунікації.

Крім того, літературні джерела, такі як дослідження Болотна О., Ляшевська В., Сивкин Д. [1], Рамялг Дж. [13], наголошують на значенні нейромереж у моделюванні емоційної оцінки споживачів. Вони показують, що аналіз тональності тексту, а також розпізнавання міміки і жестів можуть бути надзвичайно корисними для отримання інсайтів про емоційний стан клієнтів. Це дозволяє компаніям адаптувати свої маркетингові повідомлення в реальному часі відповідно до емоційного фону клієнтів.

Поряд із позитивними аспектами, дослідники, такі як Кузьомко В. М., Репнікова І. П. [3], Нараяндас Д., Сенгупта А. [12], піднімають питання етики в контексті використання ШІ для аналізу поведінки споживачів. Зокрема, акцентується увага на проблемах конфіденційності та прозорості, оскільки обробка великих обсягів особистих даних споживачів вимагає відповідального підходу. Важливим аспектом стає відкритість у використанні ШІ, щоб забезпечити довіру клієнтів до бренду. Отже, наукова література свідчить про важливість ШІ як інструменту для аналізу споживчої поведінки, особливо у напрямках персоналізації та емоційної адаптації.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є обгрунтування використання штучного інтелекту (ШІ) як інструменту для вивчення та прогнозування поведінки сучасних споживачів.

Завдання дослідження:

— дослідити основні методи ШІ, що використовуються для аналізу та прогнозування поведінки споживачів;

— визначити роль нейромереж та алгоритмів у передбаченні поведінкових патернів та емоційних реакцій споживачів;

— обгрунтувати перспективи подальшого розвитку ШІ для підвищення якості маркетингових рішень та покращення клієнтського досвіду на основі детальних інсайтів про поведінку споживачів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний споживчий ринок характеризується кардинальними змінами, спричиненими глобалізацією, цифровізацією та стрімким розвитком нових технологій, коли і самі потреби та поведінка споживачів стали більш різноманітними й складними, що вимагає від компаній нового підходу до маркетингових стратегій. У такому контексті зростає значення персоналізації та адаптації до динамічних вимог ринку, де цифрові технології виступають ключовим інструментом впливу та взаємодії з аудиторією.

Сучасні споживачі вирізняються своїм підвищеним рівнем вимогливості, пошуком індивідуальних рішень та активною участю в процесі прийняття рішень про покупку. Динамічність поведінки споживачів проявляється у швидких змінах переваг та адаптації до нових трендів, що змушує компанії шукати нові інструменти для розуміння та передбачення потреб клієнтів. Споживачі сьогодення хочуть мати можливість вибирати та порівнювати товари в онлайн-режимі, перевіряти відгуки та іншу інформацію, що робить їх вибір обгрунтованим та усвідомленим. Вимогливість як ще одна характеристика сучасних споживачів зумовлена підвищенням стандартів якості товарів та послуг, особливо в умовах конкуренції на глобальному ринку. Споживачі очікують, що компанії враховуватимуть їх потреби й надаватимуть зручні рішення, а також швидку й доступну підтримку і вимоги до прозорості бренду також зросли: споживачі все більше цікавляться етичністю виробництва, соціальною відповідальністю компанії та її внеском у захист довкілля. Персоналізація стала ще одним ключовим елементом у поведінці споживачів. Завдяки сучасним технологіям компанії мають можливість пропонувати індивідуальні рішення та персоналізовані пропозиції для кожного клієнта, що підвищує лояльність до бренду. Споживачі очікують, що їхні уподобання, історія покупок і навіть поточні інтереси будуть враховані, що допомагає компаніям створювати позитивний користувацький досвід [6, с. 133].

Розвиток цифрових технологій, зокрема інтернету, мобільних пристроїв, соціальних мереж і штучного інтелекту, суттєво вплинув на споживчу поведінку, зробивши її більш інтерактивною, прозорою та інформованою. Інтернет та соціальні мережі надають споживачам доступ до інформації про товари та послуги, що робить їх більш обізнаними, що підвищує їх здатність робити усвідомлений вибір і дозволяє порівнювати пропозиції з усього світу, змінюючи традиційну модель покупки. Одним із найважливіших аспектів впливу цифрових технологій є аналітика великих даних та персоналізація. За допомогою аналітичних інструментів компанії можуть збирати та обробляти великі обсяги даних про споживачів, що дозволяє краще розуміти їхні потреби та звички. Штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання допомагають визначати тренди, виявляти унікальні патерни поведінки та пропонувати персоналізовані рішення для кожного клієнта, що значно покращує користувацький досвід. Штучний інтелект (ШІ) відкриває нові горизонти для аналітики, дозволяючи компаніям збирати, обробляти й аналізувати величезні обсяги даних, що допомагає краще розуміти потреби та вподобання своїх клієнтів [9, с. 67—58].

Машинне навчання — один із базових методів ШІ, що дозволяє системам автоматично покращувати свої функції без необхідності програмування на кожен крок. Машинне навчання використовується для аналізу даних, виявлення патернів та створення моделей на основі історичної інформації. У маркетинговій аналітиці машинне навчання може бути застосоване для створення рекомендацій, персоналізації контенту та прогнозування потреб клієнтів, що в подальшому дозволяє на основі історії покупок клієнта передбачати, які товари можуть його зацікавити в майбутньому, та автоматично пропонувати їх у відповідних рекламних кампаніях.

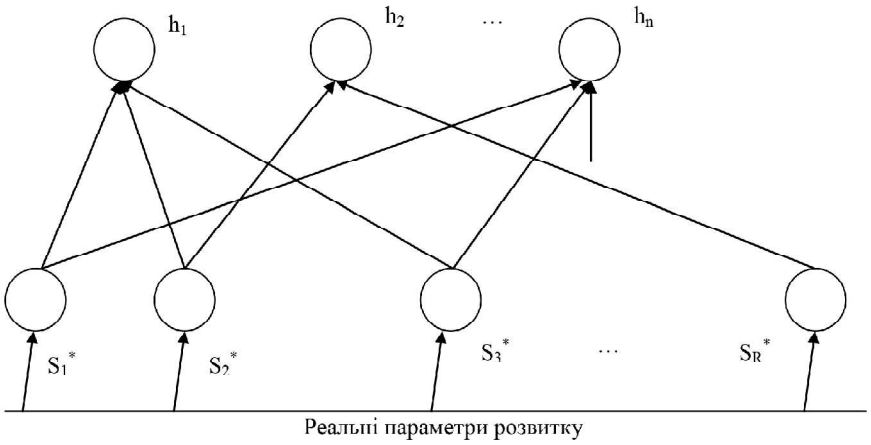

Рис. 1. Ключові параметри аналізу споживчої поведінки в рамках моделі прийняття рішень на основі штучного інтелекту

Джерело: розроблено автором.

Один із популярних методів використання ШІ — це моделювання прийняття рішень на основі аналізу фактичних даних про споживачів, що включає непередбачувані й невизначені фактори. Система ШІ порівнює поточний стан ринку з базовими еталонами, створеними на основі історичних даних, аналізу патернів поведінки та оцінок експертів. Для кожного типового сценарію розроблено відповідне рішення, яке застосовується залежно від схожості поточної ситуації з цими шаблонами і такий підхід дозволяє точно визначити, яке рішення найбільш ефективно відповідає поведінці споживачів у реальних умовах ринку. Наприклад, порівнюючи поточні дані про інтереси клієнтів із попередніми еталонами, ШІ допомагає організаціям вибирати найкращі маркетингові стратегії, що враховують зміни у вподобаннях споживачів [11]. У результаті, система приймає оптимальне рішення щодо параметрів розвитку, адаптуючи стратегії до змін поведінки споживачів у реальному часі. Представлена адаптивна модель ШІ спрямована на розвиток бізнесу, застосовуючи інноваційний підхід до моделювання рішень, що відображено на рис. 1.

Маркетингові ситуації про можливі стани поведінки споживачів задаються у вигляді елементів великої множини $S^* = \left\{S_1^*, S_1^* ... S_R^*\right\}$, безліч рішень і параметрах поведінки споживачів складається з елементів *h1, h2,.., hn.*

Розглянемо основні комбінаторні поняття, які в застосовані для побудови комбінаторної моделі варіацій поведінки споживачів. Нечіткою ситуацією *S* визначимо множина другого рівня [14]:

$$S = \left\{ \prec \mu_s \frac{\alpha_i}{\alpha_i} \succ \right\}, \alpha_i \in A \qquad (1),$$

де $\left\{\alpha_1, \alpha_2 .... \alpha_r\right\}$ — і-а лінгвістична змінна, яка характеризує *i*-у компоненту нечіткого стану поведінки споживачів *S*. Множина А має наступний вигляд:

$$A = \left\{\alpha_1, \alpha_2 .... \alpha_n\right\} \qquad (2).$$

У вигляді прикладу можна привести наступну ситуацію оцінки поведінки споживачів, яка визначає перспективи маркетингового розвитку: {"0.1/"велика">, <0,8/"середня">, <0,4/"мала"> /"гарантія сталого розвитку">, "0, 2/"велика">, <0,6/"невеликий">, <1,0/"середній">, <0,6/"малий"> /"рівень річного доходу">, "0, 3/"велике">, <0,6/"середнє">, <0,1/ "мале"> /"грошове накопичення">}.

ШІ став потужним інструментом для збору та обробки інформації про споживачів завдяки своїй здатності швидко й точно аналізувати великі обсяги даних. Компанії сьогодні використовують ШІ для збору інформації з багатьох джерел, включно із соціальними мережами, онлайн-магазинами та CRM-системами, що дозволяє їм отримувати максимально детальне уявлення про поведінку своїх клієнтів. Ми пропонуємо застосовувати адаптований підхід налаштування нейронних мереж для аналізу поведінки споживачів, використовуючи механізм когнітивної обробки в нейромережах [10, с. 21]. Такий підхід розглядає нейронну мережу як інструмент моделювання поведінки споживачів без заглиблення у внутрішні структурні деталі мережі (рис. 2).

Формування цієї моделі можна представити як процес когнітивного узагальнення інформації про поведінку споживачів шляхом навчання нейромережі на основі відповідної навчальної вибірки. Процес синтезу такої нейронної мережі є складним, оскільки неможливо наперед визначити оптимальну архітектуру мережі, що забезпечить найточніше відображення вхідних даних про споживачів у прогнозовані результати їх поведінки для вирішення специфічних маркетингових завдань [15].

1. Збір інформації про споживачів, за рахунок того, що алгоритми ШІ здатні автоматично збирати дані з різних джерел, таких як веб-сайти, мобільні додатки, соціальні мережі та навіть фізичні магазини (через IoT та сенсори), коли через обробку даних із соціальних мереж ШІ може виявляти інтереси та емоції споживачів, що дозволяє краще розуміти їх настрої та очікування.

2. Обробка і сегментація даних, коли зібрані дані можуть бути неструктурованими та важко піддаються класичному аналізу. ШІ може не тільки обробляти дані, але й автоматично сегментувати їх за певними критерія-

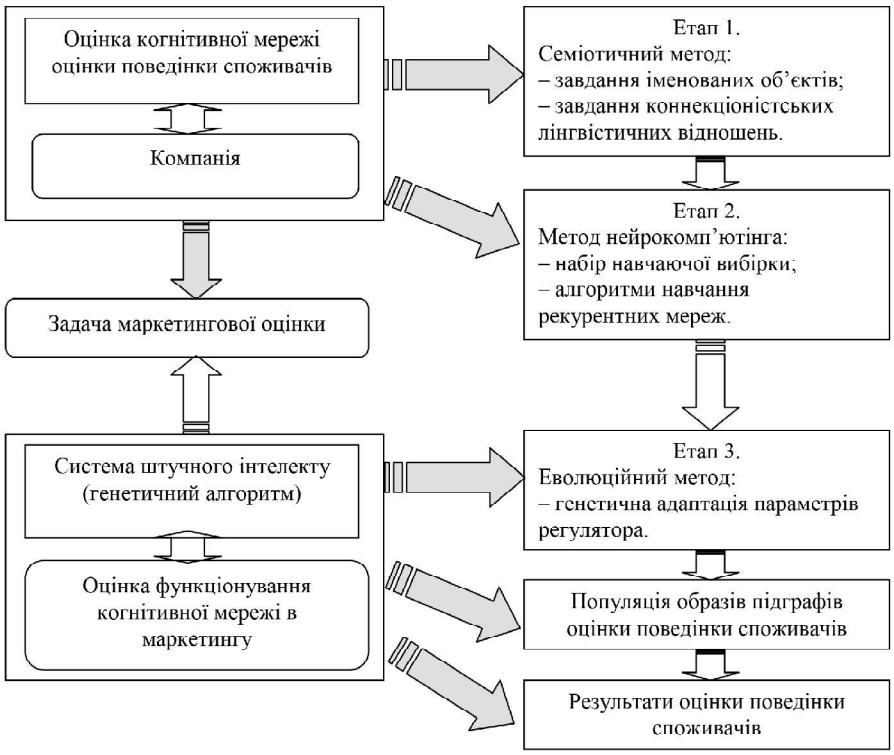

Рис. 2. Етапи навчання когнітивних нейронних мереж в підприємницькій діяльності

Джерело: розроблено авторами.

ми, наприклад, віковими групами, інтересами чи покупками, що надає компаніям ефективно планувати маркетингові кампанії, орієнтуючи їх на конкретні сегменти аудиторії. Такі методи обробки допомагають підприємствам не тільки краще зрозуміти свою аудиторію, але й реагувати на її потреби у реальному часі, змінюючи тактику залежно від зміни тенденцій.

3. Аналіз і прогнозування. ШІ здатний не тільки обробляти дані, але й створювати передбачувані моделі для прогнозування поведінки споживачів. На основі аналізу історичних даних ШІ може визначати тренди, наприклад, підвищення інтересу до певного продукту або зміни у поведінці клієнтів, коли ці аспекти допомагають компаніям передбачати потреби клієнтів, вчасно реагувати на них і адаптувати свої пропозиції, що сприяє підвищенню задоволеності споживачів і зростанню їх лояльності до бренду.

Персоналізація маркетингу стала можливою завдяки потужності ШІ у зборі та аналізі великих обсягів даних про клієнтів. ШІ здатний визначати та аналізувати патерни поведінки споживачів, що дозволяє компаніям розуміти інтереси, уподобання та очікування кожного клієнта. Дані збираються з різних джерел, зокрема з вебсайтів, мобільних додатків, соціальних мереж, CRM-систем і навіть із записів обслуговування клієнтів. Аналізуючи поведінку споживачів, ШІ може створювати індивідуальні рекомендації, орієнтовані на конкретні запити клієнтів, та пропонувати їм релевантні продукти або послуги (табл. 1).

Ще однією важливою перевагою ШІ є його здатність прогнозувати майбутні потреби клієнтів на основі минулих даних, так ШІ може виявляти періодичність у по-

Таблиця 1. Практичні засоби використання ШІ для аналізу поведінки споживачів

Спосіб обробки маркетингової інформації	Варіант використання ШІ	Позитивний ефект для компанії	Якість оцінки поведінки споживачів
1. Збір інформації про споживачів з різних джерел	Алгоритми збору даних з веб-сайтів, додатків, сенсорів	Отримання детального уявлення про клієнтів	Детальна та повна інформація про споживачів
2. Обробка даних із соціальних мереж для виявлення інтересів та емоцій	Нейронні мережі для аналізу емоційної реакції	Краще розуміння емоційних настроїв та очікувань	Виявлення емоційних реакцій у реальному часі
3. Автоматична сегментація даних за критеріями	Кластеризація та сегментація даних	Точне орієнтування кампаній на конкретні аудиторії	Точне визначення ключових сегментів
4. Аналіз історичних даних для прогнозування поведінки	Моделі прогнозування на основі трендів	Адаптація пропозицій до потреб споживачів	Передбачення майбутніх потреб клієнтів
5. Персоналізація пропозицій на основі патернів поведінки	Рекомендаційні системи для персоналізовано го маркетингу	Підвищення задоволеності клієнтів завдяки персоналізації	Відповідність пропозицій інтересам споживачів
6. Аналіз записів обслуговування клієнтів для покращення сервісу	Аналіз текстових даних для покращення обслуговування	Покращення якості обслуговування та підтримки клієнтів	Покращене обслуговування на основі аналізу поведінки

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 2. Використання ШІ у прогнозуванні поведінки та емоційної реакції споживачів

Варіант використання ШІ	Оцінка поведінки споживачів	Емоційна оцінка споживачів	Вплив на маркетингову стратегію компанії
1. Аналіз текстових даних з соціальних мереж	Виявлення настроїв щодо продукту або бренду	Аналіз тональності та емоційного забарвлення	Адаптація стратегії відповідно до емоційних реакцій
2. Розпізнавання міміки у відеоконтенті	Оцінка емоційного сприйняття бренду	Розпізнавання радості, інтересу, обурення	Покращення іміджу через позитивне сприйняття
3. Прогнозування поведінки на основі історичних даних	Передбачення майбутніх дій клієнтів	Виявлення лояльності та задоволеності	Своєчасне задоволення потреб клієнтів
4. Емоційний аналіз звернень до служби підтримки	Виявлення проблем для поліпшення підтримки	Ідентифікація стресових ситуацій	Підвищення якості підтримки клієнтів
5. Нейромережі для виявлення емоційних патернів	Ідентифікація емоційних потреб клієнтів	Аналіз позитивних і негативних емоцій	Створення персоналізованих комунікацій
6. Аналіз настроїв у коментарях для персоналізації	Розуміння реакцій на маркетингові стратегії	Оцінка реакції на персоналізований контент	Оптимізація контенту для підвищення лояльності

Джерело: розроблено авторами.

купках певних товарів та на основі цього пропонувати клієнту продукт у той момент, коли він, імовірно, знову його потребуватиме. Сучасний ринок надає численні приклади успішного застосування ШІ у персоналізованому маркетингу, що дозволяє компаніям значно підвищити свою ефективність.

Netflix. Один із найбільш яскравих прикладів використання ШІ для персоналізації — це рекомендаційна система стрімінгової платформи Netflix. Завдяки алгоритмам ШІ компанія аналізує вподобання глядачів, історію їх перегляду та навіть поведінку під час вибору контенту. Netflix використовує ці дані для персоналізації рекомендацій, показуючи користувачам саме ті фільми та серіали, які можуть їх зацікавити. Такий підхід дозволив Netflix значно підвищити час перебування користувачів на платформі та задоволення від сервісу [10].

Amazon. Інший успішний приклад — платформа електронної комерції Amazon, яка використовує ШІ для персоналізації досвіду покупців. Аналізуючи історію покупок, пошукові запити, обрані товари й навіть час відвідування сайту, Amazon пропонує клієнтам релевантні продукти в реальному часі. Наприклад, після перегляду певного товару користувачеві можуть бути запропоновані додаткові аксесуари або продукти зі схожих категорій і сама система допомагає Amazon не лише збільшувати продажі, але й формувати сильну лояльність до бренду.

Spotify. Музичний сервіс Spotify також активно використовує ШІ для створення персоналізованих плейлистів та рекомендацій на основі вподобань користувачів. Кожен користувач отримує індивідуальні рекомендації щодо музики, що згенеровані на основі його попередніх прослуховувань і оцінок треків. Крім того, Spotify створює щотижневі плейлисти, такі як "Discover Weekly", які відповідають унікальним смакам кожного користувача, що сприяє формуванню тісного зв'язку між клієнтом і сервісом.

Sephora. Бренд косметики Sephora використовує ШІ для створення персоналізованих рекомендацій щодо косметики та догляду за шкірою. Завдяки даним про покупців Sephora пропонує продукти, які можуть відповідати їх індивідуальним потребам. Компанія також використовує інструменти віртуального макіяжу, що дозволяють клієнтам спробувати продукцію через додаток, що робить їх досвід більш інтерактивним і приємним і самі персоналізовані рекомендації не тільки спрощують процес вибору продукції, але й значно підвищують ймовірність покупки [15].

Штучний інтелект (ШІ), а зокрема нейромережі та складні алгоритми аналізу даних, забезпечують компаніям унікальні можливості для глибокого вивчення емоційних та поведінкових аспектів взаємодії клієнтів із брендом. Застосування емоційного аналізу та прогнозування реакцій на основі ШІ дозволяє ефективніше задовольняти потреби споживачів, формуючи позитивний досвід і підвищуючи лояльність. У той же час, зростають етичні питання щодо конфіденційності даних, прав споживачів та допустимих меж впливу на емоційний стан.

Нейромережі — це одна з найбільш ефективних технологій ШІ, яка дозволяє аналізувати та виявляти закономірності в даних, що є недоступними для традиційних методів аналітики. Нейромережі застосовуються для аналізу емоційних реакцій клієнтів, допомагаючи визначати їхні потреби та уподобання. За допомогою алгоритмів глибинного навчання нейромережі обробляють інформацію, таку як текст, зображення, аудіо та навіть відеодані, для виявлення емоційних патернів, що дає практичну можливість компаніям краще розуміти настрої споживачів і передбачати їхню реакцію на певні товари, послуги або маркетингові стратегії [5, с. 113].

Одним із прикладів застосування нейромереж є аналіз текстових даних з відгуків, коментарів у соціальних мережах та звернень до служби підтримки. Завдяки аналізу цих джерел, нейромережі можуть виявляти тональність та емоційне забарвлення коментарів, що дозволяє компаніям передбачити можливу реакцію споживачів на новий продукт або послугу. Крім того, у відеоконтенті алгоритми здатні розпізнавати міміку та емоційні реакції, що дає додаткову інформацію про емоційний стан користувачів і їхнє сприйняття бренду [4, с. 30].

Прогнозування поведінки також є ключовою функцією алгоритмів ШІ, що базується на обробці великих обсягів історичних даних. Сьогодні допомогою нейромереж можна прогнозувати майбутні дії клієнтів на основі їхніх попередніх взаємодій із брендом, включно з купівельною історією, переглядами товарів і попередніми зверненнями до підтримки. Ці речі допомагають сучасним компаніям своєчасно пропонувати продукти або

послуги, що найбільше відповідають потребам клієнтів, а також запобігати можливим негативним реакціям шляхом підготовки персоналізованих рішень для кожного користувача.

Використання емоційного аналізу, що базується на даних про споживачів, викликає багато етичних питань, пов'язаних із конфіденційністю, прозорістю та безпекою даних. Конфіденційність даних є одним із найважливіших аспектів етики ШІ, оскільки аналіз емоційних реакцій передбачає обробку особистої інформації, яку споживачі можуть не бажати ділити з компаніями. Використання інформації про емоційний стан клієнтів для персоналізації комунікацій та впливу на прийняття рішень може розглядатися як втручання в особисте життя. Компанії повинні забезпечити дотримання всіх норм конфіденційності та відкрито інформувати клієнтів про методи збору та обробки даних. Крім того, використання емоційного аналізу може призвести до маніпулювання емоціями клієнтів. Існує ризик, що компанії можуть застосовувати емоційний аналіз для формування впливу на прийняття рішень споживачів, наприклад, стимулюючи покупки через апеляцію до емоційних тригерів або страхів [7]. Етичне використання ШІ у маркетингу має передбачати збереження довіри клієнтів, шляхом дотримання принципів прозорості та відповідального впливу.

Проте, емоційний аналіз, проведений у відповідності до етичних стандартів, має значні переваги для бізнесу та споживачів, і він сприяє покращенню якості обслуговування та підвищенню задоволеності клієнтів, оскільки дозволяє компаніям вчасно реагувати на негативні реакції та пропонувати рішення, що відповідають емоційним потребам клієнтів. Вже сьогодні у сфері підтримки клієнтів аналіз емоцій може допомогти виявляти стресові ситуації, що дозволяє операторам більш ефективно та з розумінням відповідати на запити клієнтів, створюючи позитивний досвід взаємодії з брендом.

Штучний інтелект та емоційний аналіз відкривають перед бізнесом унікальні можливості для прогнозування поведінки та емоційних реакцій споживачів, що сприяє створенню персоналізованого досвіду та підвищенню лояльності клієнтів. Однак, використання таких технологій потребує відповідального підходу, що враховує етичні аспекти, пов'язані з конфіденційністю даних і прозорістю взаємодії з клієнтами. Емоційний аналіз може значно покращити якість обслуговування та задоволеність споживачів, але тільки за умови, що компанії дотримуватимуться етичних стандартів і використовуватимуть його відповідально.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У ході дослідження було окреслено роль штучного інтелекту (ШІ) як інструменту для аналізу та прогнозування поведінки сучасних споживачів. Було оцінено основні методи ШІ, включно з машинним навчанням, глибинним навчанням і аналізом великих даних, які дозволяють компаніям ефективно збирати, обробляти та аналізувати інформацію про споживачів. Розглянуті методи допомагають виявляти ключові поведінкові патерни та емоційні реакції, що сприяє підвищенню якості маркетингових рішень.

Було сформовано підхід до використання ШІ у маркетингу, який включає персоналізацію пропозицій та адаптацію стратегії відповідно до потреб і вподобань кожного споживача. Такий підхід базується на здатності ШІ аналізувати поведінкові дані в реальному часі, що дозволяє компаніям адаптувати свої маркетингові заходи до змін у ринкових умовах та поведінці клієнтів. Розроблено модель етичного використання ШІ, яка враховує конфіденційність та прозорість у роботі з персональними даними споживачів. Модель передбачає відкриту комунікацію з клієнтами щодо методів збору та обробки даних, що забезпечує довіру клієнтів і підтримує їхню лояльність до бренду.

Таким чином, дослідження підтвердило, що штучний інтелект є ключовим інструментом у сучасному маркетингу, який дозволяє оптимізувати стратегії взаємодії зі споживачами і запропоновані підходи сприятимуть підвищенню рівня ефективності маркетингових рішень та поліпшенню клієнтського досвіду, що забезпечує довгострокові конкурентні переваги для бізнесу.

Література:

1. Болотна О., Ляшевська В., Сивкин Д. Особливості побудови стратегії цифрового маркетингу в організації електронного бізнесу. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2024. № 326 (1). С. 9—13. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-326-1.

2. Кобернюк С., Струнгар А., Завгородня Л. Аналіз ролі та ефективності використання штучного інтелекту у вдосконаленні персоналізованої реклами та взаємодії з аудиторією. Економіка та суспільство. 2024. № (61). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-112.

3. Кузьомко В. М., Репнікова І. П. Використання штучного інтелекту у цифровому маркетингу. Інфраструктура ринку. 2017. №13. С. 112—118.

4. Ляховченко В. Е., Прігунов О. В. Технології штучного інтелекту в інтернет-продажах. Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень. 2024. С. 28—31.

5. Олійник І. В. Перспективи впровадження генеративного штучного інтелекту у сфері маркетингу й торгівлі. Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право. 2023. Вип. 8. С. 110—115. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-110-115.

6. Проскурніна Н. В. Штучний інтелект у маркетинговій діяльності. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2020. № 4. С. 129—140.

7. Проскурніна Н., Бестужева С., Козуб В. Аналітичні аспекти дослідження поведінки споживачів в умовах цифровізації економіки україни. Економіка та суспільство. 2022. "(36). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-40.

8. Фостолович В. А. Штучний інтелект в сучасному бізнесі: потенціал, сучасні тренди та перспективи інтегрування у різні сфери господарської діяльності і життєдіяльності людини. Ефективна економіка. 2022. № 7. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34376/

9. Цифрова трансформація економіки: мікро— та макроаспекти: колективна монографія / за заг. ред. Н.А. Мазур, д.е.н., проф.; Кам'янець-Подільськ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 440 с.

10. Хрупович С. Є., Борисова Т. М. Використання штучного інтелекту при маркетинговому аналізі неструктурованих даних. Маркетинг і цифрові технології. 2021. Том 5. № 1. С. 17—26.

11. Marcin Szczepanski. Economic Impacts of Artificial Intelligence (AI). European Parliamentary Research Service. 2019. pp. 2—3.

12. Narayandas D., Sengupta A. Using AI to Adjust Your Marketing and Sales in a Volatile World. URL: https://hbr.org/2023/04/using-ai-to-adjust-your-marketing-and-sales-in-a-volatile-world

13. Ramyalg J. Artificial Intelligence in Marketing: Boost the Growth in 2023. Dec 19. 2022. URL: http://https://mobidev.biz/blog/artificial-intelligence-ai-marketing-use-cases

14. Yashchenko V.A. Neural-like growing networks in the development of general intelligence. Neural-like element (P.I.) Mathematical machines and systems. 2022. N 4. pp. 15—36.

15. Zaika S., Kuskova S., Zaika O. Trends of marketing development in the condition of digital economy. Economy digitalization in a pandemic conditions: processes, strategies, technologies: International scientific conference (January 22—23, 2021. Kielce, Poland). Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. pp. 150—154. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-028-5-31.

References:

1. Bolotna O., Liashievska V., & Sykvin D. (2024), "Peculiarities of building a digital marketing strategy in the organization of electronic business", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 326 (1), pp. 9—13. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-326-1.

2. Kobernyuk, S., Strunhar, A., & Zavhorodnya, L. (2024), "Analysis of the role and effectiveness of artificial intelligence in improving personalized advertising and audience interaction", Economy and Society, vol. (61). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-112.

3. Kuzyomko, V. M. and Repnikova, I. P. (2017), "Use of artificial intelligence in digital marketing. Market infrastructure", vol. 13, pp. 112—118.

4. Lyakhovchenko, V. E. and Prigunov, O. V. (2024). "Artificial intelligence technologies in online sales", Applied aspects of modern interdisciplinary research, pp. 28—31.

5. Oliynyk, I. V. (2023), "Prospects for the introduction of generative artificial intelligence in the field of marketing and trade", Scientific Bulletin of the Flight Academy. Series: Economics, management and law, vol. 8, pp. 110—115. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-110-115.

6. Proskurina, N. (2020), "Artificial intelligence in marketing activities", Zovnishnya torgivlya: economika, finansy, parvo, vol. 4, pp. 129—140.

7. Proskurnina, N., Bestuzheva, S., & Kozub, V. (2022), "Analytical aspects of research of consumer behavior in conditions of digitalization of Ukrainian economy", Economy and Society, vol. (36). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-40.

8. Fostolovych, V. A. (2022), "Artificial intelligence in modern business: potential, modern trends and prospects of integration into various spheres of economic activity and human life", Efficient economy, vol. 7, available at: http://eprints.zu.edu.ua/34376/ (Accessed 25 Oct 2024).

9. Mazur, N. A. (2022), Tsyfrova transformatsiia ekonomiky: mikro- ta makroaspekty: kolektyvna monohrafiia [Digital transformation of the economy: micro- and macroaspects: collective monograph], Kamianets-Podilsk. national University named after I. Ohienko. Chernivtsi: Chernivtsi. national University named after Yu. Fedkovicha, Ukraine.

10. Hrupovich, C. E. and Borysova, T. M. (2021), "Use of artificial intelligence in marketing analysis of unstructured data", Marketyng i cyfrovi tehnologii, vol 5, no 1, pp. 17—26.

11. Marcin, S. (2019), "Economic Impacts of Artificial Intelligence (AI)", European Parliamentary Research Service, pp. 2—3.

12. Narayandas, D. and Sengupta, A. (2023), "Using AI to Adjust Your Marketing and Sales in a Volatile World", available at: https://hbr.org/2023/04/using-ai-to-adjust-your-marketing-and-sales-in-a-volatile-world (Accessed 25 Oct 2024).

13. Ramyalg, J. (2022), "Artificial Intelligence in Marketing: Boost the Growth in 2023", available at: http://https://mobidev.biz/blog/artificial-intelligence-ai-marketing-use-cases (Accessed 25 Oct 2024).

14. Yashchenko, V.A. (2022), "Neural-like growing networks in the development of general intelligence. Neural-like element (P. I)", Mathematical machines and systems, vol. 4, pp. 15—36.

15. Zaika, S., Kuskova, S. and Zaika, O. (2021), "Trends of marketing development in the condition of digital economy", Economy digitalization in a pandemic conditions: processes, strategies, technologies: International scientific conference, Kielce, Poland, January 22—23, pp. 150—154. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-028-5-31.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024 р.

https://**nayka.com.ua**

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 316.28.004

Л. В. Бондарчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного управління, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9414-5515
Я. В. Веслова,
старший викладач кафедри менеджменту та публічного управління, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-7273-6150

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.157

ІНТЕГРОВАНІ КОМУНІКАЦІЙНІ СИСТЕМИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

L. Bondarchuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics
Y. Veslova,
Senior Lecturer of the Department of Management and Public Administration, Vinnytsia Institute of Trade and Economics, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics

INTEGRATED COMMUNICATION SYSTEMS: PROSPECTS AND APPLICATION OPPORTUNITIES IN MODERN CONDITIONS

У статті досліджено сутність та призначення інтегрованих комунікативних інструментів в роботі сучасного менеджера. Роль інтегрованих комунікаційних процесів в сучасному світі вимагає великої уваги збоку менеджерів для ефективної та продуктивної діяльності у різних підрозділах та системного підходу до кризового управління. Вони поєднують різні канали та платформи, сприяючи швидкій і скоординованій передачі інформації. Проблема полягає в складності адаптації таких систем до стрімких технологічних змін та вимог ринку. Виклики включають необхідність захисту даних, масштабованість, високу вартість впровадження та підтримки. Вирішення цих питань є ключовим для оптимізації комунікаційних процесів у різних галузях, системи ефективного менеджменту, що дозволить підвищити їх ефективність та стійкість до викликів в умовах сьогодення.

The article examines the essence and purpose of integrated communication tools in the work of a modern manager. The role of integrated communication processes in today's world requires significant attention from managers to ensure effective and productive activities across different departments and a systematic approach to crisis management. These tools combine various channels and platforms, promoting fast and coordinated information transfer. The main challenge lies in the complexity of adapting these systems to rapid technological changes and market demands. Issues such as data security, scalability, and high implementation and maintenance costs present additional obstacles. Addressing these challenges is crucial for optimizing communication processes across industries and for establishing effective management systems that enhance both efficiency and resilience against contemporary challenges.

Integrated communication tools, when implemented effectively, can significantly improve decision-making, streamline internal and external communications, and foster a collaborative organizational culture. For managers, these tools offer a structured way to handle real-time data and feedback, which is vital in responding to market shifts and emerging trends. Furthermore, by ensuring seamless information flow, integrated communication systems enable managers to maintain alignment across teams, facilitate quick response during crises, and support long-term strategic planning.

However, successful integration requires careful planning and a strong understanding of organizational needs. Managers must assess the compatibility of various communication platforms, ensure that employees are trained in using these systems, and foster an adaptive culture ready to embrace technological advancements. Additionally, given the growing importance of data-driven strategies, managers must prioritize data protection and regulatory compliance to prevent breaches and maintain user trust.

Ultimately, integrated communication systems are not merely tools for message transmission-they are strategic assets that, when used thoughtfully, can drive innovation, improve stakeholder engagement, and provide a competitive edge in a rapidly evolving business landscape.

Ключові слова: стратегічні комунікації, інформація, інтегровані комунікації, управління, оптимізація, інформаційні потоки, канали передачі інформації.

Key words: strategic communications, information security, crisis communications, information crisis, disinformation, information flows.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасний світ характеризується швидким розвитком технологій у різних сферах життя, тому процес впровадження інтегрованих комунікативних інструментів в організації чи на підприємстві є одним із найважливіших. Менеджери прагнуть використовувати та оперувати тільки перевіреними інструментами для оптимізації та спрощення процесу комунікації.

Інтегровані комунікативні інструменти являють собою комплексний підхід до процесу взаємодії між людьми, який передбачає поєднання різних каналів комунікації для досягнення максимальної ефективності в процесі роботи на підприємстві чи в організації. Головна ідея полягає в тому, щоб створити єдине, послідовне та запам'ятовуване повідомлення, яке доноситься до адресата через різноманітні канали. Основними компонентами інтегрованих комунікативних інструментів є: традиційна та цифрова передача повідомлень, створення потоків для передачі інформації в компанії через канали, та ін. Важливість всіх цих інструментів в взаємодії і підсилені дії один одного, цілісності, ефективності та гнучкості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання визначення, значення та необхідності інтегрованих комунікацій для організацій у різних сферах висвітлено в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників, таких як Г. Армстронг, Е.Г. Беккер, Т.Н. Бурделова, А.Ю. Юданов, І.М. Грищенко, І.М. Сіняєва, Т.Н. Парамонова, О.М. Шереметьєва, І.М. Красюк, Д.Е. Шульц, С.І. Танненбаум, Р.Ф. Лаутерборн, Ф. Котлер, Карен Ф.А. Фокс, Ян В. Віктор та інших. Водночас, сутність інтегрованих маркетингових комунікацій та їхній вплив на ефективність діяльності організацій залишаються досить мало дослідженими.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Цілі статті полягають є аналіз теоретичних засад, формування інтегрованих комунікативних інструментів, де в умовах сучасності викликами для інтегрованих комунікацій є складність забезпечення узгодженості між різними командами та каналами комунікації, може потребувати значних інвестицій на етапі розробки та впровадження та вимагає постійного моніторингу результатів та аналізу поведінки споживачів. Мета статті є необхідність аналітичного дослідження процесу розробки інтегрованих комунікативних інструментів, що є досить складним завданням і потребує аналізу ринку, формування повідомлень, інтеграції каналів та моніторингу стану управлінської діяльності в ризикованому зовнішньому середовищі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективна інтегрована система комунікацій є запорукою стабільної та прибуткової діяльності сучасного бізнесу в ринковому середовищі. Інтегровані інструмен-

ти комунікації вимагають системного та міждисциплінарного підходу, зокрема ефективність комунікації також залежить від правильного таргетингу та використання найбільш підходящих каналів комунікації, досвіду роботи з медіа та посередниками, включаючи паблісіті, рекламу, PR-агентства та ЗМІ. Інтегрована комунікація зміцнює зв'язок між бізнесом та його клієнтами і підвищує їхню лояльність. Зрештою, здатність утримувати клієнтів "на все життя" є потужним конкурентним фактором в сучасних умовах ринкового змінного середовища [1].

Слід не забувати і про інформаційне забезпечення в процесі використання інтегрованих комунікативних інструментів. Основне призначення інформаційного забезпечення полягає в наданні релевантної інформації, оперативному наданню інформації. Важливою частиною цього процесу є формування механізму інформаційного забезпечення управління підприємством, який базується на оперативному комунікаційному плануванні та ефективному управлінні розвитком підприємства. Якість та оперативність інформаційного забезпечення суттєво впливає на ефективність будь-якої управлінської технології та процесу комунікації.

Інформація є об'єктом і результатом роботи управлінського персоналу і являє собою сукупність даних про стан керуючої та керованої підсистем зовнішнього середовища. Водночас знання є сполучною ланкою між суб'єктом і об'єктом управління, між підприємством і зовнішнім середовищем. Інформація все більше стає товаром і набуває споживчої цінності. Ефективне корпоративне управління неможливе без достовірної та цінної інформації.

Основи інформаційного забезпечення процесу управління підприємством включають розуміння того, як інформація збирається, обробляється та аналізується для підтримки управлінських рішень. Система інформаційного забезпечення може бути розглянута, як складова системи та процесу управління, як система ресурсного забезпечення, як специфічний вид професійної діяльності, а також з економічної, організаційної, технологічної та технічної точок зору [4].

Інформаційна підсистема є основою процесу управління організацією та побудови комунікації. Без неї неможливо сформулювати цілі управління, оцінити ситуацію, виявити проблеми, підготувати і прийняти рішення та проконтролювати їх виконання. Інформаційна підтримка управління також забезпечується через організацію контролю. Роль контролю полягає в отриманні інформації про стан і діяльність підприємства та зовнішнє середовище діяльності підприємства і коригуванні на цій основі системи управління. Система управління спрямована на досягнення поставлених цілей. Управління сучасним підприємством вимагає як загальної підтримки знань, так і підтримки знань на основі окремих функцій, центрів відповідальності та окремих структурних елементів потенціалу підприємства.

Вміння ефективно створювати та використовувати інформаційний потенціал підприємства, формувати підприємницький стиль управління мають велике значення. На вищому рівні управління конкурентоспроможність підприємства може забезпечити команда менеджерів, які повинні швидко і ефективно обмінюватися великими обсягами інформації, необхідними знаннями про зміни у зовнішньому середовищі.

Це вимагає створення відповідних спеціалізованих інформаційних систем, зміст яких визначається потребами та рішеннями управлінської команди. Це також вимагає великого обсягу інформації. Отже, інформаційне забезпечення є визначальним фактором успішної роботи інтегрованих комунікативних інструментів, адже воно впливає на всі етапи комунікаційної стратегії: від аналізу цільової аудиторії та ринку до оцінки результатів. Якісне інформаційне забезпечення забезпечує глибоке розуміння потреб аудиторії та умов ринку, допомагаючи реалізувати стратегічний потенціал комунікацій. Постійний моніторинг та аналіз ефективності дозволяють оперативно реагувати на ринкові зміни й удосконалювати стратегію. Таким чином, ефективне інформаційне забезпечення є ключовою умовою успіху інтегрованих комунікацій для сучасного бізнесу.

Прискорення інформаційного насичення систем управління призвело до виникнення низки проблем. По-перше, відсутність досконалої теорії управління здатної діяти в умовах невизначеності ринкового середовища, призвела до нової тенденції у сфері зайнятості: збільшення частки професійних менеджерів. Це призвело до формування різних рівнів управління. Для забезпечення сталого управління підприємства все більшого значення набувають такі аспекти: своєчасна та достовірна інформація не тільки про власний потенціал компанії, але й про постачальників, конкурентів, клієнтів, новітні технології та інші параметри зовнішнього середовища. У цьому контексті інформація та комунікація є ключовими ресурсами, які гарантують ефективне ведення бізнесу в системі застосування інтегральних комунікаційних систем. Інформація та комунікаційні зв'язки є важливими ресурсами, які гарантують ефективну діяльність підприємств, де інформаційні елементи підсистеми інформаційного забезпечення розподіляються між керуючою організацією та керованим об'єктом таким чином, що один з них належить або повністю керуючій підсистемі, або керованій підсистемі, в той час як решта розподілені або можуть бути розподілені між ними в певних частинах. Наприклад, працівники, які забезпечують функціонування інформаційної підсистеми, частково є частиною конкретної підсистеми. Сукупність знань включає не тільки інформацію про стан керованої підсистеми та її зовнішнього середовища, але й нормативну інформацію, яка лежить в основі функціонування як системи управління в цілому, так і інформаційної системи зокрема.

Не слід забувати, що комунікація проявляється у слуханні, говорінні, читанні та письмі. У спілкуванні слухання становить близько 45%, а обговорення (діалог, презентація) — близько 30%. Однак слід підкреслити наступне, що "культура розмови" має вирішальне значення для підвищення ефективності взаєморозуміння між людьми. Тому спілкування відіграє важливу роль у відносинах між колегами, керівниками та персоналом. Інтегровані комунікаційні інструменти, а саме сучасна концепція ведення діалогу координує організаційні системи зсередини і допомагає полегшити потік інформації на всіх рівнях управління. Кожен менеджер повинен зосередитися на наступному — добре функціоную-

ча комунікація може допомогти забезпечити досягнення організаційних цілей, впровадження інноваційних ідей та мотиваційних чинників, а також організацію професійної діяльності, тому що у професійній діяльності взагалі кажуть, що якщо немає міжособистісного взаєморозуміння, то комунікація зазнає невдачі. Це відбувається, головним чином, через неадекватну або невдалу діяльність залучених сторін.

Таким чином можна побачити що процес інформаційного забезпечення відіграє ключову роль у ефективності інтегрованих комунікативних інструментів. Він впливає на всі етапи розробки та реалізації комунікаційної стратегії, від аналізу аудиторії до оцінки результатів. Це особливо прослідковується у розробці стратегії, аналізі аудиторії та ринку, реалізації потенціалу та оцінці результатів. Також постійний моніторинг та аналіз результатів дозволяють адаптуватися до змін на ринку та покращувати комунікаційну стратегію. Таким чином, якісне інформаційне забезпечення є ключем до успіху в реалізації інтегрованих комунікативних інструментів для сучасного бізнесу.

Інформаційне забезпечення також дозволяє бізнесу більш точно формулювати та адаптувати свої повідомлення до потреб цільових груп, створюючи релевантний контент і забезпечуючи послідовність комунікацій на всіх каналах. Це допомагає підтримувати позитивний імідж бренду та підвищує довіру аудиторії, адже чіткі, своєчасні повідомлення посилюють ефективність інтегрованої комунікаційної стратегії.

Крім того, сучасні технології аналітики та автоматизації інформаційних процесів значно покращують можливості інформаційного забезпечення. Використання аналітичних інструментів для збору й обробки даних, включно з великими обсягами інформації про ринок і поведінку споживачів, дозволяє організаціям краще передбачати тренди та змінювати підходи в реальному часі. Це значно підвищує гнучкість бізнесу, допомагаючи оптимізувати витрати на комунікації та спрямувати ресурси на найбільш перспективні напрями.

У результаті, інформаційне забезпечення стає важливим стратегічним інструментом для бізнесу, який прагне досягати стабільного розвитку і зберігати конкурентну перевагу в умовах динамічного ринку.

Серед напрямів побудови системи інтегрованого комунікаційного зв'язку варто виділити наступні складові та необхідність використання різних соціальних мереж у роботі організацій. Після успіху Facebook, Twitter та Instagram постає питання про розширення можливостей їх використання. Однією з таких сфер використання є ділове спілкування шляхом встановлення "дружніх стосунків" з діловими партнерами та клієнтами, з одного боку, і з іншого.

Успіх загальновизнаних соціальних мереж призвів до створення закритих соціальних мереж; використання менеджерів завдань у компаніях. Що більша компанія, то складніше керівникам контролювати поведінку своїх підлеглих. Тому доцільно впровадити програмне забезпечення для обліку завдань і надалі інтегрувати його в поточну діяльність співробітників. Таке програмне забезпечення покликане забезпечити ефективний контроль. Однак недостатньо просто позначити відповідального за ту чи іншу дію і встановити термін її виконання. Такі системи мають бути здатні обмінюватися різними видами і формами інформації. Крім делегування завдань, важливо також забезпечити навички спілкування. Набагато важливіше, щоб співробітники обмінювалися інформацією один з одним, а жоден менеджер завдань не пропонує зручність спілкування, яку можна порівняти з електронною поштою; використання в роботі так званих структурованих комунікацій, сутність яких полягає в формуванні нового комунікаційного середовища, позбавленого усіх недоліків електронної пошти. Основною ідеєю структурованих комунікацій є наявність визначених відповідальних у кожного ланцюга повідомлень [3].

Розвиток сучасних комунікативних технологій сьогодні є одним з найважливіших факторів, що визначають швидкість та ефективність сучасного бізнесу. Комунікативні технології призвели до змін у бізнес-середовищі. Дивлячись на активне використання у бізнес-середовищі, можна помітити, що малі та середні підприємства є одними з перших, хто використовує цю технологію у своїй діяльності. Сучасною тенденцією є створення та стрімкий розвиток таких явищ, як електронний бізнес (бізнес, що ведеться через електронні мережі).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У сучасному світі інтегровані комунікаційні системи є не просто інструментом передачі інформації, а стратегічним ресурсом для підвищення ефективності управління, покращення взаємодії між підрозділами та адаптації до змінних ринкових умов. Для менеджерів важливо не лише впроваджувати ці системи, але й постійно вдосконалювати їх, враховуючи виклики, такі як захист даних, масштабованість та вартість підтримки. Ефективне використання інтегрованих комунікаційних технологій дозволяє організаціям швидко реагувати на кризи, покращувати процеси прийняття рішень та зберігати конкурентні переваги, забезпечуючи стабільність та зростання у динамічному середовищі.

Зауважимо, інформаційне забезпечення є критично важливим аспектом реалізації інтегрованих комунікативних інструментів у сучасному бізнесі. Воно не лише впливає на всі етапи розробки та реалізації комунікаційної стратегії, а й забезпечує глибоке розуміння потреб цільової аудиторії, аналіз ринку та моніторинг ефективності. Сучасні технології аналітики й автоматизації відкривають нові можливості для збору та обробки інформації, що дозволяє бізнесу бути гнучким, адаптивним і готовим реагувати на зміни в умовах ринку.

Якісне інформаційне забезпечення сприяє формуванню послідовних і релевантних комунікацій, підтримуючи позитивний імідж бренду та підвищуючи довіру споживачів. Таким чином, ефективне використання інформаційних ресурсів стає основою для успіху інтегрованих комунікацій, що, в свою чергу, сприяє стабільному розвитку організації та зміцненню її конкурентних позицій на ринку.

Особливістю інтегрованої комунікації є поєднання каналів та інструментів просування інформації, які існують як у реальному житті, так і у віртуальному інформаційному обміні. Таким чином, комунікаційні стратегії в реальній та віртуальній сферах можуть реалізовуватися окремо, паралельно та інтегровано в обох сферах. Це так званий "крос-домен". Чим більше інтегрована комунікація в реальному та віртуальному просторі перетинається, тим вищий синергетичний ефект в діяльності підприємства та системності прийняття ефективного управлінського рішення.

Сучасні комп'ютерні інформаційні технології та комп'ютерні мережі є потужними факторами, що мобілізують процес прийняття рішень. Однак процес прийняття рішень, вибір того чи іншого варіанту, завжди є творчим і залежить від особи, яка приймає рішення. Найважливішим резервом підвищення ефективності всього суспільного виробництва є підвищення якості прийняття управлінських рішень.

Отже, інтегровані комунікативні інструменти є потужним інструментом, який дозволяє компаніям ефективно взаємодіяти з клієнтами та досягати поставлених цілей.

Література:

1. Гончар О.І., Мокренко Д.С. Формування трудового потенціалу в сучасних умовах господарювання. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 2. Т. 2. С. 78—80.

2. Жутова І.В. Порівняльна характеристика термінів і визначень у сфері стратегічних комунікацій за стандартами НАТО: глосарій. К.: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2019. 12 с.

3. Крисько, Ж. Л. (2021). Роль ділових комунікацій в управлінні організацією. Економіка та суспільство, (24). URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/221/212

4. Ткачук О.М. Корпоративна культура як складова просторової економіки Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. 2017. № 1 (20). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2017_1_15 (дата звернення: 29.10.2024).

5. Мельник Т.О. Складові належного інформаційно-аналітичного забезпечення публічного управління регіональним розвитком. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Вип. 4 (65): у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, А.В. Ліпенцева. Львів. ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 139—154. DOI: https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.226466

References:

1. Honchar, O. I. and Mokrenko, D. S. (2014), "Formation of labor potential in modern economic conditions", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, Ekonomichni nauky, vol. 2, no. 2, pp. 78—80.

2. Izhutova, I.V. (2019), Porivnial'na kharakterystyka terminiv i vyznachen' u sferistratehichnykh komunikatsij za standartamy NATO: hlosarij [Comparative characteristics of terms and definitions in the field of strategic communications according to NATO standards: glossary], NUOU im. Ivana Cherniakhovs'koho, Kyiv, Ukraine.

3. Kryisko, Z. L. (2021), "The Role of Business Communications in Organization Management", Economy and Society, vol. (24), available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/221/212 (Accessed 29 Oct 2024).

4. Tkachuk, O. (2017), "Corporate culture of company like a part of spatial economics", Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo universytetu imeni I. Franka, vol. 1 (20), available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2017_1_15 (Accessed 29 Oct 2024).

5. Melnyk, T. (2020), "Components of good information and analytical support to public administration of regional development", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia: Zbiirnyk naukovykh prats, vol. 4 (65), pp. 139—154. DOI: https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020. 226466.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2024 р.

УДК 004.8:339.132

Т. С. Чуніхіна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Державний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-1386-6706
О. Б. Полозов,
асистент кафедри медіасистем та технологій,
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0002-8133-4813
О. А. Турчин,
аспірант кафедри медіасистем та технологій,
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID ID: https://orcid.org/ 0009-0002-7831-9794

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.162

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І АНАЛІЗ СПОЖИВЧИХ ТРЕНДІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В МАРКЕТИНГУ

T. Chunikhina,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, State University of Trade and Economics
O. Polozov,
Assistant of the Department of Media Systems and Technologies, Kharkiv National University of Radio Electronics
O. Turchyn,
PhD Student of the Department of Media Systems and Technologies, Kharkiv National University of Radio Electronics

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ANALYSIS OF CONSUMER TRENDS: PROSPECTS FOR USE IN MARKETING

Було досліджено можливості застосування штучного інтелекту (ШІ) для підвищення ефективності маркетингових стратегій у сфері аналізу споживчих трендів. В межах проведеного дослідження було сформовано ключові напрями використання ШІ, зокрема персоналізацію маркетингових комунікацій, оптимізацію контенту та покращення взаємодії з клієнтами через аналітичні методи. Було обгрунтовано важливість обробки великих обсягів даних для виявлення прихованих патернів у поведінці споживачів, що допомагає покращити ефективність маркетингових заходів. Також було розроблено модель, яка інтегрує можливості ШІ та нейронних мереж для оцінки споживчих трендів. Було продемонстровано, що сучасні CRM-системи, які підтримуються технологією ШІ, автоматизують процес створення персоналізованих знижок і бонусів на основі історії покупок. Було оцінено перспективи розвитку ШІ в маркетингу, що включає здатність компаній швидко адаптувати свої стратегії до змін на ринку та досягати конкурентних переваг через персоналізацію та адаптацію до потреб споживачів.

The possibilities of using artificial intelligence (AI) to improve the effectiveness of marketing strategies in the field of consumer trend analysis were investigated. Within the framework of the conducted research, the key areas of using AI were formed, in particular, personalization of marketing communications, optimization of content and improvement of interaction with customers through analytical methods. The benefits of implementing natural language processing and computer vision technologies to process textual and visual data, including reviews and comments, to quickly respond

to consumer sentiment were assessed. Special attention is paid to the possibilities of predicting consumer behavior, which is provided using machine learning methods. This includes predicting changes in demand and determining individual customer preferences, which allows for the creation of personalized offers and optimization of production processes. The importance of processing large volumes of data to identify hidden patterns in consumer behavior, which helps to improve the effectiveness of marketing efforts, has been substantiated. A model was also developed that integrates the capabilities of AI and neural networks to assess consumer trends. This model allows you to create individual loyalty programs, taking into account the specific needs of each client, which has a positive effect on customer retention and increasing their loyalty to the brand. It has been demonstrated that modern CRM systems supported by AI technology automate the process of creating personalized discounts and bonuses based on purchase history. The prospects for the development of AI in marketing were assessed, including the ability of companies to quickly adapt their strategies to changes in the market and achieve competitive advantages through personalization and adaptation to consumer needs. The growth of data volumes and the improvement of AI algorithms create the prerequisites for building integrated marketing strategies that will help companies respond effectively to market changes and improve brand development strategies.

Ключові слова: маркетингові дослідження, маркетингові комунікації, штучний інтелект, споживчі тренди, технології обробки природної мови, таргетинг.

Key words: marketing research, marketing communications, artificial intelligence, consumer trends, natural language processing technologies, targeting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ І ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогоднішній динамічний розвиток технологій та зростаюча цифровізація різних сфер бізнесу вимагають від компаній нових підходів до взаємодії зі споживачами та прогнозування їх потреб. Штучний інтелект (ШІ) відкриває унікальні можливості для аналізу споживчих трендів, що дає змогу маркетологам краще розуміти поведінкові моделі клієнтів, реагувати на зміни на ринку та вдосконалювати свої стратегії. В умовах високої конкуренції та швидкоплинних змін у вподобаннях клієнтів, використання ШІ для аналізу споживчих трендів стає ключовим елементом успіху для сучасних компаній. Застосування ШІ у маркетинговій діяльності дозволяє не тільки автоматизувати процеси збору та обробки великих даних, але й підвищити ефективність маркетингових кампаній через персоналізацію, прогнозування та управління брендом. Використання таких технологій, як обробка природної мови (NLP), машинне навчання та комп'ютерний зір, дає змогу отримувати точні інсайти та швидко реагувати на потреби ринку. Поточне дослідження є актуальним, оскільки демонструє перспективи використання ШІ для вдосконалення маркетингових стратегій, підвищення конкурентоспроможності бізнесу та побудови довготривалих відносин із клієнтами в умовах сучасної цифрової економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Одним із ключових напрямів у цій сфері є персоналізація маркетингових комунікацій. У сучасних наукових дослідженнях підкреслюється значення і роль ШІ в автоматичному зборі та аналізі інформації про споживачів для створення персоналізованих пропозицій. Зокрема, Обіход С., Матвеєв М., Бойко В. [5], Потвора М., Вдовичена О., Семчук Д., Ліпич Л., Саєнко В. [15], вивчали способи, якими обробка даних з онлайн-платформ може розширити можливості для персоналізації, а також акцентували на потребі у забезпеченні конфіденційності даних клієнтів.

Аналіз тексту та обробка природної мови (NLP) також є важливими інструментами, що сприяють розумінню клієнтських уподобань через аналіз відгуків та соціальних мереж. Дослідження Олійник І. [6], підтверджує, що застосування NLP дозволяє компаніям відстежувати емоційні аспекти реакції споживачів на продукцію, що допомагає швидше адаптувати стратегії. Це підходить не лише для розуміння споживацьких настроїв, але й для швидкого реагування на кризові ситуації в режимі реального часу, як зазначають Хрупович С., Борисова Т. [10]. Прогнозування споживчих трендів за допомогою алгоритмів машинного навчання також є основним об'єктом дослідження. Згідно з працями Анайят С., Расул Г. [11], Девенпорт Т., Гуха А., Гревал Д., Брессготт Т. [12], алгоритми прогнозної аналітики на основі машинного навчання допомагають компаніям оцінювати майбутній попит і реагувати на зміну трендів. Дослідження показують, що впровадження таких технологій допомагає зменшити витрати на маркетинг, підвищити точність прогнозів і покращити управління запасами.

Роль обробки великих даних та автоматизації досліджується у працях: Гнітецький Є., Лебеденко С., Лимар О. [1], Одейбат А. [14], які зазначають, що ШІ значно підвищує швидкість обробки даних і дозволяє компаніям отримувати інсайти в короткі терміни. Завдяки

цьому компанії можуть швидко адаптувати свої маркетингові стратегії під поточні ринкові умови. Таким чином, література демонструє, що застосування ШІ у маркетингу надає можливості для персоналізації, аналізу споживчих настроїв та прогнозування трендів, що дозволяє компаніям краще адаптуватися до змін на ринку та покращувати взаємодію зі споживачами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті це дослідження можливостей використання штучного інтелекту для аналізу споживчих трендів та оцінки його впливу на підвищення ефективності маркетингових стратегій.

Завдання дослідження:

— провести огляд сучасних підходів до використання штучного інтелекту у маркетинговому аналізі та персоналізації споживчих комунікацій;

— проаналізувати можливості ШІ для прогнозування змін у споживчих уподобаннях і адаптації маркетингових стратегій;

— сформувати рекомендації щодо впровадження ШІ для підвищення ефективності маркетингових заходів у контексті змінного ринкового середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток штучного інтелекту (ШІ) та його інтеграція в маркетингову діяльність кардинально змінюють підходи до взаємодії з клієнтами, дослідження ринку та прогнозування споживчих трендів. Маркетинг стає не лише більш персоналізованим, а й більш передбачуваним завдяки використанню аналітичних можливостей ШІ, які дають змогу обробляти великі масиви даних, розпізнавати поведінкові патерни та будувати ефективні маркетингові стратегії. Одним з основних напрямів використання ШІ в маркетингу є персоналізація клієнтського досвіду, коли використання машинного навчання дає змогу адаптувати маркетингові комунікації відповідно до потреб та інтересів кожного споживача. Іншим важливим напрямом є оптимізація контенту та комунікацій через аналіз даних про взаємодію споживачів з контентом. Аналіз тексту та зображень із використанням технологій обробки природної мови (NLP) і комп'ютерного зору дозволяє брендам швидше реагувати на тенденції та покращувати комунікації з клієнтами. Також значущим є застосування ШІ у прогнозуванні продажів і поведінки споживачів і алгоритми на основі ШІ можуть передбачати зміни в попиті на товари та послуги, а також реакції споживачів на маркетингові кампанії [3, с. 30]. Технічні рішення допомагають компаніям заздалегідь планувати виробничі процеси та оптимізувати стратегії продажу. Для обробки великих обсягів даних про споживачів використовуються різні технології штучного інтелекту, які допомагають структурувати й аналізувати інформацію з метою виявлення цінних інсайтів. Серед них варто відокремити машинне навчання (ML), яке забезпечує здатність алгоритмів навчатися на основі даних і вдосконалюватися з часом. Значний внесок у дослідження споживчих даних роблять технології обробки природної мови (NLP), що дозволяють аналізувати відгуки, соціальні медіа, повідомлення та інші текстові дані, що дає змогу маркетологам отримувати розуміння ставлення клієнтів до продуктів, оцінювати рівень їх задоволення та реагувати на запити в режимі реального часу. За допомогою комп'ютерного зору ШІ здатний аналізувати зображення та відео, що допомагають маркетологам краще зрозуміти візуальні вподобання споживачів і навіть відстежувати реакції на рекламні матеріали [8].

На відміну від традиційних методів дослідження, ШІ здатний обробляти величезні обсяги даних у короткий термін, надаючи маркетологам актуальні й точні інсайти. Крім того, ШІ допомагає у визначенні прихованих патернів у поведінці споживачів. Наприклад, на основі аналізу даних про попередні покупки та онлайн-активності алгоритми ШІ можуть виявляти приховані вподобання та потреби клієнтів, надаючи змогу компаніям краще зрозуміти, що саме стимулює споживачів до покупок. Ще однією вагомою перевагою є можливість прогнозування. Завдяки можливостям прогнозної аналітики ШІ створює умови для маркетологів прогнозувати зміни в споживчих трендах і адаптувати свої стратегії до нових умов ринку [15, с. 45].

Збір та аналіз великих даних є фундаментом для всіх маркетингових стратегій, орієнтованих на індивідуалізацію взаємодії з клієнтами, коли базовими джерелами таких даних є соціальні медіа, Інтернет-магазини, дані з пристроїв Інтернету речей (IoT), опитування, відгуки тощо. ШІ обробляє ці обсяги даних, щоб допомогти компаніям краще зрозуміти своїх клієнтів та їхні вподобання. Вказані технології дозволяють не тільки відстежувати поточні тренди, а й виявляти поведінкові патерни та прогнозувати, як ці тренди можуть змінюватися (табл. 1).

Алгоритми ШІ дозволяють не тільки аналізувати вже наявні дані, а й передбачати майбутні потреби споживачів на основі статистичних моделей та машинного навчання. Однією з основних технологій є прогнозна аналітика, яка використовує минулі дані для передбачення майбутніх тенденцій. При використанні алгоритму кластеризації, компанії можуть розділяти споживачів на різні сегменти за подібністю поведінки та уподобань, що дозволяє створювати більш персоналізовані маркетингові пропозиції. Розглянемо алгоритм проведення маркетингового аналізу споживчих трендів з використанням ШІ, зокрема етапи збору даних, їх обробки, аналізу, виявлення трендів і побудови прогнозів [13].

Етап 1. Збір даних. На першому етапі маркетингового аналізу споживчих трендів за допомогою ШІ здійснюється збір необхідних даних. Джерела інформації можуть бути різноманітними, включаючи соціальні медіа, електронну комерцію, дані з відгуків, опитувань, Інтернету речей (IoT) та мобільних додатків. Збір даних проводиться за допомогою технологій автоматизації, таких як вебскрапінг або API-інтеграції, що дозволяє зібрати інформацію з різних платформ. На цьому етапі важливо забезпечити різноманітність та повноту даних, адже для якісного аналізу трендів необхідно отримати дані, що репрезентують різні аспекти споживчої поведінки та переваг. Важливою особливістю ШІ є здатність обробляти великі обсяги неструктурованих даних, що дозволяє отримати цінні інсайти з текстових коментарів, зображень, відео тощо.

Етап 2. Обробка та очищення даних. Після збору даних необхідно провести їх обробку та очищення. Цей

етап є важливим, оскільки дані часто містять дублікати, пропуски або шум (дані, які не мають цінності для аналізу). За допомогою методів машинного навчання, алгоритмів обробки природної мови (NLP) та інших інструментів здійснюється фільтрація та структуризація даних, що забезпечує більш точні результати на наступних етапах. Також на цьому етапі може бути застосована класифікація даних за темами або категоріями, щоб забезпечити структурований підхід до аналізу трендів, коли певні текстові дані можна класифікувати за емоційним забарвленням, що дозволяє розуміти, як клієнти сприймають бренд або продукт.

Етап 3. Аналіз даних та виявлення трендів. На цьому етапі використовуються алгоритми ШІ для аналізу великих даних та виявлення споживчих трендів. До найбільш популярних методів належать машинне навчання, глибинне навчання та нейронні мережі, які здатні розпізнавати закономірності та приховані зв'язки в даних. Самі методи кластеризації дозволяють об'єднувати клієнтів у групи за схожими характеристиками, що допомагає зрозуміти ключові сегменти аудиторії та їхні вподобання.

Таблиця 1. Алгоритми для маркетингового аналізу споживчих трендів на основі ШІ

Вид цифрового алгоритму	Вид маркетингових даних	Алгоритм визначення споживчих трендів	Маркетингові заходи щодо впровадження
Технології обробки природної мови (NLP)	Текстові дані (відгуки, соціальні медіа)	Аналіз емоцій, сегментація відгуків	Персоналізація комунікацій на основі відгуків
Комп'ютерний зір	Візуальні дані (зображення, відео)	Аналіз зображень для розуміння візуальних вподобань	Адаптація візуального контенту під уподобання
Прогнозування на основі ШІ	Історичні дані покупок, поведінкові патерни	Прогнозування поведінки за історичними даними	Оптимізація асортименту та запасів
Машинне навчання (ML)	Великі обсяги неструктурованих даних	Кластеризація та сегментація даних	Адаптація стратегії під різні групи споживачів
Аналіз соціальних медіа	Дані про взаємодію у соцмережах	Виявлення тем та настроїв у соцмережах	Поліпшення взаємодії через соцмережі
Аналіз даних IoT пристроїв	Дані про споживчу активність (з IoT пристроїв)	Аналіз патернів споживання на основі IoT даних	Персоналізовані пропозиції на основі IoT

Джерело: сформовано авторами на основі [2, 14].

Для виявлення трендів також можуть застосовуватися алгоритми аналізу часових рядів, які дозволяють оцінити зміни в поведінці споживачів на основі часових даних та визначити можливі тенденції, так може бути використаний аналіз сезонних змін у споживанні, що може бути корисним для планування маркетингових кампаній.

Етап 4. Прогнозування споживчих трендів. Однією з ключових переваг використання ШІ у маркетинговому аналізі є здатність до прогнозування і вже після виявлення існуючих трендів алгоритми ШІ, зокрема методи глибинного навчання та рекурентні нейронні мережі (RNN), дозволяють створювати моделі для прогнозування майбутньої поведінки споживачів. Прогнозування базується на аналізі історичних даних, а також поточних тенденцій, що допомагає брендам планувати свої маркетингові стратегії з випередженням часу [13].

Завдяки прогнозним моделям компанії можуть оптимізувати свої маркетингові бюджети, виявляти нові ринкові можливості та знижувати ризики, пов'язані зі змінами на ринку, і тоді обрана модель прогнозує зростання попиту на певний товар, компанія може заздалегідь підготуватися до збільшення запасів, що допоможе уникнути дефіциту.

Етап 5. Візуалізація та інтерпретація результатів. Після проведення аналізу та прогнозування результатів необхідно візуалізувати отримані дані для кращого розуміння трендів. Візуалізація є важливою складовою, оскільки дозволяє маркетологам і менеджерам побачити загальну картину та приймати обгрунтовані рішення на основі отриманих даних. Інструменти візуалізації, такі як діаграми, графіки та теплові карти, можуть допомогти представити складні аналітичні результати у зручному для інтерпретації вигляді. Також важливо зробити інтерпретацію отриманих результатів для визначення можливих дій, у разі якщо аналіз виявив нові споживчі тренди, компанія може адаптувати свою стратегію просування товарів або послуг для підвищення конкурентоспроможності на ринку [4, с. 23].

Нейронні мережі та методи глибинного навчання надають можливість детально досліджувати поведінкові патерни споживачів та виявляти нові тренди, які ще не отримали масового поширення. Вони здатні розпізнавати закономірності навіть у складних та динамічних масивах даних, що в подальшому вже забезпечує компаніям значну перевагу, оскільки вони можуть гнучко реагувати на потреби, які з'являються на ринку, або створювати нові ніші, що раніше були недооціненими. Штучний інтелект дозволяє компаніям здійснювати персоналізацію маркетингових комунікацій, орієнтуючись на конкретні вподобання та потреби кожного клієнта. За допомогою алгоритмів машинного навчання і аналізу великих даних ШІ може обробляти інформацію про попередні покупки, взаємодії з брендом та соціальну активність клієнтів. На основі цих даних створюються персоналізовані пропозиції, які підвищують зацікавленість споживачів і стимулюють їх до купівлі [11].

Аналіз впливу штучного інтелекту на дослідження споживчих трендів у маркетингу допомагає краще зрозуміти, як ШІ може функціонувати в якості когнітивної моделі для вивчення та прогнозування вподобань клієнтів. Розглянемо ШІ як систему, що маніпулює великими масивами даних для виявлення значущих поведінкових патернів і в даному контексті штучний інтелект виконує роль аналітичної мережі, де точки даних стають об'єктами, а зв'язки між ними формують модель взаємодії. Алгоритми ШІ здатні структурувати інформацію через процес "навчання-оптимізації", що підтримує точність та релевантність отриманих інсайтів у реальному часі. Семантична М-мережа є статичною моделлю, що відображає сукупність об'єктів (і-моделей) і їх

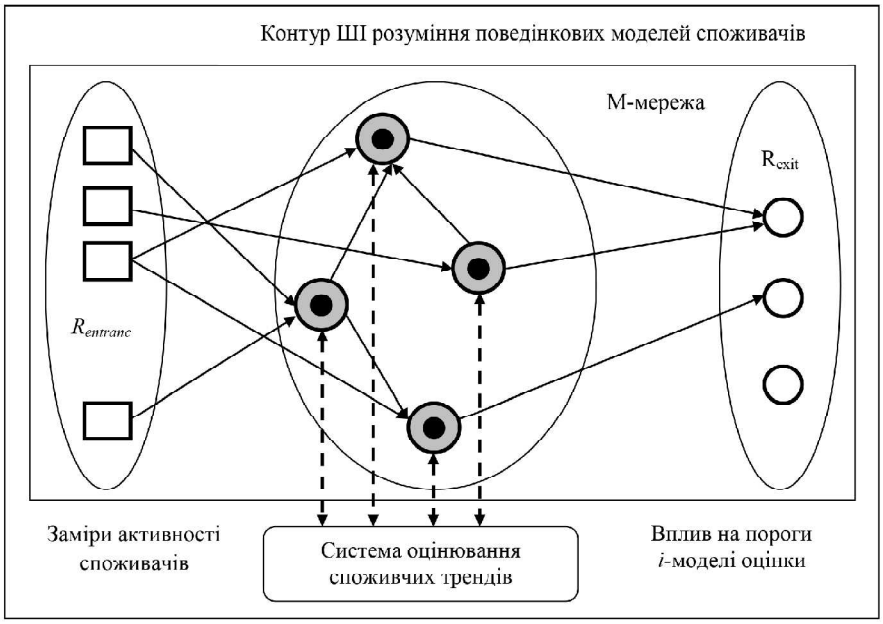

Рис. 1. Концепція оцінювання споживчих трендів на базі технології штучного інтелекту

Джерело: побудовано авторами.

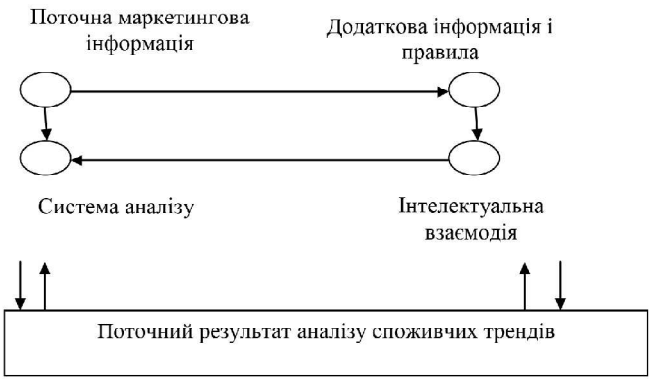

Рис. 2. Особливості налаштування моделі ШІ оцінювання споживчих трендів

Джерело: побудовано авторами.

взаємовідношення. Принцип роботи ШІ простий: якщо певні патерни повторюються частіше або зростає важливість окремих ознак, то система автоматично знижує поріг реагування на ці патерни, дозволяючи алгоритмам ШІ швидше адаптуватися до зміни споживчих трендів (рис. 1).

Таким чином, початкова інформаційна модель формується у вигляді аналітичного графа, який включає найбільш важливі дані та зв'язки між ними. Якщо кожен об'єкт тренду отримує візуальне представлення значущості, наприклад, через кольорову диференціацію або числову позначку, це допомагає створити когнітивну карту, що відображає актуальну структуру трендів. Візуалізація наведеного графа надає маркетологам можливість глибше зрозуміти поточні тренди, усвідомити динаміку змін у поведінці споживачів і прийняти обгрунтовані рішення для адаптації маркетингових стратегій.

Персоналізація також дозволяє будувати більш довірчі стосунки між брендом і клієнтами, оскільки останні відчувають, що компанія розуміє їхні потреби та пропонує саме те, що їм необхідно. Завдяки таким технологіям клієнти отримують індивідуальний контент, що покращує їх досвід взаємодії з компанією та стимулює до повторних звернень. Також зазначаємо, що ШІ надає інструменти для глибшого розуміння поведінкових моделей споживачів, що дозволяє оптимізувати рекламні кампанії, орієнтуючись на прогнозовані потреби аудиторії. Прогнозна аналітика, побудована на основі історичних даних і сучасних алгоритмів, дозволяє рекламодавцям краще планувати бюджет кампаній, вибирати оптимальні канали комунікації та налаштовувати таргетинг в режимі реального часу [7]. Розглянемо, як штучний інтелект може використовувати складні алгоритми для аналізу споживчих трендів, об'єднуючи різні методи аналізу та прийняття рішень. ШІ здатний інтегрувати набір правил і параметрів, що допомагають зчитувати споживчі уподобання та тенденції на ринку, з використанням методів машинного навчання для адаптації до нових даних. Такий підхід створює інтелектуальну основу для прийняття маркетингових рішень (рис. 2).

При побудові моделі, яка адаптується до змін споживчої поведінки, важливо застосовувати прогнозні параметри, що дозволяють налаштовувати алгоритми під конкретні показники, такі як частота покупок, рівень зацікавленості чи демографічні особливості. Спеціалісти створюють початкову базу параметрів, після чого здійснюється автоматизоване налаштування алгоритмів для підвищення точності прогнозів і поліпшення маркетингових стратегій.

$$Y = \frac{\sum_{i=1}^{n} w_i \sum_{j=1}^{ki} w_{ij} \times c_{ij}}{\sum_{i=1}^{n} w_i \sum_{j=1}^{ki} w_{ij}} \quad (1),$$

Y — результуюча оцінка споживчої поведінки;

c_{ij} — формоутворюючий фактор, що визначає правило оціночних параметрів споживчої поведінки;

W_i — вага маркетингового фактора;

w_{ij} — значення показника групи формоутворюючий факторів проведення оцінки.

Сформований процес передбачає також оптимізацію ключових показників, які мають взаємний вплив на точність прогнозування і рівень персоналізації пропозицій. Застосування адаптивних параметрів у моделях ШІ допомагає розширити можливості аналізу, враховуючи специфіку споживчої поведінки. Додавання параметрів, що автоматично оптимізуються, ускладнює завдання налаштування системи, але також підвищує її точність і здатність до навчання. У даному дослідженні пропонується модифікувати архітектуру алгоритму,

додаючи можливості штучних нейронних мереж для глибшого аналізу даних. Представлена інтегрована модель, що поєднує алгоритми ШІ та нейромережі, дозволяє враховувати багатовимірні показники та створює динамічну основу для адаптації маркетингових стратегій до мінливих споживчих трендів, також розроблена модель значно покращує гнучкість і ефективність маркетингових рішень [9].

Управління брендом і підвищення лояльності клієнтів стають дедалі складнішими завданнями, особливо в умовах високої конкуренції та швидких змін у споживчих вподобаннях. ШІ допомагає брендам залишатися на хвилі змін, використовуючи інструменти моніторингу думок та емоцій клієнтів. Такі технології як CRM-системи з підтримкою ШІ можуть відстежувати вподобання та історію покупок клієнтів, автоматично пропонуючи персоналізовані бонуси або знижки, що стимулюють повторні покупки. Це дозволяє не тільки підтримувати стабільний зв'язок з клієнтами, а й будувати довгострокові відносини, які в результаті підвищують лояльність клієнтів і позитивно впливають на імідж бренду [12, с. 31]. Перспективи використання ШІ для підвищення ефективності маркетингових стратегій є надзвичайно широкими. Інструменти персоналізації, прогнозування поведінки та управління брендом надають компаніям можливість не лише задовольнити потреби сучасних споживачів, а й створити конкурентні переваги (табл. 2).

Таблиця 2. Варіанти використання ШІ для підвищення ефективності маркетингових стратегій компанії під впливом змін у споживчій поведінці

Варіант використання ШІ	Загальна характеристика	Очікуваний Маркетинговий результат	Врахування особливостей споживацької поведінки	Вплив на конкурентну позицію компанії
Аналіз коментарів і відгуків	Аналіз настроїв і ставлення споживачів до бренду	Зміцнення іміджу бренду	Аналіз настроїв у реальному часі	Підвищення довіри до бренду
Персоналізовані програми лояльності	Створення програм, що враховують індивідуальні потреби клієнтів	Підвищення прив'язаності клієнтів до бренду	Індивідуалізація підходу до клієнтів	Зміцнення лояльності і довгострокових відносин
CRM-системи з підтримкою ШІ	Відстеження історії покупок для автоматичного надання знижок	Зростання кількості повторних покупок	Побудова персоналізованих відносин з клієнтами	Перевага завдяки персоналізованому підходу
Прогнозування поведінки клієнтів	Передбачення майбутніх вподобань клієнтів	Адаптація стратегій до змін у поведінці	Врахування попередньої поведінки клієнтів	Здатність швидко реагувати на зміни
Моніторинг ринкових трендів	Систематичне оновлення знань про ринкові зміни	Оперативне реагування на зміни у споживчих трендах	Орієнтація на поточні вподобання ринку	Отримання унікальних ринкових інсайтів

Джерело: побудовано авторами.

Алгоритм маркетингового аналізу споживчих трендів за допомогою ШІ є багаторівневим процесом, що включає збір, обробку, аналіз та прогнозування даних. Використання технологій штучного інтелекту дає змогу глибше зрозуміти потреби та поведінку клієнтів, виявляти нові ринкові можливості та оптимізувати маркетингові стратегії. Зі зростанням обсягів даних та вдосконаленням алгоритмів ШІ цей підхід стає все більш необхідним для компаній, які прагнуть залишатися конкурентоспроможними та ефективно реагувати на швидкі зміни у споживчих трендах. У майбутньому, з розвитком технологій, роль ШІ у маркетингу тільки посилюватиметься, забезпечуючи компаніям інноваційні підходи до взаємодії з аудиторією та буде здатний стимулювати сталий ринковий розвиток.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У процесі дослідження було досліджено можливості використання штучного інтелекту (ШІ) у маркетинговій діяльності для аналізу та прогнозування споживчих трендів. Було сформовано основні напрями застосування ШІ, зокрема персоналізацію маркетингових комунікацій, оптимізацію контенту, прогнозування поведінкових моделей і управління брендом. Оцінено ефективність технологій обробки природної мови (NLP), машинного навчання та комп'ютерного зору для глибшого розуміння споживчих вподобань і патернів. Оцінка результатів продемонструвала значну перевагу ШІ у швидкості та точності обробки даних порівняно з традиційними методами дослідження. Також було обгрунтовано необхідність інтеграції ШІ у маркетингові стратегії для підвищення адаптивності бізнесу до швидкоплинних змін на ринку. Завдяки інструментам прогнозної аналітики та кластеризації компанії можуть ефективніше планувати маркетингові заходи та управляти запасами. На основі дослідження було розроблено рекомендації щодо впровадження алгоритмів ШІ для підвищення ефективності маркетингових заходів, зокрема у сферах персоналізації пропозицій, налаштування рекламних кампаній і вдосконалення комунікації зі споживачами.

Література:

1. Гнітецький Є. В., Лебеденко С.О., Лимар О. С. Маркетинг у метапросторі. Маркетинг і цифрові технології. 2023. Том. 7. №. 2. С. 119—136.

2. Головчук Ю. О., Дибчук Л. В., Середницька Л. П. Контент-маркетинг як стратегія просування на ринок та поширення послуг. Економіка та держава. 2022. № 4. С. 69—75. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.69.

3. Ляховченко В. Е., Прігунов О. В. Технології штучного інтелекту в інтернет-продажах. Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень. 2024. С. 28—31.

4. Макарова В.В., Муштай В.А. Інсайт-технологія при формуванні купівельної поведінки споживачів в умовах запровадження маркетингу відносин. 2022.

Агросвіт. 2022. № 1. С. 20-26. DOI: 10.32702/2306—6792.2022.1.20.

5. Обіход С., Матвеєв М., Бойко В. Digital-маркетинг в умовах цифровізації сучасних бізнес-процесів. Економіка та суспільство. 2023. № (50). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-76.

6. Олійник І. В. Перспективи впровадження генеративного штучного інтелекту у сфері маркетингу й торгівлі. Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право. 2023. Вип. 8. С. 110—115. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-110-115.

7. Проскурніна Н., Бестужева С., Козуб В. Аналітичні аспекти дослідження поведінки споживачів в умовах цифровізації економіки України. Економіка та суспільство. 2022. № (36). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-40.

8. Уголькова О. З. Цифровий маркетинг і соціальні мережі. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2021. № 3 (1). URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23786/menedzhment121-148-154.pdf

9. Фостолович В. А. Штучний інтелект в сучасному бізнесі: потенціал, сучасні тренди та перспективи інтегрування у різні сфери господарської діяльності і життєдіяльності людини. Ефективна економіка. 2022. № 7. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34376/

10. Хрупович С. Є., Борисова Т. М. Використання штучного інтелекту при маркетинговому аналізі неструктурованих даних. Маркетинг і цифрові технології. 2021. Том 5. № 1. С. 17—26.

11. Anayat S., Rasool G. Artificial intelligence marketing (AIM): connecting-the-dots using bibliometrics. Journal of Marketing Theory and Practice. 2024. No 32(1). pp. 114—135.

12. Davenport T., Guha A., Grewal D., Bressgott T. How artificial intelligence will change the future of marketing. Journal of the Academy of Marketing Science. 2019. No 48. pp. 24-42. https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0.

13. Labib E. Artificial intelligence in marketing: exploring current and future trends. Cogent Business & Management. 2024. No 11(1). https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2348728.

14. Odeibat A. S. The impacts of artificial intelligence on the future of marketing and customer behaviour. Cross-Cultural Management Journal. 2024. XXVI (1). pp. 19—34.

15. Potwora Maciej, Vdovichena Olha, Semchuk Dmytrii, Lipych Liubov, Saienko, Volodymyr. The use of artificial intelligence in marketing strategies: Automation, personalization and forecasting. Journal of Management World. 2024. pp. 41—49. 10.53935/jomw.v2024i2.275.

References:

1. Hnitetskyi, E.V., Lebedenko, S.O. and Lymar, O.S. (2023), "Marketing in metaspace", Marketing and digital technologies, Vol. 7, No. 2, pp. 119—136.

2. Holovchuk, Y., Dybchuk, L. and Serednytska, L. (2022), "Content-marketing as a promoting strategy and services distribution", Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 69—75. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.69.

3. Lyakhovchenko, V. E. and Prigunov, O. V. (2024). "Artificial intelligence technologies in online sales", Applied aspects of modern interdisciplinary research, pp. 28—31.

4. Makarova, V. and Mushtay, V. (2022), "Insight technology in the formation of consumer consumption behavior in conditions of relationship marketing", Agrosvit, vol. 1, pp. 20—26. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.20.

5. Obikhod, S., Matveyev, M., & Boiko, V. (2023), "Digital marketing in the context of digitalization of modern business processes". Economy and Society, vol. (50). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-76.

6. Oliynyk, I. V. (2023), "Prospects for the introduction of generative artificial intelligence in the field of marketing and trade", Scientific Bulletin of the Flight Academy. Series: Economics, management and law, vol. 8, pp. 110—115. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-110-115.

7. Proskurnina, N., Bestuzheva, S., & Kozub, V. (2022), "Analytical aspects of research of consumer behavior in conditions of digitalization of Ukrainian economy", Economy and Society, vol. 36. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-40.

8. Uholkova, O. Z. (2021), "Digital marketing and social networks". Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, vol. 3 (1), available at: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23786/menedzhment121-148-154.pdf (Accessed 25 Oct 2024).

9. Fostolovych, V. A. (2022), "Artificial intelligence in modern business: potential, modern trends and prospects of integration into various spheres of economic activity and human life", Efficient economy, vol. 7, available at: http://eprints.zu.edu.ua/34376/ (Accessed 25 Oct 2024).

10. Hrupovich, C. E. and Borysova, T. M. (2021), "Use of artificial intelligence in marketing analysis of unstructured data", Marketyng i cyfrovi tehnologii, vol 5, no 1, pp. 17—26.

11. Anayat, S., & Rasool, G. (2024), "Artificial intelligence marketing (AIM): connecting-the-dots using bibliometrics", Journal of Marketing Theory and Practice, no 32 (1), pp. 114—135.

12. Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., & Bressgott, T. (2019), "How artificial intelligence will change the future of marketing", Journal of the Academy of Marketing Science, no 48, pp. 24—42. https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0.

13. Labib, E. (2024), "Artificial intelligence in marketing: exploring current and future trends", Cogent Business & Management, no 11(1). https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2348728.

14. Odeibat, A., S. (2024), "The impacts of artificial intelligence on the future of marketing and customer behavior", Cross— Cultural Management Journal, XXVI (1), pp. 19—34.

15. Potwora, Maciej & Vdovichena, Olha & Semchuk, Dmytrii & Lipych, Liubov & Saienko, Volodymyr. (2024), "The use of artificial intelligence in marketing strategies: Automation, personalization and forecasting", Journal of Management World, pp. 41—49. 10.53935/jomw.v-2024i2.275.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024 р.

УДК 330.3

Т. М. Самілик,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5068-7440
О. К. Кисіль,
магістр кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-2788-3298

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.169

СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ РАННЬОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРО ФІНАНСОВІ ТРУДНОЩІ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ДАНИХ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

T. Samilyk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy, Dnipro State Agrarian and Economic University
O. Kysil,
Master's student of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

CREATION OF THE SYSTEM OF THE EARLY WARNING IS OF FINANCIAL PRESSURES OF ENTERPRISE ON THE BASIS OF DATA OF RECORD-KEEPING

У сучасному динамічному бізнес-середовищі фінансова стійкість підприємства є одним із ключових факторів успіху. Непередбачувані зміни ринку, посилення конкуренції, геополітичні фактори створюють значні ризики для бізнесу. Саме тому актуальним завданням є розробка ефективних інструментів, які дозволяють своєчасно виявляти ознаки потенційних фінансових труднощів та вживати необхідних заходів для їх усунення. Одним із таких інструментів є система раннього попередження, що заснована на аналізі даних бухгалтерського обліку. Ця система дозволяє прогнозувати фінансовий стан підприємства в перспективі, ідентифікувати потенційні загрози та розробляти стратегії для їх нейтралізації. Але, використання великого масиву даних (фінансові звіти, транзакції, інформацію про клієнтів і ринкові тенденції) суттєво змінило підходи до раннього попередження ризиків. З одного боку, великі обсяги даних надають більш повну інформацію, дозволяючи аудиторам глибше досліджувати потенційні фактори ризику. З іншого боку, інструменти аналізу великих даних, такі як машинне навчання та штучний інтелект, дозволяють швидко обробляти складні взаємозв'язки даних і виявляти закономірності ризиків, які традиційні методи аудиту можуть проігнорувати.

У статті розглянуто доцільність впровадження на підприємствах системи раннього попередження (EWS), що заснована на аналізі даних бухгалтерського обліку, оскільки вона стає невід'ємною складовою ефективного управління ризиками та дозволяє своєчасно виявляти потенційні загрози. Завдяки своєчасному аналізу ключових фінансових показників, таких як ліквідність, платоспроможність, рентабельність та оборотність активів, підприємства можуть

отримати обгрунтовану оцінку свого фінансового стану та розробити комплекс заходів для мінімізації ризиків. Використання системи раннього попередження сприяє підвищенню адаптивності підприємства до зовнішніх викликів і забезпечує стабільний розвиток навіть у складних економічних умовах. Більш того, такий підхід не тільки допомагає пом'якшити фінансові труднощі, а й сприяє формуванню культури постійного вдосконалення та управління ризиками в середині організації. Інтегруючи сучасні аналітичні та машинно-навчальні технології в систему раннього попередження, компанії можуть покращити свої можливості, гарантуючи, що вони залишаться на крок попереду потенційних фінансових невдач.

In a modern dynamic business-environment financial firmness of enterprise is one of key factors of success. The unforeseeable changes of market, strengthening of competition, geopolitical factors, create considerable risks for business. For this reason an actual task is development of effective instruments that allow in good time to find out the signs of potential financial pressures and accept necessary measures for their removal. One of such instruments there is the system of the early warning, that is based on the analysis of data of record-keeping. This system allows to forecast the financial state of enterprise in a prospect, to identify potential threats and develop strategies for their neutralization. But, the use of large array of data (financial statements, transactions, information about clients and market tendencies) substantially changed going near the early warning of risks. From one side, the large volumes of data give more complete information, allowing to the public accountants deeper to investigate potential risk factors. On the other hand, the instruments of analysis of large data, such as machine studies and artificial intelligence, allow quickly to process wheels within wheels of data and find out conformities to law of risks, what traditional methods of audit can ignore.

In the article expediency of introduction is considered on the enterprises of the system of the early warning (EWS), that is based on the analysis of data of record-keeping, as she becomes the inalienable constituent of effective management risks and allows in good time to find out potential threats. Due to the timely analysis of key financial indexes, such as liquidity, solvency, profitability and circulating of assets, enterprise, can get the reasonable estimation of the financial state and work out the complex of measures for minimization of risks. The use of the system of the early warning assists the increase of adaptivity of enterprise to the external calls and provides stable development even in difficult economic terms. Moreover, such approach not only helps to soften financial pressures but also assists forming of culture of permanent perfection and management risks in a middle organization. Integrating modern analytical and machine-educational technologies in the system of the early warning, company can improve the possibilities, guaranteeing that they will remain on a step ahead of potential financial failures.

Ключові слова: фінансова стійкість, система раннього попередження, бухгалтерський облік, фінансові труднощі, аналіз фінансових показників, ліквідність, адаптивність підприємства, машинне навчання.

Key words: financial firmness, system of the early warning, record-keeping, financial pressures, analysis of financial indexes, liquidity, adaptivity of enterprise, machine studies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних умовах нестабільної економічної ситуації і високої конкуренції важливість забезпечення фінансової стабільності підприємств є надзвичайно актуальною. Вчасне виявлення потенційних фінансових труднощів дозволяє організаціям уникати кризових ситуацій, знижувати ризики і приймати обгрунтовані управлінські рішення. Для досягнення цієї мети необхідно впроваджувати інноваційні інструменти моніторингу та аналізу фінансових показників, серед яких особливе місце займають системи раннього попередження (EWS). Впровадження таких систем має на меті не лише своєчасне виявлення загроз, але й забезпечення стійкості підприємств у мінливих ринкових умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Системи раннього попередження (EWS) стають невід'ємною складовою ефективного управління ризиками, оскільки вони дозволяють своєчасно виявляти потенційні загрози. Останні дослідження в цій галузі підтверджують важливість адаптації моделей до змінюваних умов. Публікації за останні роки висвітлюють нові

методології, які включають застосування машинного навчання та аналітики великих даних для покращення точності прогнозів і надійності моделей EWS. Важливість вибору релевантних ризикових факторів та їх комбінацій стає дедалі помітнішою у наукових працях. Визначення ризиків, які враховуються в системах раннього попередження (EWS), є критично важливим для їх успішності. Цей аспект підкреслюється у дослідженнях Джозефа Стігліца [3], що аналізує вплив асиметричної інформації на фінансові ринки та пов'язані з цим ризики. Інший автор, Нуріель Рубіні [4], звертає увагу на макроекономічні фактори, що можуть призвести до фінансової нестабільності, підкреслюючи їх важливість для систем EWS. Роботи Поля Ромера [5] та Аксельрода [6] також наголошують на необхідності комплексного підходу до аналізу економічних ризиків, що включає як макроекономічні, так і мікроекономічні аспекти. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, залишаються невирішені питання, пов'язані з визначенням критерію ефективності EWS і вибором релевантних ризикових факторів, що потребують подальшого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є аналіз і обгрунтування шляхів створення системи раннього попередження (EWS) про фінансові труднощі підприємства на основі даних бухгалтерського обліку. Зокрема, акцентується увага на визначенні ключових фінансових показників, які можуть слугувати індикаторами потенційних фінансових ризиків; розробці моделі EWS, що враховує специфіку підприємства та його фінансові умови; оцінці ефективності запропонованої системи у виявленні фінансових труднощів; наданні рекомендацій щодо впровадження та використання системи EWS для підвищення фінансової стабільності підприємства, що допоможе поглибити розуміння механізмів раннього виявлення фінансових проблем і сприятиме розвитку теорії і практики управління фінансовими ризиками.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Завдяки швидкому розвитку економіки та технологій, ми живемо в епоху великих даних, що складаються з комп'ютерних систем та інтернету. Великі масиви даних, включаючи фінансові звіти, транзакції, інформацію про клієнтів і ринкові тенденції, відкривають для підприємств численні зручності та нові можливості [1, с. 57; 2, с. 120—134]. Водночас, великі дані ставлять перед компаніями нові виклики та ризики. Зростання конкуренції між підприємствами підвищує увагу інвесторів та керівників до своєчасного виявлення фінансових криз у процесі управління компаніями. Прогнозування фінансових криз завжди було складним завданням для підприємств. Саме тому, в умовах стрімких змін, компаніям стає критично важливим вдосконалювати системи моніторингу та попередження фінансових показників, які відповідають вимогам сучасної епохи великих даних. Постійний розвиток цих технологій відкриває нові горизонти для підвищення ефективності фінансового управління та мінімізації ризиків.

Система раннього попередження, далі по тексту EWS, є важливим елементом, що використовується для оцінки фінансового стану компанії, (ліквідності, прибутковості, заборгованості, ефективність діяльності). Вона дозволяє вчасно виявляти загрози та ініціювати відповідні процеси відновлення. EWS є складовою інформаційної системи компанії, яка збирає, аналізує та надає дані, що сприяють процесу прийняття рішень. Ефективність цієї системи значною мірою залежить від якості отриманої інформації, тобто від її деталізації.

Для того щоб система раннього попередження успішно виконувала свою функцію [7,с. 180-188], вона повинна володіти такими характеристиками, як універсальність, повнота, гнучкість, ефективність та висока продуктивність. Завдання системи раннього попередження полягає у виявленні погіршення економічного та фінансового стану суб'єкта господарювання, надаючи економічні дані, наприклад, у вигляді показників, які дозволяють приймати подальші рішення для покращення ситуації на підприємстві.

Системи раннього попередження (EWS) [8, с. 57—60] виникли як реакція на численні банкрутства підприємств під час Великої економічної кризи (1929—1933 років), коли менеджери не могли передбачити загрозу без достатньо ранньої інформації про можливі ризики.

Виділяють три покоління систем раннього попередження, які, можна охарактеризувати наступним чином [9, с. 99—103]:

— Перше покоління: застосування інформаційних систем для річного та короткострокового планування, основна функція яких полягає у повідомленні про відхилення, що виникають під час виконання плану, тобто різницю між фактичними та бажаними значеннями.

— Друге покоління: впровадження інформаційних систем, побудованих на основі каталогу цілеспрямовано обраних зон спостереження та набору показників. Ці показники пов'язані з потенційними джерелами загроз та можливостей з боку зовнішнього середовища, а також самої компанії.

— Третє покоління: використання систем раннього розпізнавання, заснованих на концепції слабких сигналів, розробленої Х.І. Ансоффом. Він визначає їх як нечіткі ознаки майбутніх змін, які походять із віддаленого оточення підприємства. Слабкі сигнали є розрізненими, і їхнє сприйняття потребує ретельного спостереження та глибокого аналізу.

Сьогодні лише для ентузіастів менеджменту банкрутство компанії сприймається як загроза або навіть як неминучий процес. Для менеджерів і підприємців — це сигнал до вжиття заходів щодо покращення ситуації. Тому вміння керувати ризиками та їхнє оцінювання за допомогою систем раннього попередження може ефективно прогнозувати майбутні події, які загрожують існуванню підприємства.

Типи систем раннього попередження.

Основними критеріями для розподілу систем раннього попередження (EWS) за їх типами є суб'єктивні критерії (підрозділ, що створює систему, тип підприємства, для якого вона розробляється) та предметні критерії (які переважно стосуються вибору найкращого інструмента аналізу). При виборі відповідного типу си-

стеми раннього попередження важливо враховувати ці критерії, доповнюючи їх додатковою інформацією, характерною для досліджуваного об'єкта (наприклад, галузь, організаційно-правова форма).

Одновимірні системи раннього попередження — це системи де кожна змінна аналізується окремо. До них відносяться:

— Система раннього попередження П.Дж. Фітца Патрика — це система попарного порівняння платоспроможних і "банкрутів" на основі таких співвідношень, як чистий фінансовий результат/власний капітал та власний капітал/іноземний капітал.

— Система раннього попередження C.L. Merwin, в якій найбільш важливими показниками є оборотний капітал/іноземний капітал, власні кошти/потужності, поточні активи/поточні зобов'язання.

— Система раннього попередження У. Бівера заснована на 6 показниках, найважливішим з яких є фінансовий профіцит/сукупні зобов'язання.

— Система раннього попередження П. Вайбеля передбачає розподіл ризику банкрутства на три класи на основі шести показників.

Багатовимірні системи раннього попередження — це системи де виконуються аналіз як мінімум двох компонентів. До них відносяться:

— Система раннього попередження Е.І. Альтмана. Є найбільш популярною в США, здебільшого використовується для аналізу компаній, котируваних на фондовій біржі.

— Система раннього попередження Г. Вайнриха побудована на системній оцінці, на основі якої виділяють три класи ризику.

— Система раннього попередження К. Бірманна — індивідуальні ваги присвоюються в залежності від тимчасового горизонту.

— Система раннього попередження Е. Блейера заснована на даних, отриманих за 6-16 показниками, розрахованими на основі поточного та двох попередніх років.

Найкраща система раннього попередження для компанії залежить від її конкретних потреб і обставин. Деяким компаніям може бути вигідно використовувати одну систему раннього попередження, тоді як іншим може знадобитися комбінація систем для отримання повної картини свого фінансового стану.

Переваги системи раннього попередження.

Однією з основних переваг системи раннього попередження є те, що вона може допомогти компаніям виявляти потенційні проблеми на ранній стадії. Відстежуючи ключові фінансові показники, такі як рух грошових коштів, прибутковість і рівень заборгованості, компанії можуть виявляти тенденції та закономірності, які можуть свідчити про фінансові труднощі. Наприклад, якщо грошовий потік компанії стабільно негативний, це може бути ознакою того, що компанія не отримує достатнього доходу для покриття своїх витрат. Виявляючи ці проблеми на ранній стадії, компанії можуть вжити коригуючих заходів, таких як скорочення витрат або збільшення доходу, щоб уникнути фінансового неблагополуччя.

Наявність EWS має такий перелік переваг:

— Збір і аналіз даних. EWS здатна збирати, аналізувати та надавати детальну інформацію про фінансові показники компанії, що дозволяє приймати оперативні рішення та вчасно вживати дії.

— Виявлення ризиків. EWS допомагає заздалегідь виявляти потенційні фактори ризику, що дозволяє компанії вживати запобіжні заходи для зменшення впливу таких ризиків.

— Запобігання фінансовим порушенням. EWS здатна виявляти будь-які фінансові порушення, допомагаючи запобігти шахрайству або нецільовому використанню коштів.

— Моніторинг результатів діяльності. EWS забезпечує ефективний спосіб моніторингу результатів діяльності компанії та досягнення всіх фінансових цілей.

— Виявлення нових тенденцій. EWS допомагає виявляти нові тенденції в галузі та надає цінну інформацію для стратегічного планування.

Обмеження системи раннього попередження.

Системи раннього попередження є цінним інструментом для оцінки фінансового стану компанії, проте вони не позбавлені своїх обмежень. Основні обмеження системи раннього попередження включають:

— Складнощі з отриманням надійних даних. Системи раннього попередження покладаються на точні та актуальні дані для ефективного моніторингу фінансового стану компанії. Якщо дані ненадійні або низької якості, система не зможе надати точні результати.

— Недостатня універсальність. Системи раннього попередження призначені для виявлення конкретних фінансових проблем і тенденцій, і можуть бути неспроможними виявляти інші типи проблем, такі як операційні труднощі або зміни в споживчому попиті.

— Часове затримування. Система раннього попередження ефективна лише в тому випадку, якщо вона базується на актуальних даних, а дані можуть швидко застарівати. Тому система може несвоєчасно виявляти проблеми, що призводить до затримок у прийнятті коригувальних заходів.

— Вартість. Впровадження системи раннього попередження може бути витратним і може вимагати додаткових співробітників і ресурсів для її обслуговування та експлуатації.

Збір та аналіз даних.

Збір та аналіз даних є найважливішими компонентами ефективної системи раннього попередження [10, с. 98—104; 8, с. 77—82] (EWS). Якість, точність і своєчасність даних відіграють вирішальну роль у виявленні потенційних ризиків та прийнятті превентивних заходів. Розглянемо процес збору та аналізу даних детальніше.

Першим кроком у процесі збору даних є визначення відповідних джерел даних. Цими джерелами можуть бути внутрішні дані з систем організації, такі як бази даних, фінансові звіти, записи про рух грошових коштів та інформація про клієнтів. Крім того, зовнішні джерела даних, такі як економічні показники, ринкові дані та галузеві звіти, надають цінну інформацію про загальну економічну ситуацію та конкретні галузі.

Після визначення джерел, дані збираються за допомогою різних методів. Це може включати автоматизоване отримання даних з внутрішніх систем, введення даних вручну або отримання даних із зовнішніх джерел через підписки чи співпрацю. Вкрай важливо забезпечити цілісність та точність зібраних даних, впроваджу-

ючи процеси перевірки даних та підтримуючи методи управління даними.

Після збору дані підлягають ретельному аналізу для виявлення потенційних ризиків та сигналів раннього попередження. У цьому процесі використовуються різні аналітичні методи, статистичні моделі та фінансові коефіцієнти.

Статистичний аналіз допомагає виявляти закономірності, тенденції та аномалії в даних. Аналіз часових рядів може виявити історичні закономірності ризиків та будь-які відхилення від цих закономірностей. Крім того, регресійні моделі можна використовувати для виявлення взаємозв'язків та залежностей між різними змінними, що допомагає виявляти потенційні ризики.

Фінансові коефіцієнти також є важливими інструментами аналізу даних. Такі коефіцієнти, як коефіцієнти ліквідності, платоспроможності та рентабельності, надають уявлення про фінансовий стан організації та можуть вказувати на потенційні ризики. Порівнюючи ці коефіцієнти з галузевими показниками та попередніми даними, можна оцінити ефективність та виявити проблемні ділянки.

Для розширення можливостей аналізу даних також використовуються передові методи аналітики, такі як машинне навчання та штучний інтелект. Ці методи дозволяють виявляти складні закономірності та взаємозв'язки у великих наборах даних, підвищуючи точність і ефективність виявлення ризиків.

Етап аналізу включає в себе не лише кількісний, але й якісний аналіз. Експертні судження та суб'єктивні оцінки є важливими компонентами процесу аналізу. Досвід і знання предметної області дозволяють експертам інтерпретувати дані та виявляти ризики, які неможливо відобразити лише кількісними показниками.

За допомогою аналізу даних виявляються потенційні ризики та сигнали раннього попередження. Ці сигнали можуть включати зростання кількості проблемних активів, погіршення якості ресурсів, зниження прибутковості, проблеми з ліквідністю та несприятливі ринкові тенденції. Аналіз допомагає пріоритизувати ризики, розробити стратегії зниження ризиків та своєчасно інформувати зацікавлені сторони.

Загалом, етап збору та аналізу даних системи раннього попередження забезпечує доступ до точної та достовірної інформації про ризики та фінансовий стан. Використовуючи як методи кількісного, так і якісного аналізу, можна заздалегідь виявляти та усувати потенційні ризики, пом'якшуючи їхній вплив на діяльність та фінансову стабільність.

Сигнали раннього попередження.

Сигнали раннього попередження є важливими індикаторами, які дозволяють виявляти потенційні ризики та вживати превентивних заходів для їхнього зменшення. Ці сигнали слугують тривожними ознаками, що вказують на можливі проблеми до того, як вони переростуть у серйозні ускладнення. Найбільш поширеними сигналами раннього попередження є:

— Погіршення якості активів. Зростання кількості проблемних активів та зниження якості ресурсів можуть бути тривожними ознаками потенційних ризиків. Важливо слідкувати за такими показниками, як рівень прострочених платежів та зниження вартості активів, щоб виявити ранні ознаки погіршення їхньої якості.

— Зниження рентабельності. Стійке зниження рентабельності може свідчити про внутрішні проблеми та потенційні ризики. Аналіз таких показників, як чиста процентна маржа та рентабельність власного капіталу, допомагає оцінити тенденції в області рентабельності. Зниження цих показників може вказувати на проблеми з прибутковістю або неефективною роботою.

— Проблеми з ліквідністю. Проблеми з ліквідністю можуть мати серйозні наслідки для стабільності. Ранні ознаки проблем з ліквідністю включають скорочення ліквідних активів, зростання вартості фінансування та труднощі з доступом до ринків капіталу. Моніторинг показників ліквідності дозволяє виявляти потенційні ризики з ліквідністю.

— Динаміка ринку. Моніторинг макроекономічних показників, галузевих тенденцій та ринкових умов допомагає визначати сигнали раннього попередження. Швидкі зміни процентних ставок, економічні спади в окремих секторах чи ринкова волатильність можуть свідчити про потенційні ризики.

— Проблеми з комплаєнсом та регуляторні питання. Недотримання нормативних вимог, юридичні порушення чи контроль з боку регулюючих органів можуть бути сигналами раннього попередження про потенційні ризики. Слід приділяти увагу відповідності регуляторним вимогам та внутрішнім політикам.

— Достатність капіталу. Зниження коефіцієнтів достатності капіталу може вказувати на потенційні ризики для фінансової стабільності та платоспроможності. Моніторинг цих показників дозволяє своєчасно виявляти ризики, пов'язані з капіталом.

— Ризики для клієнтів та концентрації. Зміни у поведінці клієнтів, неплатежі або надмірна залежність від конкретного клієнта чи галузі можуть бути сигналами раннього попередження. Важливо аналізувати кредитоспроможність клієнтів та концентрацію ризиків.

— Слабкі місця внутрішнього контролю. Неефективний внутрішній контроль, слабкі системи управління ризиками або порушення у процесах можуть бути сигналами потенційних ризиків. Регулярні аудити та оцінки внутрішніх процесів допомагають виявляти слабкі місця.

Впровадження системи раннього попередження.

Впровадження системи раннього попередження (EWS) вимагає ретельного планування, координації зусиль і інтеграції різних компонентів всередині організації. Успішне впровадження EWS охоплює такі ключові етапи [12, с. 63—65]:

1. Визначення цілей і завдань. Важливо чітко визначити цілі та завдання впровадження EWS. Це включає в себе визначення конкретних ризиків, які потрібно відстежувати, бажаних результатів та зацікавлених сторін. Визначивши чіткі цілі, можна скоординувати зусилля з впровадження та забезпечити відповідність EWS конкретним потребам.

2. Забезпечення управління даними. Надійна система управління даними необхідна для забезпечення доступності, цілісності та якості даних. Необхідно впровадити процеси, політики та засоби контролю для збору, зберігання, очищення та перевірки даних. Впровадження методів управління даними допомагає забезпечити роботу EWS на основі точної та надійної інформації.

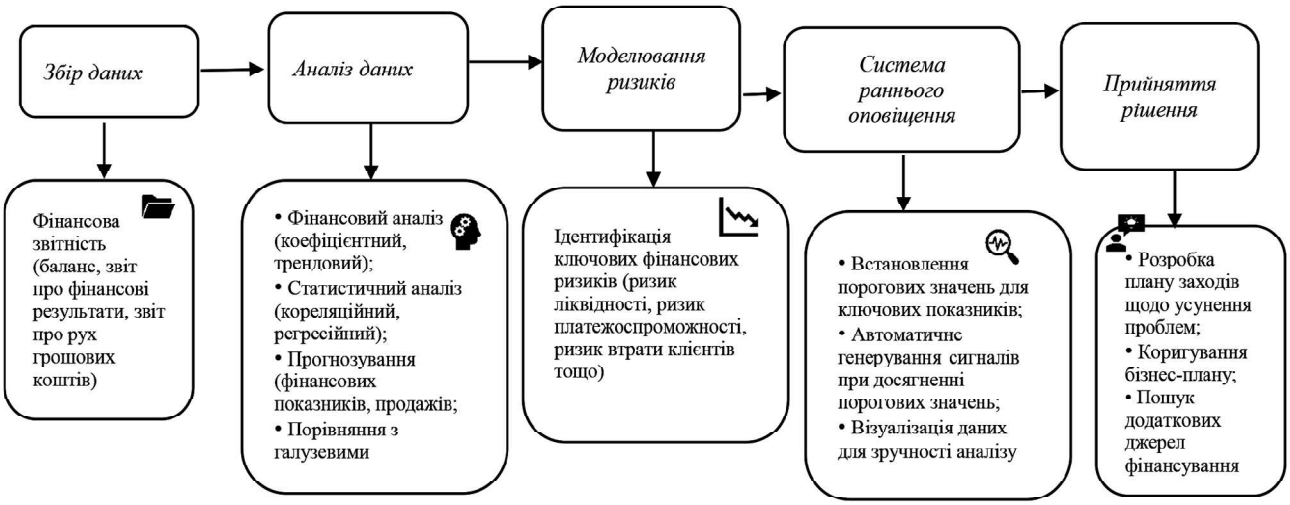

Рис. 1. Структура роботи системи раннього попередження

Джерело: створено автором на основі [4, с. 35; 5, с. 40—57].

3. Вибір відповідних інструментів і технологій. Потрібно обрати правильні інструменти та технології для підтримки впровадження EWS. Це можуть бути системи управління даними, програмне забезпечення для моделювання ризиків, аналітичні платформи та інструменти візуалізації. Обрані інструменти повинні відповідати інформаційній інфраструктурі та IT-можливостям для забезпечення безперервної інтеграції й ефективного аналізу даних.

4. Розробка моделей і індикаторів ризику. Необхідно розробити моделі та індикатори ризику, специфічні для організаційного профілю ризику та бізнес-моделі. Це включає визначення ключових показників ризику (KRI) та встановлення порогових значень або тригерних точок для кожного показника. Моделі ризиків повинні враховувати історичні дані, галузеві орієнтири та експертні оцінки для ефективного виявлення сигналів раннього попередження.

5. Впровадження автоматизованого збору даних і звітності. Для оптимізації процесу EWS слід впровадити автоматизовані системи збору даних і звітності. Це знижує ручні затрати, підвищує ефективність і забезпечує доступність даних у режимі реального часу. Автоматизовані інструменти звітності та інформаційні панелі дозволяють зацікавленим сторонам отримувати доступ до актуальної інформації для прийняття рішень та управління ризиками.

6. Навчання співробітників. Співробітники грають важливу роль у впровадженні та експлуатації EWS. Необхідно забезпечити всебічне навчання працівників системі EWS, методам аналізу даних та інтерпретації сигналів раннього попередження. Це гарантує, що працівники розуміють призначення та функціональність EWS і можуть ефективно сприяти її роботі.

7. Забезпечення управління та моніторингу. Для забезпечення постійної ефективності EWS необхідні механізми управління та моніторингу. Варто створити спеціальні комітети або групи, відповідальні за нагляд за впровадженням EWS, моніторинг її роботи та регулярну оцінку ефективності. Це включає проведення періодичних перевірок та оцінок внутрішнього контролю.

8. Постійне вдосконалення. EWS не є статичною системою і потребує постійного вдосконалення та адаптації. Необхідно постійно оцінювати ефективність EWS і вносити необхідні корективи з урахуванням змін профілю ризиків та динаміки галузі. Регулярні перевірки та зворотний зв'язок гарантують, що EWS залишається актуальною, ефективною та відповідає цілям управління ризиками.

Дотримуючись цих кроків, можна впровадити надійну систему EWS, яка дозволяє виявляти ризики на ранніх етапах, приймати обгрунтовані рішення та управляти ризиками на проактивній основі. Впровадження системи EWS сприяє формуванню загальної культури управління ризиками та підвищенню стійкості організації, дозволяючи ефективно справлятися з невизначеністю та знижувати потенційні ризики.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Система раннього попередження (EWS) є важливим інструментом для виявлення, моніторингу та запобігання можливим ризикам. Збір та аналіз відповідних даних допомагає виявляти попереджувальні сигнали, що дозволяє своєчасно зменшити ризики та запобігти серйозним проблемам.

Запровадження EWS приносить значні переваги, зокрема, своєчасне виявлення ризиків, покращення процесу прийняття рішень, удосконалення методів управління ризиками, підвищення фінансової стабільності, довіру з боку зацікавлених сторін, конкурентні переваги, ефективність операцій та готовність до можливих кризових ситуацій. EWS допомагає заздалегідь виявляти ризики, адаптувати стратегії та ефективно реагувати на зміни в умовах невизначеності.

Втім, запровадження EWS має свої виклики та обмеження. Серед них — якість даних, складність моделювання ризиків, зміни у ризик-профілях, інтерпретація отриманих результатів, упередженість у процесі аналізу, відповідність нормативним вимогам, обмежені ресурси та ризик помилкових сигналів. Незважаючи на ці труднощі, можна подолати їх, застосовуючи ефективні

методи управління даними, інвестуючи в розвиток аналітичних інструментів, знижуючи вплив суб'єктивних чинників та постійно відстежуючи ефективність EWS.

Важливо розуміти, що EWS — це не окреме рішення, а частина ширшої системи управління ризиками. Постійне вдосконалення, адаптація до нових викликів та розвиток культури управління ризиками є необхідними складовими для підтримки ефективності EWS.

Зрештою, система раннього попередження відіграє ключову роль у збереженні стабільності та здатності адаптуватися до мінливих умов. Впроваджуючи надійну та добре інтегровану EWS, можна завчасно виявляти потенційні загрози, приймати зважені рішення та забезпечувати стійкий розвиток у постійно змінюваних умовах.

Література:

1. Song B., Zhu J.M., Xu L.I. The Research of Enterprise Financial Early Warning Based on Big Data. Journal of Central University of Finance & Economics, 2015. Vol. 18. P. 117—125.

2. Luana X.F., Zhang H. M. (2019), Financial of early — warning analysis of big data industry enterprises based on factor of Analysis of and logistic model. Proceedings of of the of Fourth Symposium on of Disaster Risk Analysis and of Management of in of Chinese Littoral Regions, DRAMCLR, Qingdao, China, URL: https://doi.org/10.2991/dramclr — 19.2019.36.

3. Stiglitz, J. E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. 2nd Edition. New York. W.W. Norton & Company, 2012. 523 p.

4. Roubini N., Mihm S. Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance. New York.The Penguin Press, 2010. 368 p.

5. Romer P.M. Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development. Journal of Monetary Economics, 1993. Vol. 32 (3), P. 543—573.

6. Axelrod R. The Emergence of Cooperation Among Egoists. The American Political Science Review, 1981. Vol. 75, no. 2. P. 306—318.

7. Edison H. J. Do financial crisis indicators work? Evaluation of an early warning system. International Journal of Finance and Economics, 2003. Vol. 8 (1). P. 11—53.

8. Schwartz J. Oliver. Pitfalls when implementing a strategic early warning system. Foresight, 2005. Vol. 7 (4), P. 22—30.

9. Liu C.F., Kane R., Bambroo M. Intelligent early warning system to improve software security and project management. Journal of Systems and Software, 2006. Vol. 79 (11). P. 1552—1564.

10. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2008. 412 с.

References:

1. Song, B. Zhu, J.M. and Xu, L.I. (2015), "The Research of Enterprise Financial Early Warning Based on Big Data", Journal of Central University of Finance & Economics, vol. 18, pp. 117—125.

2. Luana, X.F. and Zhang, H. M. (2019), "Financial of early — warning analysis of big data industry enterprises based on factor of Analysis of and logistic model", Proceedings of of the of Fourth Symposium on of Disaster Risk Analysis and of Management of in of Chinese Littoral Regions, DRAMCLR, Qingdao, China, available at: https://doi.org/10.2991/dramclr — 19.2019.36. / (Accessed Oct 2024)

3. Stiglitz, J. E. (2012), The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future, 2nd Edition, W.W. Norton & Company, New York, USA.

4. Roubini, N. and Mihm, S. (2010), Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance, The Penguin Press, New York, USA.

5. Romer, P.M. (1993), "Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development", Journal of Monetary Economics, vol. 32 (3), pp. 543—573.

6. Axelrod, R. (1981), "The Emergence of Cooperation Among Egoists", The American Political Science Review, Vol. 75, no. 2, pp. 306—318.

7. Edison, H. J. (2003), "Do financial crisis indicators work? Evaluation of an early warning system", International Journal of Finance and Economics, vol. 8 (1), pp. 11—53.

8. Oliver Schwartz, J. (2005), "Pitfalls when implementing a strategic early warning system", Foresight, vol. 7(4), pp. 22—30.

9. Liu, C.F. Kane, R. and Bambrough, M. (2006), "Intelligent early warning system to improve software security and project management", Journal of Systems and Software, vol. 79 (11), pp. 1552—1564.

10. Tereshchenko, O.O. (2008), Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpryiemstv: navchal'nyj posibnyk [Financial Recovery and Bankruptcy of Enterprises: Educational Guide], Kyiv, KNEU, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2024 р.

https://nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 316.42:334.72(477)

Н. В. Дем'яненко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університет,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3516-2715
О. В. Сень,
к. е. н., доцент кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9038-1446
В. І. Єрохін,
здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 076 Підприємництво та торгівля,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-1682-1554
В. С. Шаповал,
здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 076 Підприємництво та торгівля,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-6969-2020
І. І. Брижаха,
здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 076 Підприємництво та торгівля,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-5230-4620

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.176

РОЛЬ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ ЯК КАТАЛІЗАТОРА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

N. Demyanenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Law,
Poltava State Agrarian University
O. Sen,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University,
V. Yerokhin,
Master's student, specialty 076 Entrepreneurship and trade, Poltava State Agrarian University
V. Shapoval,
Master's student, specialty 076 Entrepreneurship and trade, Poltava State Agrarian University
I. Bryzhakh,
Master's student, specialty 076 Entrepreneurship and trade, Poltava State Agrarian University

THE ROLE OF BUSINESS PLANNING AS A CATALYST FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

У статті проаналізовано роль бізнес-планування як каталізатора розвитку соціального підприємництва. Визначено, що соціальне підприємництво — це повноцінний бізнес, який спрямований на розв'язання соціальної проблеми та створення стабільної соціальної цінності. Займатися соціальним підприємництвом можуть як окремі команди чи групи людей, так і громадські організації. Процес реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин в умовах повномасштабної війни в Україні є серйозним викликом як на державному рівні, так і на рівні громад: соціальна незахищеність зростає, а економічна стабільність залишається крихкою. У цьому кон-

тексті розвиток соціального підприємництва набуває особливого значення для підтримки реінтеграційних зусиль. Для створення та розвитку бізнесу потрібно щоб був розроблений чіткий бізнес-план. Бізнес-план — це ключовий елемент успішного запуску будь-якого підприємства. Він слугує як дорожня карта для засновників і як важливий інструмент для залучення інвесторів та отримання фінансування.

The article analyzes the role of business planning as a catalyst for the development of social entrepreneurship. It was determined that social entrepreneurship is a full-fledged business aimed at solving a social problem and creating stable social value. Individual teams or groups of people, as well as public organizations, can engage in social entrepreneurship. It was determined that regardless of the chosen business model, they are all united by common criteria of social entrepreneurship, in particular, a social mission: each social enterprise is aimed at solving a specific social problem at the local or global level, contributing to overcoming global challenges; active business activity: social enterprises use business methods to create or enhance social value, as well as to develop business oriented towards social goals, which can generate profits for the benefit of the enterprise and the social mission; reinvestment of profits: social enterprises constantly direct their profits to solve social problems. This can happen through deducting a stable percentage for charitable initiatives or investing in one's own development, for example, for employment of vulnerable population groups; social influence: such enterprises not only analyze economic indicators, but also determine specific goals for solving social problems, regularly measuring and reporting on their social impact; scalability and replicability: social enterprises expand their areas and scope of activity to increase social impact; innovation and systemic change: social enterprises implement innovative approaches and change existing systems for sustainable social impact. The process of reintegration of servicemen, veterans and their families in the conditions of a full-scale war in Ukraine is a serious challenge both at the state level and at the community level: social insecurity is growing, and economic stability remains fragile. In this context, the development of social entrepreneurship is of particular importance for supporting reintegration efforts. In order to create and develop a business, a clear business plan must be developed. A business plan is a key element in the successful launch of any enterprise. It serves as a road map for founders and an important tool for attracting investors and obtaining funding.

Ключові слова: соціальне підприємництво, класичне підприємництво, бізнес-план, відкриття власної справи, мотивація підприємницької діяльності, стартапи.

Key words: social entrepreneurship, classical entrepreneurship, business plan, starting one's own business, motivation of entrepreneurial activity, startups.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Воєнний стан став випробуванням для українського бізнесу, виявивши його слабкі місця та висвітливши сильні сторони. З 2022 р. підприємці вчилися стійкості, здатності протистояти змінам, демонстрували максимальну гнучкість та креативність, адаптуючи бізнес-моделі. Попри нестабільність внутрішнього ринку і те, що бізнес ще не повністю звик до умов війни, українські компанії вже готуються до наступного етапу — активного відновлення [13].

Процес реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин в умовах повномасштабної війни в Україні є серйозним викликом як на державному рівні, так і на рівні громад: соціальна незахищеність зростає, а економічна стабільність залишається крихкою. У цьому контексті розвиток соціального підприємництва набуває особливого значення для підтримки реінтеграційних зусиль [1]. Для створення та розвитку бізнесу та подання заявки на грант потрібний чітко розроблений бізнес-план, але багато підприємців не знають всіх особливостей його складання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та методологічні основи соціального підприємництва та бізнес-планування щодо стимулювання його відкриття та розвитку, сформовані в працях видатних соціальних підприємців, менеджерів, громадських діячів, зокрема Вербицької А. В., Заволоки Ю. М., Сідненко М. В., Івко А. В., Кірілової Ю., Зновяк В., Казанської А., Лункіної Т. І., Нечепуренко М., Овсянюк-Бердадіної О. Ф., Крисько Ж. Л., Осипової С. К., Петрик О. Л., Теслюк С., Демчук І., Тілікіна Н., Яцура О.,

Таблиця 1. Визначення терміну "соціальне підприємництво"

Автори	Визначення
Лункіна Т. І. [4, с. 298]	Це вид бізнесу, який ставить на перше місце не отримання прибутку, а розв'язання соціальних проблем у суспільстві, таких як подолання бідності, захист прав людини, працевлаштування та підтримка соціально вразливих груп населення. Прибуток або його частина спрямовуються на досягнення цих соціальних цілей.
Осипова С. К. [8, с. 6]	Це соціально-економічна діяльність, орієнтована на досягнення суспільно важливої мети, яку реалізують прибуткові й неприбуткові суб'єкти всіх секторів національної економіки (бізнес, державний та громадський сектори). Вона поєднує ефективні підходи, методи та інструменти (як комерційні, так і некомерційні, інноваційні та традиційні) для розв'язання соціальних проблем громади, спрямована на створення суспільного блага та підтримку сталого розвитку регіонів і країни в цілому.
Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. [7, с. 130]	Головна відмінність соціального підприємства від благодійної організації полягає в тому, що воно застосовує бізнесову модель управління, орієнтується на отримання прибутку і враховує закони бізнесу для забезпечення своєї діяльності. На відміну від корпоративної соціальної відповідальності, яка базується на добровільних діях бізнесу для розв'язання соціальних проблем, соціальне підприємство безпосередньо інтегрує комерційні підходи для задоволення соціальних потреб суспільства.
Українська соціальна академія [5, с. 13]	Це повноцінний бізнес, який спрямований на розв'язання соціальної проблеми та створення стабільної соціальної цінності. Займатися соціальним підприємництвом можуть як окремі команди чи групи людей, так і громадські організації.

Шулянська Є. та інших. Однак і досі залишаються недостатньо розробленими методичні підходи та практичні рекомендації щодо створення, функціонування й розвитку соціального підприємництва, зокрема в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета дослідження полягає в дослідженні ролі бізнес-планування як каталізатора розвитку соціального підприємництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціальне підприємництво стало визнаним інноваційним підходом до вирішення глобальних проблем, таких як економічний розвиток, подолання бідності, створення робочих місць і захист довкілля. Термін Social entrepreneurship з'явився в спеціалізованій літературі у 1960—1970-х роках, що збігається в часі з формуванням сучасної концепції сталого розвитку [6].

Визначення терміну "соціальне підприємництво" наведено в табл. 1.

В Україні це відносно новий напрямок діяльності, який привертає значну увагу з боку активних громадян і підприємців. В умовах сучасності соціальне підприємництво займає пріоритетне місце в соціально-економічному житті та виступає одним із провідних напрямків у різних секторах економіки розвинених країн світу [2].

Існуючі комерційні бізнеси також можуть стати соціальними, якщо інтегрують соціальну складову в свою бізнес-модель, забезпечуючи постійний соціальний вплив. Незалежно від обраної бізнес-моделі, всі вони об'єднані спільними критеріями соціального підприємництва:

соціальна місія: кожне соціальне підприємство спрямоване на розв'язання конкретної соціальної проблеми на місцевому чи глобальному рівні, роблячи внесок у подолання глобальних викликів;

активна підприємницька діяльність: соціальні підприємства використовують бізнес-методи для створення або посилення соціальної цінності, а також для розвитку бізнесу, орієнтованого на соціальні цілі, що може приносити прибуток на користь підприємства та соціальної місії;

реінвестування прибутку: соціальні підприємства постійно спрямовують свої прибутки на вирішення соціальних проблем. Це може відбуватися через відрахування стабільного відсотка на благодійні ініціативи або інвестування у власний розвиток, наприклад, для працевлаштування вразливих груп населення;

соціальний вплив: такі підприємства не лише аналізують економічні показники, але й визначають конкретні цілі для вирішення соціальних проблем, регулярно вимірюючи та звітуючи про свій соціальний вплив;

масштабованість та тиражованість: соціальні підприємства розширюють свої напрямки та масштаби діяльності для збільшення соціального впливу;

інновації та системні зміни: соціальні підприємства впроваджують інноваційні підходи та змінюють існуючі системи задля стійкого соціального ефекту.

Наприклад, звичайна перукарня, прагнучи бути соціально відповідальною, може регулярно надавати безкоштовні послуги для окремих груп населення або організовувати проєкти для громади. Проте основною метою її діяльності залишається отримання прибутку, а не вирішення соціальних проблем. Соціальна ж перукарня створюється саме для вирішення конкретної соціальної проблеми, що зазначається в її статуті. Надання перукарських послуг слугує тут інструментом для генерування доходу, який спрямо-

Таблиця 2. Стандартна структура бізнес-плану

Назва розділу	Складова
Резюме	Короткий виклад основних аспектів плану
Опис компанії	Місія, історія, організаційна структура, цілі та конкурентні переваги
Аналіз ринку	Розмір і динаміка ринку, аналіз конкурентів, ключові тенденції, цільові сегменти споживачів
План продукту/послуги	Характеристика товарів/послуг, їх переваги та життєвий цикл
Операційний план	Виробничі процеси, взаємодія з постачальниками, управління запасами
Маркетинговий план	Стратегії просування, політика ціноутворення, канали збуту
Керівництво та організація	Ключові менеджери та структура управління
Фінансовий план	Прогноз доходів і витрат, потреби в інвестиціях
Додатки	Резюме команди, договори, дослідження ринку та інші супутні документи

Джерело: узагальнено автором за даними [12; 13].

вується на досягнення соціальних цілей. Ще одним прикладом соціального підприємства в цьому випадку може бути перукарня, що створюється для працевлаштування людей з інвалідністю [7, с. 130].

Для створення та розвитку бізнесу потрібно щоб був розроблений чіткий бізнес-план. Бізнес-план — це ключовий елемент успішного запуску будь-якого підприємства. Він слугує як дорожня карта для засновників і як важливий інструмент для залучення інвесторів та отримання фінансування. У 2024 р. створення якісного бізнес-плану залишається актуальним завданням для початківців, які прагнуть реалізувати свою ідею та побудувати стабільний, довгостроковий бізнес. Щоб розуміти, як скласти бізнес план, варто дізнатися детальну інформацію про різні аспекти компанії [12].

Стандартна структура бізнес-плану зазвичай включає такі розділи (табл. 2).

Існує кілька основних типів бізнес-планів, які застосовуються залежно від мети та стадії розвитку бізнесу:

бізнес-план для стартапу: призначений для залучення інвестицій та запуску нового проєкту;

операційний бізнес-план: використовується для планування поточної діяльності та розвитку існуючого бізнесу;

внутрішній бізнес-план: створюється для внутрішніх потреб компанії, наприклад, для запуску нового продукту чи відкриття відділу;

стратегічний бізнес-план: орієнтований на досягнення довгострокових цілей та визначення стратегії компанії;

бізнес-план для некомерційної організації: включає опис соціальної місії та впливу на суспільство.

Перелічимо рекомендації для створення якісного бізнес-плану:

будьте реалістичними, уникати завищених прогнозів і необгрунтованих припущень;

опиратися на дані, використовувати достовірні джерела інформації та дослідження;

підкреслити унікальність; виділити те, що відрізняє цей бізнес від конкурентів;

вказати ризики та заходи захисту, показати готовність до можливих викликів;

зробити план зрозумілим, використовувати чітку мову, уникати спеціального жаргону;

залучати фахівців, звертатися за допомогою до експертів у сферах, якщо мало досвіду;

регулярно оновлювати дані, бізнес-план повинен відображати актуальний стан бізнесу та його плани.

Дотримуючись даних принципів, соціальне підприємництво отримаєте потужний інструмент для реалізації своїх ідей у бізнесі.

За результатами онлайн-опитування Українського ветеранського фонду, більшість опитаних ветеранів (63,6%) мають бажання займатися підприємництвом, а 6,2% вже володіють власною справою. У подальшому ветерани зазначають потребу в підтримці за такими напрямками: покращення здоров'я (58%), забезпечення житлом (48,8%), працевлаштування (34,1%), освіта та нові знання (30,2%), інвестиції в бізнес (26,3%), допомога родині (23,3%) і реінтеграція (11,3%) [3].

Підтримка розвитку соціального підприємництва в Україні для військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин як інструменту реінтеграції залежить від ефективної співпраці ключових партнерів: органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, освітніх установ та громадських організацій [9, с. 38].

Згідно з дослідженням "Повертаємось з війни" 2023 р., присвяченим проблемам реінтеграції молодих ветеранів та колишніх учасників бойових дій в Україні, проведеним у рамках програми "Третя фаза Програми EU4Youth: молодіжна зайнятість та підприємництво", українські ветерани стикаються зі значними викликами при поверненні до цивільного життя. Одним із варіантів адаптації є започаткування власного бізнесу. Однак, згідно з опитуванням, більшість ветеранів (73,2%) не планують відкривати свій бізнес, тоді як 14,4% мають таке бажання. Переважна більшість (88,9%) вважає, що головною перешкодою для започаткування власної справи є війна. Крім того, кожен п'ятий респондент назвав проблемами недостатність знань (20,6%), брак досвіду (19,9%) та невпевненість у власних силах (18%) [11, с. 64]. Отже, дуже важливо надати правильні консультаційні послуги для підприємців, що хочуть відкрити чи розвивати власний бізнес.

Для посилення бізнес-планування в соціальному підприємництві доцільно:

розробити навчальні програми з бізнес-планування для соціальних підприємців, які включатимуть фінансове планування, управління ризиками та вимірювання соціального впливу;

стимулювати співпрацю між соціальними підприємствами та бізнес-інкубаторами для доступу до експертної підтримки й менторства в розробці бізнес-планів;

надавати інвестиційні гранти для підготовки бізнес-планів з акцентом на соціальний вплив, що допоможе підприємствам залучити інвестиції та розширити масштаби діяльності;

введення практики публічної звітності для соціальних підприємств дасть можливість оцінити результати планування і відстежувати досягнутий соціальний вплив;

підтримка онлайн-платформ для обміну досвідом і шаблонів бізнес-планів серед соціальних підприємств сприятиме їхній інноваційності й масштабованості.

Ці кроки допоможуть соціальним підприємствам формувати ефективні стратегії розвитку, забезпечувати фінансову сталість і посилювати позитивний соціальний вплив.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Діяльність соціальних підприємств допомагає розв'язувати проблеми вразливих верств населення, зокрема їхнє працевлаштування та соціальну адаптацію, і має позитивний вплив на економічний розвиток країни. Соціальні підприємства здатні вирішувати завдання, з якими не можуть впоратися ані держава, ані інші сектори економіки [10, с. 123]. Бізнес-планування відіграє критичну роль у розвитку соціального підприємництва, слугуючи ключовим інструментом для структурування та реалізації соціальних ініціатив. Завдяки чітко сформульованому бізнес-плану соціальні підприємства можуть не тільки обгрунтовано залучати інвестиції, але й ефективно керувати ресурсами, орієнтуватися на досягнення конкретних соціальних цілей та підтримувати свою фінансову стійкість. Таким чином, бізнес-плану-

вання є каталізатором для зростання, системної зміни та досягнення довгострокового соціального впливу, що і є предметом подальших досліджень.

Література:

1. Вербицька А. В. Роль бізнесу як каталізатора розвитку соціального підприємництва в процесі реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. № 49. URL: С. 7—10. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/49_2023ua/3.pdf (дата звернення: 15.09.2024 р.).

2. Заволока Ю. М., Сідненко М. В., Івко А. В. Проблеми та перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 5. № URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/64.pdf (дата звернення: 10.09.2024 р.).

3. Кірілова Ю., Зновяк В., Казанська А. Потреби ветеранів у 2023: онлайн звіт. 2023. URL: https://veteranfund.com.ua (дата звернення: 11.09.2024 р.).

4. Лункіна Т. І. Соціальне підприємництво в Україні як сучасний тренд розвитку: особливості, фінансові аспекти. Інфраструктура ринку. 2020. № 39. С. 297—303.

5. Навчальний посібник з соціального підприємництва. Українська соціальна академія. 2021. 163 с. URL: chrome— https://siplatform-live.s3.eu-central-1.amazonaws.com/files/posibnyk_usa.pdf (дата звернення: 09.09.2024 р.).

6. Нечепуренко М. Концепція соціального підприємництва в контексті вирішення суспільних проблем. Економіка та суспільство. 2023. № 55. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-114 (дата звернення: 15.09.2024 р.).

7. Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирі-шення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. 2016. № 6 (2). С. 129—132.

8. Осипова С. К. Стратегічне регулювання у сфері соціального підприємництва: регіональний аспект: автореф. дис.... канд. економ. наук: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил та регіональна економіка"; Одеська нац. академія харчових технологій. Одеса, 2021. 25 с.

9. Петрик О.Л. Механізми залучення держави до процесу розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. Вип. 3. С. 37—40.

10. Теслюк С., Демчук І. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2022. № 4. С. 116—125.

11. Тілікіна Н., Яцура О. Аналітичний звіт за результатами кабінетного дослідження у рамках операційного дослідження "Повертаємось з війни!". 2023. 243 с.

12. Шулянська Є. Як скласти бізнес план у 2024 році. URL: https://biznestrendy.com.ua/yak-sklasty-biznes-plan-u-2024-rotsi/ (дата звернення: 05.09.2024 р.).

13. Як український бізнес готується до відновлення після війни. Mind: веб-сайт. URL: https://mind.ua/openmind/20255407-yak-ukrayinskij-biznes-gotuetsya-do-vidnovlennya-pislya-vijni (дата звернення: 15.09.2024 р.).

References:

1. Verbytska A. V. (2023), "The role of business as a catalyst for the development of social entrepreneurship in the process of reintegration of military personnel, veterans and their family members", Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, [Online], vol. 49, pp. 7-10, available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/49_2023ua/3.pdf (Accessed 15 September 2024).

2. Zavoloka, Y. M. Sidnenko, M. V. and Ivko A. V. (2019), "Problems and prospects of the development of social entrepreneurship in Ukraine", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/64.pdf (Accessed 10 September 2024).

3. Kirillova, Yu. Znoviak, V. and Kazanska A. (2023), "Needs of veterans in 2023", [Online], available at: https://veteranfund.com.ua (Accessed 11 September 2024).

4. Lunkina, T.I. (2020), "Social entrepreneurship in Ukraine as a modern development trend: peculiarities, financial aspects", Infrastruktura rynku, vol. 39, pp. 297—303.

5. Ukrainska sotsialna akademiia (2021), "Educational manual on social entrepreneurship", available at: https://siplatform-live.s3.eu-central-1.amazonaws.com/files/posibnyk_usa.pdf (Accessed 09 September 2024).

6. Nechepurenko M. (2023), "The concept of social entrepreneurship in the context of solving social problems", Ekonomika ta suspilstvo, vol. 55, available at: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-114 (Accessed 15 September 2024).

7. Ovsianiuk-Berdadina, O.F. and Krysko, Zh. L. (2016), "Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation", Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, vol. 6 (2), pp. 129—132.

8. Osypova, S. K. (2021), "Strategic regulation in the sphere of social entrepreneurship: regional aspect", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Odesa, Ukraine.

9. Petryk, O. L. (2023), "Mechanisms of state involvement in the process of social entrepreneurship development as determinants of reintegration of military personnel, veterans of the ATO/OOS and their family members", Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law, vol 3. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.5.

10. Teslyuk S. and Demchuk I. (2022), "Development of social entrepreneurship in Ukraine under martial law", Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, vol. 4, pp. 116—125.

11. Tilikina, N. and Yatsura, O. (2023), "Analytical report based on the results of a desk study as part of the operational study "Back from the war!".

12. Shulyanska, E. (2024), "How to make a business plan in 2024", available at: https://biznestrendy.com.ua/yak-sklasty-biznes-plan-u-2024-rotsi/ (Accessed 05 September 2024).

13. Mind (2024), "How Ukrainian business is preparing for recovery after the war", available at: https://mind.ua/openmind/20255407-yak-ukrayinskij-biznes-gotuetsya-do-vidnovlennya-pislya-vijni (Accessed 15 September 2024).

Стаття надійшла до редакції 07.11.2024 р.

УДК 330.341.1:631.11

О. О. Лощихін,
аспірант, Національна академія управління
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-8876-9810

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.181

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

O. Loshchykhin,
Postgraduate student, National Academy of Management

IMPROVING THE INNOVATIVE MECHANISM FOR ENSURING THE COMPETITIVENESS OF COMMERCIAL ENTERPRISES

Доповнено теоретичні положення щодо управління інноваціями в аграрному секторі, що забезпечують комплексний розвиток галузі та підвищення її ефективності, зокрема, показано роль та ефективність інновацій у діяльності сільськогосподарських організацій, обумовлені дією загальних та специфічних економічних законів, особливостями сільськогосподарського виробництва, потребами економічного зростання; систематизовано зарубіжний досвід у галузі управління інноваціями, виділено актуальні для вітчизняної економіки напрямки застосування.

Під інноваційною сприйнятливістю аграрного підприємства до розробки та впровадження нововведень розуміємо його здатність раціонально використовувати доступні ресурси та технології; своєчасно створювати гнучкі організаційні структури та ефективні організаційно-економічні механізми, що забезпечують скорочення циклу створення інновацій та їх комерціалізацію; використовувати та розвивати творчу ініціативу персоналу, досвід та потенціал висококваліфікованих фахівців; формувати стратегії конкурентоспроможності на основі забезпечення сприйнятливості до нововведень. Складність аграрного виробництва та його особливості визначають своєрідність підходів і методів формування системи управління інноваційними процесами, поєднання різних типів інновацій, посилення ролі держави у стимулюванні інновацій.

На основі огляду літературних джерел та досвіду роботи вітчизняних підприємств у роботі систематизовано інновації у молочному та м'ясному скотарстві, птахівництві, свинарстві за основними напрямками. Аналіз галузевих особливостей інноваційного розвитку показав, що інноваційні процеси за різними напрямками повинні здійснюватися комплексно, проходячи всі чотири фази (ідея, втілення ідеї, розробка і випробовування безпосередньо розробниками ідеї, передачі в товарне виробництво).

Запропоновано методику оцінки ефективності управління інноваціями в аграрному секторі, що відрізняється системою застосовуваних показників та методів їх визначення, алгоритмом застосування. В силу специфіки діяльності інноваційних організацій (імовірнісний характер результатів наукової діяльності, необхідність балансувати грошові потоки між виробничою та науковою діяльністю, необхідність застосовувати різні організаційні структури для наукового та виробничого персоналу та інші особливості) необхідно розробити новий комплексний підхід в управлінні для побудови сталої адаптивної стратегії розвитку аграрних підприємств. Ефективність управління інноваціями залежить від успішної реалізації функцій та їхньої взаємодії. Результат від впровадження інновації виражається в отриманні економічного ефекту або підвищенні ефективності функціонування організації, на нього впливає сукупність факторів (економічних, юридичних, технічних, ринкових та ін), вплив яких надзвичайно складно спрогнозувати.

The theoretical provisions on the management of innovations in the agricultural sector, which ensure the comprehensive development of the industry and increase its efficiency, have been supplemented, in particular, the role and effectiveness of innovations in the activities of agricultural organizations, determined by the action of general and specific economic laws, the characteristics of agricultural production, the needs of economic growth, are shown; foreign experience in the field of innovation management is systematized, directions of

application relevant for the domestic economy are highlighted. By the innovative receptiveness of an agricultural enterprise to the development and implementation of innovations, we understand its ability to rationally use available resources and technologies; to timely create flexible organizational structures and effective organizational and economic mechanisms that ensure shortening of the innovation cycle and their commercialization; use and develop the creative initiative of the staff, experience and potential of highly qualified specialists; to form competitiveness strategies on the basis of ensuring receptivity to innovations. The complexity of agricultural production and its features determine the uniqueness of the approaches and methods of forming the system of management of innovative processes, the combination of different types of innovations, and the strengthening of the role of the state in stimulating innovations. On the basis of a review of literary sources and the work experience of domestic enterprises, the work systematizes innovations in dairy and meat cattle breeding, poultry farming, and pig breeding according to the main directions. The analysis of the sectoral features of innovative development showed that innovative processes in various directions should be carried out comprehensively, passing through all four phases (idea, implementation of the idea, development and testing directly by the developers of the idea, transfer to commercial production). A methodology for evaluating the effectiveness of innovation management in the agricultural sector is proposed, which is characterized by a system of applied indicators and methods of their determination, and an application algorithm. Due to the specifics of the activity of innovative organizations (the probabilistic nature of the results of scientific activity, the need to balance cash flows between production and scientific activities, the need to apply different organizational structures for scientific and production personnel, and other features), it is necessary to develop a new comprehensive approach in management to build a sustainable adaptive development strategy agricultural enterprises. The effectiveness of innovation management depends on the successful implementation of functions and their interaction. The result of the implementation of innovation is expressed in obtaining an economic effect or increasing the effectiveness of the organization's functioning, it is influenced by a set of factors (economic, legal, technical, market, etc.), the impact of which is extremely difficult to predict.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, аграрні підприємства, ефективність управління інноваціями.

Key words: agrarian sector of the economy, agrarian enterprises, efficiency of innovation management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інноваційна економіка має стати як самостійним сектором української економіки загалом, так і умовою успішного соціально-економічного розвитку. В умовах СОТ та глобалізації агропродовольчих ринків піднесення вітчизняного аграрного сектора неможливе без переходу на інноваційний шлях розвитку, насамперед, за рахунок реалізації комплексу законодавчих та організаційних заходів, створення сприятливих умов для освоєння різного роду нововведень. Прогресивні технології, методики і унікальні продукти, присутні на ринку, — все це результати інноваційної діяльності конкретних організацій, що приносять їм тим більші доходи, чим вище новизна запропонованих рішень. Подальший економічний розвиток агропромислового комплексу, зокрема. сільського господарства, передбачає такий тип, коли інновації стають основним фактором, а сільськогосподарські організації раціонально використовують доступні ресурси і технології, своєчасно створюють гнучкі організаційні структури та ефективні організаційно-економічні механізми, що забезпечують скорочення циклу створення інновацій та їх комерціалізацію, використовують та розвивають творчу ініціативу персоналу, формують стратегії конкурентоспроможності з урахуванням нововведень.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Питання інноваційного розвитку аграрного сектора економіки, окремих галузей, формування інноваційної системи розглядалися на роботах економістів-аграрників: О. Дудника, А М. Зоргача, В. Я Месель-Веселяка, М. М. Ільчука, П. Т. Саблука, М. Й. Маліка, О. М. Онищенка, М. М. Федорова, Л. І. Федулової, Б. Й. Пасхавера та ін.

У сучасних умовах загострення конкуренції, необхідності виконання завдань Доктрини продовольчої безпеки потрібно подальше теоретичне і методичне опрацювання вання механізму інноваційного розвитку, визначення ефективності управління інноваціями, удосконалення управління, що сприяють зростанню ефективності виробництва продукції та підвищенню конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, що обумовлює актуальність проведених досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ

Дослідити та розробити напрями підвищення ефективності управління інноваціями в аграрному секторі економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Доповнено теоретичні положення щодо управління інноваціями в аграрному секторі, що забезпечують комплексний розвиток галузі та підвищення її ефективності, зокрема, показано роль та ефективність інновацій у діяльності сільськогосподарських організацій, обумов-

лені дією загальних та специфічних економічних законів, особливостями сільськогосподарського виробництва, потребами економічного зростання; систематизовано зарубіжний досвід у галузі управління інноваціями, виділено актуальні для вітчизняної економіки напрямки застосування.

Під інноваційною сприйнятливістю аграрного підприємства до розробки та впровадження нововведень розуміємо його здатність раціонально використовувати доступні ресурси та технології; своєчасно створювати гнучкі організаційні структури та ефективні організаційно-економічні механізми, що забезпечують скорочення циклу створення інновацій та їх комерціалізацію; використовувати та розвивати творчу ініціативу персоналу, досвід та потенціал висококваліфікованих фахівців; формувати стратегії конкурентоспроможності на основі забезпечення сприйнятливості до нововведень. Складність аграрного виробництва та його особливості визначають своєрідність підходів і методів формування системи управління інноваційними процесами, поєднання різних типів інновацій, посилення ролі держави у стимулюванні інновацій.

Система управління інноваційною діяльністю повинна бути інтегрована в загальну систему управління аграрним сектором. Для узгодження цілей управління інноваціями та цілей загальної системи управління необхідно забезпечити відповідність результатів інноваційної діяльності основним параметрам ефективності діяльності аграрного сектору. Інновації в аграрному секторі пов'язані з технологією обробітку культурних рослин та утримання тварин, первинною та глибокою переробкою продукції рослинництва та тваринництва, переробкою побічної продукції, відходів, покидьків основного виробництва, виробництвом кормів, зберіганням продукції, її логістикою та реалізацією.

На основі аналізу закордонного досвіду виділимо актуальні напрямки розвитку інноваційної діяльності у сільському господарстві: наукове та виробниче обслуговування сільськогосподарських товаровиробників через систему сільськогосподарського консультування за рахунок бюджетних коштів, фінансування та стимулювання підприємницької діяльності у науковій сфері за рахунок бюджетних коштів через фонди органів державного управління; використання державних закупівель як інструмент інноваційної політики; використання інноваційних проектів для впровадження нововведень у галузь; формування мотивації до попиту на інновації у межах державно-приватного партнерства; застосування показника "обсяг фінансування НДДКР, що припадає на одного дослідника" для оцінки інноваційного потенціалу галузі.

Виявлено та інтерпретовано тенденції, що складаються у галузевому та регіональному інноваціонпому розвитку, намічено систему заходів, прийнятних у поточний період, щодо активізації інноваційної діяльності, визначено перспективні конкурентоспроможні параметри розвитку галузі. Українська економіка і суб'єкти господарювання нині перебувають у процесі переорієнтації на інноваційний шлях розвитку. Нами виділені основні тенденції розвитку інноваційної діяльності в Україні, різні за значущістю для економіки періоди, що відрізняються ступенем формування інноваційної системи, забезпеченням адаптації та поширення інновації; формуванням елементів організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку аграрного сектору; удосконаленням нормативно-правової бази інноваційного розвитку галузі.

Інноваційний розвиток українських регіонів відбувається вкрай нерівномірно. Для регіону, що лідирує, значення узагальненого індексу перевищує значення замикаючого рейтингу регіону в 3,7 рази. Регіони розрізняються за рівнем підтримки інноваційної діяльності, за рівнем розвитку інноваційної інфраструктури, отриманими фінансовими результатами.

Пропонуємо здійснювати типологію регіонів за рівнем та можливостями здійснення інноваційного процесу: які не мають можливості здійснити інновації; що забезпечують умови розвитку; що забезпечують інноваційний розвиток. Такий підхід зумовлює необхідність диференційованого підходу до розробки інноваційної системи для різних типів регіонів та аграрних підприємств. В аграрній сфері спостерігається розрив між науковим потенціалом та ефективністю його використання, значна диференціація щодо результативності роботи, тематика наукових досліджень не відповідає попиту на їх результати з боку бізнесу та держави, неоднозначна і рівноцінна як за кількістю та якісним складом виконавців, важливості вирішуваних проблем, їх наукової та практичної значимості, так і за ступенем їх завершеності та витрат, невирішені питання запровадження результатів наукових досліджень, повноцінного інформаційного їх забезпечення, старіння та залучення молодих наукових кадрів.

Основними ланками трансферу інновацій повинні стати центри сільськогосподарського консультування, об'єднані в єдину систему і такі, що мають розгалужену мережу, наближену до сільського товаровиробника.

На основі огляду літературних джерел та досвіду роботи вітчизняних підприємств у роботі систематизовано інновації у молочному та м'ясному скотарстві, птахівництві, свинарстві за основними напрямками. Аналіз галузевих особливостей інноваційного розвитку показав, що інноваційні процеси за різними напрямками повинні здійснюватися комплексно, проходячи всі чотири фази (ідея, втілення ідеї, розробка і випробовування безпосередньо розробниками ідеї, передачі в товарне виробництво).

Важливий елемент управління інноваціями — трансферт інновацій у виробництво, швидкість просування інноваційної продукції від розробника до споживача. Особливість трансферту інновацій в аграрному секторі полягає в тому, що майже кожна з них має бути адаптована до умов тієї чи іншої організації.

Підвищення економічної ефективності можливе лише в умовах системного підходу до освоєння інновацій, що передбачає виявлення у кожному конкретному випадку внутрішньогосподарських резервів і можливостей. Здійснено факторний аналіз та отримані економетричні моделі оцінки ефективності управління інноваціями, їх впливу на галузеве розвиток та діяльність

господарюючих суб'єктів; за допомогою опитування виявлено фактори, що впливають на інноваційні процеси та бар'єри, що перешкоджають їх розвитку в сільськогосподарських організаціях.

Мета інноваційного розвитку — зростання ефективності економіки України, в т.ч. окремих галузей. У перспективі інноваційна активність зростатиме, зміна співвідношення темпів виробництва продукції та чисельності зайнятих у галузі сповільниться.

Оцінюючи позитивний ефект від запровадження інновацій сільськогосподарський бізнес очікує досягнення тактичного характеру, а не масштабних завдань модернізації виробництва та виходу нові ринки, оскільки основні позитивні ефекти від запровадження інновацій для бізнесу полягають у зменшенні витрат. Системним, модернізуючим ефектом від здійснення інновацій є збільшення продуктивності праці, проте цей ефект поки що не відстежується, оскільки інновацій поки що недостатньо і локальне підвищення продуктивності праці нівелюється загальною технічною відсталістю виробничого процесу; на підприємствах ще не накопичена критична маса нових технологій, що уможливлює системний стрибок у підвищенні продуктивності праці.

Запропоновано методику оцінки ефективності управління інноваціями в аграрному секторі, що відрізняється системою застосовуваних показників та методів їх визначення, алгоритмом застосування. В силу специфіки діяльності інноваційних організацій (імовірнісний характер результатів наукової діяльності, необхідність балансувати грошові потоки між виробничою та науковою діяльністю, необхідність застосовувати різні організаційні структури для наукового та виробничого персоналу та інші особливості) необхідно розробити новий комплексний підхід в управлінні для побудови сталої адаптивної стратегії розвитку аграрних підприємств. Ефективність управління інноваціями залежить від успішної реалізації функцій та їхньої взаємодії. Результат від впровадження інновації виражається в отриманні економічного ефекту або підвищенні ефективності функціонування організації, на нього впливає сукупність факторів (економічних, юридичних, технічних, ринкових та ін), вплив яких надзвичайно складно спрогнозувати.

Необхідно виділити ефективність управління інноваціями на рівні аграрного підприємства, корпорації (ефективність інноваційної діяльності організації, ефективність управлінської діяльності, ефективність впровадження інновацій) та на рівні держави (ефективність державного регулювання нновацйної діяльності сільськогосподарських організацій, ефективність державних проектів та галузевих програм з інноваційного розвитку аграрного сектору). Отримані результати оцінки інноваційної діяльності в сільськогосподарських організаціях свідчать про необхідність вдосконалення функцій управління, зокрема, розвиток функцій управління інноваціями: мотивація та організація, оскільки виявлено розрив між особистими очікуваннями працівників від інноваційної діяльності (заробіток та матеріальна винагорода) та відсутністю або незначним матеріальним стимулюванням інноваційної діяльності, наявністю суттєвого розриву між науковим потенціалом та ефективністю його використання.

ВИСНОВКИ

Обгрунтовано напрями вдосконалення механізму управління інноваціями в аграрному секторі, його основні елементи; запропоновано вдосконалення функцій управління інноваціями, показано їх апробацію та ефективність. Для вдосконалення функцій управління інноваціями обгрунтовано застосування інноваційного краудсорсингу; показників для оцінки ефективності за функціями управління, етапами інноваційного процесу та учасникам інноваційної інфраструктури; вдосконалення структури асортименту сільськогосподарської продукції, що випускається, пріоритетність інноваційного розвитку в м'ясному та молочному скотарстві, овочівництві відкритого грунту, оскільки незважаючи на реалізацію інноваційних проектів, за цими видами продукції збільшився розрив між витратами та рентабельністю; виконано оцінку ефективності мотиваційних заходів та визначено прогнозні показники мотивації та ефективності сільськогосподарського виробництва. Для зміцнення мотивації бізнесу до попиту на інновації пропонується у межах державно-приватного партнерства: організувати фінансування інновацій через реальний сектор економіки; кожна виділена державою гривня має бути "прив'язана" до інновацій. Необхідно за будь-яку ціну, зокрема економічного примусу, створити попит бізнесу на інновації.

Література:

1. Вітковський Ю. П. Механізми управління розвитком інноваційно-інвестиційного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників та їх об'єднань. Український журнал прикладної економіки. 2019. № 3. С. 400—406.

2. Єфремова Н. О. Особливості імплементації маркетингових інновацій в операційний менеджмент комерційно-підприємницької діяльності суб'єктів агробізнесу. Галицький економічний вісник. 2019. № 6. С. 63—68.

3. Маршук Л. М. Розробка організаційно-економічного механізму формування і використання ресурсно-фінансового потенціалу підприємства. Інтелект XXI. 2017. № 6. С. 66—69.

References:

1. Vitkovskyi, Yu. P., (2019), "Management mechanisms for the development of the innovation and investment potential of agricultural producers and their associations", Ukrayins'kyy zhurnal prykladnoyi ekonomiky, vol. 3, pp. 400—406.

2. Efremova, N.O., (2019), "Peculiarities of implementation of marketing innovations in operational management of commercial and entrepreneurial activities of agribusiness subjects", Halyts'kyy ekonomichnyy visnyk, vol. 6, pp. 63—68.

3. Marshuk, L. M., (2017), "Development of an organizational and economic mechanism for the formation and use of the enterprise's resource and financial potential", Intelekt XXI, vol. 6, pp. 66—69.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024 р.

УДК 657:338

М. Ф. Нагірняк,
аспірант, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8245-1021

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.185

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА МІСЦЕВИМИ ПОДАТКАМИ І ЗБОРАМИ

M. Nahirnyak,
Postgraduate student, Zhytomyr Polytechnic State University

ACCOUNTING SUPPORT FOR THE FORMATION OF TAX LIABILITIES FOR LOCAL TAXES AND FEES BY BUSINESS ENTITIES

У статті досліджено актуальність питання формування бюджетів територіальних громад щодо забезпечення органів самоврядування власними доходами, які необхідні для здійснення їх функцій в сфері надання суспільних послуг на місцевому рівні. Виконання цих завдань можливе через створення належних інструментів облікового забезпечення формування податкових зобов'язань платників податків в сфері місцевих податків і зборів та їх сплати до бюджетів територіальних громад. За проведеним аналізом можемо дійти висновку, що місцеві податки і збори відіграють досить низьку роль у фінансовому забезпеченні органів місцевого самоврядування. Їх частка в цілому по Україні становила в 2023 році всього 15,3 % усіх надходжень до місцевих бюджетів та 23,0 % у податкових доходах. Відображення податкових зобов'язань з місцевих податків і зборів на рахунках бухгалтерського обліку залежить від джерел покриття нарахованих податкових платежів. Здійснений аналіз відношення місцевих податків і зборів до результативних показників суб'єктів господарювання та виходячи з того, що оподаткування — це процес розподілу створеної доданої вартості між бізнесом, державою і територіальними громадами дозволяє виділити два джерела фінансування податкових зобов'язання. Перше джерело — це одержані доходи, що формують додану вартість з якими надходять місцеві податки і збори, а друге джерело — це одержані фінансові результати як складова доданої вартості в формуванні яких приймають участь ресурси використані на створення товарних об'єктів діяльності. Застосування на практиці єдиного рахунку-екрану 98 "Витрати пов'язані з податками і зборами" з виділенням в його структурі субрахунку "Місцеві податки і збори" значно спростить використання інформаційних ресурсів для процедури аналізу податкових зобов'язань пов'язаних з місцевим оподаткуванням та їх податкового контролю, а також визначати доцільність застосування спрощеної системи оподаткування. Дослідження підтверджує, що упорядкування відображення витрат пов'язаних з місцевими податками і зборами в обліковій системі суб'єктів господарювання може значно покращити ситуацію в управлінні податковими зобов'язаннями, зменшити ризики ухилення від сплати податків, підвищити довіру органів державного податкового контролю до платників податків.

The article researches the importance of budget formation for territorial communities in providing self-government bodies with their own revenues necessary to exercise their functions in the field of public services at the local level. These tasks can be accomplished by creating appropriate accounting tools for the formation of taxpayers' tax liabilities in the field of local taxes and fees and their payment to the budgets of territorial communities. Based on our analysis, we can conclude that local taxes and fees play a rather low role in local governments' financial support. In 2023, their share in Ukraine amounted to only 15.3% of all revenues to local budgets and 23.0% of tax revenues. The reflection of tax liabilities for local taxes and fees in the accounting accounts depends on the sources of coverage of accrued tax payments. The analysis of the relation of local taxes and duties to the performance indicators of business entities and based on the fact that taxation is the process of distributing the created added value between business, the state and territorial communities allows us to identify two sources of financing tax liabilities. The first source is the income generated, which forms the value added and is used to pay local taxes and fees. The second source is the financial results generated as a component of value-added, which includes the resources used to create commodity objects of activity. The practical application of a single screen account 98 "Expenses related to taxes and fees" with the allocation of a subaccount "Local taxes and fees" in its structure will greatly simplify the use of information resources for the procedure of analyzing tax liabilities related to local taxation and their tax control, as well as determining the feasibility of applying the simplified taxation system. The study confirms that streamlining the reflection of expenses related to local taxes and fees in the accounting system of business entities can significantly improve the situation in managing tax liabilities, reduce the risks of tax evasion, and increase the confidence of state tax authorities in taxpayers.

Ключові слова: місцеві податки і збори, бюджет, бухгалтерський облік, податкові зобов'язання, територіальні громади.

Key words: local taxes and fees, budget, accounting, tax liabilities, territorial communities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Найважливішим викликом сьогодення є забезпечення функціонування самодостатніх сільських, селищних і міських територіальних громад та ефективного самоврядування. Успішне виконання функцій і завдань що належать до органів місцевого самоврядування неможливо без достатнього рівня доходів місцевих бюджетів.

Основним джерелом доходів місцевих бюджетів мають бути власні надходження територіальної громади і, зокрема, одержані за рахунок місцевих податків і зборів.

Метою місцевих податків і зборів є забезпечення органів місцевого самоврядування власними доходами, які необхідні для здійснення їх функцій в сфері надання суспільних послуг на місцевому рівні.

Виконання цих завдань можливе через створення належних інструментів облікового забезпечення формування податкових зобов'язань платників податків в сфері місцевих податків і зборів та їх сплати до бюджетів територіальних громад.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В наукових працях вітчизняних фахівців відзначається що ефективна податкова політика в сфері місцевих податків і зборів здатна сприяти самодостатньому розвитку територіальних громад.

Зокрема, в дисертаційних роботах Вікторчук М. В. [4], Боксгорн А. В. [2], Борисенко В. В. [3], Рижий А.В. [14], Савченко А. О. [16], підкреслюється важливість правового забезпечення регулювання місцевих податків і зборів та адміністрування податкових надходжень до бюджетів територіальних громад.

Інший важливий аспект досліджень у фахових публікаціях стосується фінансових аспектів розвитку місцевих податків і зборів. На думку науковців таких як Атаманчук Н. І. [1], Волохова І. [5], Волощук Р.Є. [6], Карпишин Н.І. [17], Лучишин Л.М. [11], Русін В. М. [15], Процюк Д. В. [1], Сидор І.П. [17], Сошка Н. В. [19], Юшко С.В. [22], місцеві податки і збори відіграють важливу роль у фінансовому забезпеченні реалізації власних повноважень органів місцевого самоврядування щодо надання суспільних послуг населенню громади.

Разом з тим питанням обліково-контрольного забезпечення достовірності нарахування та сплати місцевих податків і зборів присвячені лише декілька досліджень з окремих проблем, зокрема, Занько Б. М. [8; 9], Скорнякова Ю. Б. [18], окремі приклади в цьому аспектів розглянуті в навчальній літературі авторів Куцик П. О. і Полянська О. А. [10], Теловата М. Т., Пантелеєв В. П., Безверхий К. В., Григоревська О. О., Ковач С. І., Юрченко О. А. [20] та частково на загальній основі в положеннях нормативно-рекомендаційних актів [12; 21].

Таким чином, аналіз наукової і навчальної літератури та нормативних актів показує, що для ефективного функціонування податкової системи і політики у сфері господарських операцій пов'язаних з місцевими подат-

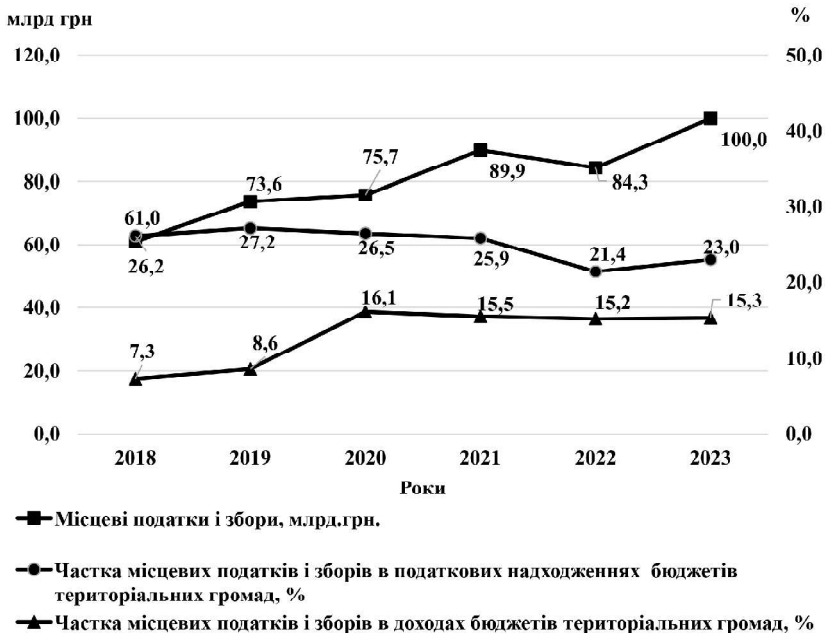

Рис. 1. Динаміка та рівень місцевих податків і зборів у бюджетах територіальних громад України

Джерело: узагальнено автором за даними [7].

Таблиця 1. Динаміка місцевих податків і зборів України за їх видами

Роки	Податки, млрд грн		Збори, млнгрн	
	на майно	єдиний	за місця паркування транспортних засобів	туристичний
2018	31,3	51,3	99,9	90,7
2019	38,0	62,3	114,9	196,2
2020	37,4	61,3	91,2	130,6
2021	43,2	70,8	127,0	244,0
2022	36,8	60,3	101,8	186,4
2023	43,8	71,8	151,4	222,6

Джерело: узагальнено автором за даними [7].

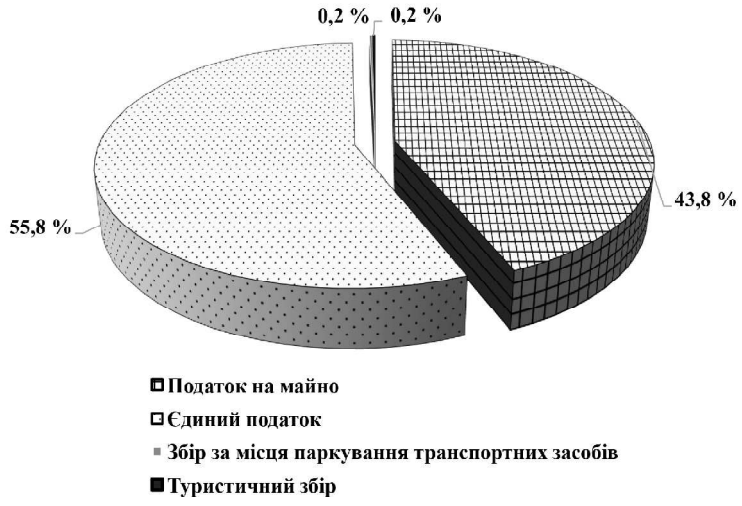

Рис. 2. Структура місцевих податків і зборів у місцевих бюджетах України в 2023 році

Джерело: узагальнено автором за даними [7].

ками і зборами є потреба удосконалення інформаційного забезпечення їх відображення в обліковій системі платників податків.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета наукової статті полягає в узагальненні особливостей облікового забезпечення формування суб'єктами господарювання об'єктів оподаткування та податкових зобов'язань за місцевими податками і зборами для забезпечення стабільних їх надходжень до місцевих бюджетів. Завданням дослідження є аналіз стану розвитку місцевих податків і зборів та розробка рекомендацій з обліку формування податкових зобов'язань в контексті зростання їх ролі у функціонуванні територіальних громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для ефективного виконання функцій органи місцевого самоврядування мають бути фінансово незалежними за обсягом доходів бюджетів територіальних громад. Найкращим механізмом наповнення місцевого бюджету є його формування переважно за рахунок власних надходжень у складі податкових і неподаткових платежів та операцій з капіталом.

Власні джерела наповнення місцевих бюджетів дозволяють забезпечувати стійкий самодостатній розвиток територіальних громад, сприяти поліпшенню надання послуг їх жителям, стимулювати активність бізнесу на території своєї громади.

Саме це актуалізує необхідність повної, достовірної та своєчасної ідентифікації об'єктів і податкових зобов'язань за місцевими податками і зборами для потреб оподаткування за допомогою інструментів бухгалтерського обліку.

Податкові зобов'язання за місцевими податками і зборами у платників податків виникають відповідно до наявних у них об'єктів оподаткування щодо житлової та нежитлової нерухомості; легкових автомобілів; розміщення туристів в місцях проживання (ночівлі) в розрізі внутрішніх і в'їздних; земельних ділянок для ведення господарської діяльності; чистого доходу суб'єктів господарювання за спрощеною системою оподаткування; сільськогосподарських угідь та земель водного фонду у сільськогосподарських товаровиробників.

Динаміку розвитку та місце місцевих податків і зборів у бюджетах територіальних громад у складі 1952 місцевих бюджетів України розглянемо за даними рис. 1—2 та табл. 1.

За проведеним аналізом можемо дійти висновку, що місцеві податки і збори відіграють досить низьку роль у фінансовому забезпеченні органів місцевого самоврядування. Їх частка в цілому по Україні становила в 2023 році всього 15,3 % усіх надходжень до місцевих бюджетів та 23,0 % у податкових доходах (Рис. 1).

Слід відмітити, що впродовж 2018—2023 рр. спостерігалася тенденція до збільшення надходжень в бюджети територіальних громад як в цілому за місцевими податками і зборами, так і в розрізі всіх їх видів. Загальне зростання місцевих податків і зборів у бюджетах територіальних громад за останні 5 років становило 53,9 %, а їх обсяг у 2023 році досягнув 100 млрд.грн.

За структурою надходжень серед місцевих податків і зборів у 2023 році найбільшу питому вагу становили єдиний податок — 55,8 % та податок на майно — 43,8 %, решту разом лише 0,4 % — місцеві збори.

Варто зазначити, що за платниками місцевих податків і зборів переважають юридичні особи, які сплатили у 2023 році — 54,2 млрд.грн або 54,2 %.

Отже, питання фінансового забезпечення ефективного функціонування територіальних громад за рахунок наповнення їх бюджетів місцевими податками і зборами юридичними особами є досить актуальними. При цьому, для вирішення низки проблем що пов'язані з достовірним визначенням об'єктів оподаткування, здійсненням податкових розрахунків, попередження та виявлення фактів ухилення від податкових зобов'язань потребує подальшого вдосконалення бухгалтерського обліку господарських операцій з місцевого оподаткування.

Для прийняття ефективних управлінських рішень щодо місцевих податків і зборів необхідно в системі бухгалтерського обліку накопичувати якісну інформацію про об'єкти і бази оподаткування та податкові зобов'язання.

Податкові платежі за місцевими податками і зборами нараховується відповідно до бази оподаткування у процесі податкових розрахунків виходячи із загальної методики.

МПЗ = (ОПЗ — НПЗ) х СПЗ = БПЗ х СПЗ; БПЗ = ОПЗ — ППЗ,

де МПЗ — сума місцевого податку (збору); ОПЗ — величина об'єкта оподаткування місцевого податку (збору); НПЗ — неоподатковувана величина об'єкта оподаткування (пільги та інші виключення); ЦПЗ — ставка податку за одиницю об'єкта оподаткування; БПЗ — база оподаткування.

Відображення податкових зобов'язань з місцевих податків і зборів на рахунках бухгалтерського обліку залежить від джерел покриття нарахованих податкових платежів. В нормативних документах відносно цього питання існує тільки загальне положення, що податки, збори та інші передбачені законодавством обов'язкові платежі (крім тих, що включаються до виробничої собівартості продукції, робіт і послуг) відносяться до адміністративних витрат [12; 21].

Здійснений аналіз відношення місцевих податків і зборів до результативних показників суб'єктів господарювання та виходячи з того, що оподаткування — це процес розподілу створеної доданої вартості між бізнесом, державою і територіальними громадами дозволяє виділити два джерела фінансування податкових зобов'язань.

Перше джерело — це одержані доходи, що формують додану вартість та з якими надходять місцеві податки і збори, що стосуються туристичного збору, збору за місця паркування транспортних засобів та єдиного податку юридичних осіб третьої групи оподаткування. Витрати на ці податки і збори платники податків відображають в розрахунках цін для покупців на свої товарні об'єкти діяльності, що дозволяє їм сплачувати податкові зобов'язання за рахунок одержаних доходів у процесі постачання.

При цьому, у бухгалтерському обліку здійснюються записи:

1. Нараховано доходи за реалізовані товари, роботи і послуги, дебет рахунку 361001 "Розрахунки з покупцями та замовниками" субрахунок "Розрахунки з вітчизняними покупцями" (аналітичні рахунки покупців) та кредит рахунку 70 "Доходи від реалізації" (за видами доходів).

2. Нараховано податкове зобов'язання за місцевими податками і зборами, дебет рахунку 704201 "Доходи від реалізації" субрахунок першого порядку "Вирахування з доходу", субрахунок другого порядку "Вирахування доходу за місцевими податками і зборами" (аналітичні рахунки місцевих податків і зборів) та кредитом рахунку 641201 "Розрахунки за податками і платежами" субрахунок першого порядку "Розрахунки за податками", субрахунок другого порядку "Місцеві податки і збори" (аналітичні рахунки за видами місцевих податків і зборів).

Друге джерело — це одержані фінансові результати як складова доданої вартості в формуванні яких приймають участь ресурси використані на створення товарних об'єктів діяльності. До таких ресурсів належать житлова і нежитлова нерухомість, земельні ділянки як об'єкти плати за землю та землі сільськогосподарських товаровиробників як платників єдиного податку.

Господарські операції пов'язані з нарахованими податковими зобов'язаннями за об'єкти цих місцевих податків і зборів відображаються в бухгалтерському обліку як нараховані податкові платежі за дебетом рахунку 794 "Фінансові результати" субрахунок "Місцеві податки і збори" та кредитом рахунку 641201 "Розрахунки за податками і платежами" субрахунок першого порядку "Розрахунки за податками", субрахунок другого порядку "Місцеві податки і збори" (аналітичні рахунки за видами місцевих податків і зборів).

Задля забезпечення ефективного управління місцевими податками і зборами є потреба упорядкування системи інформаційних ресурсів щодо розрахунку податкових зобов'язань та їх сплати на єдиному бухгалтерському рахунку-екрані 98 "Податок на прибуток" змінивши його назву на "Витрати пов'язані з податками і зборами".

При цьому, господарські операції пов'язані з місцевими податками і зборами будуть відображатися наступними бухгалтерськими записами:

1. Нараховано податкові зобов'язання за місцевими податками і зборами, дебет рахунків 704201 "Доходи від реалізації" субрахунок першого порядку "Вирахування з доходу", субрахунок другого порядку "Вирахування доходу за місцевими податками і зборами" (аналітичні рахунки місцевих податків і зборів) та/або 794 "Фінансові результати" субрахунок "Місцеві податки і збори" та кредит рахунку 982001 "Витрати пов'язані з податками і зборами" субрахунок "Місцеві податки і збори" (аналітичні рахунки місцевих податків і зборів).

2. Віднесено нараховані податкові зобов'язані за місцевими податками і зборами для формування податкових зобов'язань перед бюджетами, дебет рахунку

982001 "Витрати пов'язані з податками і зборами" субрахунок "Місцеві податки і збори" (аналітичні рахунки місцевих податків і зборів) кредит рахунку 641201 "Розрахунки за податками і платежами" субрахунок першого порядку "Розрахунки за податками", субрахунок другого порядку "Місцеві податки і збори" (аналітичні рахунки за видами місцевих податків і зборів).

Відповідно сплата місцевих податків і зборів має відображатися за дебетом рахунку 641201 "Розрахунки за податками і платежами" субрахунок першого порядку "Розрахунки за податками", субрахунок другого порядку "Місцеві податки і збори" (аналітичні рахунки за видами місцевих податків і зборів) та кредитом рахунку 31 "Рахунки в банках".

Таким чином, запропонований порядок відображення податкових зобов'язань за місцевими податками і зборами на рахунках бухгалтерського обліку дозволить достовірно ідентифікувати пооб'єктні податкові платежі відповідно джерел їх покриття.

Застосування на практиці єдиного рахунку-екрану 98 "Витрати пов'язані з податками і зборами" з виділенням в його структурі субрахунку "Місцеві податки і збори" значно спростить використання інформаційних ресурсів для процедури аналізу податкових зобов'язань пов'язаних з місцевим оподаткуванням та їх податкового контролю, а також визначати доцільність застосування спрощеної системи оподаткування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження дає змогу констатувати про необхідність активізації ролі місцевих податків і зборів у формування надходжень до бюджетів територіальних громад. Ключовою проблемою є відсутність нормативного регулювання відображення господарських операцій пов'язаних з формуванням бази оподаткування та податкових зобов'язань за місцевими податками і зборами на рахунках бухгалтерського обліку.

Запропоновані підходи, включаючи впровадженням єдиного бухгалтерського рахунку для відображення витрат пов'язаних з податками і зборами можуть значно покращити ситуацію в управлінні податковими зобов'язаннями, зменшити ризики ухилення від сплати податків, підвищити довіру органів державного податкового контролю до платників податків.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення показників фінансової звітності у контексті відображення витрат пов'язаних з місцевими податками і зборами. Важливо розробити методику імплементації податкових платежів з місцевих податків і зборів до елементів операційних витрат.

Література:

1. Атаманчук Н. І., Процюк Д. В. Місцеві податки і збори в Україні: сучасний стан та перспективи реформування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2015. Вип. 31. Т.2. С. 102—105.

2. Боксгорн А. В. Адміністрування місцевих податків і зборів як об'єкт правового регулювання: дис. ... доктора філософії: 081. Одеса. 2021. 237 с.

3. Борисенко В. В. Правові основи адміністрування місцевих податків і зборів в Україні: дис.... канд. юрид. наук. 12.00.07. Харків. 2015. 219 с.

4. Вікторчук М. В. Адміністративно-правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні в умовах євроінтеграції: дис.... канд. юрид. наук. 12.00.07. Харків. 2016. 219 с.

5. Волохова І. Місцеві податки та збори в доходах місцевих бюджетів України: наслідки проведених реформ. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. Вип. 23 (2). С. 51—54.

6. Волощук Р.Є. Місцеві податки і збори та їхня роль у формуванні податкових надходжень місцевих бюджетів в Україні: регіональний аспект. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 19. С. 966—975.

7. Державний веб-портал бюджету для громадян: офіційний вебсайт. URL: https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2023&budgetType=CONSOLIDATED (дата звернення: 16.10.2024).

8. Занько Б. М. Проблемні аспекти накопичення в обліку інформації щодо об'єктів та баз оподаткування для обчислення місцевих податків і зборів. Економіка і суспільство. 2018. Вип. № 19. С. 1266—1271.

9. Занько Б.М. Облікові та податкові аспекти справляння туристичного збору. Приазовський економічний вісник. Вип. 2 (19). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 255—259.

10. Куцик П. О., Полянська О. А. Облік і звітність в оподаткуванні: навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2017. 508 с.

11. Лучишин Л.М. Фіскальна роль місцевого оподаткування у структурі доходів місцевих бюджетів України. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2019. Вип. 2. С. 61—69.

12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": Наказ Міністерства фінансів України 31.12.99 N 318. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#top (дата звернення: 16.10.2024).

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо вдосконалення адміністрування податку на майно: Проєкт Закону №11067 від 08.03.2024. URL: https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/43803 (дата звернення: 16.10.2024).

14. Рижий А.В. Правове регулювання місцевих податків та зборів в умовах децентралізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя. 2021. 224 с.

15. Русін В. М. Місцеві податки і збори та їх роль у фінансовому забезпеченні реалізації власних повноважень органів місцевого самоврядування. Фінансова система України. Наукові записки. Серія "Економіка". 2011. Вип.17. рр. 106—112.

16. Савченко А. О. Адміністративно-правовий механізм справляння місцевих податків та зборів України в умовах децентралізації: дис.... канд. юрид. наук. 12.00.07. Тернопіль. 2019. 229 с.

17. Сидор І.П., Карпишин Н.І. Місцеве оподаткування в Україні в контексті фінансового забезпечення суспільних послуг. Ефективна економіка. 2020. № 9. URL:

http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8182 (дата звернення: 16.10.2024).

18. Скорнякова Ю. Б. Єдиний податок юридичних осіб: питання відображення в обліку та фінансовій звітності. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 30(69), № 4 (2). С. 146—153.

19. Сошка Н. В. Податкові надходження у механізмі формування місцевих бюджетів в Україні: дис.... канд. екон. наук. 08.00.08. Київ. 2015. 206 с.

20. Теловата М. Т., Пантелеєв В. П., Безверхий К. В., Григоревська О. О., Ковач С. І., Юрченко О. А. Облік і звітність в оподаткуванні: навч. посібн. для студ. закл. вищ. освіти спец. 071 "Облік і оподаткування". Київ: НАСОА, 2019. 508 с.

21. Щодо відображення в бухгалтерському обліку витрат, пов'язаних зі сплатою податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: Лист Міністерства фінансів України від 18.08.2015 р. № 31-11410-08-16/26592. URL: https://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-finansiv-ukrayiny-shh-20/ (дата звернення: 16.10.2024).

22. Юшко С.В. Роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування. Фінанси України. 2018. № 1. С. 72—87.

References:

1. Atamanchuk, N. I. and Protsiuk, D. V. (2015), "Local taxes and fees in Ukraine: current state and prospects for reform", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Uzhhorod: Vydavnychyj dim "Hel'vetyka", vol. 31, pp. 102—105.

2. Bokshorn, A. V. (2021), "Administration of local taxes and fees as an object of legal regulation", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine.

3. Borysenko, V. V. (2015), "Legal basis for the administration of local taxes and fees in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Administrative law and process; financial law; information law, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.

4. Viktorchuk, M. V. (2016), "Administrative and legal regulation of local taxes and fees in Ukraine in the context of European integration ", Abstract of Ph.D. dissertation, Administrative law and process; financial law; information law, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.

5. Volokhova, I. (2019), "Local taxes and fees in the revenues of local budgets of Ukraine: the consequences of reforms", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment, vol. 23 (2), pp. 51—54.

6. Voloschuk, R.Ye. (2018), "Local taxes and fees and their role in the formation of tax revenues of local budgets in Ukraine: regional aspect", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 19, pp. 966-975.

7. Open budget (2024), available at: https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2023&budgetType=CONSOLIDATED (Accessed 16 October 2024).

8. Zan'ko, B. M. (2018), "Problematic aspects of accumulation of information on objects and tax bases in accounting for the calculation of local taxes and fees", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 19, pp. 1266—1271.

9. Zan'ko, B.M. (2020). "Accounting and tax aspects of tourist tax collection", Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk, vol. 2 (19), pp. 255—259.

10. Kutsyk, P. O. and Polians'ka, O. A. (2017). Oblik i zvitnist' v opodatkuvanni [Accounting and reporting in taxation], Vydavnytstvo L'vivs'koho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu, L'viv, Ukraine.

11. Luchyshyn, L.M. (2019) "Fiscal role of local taxation in the structure of revenues of local budgets of Ukraine", Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku, vol. 2, pp. 61—69.

12. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "National Accounting Regulation (Standard) 16 "Expenses", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#top (Accessed 16 October 2024).

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), Draft Law "On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts regarding the improvement of property tax administration", available at: https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/43803 (Accessed 16 October 2024).

14. Ryzhyj, A.V. (2021), "Legal regulation of local taxes and fees in the context of decentralization", Abstract of Ph.D. dissertation, Administrative law and process; financial law; information law, Classical private university, Zaporizhzhia, Ukraine.

15. Rusin, V. M. (2011), "Local taxes and fees and their role in the financial support of the implementation of their own powers of local governments", Finansova systema Ukrainy. Naukovi zapysky. Seriia "Ekonomika", vol. 17, pp. 106—112.

16. Savchenko, A. O. (2019), "Administrative and legal mechanism of collection of local taxes and fees of Ukraine in the conditions of decentralization", Abstract of Ph.D. dissertation, Administrative law and process; financial law; information law, Ternopil national economic university, Ternopil', Ukraine.

17. Sydor, I.P. and Karpyshyn, N.I. (2020), "Local taxation in Ukraine in the context of financial support for public services", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 9, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=-1&z=8182 (Accessed 16 October 2024).

18. Skorniakova, Yu. B. (2019), "Single tax of legal entities: issues of reflection in accounting and financial statements", Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia, vol. 4 (2), pp. 146—153.

19. Soshka, N. V. (2015), "Tax revenues in the mechanism of formation of local budgets in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Money, Finance and Credit, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

20. Telovata M. T., Panteleiev V. P., Bezverkhyj K. V., Hryhorevs'ka O. O., Kovach S. I. and Yurchenko O. A. (2019), Oblik i zvitnist' v opodatkuvanni [Accounting and reporting in taxation], NASOA, Kyiv, Ukraine.

21. The Ministry of Finance of Ukraine (2012), Letter "On accounting for expenses related to the payment of tax on real estate other than land", available at: https://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-finansiv-ukrayiny-shh-20/ (Accessed 16 October 2024).

22. Yushko, S.V. (2018), "The role of local taxes and fees in the formation of revenues of local self-government budgets", Finansy Ukrainy. vol. 1, pp. 72—87.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024 р.

УДК 658.3:005.95/.96

В. І. Недоборовський,
аспірант кафедри економіки та підприємницької діяльності,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8837-1476

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.191

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

V. Nedoborovskyi,
Postgraduate student of the Department of Economics and Entrepreneurship,
Vinnytsia National Agrarian University

THE PROBLEMS OF ENTERPRISE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS

Автором статті було з'ясовано, що підприємство посідає чільне місце в народно-господарському комплексі країни, виступаючи в якості виробника і на основі самоокупності та самостійності забезпечує процес відтворення. Воно є первинною ланкою суспільного поділу праці, і саме тут створюється національний дохід. В умовах війни менеджмент відзначається певними трансформаціями, адже воєнні конфлікти створюють унікальні виклики і обмеження для управлінських процесів. Ціллю дослідження є вивчення процесу трансформації менеджменту в умовах війни і визначення набору навичок, методів та стратегій, що є вирішальними для успішного управління в цих умовах. Дослідження підтверджує, що управління підприємством у воєнний час вимагає набору навичок і підходів, відмінних від звичайного антикризового менеджменту. Висвітлено завдання, які включають управління перебоями, реструктуризацію ієрархічних моделей, управління перервами у виробництві і потребу в реформуванні організаційних структур. Ключовими факторами успіху вказано швидке прийняття рішень, адаптацію до змінюваних обставин і збереження ефективних комунікаційних зв'язків з командою. Дослідження робить практичний внесок у розуміння трансформації менеджменту в умовах війни.

The author of the article has found out that the enterprise occupies a prominent place in the national economic complex of a country, acting as a producer and ensuring the process of reproduction on the basis of self-payment and independence. It is the primary link in the social division of labour, and it is here that national income is generated. In times of war the management is characterized by some transformations, because military conflicts pose unique challenges and limitations to management processes. The purpose of the study is to examine the process of management transformation in wartime and to identify a set of skills, methods and strategies that are crucial for successful management in these conditions. The study confirms that managing an enterprise in wartime requires a set of skills and approaches that differ from conventional crisis management. The strategic management in the process of re-profiling and relocation of enterprises is of particular importance under martial law. The strategic management allows not only to plan all aspects of the company's activities, but also to identify alternative options for development and adaptation to

changes in the external environment. In times of war the key tasks for businesses are to ensure survival in the market, retain staff as their most valuable resource and create reserves for adaptation. It is also important to develop key strategic guidelines and business development options under different scenarios of the end of the war. The author highlights the challenges that include managing disruptions, restructuring hierarchical models, managing business interruptions and the need to reform organisational structures. The key success factors are as follows: quick decision-making, adaptation to changing circumstances and maintaining effective communication links with the team. The study makes a practical contribution to understanding the transformation of management in times of war. It was also determined that the interaction between the enterprise management and scientific and technological progress was the reason of the emergence of the scientific and innovative management. Besides, the scientific and technological progress in the enterprise management caused the situation that majority of the attention was focused on the social aspect of management.

Ключові слова: економічна система підприємства, науково-інноваційний менеджмент, науково-технічний прогрес, підприємство, проблематика управління, суб'єкт економічних відносин.

Key words: enterprise's economic system, scientific and innovation management, scientific and technological progress, enterprise, management issues, subject of economic relations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Від успіху економічної діяльності підприємства залежить обсяг створюваного валового національного продукту, соціально-економічний розвиток суспільства, ступінь задоволеності населення в матеріальних та духовних благах. Управління — це функція економічної системи підприємства з вирішення проблем. Управління виникає за умов, коли керівником приймаються певні рішення, розробляється новий порядок відносин між елементами системи з метою подолання проблемної ситуації, встановлюються нові зв'язки між структурними підрозділами, пов'язані з модифікацією організаційної структури.

Існування підприємств різних організаційно-правових форм не може заперечувати те, що система управління кожним із них націлена на досягнення бажаного результату. Діяльність кожного без винятку суб'єкта господарювання здійснюється в умовах невизначеності й ризику та є залежною від впливу внутрішнього і зовнішнього середовища. Зміни в зовнішньому середовищі відзначаються непередбачуваним або недостатньо прогнозованим характером. Це змушує підприємства приймати рішення, здатні зменшити негативний вплив факторів зовнішнього середовища на результати економічної діяльності підприємства. Проблема управління підприємством складна і багатогранна, вона містить багато комплексних задач, які визначають різні підходи до її вирішення. У свою чергу, розв'язання проблеми управління підприємством полягає в необхідності скорочення обсягів стратегічного управління, в посиленні прагматичності функції управління шляхом широкого застосування імітаційних економіко-математичних методів, у використанні такого методу управління, як інжиніринг бізнес-процесів у наданні безупинного характеру процесу адаптації підприємства до умов, що виникають. Загалом управління підприємствами в XXI ст. створює цілий ряд протиріч між прагненням керівництва управляти розвитком підприємства на основі планомірної діяльності та неповною творчістю в діяльності працівників; прагненням до стійкості розвитку підприємства як системи та його мінливістю; цілісністю підприємства та свободою його підрозділів; централізацією управління; науковим підходом та мистецтвом у підготовці та прийнятті рішень.

Окрім того, зміни в суспільстві, пов'язані з агресією рф по відношенню до України, стали причиною загострення негативних наслідків, спричинених COVID-19 для переважної більшості підприємств. Значна частина підприємств, які почали адаптуватися до дистанційної системи управління і налагоджувати відповідні процеси, зіштовхнулись з воєнною агресією, що привнесла руйнації, втрату майна і персоналу. По суті бізнес опинився в умовах, коли необхідність налагодження дистанційного процесу в діяльності стала не спробою розширення бізнесу, а засобом виживання. Одним із важливих аспектів для забезпечення подальшого функціонування виступає зміна в підходах до управління персоналом. Але в кожного суб'єкта економічних відносин управління персоналом є індивідуалізованим, і не всі підприємства мають змогу повністю функціонувати в режимі дистанційного керівництва. Деякі види діяльності потребують реальних активів і забезпечення виробничого процесу на місцях. Саме тому ці підприємства були змушені релокуватися із зон бойових дій у нові для них частини країни, в невідомі конкурентні умови та інтегруватися у сформоване у цих

регіонах бізнес-середовище. Загалом механізми управління персоналом в умовах воєнного стану значною мірою різняться і набувають індивідуального характеру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий теоретичний потенціал для організації та управління підприємствами сформували наукові доробки таких вчених, як А. Береза, В. Гужва, І. Козак, Б. Мізюк, М. Макарова, Н. Меджибовська, Л. Пономаренко, І. Свидрук, О. Шалева та ін. Але в їхніх працях вивченню проблем управління підприємствами приділено недостатньо уваги. Водночас тема управління персоналом в умовах воєнного стану є порівняно новою, незважаючи на значну кількість напрацювань з питань планування, організації, мотивування і контролю персоналу. Класиками в цій сфері можна вважати А. Маслоу, А. Файоля, Ф. Герцберга та ін. Проте напрацьовані методи і моделі управління персоналом за умов війни переважно є недієвими та потребують удосконалення й адаптації до нових умов ведення бізнесу. Поступово з'являються наукові дослідження з цієї проблематики: напрацювання М. Деркач та О. Мізіної щодо пошуку нових інструментів управління; С. Назарко, І. Канцур та І. Познанської з приводу пріоритетних дій держави і бізнесу, спрямованих на підвищення ефективності управління людським капіталом в умовах війни; З. Шацької стосовно важливості збереження персоналу на підприємстві шляхом упровадження заходів з управління персоналом підприємства в умовах військового стану та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є вивчення проблем управління підприємством в умовах науково-технічного прогресу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кожне без винятку підприємство — це складна соціально-економічна система, що поєднує у виробничому процесі різні матеріальні елементи, людські ресурси та інформаційні зв'язки. Всі підприємства мають певні спільні характеристики, до яких в насамперед відносяться функції управління. У прямому розумінні управління є впливом на працівників з метою досягнення цілей, поставлених перед підприємством та його працівниками. Воно базується на багатьох галузях знань та узагальненні досвіду управління різними підприємствами, організаціями та компаніями впродовж тривалої історії розвитку людської діяльності. Головні функції управління: планування, тобто процес визначення цілі діяльності, передбачення майбутнього розвитку і поєднання індивідуальних завдань членів організації з метою досягнення загального результату; організація, тобто процес формування структури системи, розподілення завдань, повноважень і відповідальності між членами організації задля досягнення загальної мети її діяльності; мотивація, тобто процес, який спонукає членів організації до спільних погоджених дій, що забезпечують досягнення поставленої мети; контроль, тобто процес вимірювання досягнутих за відповідний період результатів, порівняння досягнутого із запланованим і коригуванням діяльності, що в сукупності забезпечують виконання підприємством своїх планів. Вказані функції тісно взаємодіють між собою в єдиному процесі управління. Неякісне планування або недосконала організація, як і слабка мотивація чи незадовільний контроль, мають негативний вплив на результати управління й діяльності підприємства загалом. Але в процесі управління підприємством виникає ціла низка проблем. Одна з найбільших проблем — це проблема в ракурсі "власник-менеджер", яка виникає тоді, коли власник підприємства водночас є його керівником. Це явище є згубним для підприємства через те, що власник-керівник часто хоче мати абсолютну владу на підприємстві, придушуючи приватну ініціативу і керівників нижчих рівнів, і самих робітників. Також у даному випадку має місце бажання керівника обирати кадри за критерієм лояльності, що дуже часто суперечить їхній кваліфікованості, що може зашкодити підприємству. Крім того, знижується мобільність операційних витрат, адже бюджет підприємства стає занадто централізованим. Окрема проблема управління підприємством — це криза розширення, яка виникає тоді, коли керівництво вирішує, що підприємство повинно розширюватись, проте відсутнє чітке обгрунтування необхідності цього, а також аналіз, що свідчить про корисність цього розширення. За таких умов виникає загроза, що в разі неправильного чи невиправданого розширення підприємство може тривалий час перебувати у збитковому стані. Невміння керівництва ставити цілі і завдання, а також визначати проблеми та пропонувати їх рішення також є поширеною проблемою менеджменту. У даному випадку доволі часто негативну роль відіграє відсутність належного досвіду, а наслідком можуть бути запущені проблеми компанії, що заважатимуть у майбутньому, а також неефективне витрачання коштів на цілі і завдання, які поставлені некоректно або непотрібні загалом. Досить поширена проблема управління підприємством — це надзвичайний консерватизм керівництва відносно своєї роботи. Переважно це поширюється з-поміж тих керівників, хто перебуває в поважному віці. Тоді проявляється схильність до так званого "вирощування кадрів", тобто при виборі кандидатів на посаду вони надають перевагу людині з досвідом, ніж молодому фахівцю. Серед керівників цієї категорії також поширене нехтування сучасними методами управління, хоча дуже часто вони є більш ефективними. Причиною цього слугує небажання освоювати нове чи надзвичайна прив'язаність до старого і перевіреного [6].

В результаті військової агресії український бізнес зазнав суттєвих руйнувань, адже значна кількість підприємств опинилась у районах активних бойових дій, виробничі потужності зазнали руйнувань і знищення, підприємства змушені були релокуватися на більш безпечні території або припинити своє функціонування взагалі. Згідно статистики, станом на листопад 2022 року руйнувань або пошкоджень зазнало понад 412 підприємств, з них 64 — великі і середні підприємства. Станом на листопад 2022 року 761 вітчизняне підприємство було переміщене в більш безпечні регіони країни, з яких понад 588 підприємств працюють на новому місці, а 274 здійснюють пошуки придатної території чи способу

Таблиця 1. Основні показники підприємницької діяльності в Україні за 2012—2022 рр.

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість суб'єктів економічної діяльності, тис. одиниць	1600	1722	1932	1974	1866	1805	1840	1942	1974	1956	1733
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	4564	4437	4609	5716	6877	8455	8661	9146	9057	9056	7606
Обсяг реалізованої продукції (послуг), млрд грн	10199	9965	9008	8332	8244	8467	10149	10725	11286	15240	11486

транспортування засобів виробництва [4]. Найвагомішими проблемами, з якими зіштовхнувся бізнес в умовах війни, стали операційні і кадрові проблеми. З-поміж операційних проблем найбільший вплив на діяльність підприємств мають: втрата постачальників, проблеми з логістикою, дефіцит обігових коштів, зниження рівня попиту, руйнування чи пошкодження активів. До проблем управління кадрами входять: "кадровий голод", зумовлений відтоком за кордон частини населення працездатного віку, збільшення плинності кадрів, соціальне відчуження, дискримінація на робочому місці, зниження рівня мотивації працівників. Отже, підприємства опинились в умовах, коли зміни впливають не тільки на ефективність роботи працівників, їхню мотивацію до праці й психологічний стан, але й умови зайнятості [3].

Наслідки проблем, з якими зіштовхнулись підприємства, позначились і на кадрових рішеннях. Так, зокрема, зменшення кількості замовлень т і обсягів виробництва продукції стали причиною скорочення персоналу в середньому 20% працівників (понад 1 млн осіб загалом в Україні); 20% персоналу було відправлено в тимчасову відпустку; 27% персоналу працює на умовах скорочення заробітної плати. Одна з особливостей управління персоналом в умовах воєнного стану — це пошук варіантів мінімізації витрат, що першочергово торкнулось витрат на утримання персоналу за спроби збереження кадрового складу. Такі кроки можуть сприяти отриманню короткострокового ефекту, але на довгострокову перспективу такий підхід є малоефективним. За умов втрати джерела доходу кваліфіковані працівники першими розпочнуть пошуки альтернативи працевлаштування, що позначиться на результатах економічної діяльності підприємства. Саме тому ключове завдання менеджменту за таких умов — це пошук нових інструментів управління персоналом і функціонування підприємств. Серед таких засобів стабілізації виробничого процесу варто використати: пошук нових постачальників і укладення з ними нових угод, зміна логістики, скорочення асортименту, оперативність ухвалення рішень, освоєння іноземних ринків, встановлення гнучких графіків роботи, дистанційна робота та ін.

Аналізуючи статистичні дані станом на кінець 2022 року, можна відзначити, що кількість зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності скоротилася протягом року на 11,5%, чисельність працівників — на 16% а обсяги реалізованої продукції і послуг — на 24,6% (табл. 1). Найсуттєвішим у 2022 році було скорочення чисельності зайнятих осіб, що пов'язано з інтенсивною зовнішньою та внутрішньою міграцією. Це становить одну з небезпек для стратегічного планування бізнесу в майбутньому і в контексті ринку праці, і платоспроможного попиту [2].

В умовах війни на підприємствах слід приймати ефективні управлінські рішення щодо розв'язання конкретних завдань з формування стратегічної поведінки, виконання яких можна умовно розділити на наступні етапи: вижити, втримати бізнес "на плаву"; відновитись, адаптуватись до нових реалій, акумулювавши для цього всі можливі сили і ресурси; закласти підвалини для оновлення й успішного розвитку в майбутньому. В цілому криза, спричинена військовими подіями в нашій країні, породжує нові вимоги для формування і розвитку підприємств. Необхідність забезпечення стійкого функціонування економічних суб'єктів є стимулом для розвитку стратегічного управління. Цей підхід базується на обгрунтуванні управлінських рішень, які враховують взаємодію власних ресурсів з можливостями і загрозами зовнішнього середовища. Основною ціллю стратегічного управління є забезпечення безперервного і стійкого розвитку підприємства. Упровадження стратегічного управління дає змогу підприємствам передбачати майбутні зміни і ефективно реагувати на них. Саме тому важливо вчасно відреагувати на зміну зовнішніх факторів впливу на діяльність підприємства, особливо важливо оперативно реагувати на зміну зовнішніх факторів, що впливають на функціонування підприємства. Через те, що економіка України перебуває в складному і тривалому воєнному контексті, є очевидним, що в діловому середовищі не залишається місця для підприємств, пристосованих до умов передвоєнного періоду. Зниження споживчого попиту досягло критичних мас, що спричинило необхідність переосмислення бізнес-моделей та адаптації діяльності суб'єктів господарювання до нових умов. В умовах війни велику роль у забезпеченні фінансової стабільності підприємства відіграє перепрофілювання. Цей засіб дозволяє зберегти фінансову стійкість і залишатися конкурентоспроможним на ринку, а також подолати тимчасові труднощі, які можуть виникнути в процесі економічної діяльності. Ефективним перепрофілюванням передбачається орієнтація на вибагливого споживача, що визначає стандарти якості на ринку.

Вирішальна роль науково-технічного прогресу в економічному та соціальному розвитку насамперед пояснюється використанням нової техніки, технологій та інформаційних систем, що слугує основоположним фактором зростання продуктивності економічних ресурсів. Окрім того, внаслідок впливу науково-технічного прогресу значною мірою зменшується питома вага живої праці у складі витрат на виробництво з одночасним збільшенням питомої ваги зношених у процесі виробництва засобів праці й спожитих предметів праці. Водночас застосування новітньої техніки і технологій виробництва сприяє підвищенню якості продукції.

Як показує досвід, вирішення проблем управління підприємством тісно пов'язане з науково-технічним прогресом, провідними компонентами якого слугують інтеграція науки і виробництва, новітні технології та високий рівень кадрового потенціалу. Багатоукладність економіки й розвиток способів господарювання зумовлює потребу вдосконалення системи науково-технічного прогресу у менеджменті. Взаємодія управління підприємством і науково-технічного прогресу стала причиною виникнення науково-інноваційного менеджменту, тобто виду діяльності, пов'язаного з трансформацією наукових досліджень та розробок, інших науково-технологічних досягнень у новий або покращений продукт, уведений на ринок, у новий або покращений технологічний процес, який практично використовується у діяльності, або новий підхід до надання послуг. Відповідно, кластерна модель інноваційного розвитку є ефективним способом підвищення конкурентоспроможності підприємства, що може розглядатись як потенційна модель інвестицій у розвиток і реалізацію проєктів інноваційного бізнесу. Науковим інноваційним менеджментом також передбачаються нові підходи до управління персоналом, одним із яких є талант-менеджмент чи управління талантами.

Науково-технічний прогрес в управлінні підприємством викликав і те, що основна увага концентрувалась на соціальному аспекті управління: менеджмент був спрямований на особистість задля того, щоб спонукати її до сумісних дій, роблячи їхні зусилля ефективнішими. Орієнтація на нові умови розвитку суспільного виробництва були відображені в принципах менеджменту, що показують зростаючу роль людини, її професіоналізм, особисті риси та всю систему взаємозв'язків у трудовому колективі. З-поміж найвагоміших принципів варто відзначити: доброзичливе відношення до працюючих; відповідальність за успішну діяльність підприємства або компанії; ефективне використання горизонтальних та вертикальних комунікацій, як всередині підприємства або компанії, так і за межами; створення атмосфери відкритості, чесності й довіри; стимулювання професійного росту підлеглих; прагнення до постійного удосконалення особистої роботи та діяльності підприємства або компанії. Результатом розвитку різних шкіл та підходів на основі науково-технічного прогресу стало формування європейської, американської і японської моделей управління.

На наше переконання, ефективна інноваційна політика в управлінні підприємством має спонукати керівників підприємств до систематичного замовлення наукових розробок, а керівників великих підприємств — до створення на базі власних бізнес-об'єктів прикладних науково-дослідних інститутів, лабораторій, конструкторських бюро, інженерних центрів та ін. і залучення на довготермінових засадах потенціалу вищої школи та прикладних інститутів Національної академії наук України. Впровадження технологічних інновацій в управлінні підприємством є комплексом заходів, які орієнтуються на підвищення їх технічного рівня завдяки застосуванню більш досконалої високопродуктивної техніки, передових технологій та їх модернізації, об'єктів інтелектуальної власності та наукової організації робіт. Воно також має зумовлювати скорочення виробничого циклу, термінів підготовки виробництва нових виробів та підвищення продуктивності праці, бути одним із інструментів практичної реалізації науково-технічного прогресу, запровадження інновацій і провідним способом підвищення конкурентоспроможності підприємства. Проте далеко не завжди результатом упровадження інноваційного обладнання буде економічна вигода. Відповідно, економічна ефективність залежатиме від численних параметрів. У випадку впровадження нової техніки підприємства здебільшого орієнтуються на технологічні характеристики обладнання, зазначені виробником, але часто відсутня реальна інформація про ефективність впровадження, а також підприємства можуть не мати уявлення про проблеми, з якими їм доведеться зіштовхнутися при впровадженні нової техніки. Через відсутність або недостатність необхідної інформації підприємства можуть неправильно спрогнозувати ефективність інновацій і бути недостатньо підготовленими до ризиків і труднощів. Тож відсутність достовірної інформації щодо ефективності впровадження новітньої техніки чинитиме негативний вплив на точність бізнес-планування на підприємстві.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В умовах воєнного стану підприємства, що лише почали "відходити" від ковідного періоду, опинились у дужн критичній ситуації, спричиненій військовою агресією рф. В результаті зниження обсягів виробництва, проблем логістики і збуту, обмеженості фінансів, фізичної втрати активів, потреби евакуюватися значною мірою змінились методи управління підприємством. У цій зміні бізнес-процесів на підприємствах великого значення набули зміни в управлінні персоналом, що забезпечують бізнес-процеси. На перше місце вийшли проблеми не розвитку, а виживання бізнесу, а також має місце спрямування зусиль на збереження/утримання професійних кадрів підприємства.

Взаємодія управління підприємством і науково-технічного прогресу спричинила виникнення науково-інноваційного менеджменту. Також науково-технічний прогрес в управлінні підприємством викликав те, що переважна частина уваги була зосереджена на соціальному аспекті управління.

Література:

1. Деркач М.С., Мізіна О.В. Актуальні питання управління персоналом підприємства в умовах війни. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Українсь-

ке сьогодення — 2022: реалії війни та перспективи відновлення країни". Луцьк: ДВНЗ "ДонНТУ", 2022. С. 212—214.

2. Марачевська А. Практична цінність антикризового управління підприємством у воєнний та післявоєнний час в Україні. SWorldJournal. 2022. № 13-02. С. 8—13.

3. Менеджмент і безпека в умовах війни: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали-науково-практичної інтернет-конференції (м. Львів, 13 травня 2022 року). Львів: ЛьвДУВС, 2022. 348 с.

4. Назарко С., Канцур І., Познанська І. Управління людським капіталом в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. №41. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32.

5. Нігуренко А. С. Кризовий менеджмент в умовах війни. Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, що присвячена 25-й річниці з дня заснування Національного університету "Одеська юридична академія" (м. Одеса, 25 листопада 2022 р.). Одеса, 2022. С. 157—159.

6. Пшик-Ковальська О.О., Ковальський О.І. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2022. Вип. 4. № 2. С. 88—93. DOI: https://doi.org/10.23939/smeu2022.02.088.

7. Тимошенко М. В., Петров В. А. Ідентифікація ризиків та особливості антикризового управління в умовах війни. Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку: матеріали 5-ої міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса: Державний університет "Одеська політехніка", 2022. С. 52—54.

9. Шаранов Р. С. Алгоритм антикризового управління підприємства. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2021. № 6 (39). С. 288-296.

10. Шацька З. Я. Актуальні підходи до управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану. Формування ринкових відносин в Україні. 2022. № 10 (257). С. 100—105.

References:

1. Derkach, M.S. and Mizina, O.V. (2022), "Actual issues of enterprise personnel management in wartime conditions", Ukrainske sohodennia — 2022: realii viiny ta perspektyvy vidnovlennia krainy. Materialy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii [Ukrainian Present — 2022: Realities of the War and Prospects for the Restoration of the Country. Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference], DVNZ "DonNTU", Lutsk, Ukraine, pp. 212—214.

2. Marachevska, A. (2022), "The practical value of crisis management of the enterprise in war and post-war times in Ukraine", WorldJournal, vol. 13-02, pp. 8—13.

3. LvDUVS (2022), Management and security in wartime: theoretical and applied aspects: materialy-naukovo-praktychnoi internet-konferentsii [Management and Security in Times of War: Theoretical and Applied Aspects: Proceedings of the Scientific-Practical Internet Conference], LvDUVS, Lviv, Ukraine.

4. Nazarko, S., Kantsur, I. and Poznanska, I. (2022), "Human capital management in war", Ekonomika ta suspilstvo, vol. 41. https://doi.org/10.32782/2524—0072/2022-41-32.

5. Nihurenko, A. S. (2022), "Crisis Management in Times of War", Ekonomiko-pravovyi rozvytok suchasnoi Ukrainy: materialy XI Vseukrainskoi naukovoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh, shcho prysviachena 25-yi richnytsi z dnia zasnuvannia Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" [Economic and legal development of modern Ukraine: materials of the 11th All-Ukrainian scientific conference of students, postgraduates and young scientists dedicated to the 25th anniversary of the founding of the National University "Odesa Law Academy"], Odeska yurydychna akademiia, Odesa, Ukraine, pp. 157—159.

6. Pshyk-Kovalska, O.O. and Kovalskyi, O.I. (2022), "Peculiarities of personnel management under the conditions of martial law", Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, vol. 4 (2). https://doi.org/10.23939/smeu2022.02.088.

7. Tymoshenko, M. V., Petrov, V. A. (2022), "Identification of risks and features of crisis management in conditions of war", Pidpryiemnytstvo i torhivlia: tendentsii rozvytku: 5 mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Entrepreneurship and trade: development trends: materials of the 5th international science and practice conf.], Derzhavnyi universytet "Odeska politekhnika", Odesa, Ukraine, pp. 52—54.

8. Sharanov, R. S. (2021), "Enterprise Crisis Management Algorithm", Tsentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky, vol. 6 (39), pp. 288—296.

9. Shatska, Z. Ya. (2022). "Current approaches to the management of enterprise staff under the conditions of the state of war", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 10 (257). available at: http://surl.li/hyzeg (Accessed 28 Sep 2024).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024 р.

https://**nayka.com.ua**

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 330.34

Р. М. Павлюх,
аспірант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID:https://orcid.org/0009-0003-4770-5761

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.197

ІНСТИТУЦІЙНІ СТРУКТУРИ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ

R. Pavlyukh,
Postgraduate student of the Department of Mathematics and Economics,
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobytsk

INSTITUTIONAL STRUCTURES FOR COMMERCIALIZATION OF INNOVATIVE PRODUCTS

У статті досліджено еволюцію інституційних умов комерціалізації та дифузії нових технологій, котра відбувається відповідно із сучасними імперативами організаційної трансформації інноваційних процесів. Виокремлено інституційну структуру забезпечення комерціалізації інноваційних розробок, котра включає: венчурні інноваційні фонди, лізінгові компанії, бізнес-ангели, страхові компанії, стартапи, маркетингові компанії, краудфандинг. Підкреслено, що однією із форм комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності є венчурний лізинг, котрий передбачає фінансування, що надається лізинговими компаніями новому бізнесу. Розкрито вагому роль у фінансуванні інноваційних проєктів приватним інвестором, який представляє собою бізнес-ангела. Показано, що найважливішим інструментом маркетингу інноваційного стартапу є визначення адекватної ціни технології, оскільки мала кількість потенційних споживачів інноваційного продукту може скоротитися до мінімуму. Підтверджено, що одним із сучасних інструментів комерціалізації інновацій виступає краудфандінг — сучасний економічний феномен, сутність якого полягає у залученні коштів на комерційні та некомерційні проєкти через мережу Інтернет серед широкої аудиторії потенційних спонсорів.

The article traces the evolution of institutional minds in the commercialization and diffusion of new technologies, which is evident from the current imperatives of organizational transformation valuable processes, improved communicative characteristics of the institutional environment. It is noted that the emphasis will be on ways to commercialize innovative products in order to reduce the capacity of institutional minds in order to achieve the best results. The institutional structure for ensuring the commercialization of innovative developments has been strengthened, which includes: venture innovation funds, leasing companies, business angels, insurance companies, startups, marketing companies, crowdfunding. It is emphasized that one of the forms of commercialization of objects of intellectual power is venture leasing, which transfers the financing that leasing companies provide to new businesses, is developing due to the level of funding from venture investors, especially in the Internet and telecommunications industries. The role of a private investor, who is a business angel, is revealed in the financing of innovative projects. Financing involves a period of exchange for the part from the company, without requiring restrictions or any guarantees, but the main goal for them is to maximize the profitability of the enterprise, which reduces the income from the resale of the part from entrepreneurship. It is shown that the most important marketing tool for an innovative start-up is the determination of the "correct" price for the product, since the number of potential sales of an innovative product can be reduced to a minimum through incorrect assigned price. And psychologically, startupers should try to protect the price of their product in such a way as to turn their investment back as quickly as possible. It has been confirmed that one of the current tools for

the commercialization of innovation is crowdfunding — a current economic phenomenon, the essence of which lies in the money received from commercial and non-commercial and projects through the Internet among a wide audience of potential sponsors.

Ключові слова: інституційна структура, комерціалізації нових технологій, венчурні інноваційні фонди, лізінгові компанії, бізнес-ангели, страхові компанії, стартапи, маркетингові компанії, краудфандинг.

Key words: institutional structure, commercialization of new technologies, venture innovation funds, leasing companies, business angels, insurance companies, startups, marketing companies, crowdfunding.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Рівень соціально-економічного розвитку країни значною мірою визначається здатністю створювати нові знання та використовувати їх у перспективних технологіях та продуктах, оскільки інноваційне зростання вважається пріоритетним та сприяє підвищенню конкурентоспроможності економіки держави. Світовий досвід розвитку інноватики підтверджує, що результативність та ефективність заходів у сфері розвитку інноваційного бізнесу залежить, від забезпечення комфортних умов для їх функціонування. Тобто на сьогодні для прискорення темпів зростання інноваційного сектору в національній економіці необхідне створення і підтримка ефективної для всіх учасників — інфраструктури, що стимулює відповідну діяльність. Мова йде про структурні одиниці, котрі сприяють функціонуванню та інноваційному розвитку економіки, і такі структури чи інститути формують інституційне середовище, котре забезпечує не тільки створення інноваційних продуктів, але й їх комерціалізацію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Комерціалізація інновацій у науковій літературі розглядається переважно на основі з'ясування можливості та доцільності самостійно підприємством, що здійснює інноваційну діяльність, потенційно отримувати економічний, соціальний або інший ефект від цієї діяльності, самостійно виробляти продукцію, використовувати нові технології, створювати нові ринки товарів та послуг. Комерціалізація інновацій полягає у поєднанні розробника ідеї та її замовника на стадії дослідного виробництва та масового тиражування. Комплекс проблем, пов'язаних з процесом комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності всебічно досліджують зарубіжні учені — А. Датта [9], Л. Джессап [9], Н. Ібеме [10], Дж. Енгзелл [11], С. Гбадегешин [8], К. Консоласьон [8], Х. Куберо [8], М. Мошфег [11], К. Норрман [11], Р. Рід [9], Т. Ріттер [12], С. Слок-Мадсен [12], Х. Сорнн-Фризе [12], Ф. Філліпс [13], Ян Чан [13], Ван Юн-Чу [13].

Водночас, питання комерціалізації інноваційних розробок та способи її здійснення грунтовно аналізують українські дослідники — О. Баула [1], О. Бутко [5], О. Євтушевська [2], С. Ігнацевич [3], Ілляшенко С.М. [4], У. Кайкунь [6], П. Куцик [5], Л. Сагер [7], К. Шевченко [7], А. Шимошенко [7], Ю. Шипуліна [4], М. Яструбський М. [6] та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження функцій інституційних структур у забезпечені комерціалізації інноваційних розробок.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасній економіці інноваційна діяльність є ключовим чинником конкурентоспроможності у довгостроковому періоді. Це стосується не тільки бізнес-структур, але й будь-якої організації, котра є учасником конкурентних ринкових відносин. У багатьох країнах світу інновації визнані важливим інструментом економічної, промислової та освітньої політики, що дозволяє їм займати верхні рядки у глобальних рейтингах економічної могутності, якості освіти та життя. Для досягнення такого стійкого, позитивного результату необхідно отримувати економічний зиск від запровадження результатів інтелектуальної діяльності у виробництво. Інакше кажучи, результат інтелектуальної діяльності необхідно комерціалізувати [12, с. 8].

Погляд на інновації та економічну ефективність інноваційних процесів у XXI столітті зазнав суттєвих змін — на попередніх етапах розвитку інноваційної діяльності її оцінка грунтувалася на інвестиціях у НДДКР та подальшій віддачі від них основних науково-виробничих структур без урахування взаємодії учасників даного процесу. На сьогодні особлива увага приділяється вивченню взаємодії держави, бізнесу, науково-дослідних організацій, закладів вищої освіти [10, с. 104], різних типів інвесторів, які становлять інституційну структуру забезпечення комерціалізації інноваційних продуктів. (див. рис. 1).

Комерціалізація передбачає просування на ринок окремих ідей і охоплює діяльність лише тих суб'єктів, які безпосередньо залучені до конкретного проєкту, а інноваційна діяльність передбачає створення на державному рівні структур, що сприяють розвитку інновацій. Другою особливістю є те, що інноваційна діяльність включає кілька складових: науково-технічну, організаційну, фінансову, комерційну, у той час як комерціалізація передбачає лише отримання економічної вигоди. У зв'язку з цим необхідно розвивати нетрадиційні ефективні форми комерціалізації інтелектуальної власності, однією з яких є інноваційний лізинг, який набув поширення у розвинених країнах. Розвиток ринку лізингу та досягнення ним стадії зрілості у більшості провідних держав створили передумови інтеграції лізингу обладнання та комерціалізації інтелектуальної власності. Сформувалася нова форма лізингу — лізинг інтелекту-

альної власності. Поява інноваційного лізингу — логічний етап розвитку як ринку лізингових послуг, так і ринку інтелектуальної власності [9, с. 163].

Однією з форм комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності є венчурний лізинг, котрий передбачає фінансування, що надається лізинговими компаніями новому бізнесу і котрий розвивається за рахунок фондування венчурних інвесторів. Перші угоди венчурного лізингу були здійснені у США наприкінці 1980-х років. Успішний розвиток венчурного лізингу пов'язують із появою значної кількості молодих компаній у сфері Інтернет-індустрії, телекомунікацій та фармацевтичної промисловості. Як правило, предметом лізингу виступають: комп'ютери; телекомунікаційні системи; тестові пристрої та пристрої вимірювання; апаратура лабораторій та офісне обладнання для start-up проектів молодих інноваційних компаній. В обмін на фінансування лізингодавці отримують щомісячні лізингові платежі, залишкову вартість обладнання та варранти [11, с. 7].

Венчурні лізингові компанії працюють у тісному зв'язку з компаніями венчурного капіталу з метою виявлення інноваційних компаній з найкращими потенціалом зростання та позицією на ринку. Зазвичай венчурне інвестування передує фінансуванню шляхом венчурного лізингу, поява котрого обгрунтовується його перевагами порівняно з венчурними інвестиціями, основними з яких є нижчі вимоги повернення на інвестиції (15—22% проти 35%) [11, с. 9]. Вартість венчурного лізингового фінансування менша, оскільки ризики у даному бізнесі знижуються за рахунок використання предмета лізингу як забезпечення угоди. Серед додаткових переваг необхідно назвати сильні сторони, притаманні будь-якому лізинговому бізнесу: гнучкість; оптимізація управління грошовими потоками; цільове фінансування основного капіталу; прискорення інвестиційного процесу. Венчурні лізингові компанії ефективно використовують можливість швидкого зростання молодої компанії у своїх інтересах у разі, якщо за умовами договору венчурна компанія— лізингоодержувач розплачується варантами за фінансування. Окрім того, особливістю венчурного лізингу в порівнянні з іншими формами венчурного інвестування є те, що лізингодавці, як правило, не вимагають застави, а також будь-яких обмежувальних угод (наприклад, обмежень на додаткові запозичення).

Досвід зарубіжних країн свідчить, що значну роль у фінансуванні більшої частини інноваційних проектів відіграє якраз приватний інвестор, являючи собою бізнес-ангела. Найчастіше, бізнес-ангели є фізичними особами (меншою мірою юридичними), які вкладають власні кошти у фінансування проєкту на ранній стадії його розвитку. Фінансування складає обмежений період в обмін на частку у компанії, не вимагаючи застав і будь-яких гарантій. Водночас, бізнес-ангели, здійснюючи фінансування інноваційного підприємства, не вимагають поточного доходу, головною метою для них є максимізація вартості підприємства, що передбачає подальше отримання доходу від перепродажу частки у підприємстві. Нерідко бізнес-ангели відіграють істотну роль також і в професійному управлінні підприємством, що зумовлює багатий досвід у консалтингу, юриспруденції, сфері маркетингу та бухгалтерського обліку, а також у багатьох інших сферах. Бізнес-ангели, виступаючи індивідуальним приватним інвестором, надають кошти у розмірі, як правило, від 25 тис. дол. США до 100 тис. тис. дол. США для одного проєкту. Існує також проведення групового фінансування, тобто. молоде підприємство підтримує фінансами відразу кілька бізнес-ангелів. Групи бізнес-ангелів об'єднуються в асоціації, що дає можливість збільшувати інвестиції до 750 тис. тис. дол. США і більше [8, с. 135]. Групове інвестування є механізмом диверсифікації ризиків вкладень у молоді інноваційні підприємства.

Рис. 1. Інституційне середовище комерціалізації інноваційних продуктів

Джерело: систематизовано та згруповано на основі [8; 9; 11].

Найважливішим інструментом маркетингу інноваційного стартапу є визначення адекватної ціни товару. Проблема непроста у практичному ціноутворенні, оскільки і так мала кількість потенційних споживачів інноваційного продукту може скоротитися до мінімуму через неправильно визначену ціну. Водночас, стартапери прагнуть завищити ціну на свій продукт таким чином, щоб якнайшвидше повернути вкладені кошти та розплатитися з кредиторами. Необхідно розділити значення ціноутворення на пристрій, послугу або мобільний додаток та на їх ринковий продукт. Великою помилкою буде брати до уваги формальну вартість технічних характеристик інноваційного продукту, тоді як оцінюватися має ринковий продукт [4, с. 449].

У процесі ціноутворення завжди існують "вилки" між витратами та вартістю продукту. Проте істотним чинником є розуміння цінності продукту для його споживача. У реальному житті стартапери визначають вартість продукту на основі зіставлення з цінами на існуючі аналоги та замінники. Якщо таких не виявляється, то ціноутворення відбувається з урахуванням цінності вирішуваних проблем споживачів. У цьому випадку ціна на новий продукт має мало спільного із витратами на його виробництво. Один із представників венчурної компанії назвав цифри додатків вартості iPhone у початковій версії: збірка коштувала 6 дол. США, комплектуючі — 60 дол. США, а ціна продажу смартфона — 600 дол. США. З приводу сьомої версії були опубліковані думки експертів, що витрати на комплектуючі зросли до 230 дол. США через подорожчання компонентів, котрі мають дуже високі технічні характеристики, що спричинило подорожчання продукту [13, с. 258]. Маркетинг стартапу є суто персоналізованим, орієнтованим на пошук піонерів-покупців.

Серед усіх напрямів підприємницької діяльності інвестиційна та інноваційна діяльність найбільшою мірою пов'язана з ризиками, зокрема, і при комерціалізації її результатів. Саме наявність ризиків створює найбільшу мотивацію для підприємця, оскільки, як відомо з економічної теорії, чим вищий ступінь ризику, тим більший прибуток може потенційно принести проєкт, без ризику немає і виграшу, оскільки дії з ризиком сприяють реалізації ініціатив, новаторських ідей, соціальних експериментів; дозволяють долати консерватизм, стереотипи, психологічні бар'єри, що перешкоджають впровадженню перспективних видів діяльності [7, с. 11]. Страхування є одним із найефективніших інструментів забезпечення гарантій компенсації збитків, оскільки воно має безліч плюсів, порівняно з іншими методами управління фінансовими ризиками (прямою фінансовою підтримкою інноваційних фірм, хеджуванням, самострахуванням та державними гарантіями). При цьому державні органи завжди здатні діяти ефективніше, ніж ринок, грамотно оцінювати ризик і надавати необхідну допомогу. Власних коштів у разі самострахування підприємству найчастіше може не вистачити для усунення наслідків збитків, тоді як страхова компанія є ризик-менеджером і, як правило, має досвід щодо оцінки ризиків, у тому числі оцінки інвестиційних проєктів, у проведенні передстрахової експертизи. Страхування здатне дисциплінувати підприємців та підвищувати їхню соціальну відповідальність. Завдяки страхуванню держава отримує можливість скоротити витрати на покриття збитків від різноманітних несприятливих подій [1, с. 52].

Одним із сучасних інструментів комерціалізації інновацій виступає краудфандинг — сучасний економічний феномен, сутність якого полягає у залученні коштів на комерційні та некомерційні проєкти серед широкої аудиторії, в переважній більшості випадків через мережу Інтернет. Історії успіху проектів, профінансованих за допомогою краудфандингу, варті уваги та важливі для розуміння практичної складової цього феномену. Головною перевагою краудфандингу перед перерахованими способами пошуку коштів є широта охоплення аудиторії потенційних спонсорів. Краудфандингові майданчики відвідують мільйони користувачів. Так "Kickstarter" і "Indiegogo" в день відвідують 3,5 та 1,5 млн осіб відповідно. Шанс знайти підтримку серед такої великої аудиторії значно вищий, ніж, наприклад, намагатися досягти участі бізнес-ангела у своєму проєкті. Цікавим є те, що чим популярнішим стає проєкт, тим більше зацікавлених спонсорів звертають на нього увагу. Це є додатковим стимулом до пошуку фінансування за допомогою краудфандинговых площадок [5, с. 112].

Комерціалізація інновацій є найважливішою умовою виведення результатів інноваційної діяльності на ринок. За даними статистики лише близько 10% проектів виводиться на ринок. Саме завдяки правильному вибору способу комерціалізації підприємство може успішно реалізувати свою розробку, зайняти нішу на ринку, зберегти конкурентоспроможність та підвищити ефективність своєї діяльності. Також актуальним питанням залишається вибір способу комерціалізації. На даний час існує три основні шляхи комерціалізації інновацій [2, с. 109]:

— самостійне виведення товару ринку;

— переуступання частини прав на інновацію;

— повна передача прав на інновацію.

Кожен із способів має свої особливості, і перед вибором способу комерціалізації потрібно розглянути кожен і вибрати сааме той, котрий найкраще підходить для цієї ситуації та даного проєкту. Самостійне виведення інновації на ринок здатне принести дуже високі прибутки. Водночас, даний метод несе у собі високі ризики (у разі провалу виведення товару ринку чи його незатребуваності), великий термін окупності і він потребує наявності значних фінансових ресурсів. Завоювання ринку та окупність швидше за все стануть можливими у середньо— чи довгостроковій перспективі [3, с. 112].

При виборі другого способу комерціалізації — переуступки частини прав на інновацію — витрачені кошти можна повернути швидко, але буде втрачено частину ринку. В даному випадку підприємство несе мінімальні ризики та невеликі витрати, що отримує повернення вкладених коштів досить скоро, виходить на ринок за рахунок інших компаній отримує фінансування від замовника. Також можливо формувати свій власний товарний знак. Однак, вибравши цей спосіб, розробник може зіткнутися з проблемою порушення ліцензії патентних прав, появою контрафактної продукції, а головним недоліком стануть менші доходи в порівнянні з іншими способами комерціалізації [6, с. 108].

Повна передача прав на інновацію є або відчуження від прав, чи повну їх продаж. Безумовно, при виборі даного способу підприємство отримає значний дохід відразу за мінімальних ризиків і невеликих витрат. Як і в другому випадку, тут також є ризик недоотримання доходів, але виникає і проблема у тому, що підприємство буде змушене змінити сферу своєї діяльності, оскільки прав на використання власних розробок в нього не залишиться.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, можна стверджувати, що вибір способу комерціалізації інновацій безпосередньо залежить від того, якими матеріальними ресурсами розпоряджається підприємство (чи є в нього кошти для виведен-

ня товару на ринок), тимчасовими ресурсами (який термін окупності можуть собі дозволити розробники), чи готові воно ризикувати або відмовитися від прав на свою розробку. Перед вибором методу комерціалізації варто розрахувати потенційні доходи і витрати, які матимуть місце в кожному із випадків. Інновації — це дорогий продукт, який може дозволити собі далеко не кожна країна, а ще менша їхня кількість здатна профінансувати та реалізувати такі проєкти. Тому, в першу чергу, варто обрати такий спосіб комерціалізації інновацій, котрий підходитиме для конкретної країни з конкретним економічним та науковим кліматом.

Література:

1. Баула О.В. Зарубіжний досвід комерціалізації інновацій та активізації інтеграційних процесів у інноваційній сфері. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. Вип 17. Т.1. 2021. С. 49—58.

2. Євтушевська О. В. Комерціалізація інноваційних розробок у контексті сприйняття споживачами товарів-новинок. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 38—41.

3. Ігнацевич С. П. Комерціалізація інноваційних технологій в Україні. Основні проблеми та світовий досвід. Наука, технології, інновації. 2022, № 4. С. 107—115.

4. Ілляшенко С.М. Шипуліна Ю.С. Маркетинговий супровід комерціалізації інноваційної продукції підприємств. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Випуск 40. 2020. С. 447—453.

5. Куцик П.О. Бутко Б.О. Концептуальні засади удосконалення механізму комерціалізації високотехнологічної продукції. Інтелект XXI № 5 '2020. С. 110—116.

6. Кайкунь У. Яструбський М. Підходи до комерціалізації результатів інноваційної діяльності спільних підприємств. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку № 1(11), 2024. С. 105—115.

7. Шевченко К.В., Сагер Л.Ю., Шимошенко А.О. Комерціалізація інновацій в Україні: сучасний стан. Вісник СумДУ. Серія "Економіка", № 4' 2022. С. 9—14.

8. Cubero Javier Nieto, Gbadegeshin Saheed Adebayo, Consolacion Carolina. Commercialization of disruptive innovations: Literature review and proposal for a process framework. International Journal of Innovation Studies Volume 5, Issue 3, 2021, Pages 127—144.

9. Datta, A., Reed, R., Jessup, L. (2013). Commercialization of Innovations: An Overarching Framework and Research Agenda. American Journal of Business, 28 (2), pp. 147—191.

10. Ibeme, N. P. (2020). Effect of university-industry linkages on commercialization of innovations of higher education: Evidence from Enugu state, south-east Nigeria. International Journal of Development and Management Review, 15 (1), 96—126.

11. Norrman, C., Moshfegh, A., & Engzell, J. (2023). Comicir— Commercialization of Innovative Challenges From Industry And Research. European Society for Engineering Education, pp.1—10.

12. Slok-Madsen, S. K., Ritter, T., & Sornn-Friese, H. (2017). Commercialization in Innovation Management: Defining the Concept and a Research Agenda. Academy of Management, Atlanta. pp. 1—41.

13.Wang Yun-chu, Phillips Fred, Yang Chyan. Bridging innovation and commercialization to create value: An open innovation study. Journal of Business Research. pp. 255—266.

References:

1. Baula, O. (2021), "Foreign experience of commercialization of innovations and activation of integration processes in the innovation sphere", Actual problems of the development of the economy of the region, vol. 1, pp. 49—58.

2. Yevtushevska, O. (2019), "Commercialization of innovative developments in the context of consumers' perception of novelty goods", Investments: practice and experience, vol. 2, pp. 38—41.

3. Ignatsevich, S. (2022), "Commercialization of innovative technologies in Ukraine", Main problems and world experience. Science, technology, innovation, vol. 4, pp. 107—115.

4. Ilyashenko, S. and Shipulina, Yu. (2020), "Marketing support of commercialization of innovative products of enterprises", Accounting, analysis and audit, vol. 40, pp. 447—453.

5. Kutsik, P. and Butko, B. (2020), "Conceptual principles of improving the mechanism of commercialization of high-tech products", Intellect XXI, vol. 40, pp. 110—116.

6. Kaikun, U. and Yastrubskyi, M. (2024), "Approaches to the commercialization of the results of innovative activities of joint enterprises", Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development, vol. 1, pp. 105—115.

7. Shevchenko, K. Sager, L. and Shimoshenko, A. (2022), "Commercialization of innovations in Ukraine: current state", Bulletin of Sumy State University. Series "Economics", vol. 4, pp. 9—14.

8.Cubero, J. Gbadegeshin, S. and Consolacion, C. (2021), "Commercialization of disruptive innovations: Literature review and proposal for a process framework", International Journal of Innovation Studies, vol. 5, pp. 127—144.

9. Datta, A. Reed, R. and Jessup, L. (2013), "Commercialization of Innovations: An Overarching Framework and Research Agenda", American Journal of Business, vol, 28, pp. 147—191.

10. Ibeme, N. (2020), "Effect of university-industry linkages on commercialization of innovations of higher education: Evidence from Enugu state, south-east Nigeria", International Journal of Development and Management Review, vol, 15, pp. 96—126.

11. Norrman, C. Moshfegh, A. and Engzell, J. (2023), "Comicir — Commercialization of Innovative Challenges From Industry And Research", European Society for Engineering Education, vol, 1, pp. 1—10.

12. Slok-Madsen, S. Ritter, T. and Sornn-Friese, H. (2017), "Commercialization in Innovation Management: Defining the Concept and a Research Agenda", Academy of Management in Atlanta, vol, 1, pp. 1—41.

13. Wang, Yun-chu. Phillips, Fred. and Yang, Chyan. (2017), "Bridging innovation and commercialization to create value: An open innovation study", Journal of Business Research, vol, 1, pp. 255—266.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024 р.

УДК 711.43-043.2:[330.342.2:004]-043.86

Л. В. Паскаль,
аспірант, Черкаський державний технологічний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5213-7944

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.202

ГЕНЕЗИС ВПЛИВУ МІСТ НА РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ

L. Pascal,
Postgraduate student, Cherkasy State Technological University

THE GENESIS OF THE INFLUENCE OF CITIES ON THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION ECONOMY: THEORETICAL GENERALIZATIONS AND PROBLEMS

Статтю присвячено актуальним питанням теоретичного обгрунтування впливу міст на розвиток інформаційної економіки. Розглянуто міста як складні, багатофункціональні системи, що мають значний вплив на національну економіку та соціальний розвиток Розглянуто, стисло обгрунтовано найбільш значущі якості міст, що постають впливовими на національну економіку і в подальшому трансформуються в інформаційну економіку, зокрема їхня здатність до самовідтворення, синергетична взаємодія функцій, урбанізаційний потенціал та роль в економіко-географічних структурах. В контексті інформаційної економіки досліджується перехід міст до моделей розумного міста, що сприяють автоматизації, комунікаційним технологіям та підтримці інформаційного суспільства. Окреслено ключові функції міст у формуванні інформаційної економіки. Досліджено поняття інформаційної економіки. Зроблено наголос на необхідності вивчення та систематизації проблематики економіки міст в умовах інформаційної економіки з позиції оцінки негативних процесів та залучення регуляторного впливу.

The article is devoted to the study of the complex nature of cities as important centers of socio-economic, cultural and innovative development that influence national and global processes. Scholars define cities as complex self-reproducing systems that integrate multiple functions, including economic, social, demographic, and environmental, that act synergistically and affect each other in unpredictable ways. One of the key characteristics of cities is their tendency to grow or decline rapidly under the influence of numerous internal and external factors, such as economic crises, political changes, military conflicts, and environmental disasters.

The features of urbanization as a process that increases population concentration and forms a unique urban culture are highlighted. Urbanization also contributes to the development of urban infrastructure and creates new opportunities for an economy that is gradually transitioning to an information-based economy. In such an environment, cities become platforms for the formation of intelligent management systems and the development of information technologies, which are crucial for national competitiveness and productivity.

Attention is paid to the specific challenges of the information economy, in particular automation, which affects the employment of the population, causing the need for retraining of the workforce and social protection of citizens. Cities act as centers of the creative class and innovative development, forming creative unions and cultural centers that contribute to the preservation of identity and cultural wealth.

Of scientific interest is the strategic role of cities in the process of globalization, where they become multicultural centers, ensuring integration into the world economy through the development of the IT industry and information and communication technologies. In addition, the article emphasizes the need for new management approaches for effective forecasting and harmonization of the interests of the population in the conditions of constant changes and innovative progress.

The conclusions state that the development of Ukrainian cities according to the smart city model is hampered by war events and challenges of the national economy, but remains a promising direction that will contribute to Ukraine's integration into the global information space and ensure competitiveness in the future.

Ключові слова: міста, регіони, інформаційна економіка, генезис, проблеми.
Key words: cities, regions, information economy, genesis, problems.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Факти та управлінські технології, теорії розвитку міст вивчаються людством протягом десятиріч, мають свій генезис, особливості накопичення знань та відповідного впровадження отриманих результатів в практику містобудування, управління та прогнозування міських систем, агломерацій.

Системне відображення особливостей розвитку міст, окремі явища та зміни найбільш яскраво відбуваються в останні 20—30 років. І це пов'язано з переходом людства до нової цивілізаційної фази розвитку — інформаційного суспільства та інформаційної економіки. Виникають та потребують свого окреслення, наукового обгрунтування нові виробничі та соціокультурних відносини, напрями наукової думки, управлінські механізми та цільові технології керування інформаційними ресурсами, що впливають на глобальні, національні, регіональні та локальні процеси відтворення міст. Стрімкість процесів вражає, людство змінюється з чіткими векторами інтелектуалізації праці, соціалізації бізнесів та послуг, системної відкритості інформації. Центрами та каталізаторами цих процесів постають міста, що завжди, в усі віка були прогресивними носіями змін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковці системно вивчають проблеми міст, доводять що саме ці організаційні та просторові системи перебувають на стику географічних, економічних, соціальних наук, просторового планування та містобудування. Чітко позиціонують, що розвиток міст вимагає вироблення грунтовної теорії, яка дозволила б узгодити різні знання про міста та регіони, сформувати комплексну, достатньо ємну теоретико-методологічну базу, напрацювати цільові методики регулювання які б забезпечили ефективні дії влади та менеджменту та були б основою для напрацювань механізмів, технологій соціально-економічної політики [8].

Дослідження специфіки розвитку міст в умовах ринкової трансформації вивчала та систематизувала науковця Т. Дорбишевська [2]. Залучення в практику світового досвіду успішного розвитку міст дослідили Шпильова В., О. Черевко [12]. Нові погляди та думки в теорію та практику урбаністики привносять дослідження Л. Панкової, О. Тарасевіч [1]. Свого визнання отримують напрацювання Ю. Романовської [7], що доповнюють та розширюють безпекові сценарії розвитку міст в умовах нестабільності та мілітарних подій. Значної уваги потребують дослідження О. Фінагіної, О. Пригодюк в контексті напрацювання сценаріїв розвитку міст в умовах інформаційної економіки [5, 10]. Роль регіонів та міст в формуванні іт-сектору, інформаційної економіки комплексно досліджували С. Шкарлет, Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук [11].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Дослідження процесу генезису впливу міст на розвиток інформаційної економіки з позиції теоретичних узагальнень та вивчення проблем.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незалежно від напрямку досліджень міста, як соціально-економічної, архітектурної, містобудівної, демографічної, еколого-рекреаційної, інноваційно-інтелектуальної, урбаністичної системи науковці наголошують на переліку якостей цього комплексу життєдіяльності людства. Розглянемо такі якості міст, що постають найбільш впливовими на національну економіку, визнані в наукових колах принциповими з позиції комплексного дослідження:

Рис.1. Нова роль міст в епоху інформаційного прогресу

Джерело: розроблено автором.

1. Складна самовідтворювальна система, що має високі ризики як вибухового розвитку, так і занепаду. Непередбачуваність розвитку, моделі відтворення залежить від дуже великої кількості факторів економічного, політичного та геополітичного, воєнного, соціального, екологічного, кліматичного, культурного характеру.

2. Виконують велику кількість функцій, що між собою активно взаємодіють, мають взаємо впливовий характер, синергетично інтегруються та непередбачувано обмежують (або нівелюють) дію інших управлінських дій та засобів.

3. Мають складноутворювальну систему організації. Серед підсистем головною, містоутворюючою є — демографічна (населення та його характеристики). Формують моделі розселення людей в країнах на принципах відповідних до правил розміщення продуктивних сил. Без населення міста вмирають, відходять в минуле.

4. Нарощують потенціал урбанізації, як процесу все більшого визнання (статусу) та ролі міст в національних економіках. Прискорення урбанізації підвищує значення міського життя, формує феномен міської культури, що пов'язано з високою концентрацією населення, різноманітних видів діяльності та насиченістю комунікаційно-соціальних відносин. Саме урабанізація, як успішний та дуже швидкий процес сформувала зростання міст, збільшення частки міського населення.

5. В національному господарстві формують мережі та складні комунікації, які визнають характеристиками економіко-географічного положення, що забезпечує унікальність кожного міста по відношенню до джерел енергії та ресурсів, транспортних мереж та вузлів зв'язку, адміністративних центрів та кордонів, природно-рекреаційних зон та заповідних територій, історичних та культурних пам'яток, продовольчих баз та агропереробних підприємств, ринків та ринкової інфраструктури, джерел трудових ресурсів.

6. Мають свої етапи розвитку та часи успішності, злету. Історія розвитку міст є самостійним напрямом наукових досліджень історико-культурного спрямування. Змінюють цивілізаційний устрій, поширюють нові моделі соціального та економічного майбутнього країн, регіонів, галузей, міжгалузевих комплексів.

7. Стимулюють процеси глобалізації в відносинах людства та забезпечують нові формати мультикультурних відносин майбутнього. Забезпечують економічними перевагами підприємства, що формують світові ринки (в першу чергу інформаційні, інтелектуальних продуктів та технологій).

8. Мають організаційну та просторову структуру (архітектурно-просторову, індустріально-просторову, мережево-комунікаційно-просторову та ін.).

9. Стрімко впроваджують нововведення в будівництві, архітектурі, економіці, управлінському забезпечені діяльності сфери обслуговування. Науково-технічний, інформаційний та інтелектуальний прогрес у повному спектрі відображаються саме в індустріальному секторі міст.

10. Мають економіку з підвищеною чутливістю до криз (соціальних, екологічних, міграційних), коливань трансформаційного реформування, змін влади. Що пояснюється високою концентрацією населення, ресурсів та унікальними ефектами інформаційних деформацій, вкидів, шумів.

11. Формують зони впливу на економіку та соціальну сферу регіонів, що знаходяться поряд. Є духовними, культурними, освітніми центрами країн. Такий вплив більш всього притаманний великим містам. Відповідно в наукових дослідженнях міста поділяють на туристичні, науково-освітні, індустріальні, портові центри (в більшості випадків це змішані форми, наприклад м. Одеса — це індустріально, туристично, портовий центр).

12. Є містом розташування креативного класу (групи населення), що формує творчі спілки ексклюзивного розвитку культури, накопичення цінностей та новацій в усіх видах діяльності людства.

Перелік можливо продовжувати, але сконцентруємо увагу на переході в світовому масштабі від індустріальної економіки до інформаційної. В умовах інформаційної економіки більшість з перелічених характеристик мають велике значення, але першочергова роль буде за компонентами забезпечення так званих розумних міст, що вже змінюють картину нашого світу. З урахуванням сучасних знань теорії, методології та практики

менеджменту, інформаційної теорії, що досліджують особливості, базові характеристики сучасного інформаційного суспільства та інформаційної економіки міста якісно та активно впроваджують зміни та забезпечують рух до нових станів цієї моделі відносин людства (Рис. 1).

Інформаційна економіка, як нова модель організації відносин знаходиться на початковій стадії свого розвитку, вона виникає локально, формує та охоплює групи високорозвинених країн, стрімко розповсюджує свої переваги та стандарти відтворення господарських комплексів на основі пріоритетів інформаційних ресурсів.

Рис. 2. Ключові функції міст в формуванні інформаційної економіки

Джерело: розроблено автором.

Вивчення особливостей розвитку та зміни етапів розвитку інформаційної економіки відбувається під впливом інформаційно-технологічної та інноваційно-інтелектуальної революцій, зміни галузевої структури виробництва та структури зайнятості. В свою чергу це зумовило зміну соціальної структури всього суспільства та висунуло наукові знання та технологічний прогрес на перший план [4]. Такі зміни та передумови прогресивних зрушень вивели на перші шпальти дію ключових функцій міст в прискореному формуванні інформаційної економіки (Рис. 2).

За своєю суттю інформаційна економіка це система соціально-економічних відносин що грунтується на науково-практичному визнанні пріоритетності інформаційних ресурсів, інформаційно-інтелектуальних технологій, багатофункіональній інформаційній культурі, мережевої організації руху інформації.

Також науковці дають наступне актуалізоване визначення інформаційної економіки. Інформаційна економіка — це такий тип економіки, де продуктивність і конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів залежать головним чином від їх здатності генерувати, обробляти й ефективно застосовувати інформацію, засновану на знаннях. Також інформаційну економіку можна визначити як економіку, в якій інформація є валютою та продуктом [3].

Міста, як просторово-мережеві форми організації життєдіяльності першими входять в зону комплексної інформатизації та автоматизації виробництв, впроваджують та регламентують дію інформаційних підприємств та відповідного ринку, фактично постають піонерними проєктами для національних економік в переході до нової, інформаційної ери. Більшість впливових характеристик, проявів унікальних явищ та процесів відтворення місцевого простору переходить в площину активізації інформаційного прогресу. Системно прискорюються інновації та масштабуються підприємства ітсектору. Але інформаційній економіці притаманні свої властивості. Відповідно виникають нові функції міст, що вже мають векторність на формування моделі розумного міста та забезпечують ефективність управлінських процедур прогнозування та сценарування майбутнього (Рис. 2).

Перехід до моделі розумного міста теж є складним та має свою проблематику з позиції конфліктів старого типу відносин з новими, інноваційними. Такими прикладами, в першу чергу, стають питання вивільнення робочої сили на основі масової автоматизації та інформатизації виробничих процесів на великих та середніх підприємствах. В результаті такої дії міста отримують тисячі безробітних, що не просто потребують перенавчання й працевлаштування, а ще й соціального захисту, а можливу й зміни міста життєдіяльності. Такі конфлікти знаходяться на поверхні функціонування економіки та соціуму, потребують наявності функцій безпеки відтворення робочої сили.

Вивчення та систематизація проблематики економіки міст в умовах інформаційної економіки актуальна тема та потребує свого опрацювання з позиції оцінки процесів, діагностики та залучення регуляторного впливу. Це питання управлінсько-безпекового аналізу функціонування розумних міст, закладення в плани та прогнози розвитку міст конфліктних питань, що будуть потребувати свого ефективного, можливо гармонійного та збалансованого вирішення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Стрімкий індустріальний прогрес в 20 столітті призвів до появи та поширення в розвинених країнах світу інформаційної економіки, як прогресивної моделі розвитку. Великі міста світу в такому процесі відіграли ключову роль, сформувавши сучасний сектор іт-індустрії, інформаційних ринок, інформаційно-мережеву економіку, інформаційну культуру та забезпечили появу моделі розумних міст.

Розвиток міст в кожній країні має свою специфіку, ключові процеси та явища, що формують оцінки урбанізації, визнання ролі та впливовості міст на національну економіку. Саме в процесі генезису міст відбулося розширення впливу економіки міст на світогосподарські процеси, свого впровадження отримав неконрольований та стрімкий процес урбанізації.

Планувати та прогнозувати розвиток міст — це закладати підвалини майбутнього, формувати знання щодо цільового руху людства на основі врахування глобалізаційних та національних, групових та особистих інтересів. Саме розумні міста стають перспективою, сценаріями майбутнього світових міст-лідерів в умовах активного науково-технічного, інформаційного та інтелектуального прогресу.

Міста України теж поступово переходять до формування, прогнозування, сценарування моделі розумного міста. Цей непростий процес сьогодні гальмується воєнними подіями та відповідними до мілітарних проблем станами економіки.

Література:

1. Pankova L.I., Pavlovska A.S., Tarasevych O. V. Cities of Ukraine in the conditions of information economy: Principles and scenarios of the development of post-military recovery. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Черкаси: ЧДТУ, 2023. Вип. 71. С.28-36.

2. Дробишевська Т.В. Основи міської політики. Монографія/НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк: ООО "Юго-Восток, ЛТД", 2005. — 269 с.

3. Малик І. П. Тенденції розвитку інформаційної економіки в Україні / І. П. Малик // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. — 2013. — Вип. 1 (14). — С. 25—34.(с. 27)

4. Марітнович В., Боровко А. Еволюція ключових етапів формування інформаційної економіки. ВІСНИК ХНТУ No 2, 2024. — С. 177—182.

5. Пригодюк О.М. Національні економічні інтереси України в парадигмі змін управлінської безпеки в умовах інформаційної економіки. Таврійський науковий вісник. Серія Економіка Випуск 17 / 2023. С. 80—85.

6. Роль інформації у формуванні ринкової економіки: колективна монографія / Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук, Н. Грицяк та ін. — К.: К.І.С., 2004. — 348 с.

7. Романовська Ю. А. Технологія розроблення сценаріїв зміцнення соціально-економічної безпеки міста. Бізнес Інформ. 2022. №11. С. 88—100.

8. Самотій Н.С. Економіко-містобудівні відносини у розвитку міст. Історичний контекст. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2018. Випуск 4 (132). С. 150—156.

9. Фінагіна О. В., Коваленко Ю. О., Пригодюк О. М. Інформаційна економіка України: перспективи розвитку регіонального інформаційного менеджменту. Manager. bulletin of donetsk state university of management. 2020. Т. 87, № 2. 29—44.

10. Фінагіна О., Зінченко О., Паскаль Л., Економічні інтереси України: стратигеми, стратегії та сценарії розвитку міст в умовах інноваційно-інформаційної економіки. European Science. 2023. No. 4 (sge16-04). Pp. 53—64.

11. Шкарлет С. М. Інформаційна економіка: методи, моделі та технологія формування: монографія / С. М. Шкарлет. Чернігів, 2014. 288 с.

12. Шпильова, В., & Черевко, О. (2022). Стратегічний розвиток міст на основі прогресивного світового досвіду. Modeling The Development Of The Economic Systems, (1), 129—137.

References:

1. Pankova, L.I. Pavlovska, A.S. & Tarasevych, O. V. (2023), "Cities of Ukraine in the conditions of information economy: Principles and scenarios of the development of post-military recovery", Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky. Cherkasy: ChDTU, vol. 71, pp. 28—36.

2. Drobyshevska, T.V. (2005), Osnovy mis'koi polityky [Basics of urban policy], NAN Ukrainy. In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhen. OOO "Iuho-Vostok, LTD", Donetsk, Ukraine.

3. Malyk, I. P. (2013), "Trends in the development of the information economy in Ukraine", Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu, vol. 1 (14), pp. 25—34.

4. Maritnovych, V.& Borovko, A. (2024), "The evolution of the key stages of the formation of the information economy ", VISNYK KhNTU, vol. 2, pp.177—182.

5. Pryhodiuk, O.M. (2023), "National economic interests of Ukraine in the paradigm of changes in management security in the conditions of the information economy ", Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia Ekonomika, vol. 17, pp. 80—85.

6. Bazhal, Yu. Bakumenko, V. Bondarchuk, I. & Hrytsiak, N. (2004), Rol' informatsii u formuvanni rynkovoi ekonomiky [The role of information in the formation of a market economy], K.I.S., Kyiv, Ukraine.

7. Romanovska, Yu. A. (2022), "Technology for developing scenarios for strengthening social and economic security of the city ", Biznes Inform, vol.11, pp. 88—100.

8. Samotii, N.S. (2018), "Economic and urban relations in the development of cities. Historical context." Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, vol. 4 (132), pp. 150—156.

9. Finahina, O. V. Kovalenko, Yu. O. & Pryhodiuk, O. M.(2020), "Information economy of Ukraine: prospects for the development of regional information management", Manager. bulletin of donetsk state university of management,vol. 87, no. 2, pp. 29—44.

10. Finahina, O. Zinchenko, O. & Paskal, L. (2023), "Economic interests of Ukraine: strategies, strategies and scenarios for the development of cities in the conditions of the innovation and information economy", European Science. vol. 4, pp. 53—64.

11. Shkarlet, S. M. (2014), Informatsijna ekonomika: metody, modeli ta tekhnolohiia formuvannia [Information economy: methods, models and technology of formation], Chernihiv, Ukraine.

12. Shpylova, V., & Cherevko, O. (2022), "Strategic development of cities based on progressive world experience", Modeling The Development Of The Economic Systems, vol. 1, pp.129—137.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2024 р.

УДК 338.2

О. М. Сіруk,
аспірант, ПВНЗ "Європейський університет"
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-1962-1833

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.207

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

O. Siruk,
Postgraduate student, European University

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR FORMING A STRATEGY FOR DEVELOPING THE COMPETITIVE ADVANTAGES OF BUSINESS ENTITIES IN THE FIELD OF TRADE IN THE CONTEXT OF BUSINESS DIGITALIZATION

У статті досліджено комплексний концептуальний підхід, орієнтований на розвиток конкурентних переваг суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в умовах активної цифровізації. Визначено очікуваний соціально-економічний ефект від впровадження цієї моделі, що проявляється на мікрорівні через систематичну та результативну трансформацію бізнес-моделей. Досліджено як трансформація бізнес-моделей сприяє досягненню цифрової зрілості, що виражається у вищих показниках продуктивності та адаптивності. Підкреслено вплив цього підходу на збільшення добробуту суспільства, підвищення якості життя населення завдяки створенню та розповсюдженню конкурентоспроможних товарів, чия споживча цінність зростає за рахунок застосування сучасних цифрових технологій. Окрему увагу приділено тому, що запропонований метод базується на екосистемному підході, який сприяє перетворенню функцій суб'єктів господарювання у сфері торгівлі. Автором доведено, що у результаті підприємства формують стійкі конкурентні переваги, які спираються на цифрові моделі управління та інноваційні інструменти для задоволення зростаючих потреб споживачів та оперативно адаптуються до змін на ринку.

The article examines a comprehensive conceptual approach aimed at developing the competitive advantages of business entities in the field of trade in the context of active digitalization. The author analyzes individual opinions of authors on the definition of the concepts of "ecosystem" and "ecosystem approach". The author considers the ecosystem approach as a combination of two different management paradigms: bureaucratic (mechanistic) and behavioral (organic), provides a substantive description of each of these approaches and identifies the positive aspects of the described models. The types of activities for the penetration of the ecosystem approach into agglomeration interaction are identified, their main forms, methods of basing, key elements are characterized The author considers the concept of "digital ecosystem", clarifies the relationship of digital ecosystems with digital platforms and establishes that the approaches and definitions of the concepts of "ecosystem" and "digital ecosystem" have a common postulate. Based on scientific methods and approaches, the author identifies three archetypes of ecosystems (value creation and development trajectories) and notes a number of competitive advantages for business entities in the field of trade which, in order to achieve a digital trajectory of their activities, base their business models on the ecosystem approach. The expected socio-economic effect of the implementation of this model is determined, which is manifested at the micro level through the systematic and effective transformation of business models. The author investigates how business model

transformation contributes to the achievement of digital maturity, which is expressed in higher productivity and adaptability. The author emphasizes the impact of this approach on increasing the welfare of society, improving the quality of life of the population through the creation and distribution of competitive goods whose consumer value increases through the use of modern digital technologies. Particular attention is paid to the fact that the proposed method is based on an ecosystem approach that contributes to the transformation of the functions of business entities in the field of trade. The author proves that, as a result, enterprises form sustainable competitive advantages based on digital management models and innovative tools to meet the growing needs of consumers and quickly adapt to changes in the market.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, цифровізація, цифрова екосистема, екосистемний підхід, екосистема бізнесу, управлінська парадигма, концепція, концептуальний підхід.

Key words: business entities, digitalization, digital ecosystem, ecosystem approach, business ecosystem, management paradigm, concept, conceptual approach.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах суб'єкти господарювання, зокрема у сфері торгівлі, стикаються з викликами підвищення ефективності та гнучкості для збереження й посилення конкурентних позицій. Поява нових цифрових рішень змінює традиційні підходи до управління, вимушуючи підприємства переосмислювати стратегії розвитку, створювати нові бізнес-моделі та застосовувати інноваційні технології для підвищення якості обслуговування, аналізу поведінки споживачів, оптимізації операцій та зниження витрат. Дослідження механізмів адаптації підприємств до нових умов, зумовлених цифровими трансформаціями, та визначення шляхів формування стійких конкурентних переваг є ключовими для забезпечення їх успішної інтеграції в цифрову економіку та підвищення ефективності діяльності на сучасних ринках. Цифровізація бізнесу відкриває нові можливості для розвитку підприємств, однак вона також ставить виклики, пов'язані з необхідністю оперативного впровадження інновацій, управління великими обсягами даних, удосконалення бізнес-моделей та оптимізації процесів. Ця проблема є актуальною як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки дослідження процесів цифровізації та формування конкурентних переваг дозволяє поглибити розуміння ефективних підходів до управління у нових умовах ринку. З практичної точки зору, стаття спрямована на допомогу суб'єктам господарювання у розробці стратегій, що сприятимуть стійкому розвитку, підвищенню якості обслуговування клієнтів та забезпеченню довгострокових конкурентних позицій у цифровому середовищі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню теоретичних аспектів цифровізації бізнесу та пошуку ефективних підходів та методів досягнення конкурентних переваг присвятили свої дослідження сучасні українські науковці, зокрема Вінник О. [1], Денисенко М. [2], Зуб П. [3], Скопенко Н. [4], Устенко М. [5] та інші. Проте, попри значний прогрес у цій галузі, багато питань залишаються невирішеними.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є розробка науково-обгрунтованих підходів та методичних рекомендацій для формування стратегій розвитку конкурентних переваг підприємств торговельної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В сучасних умовах механізми цифровізації визначають як глобальну конкурентоспроможність країни, так і конкурентоспроможність окремих секторів промисловості, підприємств. Зміни, що відбуваються, зачіпають потенційних споживачів товарів та послуг, змінюють їхні поведінкові характеристики, відповідно, суб'єкти господарювання у сфері торгівлі як найбільш наближених до споживача повинні адаптуватися відповідно до нових трендів, що спричиняє формування екосистемного підходу до розвитку суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в умовах цифровізації їх бізнесу, принциповими відмінностями якого є ракурс на взаємозв'язок та взаємозалежність усіх елементів соціально-економічної системи в умовах глобалізації, інтернаціоналізації та широкомасштабної цифрової трансформації економіки.

Він є:

— динамічною структурою (В. В. Лисиця та О. М. Михайленко [6]), утвореною взаємопов'язаними, взаємозалежними організаціями, якими можуть бути нові підприємства, великі корпорації, уряд, галузеві асоціації, індивідуальні інвестори, організації державного сектору, університети та дослідницькі центри;

— "просторово локалізованим комплексом неієрархічно керованих організацій, бізнес-процесів, інноваційних проєктів та інфраструктурних систем, які взаємодіють один з одним в процесі створення і обігу матеріальних і соціальних благ (цінностей), здатних до тривалого самостійного функціонування за рахунок кругообігу цих благ" (Г. Б. Кляйнер [7]). Така характеристика є певним узагальнення раніше представлених визначень на вищому рівні, на основі цього підходу науковець виділяє чотири компоненти (підсистеми) екосистеми: об'єктні (кластерні); навколишнє середовище (платфор-

ма), процес (мережа) та проєкт (бізнес-інкубатор). "Саме з поєднання чотирьох функціональних одиниць складається бізнес-екосистема як злиття компаній, продуктів, технологій тощо" [8].

М. Б. Нагара вказує, що екосистема бізнесу — це мережа, що не має чітко окресленої структури та меж; її розвиток стимулюється ефектом масштабу виробництва, спричиненого зростанням попиту, наслідком чого є залучення до екосистеми нових учасників: споживачів і підприємців. Головними активами екосистем є різновекторні зв'язки учасників і потоки даних, що генеруються в них. При цьому відносини учасників регулюються пейсмейкером екосистеми на основі стандартів та інтерфейсів, що передбачає розробку екологічно безпечних методів ведення господарської діяльності [9].

М. Якобідес виділив та згрупував три підходи до розуміння організації бізнесу в межах екосистеми. Перша група визначень трактує екосистему як "сукупність підприємств", впливаючи одне на одне, створюють окремий ринок або галузь". Друга група визначень розглядає екосистему як технологічну платформу, яка передбачає взаємодію між власником платформи та її користувачами, що виступають постачальниками послуг, рішень або товарів розміщених на платформі. Третя група дослідників визначає екосистему як "кооперативні механізми, через які підприємства поєднують свої товари та послуги для розробки принципово нових продуктів або технологій" [10].

На сьогодні поняття "екосистема" набуло широкого застосування для позначення складних, динамічних систем, які постійно еволюціонують та складаються з великої кількості агентів чи суб'єктів, що взаємодіють між собою на засадах автономії, але при цьому залишаються взаємопов'язаними. Кожний учасник екосистеми має певний ступінь незалежності проте їхня співпраця є критично важливою для досягнення спільних цілей та забезпечення загальної життєздатності системи. Такий підхід потребує вимагає не лише організаційної гнучкості, а й здатності адаптуватися до швидких змін та умов середовища.

Екосистемний підхід можна розглядати як поєднання двох різних управлінських парадигм: бюрократичної (механістичної) та біхевіористичної (органічної). Використання терміну "механістичний" до організації використовується для того, щоб показати, що система спроєктована на зразок машинного механізму, призначеного для продуктивних операцій. Термін "органічний" додає організації якості живого організму, вільного від недоліків механістичної структури.

Бюрократична, або механістична, модель управління характеризується високим рівнем формалізації, централізацією влади, ієрархічною структурою, регламентацією процесів та суворим контролем виконання завдань [11].

Такий підхід довгий час вважався ефективним для великих організацій, зокрема у сфері торгівлі, де він дозволяв мінімізувати ризики, забезпечити передбачуваність операцій та стабільність бізнес-процесів. Однак із розвитком цифрових технологій та необхідністю швидкої адаптації до динамічних ринкових умов, переваги бюрократичної моделі починають зменшуватися, що впливає на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання у цій галузі.

Позитивними аспектами бюрократичної моделі є те, що попри обмеження, механістичний підхід продовжує відігравати важливу роль у певних аспектах діяльності торгових компаній. Формалізація та стандартизація процесів сприяють ефективному управлінню великими обсягами операцій, мінімізують помилки та знижують операційні ризики. У централізованій структурі керівництво має змогу контролювати всі ключові процеси, що важливо для забезпечення стабільності та відповідності внутрішніх політик вимогам законодавства та регулюючих органів. Крім того, чіткі регламенти дозволяють впроваджувати нові технології поступово, знижувати пов'язані з діджиталізацією ризики та контролювати перехідні процеси. Однак в умовах цифровізації бізнесу бюрократична модель створює значні обмеження для розвитку конкурентних переваг. Ієрархічна структура уповільнює прийняття рішень, що є критично важливим недоліком на швидкозмінних ринках, де необхідна гнучкість та оперативність. Централізація влади та надмірна регламентація можуть обмежувати ініціативність та інноваційність працівників, що є ключовими елементами успіху у цифрову епоху. Більше того, надмірний контроль знижує здатність компаній швидко адаптуватися до змін, особливо якщо ці зміни потребують негайної реакції на поведінку споживачів чи появу нових технологій.

Цифровізація бізнесу вимагає нових підходів до управління, зокрема децентралізації та створення умов для самоуправління команд. Використання цифрових платформ, великих даних та автоматизованих рішень дає можливість підприємствам у сфері торгівлі швидко реагувати на зміни попиту, підвищувати рівень персоналізації послуг та оптимізувати бізнес-процеси. Проте в умовах бюрократичної моделі інтеграція таких інновацій часто ускладнюється через інерційність організаційної структури та опір змінам. Це може призводити до втрати часу та ресурсів, що ставить підприємства у невигідне становище порівняно з конкурентами, які впроваджують більш адаптивні моделі управління.

Біхевіористична (органічна, поведінкова) модель з'явилася в контексті функціонування школи міжлюдських відносин. Вона робить наголос на розвитку груп в організації та процесів людських взаємовідносин [11].

Біхевіористична модель управління орієнтована на поведінкові аспекти діяльності працівників та взаємодію між організацією й персоналом. Вона робить акцент на людських факторах, мотивації, лідерстві та корпоративній культурі, що є важливими елементами формування конкурентних переваг. В умовах цифровізації бізнесу така модель набуває особливого значення, адже швидкі зміни у технологіях та ринкових умовах вимагають адаптивності, креативності та високого рівня залученості працівників.

Однією з основних переваг біхевіористичного підходу є здатність підприємства створювати мотивовану, лояльну та високопродуктивну команду, яка здатна швидко адаптуватися до змін у середовищі. Залучення працівників до процесу прийняття рішень та розроблення інноваційних рішень дозволяє підвищити їхню моти-

вацію та відповідальність за результати. Особливо це важливо для торговельних підприємств, які працюють у сфері обслуговування та повинні оперативно реагувати на зміни в уподобаннях споживачів.

Крім того, орієнтація на створення сприятливого робочого середовища сприяє зниженню рівня плинності кадрів, що є критично важливим у сучасних умовах, коли кваліфіковані працівники є одним із ключових активів бізнесу. Використання цифрових технологій для управління персоналом, таких як HR-аналітика та платформи для навчання, дає змогу підвищувати ефективність управління людськими ресурсами та забезпечувати розвиток компетенцій, необхідних для досягнення конкурентних переваг.

Однак біхевіористична модель також має певні обмеження, які можуть впливати на ефективність її використання в умовах цифровізації. Зокрема, значна увага до мотивації та людських потреб може уповільнити процес прийняття рішень, що не завжди сумісно зі швидкими темпами змін у цифровому середовищі. Крім того, надмірний фокус на емоційних аспектах управління може призвести до втрати контролю за дотриманням регламентів та стандартів, що є важливими для підтримання якості обслуговування та операційної ефективності.

Попри обмеження, біхевіористична модель має значний потенціал для розвитку конкурентних переваг торговельних підприємств. Орієнтація на побудову довірчих відносин між керівництвом та працівниками сприяє формуванню ефективної корпоративної культури, яка підтримує інновації та креативність. У цифрову епоху це дозволяє компаніям створювати нові бізнес-моделі, орієнтовані на клієнтоцентричність та персоналізацію послуг.

Використання біхевіористичного підходу також сприяє підвищенню адаптивності підприємств. За умов швидкої цифрової трансформації компанії, які підтримують розвиток своїх працівників та стимулюють їх до впровадження інновацій, мають більше шансів зберегти та посилити свої конкурентні позиції на ринку.

З одного боку, екосистемний підхід включає елементи механістичного підходу, такі як чіткі регламенти, інструкції та розклади, що забезпечують структуру й стабільність у процесах управління. З іншого боку, важливою частиною цього підходу є органічні аспекти, що охоплюють цінності, мотиви, культуру взаємодії, спільноти та мережеві зв'язки між учасниками. Органічна складова надає системі гнучкості й забезпечує можливість адаптивного управління шляхом формування стійких мереж взаємної підтримки та співробітництва.

Таким чином, екосистемний підхід виступає своєрідним синтезом структурованого й адаптивного управління, що дозволяє інтегрувати чіткі правила з неформальними взаємозв'язками та сприяти ефективній взаємодії між суб'єктами. Це особливо важливо в сучасному бізнесі та управлінні, де швидкість змін і необхідність гнучкості стали критично важливими чинниками успіху.

Тому екосистемна парадигма дедалі частіше використовується в управлінні підприємствами, екологізації діяльності, технологічних інноваціях, процесах спільного створення цінності [9]. Екосистемний підхід проник в агломераційну взаємодію на регіональному рівні (національні, галузеві, муніципальні екосистеми), галузевому (екосистеми сервісу, ритейлу, фінансові та інші), а також за видами діяльності:

— бізнес-екосистема є складною мережею відносин між різними суб'єктами, взаємозалежними один від одного для створення цінності. Вона включає все, від фізичної та технологічної інфраструктури до нормативно-правового середовища, що регулює ділові операції. Бізнес-екосистема динамічна, постійно розвивається та адаптується до нових змін на ринку, у технологіях та в суспільстві. Бізнес-екосистеми можуть набувати різних форм, включаючи регіональні або національні кластери, галузеві екосистеми та віртуальні екосистеми, такі як онлайн-ринки. Вони також можуть включати різних гравців, від великих корпорацій до малих і середніх підприємств, стартапів і академічних установ [12];

— інноваційна екосистема (велике та різноманітне коло учасників і ресурсів, які є необхідними для постійних інновацій у сучасній економіці) [13].

Таким чином, інноваційна екосистема має базуватися на: потребі в інноваціях та талантах (університетах), що гарантують їх розроблення; стимулюванні підприємництва; привабливості інвестицій; розвиткові людського капіталу; зростанні та перевазі в експорті; адаптивних державних інституціях; нульовій толерантності до корупції; цифровій трансформації;

— підприємницька екосистема є сукупністю юридичних та фізичних осіб різних секторів, різних за характером діяльності, яка функціонує для розвитку інноваційної та підприємницької діяльності шляхом об'єднання зусиль різних груп зацікавлених сторін [14]. Ключовими елементами такої екосистеми є розробка політики, інфраструктурні рішення, фінансування, інноваційні процеси, доступ до ринків, система підтримки, підприємницька культура та людські ресурси. Розвиток підприємницьких екосистем може здійснюватися завдяки впровадженню різних ініціатив, зокрема шляхом створення сприятливих умов для ведення бізнесу, надання допомоги підприємцям та підвищення обізнаності щодо підприємництва.

Сучасна економічна парадигма змінюється під впливом цифрових технологій, які трансформують матеріальну основу виробництва, відкривають нові можливості для ринкової взаємодії суб'єктів господарювання та змінюють підходи до координації господарської діяльності. Сьогоднішні бізнес-тенденції змушують компанії здійснювати пошук чинників зростання за межами власної організації, об'єднання зусиль з іншими учасниками ринку для створення нових ціннісних пропозицій для споживачів. Однією з ефективних форм такої взаємодії є цифрова екосистема.

Функціонування цифрових екосистем тісно пов'язане з цифровими платформами. Сьогодні в економіці термін "екосистема" часто асоціюється з цифровою платформою або набором платформ, які надають послуги за принципом єдиного вікна. Хоча екосистеми грунтуються на платформах, вони не обмежуються лише ними: діяльність платформи відображає лише технічний аспект функціонування екосистеми. Взаємодія між учасниками екосистеми відбувається на платформі, яка слугує технічною інфраструктурою. Модель екосистемної співпраці між ринковими суб'єктами гос-

подарювання набуває все більшого поширення та використовується як інструмент організації господарської діяльності та спосіб управління. Цифрові платформи акумулюють та обробляють значні обсяги даних, які в умовах цифрової економіки виступають ключовим ресурсом. Завдяки використанню зібраної інформації про ринкові процеси та споживачів власник цифрової платформи має змогу отримати вагомі конкурентні переваги.

Цифрова екосистема є сукупністю технологій та сервісів, які працюють в різних сферах, об'єднаних одним брендом. Першими екосистемами були Apple, Google, Alibaba, Amazon та інші IT-гіганти. Вони починали з якоїсь однієї сфери (гаджети, цифрові сервіси, інтернет-комерція), а потім розширювалися, освоювали нові напрями. Популярність бренду грала в цьому не останню роль: користувачі довіряли знайомої компанії і віддавали їй перевагу перед невідомими поки що конкурентами [15].

Зважаючи на зазначене, доцільно зауважити, що розглянуті підходи та наведені дефініції "екосистема" та "цифрова екосистема" мають загальний постулат — використання екосистемного підходу на рівні суб'єктів господарювання у сфері торгівлі передбачає створення споживчої цінності на основі технологічної платформи, консолідації зусиль, об'єднання ресурсів та компетенцій кількох підприємств (акторів багатостороннього ринку) з урахуванням принципів саморегулювання всередині екосистеми, що дасть змогу досягати поставлених цілей та отримувати максимальну вигоду кожному підприємству цифрової екосистеми (зокрема для платформи та учасника платформи — рентабельність, конкурентоспроможність та фінансова стабільність, а для споживачів товарів і послуг — задоволення потреб), що зумовлює забезпечення синергетичного ефекту економічного зростання та розвитку сфери торгівлі та держави в цілому.

Загалом створення споживчої цінності в екосистемі реалізується за допомогою схем побудови архітектури й проєктування структури підприємств, реінжинірингу, реорганізації тощо, а також на основі Data Driven Decision Making (англ. "рішення, що грунтуються на даних" — підхід до управління, який спирається на знання та висновки, отримані на основі великих даних, на противагу прийняттю рішень, керуючись інтуїцією), що дає змогу учасникам взаємодії за принципом "win-win" поповнювати нестачу дефіцитних для екосистеми (або її підсистем) просторово-часових та енергетичних ресурсів.

Учені "McKinsey Quarterly" виокремлюють три архетипи екосистем (траєкторії створення та розвитку цінності) [16]:

Архетип 1. Розвиток основного бізнесу за рахунок партнерства або створення екосистеми з нуля (суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в цьому архетипі отримують вигоду від збільшення доходів від основних товарів та використання платформи, що фінансується продавцями).

Архетип 2. Розширення мережі та портфоліо на платформі, отримання доходів від нових товарів, коли підприємства цього архетипу отримують вигоду з більш високої довічної цінності клієнта і можуть отримувати прибуток з багатьох джерел, включно з новими товарами, що фінансуються клієнтами, використанням платформи, що фінансується продавцями, і монетизацією даних, що фінансується третіми сторонами.

Архетип 3. Створення комплексного рішення для обслуговування бізнес-клієнтів та підвищення операційної ефективності. Підприємства, які оптимізують свою наявну інфраструктуру і технології, а потім пропонують їх іншим компаніям, створюють нові потоки доходів та знижують операційні витрати за рахунок ефекту масштабу.

Основоположні імперативи та постулати екосистемного підходу до розвитку суб'єктів господарювання у сфері торгівлі дають змогу дійти висновку, що закономірність їхнього виникнення та змісту грунтується на засадах не тільки загальної теорії систем, теорії складних систем, архітектури організації тощо, а й містить у собі Data-підходи цифрової економіки.

Резюмуючи проведене дослідження теоретичних засад екосистемного підходу, слід відзначити, що його практичне використання має низку конкурентних переваг для суб'єктів господарювання у сфері торгівлі, які з метою цифрової траєкторії розвитку їхньої діяльності удосконалюють бізнес-моделі.

Основними перевагами є:

— ринкові (завдяки торгівлі на маркетплейсах та агрегаторах послуг, отримання доступу до широкої споживчої аудиторії, прозорість комунікацій із постачальниками, партнерами та клієнтами);

— фінансові (зниження витрат на вирішення бізнес-задач, зниження витрат і, як наслідок, зростання доходів);

— інноваційні (цифрові ресурси допомагають слідувати актуальним тенденціям, особливо в тих галузях, де платформи ще не набули широкого поширення);

— ресурсні (бізнес-користувачі платформних рішень отримують доступ до широкого асортименту товарів, інформаційних, фінансових і трудових ресурсів);

— можливість створення власних цифрових платформ з метою організації логістики та комунікацій зі споживачами і постачальниками;

— управлінські (використання цифрових технологій в HR-галузі робить підбір персоналу максимально ефективним і швидким, дає змогу бізнесу наймати кваліфікованих фахівців на різних етапах роботи, використовувати краудсорсингові платформи).

У результаті дослідження змісту екосистемного підходу запропоновано концептуальний підхід до розвитку суб'єктів господарювання у сфері торгівлі (рис. 1).

Теоретичний блок пов'язаний з обгрунтуванням взаємозв'язку суб'єктів, об'єктів, предмета, основних категорій та теорій та фундаментальних положень екосистемного підходу відповідно до проблематики дослідження.

Аналітичний блок спрямований на проведення поглибленого дослідження можливостей використання кращих світових практик в умовах цифровізації бізнесу з урахуванням дослідження особливостей й відповідним виокремленням проблемних аспектів діяльності суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в Україні.

Зважаючи на суттєву проблему комплексної цифровізації бізнесу в умовах повномасштабної війни й важливу роль суб'єктів господарювання у сфері торгівлі за цих обставин, дослідження особливостей діяльності зарубіжних компаній цієї сфери та критичне аналізування проблемних аспектів вітчизняних підприємств є базисом для розроблення механізму цифровізації суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в Україні з урахуванням життєвої необхідності досягнення високого рівня фінансової стійкості з відповідним його оцінюванням й розробленням удосконаленого науково-методичного підходу сприятиме підвищенню рівня адаптивності компаній цієї сфери до умов "гіпермасштабованої" цифрової трансформації бізнесу в країні та створить передумови до розвитку сфери торгівлі в цілому та може стати запорукою розвитку економіки держави в цілому.

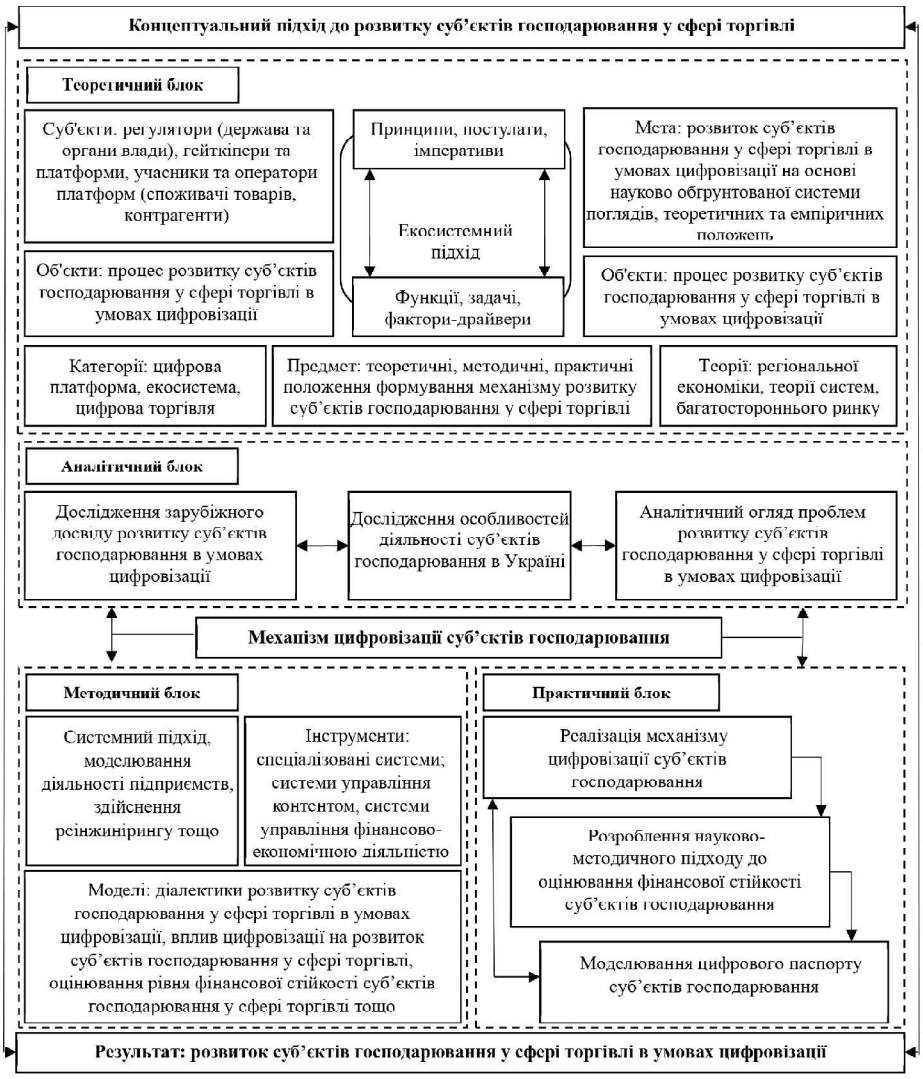

Рис. 1. Концептуальний підхід до розвитку суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в умовах цифровізації

Джерело: авторська розробка.

Важливим при цьому є розроблення рекомендацій щодо складання цифрового паспорта для суб'єктів господарювання у сфері торгівлі, що в межах запропонованого концептуального підходу має низку переваг, основними з яких є такі: результативність та синергетичний соціально-економічний ефект на рівні суб'єктів господарювання (реалізація запропонованого підходу дасть можливість підприємствам у відповідній послідовності здійснювати ефективну трансформацію бізнес-моделей, забезпеченню досягнення цифрової зрілості, високого рівня конкурентоспроможності, фінансової стійкості та рентабельності діяльності) й на рівні держави за рахунок, зокрема, підвищення рівня платоспроможності населення внаслідок створення конкурентоспроможної споживчої цінності товарів і послуг.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сучасні умови платформної економіки вимагають використання удосконаленого концептуального підходу до розвитку суб'єктів господарювання у сфері торгівлі, яким є екосистемний підхід. У процесі дослідження теоретичних засад екосистемного підходу було систематизовано основні підходи до визначення понять "екосистема" та "цифрова екосистема", базові теорії, фактори-драйвери виникнення, функції, принципи та постулати. Результатом стало розроблення концептуального підходу до розвитку суб'єктів господарювання у сфері торгівлі в умовах цифровізації, реалізація якого спрямована на досягнення синергетичного ефекту для всіх соціально-економічної системи.

Література:

1. Вінник О. Цифровізація в ракурсі державної економіко-правової політики. Господарське право і процес. 2020. № 8. С. 61—70.

2. Денисенко М., Бреус С. Підвищення конкурентоспроможності підприємства як чинники удосконалення процесу управління його економічною безпекою / М. Денисенко, С. Бреус // Вчені записки Університету "КРОК". — 2023. — № 2(70). — С. 139—146. — DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-70-139-146.

3. Зуб П., Калач Г. Цифровізація бізнес-процесів промислових підприємств. Економіка та суспільство. 2021. № 26. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-52.

4. Скопенко Н. С., Кириченко О. М., Євсєєва-Северина І. В. Діджиталізація бізнесу як запорука зростання конкурентоспроможності та успішного розвитку компаній у динамічному середовищі господарювання. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2023. Т. 29, № 1. С. 44—56. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2023_29_1_5.

5. Устенко М., Руських А. Діджиталізація: основа конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2019. Вип. 68. С. 181—192.

6. Лісіца, В. В., Михайленко, О. М., & Юрко, І. В. (2022). Екосистемний підхід як інструмент розвитку та підтримки креативних індустрій на регіональному рівні. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія "Економічні науки", (1 (105), 160—168.

7. Клейнер Г. Б. Економіка екосистем: крок у майбутнє. Лондон: Penguin, 2019. № 1. С. 40—45.

8. Рибачук М. А. Оцінка ефективності реалізації екосистемної стратегії операторами зв'язку. Економіка і управління: проблеми, рішення. 2020. № 6. Т. 2. С. 63—72.

9. Нагара М. Б. Специфіка та інструментарій екосистемного підходу. Науковий погляд: економіка та управління. 2023. № 2 (82). С. 59—64.

10. Седіков Д. Функціонування і розвиток цифрових екосистем: фактори успіху. Сталий розвиток економіки. 2024. № 1 (48). С. 112—118.

11. Монастирський Г. Л. Теорія організації: підручник. 2-е видання, доповнене й перероблене. Тернопіль: "Крок", 2019. 368 с.

12. White & Partners. Що таке бізнес-екосистема і чому вона так важлива? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://whiteand.partners/uk/shho-take-biznes-ekosystema-i-chomu-vona-tak-vazhlyva. — Дата звернення: [22.10.2024].

13. Волошенюк, Л. В., Горностай, Н. І., & Михальченкова, О. Є. (2020). Інноваційна екосистема: поняття, функції, рівні інноваційного розвитку, приклади. Наука, технології, інновації, 1 (13). Інноваційна економіка. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://library.hneu.edu.ua/storage/per-info-ukrs/June2020/%20HTI_1_2020.pdf. — Дата звернення: [23.10.2024].

14. Пащук, Л., & Таволетті, Е. (2023). Формування підприємницької екосистеми: теоретичні аспекти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка, 2 (223), 101—107.

15. Як сьогодні виглядає ринок цифрових екосистем для малого і середнього бізнесу? Retrieved from https://pek.org.ua/jak-sogodni/

16. Ecosystem 2.0: reaching a new level. Retrieved from https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/ecosystem-2-point-0-climbing-to-the-next-level (accessed: 10.05.2023).

References:

1. Vynnyk, O. (2020), "Digitalization in the context of state economic and legal policy", Hospodarske pravo i protses, vol. 8, pp. 61—70.

2. Denysenko, M. and Breus, S. (2023), "Increasing the competitiveness of an enterprise as a factor in improving the process of managing its economic security", Vcheni zapysky Universytetu "KROK", vol. 2 (70), pp. 139—146.

3. Zub, P. and Kalach, H. (2021), "Digitization of business processes of industrial enterprises", Ekonomika ta suspilstvo, [Online], vol. 26. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-52.

4. Skopenko, N. S. Kyrychenko, O. M. and Yevseeva-Severina, I. V. (2023), "Digitalization of business as a key to increasing competitiveness and successful development of companies in a dynamic business environment", Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnologiy, vol. 29 (1), pp. 44—56.

5. Ustenko, M. and Ruskykh, A. "Digitalization: the basis of enterprise competitiveness in the digital economy". Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, vol. 68, pp. 181—192.

6. Lisytsa, V. V. Mykhailenko, O. M. and Yurko, I. V. (2022). "Ecosystem approach as a tool for the development and support of creative industries at the regional level", Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya "Ekonomichni nauky", vol.1 (105), pp. 160—168.

7. Kleiner, H. B. (2019), "Ecosystem economics: a step into the future", London: Penguin, vol. 1, pp. 40—45.

8. Rybachuk, M. A. (2020), "Assessing the effectiveness of ecosystem strategy implementation by telecom operators", Ekonomika i upravlinnia: problemy, rishennia, vol. 6, pp. 63—72.

9. Nahara, M. B. (2023), "Specifics and tools of the ecosystem approach", Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia, vol. 2 (82), pp. 59—64.

10. Sedikov, D. (2024), "Functioning and development of digital ecosystems: success factors", Stalyi rozvytok ekonomiky, vol. 1 (48), pp. 112—118.

11. Monastyrskyi, H. L. (2019), Teoriia orhanizatsii [Theory of organization], "Krok", Ternopil, Ukraine.

12. White & Partners (2024), "What is a business ecosystem and why is it so important?", available at: https://whiteand.partners/uk/shho-take-biznes-ekosystema-i-chomu-vona-tak-vazhlyva(Accessed 22 October 2024).

13. Volosheniuk, L. V. Hornostai, N. I. and Mykhalchenkova, O. Ye. (2020), "Innovation ecosystem: concept, functions, levels of innovation development, examples", Innovatsiina ekosystema: poniattya, funktsii, rivni innovatsiinoho rozvytku, pryklady. Nauka, tekhnolohii, innovatsii, Innovatsiina ekonomika, [Online], vol. 1 (13), available at: http://library.hneu.edu.ua/storage/per-info-ukrs/June2020/%20HTI_1_2020.pdf. (Accessed 20 October 2024).

14. Pashchuk, L. and Tavoletti, E. (2023), "Formation of an entrepreneurial ecosystem: theoretical aspects", Visnyk Kyiivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Ekonomika, vol. 2 (223), pp. 101—107.

15. First Acquiring Company (2024), "What does the market of digital ecosystems for small and medium-sized businesses look like today?", available at: https://pek.org.ua/jak-sogodni/(Accessed 20 October 2024).

16. McKinsey (2020), "Ecosystem 2.0: reaching a new level", available at: https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/ecosystem-2-point-0-climbing-to-the-next-level (Accessed 20 October 2024).

Стаття надійшла до редакції 04.11.2024 р.

УДК 351:005.95.35

М. В. Кравченко,
д. держ. упр., професор, професор кафедри публічного управління, адміністрування та соціальної роботи, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4559-3033

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.214

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ТА ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ

M. Kravchenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Administration and social work, P. L. Shupyk National University of Health Care of Ukrain

PUBLIC ADMINISTRATION OF HUMAN RESOURCES AND LABOR RESOURCES

У статті зазначається, що публічне управління кадровим забезпеченням є комплексною, систематичною та регламентованою процедурно-організаційною діяльністю, яка здійснюється компетентними суб'єктами, зокрема (як зовнішніми, так і внутрішніми), з метою: упорядкування роботи трудових ресурсів; забезпечує і захищає основні права та інтереси трудових ресурсів; навчання та підвищення кваліфікації трудових ресурсів; кадрова реструктуризація (резерв кадрової структури); аналіз, планування та контролю за кадровими процесами, визначати перспективи їх розвитку та шляхи вдосконалення. Встановлено, що характеристики системи публічного управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами визначаються такими факторами: по-перше, видом завдань, конкретними функціями, які вони виконують у процесі здійснення діяльності, а також масштабом його діяльності; по-друге, наявністю особливого підходу до регулювання роботи публічного управління, а також його персоналу зокрема. Діяльність трудових ресурсів узгоджується з цілями та завданнями публічного управління. Виділено найважливіші принципи публічного управління кадровим забезпеченням. Визначено перелік функцій, які мають бути передбачені для трудових ресурсів публічного управління, що найбільшою мірою відповідають умовам сучасного суспільного розвитку. Досліджено етапи, що лежать в основі формування механізмів підготовки та розвитку трудових ресурсів. Визначено напрями та рівні прояву публічного управління кадровим забезпеченням, оскільки воно є складним і багатогранним процесом. Проаналізовано сучасний стан публічного управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами, рівень плинності трудових ресурсів. Відмічено, що, стабільність публічного управління кадровим забезпеченням в поєднанні з оновленням їх цільових орієнтирів є одним із пріоритетних напрямків підготовки трудових ресурсів. Звертається увага на необхідність стабільності трудових ресурсів. Запропоновано гнучку стратегію інновацій у формуванні публічного управління кадровим забезпеченням, включаючи ефективні коригування структури трудових ресурсів для підвищення адміністративної ефективності. Акцентовано увагу на необхідності адаптації публічного управління кадровим забезпеченням до європейських стандартів.

Public management of human resources consists in streamlining the work of human resources, ensuring and protecting the fundamental rights and interests of human resources, training and professional development of human resources, people; analyzing, planning and managing human resources processes, determining the prospects for development, the authors establish that the characteristics of the administrative system of human resources and labor resources are determined by the following factors: first, the types of tasks, the specific functions performed by them in the course of activities, and and by the scale of their activities; secondly, by the presence of a special approach to specifically regulate the

work of the administration and its personnel. Human resource activities are consistent with the goals and objectives of the administration. The most important principles of personnel management are emphasized. A list of functions to be provided to the management staff is determined, which are best suited to the conditions of modern social development. The basic stages of the formation of the mechanism of human resources development are studied. The direction and level of public management of human resources are determined, since it is a complex and multifaceted process. The current state of public management of human resources and workforce and turnover will be analyzed. The stability of human resource management and the updating of its goals is one of the priority areas of human resource development. Attention will be paid to the need for stability of labor resources. Flexible strategies of innovation in the formation of public management of human resources are proposed, including effective adjustment of the human resource structure to improve administrative efficiency. Attention will be paid to the need to adapt human resource administration to European standards.

Ключові слова: управління, кадрова політика, формування, принципи, функції, трудові ресурси, публічне управління, трудові відносини, нормативно-правове регулювання, підвищення кваліфікації, трудове право.

Key words: management, personnel policy, formation, principles, functions, labor resources, public administration, labor relations, regulatory and legal regulation, professional development, labor law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Забезпечення високої компетентності в системі публічного управління є проблемою в процесі реалізації та вдосконалення кадрової політики в Україні. Публічне управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами в Україні є найважливішим питанням у процесі державотворення. Варто зазначити, що існує певна взаємозалежність між ефективністю публічного управління та його кадровим забезпеченням. Це має значний вплив на життя держави, добробут населення та імідж країни на світовій арені. Наразі в Україні відсутня сучасна та ефективна кадрова політика, спрямована на створення передумов для залучення та ефективного використання компетентних фахівців на державній службі та ефективної реалізації їхнього професійного потенціалу в процесі успішного виконання службових обов'язків.

Для досягнення трудовими ресурсами цілей і завдань публічного управління необхідно вирішити низку питань, зокрема:

— впровадження єдиних стандартів діяльності, якими мають керуватися трудові ресурси в системі публічного управління;

— створення сучасної системи професійного розвитку та навчання трудових ресурсів;

— врахування психологічних засад мотивації; впровадження дієвого мотиваційного механізму розвитку трудових ресурсів та посилення функціонування корпоративної культури;

— постійне підвищення компетентності та професійного рівня трудових ресурсів.

У цьому контексті перед системою публічного управління постає завдання забезпечити муніципалітети професіоналами, які є рушійною силою успішних перетворень на регіональному та місцевому рівнях.

Трудові ресурси є важливим чинником соціально-економічного розвитку країни, оскільки активізація та професіоналізація керівних посад у системі публічного управління та активне забезпечення кадрами продуктивно впливає на формування соціально-економічної сфери. Для досягнення цих важливих цілей держава розробляє кадрову політику як на макро-, так і на мезорівнях, переважно для органів місцевого самоврядування. Симбіоз цих рівнів призводить до ефективного виконання функцій публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження механізмів публічного управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами здійснювався такими науковцями як: А.В. Денисова, В.П. Якобчук, О.В. Аксьонова, І.В. Кравець, Я.В. Качан, С.Л. Рудь, С.В. Бондарук, О.М. Вольська, В.Ю. Савченко, П.О. Комірчий та ін. Однак процес формування та реалізації публічного управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами є настільки багатогранним, що вимагає змістовних науково-економічних досліджень з метою його вивчення, що і стало метою цього дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є оцінювання особливостей публічного управління кадровим забезпеченням, трудовими ресурсами та обгрунтуванні вимог якості кадрового забезпечення для ефективного функціонування задля якісного надання публічних послуг.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

У дослідженні використовувалися наступні методи: аналітико-порівняльний метод — вивчення та опис наукових поглядів на розуміння змісту поняття та основних характеристик кадрового забезпечення. Використ-

Таблиця 1. Характерні особливості системи публічного управління кадровим забезпеченням

Вид	Характеристика ознаки
Професійна підготовка	Освіта та професійний розвиток включає в себе навчальні курси, семінари та ін. інструменти професійного розвитку для підтримки навичок і знань.
Соціальні та матеріальні умови	Забезпечити соціальне та матеріальне забезпечення державних установ, включаючи медичне страхування, відпустки, пенсії та інші соціальні виплати.
Відбір та підготовка кадрів	Система відбору та розвитку кваліфікованого персоналу для роботи, що включає конкурси, співбесіди та тести для забезпечення наявності у персоналу необхідних навичок та компетенцій.
Реагування на сучасні виклики	Адаптація кадрової системи до сучасних проблем, зокрема, технологічний розвиток і демографічні зміни, щоб забезпечити ефективну роботу державних службовців у сучасному суспільстві.
Дисциплінарна діяльність	Забезпечення внутрішнього контролю та дисципліни в органах державної влади шляхом встановлення стандартів поведінки та вжиття дисциплінарних заходів у разі порушення службових обов'язків.

Джерело: сформовано на основі [1, с. 123].

тано структурно-логічний і системно-функціональний методи для опису принципів і функцій кадрового забезпечення; логіко-формальний метод — висвітлює основні характеристики трудових ресурсів публічного управління; аналітичні та графічні методи — представлення результатів економічного аналізу, пов'язаного з кількісною складовою кадрового складу публічного управління: абстрактно-логічні методи, узагальнені та синтетичні методи — для надання рекомендацій та висновків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виходячи з сучасних наукових методів, кадрове забезпечення можна визначити як процес пошуку персоналу, оцінки його основних компетенцій та встановлення взаємозв'язків якості персоналу в публічному управлінні для більш ефективного використання та просування. Кадрове забезпечення включає кілька процесів набору, пошуку, відбору, найму, початкового комплектування персоналу, розвитку співробітників, а

Таблиця 2. Принципи формування публічного управління кадровим забезпеченням

Принципи	Характерні особливості
Принципи синергії між еволюцією та інноваціями в ядрі кадрового складу публічного управління	Від організацій вимагають цілеспрямованих дій, і ці дії часто спрямовані на швидке якісне зростання основного персоналу.
Принцип сумісності самоорганізації та саморозвитку	Хоча адміністративні органи можуть ставити цілі та створювати ініціативні або проектні групи на короткий період часу, наприклад, для формулювання стратегії та вироблення політики, це лише тимчасові групи.
Принципи цілісності процесу та проектного підходу	Це дозволяє реалізувати принципи еволюційної та революційної інтеграції формування та розвитку ядра публічного управління.
Принцип створення середовища	Формування особливої корпоративної культури, створення спеціальних мотиваційних програм з урахуванням особливостей мотиваційної структури основного персоналу адміністративних органів, використання розвинених практик управління кадрами.
Принципи цілеспрямованості у формуванні кадрового ядра органів публічного управління	Формування кадрового ядра має бути елементом стратегічних цілей і планів національної організації.
Принцип командної роботи лежить в основі розвитку трудових ресурсів	Командоутворення має відбуватися через створення та розвиток всієї команди, а не окремих її членів.
Принципи безперервної будови компетенцій	Формування кадрового ядра має бути не лише стратегічним, але й компетентнісним.
Принципи диференційованої політики щодо розвитку основних трудових ресурсів	Існування кадрового ядра визначається сегментним підходом до людських ресурсів. Згідно з цим підходом, організації визнають, що людські ресурси є неоднорідними і що існують групи, в тому числі група «Ядро управління персоналом».

Джерело: сформовано на основі [4, с. 218].

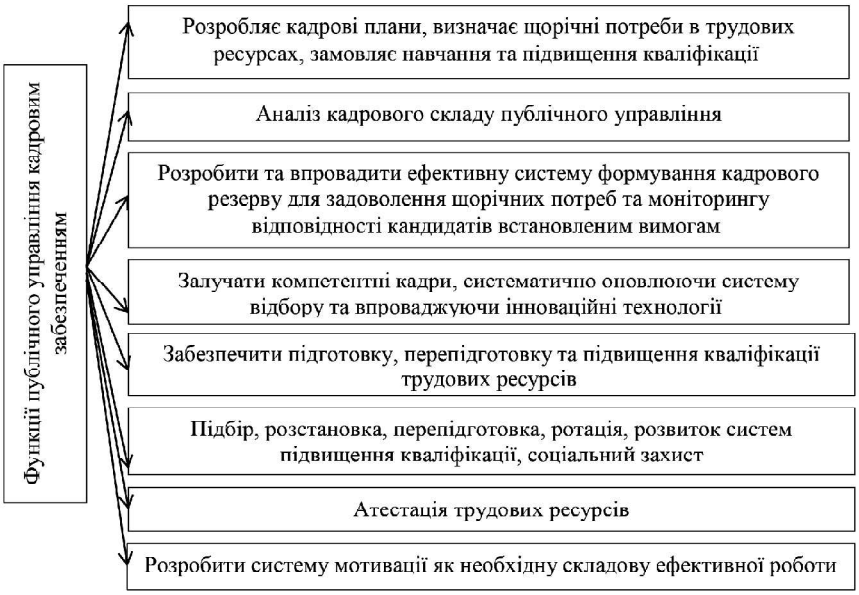

Рис. 1. Функції публічного управління кадровим забезпеченням

Джерело: сформовано на основі [5].

також покращення складу та якості співробітників. Кадрове забезпечення адміністративної системи є складним і важливим аспектом її функціонування.

Сучасні виклики та тенденції, такі як демографічні зміни та технологічний розвиток, роблять систему кадрового забезпечення ще більш важливою та потребують постійного вдосконалення та коригування, щоб ефективно реагувати на сучасні виклики. Характеристика публічного управління кадровим забезпеченням представлена в табл. 1.

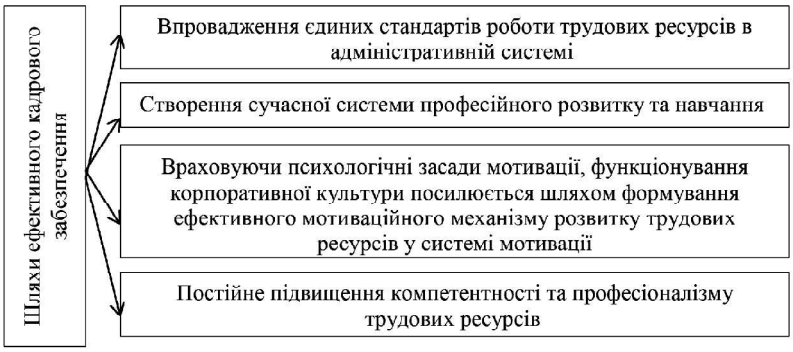

Рис. 2. Шляхи ефективного кадрового забезпечення

Джерело: сформовано автором на основі [6, с. 204].

Кадрове забезпечення має формуватися відповідно до кількісних та якісних критеріїв організаційного розвитку, постійного процесу вдосконалення людського потенціалу та забезпечення публічного управління більш досвідченішими кадрами. Цей процес здійснюється через активну роботу відомств з реалізації низки ініціатив з організації, навчання та управління кадровим забезпеченням публічного управління [2].

Таблиця 3. Складові публічного управління кадровим забезпеченням

Етапи	Характеристика
Професійний управлінський розвиток	Для посилення ролі професійної практики в державному управлінні для забезпечення майбутніх випускників необхідними знаннями, особливу увагу слід приділити навчанню майбутніх державних службовців на робочому місці. Це вимагає розробки та впровадження інноваційних механізмів формування та підготовки кадрового потенціалу публічних інституцій
Підбір персоналу	Передбачає просування по службі працівників, які щойно прийшли на роботу, і державних службовців, які вже мають певний стаж роботи в держорганах
Кваліфікація трудових ресурсів	Забезпечення професіоналізму чиновників має проявлятися через певні якості, такі як професійні, особистісні та моральні якості на робочому місці. Цього можна досягти завдяки ефективному функціонуванню та вдосконаленню системи підготовки кадрів для публічної служби.
Оцінювання ефективності кадрового забезпечення	Виробничі фактори: виражаються у співвідношенні кількості публічних послуг. Підвищується добробут населення та збільшується обсяг соціальної допомоги окремим категоріям громадян

Джерело: [7, с. 186].

Рис. 3. Рівні та напрями публічного управління кадровим забезпеченням

Джерело: авторська розробка.

При розробці концепції державної кадрової політики враховуються наукові принципи, критичні підходи, творче застосування наукових знань, накопичених у сфері управління кадровим забезпеченням, сучасний стан трудових ресурсів, історичні та культурні традиції та ідеї. Слід враховувати критичний аналіз та адаптацію в Україні досвіду зарубіжних колег у сфері кадрового забезпечення. У рамках кадрової політики, у сфері публічного управління, кадрове забезпечення має здійснюватися за такими взаємопов'язаними напрямами [3]:

— забезпечення адміністративних органів та органів місцевого самоврядування висококваліфікованими та компетентними кадрами;

— розробка механізмів підготовки нового покоління трудових ресурсів публічного управління, які спроможні продуктивно працювати за умов європейської інтеграції та формування інформаційного суспільства.

Розглянувши погляди науковців щодо формування в державному управлінні засад кадрового забезпечення, виділимо основні принципи формування публічного управління кадровим забезпеченням (табл. 2).

Розглядаючи погляди науковців, результати їхніх досліджень, на функції персоналу та враховуючи і специфіку системи публічного управління, нижче пропонується перелік функцій публічного управління кадровим забезпеченням, які найбільш повно відповідають умовам сучасного суспільного розвитку (рис. 1).

Організація кадрового забезпечення покликана реалізувати політику набуття нових навичок, якими повинні володіти трудові ресурси публічного управління, відповідно до стратегічних пріоритетів адміністративної реформи в Україні.

Для того, щоб трудовий колектив відповідав цілям і завданням держави, необхідно вирішити деякі проблеми, які існують в системі публічного управління та визначити шляхи ефективного кадрового забезпечення (рис. 2).

Ефективність кадрового забезпечення є необхідною умовою для покращення якості життя місцевого населення та розвитку інституційної та адміністративної спроможності державних установ.

Основними шляхами досягнення цього є розробка та реалізація концепцій реформування публічного управління; створення можливостей для підвищення кваліфікації та підвищення кваліфікації трудових ресурсів, впровадження антикорупційних заходів та вирішення гендерних питань. Головним завданням професіоналізації публічних послуг у сучасному суспільстві є забезпечення ефективної взаємодії між скоординованими органами публічного управління, що забезпечують сталий розвиток території [7, с. 186].

Рис. 4. Динаміка загальної чисельності державних службовців в Україні в 2020—2023 рр. на кінець року*

*Джерело: сформовано на основі [8—11].
** без урахування тимчасово окупованої території України та частини територій, на яких відбуваються або відбулися бойові дії.

У табл. 3 визначено складові публічного управління кадровим забезпеченням як основи для створення механізмів навчання та розвитку трудових ресурсів (табл. 3).

Основою ефективного публічного управління є професійна державна служба та її кадрове забезпечення.

Кадрове забезпечення органів влади — складний і багатогранний процес, який здійснюється в різних напрямках і на різних рівнях (рис. 3).

Публічного управління у кадровому забезпеченні вимагає особливої уваги з огляду на виклики воєнного стану. Війна збільшила ризики та невизначеність. Переселення та вимушена міграція змінили структуру ринку праці, а також структуру та насиченість професійної пропозиції в різних регіонах.

Відповідно до інформації, наведеної у Публічній доповіді Голови НАДС за 2023 р., фактична чисельність державних службовців в Україні станом на 01.01.2024 р. становила 159 904 особи.

Порівняно з попереднім роком (кінець 2022 р.) фактична чисельність держслужбовців зменшилася на 5 518 (3,5%), що відображає організаційні зміни та поступове зменшення кількості вакансій у державних установах (рис. 4).

Важливою проблемою є висока плинність кадрів в публічному управлінні. Це не сприяє ні ефективності та результативності державної служби, ні збереженню найбільш професійного "пулу" державних службовців (рис. 5).

Як наслідок, до 2023 р. плинність кадрів державних службовців в Україні була майже втричі вищою, ніж у Європі. Таким чином, залишаються невирішеними проблеми належного забезпечення кадрами, їх залучення та, насамперед, утримання кадрів особливо в умовах воєнного стану. З різних причин "людські ресурси" "витікають" з території, а Україна продовжує залишатися "постачальником людських ресурсів" для решти світу [12, с. 437].

У 2020—2023 рр. кількість державних службовців динамічно зменшувалася, а кількість вакансій зросла з 32803 до 34891 (+6,4%) за рахунок збільшення посад органів публічного управління за штатним розписом (у І півріччі 2022 року в цілому та зокрема посад категорії "А"). Рівень нестачі кадрів становить 16,7% [8—11].

З врахуванням вищесказаного, кадрова ротація має стати невід'ємною частиною кадрової системи публічного управління та ефективним способом формування ефективного резервного кадрового ресурсу. Це ефективний спосіб формування ефективної команди резервних трудових ресурсів, який в контексті системи публічного управління має переваги та недоліки (табл. 4).

Реалізація гнучкої інноваційної стратегії передбачає ефективне коригування структур, процедур трудових ресурсів для підвищення ефективності роботи системи публічного управління. Ця стратегія базується на принципах гнучкості, інноваційності, децентралізації та прозорості. Нижче наведено ключові кроки та елементи такої стратегії (табл. 5).

Стратегія дає можливість місцевим органам влади підвищити свою ефективність та адаптивність, а також зро-

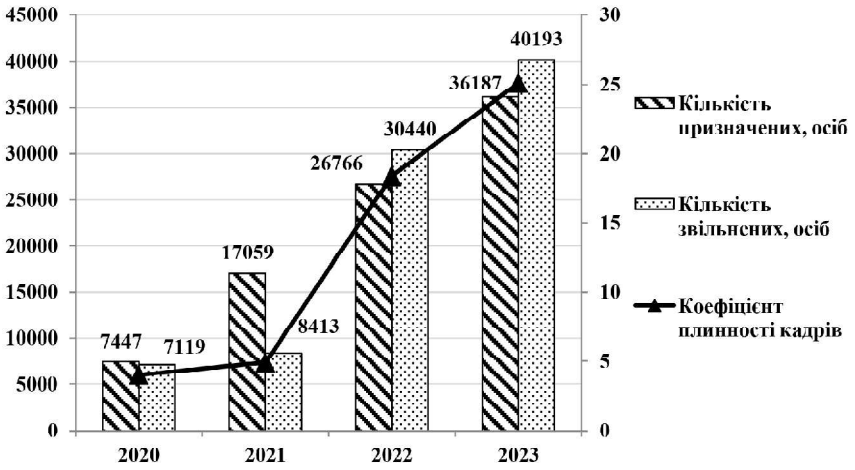

Рис. 5. Динаміка плинності державних службовців в Україні протягом 2020—2023 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [8—11].

Таблиця 4. Переваги та недоліки ротації

Переваги	Недоліки	При грамотно проведеній ротації переваги
- Робота спеціалістів стає більш активною (особливо після того, як вони приєдналися до компанії). - Більше інноваційних пропозицій від працівників. - Ротація дозволяє працівникам змінювати своє оточення без збільшення кількості посад. - Підвищується мотивація та задоволеність роботою. - Досвідчені фахівці та менеджери передають свій досвід і знання молодому поколінню. - Для працівників - це можливість порівняти посади, для керівництва - можливість порівняти якість роботи працівників.	- Значний час і кошти, необхідні для навчання. - Потенційна можливість конфлікту у випадку ротації. - Відсутність можливості досконало вивчити одну сферу діяльності.	- Оновлення людських ресурсів. - Запобігання плинності найцінніших працівників. - Набуття працівниками подальшого досвіду. - Підвищення сумісності працівників. - Здорова конкуренція. - Надання працівникам нових кар'єрних можливостей

Джерело: сформовано автором на основі [13, с. 146].

бити внесок у розвиток своїх громад. Стратегія передбачає збереження та збагачення кадрового потенціалу системи публічного управління, враховуючи професіоналізм, стабільність та високу моральну відповідальність їхніх працівників. Публічне управління кадровим забезпеченням, у майбутньому, формується під впливом соціально-економічних, технологічних та політичних змін.

Основні напрямки, які можуть визначати майбутнє публічного управління кадровим забезпеченням, представлені в табл. 6.

Чітка уява в стабільності робочого місця є важливим психологічним чинником у колективах, оскільки така робота завжди слугує надійним стимулом для ефективного виконання персоналом своїх завдань. Зважаючи

Таблиця 5. Стратегії гнучкого оновлення публічного управління кадровим забезпеченням

Стратегії	Напрями	Характеристика
Оцінка поточного стану та виявлення потреб	Аналіз структури та функцій апарату	Аудит існуючих структур і процесів, щоб виявити неефективність, дублювання функцій і відсутність координації.
	Оцінка кадрових ресурсів	Аналіз кваліфікації, компетенції, мотивації та чисельності персоналу для визначення потреб у професійному розвитку та реструктуризації.
Визначення стратегічних цілей	Підвищення ефективності управління	Оновлення процедур прийняття рішень, підвищення прозорості та зменшення бюрократії.
	Гнучкість у реагуванні	Створення механізмів швидкої адаптації до змін у законодавстві
	Підвищення залученості громадян	Використання інноваційних підходів до залучення громадськості до управління, таких як цифрові платформи для діалогу з громадськістю.
Модернізація управлінських процесів	Автоматизація та цифровізація	Впровадження сучасних ІТ-систем для оптимізації процесів
	Інноваційні підходи	Впровадження гнучкого графіку для залучення талановитих фахівців з різних галузей.
Децентралізація та перерозподіл повноважень	Делегування функцій	Визначення функцій, які можна делегувати, щоб виконувати завдання швидше та ефективніше.
	Створення міжвідомчих робочих груп	Формування команд для спільного вирішення складних завдань, які потребують міждисциплінарного підходу.
Розвиток кадрового потенціалу	Навчання та розвиток	Програми професійного розвитку, тренінги та семінари для персоналу
	Створення системи наставництва	Допомогти молодим співробітникам адаптуватися та розвивати свої компетенції.
Моніторинг та адаптація	Регулярний моніторинг показників ефективності	Оцінювання результатів реалізації стратегії за такими показниками, як задоволеність громадян, швидкість прийняття рішень та економічна ефективність.
	Гнучка адаптація стратегії	За необхідності до стратегії слід вносити поправки, щоб відобразити нові обставини, потреби громади та зміни в законодавстві.
Взаємодія з громадськістю	Відкрите спілкування	Інформування громадськості через регулярні звіти, зустрічі з громадськістю та використання ЗМІ та соціальних мереж.
	Електронні платформи для зворотного зв'язку	Запровадження онлайн-платформи для збору пропозицій, коментарів та запитів від громадян.
Фінансування і ресурсне забезпечення	Додаткові джерела фінансування	Доступ до грантів та програм підтримки від національних та міжнародних організацій для модернізації обладнання
	Раціональне використання ресурсів	Оптимізація бюджетів та витрат з фокусом на пріоритетні напрямки

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 6. Перспективи публічного управління кадровим забезпеченням

Перспективні напрями	Напрями виконання	Характеристика
Цифровізація та автоматизація	Впровадження IT-рішень	Зростання використання електронних систем управління, що зменшує потребу в традиційних адміністративних посадах, але підвищує попит на IT-фахівців
	Онлайн-платформи для навчання	Доступ до безкоштовних ресурсів для підвищення кваліфікації кадрів
Підвищення вимог до кваліфікації	Крос-функціональність	Необхідність наявності у кадрів різноманітних навичок, що дозволяє працювати в міждисциплінарних командах
	Безперервне навчання	Постійне підвищення кваліфікації через курси, тренінги та семінари
Залучення нових талантів	Молодіжні програми	Розвиток стажувань і програм для молоді, що сприяють залученню свіжих ідей і підходів
	Підвищення популярності кар'єри в державному секторі	Створення позитивного іміджу публічного управління через кампанії з популяризації
Диверсифікація кадрового складу	Інклюзивність	Активна участь представників різних соціальних груп, сприяючи розмаїттю поглядів та ідей
	Міжнародний досвід	Залучення фахівців з інших країн, що мають досвід у публічному управлінні
Системи моніторингу та оцінки	Ефективність і продуктивність	Впровадження новітніх методів оцінювання ефективності роботи кадрів на основі результатів, а не процесу
	Зворотний зв'язок	Регулярне отримання зворотного зв'язку від працівників і громадськості для поліпшення управлінських практик
Співпраця з громадськістю	Партнерство з неурядовими організаціями	Спільні проекти, що допомагають покращити кадрове забезпечення та реалізацію політики
	Залучення громади	Активна участь громадян у процесах прийняття рішень
Стратегічне планування кадрів	Довгострокове планування	Розробка стратегій кадрового забезпечення, які враховують майбутні зміни у суспільстві та економіці
	Адаптація до змін	Гнучкість у реакції на зовнішні виклики, такі як кризи чи зміни в законодавстві

Джерело: авторська розробка.

на високу моральну відповідальність, стабільність і професіоналізм, при оновленні кадрів в системі публічного управління доцільно керуватися гнучкою стратегією оновлення, яка передбачає збагачення і збереження трудових ресурсів [14, с. 49].

Важливим напрямом є забезпечення цілеспрямованого кадрового оновлення та стабільності у формуванні трудових ресурсів системи публічного управління. Така стабільність сприяє забезпеченню стабільності та накопиченню достатнього досвіду кадрами публічного управління. Така перспектива допомагає розробляти кадрову політику, яка сприяє ефективному функціонуванню публічної адміністрації та її адаптації до поточних і нових викликів.

Виходячи з цього, необхідно враховувати той факт, що під трудовими ресурсами органів публічного управління слід розуміти професійно підготовлених, постійних основних працівників, які прагнуть реалізувати своє майбутнє в якості найманих працівників, і, виходячи з цього, слід розробляти кадрову політику таким чином, щоб забезпечити стабільність кадрового складу системи публічного управління.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Упорядкування публічного управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами, таким чином, забезпечує максимальну об'єктивність в оцінці професійної компетентності посадових осіб, покращує професійні та особистісні якості кандидатів на посади тощо. Вибір методів і засобів відбору кандидатів на посади та ефективність методів відбору залежать від знань, умінь, навичок спеціалістів з управління трудовими ресурсами публічного управління.

Таким чином, публічне управління кадровим забезпеченням характеризується значною кількістю форм комплектування, в яких процедури комплектування трудовими ресурсами здійснюються відповідно до встановлених законом процедур. Сукупність певних форм і процедур публічного управління кадровим забезпеченням дозволяють системі формувати кадрове забезпечення шляхом оптимального використання його потенціалу для досягнення поставлених цілей, виконання функцій і покладені на нього завдання. Застосування напрямів, стратегій кадрового забезпечення є вимогою сьогодення та передумовою подальшого реформування системи публічного управління, підвищення її професіоналізму, ефективності та гнучкості.

Подальші дослідження пропонується зосередити на вивченні публічного управління кадровим забезпеченням та трудовими ресурсами на практичному досвіді Європи та інших зарубіжних країн, що сприятиме у покращенні міжвідомчого обміну досвідом роботи кадрових служб різних установ публічного управління.

Література:

1. Денисова А.В. Значення та особливості кадрового забезпечення в органах національної поліції. Південноукраїнський правничий часопис. 2024. №1. С. 123—127.

2. Якобчук В.П., Аксьонова О.В., Кравець І.В., Пугачова Н.С. Управління ефективністю кадрового забезпечення публічної служби в умовах воєнного стану. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 4. URL: https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/1400/1410 (дата звернення: 28.09.2024).

3. Качан Я.В. Поняття кадрового забезпечення публічної служби в Україні. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. 2019. Вип. 11. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/10380 (дата звернення: 28.09.2024).

4. Рудь С.Л. Принципи формування кадрового ядра органу публічного управління. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (27 жовтня 2023 року) / за заг. ред. О.І. Пархоменко-Куцевіл. Переяслав, 2023. 293 с.

5. Зозуля В.О. Ефективне кадрове забезпечення — складова демократичного врядування. Державно-управлінські студії. 2017. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/deruprs_2017_2_18.pdf (дата звернення: 28.09.2024).

6. Бондарук С.В. Особливості формування і реалізації кадрової політики в органах місцевого самоврядування. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. Вип. 6. С. 204—208.

7. Вольська О.М. Кадрове забезпечення органів влади: проблеми та шляхи вирішення. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2020. Вип. 2. С. 186—193.

8. Інформація про кількісний склад державних службовців у органах державної влади станом на 31.12.2020. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/dani-za-iv-kvartal-2020-roku.pdf (дата звернення: 28.09.2024).

9. Інформація про кількісний склад державних службовців у органах державної влади станом на 31.12.2021. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/statistichni-dani-za-iv-kvartal.pdf (дата звернення: 28.09.2024).

10. Інформація про кількісний склад державних службовців у органах державної влади станом на 31.12.2022. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/4%D0%BA%D0%B2.22.pdf (дата звернення: 28.09.2024).

11. Інформація про кількісний склад державних службовців у органах державної влади станом на 31.12.2023. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/infografika4kv23-1.pdf (дата звернення: 28.09.2024).

12. Савченко В.Ю. Формування кадрового потенціалу державної служби України в умовах воєнного стану: теоретико-прикладний аспект. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 8 (26). С. 437—451.

13. Салманов С. Розвиток кадрів публічного управління як основа кадрової політики у сфері публічного управління. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 13 (27). С. 146—158.

14. Бондарук С.В. Субєктність формування кадрової політики в публічному управлінні. Наукові перспективи. 2024. № 7(49). С. 49—58.

15. Комірчий П.О. Форми та процедури кадрового забезпечення публічної служби в правоохоронній сфері. Юридична наука. 2020. № 4 (106). Том 1. С. 86—101.

References:

1. Denysova, A.V. (2024), "Significance and features of staffing in the national police bodies", Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys, vol. 1, pp. 123—127.

2. Yakobchuk, V.P. Aksonova, O.V. Kravets, I.V. and Puhachova, N.S. (2023), "Managing the effectiveness of public service personnel support under martial law", Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, vol. 4, available at: https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/1400/1410 (Accessed 28.09.2024).

3. Kachan, Ya.V. (2019), "Concepts of personnel supply in public service in Ukraine", Visnyk NUTSZ Ukrayiny. Seriya: Derzhavne upravlinnya, vol. 11, available at: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/10380 (Accessed 28.09.2024).

4. Rud, S.L. (2023), "Principles of formation of the personnel core of the public administration body", Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference], Pereiaslav, Ukraine.

5. Zozulia, V.O. (2017), "Effective component staffing democratic governance", Derzhavno-upravlins?ki studiyi, vol. 2, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/deruprs_2017_2_18.pdf (Accessed 28.09.2024).

6. Bondaruk, S.V. (2023), "Peculiarities of formation and implementation of personnel policy in local self-government bodies", Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava, vol. 6, pp. 204—208.

7. Volska, O.M. (2020), "Staffing of authorities: problems and solutions", Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika, vol. 2, pp. 186—193.

8. National Agency of Ukraine for Civil Service (2020), "Information on the quantitative composition of civil servants in state authorities as of 31.12.2020", available at: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/dani-za-iv-kvartal-2020-roku.pdf (Accessed 28.09.2024).

9. National Agency of Ukraine for Civil Service (2021), "Information on the quantitative composition of civil servants in state authorities as of 31.12.2021", available at: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/statistichni-dani-za-iv-kvartal.pdf (Accessed 28.09.2024).

10. National Agency of Ukraine for Civil Service (2022), "Information on the quantitative composition of civil servants in state authorities as of 31.12.2022", available at: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/4%D0%BA%D0%B2.22.pdf (Accessed 28.09.2024).

11. National Agency of Ukraine for Civil Service (2023), "Information on the quantitative composition of civil servants in state authorities as of 31.12.2023", available at: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/KSDS/infografika4kv23-1.pdf (Accessed 28.09.2024).

12. Savchenko, V.Iu. (2024), "Formation of personnel potential of the civil service of Ukraine in the conditions of martial law: theoretical and applied aspect", Aktualni pytannia u suchasnii nautsi, vol. 8 (26), pp. 437—451.

13. Salmanov, S. (2023), "Development of public administration personnel as the basis of personnel policy in the field of public administration", Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, vol. 13 (27), pp. 146—158.

14. Bondaruk, S.V. (2024), "Subjectivity of personnel policy formation in public administration", Naukovi perspektyvy, vol. 7 (49), pp. 49—58.

15. Komirchyi, P.O. (2020), "Forms and procedures of public service staffing in the law enforcement sphere", Yurydychna nauka, vol. 4 (106), no. 1, pp. 86—101.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024 р.

УДК 351.814:004.9(045)

А. П. Лелеченко,
д. держ. упр., професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування,
Національний авіаційний університет
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0850-3724

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.223

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

A. Lelechenko,
Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professorof the Department of Public Management and Administration, National Aviation University

STATE POLICY IN THE AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE: CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Авіаційна галузь є стратегічно важливою складовою транспортної системи України, що має значний вплив на економічний розвиток, національну безпеку та міжнародні зв'язки. Державна політика в цій сфері спрямована на забезпечення ефективного функціонування авіаційного сектора, його конкурентоспроможності та інтеграції у світову авіаційну систему. В статті розглядаються основні напрями державної регуляторної політики в авіаційній галузі України, виклики та перспективи її розвитку з урахуванням впливу російсько-української війни. Зазначено, що війна створила нові виклики та обмеження, стимулюючи водночас адаптацію і розвиток нових стратегій в українській авіаційній індустрії. У цьому контексті в статті розглядаються основні аспекти впливу війни на авіаційну галузь України, включаючи інфраструктуру, безпеку, авіабудування, міжнародну співпрацю та ринок праці.

У статті піднімаються питання важливості інвестицій у дослідження та розробку нових авіаційних технологій, включаючи екологічно чисті двигуни, нові матеріали та автоматизовані системи управління польотами; підтримку науково-дослідних інститутів та університетів, що займаються розробкою авіаційних технологій. Акцентується увага на цифровізації процесів в авіаційній галузі шляхом впровадження електронних систем управління польотами, обслуговування пасажирів та вантажів, створення цифрових платформ для координації авіаційних операцій, які забезпечують інтеграцію різних учасників ринку та підвищують прозорість даних процесів. Важливими є питання захисту навколишнього середовища, а саме розробка та впровадження екологічних стандартів для авіаційної діяльності, що включають вимоги до викидів, шуму та використання ресурсів; залучення інвестиції у розвиток екологічно чистих технологій та альтернативних джерел енергії для авіаційної техніки.

The aviation sector is a strategically important component of Ukraine's transportation system, which significantly influence economic development, national security, and international relations. State policy in this area aims to ensure the effective functioning of the aviation sector, its competitiveness, and integration into the global aviation system. The article discusses the main directions of state policy in Ukraine's aviation sector, the challenges, and prospects for its development considering the impact of the Russian-Ukrainian war. It noted that the war has created new challenges and constraints while stimulating adaptation and the development of new strategies in the Ukrainian aviation industry.

State regulation of aviation activities and the use of airspace of Ukraine includes the development of state policy and development strategy, definition of tasks, functions and conditions of activity in the aviation industry, implementation of aviation safety measures, adoption of mandatory aviation rules, implementation of state control over their compliance and establishment of responsibility for violation of these rules. In this context, the article examines the main aspects of the war's impact on Ukraine's aviation sector, including infrastructure, security, aircraft manufacturing, international cooperation, and the labor market.

The article raises the importance of investing in research and development of new aviation technologies, including environmentally friendly engines, new materials, and automated flight control systems; supporting research institutes and universities engaged in the development of aviation technologies. Attention focused on the digitalization of processes in the aviation sector through the implementation of electronic flight management systems, passenger and cargo services, and the creation of digital platforms for coordinating aviation operations, which ensure the integration of various market participants and increase process transparency. Important issues include environmental protection, namely the development and implementation of environmental standards for aviation activities, including emission, noise, and resource use requirements; attracting investment in the development of environmentally friendly technologies and alternative energy sources for aviation equipment.

Ключові слова: державна політика, авіаційна галузь, безпека, цифровізація процесів в авіаційній галузі, нові авіаційні технології.

Key words: state policy, aviation industry, security, digitization of processes in the aviation industry, new aviation technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Авіаційна галузь є однією з ключових для економічного розвитку будь-якої країни, не виключенням є і Україна з можливостями та потенціалом у даній сфері. З початком російсько-української війни в 2014 році в авіаційній інфраструктурі відбулись значні зміни. Втрата контролю над частиною територій, включаючи ключові аеропорти в Криму (Сімферополь) та на Сході України (аеропорти, які до війни були важливими транспортними вузлами, забезпечуючи значну частку пасажиропотоку та вантажоперевезень), зумовили початок серйозних проблем для цивільної авіації, а з початком широкомасштабного вторгнення рф у лютому 2022 року авіаційна галузь України зіткнулася з безпрецедентними викликами. Цей конфлікт не тільки загострив існуючі проблеми, але й породив нові, що потребують негайних рішень та мобілізації усіх наявних ресурсів країни.

Українські аеропорти першими зазнали ударів і були пошкоджені через військові дії, що зробило польоти над територією України небезпечними. Українське небо і досі закрите для цивільної авіації. ІСАО та інші міжнародні авіаційні організації рекомендували уникати польотів над Україною, що суттєво вплинуло на глобальні авіаперевезення.

Українська авіабудівна галузь, зокрема компанія "Антонов", зіткнулася з серйозними викликами через руйнування або пошкодження виробничих потужностей. Завод "Антонов" у Гостомелі, відомий своїми транспортними літаками, такими як Ан-124 "Руслан" та Ан-225 "Мрія", також зазнав значних пошкоджень. Особливо болючою втратою стало знищення єдиного у світі Ан-225 "Мрія". Незважаючи на ці втрати, українська авіабудівна галузь продовжує працювати та адаптуватися до нових умов. Підприємства активно шукають нових партнерів для співпраці, зокрема серед країн НАТО та ЄС.

Підписання Угоди про спільний авіаційний простір із ЄС у 2021 році стало важливим кроком для України, а війна підкреслила необхідність ще більш тісної інтеграції у світове співтовариство. Українські авіакомпанії співпрацюють із європейськими та американськими партнерами для забезпечення безпеки польотів та підтримки операційної діяльності, включаючи постачання гуманітарної допомоги та військової техніки за допомогою авіації.

Серйозних змін зазнав також і ринок праці в авіаційній галузі. Через бойові дії або евакуацію багато працівників були змушені залишити свої робочі місця. Водночас виникла потреба у нових фахівцях для відновлення та підтримки авіаційної інфраструктури, технічного обслуговування літаків та забезпечення безпеки польотів. Зважаючи на це, зросла роль державних та приватних ініціатив із підготовки та перепідготовки кадрів для функціонування та перспектив розвитку ринку праці в умовах війни.

Разом із цим, незважаючи на втрати, підприємства продовжують працювати над новими проєктами та шукати можливості для кооперації з міжнародними партнерами. Це дозволяє не лише підтримувати виробничі потужності, але й зміцнювати обороноздатність країни. Українські компанії активно впроваджують нові рішення у сфері безпілотних літальних апаратів, що має велике значення для військових та цивільних потреб.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблемам розвитку авіаційної галузі в різних аспектах присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Питання форм співробітництва та взаємодії в авіаційній галузі досліджено в працях О. Андреєва, А. Козлова, Ю. Голляк. О. Ложачевської, К. Сидоренко; закцентовано увагу на факторах сталого розвитку підприємств авіаційної галузі, шляхах підвищення їх конкурентоспроможності та умовах ефективного співробітництва у наукових доробках Д. Демченка, О. Саркісова, А. Токаря, М. Новікова та ін.

Щодо дослідження інноваційного розвитку авіаційної промисловості та координації його з боку держави слід виокремити праці І. Геєця, В. Горбуліна, Г. Пилипенка. Разом із тим, нові виклики щодо функціонування та розвитку авіаційної галузі актуалізують дослідження координаційної ролі держави в інноваційному розвитку цієї галузі в Україні та потребують досліджень, виходячи зі складної ситуації наслідків російсько-української війни.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є висвітлення питань актуальності державної політики в авіаційній галузі України з урахуванням викликів і загроз сьогодення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Державне регулювання авіаційної діяльності та використання повітряного простору України включає розробку державної політики та стратегії розвитку, визначення завдань, функцій та умов діяльності в авіаційній галузі, впровадження заходів авіаційної безпеки, прийняття обов'язкових авіаційних правил, здійснення державного контролю за їх дотриманням та встановленням відповідальності за порушення цих правил. Разом із цим, зміна геополітичної ситуації та необхідність адаптації до нових умов вимагають від органів публічної влади пошуку інноваційних рішень. Одним із ключових напрямів розвитку є модернізація аеронавігаційних систем та впровадження сучасних технологій для підвищення ефективності управління повітряним простором і забезпечення безпеки польотів.

Війна спонукала Україну до активізації інтеграційних процесів у міжнародні авіаційні структури та пошуку нових партнерів, що сприяють зміцненню співпраці з європейськими та американськими компаніями (ICAO, EASA, IATA та ін.) для підтримки авіаційної інфраструктури та впровадження нових технологій, сприяючи інтеграції української авіації до світової авіаційної системи та підвищення рівня безпеки польотів і обслуговування пасажирів.

Так, відповідність міжнародним стандартам, як члена ICAO, зобов'язує Україну дотримуватися рекомендацій у сфері цивільної авіації, включаючи стандарти безпеки польотів, авіаційної безпеки, охорони навколишнього середовища та інших аспектів авіаційної діяльності.

Втрата контролю над частиною територій та інфраструктури призвела до скорочення робочих місць та міграції кваліфікованих кадрів. Водночас зросла потреба в модернізації інфраструктури та технічному обслуговуванні військової техніки, що вимагає активної участі державних та приватних ініціатив із підготовки та перепідготовки кадрів для задоволення потреб ринку та збереження кваліфікованої робочої сили.

В умовах сучасних викликів особливо актуальним стає питання стимулювання розвитку стартапів, які працюють над створенням нових технологій для авіації, серед яких найбільш перспективними визнано:

— дослідження науковцями Національного авіаційного університету фізико-хімічних, експлуатаційних та екологічних властивостей реформульованих палив для газотурбінних двигунів задля безпеки авіаційного транспорту та його екологічності;

— впровадження водневих двигунів, що сприяють зменшенню викидів в авіаційній галузі та розробку прототипів електричних літаків для коротких внутрішніх рейсів. Електричні літаки мають низку переваг, включаючи низький рівень шуму та відсутність викидів під час експлуатації (Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського);

— проект співпраці між ДП "Антонов" та Харківським авіаційним інститутом, спрямований на створення гібридного літака для регіональних перевезень. Це дозволить значно знизити споживання палива та викиди шкідливих речовин, що є важливим кроком до екологічно чистої авіації;

— розробку нових видів композитів Інститутом надтвердих матеріалів імені В.М. Бакуля НАН України, які можуть бути використані для створення легких та міцних конструкцій літаків, підвищуючи ефективність та безпеку авіаперевезень і зменшуючи негативний вплив на навколишнє середовище;

— розробку нових наноматеріалів для авіації Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, які можуть бути використані для створення покриттів, що знижують тертя та підвищують аеродинамічні характеристики літаків, зменшуючи споживання палива та підвищуючи ефективність польотів;

— проект створення біоматеріалів для виготовлення деталей літаків, реалізований у співпраці між Національним університетом біоресурсів і природокористування України та Інститутом хімії поверхні імені О.О. Чуйка НАН України.

Іншим, ключовим напрямом державної політики у сфері авіації є модернізація та розвиток аеропортів. Це передбачає реконструкцію злітно-посадкових смуг, будівництво нових терміналів, покращення навігаційного обладнання та впровадження сучасних систем безпеки [5]. Разом із цим, під час війни 2024 року надзвичайно важливими є розробка та реалізація програм розвитку регіональних аеропортів України, направлених на забезпечення економічної стабільності, покращення транспортної доступності, відновлення пошкоджених об'єктів та їх розвитку в безпечних умовах.

Аеропорт міста Ужгород як важливий транспортний вузол Закарпатської області, забезпечує авіасполучення з іншими регіонами України та Європи. У 2024 році розвиток цього аеропорту став особливо актуальним через військові дії та необхідність підтримки економічних і гуманітарних зв'язків з іншими частинами країни та світу.

До кінця 2024 році в аеропорту Ужгород планується реалізувати проекти з модернізації інфраструктури: реконструкції злітно-посадкової смуги (оновлення та подовження для прийому сучасних авіалайнерів і забезпечення безпеки польотів), модернізації терміналів (розширення пасажирського терміналу для підвищення комфорту та ефективності обслуговування пасажирів), встановлення нових навігаційних і комунікаційних систем для забезпечення точного та безпечного управління польотами.

Для здійснення модернізаційних проектів авіаційної інфраструктури аеропорт Ужгород активно залучає міжнародні інвестиції у співпраці з Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) та іншими фінансовими інституціями. Регіональний аеропорт Ужгород активно працює над розширенням своєї маршрутної мережі, відкриваючи тим самим нові рейси до європейських міст, таких як Будапешт, Відень, Прага та Мюнхен, що в майбутньому дозволить забезпечити пряме авіасполучення з ключовими європейськими центрами та сприятиме розвитку туризму і бізнесу. Реалізації даної стратегічної мети повинна сприяти державна ініціатива щодо створення сприятливих умов для інвестицій, надання податкових пільг та забезпечення правової захищеності інвестиційних проектів. Залучення іноземного капіталу направлене на прискорення модернізації аеропортів, впровадження нових технологій та покращення якості авіаційних послуг.

Іншим, не менш важливим викликом для авіаційної галузі, прийнято вважати економічну нестабільність в країні та світі. Фінансові кризи, інфляція та коливання валютних курсів впливають на купівельну спроможність населення та ускладнюють залучення інвестицій. Це вимагає стабілізації економічної ситуації, впровадження макроекономічних реформ та підтримки підприємств авіаційної галузі [7].

На особливу увагу, в межах даного аналізу заслуговують і такі ключові фактори розвитку авіаційної галузі як впровадження нових технологій та інновацій, проведення цифровізації. У цьому контексті важливою є державна підтримка науково-дослідної діяльності, спрямованої на розробку нових видів авіаційної техніки, сучасних систем навігації та безпеки, а також безпілотних літальних апаратів, які мають великий потенціал у різних сферах, включаючи комерційні перевезення та сільське господарство.

Процес цифрової трансформації в авіаційній галузі стає особливо важливим у складний для країни військовий час і характеризується:

— впровадженням сучасних систем управління повітряним рухом, таких як ADS-B (Automatic Dependent Surveillance-Broadcast) та CPDLC (Controller-Pilot Data Link Communications), для покращення контролю та координації польотів;

— підвищенням рівня кібербезпеки для захисту критичної інфраструктури від кібератак, що є особливо актуальним в умовах військових дій;

— розвитком і використанням безпілотних літальних апаратів для різних задач: розвідки, доставки вантажів, евакуації поранених, тощо;

— інтеграцією БПЛА у загальну систему управління повітряним рухом для забезпечення безпеки польотів;

— використанням штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу даних, прогнозування потреб та оптимізації використання ресурсів.

Усі ці та інші заходи спрямовані не лише на підтримку авіаційної галузі України в умовах війни, але й закладають основу для її подальшого розвитку у мирний час, розкриваючи стратегічні орієнтири державної політики у даній сфері.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Руйнування інфраструктури, загрози безпеці польотів, втрати в авіабудуванні та зміни на ринку праці вимагають швидких та ефективних рішень. Ключовими факторами відновлення та розвитку авіаційної галузі України є міжнародна співпраця, модернізація інфраструктури, розвиток нових технологій та підготовка кадрів. Незважаючи на складні умови, українська авіаційна індустрія продовжує працювати та шукати нові можливості для зростання, що є важливим кроком до стабільного економічного розвитку та включення її до глобального авіаційного ринку.

Державне регулювання авіаційної галузі України як комплексний процес, включає розробку та впровадження законодавчої бази, нагляд за безпекою польотів, підтримку національних авіаперевізників, розвиток інфраструктури, залучення інвестицій та ін. В умовах сучасних викликів, таких як корупція, економічна нестабільність та військові конфлікти, держава продовжує вдосконалювати регуляторні механізми та створювати сприятливі умови для розвитку авіаційної галузі. Перс-

пективи розвитку якої тісно пов'язані з впровадженням нових технологій, інновацій та міжнародних стандартів, що дозволить Україні зайняти гідне місце на світовому авіаційному ринку.

Література:

1. Антонишина Н. І. Система державного регулювання авіаційних перевезень в Україні. Інвестиції: практика та досвід. № 23/2013. С. 31—34.

2. Грінченко Ю. Л. Економічна політика розвитку авіаційної галузі України: теорія та практика: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 512 с.

3. Демченко Д. О. Державна політика у сфері повітряного транспорту в Україні: особливості та основні напрями розвитку. Економіка та держава. 2012. № 9. С. 115—118. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/ecde_-2012_9_34.pdf

4. Деревягін М. В. Державна координація розвитку авіаційної промисловості в ЄС та Україні. Економічний вісник, 2023, № 3. С. 20—31.

5. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. від 7 грудня 1944 року. URL: https://zakon.rada.-gov.ua/laws/show/995_038#Text

6. Новікова М. В. Сучасні тенденції діяльності авіаційної галузі України. Формування ринкових відносин в Україні. Збірник наукових праць, 2008. № 1 (80). С. 163—166.

7. Повітряний Кодекс України: Кодекс від 19.05.2011. № 3393-URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text

8. Полянська А. Є. Державне забезпечення безпеки польотів повітряних суден цивільної авіації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021. Випуск 68. С. 190—194.

9. Саркісова О. М., Токарь А. Ф. Аналіз діяльності по здійсненню авіаційних перевезень в Україні. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. 2018. Вип. 33. С. 236—242.

10. Токарев В. І., Касперович Г. Й., Карпенко М. В. Безпека польотів: навч. посібник. Національний авіаційний ун-т. Київ: НАУ, 2004. 175 с.

11. Екологія, авіація і космос [Текст]: навч. посіб. Для студ. ВНЗ / Г. М. Франчук, В. М. Ісаєнко; Національний авіаційний ун-т. К.: НАУ, 2005. 455 с.

References:

1. Antonyshyna, N.I. (2013), "The system of state regulation of air transportations in Ukraine", Investytsi: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 31—34.

2. Hrinchenko, Yu.L. (2020), Ekonomichna polityka rozvytku aviatsijnoi haluzi Ukrainy: teoriia ta praktyka [Economic policy of development of the aviation industry of Ukraine: theory and practice], OLDI-PLYuS, Kherson, Ukraine.

3. Demchenko, D.O. (2012), "State policy in the field of air transport in Ukraine: features and main directions of development", Ekonomika ta derzhava, vol. 9, pp. 115—118, available at: http://nbuv.gov.ua/jpdf/ecde_-2012_9_34.pdf (Accessed 20 Oct 2024).

4. Dereviahin, M.V. (2023), "State coordination of aviation industry development in the EU and Ukraine", Ekonomichnyj visnyk, vol. 3, pp. 20—31.

5. Convention on International Civil Aviation (1944), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text (Accessed 20 Oct 2024).

6. Novikova, M.V. (2008), "Modern trends in the aviation industry of Ukraine", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats', vol. 1 (80), pp. 163—166.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "Air Code of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text (Accessed 20 Oct 2024).

8. Polians'ka, A.Ye. (2021), "State flight safety of civil aircraft", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu, vol. 68, pp. 190—194.

9. Sarkisova, O.M. and Tokar', A.F. (2018), "Analysis of air transportation activities in Ukraine", Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu, vol. 33, pp. 236—242.

10. Tokarev, V.I. Kasperovych, H.J. and Karpenko, M.V. (2004), Bezpeka pol'otiv [Flight safety: education. manual], NAU, Kyiv, Ukraine.

11. Franchuk, H.M. and Isaienko, V.M. (2005), Ekolohiia, aviatsiia i kosmos [Ecology, aviation and space], NAU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024 р.

УДК 351.86+355.58

С. П. Потеряйко,
д. держ. упр., професор, заступник начальника науково-організаційного відділу,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3787-0929

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.228

УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

S. Poteriaiko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Deputy Chief
of the Scientifically-Organizational Department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT SYSTEM CIVIL PROTECTION

У науковій статті розглянуто питання щодо утворення та розвитку системи управління цивільного захисту. Проведено аналіз попередніх наукових досліджень, в яких розкрито проблемні питання сфери цивільного захисту, зокрема щодо обсягу завдань цивільного захисту, форм і методів їх виконання, реалізації реформи системи національної безпеки та оборони, диференційованого підходу до організації та проведення заходів захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій, їх прогнозування і запобігання, підвищення ефективності роботи органів публічного управління. Виявлено, що зазначені наукові здобутки мають поодинокий характер та не утворюють системи єдиних поглядів щодо проблематики забезпечення безпечної життєдіяльності населення. Сформульовано поняття "система" як об'єкт природи, суспільства, процеси, якщо у них визначені неподільні елементи утворюють єдність, цілісність зі своїми зв'язками і взаємозв'язками між ними. Розглянуто систему управління як сукупність органів управління, пунктів управління, засобів зв?язку та автоматизації процесу управління. Обгрунтовано закон управління як правило досягнення мети управління. Наведено процес виникнення та розвитку системи управління єдиної державної системи цивільного захисту.

Ступінь відповідності реальних результатів поставленій меті пропонуємо оцінювати за допомогою функції відповідності, яка у загальному випадку може являти собою вектор-функцію. Під час використання критерію оптимальності потрібно отримати найкращі (максимальні або мінімальні) значення векторного показника. У процесі удосконалення векторного показника прагнення максимізувати одні та мінімізувати інші альтернативні компоненти вектора може призвести до множини його значень, непомітних за перевагою. найбільшого поширення набули два способи вирішення завдання множини: виділення множини значень векторного показника, непомітних за перевагою; визначення оптимального (мінімального або максимального) значення одного з часткових показників вектора при обмеженнях, що накладаються на інші показники. Основні вимоги щодо вибору критерію: повинен визначати деякий порядок в альтернативах системи, оскільки критерій призначений для порівняння. Якщо критерій представляється функціоналом, це виконується автоматично; повинен мати чіткий фізичний сенс і відбивати цільове призначення системи.

The scientific article deals with the issue of formation and development of the civil defense management system. An analysis of previous scientific studies was carried out, which revealed problematic issues in the field of civil protection, in particular, regarding the scope of civil protection tasks, the forms and methods of their implementation, the implementation of the reform of the national security and defense system, a differentiated approach to the organization and implementation of measures to protect the population and territories from emergency situations, their forecasting and prevention, increasing the efficiency of public administration bodies. It was found that the mentioned scientific achievements are isolated and do not form a system of unified views on the issues of ensuring the safe life of the population. The concept of "system" is formulated as an object of nature, society, processes, if they have defined indivisible elements that form unity, integrity with their connections and interconnections between them. The management system is considered as a set of management bodies, control points, means of communication and automation of the management process. The law of management is substantiated as a rule for achieving the goal of management. The process of the emergence and development of the management system of the unified state system of civil protection is given.

We suggest evaluating the degree of correspondence of real results to the set goal using the correspondence function, which in general can be a vector function. When using the optimality criterion, you need to get the best (maximum or minimum) values of the vector exponent. In the process of improving a vector indicator, the desire to maximize some and minimize other alternative components of the vector can lead to a set of its values, indiscernible by preference. two methods of solving the problem of a set have become the most widespread: selection of a set of values of a vector indicator, invisible by preference; determination of the optimal (minimum or maximum) value of one of the partial indicators of the vector under restrictions imposed on other indicators. The main requirements for the selection of the criterion: must determine some order in the alternatives of the system, since the criterion is intended for comparison. If the criterion is represented by a functional, this is done automatically; must have a clear physical meaning and reflect the intended purpose of the system.

Ключові слова: система управління, цивільний захист, надзвичайна ситуація, єдина державна система цивільного захисту.

Key words: management system, civil protection, emergency situation, unified state system of civil protection.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Наявна система цивільного захисту України функціонально зорієнтована на вжиття заходів щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, а нині й військового характеру. Однак, слід зазначити, що актуальним питанням залишається розв'язання інституціональних проблем функціонування єдиної державної системи цивільного захисту (далі — ЄДСЦЗ), зокрема утворення та розвитку її системи управління. Варто зазначити, що попри численні реформи, спрямовані на структурно-функціональну модернізацію системи цивільного захисту, її спроможності щодо забезпечення захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій потребують перебудови та підсилення. Розв'язання вказаної проблеми, зокрема можливе завдяки утворенню та розвитку системи управління ЄДСЦЗ, що пов'язано з реалізацією Стратегії національної безпеки України, введеною в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, де в межах виконання завдань щодо розвитку сектору безпеки та оборони запропоновано оптимізувати державну систему цивільного захисту шляхом удосконалення її структури та розвитку на основі сучасних технологій систем управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковим розвідкам щодо розв'язання проблемних питань у сферах національної безпеки та цивільного захисту присвячено низку наукових досліджень.

Зокрема, О. Лещенко зазначає, що обсяг завдань цивільного захисту, форми та методи їх реалізації в сучасних умовах потребують якісного перегляду із врахуванням безпекових викликів сьогодення. Погоджуємося із твердженням О. Лещенка, який вважає, що нині завдання цивільного захисту мають отримати новий зміст [1, с. 71].

Н. Клименко обгрунтовано вважає, що серед головних заходів щодо реалізації реформи системи національної безпеки та оборони, зокрема, мають бути: функціональна оптимізація логістичного забезпечення завдяки скороченню дублюючих і зайвих структур; оновлення доктринальних та концептуальних підходів до за-

безпечення національної безпеки завдяки створенню мережі ситуаційних центрів органів виконавчої влади [2, с. 170]. Підтримуємо твердження авторки та пропонуємо удосконалювати систему управління зазначеної державної інституції за рахунок, зокрема її оснащенню сучасними засобами зв'язку та передачі даних.

Перспективним науковим напрямом С. Андреєв вважає обгрунтування методів розпізнання, виявлення та ідентифікації викликів і загроз задля забезпечення стабільності державної системи цивільного захисту [3, с. 348]. Погоджуємося із думкою вченого та пропонуємо запроваджувати методи прогнозування в діяльність органів виконавчої влади.

У сучасних умовах з метою забезпечення диференційованого підходу до організації та проведення заходів щодо захисту населення й об'єктів економіки від надзвичайних ситуацій О. Єлізаров обгрунтовано вважає за доцільне здійснювати зонування територій за ступенем можливих небезпек, що дозволить враховувати особливості організації захисту населення залежно від потенційних небезпек, можливих на даній території [4, с. 403].

С. Артем'єв та О. Малько обгрунтовано зауважують, що цивільний захист має багатоплановий характер і є одним із факторів забезпечення безпеки у багатьох сферах життєдіяльності суспільства [5, с. 43].

А. Рогуля сформулював висновок, що моделі цивільного захисту країн Європейського Союзу різняться між собою, однак мають спільні основоположні цілі й принципи — запобігання, боротьба з наслідками та відновлення після природних і техногенних катастроф. Підтримуємо думку автора, який вважає, що зазначені моделі передбачають більшу увагу приділяти прогнозуванню і запобіганню надзвичайних ситуацій [6, с. 137].

На основі дослідження організаційного складника механізмів публічного управління в умовах надзвичайних обставин Д. Стоянович аргументовано зазначає, що одним із ключових питань залишається структура управління системи цивільного захисту, яка здійснює виконавчо-розпорядчі функції під час виконання практичних завдань органами державного управління [7, с. 71].

Серед ключових факторів, які сьогодні сприяють підвищенню ефективності роботи спеціалістів системи публічного управління, А. Миколюк виокремлює, зокрема, організацію підвищення кваліфікації фахівців з акцентом на роботі в умовах війни [8, с. 48].

Т. Безверхнюк та ін. вважають, що для того, щоб вчасно розпізнати ознаки кризи, потрібно мати у своєму розпорядженні чітку систему критеріїв її оцінки [9, с. 29]. Підтримуємо думку вчених та пропонуємо до системи критеріїв долучити сукупність показників, що характеризують кризу.

Погоджуємося із твердженням Н. Сапи, яка зазначає, що категорія "криза" відображає момент розвитку соціальної системи, коли з'являється можливість її перетворення в нову якість, як результат досягнення зрілості та гостроти завдяки протиріччям в цій системі [10, с. 109].

Отже, дослідженню особливостей функціонування органів управління у сферах національної безпеки та цивільного захисту присвячено низку наукових праць. Однак, вважаємо, що отримані наукові здобутки мають поодинокий характер та не утворюють систему єдиних поглядів щодо проблематики забезпечення безпечної життєдіяльності населення.

Тому, потрібно більш детально дослідити питання щодо необхідності утворення та розвитку системи управління цивільного захисту.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою наукової статті є обгрунтування нагальної потреби в утворенні та розвитку системи управління цивільного захисту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети роботи вважаємо за необхідне сформулювати поняття "система" та "система управління цивільного захисту".

Д. Кліланд і У. Кінг визначають управління як процес, орієнтований на досягнення певних цілей. С. Оптнер вважає важливим складником системи управління наявність зворотного зв'язку, що впливає на її функціонування. Вплив є засобом зміни існуючого стану системи шляхом збудження сили, що дозволяє це зробити. Дії зворотного зв'язку можуть перевершити дії наявного входу системи залежно від місця, часу, форми, інтенсивності, змісту та тривалості впливу. Керівник, який розв'язує проблему в системі управління, має втручатися в її наявний стан (ситуацію), щоб досягти своєї мети. При всьому різноманітті форм впливу їх можна поділити на класи: перша — зміни, що ведуть до деградації, руйнування системи, зменшення ступеня її організованості та впливу, друга — зміни, що відповідають розвитку системи, збільшення ступеня організованості. Вважаємо, що процес організації управління відображає кількісні та якісні зміни об'єкта управління на всіх його фазах, етапах та стадіях функціонування. Керівник, який розробляє рішення, повинен подбати про наявність раціонального набору впливів, щоб досягти сталого процесу управління та поставленої мети. Процес цілеспрямованого впливу на систему, що забезпечує підвищення її організованості, досягнення того чи іншого корисного ефекту, називаємо управлінням, а системи, у яких протікають процеси управління, — системами управління. Управління — специфічна функція, що реалізується певними елементами системи, яка в процесі свого функціонування поділяється на керуючу та керовану підсистеми.

Отже, поділяємо функції між керуючою та керованою підсистемами, що є об'єктивною необхідністю, викликаною ускладненням процесів діяльності у всіх її галузях, постійним зростанням суспільного характеру діяльності, збільшенням взаємозв'язків між різними процесами.

Тому з'являється потреба в узгодженні цілей та зусиль як індивідуумів, так і колективів загалом, управлінні їхньою спільною діяльністю.

Систему, що формує керуючий вплив, називаємо підсистемою, що управляє. Систему, що "зазнає" на собі зовнішні впливи, називаємо керованою підсистемою (об'єктом управління). Обидві ці підсистеми з урахуванням їхньої взаємодії утворюють вже нову систему уп-

Рис. 1. Структура системи управління цивільного захисту

Джерело: удосконалено автором за [11].

равління, як сукупність двох підсистем (керуючої та керованої). Зв'язок від керуючої підсистеми до керованої називаємо прямим зв'язком, який є в будь-якій системі управління, а протилежний за напрямом дії зв'язок — зворотним зв'язком. Поняття зворотний зв'язок є фундаментальним у техніці, природі та суспільстві.

На рис. 1 представлено структуру системи управління цивільного захисту.

Під системою в роботі розуміємо будь-який об'єкт природи, суспільства, процеси чи сукупність процесів, якщо у них наявні неподільні елементи утворюють єдність, цілісність зі своїми зв'язками та взаємозв'язками між ними, що створює сукупність властивостей, притаманних тільки даній системі та відрізняє її від інших систем.

У роботі розглядаємо систему управління цивільного захисту як сукупність органів управління, пунктів управління, засобів зв'язку, інформатизації та автоматизації процесу управління.

Законодавством визначено, що ЄДСЦЗ — це сукупність органів управління, сил і засобів органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту.

Отже, відповідно до наведеного визначення, ЄДСЦЗ включає органи управління (керуюча підсистема), сили цивільного захисту (керована підсистема), а також взаємозв'язки між ними (прямі та зворотні), що у комплексі забезпечують виконання заходів цивільного захисту в межах їх компетенцій.

Розглянемо в узагальненому вигляді закон управління, що являє собою правило досягнення мети управління.

Сутністю закону управління є знаходження функції, тобто оцінювання невідповідності виходів об'єкта управління моделі об'єкта управління (моделі бажаного результату). Ефективність управління (керівних впливів) — це ступінь відповідності (фактичного чи очікуваного) результату необхідному (бажаному) чи, іншими словами, ступінь досягнення мети функціонування системи цивільного захисту.

Для оцінки ефективності управління необхідно формалізовувати, вимірювати та порівнювати реальний (фактичний чи очікуваний) результат з необхідним (бажаним) результатом за множиною часткових показників та критерієм, що дозволяє всебічно оцінити результат функціонування системи управління та досягнення мети дій.

Зазвичай, під час розв'язання багатьох практичних завдань керівники органів управління приймають умову, коли значення показників, які визначають мету їх виконання, є фіксованими, а реальний результат буде залежати від того як варіюються часткові показники.

Ступінь відповідності реальних результатів поставленій меті пропонуємо оцінювати за допомогою функції відповідності, яка у загальному випадку може являти собою вектор-функцію.

Під час використання критерію оптимальності потрібно отримати найкращі (максимальні або мінімальні) значення векторного показника.

У процесі удосконалення векторного показника прагнення максимізувати одні та мінімізувати інші альтернативні компоненти вектора може призвести до множини його значень, непомітних за перевагою.

У зв'язку з цим найбільшого поширення набули два способи вирішення завдання множини:

— виділення множини значень векторного показника, непомітних за перевагою;

— визначення оптимального (мінімального або максимального) значення одного з часткових показників вектора при обмеженнях, що накладаються на інші показники.

Основні вимоги щодо вибору критерію:

— повинен визначати деякий порядок в альтернативах системи, оскільки критерій призначений для порівняння. Якщо критерій представляється функціоналом, це виконується автоматично;

— повинен мати чіткий фізичний сенс і відбивати цільове призначення системи.

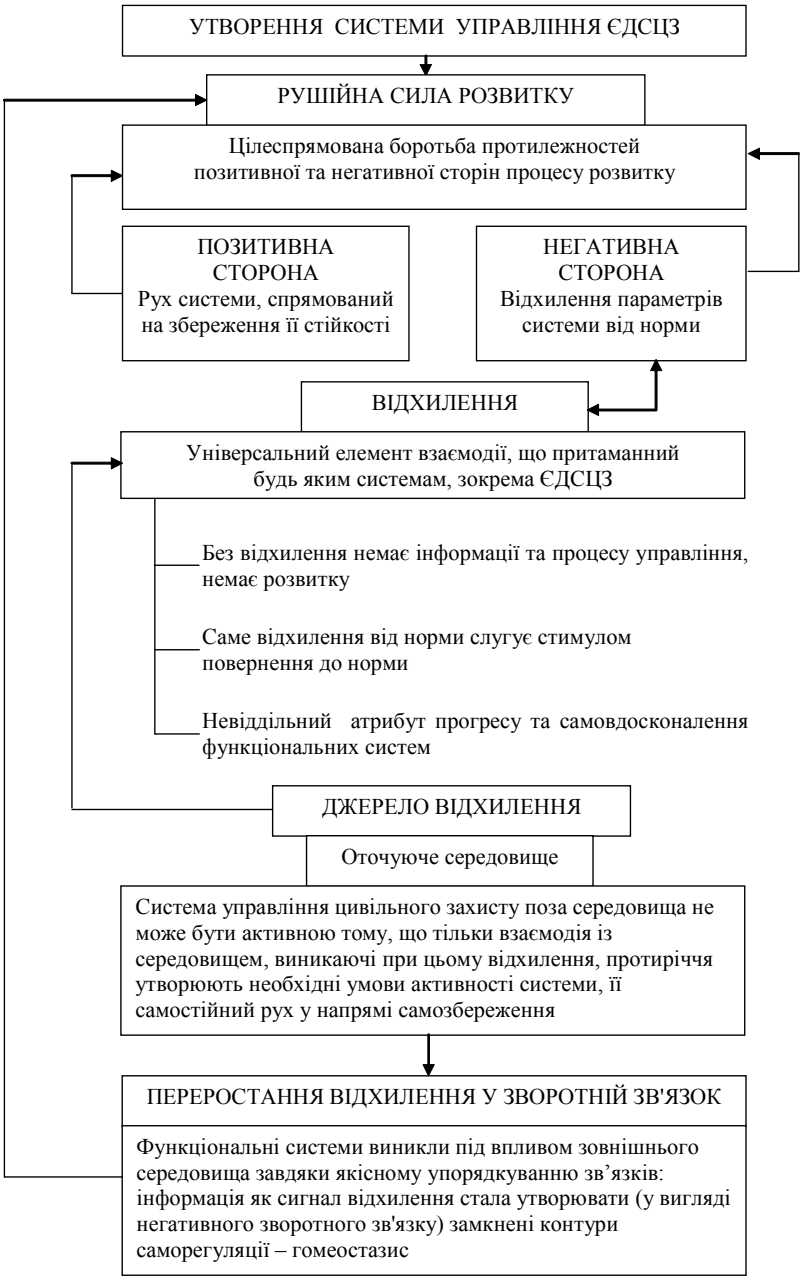

Рис. 2. Процес виникнення та розвитку системи управління ЄДСЦЗ

Джерело: удосконалено автором за [11].

На рис. 2 показано процес виникнення та розвитку системи управління, що являє собою утворення системи управління завдяки рушійній силі розвитку та відхиленню, як універсальному елементу взаємодії, що притаманний будь якій системі, зокрема ЄДСЦЗ, та переростанню відхилення у зворотний зв'язок, що забезпечує розвиток системи управління.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Виявлено нагальну потребу в більш детальному дослідженні системи управління цивільного захисту.

Для досягнення мети роботи сформульовано поняття "система" як об'єкт природи, суспільства, процеси, якщо у них визначені неподільні елементи утворюють єдність, цілісність зі своїми зв'язками та взаємозв'язками між ними та "систему управління цивільного захисту" як сукупність органів управління, пунктів управління, засобів зв'язку, інформатизації та автоматизації процесу управління.

Рекомендовано запроваджувати методи прогнозування можливого виникнення надзвичайних ситуацій в діяльність органів виконавчої влади.

Розглянуто закон управління як правило досягнення мети управління, сутністю якого є оцінювання невідповідності виходів об'єкта управління та моделі об'єкта управління (бажаного результату).

Обгрунтовано нагальну потребу в утворенні та розвитку системи управління цивільного захисту.

Наведено процес виникнення та розвитку системи управління ЄДСЦЗ у вигляді схеми.

Подальший напрям наукових досліджень вбачається в оцінюванні відповідності вимогам системи управління ЄДСЦЗ в умовах воєнного стану.

Література:

1. Лещенко О. Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу: дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2020. 293 с.

2. Клименко Н. Г. Роль цивільного захисту у забезпеченні національної безпеки України в сучасних умовах. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 2. 2015. С. 165-177.

3. Андреєв С. О. Державні системи цивільного захисту: інституціональні засади та проблеми розвитку: монографія. Харків: Тім Пабліш Груп, 2017. 432 с.

4. Єлізаров О. В. Місце цивільного захисту в системі безпеки та державного управління. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. Харків, 2018. Вип. 1 (8). С. 399-405.

5. Артем'єв С. Р., Малько О. Д. Цивільний захист як чинник системи забезпечення національної безпеки. Наука і правоохорона. 2018. № 2 (40). С. 42—49.

6. Рогуля А. О. Європейський досвід функціонування системи цивільного захисту населення у забезпеченні національної безпеки. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 45. С. 130—138.

7. Стоянович Д. Д. Організаційний механізм публічного управління в умовах надзвичайних обставин у сучасній Україні. Публічне урядування. 2022. №4 (32). С. 66—72.

8. Миколюк А. В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. Вип. 29. С. 45—48.

9. Безверхнюк Т. М., Сенча І. А., Сивак Т. В. Державний механізм антикризового управління на засадах проектного підходу: обгрунтування предметного поля. Технології та механізми державного управління. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2014. Вип. 2. С. 23—29.

10. Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади механізму антикризового державного управління. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009. № 38. С. 106—116.

11. Мухин В. И. Исследование систем управления. Анализ и синтез систем управления: учебник. М.: Экзамен, 2003. 383 с.

References:

1. Leshchenko, O.Ya. (2020), "Transformation of the civil defense system of Ukraine in the conditions of modern military political conflicts of the hybrid type", Abstract of Ph.D. dissertation, Basics of national security of the state, National Institute of Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.

2. Klymenko, N.H. (2015), "The role of civil protection in ensuring national security of Ukraine in modern conditions", Collection of scientific works, vol. 2, pp. 165—177.

3. Andreiev, S. O. (2017), Derzhavni systemy tsyvil'noho zakhystu: instytutsional'ni zasady ta problemy rozvytku [State Civil Protection Systems: Institutional Foundations and Development Issues], Tim Pablish Hrup, Kharkiv, Ukraine.

4. Yelizarov, O. V. (2018), "The place of civil protection in the system of security and state administration", Bulletin of National University of Civil Defense of Ukraine, vol. 1, no. 8, pp. 399—405.

5. Artem'iev, S. R. and Mal'ko, O. D. (2018), "Civil Protection as a Factor of the National Security System", Nauka i pravookhorona, vol. 2, no. 40, pp. 42—49.

6. Rohulia, A. O. (2015), "European experience of the civil system protection of the population in ensuring national security", Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, vol. 45, pp. 130—138.

7. Stoianovych, D.D. (2022), "The organizational mechanism of public administration under extraordinary circumstances in modern Ukraine", Publichne uriaduvannia, vol. 4 (32), pp. 66—72.

8. Mykoliuk, A.V. (2022), "Public administration under martial law: the question of efficiency", Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, vol. 29, pp. 45—48.

9. Bezverkhniuk, T.M., Sencha, I.A. and Syvak, T.V. (2021), "The state mechanism of anti-crisis management based on the project approach: justification of the subject field". Tekhnolohii ta mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia, pp. 23—29, available at: https://nuchu.edu.ua/stsientsearchive/PublitsAdministration/vol2/6.pdf (Accessed 18 october 2024).

10. Sapa, N.V. (2009), "Theoretical and methodological foundations of the mechanism of anti-crisis public administration", Humanitarnyj visnyk ZDIA, vol. 38, pp. 106—116.

11. Muhin, V. I. (2003), Issledovanie sustem upravlenia. Analiz i sintez sustem upravlenia [Research of control systems. Analysis and synthesis of control systems], Ekzamen, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2024 р.

https://**nayka.com.ua**

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 35.075

О. В. Черевко,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту і державної служби,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1809-5960
Л. Я. Самойленко,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0335-3077
О. А. Маслянко,
магістрант кафедри менеджменту та державної служби,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-1085-1675

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.234

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

O. Cherevko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
L. Samoylenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
O. Maslyanko,
Master's Student of the Department of Management and Public Administration,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

PUBLIC SERVICE PERSONNEL MANAGEMENT ON THE BASIS OF GENDER EQUALITY

Дослідження присвячене актуальній проблематиці впровадження гендерної рівності в управлінні персоналом публічної служби в Україні, що розглядається як ключовий аспект розвитку демократичного суспільства на етапі інтенсивних реформ та євроінтеграційних процесів. Гендерна рівність у державному управлінні не лише сприяє забезпеченню прав людини, але й підвищує ефективність управлінських процесів завдяки інклюзивності, збалансованості та соціальній згуртованості. У статті обгрунтовано, що гендерно збалансовані колективи та управлінські структури покращують якість прийняття рішень, знижують соціальну напругу та сприяють створенню інноваційних підходів у державному управлінні. Автори дослідження визначають основні принципи гендерної рівності у державному управлінні, розглядають перешкоди її реалізації та пропонують практичні рекомендації щодо вдосконалення гендерно-чутливих підходів до управління персоналом. В результаті, зроблено висновок про необхідність розробки комплексної стратегії впровадження гендерної рівності, що враховує інституційну підтримку, фінансове забезпечення, механізми моніторингу та звітності, а також обов'язкові тренінги з гендерної чутливості для підвищення кваліфікації персоналу. На основі виявлених бар'єрів і потреб української державної служби сформульовано рекомендації для органів державного управління щодо інституційної підтримки гендерної рівності, що може суттєво підвищити якість державного управління та сприяти формуванню інклюзивного суспільства.

The study addresses the pressing issue of implementing gender equality in public service personnel management in Ukraine, which is viewed as a key aspect of democratic development amidst intensive reforms and European integration processes. Gender equality in public administration not only supports human rights but also enhances management efficiency through inclusivity, balance, and social cohesion. The article substantiates that gender-balanced teams and administrative structures improve decision-making quality, reduce social tensions, and foster the development of innovative approaches in governance. The authors identify the core principles of gender equality in public administration, examine the obstacles to its implementation, and propose practical recommendations for improving gender-sensitive approaches in personnel management.

In particular, the article explores key aspects of implementing gender equality through systematic strategic planning, organizational culture transformation, and the development of tools for promoting equality. It emphasizes that ensuring equal access to public service and maintaining gender balance in staffing lay the groundwork for strengthening social stability and increasing citizens' trust in public institutions. The study concludes that a comprehensive strategy for implementing gender equality is essential, taking into account institutional support, financial provision, monitoring and reporting mechanisms, and mandatory gender sensitivity training for personnel development. A systematic approach to ensuring gender equality entails actively leveraging international experience, such as implementing quotas for leadership positions in the public sector and creating mentorship programs aimed at supporting women in their career advancement. Based on the identified barriers and needs of the Ukrainian public service, the study formulates recommendations for public administration bodies on institutional support for gender equality, which can significantly improve governance quality and contribute to the formation of an inclusive society.

Ключові слова: гендерна рівність, державне управління, публічна служба, управління персоналом, стратегія гендерної рівності, інклюзивність, гендерні стереотипи.

Key words: gender equality, public administration, public service, personnel management, gender equality strategy, inclusivity, gender stereotypes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В Україні, яка переживає етап інтенсивних реформ в державному управлінні на тлі євроінтеграційних процесів та повномасштабної війни, забезпечення гендерної рівності на рівні публічної служби стає ключовим аспектом розбудови демократичного суспільства. Гендерна рівність у державному управлінні не лише є важливою частиною захисту прав людини, але й сприяє досягненню більш збалансованого та ефективного керування, що базується на принципах інклюзивності, справедливості та соціальної згуртованості. У світі існує широкий консенсус щодо того, що рівне представництво чоловіків і жінок у владних структурах та управлінні дозволяє зменшити гендерні диспропорції, підвищує рівень довіри до держави та сприяє розвитку інноваційних підходів в управлінні.

В українському контексті це питання набуває ще більшої значущості через вплив низки внутрішніх і зовнішніх факторів. З одного боку, війна в України та інші виклики, зокрема економічні труднощі, корупція та соціальна нестабільність, підсилюють потребу в посиленні інституційного потенціалу та ефективного управління. З іншого боку, європейська інтеграція та адаптація українських стандартів до міжнародних норм вимагають інтеграції гендерно-чутливих підходів як необхідної частини державної політики та управлінської практики.

Важливість гендерної рівності в публічній службі також підкріплюється дослідженнями, які свідчать, що гендерно збалансовані колективи та структури сприяють підвищенню якості прийняття рішень, зменшенню соціальної напруги і більш ефективному вирішенню питань, що стосуються інтересів широких верств населення. Впровадження гендерного підходу в систему державної служби дозволяє усувати стереотипи та бар'є-

ри, що обмежують кар'єрний розвиток, професійне зростання і залучення до управління жінок, які, незважаючи на їхні професійні досягнення, часто стикаються з дискримінаційними практиками. Отже, забезпечення гендерної рівності в управлінні персоналом публічної служби є не просто актуальним завданням, але й необхідною умовою для побудови стійкої та інноваційної системи державного управління в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У рамках даного дослідження використовуються різноманітні методи, але переважно монографічні, що дозволяють дослідити гендерні аспекти управління у публічному секторі та застосувати кращі світові практики в українських умовах. Особливу увагу приділено дослідженням вітчизняних науковців, таких як Барсук М., Таран А., Петрук Н., Сиченко В., Ковальска Н., Андрощук А. тощо, роботи яких суттєво збагачують теоретичну базу гендерного підходу в управлінні персоналом публічної служби.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даного дослідження є вивчення підходів до управління персоналом у публічній службі на засадах гендерної рівності, зокрема, в контексті сучасних українських реалій. Дослідження спрямоване на визначення основних принципів, що сприяють забезпеченню гендерної рівності в державному управлінні, а також виявлення перешкод, які ускладнюють їхню реалізацію. Це передбачає розробку рекомендацій щодо вдосконалення гендерно-чутливих підходів в управлінні персоналом, що може сприяти підвищенню якості та результативності державної служби загалом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуалізація питання гендерної рівності в системі управління персоналом публічної служби є природною складовою розвитку сучасної української держави, що прагне до інтеграції у європейське співтовариство, де гендерна рівність закріплена як один з ключових елементів суспільного життя та державного управління. В умовах трансформаційних процесів, які тривають в Україні на тлі складних внутрішніх і зовнішніх викликів, гендерна рівність набуває значення механізму стабілізації та зміцнення державних інституцій. У цьому контексті управління персоналом публічної служби стає важливим засобом утвердження принципів гендерної рівності через створення сприятливих умов для залучення та розвитку як чоловіків, так і жінок на всіх рівнях управлінських позицій.

Концепція гендерної рівності грунтується на ідеї рівних можливостей та рівного ставлення до людей незалежно від їх статі у всіх сферах суспільного життя. Гендерна рівність передбачає ліквідацію будь-яких проявів дискримінації, що виникають на основі статевих відмінностей, та створення умов, за яких люди можуть реалізувати свій потенціал незалежно від соціокультурних очікувань щодо ролі чоловіків та жінок [1]. Сьогодні концепція гендерної рівності визначається у багатьох міжнародних документах, таких як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [2], Пекінська декларація та Платформа дій [3], прийнята на IV Всесвітній конференції з питань жінок, а також Цілі сталого розвитку [4], які передбачають рівність статей як один з основних напрямів розвитку на шляху до сталого суспільства.

У системі державного управління гендерна рівність є невід'ємною частиною демократизації та модернізації управлінських практик. Гендерно рівноправний підхід дозволяє забезпечити рівний доступ до державної служби та створює передумови для більш справедливого і збалансованого представництва чоловіків та жінок на всіх рівнях державного управління. Це, в свою чергу, сприяє подоланню гендерних стереотипів, забезпечує різноманітність в управлінських рішеннях та підвищує рівень довіри громадян до державних інституцій. Таким чином, концепція гендерної рівності в державному управлінні є не тільки нормативним орієнтиром, але й важливим інструментом забезпечення соціальної справедливості та ефективного функціонування системи управління [1].

У національному контексті законодавство України також закріплює принципи гендерної рівності. Конституція України, зокрема, у статті 24, декларує рівність прав і свобод громадян незалежно від статі, раси, національності, мови, релігії, соціального походження та інших ознак [5]. Законом України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" визначено конкретні положення щодо гарантій рівності, обов'язків держави та роботодавців щодо створення рівних умов для чоловіків і жінок на ринку праці та у сфері публічного управління [6]. Також Закон України "Про державну службу" містить положення, що спрямовані на забезпечення недискримінації за ознакою статі, сприяючи рівному доступу до посад державної служби [7].

Варто зазначити, що світова практика свідчить про ефективність впровадження гендерно-чутливих підходів у державному управлінні. Такі країни, як Швеція, Норвегія, Фінляндія та інші скандинавські держави, демонструють високий рівень гендерної рівності у своїх урядових структурах і досягають більш збалансованих показників соціально-економічного розвитку. Вони широко застосовують такі інструменти, як квотування для забезпечення гендерного балансу на всіх рівнях управління, що дозволяє покращити якість прийняття рішень, збільшити залучення громадян та підвищити ефективність виконання державних функцій [8].

Україна, прагнучи до інтеграції у європейське співтовариство, також робить спроби впровадження кращих міжнародних практик у сфері гендерної рівності. Однак цей процес є довготривалим та потребує подолання численних соціокультурних бар'єрів, а також інституційної підтримки. Отже, гендерна рівність в управлінні персоналом публічної служби є складним та багатогранним питанням, яке потребує комплексного підходу. Це питання не може бути розглянуте виключно як проблема законодавчого регулювання чи соціальної політики, оскільки воно охоплює широке коло аспектів — від культурних норм до управлінських практик. Забезпечення рівності між чоловіками і жінками у державному секторі є важливою умовою для розвитку демократичного

суспільства, зміцнення державних інституцій та підвищення ефективності державного управління.

Сьогодні сучасний стан гендерної рівності в українському публічному секторі демонструє наявність суттєвих зрушень у напрямку рівного представництва статей на державній службі. Україна в останні десятиліття активно працює над удосконаленням гендерно-чутливого підходу до кадрової політики. Це проявляється у значному збільшенні кількості жінок, зайнятих на посадах у публічному секторі, і у поступовому скороченні гендерного розриву у доступі до державних посад. Однак, незважаючи на певні досягнення у збалансованому представленні чоловіків і жінок у різних сферах публічної служби, численні дослідження та статистичні дані вказують на значні нерівності, які ще залишаються [9].

Наприклад, статистика свідчить, що жінки значною мірою представлені на нижчих посадах державної служби, тоді як на вищих рівнях керівництва їхнє представництво є досить обмеженим. Ситуація ускладнюється тим, що, хоча жінки складають більше половини працівників державного сектору, вони переважно обіймають адміністративні, підтримуючі та сервісні позиції, що має прямий вплив на їхні кар'єрні перспективи та рівень заробітної плати. Така ситуація підкреслює наявність "скляної стелі", яка суттєво обмежує можливості жінок для просування на керівні посади [10].

У загальносвітовому контексті Україна перебуває на середньому рівні за показниками гендерної рівності в державному управлінні, але відстає від багатьох європейських країн, що вже досягли суттєвого успіху у реалізації політик гендерної рівності [9]. Впровадження принципів рівності в публічному секторі в Україні є не лише вимогою до виконання міжнародних стандартів і зобов'язань перед міжнародними партнерами, але й практичною необхідністю, що забезпечує соціальну стабільність і підвищує ефективність управління. Таким чином, сучасний стан гендерної рівності в публічному секторі потребує системних змін, які включатимуть як інституційні заходи, так і реформування суспільної свідомості щодо ролі та значущості гендерного балансу.

Впровадження гендерної рівності в систему управління персоналом публічної служби стикається з численними проблемами та бар'єрами. Насамперед, однією з основних перешкод є інституційна слабкість механізмів реалізації гендерної політики. Хоча в Україні прийнято законодавство, спрямоване на забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків, існує значна прогалина між формальним закріпленням гендерної рівності та її практичною реалізацією. Це проявляється у відсутності дієвих механізмів моніторингу та контролю за дотриманням гендерних стандартів на місцях, що обумовлено недостатньою інституційною підтримкою і обмеженими ресурсами.

Крім того, значну роль відіграють соціокультурні бар'єри, що базуються на традиційних уявленнях про роль чоловіків і жінок у суспільстві. Ці стереотипи впливають як на сприйняття жінок, так і на їхні можливості для кар'єрного зростання. Часто жінки обмежуються певними сферами діяльності, такими як освіта, соціальна робота або охорона здоров'я, тоді як сфери, що передбачають високий рівень влади та прийняття стратегічних рішень, залишаються здебільшого зайнятими чоловіками. У публічному секторі такі бар'єри проявляються у вигляді обмеженого доступу жінок до керівних позицій, що суттєво знижує їхній вплив на процеси державного управління.

Іншим важливим бар'єром є недостатнє фінансування програм, спрямованих на підтримку гендерної рівності, що обмежує можливості реалізації ініціатив з підвищення гендерної рівності та підтримки кар'єрного розвитку жінок у публічному секторі. Відсутність фінансових ресурсів для проведення освітніх та просвітницьких програм з гендерної рівності призводить до недостатньої обізнаності як працівників, так і керівництва державних установ щодо переваг гендерно збалансованих команд та ролі жінок у прийнятті рішень.

Гендерна дискримінація також має прояв у вигляді нижчої заробітної плати для жінок порівняно з чоловіками на аналогічних посадах, що є серйозним обмеженням їхнього економічного становища. Це не тільки дискримінаційна практика, але й соціальна проблема, яка негативно впливає на мотивацію працівниць і створює перешкоди для залучення кваліфікованих кадрів до публічної служби. Недовіра до компетентності жінок та тенденція сприймати їх як тимчасових або другорядних працівників, на жаль, все ще поширені у багатьох державних структурах, що серйозно підриває досягнення цілей гендерної рівності.

Одним із ключових елементів впровадження гендерної рівності в управління персоналом є розробка та реалізація політик, які спрямовані на забезпечення рівних можливостей для працівників державної служби незалежно від статі. На міжнародному рівні у сфері державного управління активно використовуються гендерно-чутливі політики, спрямовані на створення умов для рівноправної участі чоловіків і жінок у процесах прийняття рішень та забезпечення можливостей кар'єрного зростання. У країнах Європейського Союзу, таких як Швеція, Фінляндія, Норвегія, впроваджено системи квотування для забезпечення збалансованого представництва обох статей на керівних посадах у державному секторі [8]. Це дозволяє створити гендерно збалансовані колективи та стимулює професійний розвиток жінок, зменшуючи бар'єри, що пов'язані з дискримінацією.

Квотування як механізм гендерної рівності є ефективним інструментом для досягнення рівноправного представництва, однак у деяких суспільствах, зокрема в Україні, цей підхід не завжди зустрічає підтримку через суперечливість ставлення до нього та низький рівень обізнаності про його позитивний вплив на управлінську культуру. Досвід країн, що впроваджують квотування, свідчить про те, що застосування квот може зменшити гендерні розриви на високих управлінських посадах і створити передумови для інклюзивного державного управління. Однак реалізація цього підходу потребує не лише законодавчого закріплення, але й активної підтримки з боку суспільства та адміністративних структур.

Значущим елементом забезпечення гендерної рівності є створення ефективних систем моніторингу та оцінки, які дозволяють здійснювати постійний контроль за впровадженням гендерних політик і надають можливість оперативного виявлення проблем та прийняття

управлінських рішень для їх усунення. В умовах, коли гендерна рівність є важливою частиною державної політики, система моніторингу набуває особливої ваги, оскільки забезпечує прозорість процесів управління персоналом і сприяє посиленню громадського контролю.

У сучасній міжнародній практиці існує декілька підходів до моніторингу гендерної рівності. Один з них — регулярне складання гендерних звітів, у яких наводяться показники рівня представництва обох статей на різних рівнях управління, дані щодо заробітної плати та просування по кар'єрних сходах. Такі звіти, що є обов'язковими у багатьох європейських країнах, сприяють прозорості кадрової політики і забезпечують можливість оцінити реальні результати впровадження гендерної рівності в системі державного управління [8].

Інший підхід, що застосовується у країнах з високим рівнем гендерної рівності, передбачає використання індикаторів оцінки ефективності гендерних політик, які дозволяють вимірювати як кількісні, так і якісні аспекти. Наприклад, такі індикатори можуть включати рівень задоволеності працівників державної служби умовами праці та кар'єрними можливостями, ступінь гендерної збалансованості на керівних посадах, а також відсоток жінок і чоловіків, що пройшли тренінги з гендерної чутливості [11].

Важливо зазначити, що в Україні механізми моніторингу гендерної рівності у публічному секторі знаходяться на етапі становлення, а тому потребують подальшого розвитку і вдосконалення. Для забезпечення ефективного моніторингу необхідно розробити та запровадити єдину методологію збору та аналізу даних про гендерний баланс, яка дозволить проводити об'єктивний аналіз стану гендерної рівності та оцінювати результативність вжитих заходів.

Впровадження гендерної рівності в управлінні персоналом публічної служби потребує комплексного підходу, який включає розробку та реалізацію гендерно-чутливих політик, створення систем моніторингу та оцінки ефективності, а також регулярну підготовку та підвищення кваліфікації персоналу. Лише за умови цілісного підходу до впровадження гендерної рівності можливо досягти реальних результатів у побудові інклюзивного державного управління та забезпечення рівних прав і можливостей для всіх працівників.

Ефективне впровадження гендерної рівності у публічній службі потребує розробки комплексної стратегії, яка забезпечить системний та послідовний підхід до вирішення питання рівноправності. Стратегія гендерної рівності має визначити основні напрями розвитку та чіткі цілі, досягнення яких дозволить створити умови для рівного представництва чоловіків і жінок на всіх рівнях державної служби. Одним із ключових завдань стратегічного планування є формування узгоджених принципів і цінностей, які відображатимуть зобов'язання державної служби щодо підтримки гендерної рівності.

Основою стратегічного плану має бути визначення пріоритетних цілей, таких як збалансоване представництво чоловіків та жінок у керівництві державних органів, забезпечення рівних можливостей для кар'єрного зростання, подолання гендерних стереотипів та усунення всіх форм дискримінації. На додаток до цього, стратегія має передбачати інституційне закріплення гендерної рівності у вигляді нових політик і регулятивних заходів, які сприятимуть її впровадженню. Наприклад, стратегія може передбачати запровадження механізмів квотування, що дозволяє забезпечити рівний доступ до керівних посад, що вже довело свою ефективність у багатьох європейських країнах [12].

Іншим важливим елементом стратегічного планування є оцінка ресурсів, необхідних для реалізації заходів з гендерної рівності. Реалізація стратегічного підходу потребує належного фінансування та залучення кваліфікованих фахівців, які мають досвід роботи з питаннями гендерної політики. Забезпечення постійного моніторингу і контролю за виконанням стратегії гендерної рівності також є необхідним, оскільки це дозволяє вчасно коригувати заходи та адаптувати стратегію до змінних умов [13].

Організаційна культура відіграє визначальну роль у впровадженні гендерної рівності, оскільки вона формує робоче середовище, у якому встановлюються принципи рівноправності, поваги та співпраці. Формування гендерно-чутливої культури державної служби є необхідним кроком для усунення гендерних стереотипів та створення інклюзивного робочого середовища, що забезпечить рівні можливості для всіх працівників. У цьому контексті важливо забезпечити поступову зміну організаційних норм та установок, які впливають на сприйняття гендерних ролей та призводять до формування дискримінаційного середовища.

Окрім стратегічного планування та зміни організаційної культури, впровадження гендерної рівності в управління персоналом державної служби потребує розробки і застосування дієвих інструментів, які сприяють підтримці рівноправності на всіх рівнях управління. У цьому контексті особливу увагу слід приділити створенню механізмів, що дозволяють проводити постійний моніторинг гендерної рівності та оцінку ефективності впроваджених заходів.

Одним з таких інструментів є введення обов'язкової системи звітності, що передбачає регулярне складання гендерних звітів, у яких буде міститись інформація про представництво обох статей у державних установах, рівень заробітної плати, кількість випадків дискримінації та інші показники, які дозволяють оцінити реальний стан гендерної рівності. Такі звіти забезпечують прозорість та підзвітність державних органів перед громадськістю, створюючи умови для об'єктивного оцінювання прогресу у сфері гендерної рівності.

Крім того, необхідно впровадити системи управління персоналом, які дозволяють здійснювати аналіз гендерного складу робочої сили, виявляти гендерні дисбаланси та створювати плани дій для усунення існуючих розривів. Іншим важливим інструментом є створення програм менторства, у яких досвідчені працівники допомагатимуть новачкам у професійному зростанні, що сприятиме розвитку лідерських навичок у жінок і чоловіків, які прагнуть обіймати керівні посади.

Особливу роль у впровадженні інструментів гендерної рівності відіграє також використання IT-технологій, що дозволяють автоматизувати процеси моніторингу та звітності, спрощують аналіз гендерних даних та сприяють оперативному прийняттю рішень на основі об'єктивної інформації. Наприклад, спеціалізовані програмні

продукти для управління персоналом можуть допомогти швидко визначати гендерні дисбаланси та надавати рекомендації щодо їх усунення. Використання таких технологій створює умови для прозорості управлінських процесів і підвищує рівень відповідальності керівництва за дотримання принципів гендерної рівності.

Отже, вдосконалення управління персоналом публічної служби на засадах гендерної рівності вимагає комплексного підходу, який охоплює стратегічне планування, зміну організаційної культури та впровадження дієвих інструментів підтримки гендерної рівності. Лише за умови реалізації цих заходів можна досягти справжньої рівноправності, забезпечити справедливе ставлення до всіх працівників та підвищити ефективність управлінських процесів у державному секторі.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було зроблено низку важливих висновків, що засвідчують як позитивні тенденції, так і наявні проблеми у сфері гендерної рівності в публічному управлінні в Україні. Встановлено, що гендерна рівність є не лише етичною нормою сучасного демократичного суспільства, але й суттєвим чинником, який впливає на ефективність державного управління, підвищує рівень соціальної стабільності та довіри громадян до інституцій влади. Впровадження гендерно-чутливих підходів в управління персоналом дозволяє забезпечити рівний доступ до державної служби, сприяє розвитку компетентності та професійного потенціалу працівників незалежно від статі, а також створює передумови для більшої різноманітності у процесах прийняття рішень, що є важливим для формування інклюзивної системи державного управління.

Ключовими результатами дослідження стали виявлені структурні та культурні бар'єри, що обмежують можливості досягнення гендерного балансу в українській державній службі. Однією з найбільших перешкод є збереження гендерних стереотипів, які часто перешкоджають доступу жінок до керівних посад і створюють дискримінаційне середовище, де домінуючі культурні уявлення про "традиційні" гендерні ролі знижують рівень професійної мотивації та можливості для розвитку. Крім того, дослідження засвідчило, що, попри певні позитивні зрушення у впровадженні гендерної рівності в публічному секторі, в Україні ще не повністю реалізовані механізми інституційної підтримки цього процесу. Недосконалість правової бази, недостатній рівень фінансування програм із гендерної рівності, а також обмеженість ресурсів для проведення регулярного моніторингу та оцінки ефективності вжитих заходів значно ускладнюють процес інтеграції гендерного підходу у сферу управління персоналом.

На підставі проведеного дослідження розроблено ряд практичних рекомендацій для органів державного управління, спрямованих на вдосконалення управління персоналом на засадах гендерної рівності. По-перше, необхідно сформувати комплексну стратегію забезпечення гендерної рівності у державній службі, яка включатиме системний підхід до стратегічного планування, зокрема встановлення конкретних цілей та завдань у сфері рівноправності. Стратегія має враховувати необхідність забезпечення належного фінансування для реалізації програм гендерної рівності, а також створення ефективних механізмів моніторингу і контролю за дотриманням її положень. По-друге, для подолання культурних бар'єрів і трансформації суспільних уявлень про гендерні ролі, необхідно змінювати організаційну культуру державної служби, вводячи обов'язкові тренінги з гендерної чутливості для працівників усіх рівнів. Це сприятиме формуванню позитивного ставлення до гендерного розмаїття, усвідомлення ролі кожного члена колективу у створенні інклюзивного середовища та підвищення рівня відповідальності керівників за дотримання принципів рівності.

Також важливо звернути увагу на інструменти підтримки гендерної рівності на рівні практичної діяльності державних установ. Це передбачає розробку програм наставництва та менторства для жінок, які прагнуть зайняти керівні посади, впровадження систем квотування, що забезпечуватимуть баланс статей на вищих управлінських рівнях, а також розробку інструментів для автоматизації збору та аналізу гендерних даних, які надаватимуть об'єктивну картину стану гендерної рівності та сприятимуть прийняттю обгрунтованих управлінських рішень.

Отже, впровадження гендерної рівності в систему управління персоналом державної служби є важливим кроком на шляху до створення ефективної, інклюзивної та прозорої державної системи, що відповідає міжнародним стандартам та потребам сучасного суспільства. Реалізація рекомендацій та подальше дослідження проблематики гендерної рівності дозволить значно покращити якість державного управління, сприяючи як професійному розвитку кадрів, так і підвищенню рівня довіри громадян до державних установ.

Література:

1. Барсук М. Ризики гендерної дискримінації в системі правосуддя та їх соціально-правове значення. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 1 (Вер 2024), 13—21. DOI:https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.1.02

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. № 995_207 (UA). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

3. Пекінська декларація Прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text

4. Цілі сталого розвитку. United Nations Development Program. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku

5. Контитуція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

6. Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text

7. Закон України "Про державну службу" від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

8. Таран А. Шлях до рівності: Стратегія гендерної рівності Європейського Союзу 2020—2025 (ч. 1). Jurfem. URL: https://jurfem.com.ua/shlyah-do-rivnosti-strategia-gendernoi-rivnosti-2025-ch-1/.

9. Гендерний профіль країни Україна, липень 2023 року. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/03/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf.

10. Петрук Н. Що нижчий рівень, то більше депутаток. Скільки жінок потрапили до місцевої влади на виборах-2020. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-na-miscevyh-vyborah-2020/31027881.html.

11. Сиченко В. В. Механізм упровадження засад гендерного інтегрування в публічному управлінні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. № 32. С. 39—45.

12. Ковальска Н.М. Державна політика гендерної рівності та її міжнародне врегулювання. Вісник Херсонського національного технічного університету. № 2 (89). 2024. DOI: https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2024.2.43

13. Андрощук, А. Р. (2024). Особливості реалізації принципу гендерної рівності в збройних силах України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (11). https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-08

References:

1. Barsuk, M., (2024), "Risks of Gender Discrimination in the Justice System and Their Socio-Legal Significance", Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy, vol. 1, pp. 13—21. https://doi.org/10.34015/2523-4552.2024.1.02.

2. UN (1999), "United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (Accessed 20 Oct 2024).

3. UN (1995), "Beijing Declaration adopted at the Fourth World Conference on Women", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text (Accessed 20 Oct 2024).

4. United Nations Development Program (2024), "Sustainable Development Goals", available at: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku (Accessed 20 Oct 2024).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Accessed 20 Oct 2024).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text (Accessed 20 Oct 2024).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Public Service", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (Accessed 20 Oct 2024).

8. Taran, A., (2020), "The Road to Equality: European Union Gender Equality Strategy 2020—2025", Jurfem, available at: https://jurfem.com.ua/shlyah-do-rivnosti-strategia-gendernoi-rivnosti-2025-ch-1/ (Accessed 20 Oct 2024).

9. EU (2023), "Country Gender Profile: Ukraine, July 2023", available at: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/03/eu4genderhelpdesk_-ukrainegenderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf (Accessed 20 Oct 2024).

10. Petruk, N., (2020), "The Lower the Level, the More Women Deputies: How Many Women Entered Local Government in the 2020 Elections", Radio Svoboda, available at: https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-na-miscevyh-vyborah-2020/31027881.html (Accessed 20 Oct 2024).

11. Sychenko, V., (2022), "Mechanism for Implementing Gender Integration Principles in Public Administration", Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, vol. 32, pp. 39—45.

12. Kovalska, N., (2024), "State Gender Equality Policy and Its International Regulation", Bulletin of Kherson National Technical University, vol. (2) 89. https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2024.2.43.

13. Androshchuk, A. (2024), "Features of the Implementation of the Principle of Gender Equality in the Armed Forces of Ukraine", Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia, vol. (11). https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-08.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2024 р.

УДК 336:65:347.7:519.7.004.7

Р. А. Гриценко,
к. е. н., доцент кафедри банківської справи,
докторант, Державна навчально-наукова установа "Академія фінансового управління"
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-4023-330X

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.241

СУПЕРЕЧЛИВА РОЛЬ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ І ТЕХНОЛОГІЙ БЛОКЧЕЙН У ПІДВИЩЕННІ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

R. Grytsenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Banking,
Doctoral student, State Educational and Research Institution "Academy of Financial Management"

THE CONTROVERSIAL ROLE OF DIGITAL ASSETS AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES IN INCREASING CONFIDENCE IN THE FINANCIAL AND BANKING SYSTEM

Численні роботи присвячені дослідженню інституту довіри, які довели його важливість для економічного зростання, а також питанням фінансовій безпеці та фінансовій стабільності, методам блокчейн-шифрування, створенню і функціонуванню цифрових активів. Разом з цим, питання про те, яким чином новітні технології блокчейну та цифрових активів, які швидко вриваються у сучасний фінансовий світ, можна використовувати для підвищення довіри у суспільстві, залишалось поза предметом таких досліджень, хоча і визнавалось, що "люди приймають нові гроші, лише якщо вони користуються високою довірою" [1].

У ході дослідження визначено суперечливу роль новітніх цифрових технологій у фінансовій системі і підкреслено необхідність дотримання балансу при інтеграції цих технологій у фінансову систему, а саме, при збереженні їх інноваційного потенціалу і використані ефекту синергії між цифровими стартапами та існуючими фінансовими установами, забезпечити їх безпечне користування для споживачів, захист їх прав та фінансову стабільність.

Показано можливі напрями підвищення конкурентоспроможності фінансового сектору, завдяки доступу до альтернативних інноваційних фінансових продуктів і використання технологій блокчейн у суспільстві і державних фінансах.

Визначено переваги, ризики і недоліки цифрових активів, зокрема, той факт, що серед терористичних організацій криптовалюти вважаються вагомим каналом фінансування, що робить їх легалізацію певною мірою шкідливою для економік країн, оскільки саме можливість безперешкодного введення-виведення грошей з криптовалюти більш за все приваблює терористичні організації.

Доведено необхідність зменшення впливу пов`язаних із новітніми технологіями ризиків через запровадження їх державного регулювання, незалежно від того, підтримує уряд країн їх розвиток чи ні.

Наголошено, що відсутність гнучкого монетарного регулювання існуючих криптовалют не здатно адекватно реагувати на зовнішні економічні виклики та забезпечувати фінансову стабільність такої грошової одиниці.

Крім цього, ризики, пов`язані із можливістю створення в найближчому майбутньому квантового компьютеру можуть звести нанівець усі переваги криптовалют, оскільки зробить алгоритми їх шифрування занадто уязвімими.

Numerous works have been devoted to the study of the institution of trust, which have proved its importance for economic growth, as well as to the issues of financial security and financial stability, blockchain encryption methods, and the creation and operation of digital assets. At the same time, the question of how the latest blockchain technologies and digital assets, which are rapidly entering the modern financial world, can be used to increase public trust remained outside the scope of such studies, although it was recognized that "people accept new money only if it is highly trusted" [1].

The study identifies the contradictory role of the latest digital technologies in the financial system and emphasizes the need to find a balance while integrating these technologies into the financial system, namely, preserving their innovative potential and using the synergy effect between digital startups and existing financial institutions, while ensuring their safe use for consumers, protection of their rights and financial stability.

Possible ways to increase the competitiveness of the financial sector through alternative innovative financial products and the use of blockchain technologies in society and public finance are shown.

The advantages, risks and disadvantages of digital assets are identified, in particular, the fact that cryptocurrencies are considered a significant financing channel among terrorist organizations, which makes their legalization to some extent harmful to the economies of some countries, since the possibility of unimpeded in and out of money from cryptocurrencies attracts terrorist organizations most of all.

The author proves the need to reduce the impact of risks associated with the latest technologies through the introduction of their state regulation, regardless of whether the governments support their development or not.

It is emphasized that the lack of flexible monetary regulation of existing cryptocurrencies is not able to adequately respond to external economic challenges and ensure the financial stability of such a monetary unit.

In addition, the risks associated with the possibility of creating a quantum computer in the near future may negate all the advantages of cryptocurrencies, since it will make their encryption algorithms too vulnerable.

Ключевые слова: фінансова система, фінансова безпека, цифрові активи, блокчейн, криптовалюти, фінансовий моніторинг, діджиталізація.

Key words: financial system, financial security, digital assets, blockchain, cryptocurrencies, AML, digitization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вважається доведеним важливість інституту довіри для економічного зростання та його ключову роль у функціонуванні фінансово-банківської системи. Разом з цим, яким чином новітні технології блокчейну та цифрових активів, які швидко вриваються у сучасний фінансовий світ, вплинуть на функціонування фінансової системи та як їх можна використовувати для підвищення довіри постає актуальним завданням для розуміння сучасних тенденцій фінансового світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В науковому світі багато досліджень присвячувались окремо довірі, фінансовій безпеці і фінансовій стабільності, методам блокчейн-шифрування та питанням створення та функціонування цифрових активів. Окремі роботи були присвячені впливу технології блокчейн на фінансовий сектор глобальної економіки — Шевцова А.В. [2], ролі блокчейну у фінансових інноваціях — Бойчук С.О. [3], впливу технологій блокчейн на фінансову безпеку — Батракова Т. та Оніпко А. [4], перспективам блокчейну у фінансовому секторі — Стащук О.В., Теслюк С.А., Кузьмич І.В. [5]. Разом з цим, ролі новітніх технологій блокчейн у підвищенні довіри в фінансово-банківській системі, ще не приділялося достатньої уваги, хоча і визнавалося, що довіра суспільства є важливою для розвитку та поширення цих технологій [1].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням цього дослідження є ідентифікувати переваги, недоліки і ризики пов`язані із використанням

технологій блокчейн і цифрових активів у фінансово-банківський системі, а також визначити, яким чином можна використовувати їх переваги для підвищення довіри у фінансово-банківській системі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Людство еволюціонувало в умовах дефіциту ресурсів, невизначеності, загроз і ризиків. Саме тому, рух від недовіри до зростаючої довіри може бути одним із індикаторів рівня розвитку цивілізації. Країни з високим рівнем довіри населення завжди демонструють більш високі показники розвитку, економічного добробуту та соціальної стабільності. Рівень довіри до державних інституцій, фінансової ситеми та правосуддя фактично відображає зрілість суспільства. Високий рівень інституційної довіри є свідченням того, що суспільство досягло високого рівню цивілізаційного розвитку.

В Україні, Уряду вдалося підвищити довіру до влади саме за рахунок діджиталізації багатьох послуг, що розірвало корупційні ланцюжки між чиновниками і звичайними громадянами і зробило надання більшості послуг більш прозорими. Так, Уряду вдалося успішно запровадити державні застосунки Дія, eHealth, е-Суд, Єdata (OpenBudget), електронні кабінети водія, платника податків, пенсійного фонду, тощо. За рахунок цифрових рішень вдалося також поліпшити роботу в сфері державних закупівель (Prozorro), нотаріату, хоча, нюанси теж мають значення, і послуги нотаріату надійно запрацювали лише після введення двофакторної авторизації для нотаріусів. Багато чого можна ще зробити для поліпшення цих послуг, але вочевидь стає той факт, що цифрові технології стають ефективним засобом підвищення довіри громадян. Поява нових технологій блокчейну також відкриває широкі технологічні можливості, але, їх ефективне застосування в фінансовій сфері з точки зору підвищення довіри потребує об'єктивної оцінки.

З одного боку, технології блокчейну дозволяють підвищити надійність, швидкість і прозорість фінансових трансакцій, збільшити конкурентоспроможність фінансового сектору через доступ до альтернативних інноваційних фінансових продуктів, а з іншого боку, на цих технологіях також базується робота крипто-валют, які використовують шахраї, оператори зловмисного програмного забезпечення, незаконної торгівлі зброєю, людьми, а також обслуговується торгівля ринку dark-network, наркотрафік і діяльність терористичних груп [6—9].

Стосовно діджиталізації вже почала формуватися європейська регуляторна практика і було видано низку директив щодо ринків крипто-активів [10] та визначено комплексний стратегічний підхід до цифрових фінансів [11]. Завданням цих директив стало:

— підвищення конкурентоспроможності фінансового сектору через доступ до альтернативних інноваційних фінансових продуктів;

— збереження інноваційного потенціалу цифрових фінансів і використання ефекту синергії між цифровими стартапами та існуючими фінансовими установами при забезпеченні їх безпечності для споживачів та захисту їх прав;

— зменшення пов`язаних із новітніми технологіями ризиків та забезпечення фінансової стабільності.

Європейський центральний банк та служби Європейської комісії проаналізували широке коло політичних, юридичних та технічних питань, пов'язаних з можливим запровадженням цифрового євро і визнали важливість формування правової визначеності та чіткого регуляторного режиму в сферах, які стосуються додатків на основі блокчейну. Комісія підтримує створення загальноєвропейських правил для блокчейну, щоб уникнути правової та регуляторної фрагментації і прийняла комплексний пакет законодавчих пропозицій щодо регулювання криптоактивів з метою збільшення інвестицій та забезпечення захисту споживачів та інвесторів, який створює правову основу для розробки власних регуляцій фінансовими наглядовими органами країн ЄС для використання блокчейнів у господарському обороті [12].

Стандарти FATF також вимагають від країн оцінювати та зменшувати ризики, пов'язані з фінансовою діяльністю постачальників віртуальних активів, реєструвати або ліцензувати цю діяльність і піддавати її нагляду з боку компетентних національних органів. Головний принцип цих рекомендацій, що постачальники послуг віртуальних активів повинні дотримуватись тих самих вимог FATF, які застосовуються і до класичних фінансових установ [13].

Багато країн, незалежно від того, бажають вони підтримувати нові цифрові технології чи ні, приходять до єдиного висновку, що в будь-якому випадку неможливо уникнути необхідності державного регулювання цих новітніх технологій.

Перед фінансовою системою завжди існує завдання запобігання відмиванню коштів, разом з цим, залишаються і виклики пов'язані з необхідністю забезпечення швидкості трансакцій, їх надійності та кібер-захисту усіх ланок фінансової системи. Вочевидь, технології блокчейн мають певні якості, які можуть забезпечити виклики сучасності. Зокрема, перевагами технології блокчейну вважаються [2, с. 262, 5, 14, 4, с. 165, 15]:

— зменшення трансакційних витрат за рахунок прямої взаємодії між учасниками системи, що не вимагає участі фінансових посередників та оплати їх послуг, а також не передбачає допомогу сторонніх організацій чи органів влади для виконання транзакцій;

— спрощення перевірки і контролю фінансових транзакцій через можливість перевіряти транзакції без втручання посередників. Інформація та транзакції можуть перевірятися безпосередньо користувачами, оскільки дані блокчейну є повними, послідовними і доступними, а також завдяки тому, що транзакція вважається виконаною лише після включення її в блок, який додається до ланцюжка, що викликає оновлення стану блокчейну;

— захищеність і високий рівень безпеки транзакцій через неможливість хакерського проникнення в систему, оскільки одночасно немає доступу до баз даних на всіх комп'ютерах. Через те, що блокчейн записує та перевіряє кожну здійснену транзакцію і якщо документ буде змінений, то він отримує інший цифровий підпис, що сигналізуватиме про існування невідповідностей у системі. Перевагою, з точки зори безпеки системи, є також незворотність створеного ланцюгу записів;

— швидкість операцій та комунікацій, оскільки не потрібно перевіряти контрагентів чи гарантувати операції з боку третіх осіб, блокчейн може скоротити час транзакції до хвилин, а також завдяки тому, що вони обробляються цілодобово.

Основна перевага технології блокчейн полягає у відсутності необхідності централізованого органу, що кидає виклик традиційним фінансовим інститутам, адже використання цієї технології дає змогу позбутись багатьох традиційних фінансових посередників і значно скоротити трансакційні витрати на міжбанківські платежі, здійснення клірингу та розрахунків щодо фінансових інструментів. В аналітичному документі FinTech 2.0, говориться, що технологія блокчейн (DLT — Distributed Ledger Technology) може "заощадити гроші банків, усунувши центральні органи влади і обійшовши повільні, дорогі існуючі платіжні мережі" [16, с.15].

Багато фахівців вважають, що з соціальної точки зору, ця технологія може дати поштовх для глобальних змін в організації суспільства, але більшість існуючих фінансових установ потребуватиме більшого часу для усвідомлення усіх переваг блокчейну, хоча й мало хто залишиться осторонь від перетворень на основі цієї технології, адже вона може істотно полегшити онлайн-транзакції і повністю змінить уяву суспільства про побудову довірчих відносин [4, с.166].

Хоча й вважається, що блокчейн може оказати еволюційний вплив на розвиток фінансової системи через те, що такі технології підвищують безпеку зберігання та оброблення електронних даних, разом з цим, це не означає, що країни можуть починати безпечно використовувати для власних потреб існуючі криптовалюти.

Багато дослідників бачать у блокчейні нову готову платіжну технологію, яка повинна прийти на заміну сучасних електронних грошей, які емітуються центральними банками. Але, у урядів більшості країн можуть виникнути суттєві складності при застосуванні блокчейну, оскільки ці технології без належного регулювання стають інструментами для уникнення оподаткування і обмежень фінансового моніторингу, і на цей час вже існує багато прикладів кримінального використання блокчейн та криптовалют:

1. Продавець-консультант був визнаний винним у використанні біткоїна для фінансування угруповання "Ісламська держава" [6].

2. За оцінками компанії Chainalysis, у 2021 році злочинці відмили рекордні $14 млрд у криптовалюті [7].

3. З метою протидії ухиленню Росії від санкцій та відмиванню грошей, Міністерство юстиції, Міністерство фінансів та Секретна служба США в координації з міжнародними партнерами вжили заходів для руйнування глобальної криптовалютної мережі [17].

4. Поліція Гонконгу розслідує звинувачення в шахрайстві проти криптовалютної торгової платформи JPEX після того, як інвестори поскаржилися на збитки в розмірі 1,3 млрд гонконгських доларів [19].

Іншою проблемою, яка виникає у країн з майнерами — це несплата податків. Під час перевірки роботи майнінгових компаній співробітники податкової служби виявили велику кількість порушень та помилок у наданих звітах, де майнери навмисно вказали недостовірну інформацію для отримання податкових пільг від держави [20].

Керуючий Центрального банку Швеції Ерік Тедін заявив, що державний регулятор прагне обмежити проникнення біткоїнів у фінансову систему країни і рекомендує інвесторам не піддаватися ейфорії на тлі того, як біткоїн досягає нових історичних максимумів. "Я хочу, щоб у шведській фінансовій системі було якнайменше біткоїнів. Це інструмент, який неможливо оцінити на практиці, оскільки він грунтується на чистих спекуляціях. І хоча біткоїн не становить загрози для фінансової стабільності Швеції, він несе великі інвестиційні ризики для інвесторів" [21]. В додаток до цього, фінансова розвідка при управлінні поліції Швеції кваліфікувала всі криптовалютні біржі як "центри зосередження професійних відмивачів незаконних доходів" [22].

Дивлячись в найближче майбутнє цих новітніх технологій виникає багато застережень, зокрема, чи витримають технології шифрування цифрових активів можливості атак у разі створення квантового комп'ютеру? Наприклад, команда дослідників з Шанхайського університету вже заявила, що їм вдалося реалізувати першу в світі ефективну атаку на використовувані методи шифрування криптовалютних гаманців за допомогою потужностей протоквантового комп'ютера D-Wave. Автори дослідження повідомили, що їм вдалося отримати факторізацію цілого чисел, захищеного RSA, що є найважливішим компонентом злому алгоритмів шифрування [23]. Ці ризики також визнають і деякі уряди: "шифрування, що захищає цифрові комунікації, може бути одного разу зламано квантовими комп'ютерами. Цей момент, що отримав назву "Q-day", може перевернути військову та економічну безпеку в усьому світі" [24].

Крім цього, неоднозначним є можливий вплив розробників на функціонування мережі, при тому, що вони не завжди є відомими. І хоча розробники криптовалюти не мають на нею прямого контролю, який би дозволив їм її знищити, оскільки вона є децентралізованою, однак, є певні ризики, пов`язані з можливим втручанням розробника під час оновлення коду, внесенням випадкових або навмисних критичних помилок, зміни алгоритму майнінгу, видаленнням певних функцій, а також, якщо розробники відмовляться підтримувати інфраструктуру мережі, видалити репозиторії з вихідним кодом, що може зупинити її роботу, або зробити її вразливою до хакерських атак, через що валюта може втрати свою вартість.

Напрями використання технологій блокчейну у суспільстві є дійсно обширними, де переваги можуть превалюювати над недоліками, і за оцінкою дослідників [3, 15], технології можуть використовуватись у наступних сферах:

1. Для створення і контролю ланцюгів постачань, де боротьба з контрафактними товарами стає актуальним завданням, а також для управління товарними запасами і відслідковування переміщення товарів від виробника до кінцевого споживача, що забезпечує прозорість і аутентичність інформації про їх рух.

2. В сфері охорони здоров'я вони можуть дозволити надійно зберігати та ефекивно управляти медичними записами пацієнтів з можливістю безпечного обміну цими даними між медичними установами.

3. При забезпеченні голосування під час виборів ці технології стають ефективним засобом усунення мож-

Таблиця 1. Розробники криптовалют та їх монетарне регулювання

Цифрова валюта	Розробники	Монетарне регулювання
1. Bitcoin (BTC)	Анонімна особа або група осіб під псевдонімом Сатоші Накамото, який випустив першу версію Bitcoin у 2009 році та описав принципи роботи криптовалюти та блокчейну.	Кількість Bitcoin обмежена 21 млн монет. Нові монети створюються шляхом майнінгу, а винагорода за майнінг зменшується приблизно кожні чотири роки вдвічі ("халвінг" – подія, коли винагорода за майнінг блоку зменшується вдвічі), що призводить до зменшення темпів випуску нових монет до досягнення їх максимальної кількості.
2. Ethereum (ETH)	Віталік Бутерін (Vitalik Buterin) - канадсько-російський програміст. Ethereum був створений у 2015 році як платформа для децентралізованих додатків та смарт-контрактів.	Не має фіксованої максимальної кількості монет. Регулює кількість нових монет через ідтвердження частки володіння (Proof of Stake), коли винагороди за валідаторами (учасники, які підтверджують транзакції) змінюються в залежності від кількості активних валідаторів, що впливає на темп емісії. Після оновлення в 2021 році було введено механізм часткового спалювання комісій, що спричиняє дефляційний ефект.
3. Binance Coin (BNB)	Чанпен Чжао (Changpeng Zhao) – засновник криптовалютної біржі Binance. BNB був випущений у 2017 для фінансування діфльностіцієї біржи.	Binance Coin використовує механізм "спалювання" монет для зменшення їх кількості в обігу. Біржа періодично викуповує і знищує частину монет, використовуючи частину своїх прибутків, що призводить до дефляції та потенційного зростання вартості монет, які залишаються в обігу.
4. Cardano (ADA)	Чарльз Хоскінсон (Charles Hoskinson) - є співзасновником Ethereum, але пізніше залишив цей проєкт і заснував у 2017 році Cardano.	Загальний обсяг ADA обмежений 45 млрд монет. Нові монети випускаються в процесі створення нових блоків і як винагорода для стейкерів, які підтримують мережу. З часом, кількість нових монет, які вводяться в систему, зменшується, що призводить до дефляційного тиску на загальний обсяг пропозиції.
5. Solana (SOL)	Анатолій Яковенко (Anatoly Yakovenko). Засновано у 2020 році.	Не має фіксованого максимальної кількості монет. Нові монети випускаються як частина винагороди для валідаторів, але їх кількість і винагорода постійно зменшується, знижуючі загальний тиск на інфляцію.
6. Ripple (XRP)	Джед МакКалеб (Jed McCaleb), Артур Брітто (Arthur Britto), Кріс Ларсен (Chris Larsen). Засновано у 2012 році.	Всі 100 мільярдів XRP були створені під час запуску мережі (pre-mined), і нові монети не генеруються. Ripple утримує під власним контролем значну частину цих монет і лише поступово випускає їх на ринок.
7. Polkadot (DOT)	Гевін Вуд (Gavin Wood), який є співзасновником Ethereum і автором мови програмування смарт-контрактів – Solidity. Засновано у 2016 році.	Polkadot не має фіксованої кількості монет, а використовує механізм інфляції, в якому щороку додається певний відсоток нових монет для стимуляції валідаторів, які підтримують мережу.
8. Avalanche (AVAX)	Емін Гюн Сірер та команда Ava Labs. Засновано у 2020 році.	Фіксований максимальний обсяг у 720 млн Нова емісія здійснюється для забезпечення винагороди за стейкінг і підтримку економічної стійкості мережі. Нові монети вводяться в обіг поступово, що допомагає контролювати інфляцію.
9. Polygon (MATIC)	Джейті Бханушалі (Jaynti Kanani), Сантіп Найвал (Sandeep Nailwal), Анураг Арджун (Anurag Arjun). Засновано у 2017 році.	Фіксований максимальний обсяг у 10 млрд монет. Інфляція контролюється через поступове нових монет як частини винагороди для валідаторів. Обсяг нових монет з часом зменшується.
10. Litecoin (LTC)	Чарлі Лі (Charlie Lee). колишній інженер Google. Засновано у 2011 році.	Фіксований максимальний обсяг у 84 млн монет. Модель інфляції реалізується через халвінги, якими поступово зменшується кількість нових LTC. Після досягнення максимального запасу винагорода для майнерів буде складатися лише з транзакційних зборів.

Джерело: складено автором на основі аналізу і узагальнення публічних даних.

ливостей фальсифікацій голосування, а при здійсненні корпоративного управління дозволяють забезпечувати прозоре голосування акціонерів.

4. При операціях з нерухомістю, технології блокчейн дозволяють використовувати смарт-контракти, які забезпечують контрольовану автоматизацію процесу укладання договорів купівлі-продажу нерухомості, а також поліпшує управління орендними угодами та може забезпечувати ведення прозорого реєстру прав власності, що запобігатиме шахрайству у сфері нерухомості.

5. В сфері мистецтва, розваг та медіа вони можуть використовуватись для створення та торгівлі незамінними токенами (NFT), які підтверджують право власності на такі цифрові твори як музикальні композиції, відео продукцію та інші унікальні розробки, а також для захисту авторських прав шляхом прозорого та надійного ліцензування цифрового контенту.

6. Використання їх у сфері безпеки дозволяє управляти ідентифікацією із створенням децентралізованих систем цифрових ID, які дозволяють користувачам контролювати свої персональні дані та захищати їх від несанкціонованого доступу [15].

Використання технології блокчейну в цих сферах дійсно може підвищити довіру суспільства до державного регулючання господарських та цивільних відношень, разом цим, їх застосування в фінансовій сфері на державному рівні ще має низку застережень, зокрема щодо можливостей монетарного регулювання.

Монетарне регулювання. Станом на 2024 рік, існує велика кількість криптовалют, які працюють на технології блокчейн, разом з цим режим їх "монетарного регулювання" (див. таблицю 1) є доволі примітивним і базується на механізмах, які не здатні гнучко реагувати на економічні події та зрушення чи протидіяти викликам з точки зору фінансової стабільності.

Незважаючи на те, що "стейблкойни можуть стимулювати додаткові інновації в платежах і бути добре інтегрованими в соціальні мережі, торгівлю та інші платформи, вони становлять серйозні ризики" [1]. Узагальнивши експертні оцінки, можни визначити низку ризиків, пов`язаних із використанням криптовалют:

1. Волатильність цін і ліквідність, яка робить інвестиції в криптовалюти дуже ризикованими оскільки їх важко купити або продати за справедливу ринкову ціну. Зокрема, Голова ЕЦБ зазначила, що "користувачі не можуть покладатися на стабільну вартість криптовалют: вони дуже мінливі, неліквідні та спекулятивні, а тому не виконують усіх функцій грошей" [1]. Це може створювати додаткові складнощі для інвесторів, які бажають вивести свої активи. Ліквідність може також суттєво впасти в разі запровадження додаткового регулювання. Крім цього, через те що технології швидко змінюються, криптовалюта може втратити популярність або підтримку з боку спільноти, що суттєво відобразиться наїї вартості.

2. Загрози безпеки, хакерські атаки, шахрайство та афери є глобальною і тривалою проблемою для криптовалюти та криптовалютних бірж, оскільки вони постійно є об'єктами хакерських атак і приваблюють багато шахраїв [8]. Поширені афери включають пірамідальні схеми, фейкові ICO (Initial Coin Offerings), фішингові атаки, скам-біржі та інші види шахрайства. Зломи бірж, крадіжка приватних ключів, фішингові атаки та інші види кіберзлочинів призводять до втрати значних обсягів активів, і, на відміну від традиційних банків, такі втрати неможливо відшкодувати [7].

3. Відсутність державного регулювання робить криптовалюти вразливими до можливих раптових змін у законодавстві. Більшість криптовалют працюють у мало регульованому, або повністю нерегульованому середовищі. Це означає, що користувачі не захищені на рівні закону від шахрайства, зломів або інших злочинних дій [9]. На додаток до цього, уряди можуть суттєво змінювати свої підходи до регулювання криптовалют, включаючи заборону їх використання, запровадження оподаткування, введення обмежень торгівлі або доступу до бірж і такі зміни значно вплинуть на обсяги можливого використання, вартість чи доступність криптовалют.

5. Технологічні ризики, а саме, програмні помилки, вразливості у коді і атаки на мережу можуть призвести до збоїв у роботі криптовалюти і поставити під загрозу безпеку і довіру до криптовалюти.

6. Втрата приватних ключів стає суттєвою загрозою для користувачів. Криптовалюти зберігаються у вигляді записів у блокчейні і доступ до них забезпечується лише за допомогою приватних ключів. Коли власник втрачає свій ключ, він назавжди втрачає доступ до своїх коштів і не існує технічної можливості відновити втрачений ключ [5].

При запровадженні криптовалюти на державному рівні виникатимуть наступні виклики:

1. Питання регулювання і контролю криптовалюти, забезпечення протидії відмиванню кошів і контролю за її використанням.

2. Формування довіри до криптовалюти як національної валюти — чи довірятимуть громадяни новим грошам?

3. Врегулювання міжнародних відносин і торгівлі валютою, забезпечення взаємодії нової валюти із системою міжбанківських розрахунків і бірж.

4. Регулювання курсів і волатильності валюти для забезпечення цілей фінансової стадільності.

5. Розбудова нової технологічної інфраструктури та її інтеграція з існуючою фінансовою системою, а також забезпечення її кібербезпеки.

6. Підвищення загальної діджиталізації країни для доступу усіх громадян до функціонування криптовалюти.

Актуальність регулювання криптовалюти в Україні підсилилась після того, як депутати і чиновники почали масово декларувати великі суми в криптовалюті: в деклараціях за 2020 рік 652 українських чиновники вказали понад 46 тис. біткоїнів [25].

У вересні 2021 року Сальвадор став першою країною, яка прийняла Bitcoin як законний платіжний засіб нарівні з доларом США. Це рішення мало на меті поліпшити фінансову інклюзію — забезпечити доступ до фінансових послуг тим, хто мав обмежений доступ до банківської системи і знизити витрати на отримання грошових переказів з-за кордону. Для користування криптовалютою було створено Chivo-гаманець і окремий платіжний протокол над блокчейном — транзакції з якого відбувалися миттєво і який надавав можливість використовувати з ним інші гаманці [26]. Однак цей крок викликав багато дискусій, як усередині країни, так і на міжнародному рівні, через волатильність Bitcoin і відсутність чіткої монетарної політики. Експерти також зазначили, що біткоїн — не кращий варіант для транскордонних переказів, оскільки у разі завантаженості мережі такі транзакції можуть розтягнутися на тижні, а за цей час курс BTC може дуже суттєво змінитися [27].

Крім цього, економіка багатьох країн залежить від міжнародних фінансових інститутів, які не сприймають криптовалюти як національної валюти. Так, мільярдна програма допомоги Сальвадору від Міжнародного валютного фонду через легалізацію біткоїна опинилася під загрозою. МВФ, на відміну від Сальвадора, не легалізував біткоїн і офіційно не може допомагати країні, чиї гроші є нелегальними, оскільки це є ризикованим не тільки з фінансової, а й у репутаційної точки зору. У пошуках міжнародної підтримки влада Сальвадору також зверталася до Світового банку. І хоча Світовий банк спеціалізується на технічній і фінансовій допомозі, але на цей запит він відповів відмовою, оскільки "це виходить за межі можливостей банку" [26].

Блокчейн-валюти можуть мати певні технологічні переваги над звичайними електронними грошима (див. Таблицю 2).

Разом з цим, кількість недоліків, ризиків і застережень залишається доволі значною, що не робить технології блокчейну "готовими" для державного застосування у фінансовій сфері.

ВИСНОВКИ

Блокчейн-валюти пропонують певні переваги у безпеці, прозорості і автономності в порівнянні зі звичайними електронними грошима, однак, у фінансовому світі вони мають свої суттєві ризики і обмеження. Децентралізовані системи можуть бути складнішими у використ-

Таблиця 2. Переваги і недоліки блокчейн валют і електронних грошей

Блокчейн-валюти	Електронні гроші
Децентралізація	
Функціонують на децентралізованих мережах і відустній єдиний централізований орган, який контролює або керує транзакціями. Це знижує ризик шахрайського втручання чи зловживань з боку центральних установ.	Контролюються централізованими фінансовими установами, що може створити єдину точку відмови або ризики зловживань з боку регуляторів.
Незмінність та прозорість	
Транзакції в блокчейн-мережах записуються в незмінний журнал, який можна перевірити будь-коли, що запобігає маніпуляціям.	Інформація про електронні гроші може бути змінена централізованими адміністраторами.
Безпека через криптографію	
Технології криптографії, зокрема, криптографічні хеш-функції і цифрові підписи використовуються для захисту транзакцій і доступу до гаманців, що забезпечує високий рівень безпеки.	Електронні гроші також використовують криптографію, але їх захист залежить від централізованих систем і може бути більш вразливим до атак і збоїв.
Прозорість та аудит	
Блокчейн забезпечує прозорість усіх транзакцій, які можна легко перевірити через публічні записи.	Прозорість і можливість перевірки обмежується централізованими адміністраторами та державними органами.
Автономність та інтероперабельність	
Блокчейн-валюти забезпечують автоматичний та безпосередній переказ через смарт-контракти, без потреби у фінансових посередниках.	Потребують фінансових посередників, таких як банки або платіжні системи, що уповільнює транзакції та збільшує витрати.
Відновлення після атак	
Децентралізована природа блокчейнів робить їх менш вразливими до атак або збоїв, оскільки дані зберігаються на численних вузлах по всьому світу.	Централізовані системи можуть бути вразливими до зломів серверів та викрадення даних.

Джерело: складено автором шляхом узагальнення та аналізу публічних даних на основі [2, 5, 14, 4, 15, 28].

танні на рівні держави, а їх інтеграція з існуючими технологіями фінансового освіту потребуватиме значних вкладень і тривалого часу на адаптацію.

Слід зауважити, що серед терористичних організацій криптовалюти вважаються одним із вагомих каналів фінансування, що може зробити криптовалюти шкідливими для економік тих країн, які намагаються легалізувати використання криптовалют, оскільки саме це приваблює терористичні організації — можливість безперешкодного введення-виведення грошей з криптовалюти.

Багато країн, незалежно від того, бажають вони підтримувати нові цифрові технології блокчейну та цифрові активів чи ні, приходять до однозначного висновку, що неможливо уникнути необхідності державного регулювання цих новітніх технологій. При цьому, під час інтеграції новітніх технологій у фінансову систему, регулятори повинні дотримуватись певного балансу, а саме: забезпечуючи збереження інноваційного потенціалу і використовуючи ефект синергії між існуючими фінансовими установами і цифровими стартапами забезпечити їх безпечність для користувачів, захист прав споживачів і фінансову стабільність.

Технології блокчейн можуть бути використані для створення національної криптовалюти, але це вимагатиме значних зусиль на рівні уряду, інвестицій в інфраструктурну і міжнародну інтеграцію, а також залежатиме від суспільного сприйняття.

Монетарне регулювання існуючих криптовалют базується на примітивних механізмах, які не здатні гнучко реагувати на події в економічному середовищі і, в разі використання технологій блокчейн для державних фінансів, необхідно створювати окремі криптовалюти із забезпеченням мехнізму їх макроекономічного регулювання, подібного до вже існуючих в центральних банках.

Хоча новітні цифрові технології і мають переваги, але, пов`язані з ними ризики, не дають можливості однозначно стверджувати про значні вигоди від використання технологій блокчейн над традиційними електронними грошами. Час, потрібний для вирішення цих проблем може призвести до виникнення нових технологій, які обженуть блокчейн по простоті і безпеці. І якщо за оцінками експертів, вже через 20 років нас може очікувати створення квантового компьютеру, то може бути більш доцільно готуватися до технологічного прориву, повязаного з його створенням. Крім цього, ризики створення квантового компьютеру, який зробить алгоритми шифрування криптовалют уязвімими, не надають впевненості у тривалому майбутньому щодо надійного використання сучасних криптовалют.

Література:

1. The future of money — innovating while retaining trust. Article by Christine Lagarde in L'ENA hors les murs magazine. URL: https://www.ecb.europa.eu/press/

inter/date/2020/html/ecb.in201130~ce64cb35a-3.en.html (дата звернення: 12.10.2024).

2. Шевцова А. В. Вплив технології блокчейн на фінансовий сектор глобальної економіки. БізнесІнформ. 2024. № 5. URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-5-258-264 (дата звернення: 12.10.2024).

3. Бойчук С.О. Роль блокчейн в системі фінансових інновацій. Електронний журнал "Ефективна економіка". 2023. № 12. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.12.70 (дата звернення: 12.10.2024).

4. Батракова Т.І., Оніпко А.Д. Вплив використання технології блокчейн на фінансову безпеку країни. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. Випуск 36. С. 163—167 http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2019/36-2019/24.pdf (дата звернення: 18.02.2019).

5. Стащук О.В., Теслюк С.А., Кузьмич І.В. Економіка і суспільство. 2022. № 40. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-81 (дата звернення: 12.10.2024).

6. Crypto money laundering rises 30%, report finds. BBC. URL: https://www.bbc.com/news/technology-60072195 (дата звернення: 12.10.2024).

7. The 2023 Crypto Crime Report. Chainalysis. https://hkibfa.io/wp-content/uploads/2023/02/Crypto_-Crime_Report_2023.pdf (дата звернення: 12.10.2024).

8. Crypto exchange providers — Professional Money Launderers. Swedish Police Authority, Financial Intelligence Unit, September 2024. https://polisen.se/siteassets/dokument/finanspolisen/rapporter/crypto-exchange-providers-open.pdf (дата звернення: 12.10.2024).

9. David Baath and Felix Zellhorn. How to combat money laundering in Bitcoin? https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1039181/FULLTEXT01.pdf (дата звернення: 12.10.2024).

10. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets. European Union law. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:-32023R1114 (дата звернення: 16.10.2024).

11. Digital finance package. European Commission. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/digital-finance-package_en (дата звернення: 16.10.2024).

12. Legal and regulatory framework for blockchain European Commission. URL: https://digital-strategy.-ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-blockchain (дата звернення: 16.10.2024).

13. Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers (VASPs). URL: https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Guidance-rba-virtual-assets-2021.html (дата звернення: 16.10.2024).

14. Даньшина Ю. В., Брітченко І. Г. Переваги, можливості та недоліки технології блок-чейн. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18202 (дата звернення: 18.02.2019).

15. Мальков Є. Використання технології блокчейн. Перспективи її розвитку. URL: https://ekmair.ukma.-edu.ua/server/api/core/bitstreams/e719f7d3-fa9f-427a-bb0c-b0562b2ca0e8/content (дата звернення: 18.10.2024).

16. The Fintech 2.0 Paper: rebooting financial services. The Santander InnoVentures Fund. URL: http://www.finextra.com/finextra-downloads/newsdocs/The%20Fintech%202%200%20Paper.PDF (дата звернення: 29.10.2024).

17. Statement from President Joe Biden on U.S. Support for Ukraine. WhiteHouse. URL: https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2024/09/26/statement-from-president-joe-biden-on-u-s-support-for-ukraine/ (дата звернення: 29.10.2024).

18. A sales consultant has been found guilty of using Bitcoin to fund the Islamic State (IS) group. BBC. URL: https://www.bbc.com/news/uk-england-leicestershire-57737304 (дата звернення: 29.10.2024)

19. JPEX: Hong Kong investigates influencer-backed crypto exchange. BBC. URL: https://www.bbc.com/news/world-asia-china-66874170 (дата звернення: 29.10.2024).

20. Налоговая служба Швеции обвинила майнеров в уклонении от уплаты налогов. Bits.media. URL: https://bits.media/nalogovaya-sluzhba-shvetsii-obvinila-maynerov-v-uklonenii-ot-uplaty-nalogov/ (дата звернення: 29.10.2024)

21. Эрик Тедин: "Биткоину нет места в финансовой системе Швеции". Bits.media. URL: https://bits.media/erik-tedin-bitkoinu-net-mesta-v-finansovoy-sisteme-shvetsii/ (дата звернення: 29.10.2024).

22. Власти Швеции назвали криптобиржи "центрами отмывания денег". Bits.media. URL: https://bits.media/vlasti-shvetsii-nazvali-kriptobirzhi-tsentrami-otmyvaniya-deneg/ (дата звернення: 29.10.2024).

23. Chinese researchers crack encryption with quantum computing. CoinGeek. URL: https://coingeek.com/chinese-researchers-crack-encryption-with-quantum-computing/ (дата звернення: 29.10.2024).

24. U.S. and China race to shield secrets from quantum computers. Reuters. URL: https://www.reuters.com/investigates/special-report/us-china-tech-quantum/ (дата звернення: 29.10.2024).

25. Біткоїни на 75 млрд. Українські посадовці масово задекларували криптовалюту. BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-56662442 (дата звернення: 29.10.2024).

26. Богдан Вальд. Гарний урок від поганої реалізації: як Сальвадор перейшов на біткоїн та з якими проблемами там зіткнулися. URL: https://ucap.io/salvador-bitkoyin/ (дата звернення: 29.10.2024).

27. Богдан Прилепа. Офіційна крипта: як і навіщо Сальвадор легалізував біткоїн. URL: https://mind.ua/openmind/20228046-oficijna-kripta-yak-i-navishcho-salvador-legalizuvav-bitkoyin (дата звернення: 29.10.2024).

28. Котов К. Р. Застосування блокчейн-технологій у формуванні безпеки електронного документообігу. URL: https://jqmth.donnu.edu.ua/article/download/14956/14862 (дата звернення: 29.10.2024).

References:

1. Lagarde, C. (2020), "The future of money — innovating while retaining trust", Article in L'ENA hors les murs magazine, available at: https://www.ecb.europa.eu/press/inter/date/2020/html/ecb.in201130~-ce64cb35a3.en.html (Accessed 12 October 2024).

2. Shevtsova A.,V. (2024), "The impact of blockchain technology on the financial sector of the global economy", Ekonomika, vol. 5, available at: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-5-258-264 (Accessed 12 October 2024).

3. Boychuk, S.O. (2023), "The role of blockchain in the system of financial innovation", Electronic journal "Effective Economy", vol. 12, available at: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.12.70 (Accessed 12 October 2024).

4. Batrakova, T.I. and Onipko, A.D. (2019), "Influence of the use of blockchain technology on the financial security of the country", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, pp. 163—167, available at: http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2019/36-2019/24.pdf (Accessed 12 October 2024).

5. Stashchuk, O.V., Tesliuk, S.A. and Kuzmych, I.V. (2022), "Prospects for the use of blockchain technology in the financial sector", Economy and society, vol. 40, available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1562 (Accessed 12 October 2024).

6. BBC (2022), "Crypto money laundering rises 30%, report finds", available at: https://www.bbc.com/news/technology-60072195 (Accessed 12 October 2024).

7. Chainalysis (2023), "The 2023 Crypto Crime Report", available at: https://hkibfa.io/wp-content/uploads/2023/02/Crypto_Crime_Report_2023.pdf (Accessed 12 October 2024).

8. Financial Intelligence Unit of the Swedish Police Authority (2024), "Crypto exchange providers — Professional Money Launderers", available at: https://polisen.se/siteassets/dokument/finanspolisen/rapporter/crypto-exchange-providers-open.pdf (Accessed 12 October 2024).

9. Baath, D. and Zellhorn, F. (2016), "How to combat money laundering in Bitcoin?", available at: https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1039181/FULLTEXT01.pdf (Accessed 12 October 2024).

10. European Union law (2023), "Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of May 31, 2023 on markets in crypto-assets", available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32023R1114 (Accessed 16 October 2024).

11. European Commission (2020), "Digital finance package", available at: https://finance.ec.europa.eu/publications/digital-finance-package_en (Accessed 16 October 2024).

12. European Commission (2020), "Legal and regulatory framework for blockchain", available at: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-blockchain (Accessed 16 October 2024).

13. FATF (2021), "Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers (VASPs)", available at: https://www.fatf-gafi.org/en/publications/ Fatfrecommendations/Guidance-rba-virtual-assets-2021.html (Accessed 16 October 2024).

14. Dan'shyna, Yu.V. and, Britchenko I. H. (2017), "Advantages, opportunities and disadvantages of blockchain technology", available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18202 (Accessed February 18, 2019).

15. Malkov, E. (2021), "The use of blockchain technology. Prospects for its development", available at: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e719f7d3-fa9f-427a-bb0c-b0562b2ca0e8/content (Accessed 18 October 2024).

16. The Santander InnoVentures Fund (2022), "The Fintech 2.0 Paper: rebooting financial services", available at: http://www.finextra.com/finextra-downloads/newsdocs/The%20Fintech%202%200%20Paper.PDF (Accessed 29 October 2024).

17. WhiteHouse (2024), "Statement from President Joe Biden on U.S. Support for Ukraine", available at: https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2024/09/26/statement-from-president-joe-biden-on-u-s-support-for-ukraine/ (Accessed 29 October 2024).

18. BBC (2021), "A sales consultant has been found guilty of using Bitcoin to fund the Islamic State group", available at: https://www.bbc.com/news/uk-england-leicestershire-57737304 (Accessed 29 October 2024).

19. BBC (2023), "JPEX: Hong Kong investigates influencer-backed crypto exchange", available at: https://www.bbc.com/news/world-asia-china-66874170 (Accessed 29 October 2024).

20. Bits.media (2024), "Swedish tax authorities accused miners of tax evasion", available at: https://bits.media/nalogovaya-sluzhba-shvetsii-obvinila-maynerov-v-uklonenii-ot-uplaty-nalogov/ (Accessed 29 October 2024).

21. Bits.media (2024) "Eric Tedin: "Bitcoin has no place in the Swedish financial system", available at: https://bits.media/erik-tedin-bitkoinu-net-mesta-v-finansovoy-sisteme-shvetsii/ (Accessed 29 October 2024).

22. Bits.media (2014) "Swedish authorities called crypto exchanges "money laundering centers", available at: https://bits.media/vlasti-shvetsii-nazvali-kriptobirzhi-tsentrami-otmyvaniya-deneg/ (Accessed 29 October 2024).

23. CoinGeek (2024), "Chinese researchers crack encryption with quantum computing", available at: https://coingeek.com/chinese-researchers-crack-encryption-with-quantum-computing/ (Accessed 29 October 2024).

24. Reuters (2023), "U.S. and China race to shield secrets from quantum computers", available at: https://www.reuters.com/investigates/special-report/us-china-tech-quantum/ (Accessed 29 October 2024).

25. BBC (2021), "Bitcoins worth 75 billion. Ukrainian officials massively declared cryptocurrency", available at: https://www.bbc.com/ukrainian/news-56662442 (Accessed 29 October 2024).

26. Wald, B. (2021), "A good lesson from a bad implementation: how El Salvador switched to bitcoin and what problems they faced", available at: https://ucap.io/salvador-bitkoyin/ (Accessed 29 October 2024).

27. Prylepa, B. (2021), "Official Crypto: How and Why El Salvador Legalized Bitcoin", available at: https://mind.ua/openmind/20228046-oficijna-kripta-yak-i-navishcho-salvador-legalizuvav-bitkoyin (Accessed 29 October 2024).

28. Kotov, K.R. (2024), "Application of blockchain technologies in the formation of electronic document management security", available at: https://jqmth.-donnu.edu.ua/article/download/14956/14862 (Accessed 29 October 2024).

Стаття надійшла до редакції 31.10.2024 р.

УДК 338.48

В. Л. Гура,
к. е. н., доцент, доцент кафедри євроінтеграційної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4870-4037

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.250

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СФЕРІ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

V. Gura,
PhD in Economics, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STATE MECHANISMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF INCLUSIVE TOURISM IN UKRAINE

У статті висвітлюється актуальність розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму як сучасного тренду туристичної діяльності, що має здійснюватися із дотриманням принципів рівності, недискримінації та інклюзії для всіх людей. Розглянуто міжнародний контекст інклюзивного туризму з економічної та соціальної точок зору. Підкреслено, що світові принципи, євроінтеграційні процеси та особлива ситуація в Україні визначають необхідність розширення видів і обсягів інклюзивної туристичної діяльності. Проаналізовано важливість дотримання принципу інклюзії для досягнення добробуту в суспільстві та як соціальні підприємці за рахунок інноваційних рішень можуть розвивати інклюзивний туризм.

Досліджено нормативно-правовий механізм розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму в Україні. Доведено, що інклюзивність має стати наскрізною темою державної політики в усіх сферах — туристичній, будівельній, транспортній, освітній, медичній, інформаційній, що у комплексі створюватиме нормативно-правове підгрунтя розвитку інклюзивного туризму.

Обгрунтовано, що інституційний механізм державного управління інноваційним розвитком соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму потребує вдосконалення щодо підвищення сталості державних інституцій, формування поглиблених партнерських відносин з іншими суб'єктами сфери туризму та більшої координованості зусиль щодо створення доступного для всіх туристичного середовища.

Розкрито практичні аспекти впровадження інноваційних рішень розвитку туризму у містах, які реалізують концепцію SMART-city.

Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення механізмів державного інноваційного розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму та перспективи подальших досліджень цієї проблематики. Обгрунтовано, що державні механізми стимулювання інноваційного розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму позитивно впливають на економічні, соціальні та екологічні показники в суспільстві.

The article highlights the importance of developing social entrepreneurship in the field of inclusive tourism as a modern trend in tourism activities, which should adhere to the principles of equality, non-discrimination, and inclusion for all individuals. The international context of inclusive tourism is analyzed from both economic and social perspectives. It emphasizes that global principles, European integration processes, and Ukraine's unique position necessitate expanding the types and scope of inclusive tourism activities. The article analyzes the importance of adherence to the principle of inclusion for achieving well-being in society and how social entrepreneurs can develop inclusive tourism through innovative solutions.

The study examines the regulatory and legal mechanisms for developing social entrepreneurship in Ukraine's inclusive tourism sector. It argues that inclusiveness should become a central theme of state policy across various sectors, including tourism, construction, transportation, education, healthcare, and information, collectively establishing a comprehensive regulatory framework for inclusive tourism growth.

The article underscores the need to enhance the institutional mechanisms of public administration for the innovative development of social entrepreneurship in inclusive tourism. This includes improving the sustainability of public institutions, fostering stronger partnerships with other tourism stakeholders, and better-coordinating efforts to create an accessible and inclusive tourism environment.

The practical aspects of implementing innovative solutions for tourism development in cities that adopt the SMART-city concept are examined.

The article concludes with recommendations for improving the mechanisms of state-driven innovation in social entrepreneurship for inclusive tourism and outlines prospects for further research in this area. It is substantiated that the state mechanisms for stimulating the innovative development of social entrepreneurship in the field of inclusive tourism have a positive impact on economic, social and environmental indicators in society.

Ключові слова: соціальне підприємництво, інклюзивний туризм, державні механізми, інноваційний розвиток, SMART-city.

Key words: social entrepreneurship, inclusive tourism, state mechanisms, innovative development, smart SMART-city.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Глобальні трансформаційні зміни сьогодні спостерігаються у різних сферах сучасного світу, в тому числі у суспільно-політичних, економічних, соціальних, демографічних, культурних, інформаційних тощо.

Демократичні перетворення, що ширяться світом, подальша гуманізація суспільних відносин спрямовуються на закріплення основного постулату найвищою цінністю є людина, а забезпечення її прав і свобод має бути наскрізною темою формування, організації та розвитку життєдіяльності суспільства.

Повною мірою це відноситься і до туризму, який за своєю суттю є не лише одним з видів економічної діяльності, а й реалізує соціальну, культурно-просвітницьку, інформаційну функції. Ступінь виконання перелічених функцій значною мірою залежить від доступності туристичних продуктів для більшої аудиторії, залучення ширшого кола споживачів за принципами рівності, недискримінації та інклюзії для всіх людей, включаючи людей з інвалідністю, людей похилого віку, сім'ї з дітьми.

Саме ці принципи закладено в основу Глобального етичного кодексу туризму, міжнародного документу, прийнятого на XIII сесії Генеральної асамблеї Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО) в Сантьяго (Чилі) у 1999 р. У документі відзначається роль туризму для "внесення вкладу в економічний розвиток, міжнародне взаєморозуміння, мир, процвітання, загальну повагу і дотримання прав людини та основних свобод для всіх людей незалежно від раси, статі, мови і релігії" [1].

У Європейському Союзі концепція інклюзивного туризму активно підтримується Європейською Комісією та реалізується через партнерську діяльність спільнот, адміністрацій, туристичних підприємств, Європейської мережі доступного туризму, Європейського інституту дизайну для всіх, тощо. Інклюзивний туризм розглядається і як важлива складова сталого розвитку розумних міст.

Крім морально-етичних факторів, необхідність розвитку доступного туризму має економічне підгрунтя. Так, ринок інклюзивного туризму в країнах-членах ЄС складає близько 27 % від загальної кількості населення та 12 % від туристичного ринку [2]. Згідно даних Всесвітньої організації охорони здоров'я, станом на 2023 рік, 1,3 мільярда людей (близько 16% населення світу) має інвалідність. До того ж постійно зростає частка людей похилого віку, які є активними споживачами туристичних послуг та часто потребують особливих умов [3]. Тому туризм для "особливих" споживачів став достатньо прибутковим бізнесом, що представлений туристичними спеціалізованими агентствами та операторами, у цій сфері активно розвивається соціальне підприємництво, публічно-приватне партнерство, впроваджуються інноваційні технологічні рішення, використовуються сучасні досягнення інформаційно-комунікаційної індустрії тощо.

Україна поки знаходиться лише на початку розвитку інклюзивного туризму. Більшою мірою цей розвиток підтримується благодійними акціями, окремими громадськими організаціями, несистемними активностями. Але суттєвих змін у публічному світогляді, відношенні суспільства до осіб з інвалідністю, створенні туристичного простору, комфортного для всіх, поки не спостерігається [4].

Водночас, питання розвитку туризму, доступного для всіх, в Україні все більше актуалізується. Позитивним рушієм цього процесу є обраний нашою країною курс на євроінтеграцію та пов'язана з цим необхідність адаптації усіх вітчизняних процедур, принципів, стандартів діяльності, в тому числі у туристичній галузі, до прийнятих у Європейському Союзі. Негативним чинни-

ком стали широкомасштабні воєнні дії на українській території, що призвели та продовжують призводити до збільшення кількості людей з інвалідністю, права яких, у тому числі щодо надання туристичних послуг, мають бути забезпечені.

З огляду на це, розвиток інклюзивного туризму в Україні, особливо у складних міських просторах і рекреаційних зонах, для людей з обмеженими можливостями потребує грунтовного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика інноваційного розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму досліджується у численних працях науковців, експертів, розкривається у документах і звітах міжнародних організацій відповідного спрямування.

Концептуальні питання інклюзивного туризму та його окремих сегментів висвітлювались низкою зарубіжних вчених, серед яких Айтчісон С., Бухаліс Д., Боутелл Дж., Дарсі С., Лоусон В. тощо.

Айтчісоном С. досліджувались теоретичні засади організації дозвілля для молодих людей з особливими потребами, роль цього процесу для подолання соціальної ізоляції. Автор наголошував на необхідності ширшого контексту соціальної політики, яка б сприяла переходу від політичної риторики до забезпечення реального права молоді з інвалідністю на користування послугами сфери розваг і дозвілля [5].

Еволюцію поглядів від організації туристичних послуг для туристів-інвалідів до туризму доступного для всіх розкрито у працях Дарсі С. та Бухаліса Д. Вчені поглибили понятійно-категоріальний апарат проблематики, а саме визначення туризму та систем туризму, їх функціонування у контексті забезпечення прав людини, розкрили сутність соціальної моделі доступного туризму [6].

Боутелл Дж. вказував на економічний потенціал інклюзивного туризму, його збільшення у перспективі внаслідок збільшення у розвинених країнах платоспроможності осіб з інвалідністю, осіб похилого віку та підвищення їхньої зацікавленості у туристичних подорожах [7].

На зв'язок інклюзивного туризму з територіальним економічним розвитком вказував Лоусон В. Він підкреслював, що маркетинг територіальних утворень має вбудовуватися у загальнонаціональну політику розвитку туризму [8].

Українські дослідники, серед яких Данчевська І., Іванова О., Жеребко І., Калайтан Т., Кравченко О., Сеньків М., Слатвінська Л., Яріко М., також активно розвивають тематику інклюзивного туризму.

До здобутків науковця Яріко М. слід віднести детальне розкриття тісного зв'язку панівних світоглядних переконань та відношення до людей з інвалідністю, що, у свою чергу, впливає на розвиток інклюзивного туризму в конкретному суспільстві [4]. У працях Данчевської І., Іванової О., Калайтан Т., Сеньків М. та Слатвінської Л. аналізується світовий досвід інклюзивного туризму, основні глобальні тренди його розвитку, можливості впровадження європейського досвіду розбудови туризму доступного для всіх в українських реаліях, а також виокремлюються причини недостатнього рівня розвитку інклюзивного туризму в Україні [3, 9, 10].

Кравченко О. розкриває міжнародний і вітчизняний нормативно-правовий механізм розвитку "інклюзивного туризму як інноваційного засобу реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами" [11]. На інноваційність як невід'ємну складову розвитку туризму доступного для всіх вказує також Жеребко І. [12].

Як бачимо, питання надання туристичних послуг особам з інвалідністю активно досліджуються. Водночас, ціла низка науково-практичних завдань, в тому числі механізмів пришвидшення формування системи інклюзивного туризму у міських просторах на тлі нових викликів, що постали перед країною, та з урахуванням євроінтеграційного курсу, потребує поглибленого вивчення. Також важливо висвітлювати в публічному просторі питання інноваційного розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму для активного впровадження в Україні. Соціальне підприємництво має на меті створення соціальних цінностей в суспільстві, а інклюзія є однією з них.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження механізмів державного інноваційного розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму в Україні та розробка рекомендацій щодо їх вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інноваційний розвиток соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму є важливим напрямом у повоєнній відбудові України, оскільки впровадження концепції інклюзивного туризму, яка базується на принципах рівності, недискримінації та доступності, поступово стає одним з домінуючих трендів розвитку туристичної діяльності в усіх розвинених країнах світу. На міжнародному рівні ідея інклюзії активно підтримується та просувається Організацією Об'єднаних Націй (ООН) та створеною у 1975 році в її структурі спеціалізованою організацією ЮНВТО. Задля вироблення спільних засад втілення принципів інклюзивності у життя Генеральною Асамблеєю ООН у 2006 році було прийнято Конвенцію про права осіб з інвалідністю (далі Конвенція), яку підписали та ратифікували майже всі країни світу, у тому числі й Україна [13]. У Статті 30 Конвенції чітко вказується, що держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю брати участь нарівні з іншими в культурному житті, а також вживають належних заходів для забезпечення доступу до послуг тих, хто займається організацією дозвілля, туризму, відпочинку та спортивних заходів [14].

З метою розвитку туризму, в тому числі інклюзивного, а також реалізації положень Конвенції в Україні ухвалено цілу низку нормативно-правових актів, серед яких відмітимо Закон України "Про туризм", прийнятий 15 вересня 1995 року, а останні зміни до нього вступили у дію 01 січня 2024 року; Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, схвалену Розпорядженням Кабінету Міністрів України 16 березня 2017 р.; Національну стратегію з створення безбар'єр-

ного простору в Україні на період до 2030 року, прийняту Розпорядженням Кабінету Міністрів України 14 квітня 2021 р.

У Законі України "Про туризм" одним з пріоритетних напрямів державної туристичної політики визначено "забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб" [15]. Проте, відмітимо, що доступність — це не лише пільги, а передусім відсутність будь-яких перешкод, в тому числі фізичних бар'єрів. Тому, на нашу думку, у цю законодавчу норму слід ввести зміни згідно сучасного трактування принципу доступності.

Більш повно термін доступності розкрито у Національній стратегії з створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, де він трактується як "забезпечення рівного доступу всім групам населення до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів та послуг, як у міських, так і в сільських районах" [16]. Можна зробити висновок, що інклюзивність має стати наскрізною темою державної політики в усіх сферах — будівельній, транспортній, освітній, медичній, інформаційній, туристичній, тощо. А це, у свою чергу, потребує відповідного корегування багатьох нормативно-правових документів, що регулюють діяльність різних галузей. Тому вважаємо, що нормативно-правовий механізм розвитку інклюзивного туризму за своєю природою є комплексним і не може обмежуватися окремими спеціалізованими актами.

Тому надзвичайно важливо саме інноваційно розвивати соціальне підприємництво в сфері інклюзивного туризму, адже це позитивно впливає на формування галузевого інституційного середовища, що утворюється центральними та місцевими органами виконавчої влади у сфері туризму, відповідними підрозділами органів місцевого самоврядування, громадськими організаціями, приватними суб'єктами туристичної діяльності, які взаємодіють між собою та реалізують свої рішення через доступні ним важелі впливу в межах власних повноважень. Провідна роль у просуванні ідей і принципів інклюзивного туризму належить державним органам влади, які покликані формувати, організовувати реалізацію державної політики у цій сфері, координувати дії учасників туристичної діяльності. Але в Україні кількість зазначених національних структур, їх повноваження та структура постійно змінювалися, що негативно впливало на інституційну сталість. Так, за роки незалежності туристичною проблематикою опікувались Державний комітет з туризму, Державний комітет молодіжної політики, спорту й туризму, Державний департамент туризму, Державна туристична адміністрація, напряму підлегла Кабінету Міністрів України, Міністерство культури й туризму та Державна служба туризму й курортів у його складі, Міністерство інфраструктури України та Державне агентство України з туризму та курортів у його складі. На теперішній час центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері туризму та курортів України, є Державне агентство розвитку туризму України. Деякі зі згаданих структур функціонували до двох років, що призводило до втрати стратегічного характеру туристичної політики, її послідовності та прогнозованості.

Просуванню туристичного бренду України, впровадженню сучасних підходів у туристичні продукти сприяють всеукраїнські громадські організації, серед них Українська асоціація туристичних агентств, Асоціація туроператорів України, Українська асоціація готельних господарств, Всеукраїнська громадська організація "Туристична асоціація України" тощо. Поряд з цим представленість цих організацій на регіональному та місцевому рівні є фрагментарною, співпраця з органами влади також потребує посилення. На цей час більшу ефективність у контексті втілення різних аспектів доступного туризму у життя демонструють не спеціалізовані громадські організації у сфері туризму, а неприбуткові недержавні установи, які опікуються проблематикою людей з інвалідністю, зокрема громадська організація "Безбар'єрність", Всеукраїнська спілка громадських організацій "Конфедерація громадських організацій інвалідів України" тощо.

Бізнес також усвідомив важливість створення безбар'єрних просторів, спеціальних умов і відповідного рівня доступності. Саме тому соціальні підприємці за рахунок сучасних технологій: як діджитал (різноманітні зручні застосунки та SMART-інструменти), так і нових будівельних конструкцій, створюють комфортні заклади та простори, що розширює можливості відпочинку, подорожей і відновлення для ветеранів війни, людей з інвалідністю, сім'їв з дітьми та людей похилого віку.

Ключовим фактором розвитку інклюзивного туризму є наявність доступного простору в територіальних громадах. Тому органи місцевого самоврядування спільно з національними і місцевими громадськими організаціями та туристичними підприємствами поступово розширюють діяльність в цьому напрямі. У багатьох містах утворені міські комітети доступності як постійно діючі консультативно-дорадчі органи при міських радах. Вони здійснюють активну діяльність щодо координації зусиль підрозділів органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, недержавних установ, громадських організацій щодо створення фізичної, соціальної, інформаційної доступності різних об'єктів, у тому числі місць відпочинку, історичних пам'яток, культурно-видовищних установ, тощо.

Скоординована робота міських громад дає свої результати. Особливо це помітно в містах, що впроваджують концепцію SMART-city [17], адже доступність послуг, мобільність, впровадження інноваційних рішень у містобудівну діяльність, сприяння підвищенню цифрової грамотності населення є однією з ознак розумних міст.

Так, Київ у 2023 році першим в Україні запустив сервіс "Портал Захисників та Захисниць", який забезпечуватиме прямий доступ до всіх послуг, а також допомогатиме комунікувати Захисникам та Захисницям з міськими установами більш оперативно та максимально безбар'єрно. Одна з ключових послуг сервісу надання екскурсійних послуг. Також вперше був впровад-

жений такий інноваційний туристичний продукт як реабілітація екскурсіями для киян-Захисників, Захисниць, їхніх родин та родин загиблих. При цьому особлива увага приділяється доступності та безбар'єрності екскурсійних маршрутів [18].

У місті функціонує Спеціалізована молодіжна бібліотека, де започатковано Школу мобільної грамотності. Інноваційним рішенням стало створення громадських просторів Vcentri HUB Шевченківського, Оболонського, Голосіївського, Солом'янського та Дніпровського районів м. Києва, де активно діє Школа цифрової грамотності [19].

У цілому можна зробити висновок, що інституційний механізм управління розвитком туризму, в тому числі інклюзивного, в Україні є достатньо сформованим, але потребує вдосконалення в напрямі підвищення сталості державних інституцій, формування поглиблених партнерських відносин з іншими суб'єктами сфери туризму та більшої багаторівневої координованості зусиль щодо створення доступного для всіх туристичного середовища.

Саме тому державні механізми стимулювання інноваційного розвитку соціального підприємництва в сфері інклюзивного туризму, на нашу думку, будуть позитивно впливати на економічні, соціальні та екологічні показники, тобто досягатиметься ефект "потрійного результату" [20]. Соціальні підприємства, метою яких є не лише отримання прибутку, а й вирішення певних соціальних проблем, стають генераторами інновацій у туристичній сфері, створюючи нові туристичні продукти для або разом з людьми, які потребують особливого відношення. Важливість соціального туристичного бізнесу у сучасних умовах пов'язана з його подвійною соціально-економічною природою, завдяки чому його функціонування дозволяє вирішити багато місцевих проблем, від створення робочих місць, підвищення доходів місцевих бюджетів до суттєвого зміцнення соціального капіталу громад.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Забезпечення прав людини як базової цінності демократичних суспільств знаходить свій прояв у туристичній сфері через впровадження концепції туризму доступного для всіх.

В Україні необхідність інноваційного розвитку соціального туризму в сфері інклюзивного туризму диктується багатьма чинниками:

— на міжнародному рівні Україна взяла на себе зобов'язання щодо втілення конвенції із забезпечення прав людей з інвалідністю, етичного кодексу туризму;

— в контексті євроінтеграції Україна адаптує свою діяльність в усіх сферах до прийнятих у Європейському Союзі норм, в тому числі в туризмі;

— на національному рівні особлива ситуація воєнного часу висуває особливі вимоги до туризму, важливими напрямами якого стають реабілітаційний, соціальний, медичний, тощо.

На цей час в Україні докладається багато зусиль з боку держави, громадських організацій, місцевих спільнот щодо забезпечення безбар'єрного простору, який є рамковою умовою функціонування туризму доступного для всіх.

Водночас інклюзивний туризм це не лише фізична, соціальна, комунікаційна, інформаційна доступність, а й нові туристичні бізнес-продукти, нові форми обслуговування, фінансування, нові соціальні бізнес-проєкти, тощо. Тобто розвиток соціальне підприємництво в сфері інклюзивного туризму безпосередньо пов'язане з інноваціями й активною взаємодією різних зацікавлених сторін: держави, бізнесу, громадськості та самих туристів. Сприяти цьому має системна робота із вдосконалення нормативно-правового, інституційного, економічного механізмів публічного управління туристичною галуззю.

Література:

1. Global Code of Ethics for Tourism. World Tourism Organization, 1999. URL: https://www.unwto.org/background-global-code-ethics-tourism (дата звернення 22.10.2024).

2. World Tourism Day 2016: Tourism for All — promoting universal accessibility Good Practices in the Accessible Tourism Supply Chain. World Tourism Organization (UNWTO), Madrid, 2016. 22 p.

3. Danchevska I., Kalaitan T. Inclusive tourism: world experience and prospectsof development in Ukraine. Development Service Industry Management. 2024. № 2. С. 96—104.

4. Яріко М. О. Філософія інклюзивного туризму. Культура України. 2017. Випуск 58. С. 119—128.

5. Aitchison, C. From leisure and disability to disability leisure: developing data, definitions and discourses. Disability & Society. 2003. № 18 (7). P. 955—969. DOI: 10.1080/0968759032000127353.

6. Darcy S., Buhalis D. Introduction: from disabled tourists to accessible tourism. Accessible Tourism: Concepts and Issues, 201. P. 1—20. DOI: 10.21832/9781845411626-004.

7. Bowtell J. Assessing the value and market attractiveness of the accessible tourism industry in Europe: a focus on major travel and leisure companies. Journal of Tourism Futures. 2015. №1 (3). P. 203—222. DOI: 10.1108/JTF-03-2015-0012

8. Lawson V. Reshaping economic geography? producing spaces of inclusive development. Economic Geography. 2010. № 86 (4). P. 351—360.

9. Слатвінська Л. А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/61.pdf (дата звернення 22.10.2024).

10. Іванова О., Сеньків М. Доступний туризм для всіх у Європейському Союзі. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія, 2019. № 1 (74). С. 66—74.

11. Кравченко О. Нормативно-правові засади впровадження інклюзивного туризму як засобу реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами. Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. 2020. № 1 (20). С. 128—147.

12. Жеребко І. Можливості впровадження соціальної послуги інклюзивного туризму в Україні. Social Work and Education. 2021. Том 8. № 2. С. 175—189.

13. Інклюзивна політика. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika (дата звернення 29.10.2024).

14. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71?lang=en#Text (дата звернення 29.10.2024).

15. Національна стратегія з створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80/conv#Text (дата звернення 29.10.2024).

16. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 29.10.2024).

17. Smart City Ukraine: що це та як це працює в українських реаліях. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/2183/smart-city-ukraine-what-it-is-and-how-it-works-in-ukrainian-realities#google_vignette (дата звернення 30.10.2024).

18. Безбар'єрність. Управління туризму та промоцій. URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/bezbaryernist_upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/ (дата звернення 04.11.2024).

19. Офіційний сайт КНП "Центр комунікації". URL: https://vcentri.com/ (дата звернення 04.11.2024).

20. Kenton. W. Triple Bottom Line. URL: https://www.investopedia.com/terms/t/triple-bottom-line.asp (дата звернення 04.11.2024).

21. Bornstein D., Davis S. Social Entrepreneurship: What Everyone Needs to Know? Oxford University Press. Kindle Edition, 2018. 176 p.

References:

1. World Tourism Organization (1999), "Global Code of Ethics for Tourism", available at: https://www.unwto.org/background-global-code-ethics-tourism (accessed October 22, 2024).

2. UNWTO, World Tourism Organization (2016), "World Tourism Day 2016: Tourism for All — promoting universal accessibility Good Practices in the Accessible Tourism Supply Chain", Madrid, 22 p.

3. Danchevska, I., & Kalaitan, T. (2024), "Inclusive tourism: world experience and prospectsof development in Ukraine", Development Service Industry Management, Vol. 2, pp. 96—104.

4. Yariko, M. (2017), "The philosophy of inclusive tourism", Kultura Ukrayini, Vol. 1, pp. 119—128.

5. Aitchison, C. (2003), "From leisure and disability to disability leisure: developing data, definitions and discourses", Disability & Society, Vol. 18 (7), pp. 955-969. DOI: 10.1080/0968759032000127353.

6. Darcy, S., & Buhalis, D. (2011), "Introduction: from disabled tourists to accessible tourism", Accessible Tourism: Concepts and Issues, pp. 1—20. DOI: 10.21832/9781845411626-004.

7. Bowtell, J. (2015), "Assessing the value and market attractiveness of the accessible tourism industry in Europe: a focus on major travel and leisure companies", Journal of Tourism Futures, Vol. 1 (3), pp. 203—222. DOI: 10.1108/JTF-03-2015-0012.

8. Lawson, V. (2010), "Reshaping economic geography producing spaces of inclusive development", Economic Geography, Vol. 86 (4), pp. 351—360.

9. Slatvinska, L. (2020), "Aspects of accessible tourism development in Ukraine", available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/61.pdf (accessed October 22, 2024).

10. Ivanova, O., & Senkiv, M. (2019), "Accessible tourism for all in the European union", Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Geografiya, Vol. 1 (74), pp. 66—74.

11. Kravchenko, O. (2020), "Normative and legal principles of implementation of inclusive tourism as a means of rehabilitation of children and youth with special educational needs", Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky, Vol. 1 (20), pp. 128—147.

12. Zherebko, I. (2021), "Possibilities of implementing the social service of inclusive tourism in Ukraine", Social Work and Education, Vol. 8, № 2, pp. 175—189.

13. Government portal (2024), "Inclusive policy", available at: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika (accessed October 29, 2024).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2009), "Convention on the Rights of Persons with Disabilities", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71?lang=en#Text (accessed October 29, 2024).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Order "National strategy for creating a barrier-free space in Ukraine for the period until 2030", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80/conv#Text (accessed October 29, 2024).

16. Verkhovna rada of Ukraine (1995), Law "About tourism", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text (accessed October 29, 2024).

17. Visit Ukraine Today (2024), "Smart City Ukraine: what it is and how it works in Ukrainian realities", available at: https://visitukraine.today/uk/blog/2183/smart-city-ukraine-what-it-is-and-how-it-works-in-ukrainian-realities#google_vignette (accessed October 30, 2024).

18. The official portal of Kyiv (2024), "Barrier-free. Department of Tourism and Promotions", available at: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/bezbaryernist_upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/ (accessed November 04, 2024).

19. The official site "VCENTRI" (2024), available at: https://vcentri.com/ (accessed November 04, 2024).

20. Kenton, W. (2024), "Triple Bottom Line". available at: https://www.investopedia.com/terms/t/triple-bottom-line.asp (accessed November 04, 2024).

21. Bornstein, D., & Davis, S. (2018), Social Entrepreneurship: What Everyone Needs to Know?, Kindle Edition, Oxford University Press, Oxford, UK.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024 р.

УДК 004.8:351.862:327.56:338.2:351(477)

Iu. Perga,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7636-2417
R. Pashov,
PhD in Philosophy, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5824-2641

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.256

RISK ASSESSMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: METHODS AND CHALLENGES IN UKRAINE BASED ON THE UN'S "GOVERNING AI FOR HUMANITY" REPORT

Ю. М. Перга,
к. і. н., доцент, доцент кафедри теорії та практики управління,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
Р. І. Пашов,
к. філос. н., доцент, старший викладач кафедри теорії та практики управління,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МЕТОДИ ТА ВИКЛИКИ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЗВІТУ ООН "УПРАВЛІННЯ ШІ НА БЛАГО ЛЮДСТВА"

This article examines the methods of risk assessment related to the development and use of artificial intelligence (AI), with a particular focus on the challenges Ukraine faces. Using insights from the United Nations report "Governing AI for Humanity", the article highlights the key areas of concern where AI poses significant risks, including security, societal inequality, economic development, and regulatory challenges. In the context of Ukraine, the article explores the unique risks associated with AI during wartime, such as the potential use of AI-driven autonomous weapons and surveillance systems and the spread of disinformation and cyberattacks by hostile actors.

Economically, the article delves into Ukraine's struggles with technological inequality and limited access to critical AI resources, such as high-performance computing and large datasets, which could hinder the country's ability to leverage AI for sustainable development and economic growth. Moreover, it discusses the societal risks that AI could exacerbate existing social inequalities, particularly in rural regions or among marginalized groups, further widening the digital divide.

The article also explores the regulatory gaps in Ukraine's governance of AI, emphasizing the need for national strategies that align with global standards, particularly those proposed by the UN. The role of the government in creating a balanced framework for AI deployment and risk assessment is underscored as critical for Ukraine's AI governance model.

Finally, the article touches upon the potential for AI to play a significant role in Ukraine's post-war recovery, particularly in rebuilding human capital. However, challenges remain in terms of ensuring equitable access to AI-driven education and training resources, as well as overcoming infrastructure limitations. Overall, the article offers a comprehensive evaluation of AI risks in Ukraine, proposing measures that could mitigate these challenges and align the country's AI governance with global best practices.

Ця стаття досліджує методи оцінювання ризиків, пов'язаних із розвитком і використанням штучного інтелекту (ШІ), із особливим фокусом на викликах, з якими стикається Україна. Використовуючи висновки звіту ООН "Управління ШІ на благо людства", стаття висвітлює ключові сфери занепокоєння, де ШІ створює значні ризики, зокрема питання безпеки, соціальної нерівності, економічного розвитку та регуляторні виклики.

У контексті України стаття досліджує унікальні ризики, пов'язані з використанням ШІ під час війни, такі як потенційне застосування автономної зброї та систем спостереження на основі ШІ, а також поширення дезінформації та кібератак з боку ворожих акторів. З економічної точки зору стаття розглядає проблеми технологічної нерівності та обмеженого доступу до ключових ресурсів для розвитку ШІ, таких як високопродуктивні обчислення та великі набори даних, що може ускладнити здатність України використовувати ШІ для сталого розвитку та економічного зростання.

Крім того, у статті аналізуються соціальні ризики, пов'язані з тим, що ШІ може посилювати існуючу соціальну нерівність, особливо в сільських регіонах або серед маргіналізованих груп, що ще більше розширює цифровий розрив. Також розглядаються регуляторні прогалини в управлінні ШІ в Україні, підкреслюючи потребу у впровадженні національних стратегій, які б відповідали міжнародним стандартам, зокрема тим, що запропоновані ООН.

У статті наголошується на важливій ролі уряду в створенні збалансованої моделі впровадження ШІ та оцінювання ризиків, яка б забезпечувала ефективне управління ШІ. Нарешті, розглядається потенціал ШІ у післявоєнному відновленні України, зокрема у відбудові людського капіталу. Водночас залишаються виклики у забезпеченні рівного доступу до освітніх і навчальних ресурсів на основі ШІ та подоланні інфраструктурних обмежень.

Загалом, стаття пропонує всебічну оцінку ризиків, пов'язаних із ШІ в Україні, та пропонує заходи, які можуть допомогти мінімізувати ці виклики й узгодити управління ШІ в Україні з найкращими світовими практиками.

Key words: artificial intelligence, risk management, public administration, sustainable development, UN.
Ключові слова: штучний інтелект, управління ризиками, публічне управління, сталий розвиток, ООН.

GENERAL STATEMENT OF THE PROBLEM AND ITS LINK WITH MAJOR SCIENTIFIC OR PRACTICAL CHALLENGES

Artificial intelligence (AI) is rapidly transforming societies and economies across the globe, offering immense potential for technological advancement and addressing complex challenges. From optimizing energy systems to revolutionizing healthcare and education, AI is seen as a key enabler of progress. However, with these opportunities come significant risks, particularly in the areas of security, societal inequality, and economic stability. These risks require careful evaluation and mitigation, especially in countries like Ukraine, which are facing unique challenges due to the ongoing war and the need for post-war recovery.

The United Nations, through its report "Governing AI for Humanity," has emphasized the importance of a global governance framework to manage AI's risks while ensuring that its benefits are shared equitably. The report highlights several categories of risks, including the potential misuse of AI in military applications, the exacerbation of economic and social inequalities, and the environmental impact of large-scale AI systems. These risks are not confined to any one region or country, making international cooperation essential for effective governance.

In Ukraine, the context for AI development is shaped by both immediate security concerns and long-term challenges related to rebuilding the country after the war. The integration of AI into military systems, such as autonomous weapons and surveillance technologies,

presents critical security risks, particularly in the context of ongoing conflict. At the same time, AI offers opportunities for economic recovery and development, though the country faces barriers such as technological inequality and limited access to key resources like high-performance computing and large datasets.

Moreover, the societal risks posed by AI, including the potential to deepen existing inequalities, are particularly relevant for Ukraine. The country's digital divide, exacerbated by regional disparities and the displacement of populations due to the war, could hinder equitable access to AI-driven solutions in healthcare, education, and public services. Addressing these challenges requires not only a robust national strategy for AI governance but also alignment with international standards and frameworks, such as those proposed by the UN.

This article explores the methods of AI risk assessment outlined in the UN report and analyzes their relevance to Ukraine's specific context. It examines the security, economic, and societal risks posed by AI, as well as the regulatory and governance gaps that need to be addressed for Ukraine to harness AI's potential while minimizing its risks. Additionally, it considers the role AI could play in Ukraine's post-war recovery, particularly in rebuilding human capital and infrastructure, and outlines recommendations for developing a comprehensive AI governance framework that aligns with global best practices.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The assessment and governance of risks associated with artificial intelligence (AI) have gained significant attention in recent years, driven by the rapid advancement of AI technologies and their increasing integration into critical sectors such as security, healthcare, and economic development. A wide range of literature highlights both the transformative potential of AI and the urgent need for robust governance frameworks to mitigate its associated risks. This literature overview examines key sources on AI risk assessment and governance, focusing on global frameworks, regional initiatives, and specific challenges for Ukraine.

At the global level, the United Nations (UN) report "Governing AI for Humanity" (United Nations, 2024) serves as a foundational document in AI governance discourse. The report emphasizes the necessity of an inclusive, international approach to AI risk assessment, acknowledging the transboundary nature of AI's risks and opportunities. It identifies several key risk areas, including the misuse of AI in warfare, exacerbation of social inequalities, and environmental impacts, such as energy consumption by AI systems. The report also proposes the establishment of a global scientific panel on AI and a standards exchange to promote consistent and transparent governance frameworks across borders. This focus on global cooperation is echoed in other international initiatives, such as the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) AI principles, which stress fairness, transparency, and accountability in AI deployment (OECD, 2023).

Regional efforts, particularly within the European Union (EU), have also contributed to the literature on AI governance. The EU's Artificial Intelligence Act (European Commission, 2021) represents a significant step toward establishing comprehensive AI regulations. This legislative framework classifies AI applications into different risk categories, ranging from minimal to high-risk systems, and imposes stricter requirements for transparency and safety for high-risk applications, such as AI used in healthcare or law enforcement. The act aligns with broader European regulatory efforts to promote human rights and data protection, reflecting concerns about AI's impact on privacy and societal equity.

Several scholars have expanded on the UN and EU frameworks by exploring specific methodologies for AI risk assessment. Floridi (2020) discusses the ethical implications of AI, particularly focusing on issues of autonomy, justice, and beneficence. His work underscores the need for AI systems to operate in ways that align with human values and stresses the importance of creating governance structures that ensure accountability in AI decision-making processes. Similarly, BrynjolfssonandMcAfee (2017) explore the economic implications of AI, emphasizing how AI can exacerbate economic inequalities by disproportionately benefiting those with access to advanced technologies and resources.

In the context of Ukraine, AI risk assessment and governance have been less extensively covered in the literature, but some important initiatives are emerging. The Ministry of Digital Transformation of Ukraine's National Strategy for the Development of Artificial Intelligence (2021) outlines the country's vision for harnessing AI in areas such as healthcare, education, and public administration. However, the strategy also acknowledges significant challenges, including limited access to AI resources, inadequate digital infrastructure, and the need for regulatory reforms to ensure the safe and equitable use of AI technologies. These challenges are compounded by the ongoing conflict in Ukraine, which introduces additional risks related to the use of AI in military applications and cybersecurity.

The vulnerability-based approach to AI risk assessment, as proposed in the UN report, is particularly relevant to Ukraine. This approach emphasizes the differential impacts of AI technologies on various sectors of society, particularly marginalized or conflict-affected communities. Scholars like Cath (2021) have argued that AI's potential to exacerbate existing inequalities must be a central consideration in any governance framework. For Ukraine, this means that AI risk assessment must account for the unique vulnerabilities created by war, displacement, and economic instability. Moreover, the digital divide in Ukraine, exacerbated by regional disparities in infrastructure and access to technology, poses a significant challenge for equitable AI adoption.

In addition to the global and regional frameworks, case studies from other post-conflict regions offer valuable insights into how AI can be integrated into recovery efforts. For instance, AI has been used in rebuilding infrastructure and improving public services in countries like Rwanda and Bosnia and Herzegovina, providing potential models for Ukraine's post-war reconstruction. These examples highlight the need for tailored AI

governance strategies that address both the opportunities and risks associated with AI in fragile contexts.

FORMULATION OF THE ARTICLE OBJECTIVES (TASK STATEMENT)

The main goal of the article is to analyze the methods of assessing AI-related risks, particularly in the context of Ukraine, using insights from the UN's "Governing AI for Humanity" report. The article aims to examine key AI risks, such as security, economic inequality, and societal impacts, and assess Ukraine's regulatory and governance challenges. It also explores AI's potential role in Ukraine's post-war recovery and provides recommendations for aligning AI governance with global standards.

METHODOLOGY

The methodology of this article is based on a qualitative analysis of AI risk assessment frameworks, with a particular focus on the insights provided by the United Nations (UN) report "Governing AI for Humanity" (United Nations, 2024). The report offers a comprehensive global perspective on AI governance and risk assessment, serving as a primary source for examining AI risks in the Ukrainian context. The methodology includes several key steps: literature review, content analysis, and contextualization.

First, a detailed literature review was conducted to identify existing risk assessment frameworks and methods for artificial intelligence. This includes both global and regional frameworks, such as the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) AI principles (OECD, 2023), and specific standards outlined by international bodies like the International Telecommunication Union (ITU) and UNESCO. These documents were analyzed to establish the foundation for understanding how risk assessments are structured at the global level and to identify best practices that can be applied in the Ukrainian context.

Second, content analysis of the UN report was performed, focusing on key areas such as security, societal, and economic risks. Particular attention was given to sections that discuss AI's application in conflict zones, its potential to exacerbate inequalities, and the global digital divide. This analysis was essential to understanding the specific risks that Ukraine faces and the global recommendations for addressing these risks. Additionally, the report's discussion of global governance models, such as the proposed AI scientific panel and the standards exchange, provided important insights into how Ukraine could align its regulatory framework with international norms (United Nations, 2024).

Third, the methodology contextualizes these global frameworks by examining Ukraine's unique circumstances, particularly the ongoing conflict and the country's post-war recovery needs. Ukraine's technological and regulatory landscape was analyzed through existing national strategies, including the National Strategy for the Development of Artificial Intelligence (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2021). This allowed for an assessment of how global risk assessment methods can be adapted to Ukraine's specific challenges, such as limited access to AI resources and the urgent need to rebuild human capital and infrastructure.

Furthermore, the article applies a vulnerability-based approach to AI risk assessment, as recommended in the UN report, to address the differential impact of AI on various sectors of Ukrainian society, including marginalized communities and conflict-affected regions. This approach helps to identify specific risks related to inequality, security, and economic development, and provides a framework for prioritizing policy responses.

The methodology also integrates case studies from other post-conflict regions that have adopted AI technologies for reconstruction and development. These cases provide comparative insights into how Ukraine can harness AI's potential while mitigating risks, especially in areas such as infrastructure rebuilding, education, and public administration.

Finally, recommendations are developed based on the findings from the literature review, content analysis, and contextual analysis. These recommendations are designed to offer actionable insights for Ukrainian policymakers, emphasizing the importance of adopting a comprehensive AI governance framework that aligns with global standards and addresses the country's unique risks and challenges.

Presentation of the most important research material, with a full justification of the scientific results obtained.

Global Framework for AI Risk Assessment (Based on the UN Report)

The need for a comprehensive global framework for assessing and managing the risks associated with artificial intelligence (AI) has become increasingly evident as AI technologies permeate diverse sectors and affect global societies. The United Nations' report "Governing AI for Humanity" (United Nations, 2024) presents a pivotal blueprint for understanding and mitigating these risks, emphasizing the need for international cooperation and a holistic approach to governance. The report identifies several key risks posed by AI-ranging from security concerns to societal inequality-and proposes methodologies and institutional structures designed to foster global collaboration in addressing these challenges.

At the core of the UN's global framework for AI risk assessment is the principle that AI governance must be inclusive, transparent, and grounded in international law. This is essential to ensure that AI technologies are not only used ethically but also deployed in ways that benefit all countries and communities, especially those in vulnerable positions. The report underscores the importance of establishing a global scientific panel on AI, which would serve as a platform for sharing knowledge and expertise across nations. This panel would consist of multidisciplinary experts tasked with issuing annual reports on AI's capabilities, risks, and uncertainties, providing both policymakers and the public with reliable, science-based information (United Nations, 2024).

A critical element of the proposed framework is the categorization of AI-related risks into distinct domains, which allows for more targeted and effective governance responses. These domains include security risks, such as the use of AI in autonomous weapons systems, societal risks like the exacerbation of inequalities, and economic risks related to job displacement and technological monopolies. The UN report emphasizes that, without proper governance, AI's unchecked development could lead

to an "arms race" in AI military technologies, posing significant risks to global peace and security (United Nations, 2024). Thus, the framework advocates for clear international norms and regulations to prevent the misuse of AI in conflict scenarios, highlighting the need for a binding global treaty on autonomous weapons-a concept supported by a growing number of states and international organizations.

In terms of societal risks, the framework recognizes that AI has the potential to worsen existing social and economic disparities, especially in countries with limited access to AI technologies and resources. The UN report argues that AI governance must prioritize inclusivity, ensuring that AI benefits are equitably distributed and that marginalized communities are protected from the potential harms of AI, such as biased algorithms or AI-driven surveillance systems (United Nations, 2024). This approach is supported by other global initiatives, such as the OECD AI principles, which call for fairness, accountability, and transparency in AI systems (OECD, 2023).

The UN framework also addresses the issue of data governance, which is critical for the safe and effective deployment of AI technologies. Data is the foundation of AI systems, and improper data management can lead to severe consequences, such as breaches of privacy, intellectual property violations, and even threats to national security. The UN report advocates for the creation of a global AI data framework that establishes common standards for data collection, usage, and sharing, ensuring that data-driven AI systems are transparent, ethical, and secure (United Nations, 2024). This framework would not only promote interoperability across borders but also enable the development of AI technologies that respect human rights and data protection laws.

Another vital component of the global AI risk assessment framework is the creation of an AI standards exchange. This exchange would bring together representatives from standards development organizations, technology companies, civil society, and academic experts to establish a common language for AI-related terms and metrics. By standardizing definitions and criteria, the exchange would facilitate the evaluation and benchmarking of AI systems worldwide, ensuring that ethical and safety standards are consistently applied across different regions and industries (United Nations, 2024). This proposal aligns with existing efforts, such as the International Telecommunication Union's (ITU) work on AI standardization, which aims to ensure that AI systems are safe, reliable, and aligned with human rights (ITU, 2022).

The UN report also highlights the need for capacity-building initiatives to ensure that all nations, particularly developing countries, have the knowledge and resources necessary to engage with AI technologies responsibly. The capacity development network proposed in the report aims to link regional AI research and training centers with international experts, creating a collaborative platform for knowledge sharing and skills development (United Nations, 2024). This network would provide countries with access to computational power, data, and AI training programs, enabling them to build local AI ecosystems that can contribute to global innovation while addressing national needs.

Security Risks and Challenges in Ukraine

In the context of ongoing conflict and geopolitical instability, Ukraine faces unique security risks related to the deployment of artificial intelligence (AI) technologies. The integration of AI into military systems and surveillance infrastructure presents both opportunities and significant challenges for the country, which is already grappling with the consequences of war. The United Nations' report "Governing AI for Humanity" (United Nations, 2024) highlights the growing concern over the use of AI in autonomous weapons and military applications, emphasizing the need for international governance to prevent misuse. For Ukraine, these concerns are especially pressing as AI-enhanced systems could exacerbate the already fragile security situation.

One of the most significant security risks for Ukraine is the potential use of AI in autonomous weapons systems. Autonomous weapons, capable of making decisions without human intervention, pose ethical and operational challenges, particularly in conflict zones. The deployment of such systems could lead to unintended escalations or civilian casualties, raising serious legal and humanitarian concerns. The UN report stresses the importance of establishing global norms to limit the development and use of autonomous weapons, and Ukraine's involvement in such international dialogues is critical to ensuring that AI technologies do not further destabilize the region (United Nations, 2024).

Additionally, AI's role in cybersecurity presents another layer of risk for Ukraine. As the country has already been a target of numerous cyberattacks, the integration of AI into defense systems increases both offensive and defensive capabilities in cyber warfare. AI can be used to automate cyberattacks, enhance the sophistication of disinformation campaigns, and exploit vulnerabilities in critical infrastructure. This is particularly dangerous for Ukraine, where the ongoing conflict with Russia has included widespread cyber operations aimed at disrupting government functions and critical services (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2021). AI's potential to amplify such cyber threats necessitates the development of robust cybersecurity protocols and international cooperation to prevent further destabilization.

AI-driven surveillance systems also present security risks, particularly regarding privacy and civil liberties. While AI can enhance national security through improved surveillance and intelligence gathering, it also raises concerns about misuse by state and non-state actors. In a conflict zone like Ukraine, where maintaining security is a priority, the potential for AI to be used in mass surveillance or to target specific populations could lead to violations of human rights. The UN report advocates for strict regulations on the use of AI in surveillance, ensuring that such technologies are used ethically and in line with international human rights laws (United Nations, 2024).

The ethical challenges surrounding AI in security contexts, particularly in autonomous weapons and surveillance, are further complicated by Ukraine's limited regulatory infrastructure. The National Strategy for the Development of Artificial Intelligence (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2021) acknowledges the importance of AI in modern security

frameworks but also highlights the need for stronger governance mechanisms. Ukraine must prioritize the development of regulatory frameworks that align with global standards, as well as foster international cooperation to address the risks posed by AI in military and security applications.

Economic Challenges and Technological Inequality, Societal Risks and the Digital Divide

Artificial intelligence (AI) has the potential to drive significant economic transformation, offering opportunities for innovation, productivity growth, and improved public services. However, without equitable access and governance, AI could exacerbate existing economic challenges and deepen technological inequalities, particularly in countries like Ukraine. The United Nations' Governing AI for Humanity report emphasizes that while AI can contribute to achieving Sustainable Development Goals (SDGs), the benefits of AI are not evenly distributed globally (United Nations, 2024). This section examines the economic challenges and technological inequalities that Ukraine faces in the context of AI, as well as the societal risks and the widening digital divide that could result from unchecked AI development.

Economic Challenges and Technological Inequality

Ukraine, as a developing economy, faces significant barriers to fully harnessing AI's potential, primarily due to technological inequality. According to the Ministry of Digital Transformation of Ukraine's National Strategy for the Development of Artificial Intelligence, the country is making strides in AI development, particularly in sectors like healthcare, agriculture, and public administration (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2021). However, the national strategy also highlights that Ukraine's technological infrastructure is still underdeveloped compared to global standards, and this poses a major challenge to AI adoption.

The high cost of AI technologies, including access to data, computing power, and skilled labor, creates economic barriers for many Ukrainian institutions and businesses. Large-scale AI models require significant computational resources, which are often concentrated in developed countries with advanced technological infrastructures. The UN report indicates that the global divide in access to AI technologies is a major concern, as it leaves countries like Ukraine at risk of being left behind in the global AI race (United Nations, 2024). This technological inequality limits Ukraine's ability to fully integrate AI into its economy, putting it at a disadvantage in terms of global competitiveness.

Moreover, Ukraine's economic instability, exacerbated by the ongoing conflict, further hinders its ability to invest in AI. The country's fiscal constraints mean that investments in AI infrastructure, education, and research are often deprioritized in favor of immediate economic and security needs. This situation could lead to a growing gap between Ukraine and countries with more stable economies and greater access to AI-related resources. The UN report highlights the risk of an "AI divide," where only a handful of technologically advanced countries reap the economic benefits of AI, while developing countries fall further behind (United Nations, 2024).

Societal Risks and the Digital Divide

The societal risks associated with AI are deeply intertwined with the issue of technological inequality. In Ukraine, the digital divide-the gap between those who have access to digital technologies and those who do not-is already a significant challenge, particularly in rural areas and among marginalized populations. AI has the potential to exacerbate this divide, as those without access to the necessary digital infrastructure will be unable to benefit from AI-driven advancements in education, healthcare, and public services.

One of the key societal risks highlighted in the Governing AI for Humanity report is the potential for AI to deepen social inequalities, particularly through biased algorithms and unequal access to AI tools (United Nations, 2024). In Ukraine, the risk is particularly pronounced given the regional disparities in technological access. Rural areas, which already face challenges in terms of internet connectivity and access to digital services, are likely to be further disadvantaged as AI technologies become more integrated into urban economies and public services. Without targeted policies to address these disparities, AI could widen the gap between urban and rural populations, leading to increased social and economic fragmentation.

Additionally, AI-driven automation poses significant societal risks in terms of employment. As AI technologies become more advanced, they are likely to replace jobs in industries such as manufacturing, agriculture, and services, which are critical sectors of Ukraine's economy. The UN report stresses the importance of ensuring that AI-driven job displacement is managed through appropriate policy measures, such as reskilling programs and social safety nets (United Nations, 2024). In Ukraine, the government will need to prioritize workforce development to ensure that workers displaced by AI technologies can transition to new roles in the AI-driven economy.

The National Strategy for the Development of Artificial Intelligence acknowledges the importance of addressing the digital divide and promoting inclusive access to AI technologies. However, the strategy also notes that Ukraine's educational system and digital infrastructure are not yet fully equipped to meet the demands of the AI era (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2021). This creates a risk that certain segments of the population, particularly those in rural areas or from disadvantaged backgrounds, will be excluded from the opportunities that AI offers, further entrenching social and economic inequalities.

Another societal risk is the potential misuse of AI in ways that infringe on privacy and civil liberties. AI technologies, particularly those used in surveillance and data collection, can be employed in ways that disproportionately target vulnerable populations. In Ukraine, where political and social instability has created an environment of heightened surveillance, the deployment of AI in security and law enforcement must be carefully regulated to prevent abuses. The UN report calls for strict governance frameworks to ensure that AI technologies are used ethically and in line with international human rights standards (United Nations, 2024).

Addressing the Challenges

To mitigate the economic and societal risks associated with AI, Ukraine must adopt comprehensive policies that promote equitable access to AI technologies. This includes investing in digital infrastructure, particularly in rural areas, to ensure that all citizens can benefit from AI-driven advancements. Additionally, the government must prioritize education and workforce development programs that equip citizens with the skills needed to participate in the AI economy.

International cooperation will also be crucial for addressing the technological inequality that limits Ukraine's access to AI resources. The Governing AI for Humanity report emphasizes the importance of global partnerships in bridging the AI divide and ensuring that AI benefits are distributed equitably across nations (United Nations, 2024). By engaging in international dialogues on AI governance and leveraging global expertise, Ukraine can work toward building an AI ecosystem that fosters innovation while addressing the risks of inequality and exclusion.

In conclusion, while AI offers significant opportunities for economic growth and societal advancement, the risks of technological inequality and the digital divide are particularly acute in Ukraine. Addressing these challenges will require targeted policies, international cooperation, and a commitment to ensuring that AI benefits all segments of society.

AI in Post-War Reconstruction and Human Capital Development

In the wake of the ongoing conflict, Ukraine faces an immense challenge in rebuilding its infrastructure, economy, and human capital. The role of artificial intelligence (AI) in this post-war reconstruction phase presents both opportunities and challenges. As highlighted in the United Nations report "Governing AI for Humanity," AI technologies have the potential to be transformative tools in areas such as infrastructure development, education, public administration, and human capital restoration (United Nations, 2024). For Ukraine, leveraging AI effectively will be crucial in speeding up the reconstruction process, addressing gaps in human capital, and fostering long-term sustainable development.

Rebuilding Infrastructure with AI

Post-war reconstruction of physical infrastructure in Ukraine-roads, bridges, buildings, and utilities-will require substantial resources and careful planning. AI can play a vital role in optimizing this process by providing data-driven insights into infrastructure planning, resource allocation, and project management. AI-powered systems can analyze vast amounts of data, such as damage assessments, environmental factors, and resource availability, to prioritize projects based on urgency and impact. This could significantly reduce inefficiencies and ensure that rebuilding efforts are targeted at the most critical areas first.

Moreover, AI-driven technologies like autonomous construction machinery and drones can expedite rebuilding efforts. These technologies are already being used in other post-conflict and disaster-stricken regions to assess damage, clear debris, and construct infrastructure with greater speed and precision than human workers alone. As Ukraine begins to rebuild, adopting AI-powered solutions in construction and logistics could streamline operations, reduce costs, and improve safety.

Revitalizing Human Capital

One of the greatest challenges for Ukraine in the post-war era will be revitalizing its human capital. The conflict has displaced millions of people, disrupted education, and severely weakened the workforce. AI can be a powerful tool in addressing these challenges by helping to rebuild the country's education system, retrain the workforce, and close skill gaps created by years of war.

AI-driven educational platforms can be used to provide personalized learning experiences to students and workers, ensuring that they acquire the skills necessary for Ukraine's economic recovery. For example, AI can help create tailored learning programs that adapt to each individual's learning pace and areas of difficulty, providing a flexible and accessible solution for displaced students or those who missed formal education due to the war. This can be particularly beneficial for adults who need to reskill or upskill in preparation for re-entering the workforce.

The National Strategy for the Development of Artificial Intelligence highlights the importance of developing digital and AI literacy across all levels of the population as a means to foster economic growth and innovation (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2021). Post-war, Ukraine will need to focus on building a workforce that is capable of leveraging AI technologies, both in traditional industries and emerging sectors like technology, health, and finance. AI-powered vocational training programs and virtual classrooms can provide scalable solutions to address the shortage of skilled workers and help bridge the educational gaps left by the war.

AI for Public Administration and Governance

AI can also support the development of more efficient and transparent public administration systems, which will be crucial for the success of Ukraine's reconstruction efforts. AI-based tools can streamline bureaucratic processes, such as the distribution of humanitarian aid, management of public services, and coordination of reconstruction projects. In countries that have successfully implemented AI in governance, these technologies have improved decision-making by providing real-time data and predictive analytics for public policy planning and implementation.

Ukraine's reconstruction will require the coordination of local, national, and international actors. AI can help manage this complexity by providing a unified platform for sharing information, monitoring progress, and ensuring accountability in the use of funds and resources. In the long run, integrating AI into public administration could also strengthen Ukraine's institutions by reducing corruption and promoting transparency, both of which are critical to building trust in the post-war government.

Challenges and Ethical Considerations

While the potential of AI in Ukraine's post-war reconstruction is vast, there are also significant challenges that must be addressed. First, Ukraine must overcome the technological inequality that limits access to AI tools and resources, particularly in rural and conflict-affected areas. Investments in digital infrastructure and AI literacy programs will be essential to ensure that AI-driven

solutions are accessible to all citizens, not just those in urban centers.

Moreover, there are ethical considerations surrounding the use of AI in post-war reconstruction. AI-driven surveillance technologies, for example, could be misused if not properly regulated, leading to violations of privacy and civil liberties. The Governing AI for Humanity report stresses the importance of developing governance frameworks that ensure the ethical use of AI, particularly in sensitive areas like security and public administration (United Nations, 2024).

Recommendations. To fully leverage the potential of artificial intelligence (AI) in Ukraine's reconstruction and development while mitigating its associated risks, a comprehensive and multifaceted approach to AI governance is essential. First and foremost, Ukraine must prioritize the development of a national AI governance framework that aligns with international standards. Drawing on the recommendations from the United Nations' "Governing AI for Humanity" report, Ukraine should focus on integrating AI into its post-war recovery while ensuring that ethical principles, transparency, and accountability guide all AI-related initiatives (United Nations, 2024).

A key recommendation is to invest in digital infrastructure, particularly in rural and conflict-affected regions, to ensure equitable access to AI technologies. This will help close the digital divide and enable all citizens, regardless of their location, to benefit from AI-driven solutions in education, healthcare, and public services. Additionally, Ukraine must focus on building human capital by expanding AI literacy and providing reskilling opportunities. AI-driven educational platforms can play a crucial role in addressing the skill gaps created by years of conflict and preparing the workforce for a rapidly evolving economy (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2021).

In terms of security and governance, Ukraine should adopt strict regulations on the use of AI in surveillance and military applications to prevent misuse and ensure compliance with international human rights standards. AI has the potential to strengthen public administration and enhance transparency, but it must be governed by clear ethical guidelines to avoid violations of civil liberties and misuse in security contexts.

International cooperation will also be critical for Ukraine's success in AI governance. By engaging with global institutions, Ukraine can access technical expertise, funding, and best practices to support its AI development. Establishing partnerships with international organizations such as the UN and the OECD will enable Ukraine to foster innovation while addressing the technological and regulatory challenges that come with AI adoption.

CONCLUSIONS

In conclusion, the integration of artificial intelligence (AI) into Ukraine's post-war recovery and future development presents significant opportunities for economic growth, societal advancement, and the rebuilding of critical infrastructure. However, these benefits come with substantial risks that must be carefully managed through comprehensive governance frameworks. The analysis, based on insights from the United Nations' "Governing AI for Humanity" report, highlights the need for Ukraine to adopt a balanced approach that fosters innovation while addressing ethical, societal, and security challenges.

One of the central conclusions of this article is that technological inequality remains a major barrier to AI's equitable adoption in Ukraine. The ongoing conflict has exacerbated regional disparities in access to digital infrastructure, particularly in rural and war-torn areas. This digital divide risks leaving large segments of the population behind as AI technologies become more embedded in economic and social systems. Therefore, Ukraine must prioritize investments in digital infrastructure and AI literacy programs to ensure that the benefits of AI are shared by all citizens, regardless of their geographic location.

AI's potential in Ukraine's post-war reconstruction is undeniable, particularly in rebuilding infrastructure, enhancing public administration, and revitalizing human capital. AI-driven tools can optimize construction processes, provide personalized education and training, and improve the efficiency of public services. However, these technologies must be governed by clear ethical guidelines to prevent misuse, particularly in areas like surveillance and security, where the risk of infringing on civil liberties is high.

The development of a national AI governance framework aligned with international standards is critical for managing these risks. By engaging with global organizations and adopting best practices from other countries, Ukraine can ensure that its AI development is sustainable and inclusive. Furthermore, international cooperation will provide Ukraine with access to the necessary resources, expertise, and funding to address the unique challenges posed by its post-war context.

Ultimately, AI offers Ukraine a path toward a more resilient and innovative future. However, realizing this potential will require concerted efforts to close the digital divide, foster human capital development, and establish robust governance mechanisms that promote transparency, accountability, and respect for human rights. By taking a proactive and comprehensive approach to AI governance, Ukraine can harness the transformative power of AI to drive long-term recovery and development.

Література:

1. Mykhailo Fedorov Ukraine's AI road map seeks to balance innovation and security. Atlantic Council. 2023. URL: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukraine-alert/ukraines-ai-road-map-seeks-to-balance-innovation-and-security/ (дата звернення: 21.10.2024).

2. Erik Brynjolfsson, Andrew McAfee The Second Machine Age: work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company. New York, 2014.

3. Cath C. Artificial Intelligence and Inequality: From Global Governance to Local Risks. AI & Society. 2021. vol. 36 (2). P. 541—559.

4. European Commission. Artificial Intelligence Act. Brussels, 2021.

5. Luciano Floridi The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities. Oxford University Press. 2023.

6. Luciano Floridi, Josh Cowls A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review. 2019. vol. 1 (1). URL: https://hdsr.mitpress.mit.edu/pub/l0jsh9d1/release/8 (дата звернення: 21.10.2024).

7. Nick Malter Implementing AI Governance: from Framework to Practice. Futurium. European AI Alliance. Best Practices. 2023. URL: https://futurium.ec.europa.eu/en/european-ai-alliance/best-practices/implementing-ai-governance-framework-practice (дата звернення: 21.10.2024).

8. International Telecommunication Union. AI Standardization Framework. Geneva, 2022.

9. Anna Jobin, Marcello Ienca, Effy Vayena The global landscape of AI ethics guidelines. Nature Machine Intelligence. 2019. vol. 1. P. 389—399.

10. Tobias D. Krafft, Katharina A. Zweig, Pascal D. Konig How to regulate algorithmic decision-making: A framework of regulatory requirements for different applications. Regulation & Governance. 2020. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/rego.12369 (дата звернення: 21.10.2024).

11. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. National Strategy for the Development of Artificial Intelligence. Kyiv, 2021.

12. OECD. AI Policy Observatory. AI Strategies and Policies in Ukraine. 2024. URL: https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Ukraine (дата звернення: 21.10.2024).

13. OECD. AI Policy Observatory. OECD AI Principles. Paris: Organization for Economic Co-operation and Development, 2023. URL: https://oecd.ai/en/ai-principles (дата звернення: 21.10.2024).

14. United Nations. Governing AI for Humanity. New York, 2024.

References:

1. Fedorov, M. (2023), "Ukraine's AI road map seeks to balance innovation and security", Atlantic Council, [Online], available at: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-ai-road-map-seeks-to-balance-innovation-and-security/ (Accessed 21 October 2024).

2. Brynjolfsson, E. and McAfee, A. (2014), The second machine age: work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies, W. W. Norton & Company, New York, USA.

3. Cath, C. (2021), "Artificial intelligence and inequality: from global governance to local risks", AI & Society, vol. 36 (2), pp. 541—559.

4. European Commission (2021), Artificial intelligence act, Brussels, Belgium.

5. Floridi, L. (2023), The ethics of artificial intelligence: principles, challenges, and opportunities, Oxford University Press, New York, USA.

6. Floridi, L. and Cowls, J. (2019), "A unified framework of five principles for AI in society", Harvard Data Science Review, vol. 1(1), available at: https://hdsr.mitpress.mit.edu/pub/l0jsh9d1/release/8 (Accessed 21 October 2024).

7. Malter, N. (2023), "Implementing AI governance: from framework to practice", Futurium. European AI Alliance. Best Practices, [Online], available at: https://futurium.ec.europa.eu/en/european-ai-alliance/best-practices/implementing-ai-governance-framework-practice (Accessed 21 October 2024).

8. International Telecommunication Union (2022), AI Standardization Framework, Geneva, Switzerland.

9. Jobin, A. Ienca, M. and Vayena, E. (2019), "The global landscape of AI ethics guidelines", Nature Machine Intelligence, vol. 1, pp. 389—399.

10. Krafft, T. D. Zweig, K. A. and Konig, P. D. (2020), "How to regulate algorithmic decision-making: a framework of regulatory requirements for different applications", Regulation and Governance, available at: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/rego.12369 (Accessed 21 October 2024).

11. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2021), National Strategy for the Development of Artificial Intelligence, Kyiv, Ukraine.

12. OECD. AI Policy Observatory (2024), "AI Strategies and Policies in Ukraine", [Online], available at: https://oecd.ai/en/dashboards/countries/Ukraine (Accessed 21 October 2024).

13. OECD. AI Policy Observatory (2023), "OECD AI Principles", [Online], available at: https://oecd.ai/en/ai-principles (Accessed 21 October 2024).

14. United Nations (2024), Governing AI for Humanity, New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2024 р.

https://**nayka.com.ua**

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 32-027.542:305]061.1ЕС-044.247(477)

Д. М. Тюріна,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1506-5849

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.265

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

D. Tiurina,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management, National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GENDER POLICY IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми щодо розвитку державної гендерної політики в Україні в умовах євроінтеграції. Встановлено, що євроінтеграція вимагає від України впровадження сучасних підходів до забезпечення гендерної рівності, що спонукає до активної адаптації законодавства та інституційних механізмів до європейських стандартів. Зазначено, що соціальні зміни, такі як вихід жінок на ринок праці, урбанізація, розвиток жіночого руху, значною мірою актуалізують дослідження гендерної політики, сприяючи її розвитку в напрямку рівності прав і можливостей.

Вказано, що Україна досягла певного прогресу у формуванні нормативної та правової бази гендерної політики, однак залишається чимало викликів, зокрема дискримінація на робочому місці, гендерні стереотипи та низький рівень представництва жінок у владі. Визначено також роль міжнародних організацій, таких як ООН Жінки та Рада Європи, які сприяють розробці стратегічних напрямів гендерної політики та підтримують її впровадження в Україні.

Проаналізовано сучасний стан гендерної політики в Україні, її ключові досягнення та недоліки, серед яких недостатня ефективність механізмів імплементації законодавчих ініціатив і обмежене фінансування. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення механізмів контролю за дотриманням гендерної рівності, забезпечення рівних умов праці для жінок і чоловіків, а також подолання стереотипів, що впливають на соціальний статус жінок. Запропоновано стратегічні напрями розвитку гендерної політики, що охоплюють інституційні зміни, освітні програми, соціальні ініціативи та адаптацію європейських практик.

Формування комплексного механізму гендерної політики, на думку авторів, має ґрунтуватися на інтеграції різних рівнів — законодавчого, інституційного та соціального. Підкреслено, що досягнення гендерної рівності є одним із пріоритетних завдань євроінтеграційного процесу України, а комплексний підхід до гендерної політики сприятиме суспільному розвитку та забезпеченню прав людини на всіх рівнях.

The article presents a solution to the current scientific issue concerning the development of state gender policy in Ukraine within the framework of European integration. It has been established that European integration requires Ukraine to implement modern approaches to ensure gender equality, prompting active adaptation of legislation and institutional mechanisms to European standards. It is noted that social changes, such as the entry of women into the labor market, urbanization, and the development of the women's movement, have significantly increased the relevance of gender policy research, promoting its development towards equality of rights and opportunities.

It is indicated that Ukraine has made some progress in forming a regulatory and legal framework for gender policy; however, numerous challenges remain, particularly workplace discrimination, gender stereotypes, and the low level of female representation in government. The role of international organizations, such as UN Women and the Council of Europe, in supporting the development and implementation of strategic directions for gender policy in Ukraine has also been identified.

The current state of gender policy in Ukraine, along with its key achievements and shortcomings, has been analyzed, with particular emphasis on the insufficient effectiveness of implementation mechanisms for legislative initiatives and limited funding. The necessity for further improvement in mechanisms to monitor compliance

with gender equality, to ensure equal working conditions for women and men, and to overcome stereotypes affecting women's social status is substantiated. Strategic directions for gender policy development have been proposed, including institutional changes, educational programs, social initiatives, and the adaptation of European practices.

The formation of a comprehensive mechanism for gender policy, according to the authors, should be based on the integration of legislative, institutional, and social levels. It is emphasized that achieving gender equality is one of the priority tasks of Ukraine's European integration process, and a comprehensive approach to gender policy will promote social development and the protection of human rights at all levels.

Ключові слова: гендерна політика, гендерна рівність, євроінтеграція.
Key words: gender policy, gender equality, European integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Останніми роками в Україні активно впроваджується державна політика, орієнтована на досягнення гендерної рівності та реалізацію прав жінок і чоловіків. Нині цей термін охоплює як політичні, так і культурні аспекти, а також інші важливі складові суспільного життя. Соціальні зміни, такі як активний вихід жінок на ринок праці, урбанізація та розвиток жіночого руху, посилили інтерес до дослідження гендерної політики в різних сферах. Науковці обговорюють різноманітні аспекти соціального становища жінок — від традиційних, як-от освіта й домашня праця, до нових, раніше менш досліджуваних, таких як оплачувана зайнятість і фертильність. Умови євроінтеграції вимагають від України впровадження сучасних підходів та адаптації до європейських стандартів гендерної рівності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Формування державної гендерної політики в Україні в контексті євроінтеграції досліджується багатьма науковцями та експертами в галузі соціальних наук, права, гендерних досліджень і публічного управління. Так: Тамара Мельник досліджує питання гендерної рівності, прав жінок і політичної участі жінок в Україні, зокрема в аспекті європейської інтеграції та вимог до адаптації гендерної політики відповідно до європейських стандартів. Оксана Кісь вивчає гендерну історію та культурні аспекти гендерних відносин в Україні. Її дослідження зосереджуються на соціальних змінах та впливі історичних і культурних особливостей на становище жінок у сучасному українському суспільстві. Наталія Шульга вивчає гендерні аспекти соціальної політики, особливо в контексті суспільних змін і процесів інтеграції з Європейським Союзом.

Крім того, міжнародні організації, такі як ООН Жінки, Рада Європи, Європейська комісія, активно публікують аналітичні матеріали й звіти щодо гендерної політики в Україні, які також використовуються в дослідженнях для розробки стратегічних напрямів у сфері гендерної рівності. Дослідження показали, що вчені та експерти роблять вагомий внесок у формування розуміння та розробку механізмів гендерної політики, яка враховує як національні реалії, так і європейські стандарти. Однак незважаючи на це, досі в Україні не вироблено ефективного, комплексного, цілісного комплексного механізму формування державної гендерної політики в умовах євроінтеграції України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасного стану та перспектив розвитку гендерної політики в умовах євроінтеграції України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гендерна політика є важливою складовою суспільного розвитку, яка сприяє рівноправному доступу жінок і чоловіків до всіх сфер життя. У сучасних умовах євроінтеграції України, питання гендерної рівності набувають нового значення, адже на державу покладаються зобов'язання щодо дотримання європейських стандартів. Це стимулює зміни як на законодавчому, так і на інституційному рівнях, однак залишається чимало викликів, що уповільнюють прогрес. Україна протягом останніх десятиліть здійснила низку кроків для зміцнення правової бази гендерної рівності. До ключових документів належать Конституція України, яка закріплює рівність прав жінок і чоловіків, Закон "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків", а також інші нормативні акти, що сприяють боротьбі з дискримінацією. Крім того, Україна ратифікувала низку міжнародних документів, таких як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW).

На інституційному рівні важливу роль відіграють спеціалізовані органи, зокрема Міністерство соціальної політики України, яке відповідає за реалізацію гендерної політики, та урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Однак, незважаючи на існування законодавчої бази, механізми імплементації гендерної політики потребують удосконалення. Наприклад, відсутність ефективного контролю за дотриманням законів та недостатнє фінансування обмежують впровадження багатьох важливих ініціатив.

За останні роки Україна досягла певного прогресу у сфері гендерної рівності. Розроблено та прийнято декілька державних програм, спрямованих на забезпечення рівноправ'я, зокрема у сфері зайнятості, охорони

здоров'я та освіти. Проте виклики залишаються значними, і основними з них є:

1. Низький рівень представництва жінок у владі: Жінки залишаються недостатньо представленими у державних органах влади. За статистикою, частка жінок серед народних депутатів України, керівників міністерств та державних агентств залишається низькою, що створює бар'єри для повноцінного врахування гендерної перспективи у політиці та законодавстві.

2. Дискримінація на робочому місці: Багато жінок стикаються з дискримінацією при прийомі на роботу, зокрема, через вагітність або догляд за дітьми. Жінки також часто отримують меншу оплату праці у порівнянні з чоловіками за ту ж роботу, що порушує принцип рівності можливостей.

3. Гендерні стереотипи: Суспільні стереотипи щодо ролі жінок і чоловіків є одним з ключових бар'єрів для впровадження гендерної рівності. Жінки досі сприймаються як основні доглядальниці за дітьми та домогосподарки, що впливає на їх професійні можливості та особистісний розвиток.

Євроінтеграційний процес України вимагає виконання певних міжнародних зобов'язань, серед яких забезпечення гендерної рівності є одним із ключових. Підписана Угода про асоціацію з Європейським Союзом передбачає адаптацію українського законодавства до стандартів ЄС, зокрема в питаннях гендерної політики.

Європейський Союз має розвинену правову базу щодо захисту гендерної рівності, яка включає директиви та регламенти, обов'язкові для виконання країнами-членами та асоційованими державами. Однією з таких директив є Директива Ради ЄС 2006/54/ЄС від 05.07.2006 про рівність можливостей і рівне ставлення до чоловіків і жінок у сфері праці, яка вимагає забезпечення рівної оплати за рівноцінну працю та недискримінаційних умов праці.

Україна зобов'язана імплементувати ці норми у національне законодавство, що потребує внесення змін до Трудового кодексу, Закону "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" та інших нормативних актів. Це дозволить забезпечити кращий захист жінок на робочому місці, а також покращити умови для їхньої участі в ринку праці на рівних умовах з чоловіками.

Євроінтеграція стимулює впровадження в Україні нових стандартів гендерної рівності, що позитивно впливає на загальний рівень гендерної політики. Зокрема, Європейський Союз надає фінансову та експертну підтримку різноманітним ініціативам, спрямованим на боротьбу з гендерною дискримінацією та посилення прав жінок. У рамках співпраці з ЄС проводяться проекти, спрямовані на підвищення рівня обізнаності громадян щодо гендерної рівності та просування рівності у сферах освіти, зайнятості, соціальної підтримки.

Євроінтеграція також сприяє розширенню можливостей для жінок у бізнесі та підприємництві. За підтримки ЄС в Україні створюються програми мікрофінансування та підтримки жінок-підприємниць, що дає жінкам більше можливостей для реалізації свого потенціалу у бізнес-середовищі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Загалом, гендерна політика в Україні перебуває на шляху до вдосконалення завдяки активним зусиллям уряду, громадських організацій та підтримці з боку Європейського Союзу. Євроінтеграція створює додаткові можливості для розвитку гендерної рівності, водночас ставлячи перед Україною конкретні вимоги щодо імплементації європейських стандартів. Проте існує значний обсяг роботи у подоланні гендерних стереотипів, дискримінації на робочому місці та забезпеченні більшого представництва жінок у владі.

Для досягнення відчутного прогресу Україні необхідно продовжувати адаптацію законодавства до вимог ЄС, забезпечувати ефективну роботу інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики, а також активно боротися з суспільними стереотипами, що перешкоджають повній реалізації гендерної рівності.

Стратегічними напрями формування гендерної політики в Україні є інституційні зміни (запровадження нових державних органів або модернізація існуючих, які займаються питаннями гендерної рівності, посилення повноважень комітетів і відділів у сфері гендерної політики та створення спеціалізованих центрів підтримки гендерної рівності); освітні програми та підвищення обізнаності: (включення гендерної тематики в навчальні програми шкіл, університетів та підвищення обізнаності громадян через інформаційні кампанії. Європейський досвід показує, що освітні проєкти є важливим кроком для зміни свідомості населення щодо гендерних стереотипів).

Інструменти та механізми реалізації гендерної політики: законодавчі інструменти (розробка нових законів або внесення змін до існуючих для забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя); соціальні програми підтримки (розробка програм для підтримки жінок у бізнесі, працевлаштуванні, забезпеченні соціальних гарантій. Європейські країни активно підтримують соціальні ініціативи, спрямовані на гендерну рівність); системи моніторингу та оцінювання (створення механізмів оцінки впроваджених реформ, що допоможе адаптувати гендерну політику до поточних викликів та досягти ефективності заходів).

Адаптація європейського досвіду (застосування європейських практик гендерної рівності та прикладів успішних ініціатив з країн ЄС. Приділити увагу таким напрямам, як інклюзія, соціальна справедливість і запобігання дискримінації); зміцнення партнерських відносин (співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, Рада Європи, і залучення їх ресурсів для реалізації гендерних проектів); формування суспільного діалогу (залучення громадських організацій, експертів, активістів, які можуть підтримувати ідеї гендерної рівності, підвищувати суспільну обізнаність та сприяти зміні суспільних уявлень) підвищить ефективність гендерної політики в Україні.

Формування комплексного механізму гендерної політики має охоплювати різні рівні — законодавчий, інституційний, соціальний. Умови євроінтеграції сприяють прискоренню цього процесу.

Розвиток комплексної стратегії вимагає систематичного підходу і глибокої інтеграції гендерної політики у всі сфери державного управління.

Література:

1. Левченко К., Жуковська Г. Інституціональний механізм реалізації державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: актуальний стан, проблеми, перспективи розвитку. Публічне право. 2018. № 3 (31). С. 196—203. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/31/23.pdf.

2. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: "Хай-Тек Прес", 2018. 560 с.

3. Кисильова О. Інституційні механізми забезпечення гендерної рівності в Україні в контексті європейської інтеграції. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9933.

4. Заключні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. 2017. URL: https://kgsi.org.ua/publications/komitet-z-likvidacii-diskriminacii-schodo-zhinok-zaklyuchni-zauvazhennya-do-vosmoi.

5. Жуковська Г. Г., Левченко К. Б., Остапенко О. О., Суслова О. І. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг.ред Левченко К.Б. Київ, 2020. 186 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2021/genderna-polityka.pdf

6. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 5 червня 2003 року № 946-IV1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/946-15#Text.

7. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та операційний план заходів на 2022—2024 роки з її реалізації. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1163-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022— %D1%80#Text.

8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від. 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15.

9. Cislaghi B, Heise L Theory and practice of social norms interventions: eight common pitfalls. Globalization and Health. 2018. Yvolume 14. Article number: 83. URL:https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-018-0398-x.

10. Кисильова К. В. Проблематика гендерних стереотипів сучасного суспільства: питання теорії і практики. Наукові записки. Серія: право. 2023. Випуск 14. С. 238—243. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-238-243.

11. Інклюзивні інститути забезпечення розвитку економіки України: колективна монографія. Київ: НАН України; ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2023. 360 с.

References:

1. Levchenko, K. (2018), "The institutional mechanism for implementing the state policy of ensuring equal rights and opportunities for women and men: current state, problems, development prospects", Public law, vol. 3 (31), pp.196—203.

2. Gricaj, I. O. (2018), Mehanizm zabezpechennya principu gendernoyi rivnosti: teoriya ta praktika: monografiya [The mechanism for ensuring the principle of gender equality: theory and practice: monograph], Haj-Tek Pres, Kyiv, Ukraine.

3. Kiselova, O. (2006). "Institutional mechanisms for ensuring gender equality in Ukraine in the context of European integration", Zhinki v politici: mizhnarodnij dosvid dlya Ukrayini: zbirnik naukovih statej, pp. 144-145, available at: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9933 (Accessed 4 Oct 2024).

4. UN (2017), "Final remarks of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women based on the results of consideration of the eighth periodic report of Ukraine on the implementation of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", [Online], available at: https://kgsi.org.ua/publications/komitet-z-likvidacii-diskriminacii-schodo-zhinok-zaklyuchni-zauvazhennya-do-vosmoi (Accessed 4 Oct 2024).

5. Zhukovska, G. G., Levchenko, K. B., Ostapenko, O. O. and Suslova, O. I. (2020), Genderna politika v normativno-pravovih dokumentah. Chastina 1. [Gender policy in normative and legal documents. Part 1.], Kyiv, Ukraine, available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2021/genderna-polityka.pdf (Accessed 4 Oct 2024).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "Law of Ukraine on the ratification of the Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/946-15#Text (Accessed 4 Oct 2024).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Decree "Strategy for the Implementation of Gender Equality in Education until 2030 and the Operational Plan of Measures for 2022-2024 for its Implementation", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text (Accessed 4 Oct 2024).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On ensuring equal rights and opportunities for women and men", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15 (Accessed 4 Oct 2024).

9. Cislaghi, B. and Heise, L. (2018), "Theory and practice of social norms interventions: eight common pitfalls", Globalization and Health, vol. 14, Article number 83, available at: https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-018-0398-x (Accessed 4 Oct 2024).

10. Kisilova, K. V. (2023), "Issues of gender stereotypes in modern society: issues of theory and practice", Naukovi zapiski. Seriya: pravo, vol.14, pp. 238—243.

11. Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine, (2023), Inkliuzyvni instytuty zabezpechennia rozvytku ekonomiky Ukrainy: kolektyvna monohrafiia [Inclusive institutions for ensuring the development of the economy of Ukraine: a collective monograph], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2024 р.

УДК 331.1:352

О. В. Захаріна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, Житомир
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2622-7663
М. В. Рудий,
магістрант, Поліський національний університет, Житомир
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-0207-9837

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.269

КРАЩІ СВІТОВІ ПРАКТИКИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

O. Zakharina,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr
M. Rudyi,
Master's student, Polissia National University, Zhytomyr

BEST GLOBAL PRACTICES OF STAFFING AND COMPETENCE DEVELOPMENT OF SPECIALISTS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

У статті розглянуто основні теоретичні та практичні аспекти удосконалення механізмів управління кадровим забезпеченням системи публічного управління на прикладі податкової регіональної служби. Дослідження акцентує увагу на ключових питаннях підбору, розвитку та мотивації персоналу в умовах сучасних викликів і підвищення вимог до професійної компетентності фахівців. Проаналізовано чинні методи управління персоналом та виявлено їхні недоліки, зокрема недостатню адаптацію до сучасних технологічних можливостей і системи мотивації.

Запропоновано рекомендації щодо впровадження інноваційних підходів до управління кадрами, таких як автоматизація процесів, регулярне професійне навчання, удосконалення системи мотивації, а також формування кадрового резерву. Особливу увагу приділено розробці методологічних засад для моніторингу ефективності працівників та покращенню адаптації нових співробітників. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності системи публічного управління, забезпеченню стабільності кадрової політики та покращенню якості обслуговування населення.

The article examines the main theoretical and practical aspects of improving the mechanisms for managing human resources in the public administration system, using the example of the regional tax service. The research focuses on key issues related to the recruitment, development, and motivation of personnel, as these factors are crucial for the successful functioning of public institutions in the face of the constant challenges of the modern world and increasing demands for professional competence. Given the rapid development of technologies and changing socio-economic conditions, the need for highly qualified personnel becomes particularly relevant.

The article analyzes the existing methods of personnel management in the tax service and identifies their significant shortcomings, including insufficient adaptation to modern technological capabilities and ineffective motivation systems. The modern requirements for the work of public authorities necessitate the updating of personnel management approaches, which will allow for better results in the work of civil servants.

A number of innovative approaches to human resource management are proposed, including the automation of internal processes, which will help reduce administrative burdens and improve work efficiency. In addition, the article emphasizes the need for regular professional training of employees, which will allow them to continually enhance their skills, adapt to changes in legislation, and new technological possibilities.

An important component is the improvement of the motivation system, which should take into account both material and non-material incentives. This will help increase employee engagement and reduce turnover. Attention is also focused on the importance of forming a staff reserve, which will ensure the continuity and stability of the tax service's operations in the long term.

Special attention is paid to the development of methodological approaches for monitoring employee performance, which will not only evaluate their work but also identify problems in a timely manner and adjust the organization's activities accordingly. As a result, improved adaptation of new employees will be ensured, leading to greater stability in human resource policies. The implementation of these measures will contribute to improving the effectiveness of the public administration system, ensuring the stability of human resource policies, and significantly improving the quality of public services.

Ключові слова: публічне управління, кадрове забезпечення, податкова служба, регіональний рівень, управління персоналом, мотивація, професійний розвиток, кадровий резерв.

Key words: public administration, personnel support, tax service, regional level, personnel management, motivation, professional development, personnel reserve.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У глобалізованому та цифровізованому світі система публічного управління повинна адаптуватися до змін у соціально-економічному середовищі, відповідати високим вимогам щодо професіоналізму та компетентності своїх фахівців. Це особливо важливо в умовах постійних реформ і модернізацій, спрямованих на підвищення ефективності державного управління, покращення якості надання послуг громадянам і забезпечення стабільності у функціонуванні публічних інститутів.

Враховуючи швидкий розвиток технологій та постійні зміни в законодавчому та економічному середовищі, традиційні підходи до кадрового забезпечення, підбору та розвитку персоналу вже не здатні повною мірою відповідати потребам сучасної державної служби. Країни, які активно застосовують інноваційні підходи в управлінні кадрами, демонструють значні результати в покращенні професіоналізму своїх державних службовців, підвищенні їхньої мотивації та ефективності роботи.

Водночас кадрове забезпечення податкової служби є одним з головних елементів ефективного функціонування системи публічного управління. Її кваліфіковані фахівці здатні не лише забезпечувати ефективний збір податків, але й виконувати контрольні функції, виявляти податкові правопорушення, запобігати шахрайству й корупції. Вони також сприяють прозорості роботи податкових органів, що, в свою чергу, підвищує довіру платників податків до держави. За таких умов актуальним стає питання розробки й запровадження механізмів удосконалення управління кадровим забезпеченням податкової служби як важливої складової системи публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розвиток теоретичних, методологічних та практичних аспектів управління кадровим забезпеченням системи публічного управління належить вченим В. Авер'янову, В. Бакуменко, П. Вороній, В. Куйбіді, О. Пухкала, І. Розпутенко, В. Голуб, О. Суходолі. Механізми управління кадровим забезпеченням податкової служби на державному рівні розкриті в працях Т. Василевської, І. Сурая, Д. Карамишева, В. Гошовської, Ю. Сурміна, Т. Лукиної.

Вивченню окремих елементів інституційного середовища функціонування податкової служби присвячені дослідження Л. Гаєвської, В. Сороки, Ю. Гаруста. Питання розвитку людського ресурсу та кадрового забезпечення системи публічного управління, як на державному, так і регіональному рівнях, відображені у програм-

Відповідність кадрів вимогам посад	⇨	Принцип полягає в тому, що кожен працівник повинен відповідати вимогам своєї посади, мати необхідні знання, навички та досвід для виконання покладених на нього обов'язків.
Професіоналізм	⇨	Вимога до високого рівня професійної підготовки та компетентності працівників податкової служби, оскільки їхня робота безпосередньо впливає на фінансову стабільність держави.
Безперервний професійний розвиток	⇨	Забезпечення доступу до програм підвищення кваліфікації, навчальних курсів та семінарів є важливим аспектом кадрового забезпечення.
Справедливість і прозорість	⇨	Кадрові процеси, такі як відбір, просування, оцінка і нагородження, повинні бути прозорими і справедливими. Важливо забезпечити рівні можливості для всіх працівників незалежно від їхнього походження, статі або інших факторів.
Індивідуальний підхід до кадрів	⇨	Кожен працівник є унікальним, тому важливо враховувати його особистісні характеристики, потреби, амбіції та потенціал.
Орієнтація на результати	⇨	Оцінка продуктивності працівників, а також їхній внесок у досягнення цілей податкової служби повинні бути основою для прийняття кадрових рішень.
Гнучкість і адаптивність	⇨	Кадрова служба повинна бути готовою до змін і адаптуватися до нових викликів, що виникають в умовах швидко мінливого законодавчого та економічного середовища.
Співпраця та командний дух	⇨	Взаємопідтримка та співпраця сприяють досягненню спільних цілей і покращують атмосферу в колективі.
Соціальний захист	⇨	Забезпечення соціального захисту працівників податкової служби, включаючи медичне страхування, відпустки, психологічну підтримку тощо, є важливим аспектом кадрового забезпечення.
Системний підхід до управління персоналом	⇨	Системний підхід дозволяє комплексно вирішувати питання, пов'язані з набором, навчанням, розвитком та оцінкою працівників, а також узгодити цілі кадрового забезпечення з цілями податкової служби.

Рис. 1. Принципи кадрового забезпечення податкової служби

Джерело: власні дослідження авторів.

них та нормативних документах України. Особливості податкових систем країн Європейського Союзу розкриті в працях О. Петриченко, О. Білаш, М. Волощук, Т. Карабін та ін. науковців. Проте проблеми управління кадровим забезпеченням податкової служби на регіональному рівні нині є недостатньо дослідженими. Це і зумовило необхідність проведення окремого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження та аналіз кращих світових практик кадрового забезпечення та розвитку компетентностей фахівців системи публічного управління на прикладі кадрового забезпечення регіональної податкової служби.

Об'єктом дослідження є система кадрового забезпечення та розвитку компетентностей фахівців публічного управління. Предмет дослідження є кращі світові практики управління персоналом, інноваційні підходи до розвитку компетентностей та професійного розвитку фахівців податкової служби на регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кадрове забезпечення податкової служби виконує ключову функцію в побудові та реалізації ефективної системи публічного управління. При цьому це не лише набір працівників, які виконують свої посадові обов'язки, але й система організації, управління та розвитку персоналу, спрямована на досягнення стратегічних цілей податкової служби. Основними завданнями кадрового забезпечення податкової служби є:

1. Розвиток системи планування кадрів. Це дозволяє не лише забезпечити організацію необхідними фахівцями, але й оптимізувати їх розподіл, знизити витрати та підвищити якість виконання функціональних обов'язків.

2. Підвищення професійного рівня працівників. Безперервна професійна освіта дозволяє адаптуватися до змін у законодавстві, вдосконалювати професійні компетенції та ефективно впроваджувати сучасні методи роботи.

3. Аналіз і прогнозування кадрових потреб. Одним із завдань є постійний моніторинг кадрового складу та прогнозування майбутніх потреб у персоналі. Це дозволяє планувати потребу в навчанні, наборах нових працівників та можливих ротаціях кадрів, щоб уникнути кадрового дефіциту.

4. Забезпечення правового та соціального захисту працівників. Це завдання включає як правові гарантії, так і соціальну підтримку, забезпечення яких покладається на державу та керівництво податкової служби.

5. Формування корпоративної культури шляхом гарантування сприятливого робочого клімату, заснованого на взаємоповазі, етичних стандартах і професійній етиці.

6. Оптимізація кадрових процесів. Впровадження автоматизованих систем управління допомагає ефективніше організувати роботу кадрової служби, зокрема щодо обліку робочого часу, контролю за відвідуваністю, автоматичного розподілу завдань тощо.

7. Дотримання кадровими підрозділами податкової служби принципів сучасного управління людським капіталом, що сприяє формуванню професійного, лояльного та мотивованого колективу. Це покращує якість обслуговування громадян, знижує плинність кадрів, сприяє зростанню ефективності роботи податкової служби і створює позитивний імідж податкової системи.

Підходи до управління персоналом, що сприяють досягненню цілей податкової служби та покращенню якості надання послуг, визначають принципи її кадрового забезпечення (Рис. 1). Їх дотримання допоможе податковій службі не лише підвищити ефективність роботи своїх працівників, але й створити сприятливе середовище для їхнього професійного розвитку. Це, в свою чергу, сприятиме поліпшенню обслуговування громадян, підвищенню довіри до податкової системи та зміцненню економічної стабільності держави.

Стратегічне управління персоналом (Рис. 2) є важливим елементом успішного функціонування системи

Рис. 2. Основні складові кадрового забезпечення податкової служби

Джерело: власні дослідження авторів.

публічного управління, включаючи податкову службу. Воно охоплює довгострокове планування та координацію діяльності, пов'язаної з підбором, розвитком, мотивацією та утриманням персоналу для досягнення стратегічних цілей податкової служби.

Підбір і розстановка кадрів. Відбір фахівців є основним завданням кадрової служби. Залежно від функцій та специфіки обов'язків (наприклад, адміністрування податків, аудит або розслідування податкових правопорушень) працівники повинні мати відповідний рівень освіти та компетентностей.

Система навчання та професійного розвитку. Кадрове забезпечення включає створення системи підвищення кваліфікації та постійного навчання. Це можуть бути як внутрішні навчальні програми, так і курси за участю зовнішніх експертів, що дасть змогу працівникам постійно вдосконалювати свої знання відповідно до змін у законодавстві та економічних реаліях.

Мотивація та стимулювання є важливим елементом управлінського процесу, що забезпечує високу продуктивність праці, знижує плинність кадрів, сприяє досягненню цілей податкової служби. Система кадрового забезпечення розробляє ефективні механізми мотивації працівників. Це можуть бути фінансові стимули, кар'єрний ріст чи додаткові пільги.

Контроль за якістю роботи та дотримання етики. Управлінський інститут кадрового забезпечення передбачає контроль за виконанням службових обов'язків, дотриманням етичних стандартів і принципів антикорупційної політики. Це досягається завдяки системам внутрішнього аудиту, перевіркам, оцінюванню діяльності персоналу.

Адаптація нових працівників. Правильне введення в посаду, ознайомлення з обов'язками та стандартами роботи сприяє швидшій адаптації та інтеграції нових фахівців у робочий процес.

Аналіз і вдосконалення кадрового забезпечення. Систематичний аналіз ефективності кадрової політики

Таблиця 1. Ключові аспекти функціонування регіональної податкової служби

Ознака	Характеристика
Адміністрування податків на місцевому рівні	Регіональні податкові служби займаються збором податків, контрольними заходами та виявленням податкових порушень в регіоні. Вони також відповідають за виконання рішень центральних податкових органів, зокрема щодо змін у законодавстві чи нових методів контролю.
Взаємодія з місцевими платниками податків	Регіональні податкові органи працюють безпосередньо з платниками податків. Це включає консультації, прийом декларацій, допомогу в питаннях податкового законодавства та вирішення спорів. Така взаємодія допомагає підвищувати рівень податкової культури й дисципліни в регіоні.
Забезпечення надходжень до місцевих бюджетів	Частина податків і зборів надходить до місцевих бюджетів, фінансуючи потреби регіону в освіті, медицині, інфраструктурі тощо. Таким чином, ефективна робота регіональних податкових служб безпосередньо впливає на фінансову стабільність регіону.
Контроль та протидія ухиленню від сплати податків	Регіональні податкові органи здійснюють контрольні заходи, щоб запобігати ухиленню від сплати податків. Вони проводять податкові перевірки, аналізують ризики та вживають заходів для забезпечення дотримання податкового законодавства.
Адаптація до місцевих економічних умов	У кожному регіоні діють різні види бізнесу, які можуть вимагати різних підходів у податковому адмініструванні. Наприклад, у сільськогосподарських регіонах більша увага може приділятися оподаткуванню фермерських господарств, тоді як у промислових – підприємств виробничого сектору. Тому податкові служби на регіональному рівні враховують особливості місцевої економіки для ефективного виконання своїх функцій.
Підтримка та розвиток податкової культури	Регіональні податкові органи проводять роз'яснювальну роботу з громадою і бізнесом. Це включає семінари, тренінги, інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення податкової грамотності та інформування платників податків про їхні права й обов'язки.
Застосування цифрових технологій	Впровадження цифрових рішень на регіональному рівні підвищує ефективність податкових процесів, знижує рівень паперової роботи та спрощує взаємодію з платниками податків. Це також сприяє прозорості роботи податкових органів і забезпечує більшу зручність для платників податків.
Аналіз і звітність перед центральними органами	Регіональні податкові органи постійно звітують перед центральними органами влади, надаючи інформацію про стан справ у регіоні, зокрема про рівень податкових надходжень, виявлені порушення та виконання планових показників.

Джерело: власні дослідження авторів.

Таблиця 2. Особливості кадрового забезпечення податкової служби на регіональному рівні

Ознака	Характеристика
Адаптація кадрів до регіональних економічних умов	Кожен регіон має свою економічну специфіку (наприклад, аграрні, промислові або туристичні регіони), що вимагає відповідних знань та навичок від податкових працівників. Кадри повинні розуміти специфіку бізнесів, які працюють у регіоні, і бути здатними до ефективного податкового адміністрування в цих галузях.
Підбір і навчання кадрів із урахуванням локальних потреб	Регіональні податкові органи мають забезпечувати навчання своїх працівників відповідно до регіональних особливостей. Це можуть бути додаткові курси, орієнтовані на місцеві особливості бізнесу, роз'яснення регіональної специфіки податкового законодавства.
Підтримка партнерських відносин	Працівники податкової служби в регіонах мають підтримувати тісні контакти з місцевими підприємствами, малим і середнім бізнесом, громадськими організаціями. Це сприяє ефективній комунікації та підвищенню рівня добровільного виконання податкових зобов'язань.
Застосування сучасних технологій	Важливим аспектом є інтеграція сучасних технологій, які дозволяють оптимізувати роботу податкових органів. Це можуть бути автоматизовані системи обробки даних, електронні сервіси для платників податків і системи аналітики для виявлення порушень. Сучасні технології полегшують роботу співробітників і підвищують ефективність адміністративних процесів.
Мотивація та утримання кадрів в регіонах	Для забезпечення стабільності кадрового складу в регіонах важливо створювати умови, які мотивуватимуть працівників до довгострокової роботи. Це можуть бути як фінансові стимули, так і можливості для професійного зростання чи кар'єрного розвитку в межах регіону.
Боротьба з корупцією та забезпечення прозорості	На регіональному рівні можуть існувати специфічні виклики в боротьбі з корупцією. Прозорість діяльності, відкриті зустрічі з громадськістю та належне регулювання етичних норм допомагають підвищити довіру до регіональних податкових органів і зміцнити дисципліну.
Соціальна відповідальність і підтримка громади	Залучення податкових органів до місцевих ініціатив, підтримка соціальних і громадських проектів сприяють зміцненню взаємодії між державною службою і громадою, що допомагає підвищити імідж податкових органів і посилює довіру громадян.

Джерело: власні дослідження авторів.

дозволяє вдосконалювати методи роботи з персоналом, оновлювати системи мотивації та навчання відповідно до сучасних вимог і викликів.

На регіональному рівні податкова служба виконує важливу роль, забезпечуючи зв'язок між центральними податковими органами та місцевими платниками податків. Саме на регіональному рівні відбувається безпосереднє адміністрування податків, контроль за їх сплатою та підтримка комунікації з місцевим бізнесом та громадою, а також реалізація державної податкової політики в економічних умовах конкретного регіону. Ефективне кадрове забезпечення на цьому рівні сприяє стабільним надходженням до місцевих бюджетів, посиленню фінансової дисципліни та підвищенню рівня довіри до податкових органів на регіональному рівні.

Таким чином, кадрове забезпечення податкової служби на регіональному рівні вимагає індивідуального підходу, адаптованого до місцевих умов і потреб (Табл. 1). Це забезпечує більшу ефективність податкового адміністрування та сприяє зміцненню податкової дисципліни в кожному регіоні.

Регіональний рівень податкової служби має свою специфіку, зумовлену особливостями економіки регіону, соціальної його структури та адміністративного устрою (Табл. 2).

Для підвищення ефективності податкової служби на регіональному рівні важливо враховувати передові світові практики кадрового забезпечення та розвитку компетентностей працівників з метою подальшої їх адаптації до національних умов. У більшості країнах працівники податкової служби наймаються з урахуванням оцінки їх професійних та ділових якостей. Конкурентними перевагами є досвід роботи, освіта і кваліфікація, вміння, навички, компетентності, а також особисті риси характеру, комунікабельність, відповідальність, стресостійкість кандидата.

Країни ЄС

Складовою кадрового забезпечення податкової служби в країнах ЄС є "Політика кар'єри" — висування кадрів на вищі посади. З цієї причини протягом останніх 10 років в Західній Європі діє динамічна система ротації кадрів. Вона дозволяє здійснювати переміщування кадрів усередині державної податкової служби та за її межами. Наприклад, у Франції існує два види руху кадрів податкової служби: географічний та між секторами податкової служби. Перший вид дозволяє гармонізувати приплив кадрів у північні та південні райони держави, а другий — забезпечує переміщення службовців до інших структурних підрозділів для набуття ними нового службового досвіду.

Також в Данії і Швеції розроблені урядові програми переміщення кадрів податкової служби. На думку фахівців, політика мобільності виключає застій у русі кадрів та надає можливість максимально використати їх досвід, навички, творчі можливості на користь податкової служби.

В Німеччині працевлаштування в податкову службу включає підготовче стажування та випробувальний період. Зокрема службовцям на період навчання надається оплачувана відпустка, а перепідготовка та підвищення кваліфікації здійснюються за рахунок держави.

Одним із головних методів побудови податкової служби в країнах ЄС є посадова класифікація з чіткими стандартами щодо обов'язків посадових осіб та кваліфікаційними вимогами до них. Відповідно до принципів "Системи заслуг", на яких грунтується ідеологія податкових служб країн ЄС, обов'язковою умовою зайняття вакантних посад та кар'єрного зростання є складання відповідних іспитів та проходження конкурсу. Періодичні атестації, іспити та конкурси є невід'ємним елементом кар'єри податкового службовця країни ЄС.

До того ж в країнах ЄС збільшення ефективності роботи податкової служби досягається за допомогою стимулювання стабільності кадрів, гарантій зайнятості, поступового підвищення заробітної плати та соціального захисту. Головним інструментом досягнення стабільності кадрів є тарифна система, яка передбачає, по-перше, зростання оплати праці залежно від якості роботи та дотримання правил професійної етики, по-друге, підвищення за посадою, по-третє, збільшення окладу відповідно до зростання стажу, кваліфікації працівни-

ка, професійних його компетентностей. І, нарешті, зменшення плинності кадрів податкової служби досягається за рахунок сімейних виплат для молодих працівників.

США

Водночас у США для кар'єрного зростання застосовуються конкурсні іспити та щорічна оцінка службової діяльності працівників податкової служби. Відповідно до Закону "Про реформу податкової служби" було створено Бюро управління персоналом (Office of Personnel Management, OPM). Головним його завданням є управління кадровим забезпеченням державних установ США. OPM виконує ключову роль в реалізації кадрової політики, найму та розвитку персоналу в державних установах США.

Основними завданнями Бюро управління персоналом є:

1. Підбір та найм персоналу. Бюро відповідає за розробку стандартів найму для урядових посад, забезпечуючи прозорі та конкурентні процеси найму. Вони адмініструють програму USAJOBS — головний портал для працевлаштування на федеральному рівні.

2. Розвиток і навчання співробітників. Бюро розробляє програми навчання та професійного розвитку, сприяючи підвищенню кваліфікації державних службовців, зокрема з лідерства, управління та розвитку компетентностей.

3. Система винагород і пільг. OPM управляє системою компенсацій та пільг для державних службовців, забезпечуючи справедливі та конкурентні умови роботи, які сприяють утриманню кадрів. В США найпоширенішою формою матеріальної підтримки службовців є плата за навчання у неробочий час.

4. Розробка політики та стандартів. Бюро розробляє політику, процедури та стандарти для управління персоналом на федеральному рівні, включаючи політику рівності, інклюзивності та захисту від дискримінації.

5. Оцінка та підвищення ефективності роботи. Бюро забезпечує механізми оцінювання продуктивності праці працівників та підтримує ініціативи для її підвищення.

6. Забезпечення прав і захисту працівників. OPM контролює дотримання прав працівників, умов праці, а також здійснює нагляд за дотриманням дисципліни та професійної етики.

Крім того, у США створене і успішно функціонує агентство з кадрового забезпечення податкової служби, відоме як Internal Revenue Service (IRS). IRS має складну організаційну структуру та включає різні підрозділи з обробки податкових декларацій, аудиту, збору податків та інформаційної підтримки платників податків. Кожен підрозділ потребує фахівців з відповідними компетентностями. У зв'язку з цим IRS проводить регулярний набір кадрів, використовуючи різні методи, включаючи онлайн-заявки, ярмарки вакансій та партнерство з навчальними закладами. Вони шукають фахівців з обліку, фінансів, права, комп'ютерних наук та ін.

Після найму нові співробітники проходять спеціальне навчання, яке включає як теоретичні аспекти, так і практичні навички, необхідні для роботи в податковій службі. IRS також пропонує своїм працівникам програми безперервного навчання для підвищення кваліфікації. Співробітники IRS отримують конкурентоспроможну заробітну плату, а також такі пільги, як медичне страхування, пенсійне забезпечення та можливості для професійного розвитку. В своїй діяльності IRS дотримується інклюзивності, створюючи для всіх рівні умови.

Японія

Податкова служба Японії (National Tax Agency, NTA) — центральний податковий орган держави. Вона входить до складу Міністерства фінансів Японії і відповідає за забезпечення належного збору податків, проведення податкових перевірок та контролю за дотриманням податкового законодавства. На регіональному рівні функціонують 12 регіональних бюро податкової служби, а також численні місцеві офіси по всій країні, що дозволяє забезпечувати ефективний контроль та обслуговування платників податків на місцях.

У той же час кадрове забезпечення податкової служби Японії відрізняється унікальними рисами, які пов'язані з культурними особливостями, економічними умовами та стилем управління. Японська модель управління персоналом відома своєю системою довічного найму, колективізмом і високою лояльністю працівників до місця служби. Завдяки цьому працівників набирають на постійну основу з очікуванням, що вони залишатимуться на податковій службі до виходу на пенсію. Така система забезпечує стабільність зайнятості та високу лояльність працівників до державної служби.

Так само, як і в європейських країнах, в податковій службі Японії практикують ротацію персоналу, що означає регулярне переведення співробітників між відділами. Це сприяє розвитку багатофункціональності кадрів і розумінню різних аспектів діяльності податкової служби. Остання заохочує навчання на робочому місці та безперервний розвиток працівників. Часто співробітники проходять внутрішнє навчання та тренінги. В податковій службі Японії, так само як і в інших компаніях держави, просування кар'єрними сходами залежить від віку та досвіду працівника. Система старшинства передбачає, що старші працівники отримують вищі посади, що стимулює молодших працівників залишатися на службі та з часом мати кар'єрний ріст. Зокрема працівники з тривалим досвідом отримують підвищену заробітну плату та додаткові пільги, включаючи щорічні бонуси.

Сьогодні Японія стикається з проблемами, такими як старіння населення, нестача робочої сили та необхідність залучення іноземних фахівців. Це спонукає податкову службу переглядати традиційні підходи до кадрового забезпечення і впроваджувати більш гнучкі умови праці.

Очевидно, що в високорозвинених країнах світу особлива увага приділяється забезпеченню податкової служби висококваліфікованими кадрами. Так, потенціал кадрів формується не за рахунок "природного відбору", а шляхом цілеспрямованого "вирощування" елітних кадрів для податкової служби, як на державному, так і регіональному рівнях. Випускники престижних навчальних закладів (у Великій Британії — Оксфордського та Кембриджського університетів; у Франції — Школи національної адміністрації; в Італії — Інституту державного управління; у США — Гарвардського університету, Єльського університету та Школи ім. Кеннеді; в Японії — Токійського університету) майже стовідсот-

ково входять до складу вищого керівництва податкової служби. Навчання в цих університетах направлено не так на здобуття спеціальних теоретичних знань, як на набуття навичок управління великими державними структурами податкової служби.

Таким чином, для підвищення ефективності податкових служб важливо застосовувати передові світові практики з кадрового забезпечення та розвитку компетентностей працівників. По-перше, багато розвинених країн використовують компетентнісну модель для визначення ключових навичок, які необхідні для ефективної роботи в податковій службі. Це дозволяє розробляти персоналізовані плани розвитку. При цьому працівників оцінюють на регулярній основі для виявлення сильних сторін та сфер, що потребують покращення.

По-друге, постійно відбувається професійне навчання та сертифікація, що передбачає організацію регулярних тренінгів, програм підвищення кваліфікації та сертифікації. Так, використання онлайн-платформ та змішаних методів навчання дає можливість працівникам вчитися у зручний час. Наприклад, податкові служби США активно використовують онлайн-курси для навчання та підвищення кваліфікації своїх співробітників.

По-третє, розвинена система стажування та обмін досвідом. Наприклад, Велика Британія, Канада, Італія та ряд інших країн впроваджують програми стажування та ротації, що дозволяють працівникам отримувати досвід на різних посадах в межах податкової служби. Разом з тим деякі податкові органи також організовують міжнародні програми обміну, що дозволяють працівникам тимчасово працювати в податкових службах інших країн, отримуючи передовий досвід.

По-четверте, в розвинених країнах приділяється увага наставництву та коучингу. Наприклад, молодих або менш досвідчених працівників закріплюють за більш досвідченими наставниками, які допомагають їм розвиватися та адаптуватися до вимог професії. У Сінгапурі, наприклад, податкові служби організовують програми для розвитку лідерів серед співробітників. Лідери зосереджуються на створенні культури співпраці та підтримки, що сприяє кращій інтеграції співробітників та продуктивній роботі.

По-п'яте, використання сучасних HRM-систем допомагає автоматизувати процеси найму, розвитку та управління персоналом. Податкові служби, наприклад, Швеції, Німеччини, Іспанії застосовують аналіз даних для визначення потреб у навчанні та розвитку персоналу, що дозволяє ефективніше розподіляти ресурси.

По-шосте, розвинена система стимулювання та заохочення працівників податкової служби. Так, використання системи бонусів, винагород та можливостей кар'єрного зростання мотивує працівників до досягнення високих результатів. А створення чіткої та прозорої системи кар'єрного зростання дозволяє працівникам бачити свої можливості для розвитку та підвищення.

І останнє, але не менш важливе, це забезпечення гнучких умов праці. Різні країни, наприклад, Норвегія та Німеччина, успішно застосовують гнучкі робочі графіки з можливістю дистанційної роботи, що сприяє балансу між роботою та особистим життям.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи вищесказане відмітимо, що використання дієвих інструментів успішної світової практики кадрового забезпечення та розвитку компетентностей працівників дозволять національній податковій службі покращити ефективність її роботи, підвищити кваліфікацію персоналу та сприяти мотивації співробітників, як на державному, так і на регіональному рівнях.

Література:

1. Балуєва О., Снопенко Г. Методи оцінки ефективності персоналу: еволюція під впливом розвитку технологій. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 21. С. 30—36.

2. Волощук М.Г., Матьола І.І., Карабін Т.О., Білаш О.В. Становлення та розвиток податкової системи України: монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 172 с.

3. Кондратенко Н. Тенденція розвитку інноваційних лідерів у публічному управлінні. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 3. С. 227—237.

4. Процак К.В., Матвій І.Є. Інноваційні підходи до розвитку компетенцій публічних службовців. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2018. Вип. 2. С. 86—91.

5. Сивицька І.Г., Синиченко А.В. Мотиваційна стратегія як провідна детермінанта оптимізації управління персоналом. Економіка і організація управління. 2019. Вип. 3. С. 92—100.

6. Юзькова О.І. Зарубіжний досвід інноваційного лідерства в державному управлінні: можливості адаптації в Україні. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 2. С. 119—127.

References:

1. Baluyeva, O. and Snopenko, H. (2021), "Methods of personnel efficiency assessment: evolution under the influence of technology development", Investments: practice and experience, vol. 21, pp. 30—36.

2. Voloshchuk, M.H., Matola, I.I., Karabin, T.O., Bilash O.V. (2021), Stanovlennia ta rozvytok podatkovoi systemy Ukrainy [Formation and development of the tax system of Ukraine], Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, Uzhhorod, Ukraine.

3. Kondratenko, N. (2024), "Development trend of innovative leaders in public administration", Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, vol. 3, pp. 227—237.

4. Protsak, K.V. and Matvii, I.Ie. (2018), "Innovative approaches to the development of competencies of public servants", Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", vol. 2, pp. 86—91.

5. Syvytska, I.H. and Synychenko, A.V. (2019), "Motivational strategy as a leading determinant of personnel management optimization", Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, vol. 3, pp. 92—100.

6. Yuzkova, O.I. (2019), "Foreign experience of innovative leadership in public administration: possibilities of adaptation in Ukraine", Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, vol. 2, pp. 119—127.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024 р.

УДК 304.4(4):340.137(477)

О. Л. Тарасенко,
аспірант, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-1198-9175

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.276

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

O. Tarasenko,
Postgraduate student, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Public Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

IMPLEMENTATION OF THE STATE LANGUAGE POLICY IN UKRAINE: EUROPEAN CONTEXT

Актуальність дослідження державної мовної політики України зумовлена значними соціально-політичними та культурними трансформаціями, що відбуваються в Україні в умовах війни, активного євроінтеграційного курсу та внутрішніх викликів національного розвитку. Мовне питання в Україні є не лише культурним феноменом, але й важливим фактором державного будівництва, суспільної інтеграції та національної безпеки.

Встановлено, що Закон України "Про забезпечення функціонування української мови як державної", прийнятий у 2019 році, є ключовим документом, що регламентує використання української мови в публічній сфері. Однак реалізація цього закону зіткнулася з низкою викликів, пов'язаних із різноманіттям регіональних мовних практик, соціальними розколами та політичними маніпуляціями. Це вимагає глибшого аналізу ролі інституцій публічного управління у забезпеченні ефективної державної мовної політики, що спрямована на зміцнення національної ідентичності, забезпечення прав громадян та гармонізацію міжетнічних відносин. На тлі війни з росією питання мовної ідентичності набуває особливої важливості, адже мовна політика тісно пов'язана з безпекою та протидією інформаційній агресії. Крім того, децентралізація та активне залучення органів місцевого самоврядування до формування та реалізації державної мовної політики створюють нові можливості та виклики для координації дій між різними рівнями влади.

Складна соціокультурна ситуація у східних та південних регіонах, де російська мова історично має сильні позиції, вимагає достатньо виваженого підходу з боку державних інституцій. Отже, дослідження сучасного стану державної мовної політики дозволить глибше зрозуміти роль управлінських механізмів у її забезпеченні, зокрема в контексті запровадження механізмів її реалізації, моніторингу та адаптації до суспільних потреб. Це також допоможе окреслити напрями подальшого розвитку мовної політики як інструменту національної консолідації та безпеки в умовах глобальних і внутрішніх викликів. У роботі висвітлено не лише основні положення наукових досліджень мовної політики в контексті євроінтеграційних процесів, а й схематично викладено систему чинників державної мовної політики, що дозволило провести дослідження комплексно.

The importance of analyzing of the state language policy of Ukraine is highlighted by the significant social, political, and cultural changes occurring in the country amidst the war, a strong commitment to European integration, and ongoing internal challenges to national development. The language issue in Ukraine is a significant factor in state-building, social integration, and national security, extending beyond mere cultural phenomena.

The Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language," enacted in 2019, is the principal document governing the use of Ukrainian in public sphere. Implementing this law has encountered various challenges, including diverse regional language practices, social divisions, and political manipulation. This necessitates a comprehensive examination of the role of public administration institutions in implementing an effective state language policy. This policy aims to strengthen national identity, protect citizens' rights, and promote harmony among different ethnic groups. In light of the war with russia, linguistic identity has become particularly significant, as language policy is closely tied to security and the fight against information aggression. Decentralization and active involvement of local self-government authorities in forming and implementing the state language policy are proven to create new opportunities and challenges for coordination among different levels of government. The complex socio-cultural situation in the eastern and southern regions, where the russian language has historically held a strong position, necessitates a balanced approach by state institutions. Thus, a comprehensive study of the current state language policy will provide a better understanding of how management mechanisms contribute to its effectiveness. This includes exploring the implementation, monitoring, and adaptation of the policy to meet social needs. It will also help to outline the directions for further development of language policy as a tool for national consolidation and security in response to global and domestic challenges. The article not only outlines the key provisions of scientific research on language policy in the context of European integration, but it also presents a clear overview of the factors influencing state language policy. This structured approach has enabled a comprehensive examination of the subject.

Ключові слова: державна мовна політики, інститути публічного управління, євроінтеграційні процеси, мовне середовище країн ЄС.

Key words: state language policy, public administration institutions, European integration processes, language environment of the EU countries.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Мовна політика завжди була і залишається одним із ключових чинників національної ідентичності, соціальної згуртованості та державного суверенітету. В умовах глобалізаційних процесів, інтеграції України у європейський політичний та економічний простір, а також з урахуванням внутрішньоєвропейських політичних і соціальних трансформацій питання державної мовної політики набуває особливого значення. За останнє десятиліття Україна пережила низку подій, які суттєво вплинули на її мовне середовище, включно з політичними кризами, війною на сході, анексією Криму та зростанням ролі національно-культурних рухів. Усі ці фактори загострили потребу в перегляді та реформуванні підходів до реалізації державної мовної політики в Україні.

Сучасні тенденції реформування державного управління в Україні спрямовані на підвищення прозорості, відповідальності та інклюзивності процесів прийняття рішень. У контексті мовної політики це означає, що держава має створити умови для рівного доступу до мовних прав усіх громадян, незалежно від їхнього етнічного походження чи мовних уподобань. Це особливо важливо в умовах децентралізації, де мовне питання може стати інструментом політичної маніпуляції або соціальних конфігурацій.

Таким чином, дослідження процесів державної мовної політики є важливим кроком до розуміння того, як держава може забезпечити стабільність і розвиток

українського суспільства, зберігаючи при цьому мовне різноманіття та захищаючи національну ідентичність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню впливу державного управління на процеси формування та реалізації державної політики в окремих сферах суспільного життя, зокрема питанням дослідження проблематики державного регулювання мовної політики присвячено праці вітчизняних науковців В. Бакуменка, В. Гошовської, І. Лопушинського, П. Надолішнього, М. Пірен та ін.

Заслуговують на увагу й дослідження І. Кресіна, К. Вітмана та А. Коваленко, які визначають стратегічні пріоритети політико-правового розвитку України в контексті європейської інтеграції й, зокрема стратегічне бачення євроінтеграційного виміру мовної політики України [19, с. 272].

У даному контексті важливо виокремити позицію Ю. Куц та О. Сергєєвої, якими, по-перше, проаналізовано проблематику практичного втілення вимог Конституції України не лише в аспекті розвитку мов в Україні, а й щодо їх застосування; по-друге, виявлено факт наявності в нашій державі процесів русифікації та гальмівний характер мовної реабілітації громадян України, зрусифікованість вищої освіти та повільність втілення механізмів державної мови в навчально-виховні процеси. Загалом, як зазначають у своїх дослідженнях Ю. Куц та О. Сергєєва — функція підтримки державної мови є однією з керівних функцій у сфері державної внутрішньої політики та покликана забезпечити єдиний політичний, економічний та освітній простір на всій території нашої держави [4, с. 16].

Заслуговують на увагу наукові праці, у яких здійснено системний аналіз та визначено основні дискусійні питання щодо формування та законодавчого забезпечення упровадження мовної політики; окреслено напрями поширення застосування державної мови в Україні — Ю. Куц [5]; реалій та перспектив державної мовної політика в Україні, формування та реалізації державної мовної політики в галузі освіти України — І. Лопушинський [7, 8]; формування сутності та наукового змісту поняття мовна політика — О. Левченко, Т. Ковальова, І. Плотницька [6].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є комплексна та системна характеристика сучасної державної мовної політики в Україні у контексті інтеграції до мовного простору Європейського Союзу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обов'язковими передумовами концептуалізації державної мовної політики є розуміння її теоретико-методологічних засад (у тому числі, її суті, мети, функціонального навантаження, організаційного та інституційно-інструментального супроводження і ін.), знання закономірностей її реалізації та факторів впливу на неї у конкретних історичних умовах.

В "Енциклопедії державного управління" (2011 р.) мовну політику визначено як сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у державі, соціумі. Особливо складна мовна політика в багатонаціональній державі, оскільки в ній слід враховувати такі чинники, як дво- або багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних відносин, роль окремих мов і їхніх носіїв у громадському житті [6, т. 1, с. 364]. Досліджуючи розвиток мови як віддзеркалення впливової ролі держави Н. Попович у науковій галузі державного управління поняття "мовна політика" визначає як демонстрацію ставлення держави в особі органів державної влади до вирішення мовних проблем у конкретній країні [10].

Разом з тим, слід зазначити, що у контексті оцінки сучасного стану державної мовної політики в Україні варто зазначити, що у 2022 році Україну прийнято до мовного простору Європейського Союзу (далі — ЄС). Важливо акцентувати увагу, що мовний простір ЄС об'єднує мовні інституції держав, що входять до складу ЄС, на національному рівні. Серед основних завдань, в рамках мовного простору ЄС, варто виокремити наступні:

— проведення контролю за реалізацією законодавства в мовній сфері,

— збір матеріалів щодо мовної політики в ЄС,

— захист державних мов,

— впровадження заохочувальних заходів задля того, аби вивчити офіційні європейські мови для того, аби забезпечити не лише мовне, а й культурне розмаїття в рамках ЄС.

Саме у зазначених питаннях, великою преференцією України в рамках інтеграції до мовного простору ЄС є можливість формування стратегії захисту державної мови на законодавчому рівні як майбутньої мови в межах ЄС [20].

Разом з тим, як зазначив Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремінь, "З огляду на перспективи вступу до ЄС Україна матиме як нові можливості, так і обов'язки щодо функціонування, популяризації та вивчення української мови як майбутньої мови ЄС. Це потребує невідкладної комплексної, системної та грунтовної підготовчої роботи Уряду, центральних органів виконавчої влади, освітніх, наукових та інших установ держави" [20].

Відповідно окремими рекомендаціями у контексті підготовки до даного типу євроінтеграційного процесу мовний омбудсмен рекомендував розробити та посилити такі заходи, як:

— затвердження державного стандарту з української мови як мови іноземної;

— підготовка до запровадження сертифікаційного іспит на визначення рівня володіння та опанування як іноземною мовою української мови, адже такий іспит розглядається як необхідна умова приєднання України до Асоціації укладачів мовних тестів;

— забезпечення процесів підготовки української мови до інтеграції в систему офіційних мов ЄС як майбутньої її складової у документообіг, діловодство, інші сфери життя ЄС. Така інтеграція полягатиме у розробці та затвердженні юридичної та іншої термінології, спри-

янні укладання та видання перекладних словників в електронному вигляді тощо;

— створення можливості для того, аби іноземці опановували українську мову;

— забезпечення додаткових умов для того, аби розвивався офіційний та літературний переклад, освіта, наукова, книговидавнича сфери як у світі, так і в рамках ЄС [3].

Суттєвими є результати проведеного дослідження О. Сергєєвої специфіки європейського контексту державної мовної політики в Україні. Зокрема, на увагу заслуговують розроблені авторкою теоретичні підходи, спрямовані на адаптацію досвіду ЄС щодо вирішення мовних питань саме на рівні регіонів України. Зокрема, О. Сергєєва обгрунтовує принцип додатковості, суть якого полягає в тому, що органи місцевого самоврядування ухвалюють рішення про застосування в рамках діючого законодавства додаткової мови; особливий статус такої додаткової мови, адже вона потребує державної підтримки задля свого розвитку як засіб комунікації для того, аби задовольняти специфічні етносоціальні потреби в тих випадках, коли державні установи її не використовують, такі як державні навчальні заклади та засоби масової інформації. Важливими є висновки щодо утвердження української мови на державному та регіональному рівнях як інституту державності та засобу міжнаціонального спілкування та запропонувала форми розширення сфери застосування української мови в регіонах шляхом запровадження сучасних технологій і механізмів реалізації державної мовної політики та вдосконалення чинного законодавства [18, с. 3].

Безумовно, що сучасний стан державної мовної політики в Україні є результатом багатьох змін та викликів, що виникли в контексті внутрішньополітичних та соціально-культурних процесів. Державна мовна політика, спрямована на збереження, розвиток та захист української мови як державної, активно формується в умовах потреби балансування між мовною ідентичністю та мовними правами громадян, які належать до різних етнічних груп.

Засади державної мовної політики України є передбаченими в низці нормативно-правових актів, серед яких провідне місце займає Конституція України, що визначає українську мову як єдину державну мову в Україні та покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

До ключових нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері мовної політики України, слід віднести Закон України: "Про забезпечення функціонування української мови як державної" від 25.04.2019 р. № 2704-VIII [11], ухвалений зважаючи на Концепцію державної мовної політики, затверджену Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010 [14], яка визначає стратегічні пріоритети в подоланні спричинених багатовіковою асиміляційною політикою колонізаторів та окупантів деформацій національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору та відповідно до якої повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України; а також беручи до уваги Висновок Європейської комісії за демократію через право, відповідно до якого за особливих умов, що склалися в Україні, збалансована політика у мовній сфері вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента єднання суспільства, та Рекомендацію Європейської комісії за демократію через право українському законодавчому органу віднайти істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та вжити додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві.

Варто зазначити, що Законом України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" від 15.05.2003 р. № 802-IV [16]; вказується, що при застосуванні положень Хартії (994_014) заходи, спрямовані на утвердження української мови як державної, її розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, не вважаються такими, що перешкоджають чи створюють загрозу збереженню або розвитку мов, на які відповідно до статті 2 цього Закону поширюються положення Хартії.

З метою забезпечення додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та на всій території України, посилення її консолідуючої ролі в українському суспільстві як засобу зміцнення державної єдності, ураховуючи необхідність захисту національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, підтримки розвитку національної культури, заохочення процесів її інтеграції у європейський та світовий культурний простір схвалено Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України" від 31.05.2018 р. № 156/2018 [15].

В Україні схвалено Стратегію популяризації української мови до 2030 року "Сильна мова — успішна держава" (Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 596-р.), в якій визначено, що всебічний розвиток української мови як однієї з найважливіших складових національної ідентичності українського народу є гарантією національної безпеки і суверенітету України та забезпечує єднання нації. Ця Стратегія визначає мету, стратегічні цілі та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної мовної політики, та охоплює всі сфери суспільного життя [17].

Окремим документом визначається Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування" (Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 819), спрямованої на захист державної мови як невіддільного елементу конституційного ладу, забезпечення дотримання порядку її функціонування і застосування, визначеного Законом України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" [13].

При цьому варто зазначити, що при розробці й прийнятті зазначених документів береться до уваги Висновок Європейської комісії за демократію через право,

відповідно до якого за особливих умов, що склалися в Україні, збалансована політика у мовній сфері вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента єднання суспільства, та Рекомендація Європейської комісії за демократію через право українському законодавчому органу віднайти істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та вжити додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві.

Водночас, варто відзначити, що сучасна державна мовна політика України виявила низку системних проблем, які впливають на її довгострокову ефективність та стабільність. Попри активне законодавче регулювання та зусилля інституцій державного управління та органів місцевого самоврядування, впровадження мовної політики зустрічає значні перешкоди, які відображаються в різних сферах суспільного життя. Такі проблеми стосуються правових, соціальних, інституційних та ресурсних аспектів мовної політики України.

На рисунку 1 схематично відображено основні чинники державної мовної політики, їх змістовна характеристика, що визначають підходи до формування та реалізації державної мовної політики та рівень її сприйняття в суспільстві. Розуміння цих чинників є важливим для аналізу сучасного стану державної мовної політики в Україні та для розробки ефективних рішень у цій сфері.

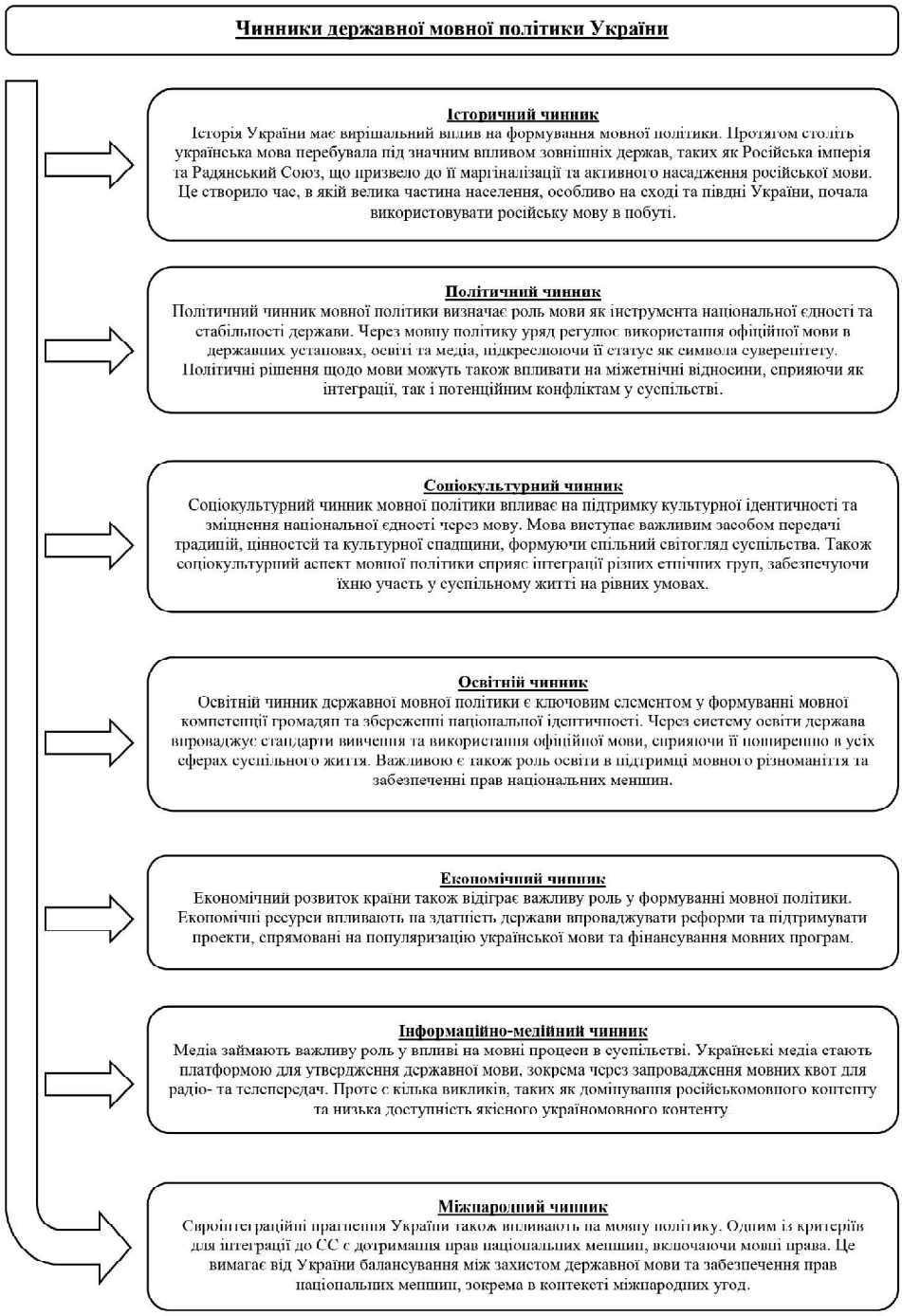

Рис. 1. Чинники державної мовної політики України

Джерело: складено автором на основі [1, 2].

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної мовної політики України є Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (МКСК). У березні 2024 року Уряд України схвалив Державну цільову національно-культурну програму забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року, яка сприятиме поступовому формуванню єдиного мовно-інформаційного україномовного простору на всій території України. Документ також передбачає спецпроєкти:

— подолання наслідків лінгвоциду державної мови та заходи з відновлення функціонування української мови на деокупованих територіях.

— інформаційні кампанії та інші заходи з промоції української мови в Україні та світі.

— удосконалення рівня володіння та викладання української мови педагогічними працівниками [12].

Документом також встановлено українську — мовою надання публічних послуг. До 2030 року 100 % держслужбовців та посадових осіб мають володіти державною мовою відповідно до вимог Українського

правопису й інших стандартів, визначених Національною комісією зі стандартів державної мови, надавати нею публічні послуги та здійснювати публічні комунікації.

Крім того, документ визначає українську, як мову комунікацій, ведення документації та споживання інформації. Для цього створюватимуть додаткові умови для опанування державної мови працівниками бізнес-сфери, а також запровадять чіткі державні стандарти, зокрема української професійної термінології.

Таким чином, модернізація українського суспільства неможлива без систематичного вдосконалення ідеологічних принципів, а ключовим аспектом такої модернізації є державна мовна політика. Ця політика повинна ставити на перший план розвиток української мови як важливого стимулу для спільності українського суспільства. Українська мова має забезпечувати всі сфери життєдіяльності країни і бути основою для інтелектуальних та політичних еліт. Загроза українському суверенітету з боку росії активізувала процеси національного й політичного самовизначення українського народу. Підтримка державної мови у всіх аспектах життя сучасного українського суспільства є необхідною умовою для зміцнення та розвитку держави та визначення українського політичного ідентитету

ВИСНОВКИ

Сучасний стан державної мовної політики в Україні є результатом складного об'єднання законодавчих ініціатив. Мовна політика в Україні є системою правових актів, програм і стратегій, спрямованих на регулювання використання мов у нашому суспільстві. Головними ж аспектами такої політики є визначення статусу української мови як офіційної, підтримку розвитку української мови як державної мови, а також збереження та підтримку мовного різноманіття країни.

Таким чином, варто відзначити, що саме мова є сильним інструментом консолідації держави, вагомою ознакою її життєдіяльності та головним фактором національної геополітичної ідентичності держави, що дає їй перспективу власної репрезентації у сучасному світі. Формування ж мовної політики є важливим напрямом діяльності держави на шляху консолідації суспільства. Мовна політика має стати не лише інструментом національної ідентичності, але й фактором соціальної захищеності населення [9].

Ключову роль в реалізації зазначених процесів відіграють євроінтеграційні процеси України в мовне середовище держав-членів ЄС, що потребує подальших наукових досліджень таких питань як доступу українських громадян до документації ЄС та інформації про діяльність інституцій ЄС; щодо реалізації європейської політики навчання іноземних мов.

Література:

1. Бех В. П., Загороднова І. В. Мовна політика і мовне планування в Україні. Київ: Видавництво Академії наук України, 2008. 272 с.

2. Гриценко П. Ю., Мисик Л. С. Мовна політика в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Київ: Інститут української мови НАН України, 2013. 317 с.

3. Кузьменко Ю. Українській мові приготуватися до вступу в ЄС: мовний омбудсман звернувся до Кабміну з рекомендаціями. URL: https://suspilne.media/culture/662292-ukrainskij-movi-prigotuvatisa-do-vstupu-v-es-movnij-ombudsman-zvernuvsa-do-kabminu/ (дата звернення — 16.10.2024).

4. Куц Ю., Сергєєва О. Сучасна державна мовна політика України: європейський вимір. Теорія та практика державного управління. 2019. № 66. С. 16—23.

5. Куц Ю. О. Сучасна мовна політика української держави: управлінсько-правовий аспект. Теорія та практика державного управління. 2017. № 1 (56). С. 14—20.

6. Левченко О. П., Ковальова Т. В., Плотницька І. М. Мовна політика. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. 2011. С. 364—365.

7. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: автореф. дис. ... д.держ.упр.: 25.00.02 — механізми державного управління. Київ, 2008. 38 с.

8. Лопушинський І. П. Державна мовна політика в Україні: сучасні реалії та перспективи. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер.: Державне управління. 2012. Т. 194, Вип. 182. С. 20—25.

9. Мова та суспільство: сучасна мовна політика в Україні. Сайт URL: https://mcsc.gov.ua/news/mova-ta-suspilstvo-suchasna-movna-polityka-v-ukrayini.

10. Попович Н. Розвиток мови як віддзеркалення впливової ролі держави. Вісник Нац. акад. держ. упр. 2011. № 2. С. 267—275.

11. Про забезпечення функціонування української мови як державної" Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text.

12. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету міністрів України від 15 березня 2024 р. № 243-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2024-%D1%80#Text

13. Про затвердження Порядку взаємодії 8 Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 819. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2019-%D0%BF#Text.

14. Про Концепцію державної мовної політики. Указ Президента України від 15.02.2010 р. № 161/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text.

15. Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України Укази Президента України" від 31.05.2018 р. № 156/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156/2018#Text.

16. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" Закон України від 15.05.2003 р.

№ 802-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text.

17. Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року "Сильна мова — успішна держава" Постанови Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 596-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text.

18. Сергієва О.Ю. Державна мовна політика в Україні: європейський контекст: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / О. Ю. Сергєєва; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. Х., 2011. 20 с.

19. Стратегічні пріоритети політико-правового розвитку України в контексті європейської інтеграції: монографія / кол. авт.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Норма права, 2024. 860 с.

20. Україну прийняли до мовного простору ЄС: що це означає. 2022. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/22/247923.

References:

1. Bekh, V. P. and Zahorodnova, I. V. (2008), Movna polityka i movne planuvannia v Ukraini [Language policy and language planning in Ukraine], Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

2. Hrytsenko, P. Yu. and Mysyk, L. S. (2013), Movna polityka v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku [Language policy in Ukraine: problems and prospects for development], Instytut ukrains'koi movy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

3. Kuz'menko, Yu. (2024), "The Ukrainian language should prepare for joining the EU: the language ombudsman addressed the Cabinet of Ministers with recommendations", available at: https://suspilne.media/culture/662292-ukrainskij-movi-prigotuvatisa-do-vstupu-v-es-movnij-ombudsman-zvernuvsa-do-kabminu/ (Accessed 16.10.2024).

4. Kuts, Yu. and Serhieieva, O. (2019), "Modern state language policy of Ukraine: European dimension", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vol. 66, pp. 16—23.

5. Kuts, Yu. O. (2017), "Modern language policy of the Ukrainian state: administrative and legal aspect", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, vol. 1 (56), pp. 14—20.

6. Levchenko, O. P., Koval'ova, T. V. and Plotnyts'ka, I. M. (2011), Movna polityka. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia: u 8 t. [Language policy. Encyclopedia of public administration], vol. 1, Teoriia derzhavnoho upravlinnia [Theory of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine, pp. 364—365.

7. Lopushyns'kyj, I. P. (2008), "Formation and implementation of the state language policy in the field of education of Ukraine", Abstract of Doctor dissertation, Public Administration, Kyiv, Ukraine.

8. Lopushyns'kyj, I. P. (2012), "State language policy in Ukraine: modern realities and prospects", Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylians'ka akademiia". Ser.: Derzhavne upravlinnia, vol. 194, no. 182, pp. 20—25.

9. Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine (2024), "Language and society: modern language policy in Ukraine", available at: https://mcsc.gov.ua/news/mova-ta-suspilstvo-suchasna-movna-polityka-v-ukrayini (Accessed 20 Oct 2024).

10. Popovych, N. (2011), "Language development as a reflection of the influential role of the state", Visnyk Nats. akad. derzh. upr, vol. 2, pp. 267—275.

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text (Accessed 20 Oct 2024).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Resolution "On the approval of the State targeted national and cultural program to ensure the comprehensive development and functioning of the Ukrainian language as the state language in all spheres of public life for the period up to 2030", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2024-%D1%80#Text (Accessed 10 Oct 2024).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On the approval of Procedure 8 of the interaction of the Commissioner for the protection of the state language with state authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local self-government authorities", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2019-%D0%BF#Text (Accessed 10 Oct 2024).

14. President of Ukraine (2010), Decree "About the Concept of State Language Policy", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text (Accessed 10 Oct 2024).

15. President of Ukraine (2018), Decree "On urgent measures to strengthen the state status of the Ukrainian language and to promote the creation of a unified cultural space of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156/2018#Text (Accessed 10 Oct 2024).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Ratification of European Charter for Regional or Minority Languages", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text (Accessed 20 Oct 2024).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On the approval of the Strategy for the Popularization of the Ukrainian Language until 2030 "A strong language is a successful state", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text (Accessed 10 Oct 2024).

18. Serhiieva, O.Yu. (2011), "State language policy in Ukraine: the European context", Abstract of Ph.D., Public Administration, Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Khark. rehion. in-t derzh. Upr., Kharkiv, Ukraine.

19. Kresina, I. O. (2024), Stratehichni priorytety polityko-pravovoho rozvytku Ukrainy v konteksti ievropejs'koi intehratsii [Strategic priorities of political and legal development of Ukraine in the context of European integration], Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrainy; Norma prava, Kyiv, Ukraine.

20. life.pravda (2022), "Ukraine was admitted to the EU language space: what does this mean", available at: https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/22/247923 (Accessed 20 Oct 2024).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2024 р.

УДК 351.77:614.1/.7 +061.1

А. Б. Гулей,
аспірант, Національний університет "Львівська Політехніка"
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-3818-1234

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.283

НАГЛЯДОВІ РАДИ У ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ

A. Hulei,
Postgraduate student, Lviv Polytechnic National University

SUPERVISORY BOARDS IN HEALTHCARE INSTITUTIONS AS AN ADMINISTRATION TOOL: LEGAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPMENT

У статті досліджено правові засади розвитку наглядових рад у закладах охорони здоров'я України, запроваджених у межах медичної реформи та принципів корпоративного управління. Проаналізовано чинне законодавство і визначено стратегічну роль наглядових рад як інструменту управління, що сприяє прозорості, підзвітності та залученню громадськості до управління медичними закладами. Окреслено ключові законодавчі та організаційні особливості наглядових рад у закладах охорони здоров'я, а також виявлено необхідність вдосконалення нормативно-правової бази для підвищення ефективності їх діяльності. Запропоновано шляхи розвитку наглядових рад, зокрема через адаптацію міжнародного досвіду, для забезпечення якісного управління в системі охорони здоров'я.

The article examines the development and legal foundations of supervisory boards in healthcare institutions in Ukraine, established within the framework of healthcare reform and corporate governance principles. The study analyzes Ukrainian legislation and relevant analytical data, highlighting the strategic role of supervisory boards as effective tools for managing healthcare institutions. These boards enhance transparency, accountability, and public involvement, thereby contributing to the overall improvement of governance and healthcare quality.

The research identifies fundamental differences between supervisory boards in healthcare institutions and those in other sectors, particularly in terms of their unique legal and organizational requirements. Legislative challenges, such as the lack of clarity in defining the roles, competencies, and mechanisms for implementing supervisory boards, are discussed. These challenges often hinder the alignment of board functions with broader healthcare reform goals.

Based on a survey involving 500 healthcare institutions across Ukraine, the article underscores the low implementation rate (12%) of supervisory boards and highlights significant legislative and procedural shortcomings. These include incomplete adherence to legal requirements, insufficient engagement of board members, and a lack of effective mechanisms for monitoring and decision-making.

The article emphasizes the potential of supervisory boards to act as platforms for public participation and oversight, ensuring the protection of patients' and employees' rights. To maximize their effectiveness, the study suggests refining the existing legal framework and drawing on international best practices. Recommendations include creating a more robust regulatory environment and introducing methodological guidelines to facilitate the integration of supervisory boards into healthcare governance structures.

The findings contribute to understanding the transformative role of supervisory boards in healthcare reform and provide practical solutions for improving their functionality and governance impact in Ukraine.

Ключові слова: наглядові ради, медична реформа, корпоративне управління, заклади охорони здоров'я, стратегічне управління, прозорість.

Key words: supervisory boards, healthcare reform, corporate governance, healthcare institutions, strategic management, transparency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Низький рівень довіри суспільства до системи охорони здоров'я в Україні, неефективне управління закладами охорони здоров'я, корупція в медичних закладах стали одними із чинників, які спонукали до проведення реформування медичної галузі, автономізації комунальних та державних закладів охорони здоров'я. Заклади охорони здоров'я, які стали державними та комунальними підприємствами отримали можливість створювати додаткові органи управління. Такими органами управління стали наглядові ради. Законодавець передбачив, що наглядові ради сприятимуть покращенню ефективності управління медичними закладами, відкритості діяльності, відповідальності перед власниками та громадськістю, забезпеченню якісної та доступної медичної допомоги, виконанню прав пацієнтів та медичного персоналу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз цієї тематики свідчить, що питання формування та компетенції наглядових рад у закладах охорони здоров'я, а також заміщення спостережних рад наглядовими, були предметом уваги науковців. У низці публікацій дослідники приділяли увагу різним аспектам цієї проблематики, зокрема організаційним і правовим аспектам діяльності наглядових рад. Ці питання висвітлювали Е. Дихне [9], С. Шевченко [10], І. Селіванова [12]. Водночас відсутні дослідження, спрямовані на обгрунтування правових основ розвитку наглядових рад як інструменту управління в закладах охорони здоров'я.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета дослідження полягає в обгрунтуванні правових засад розвитку та функціонування наглядових рад у закладах охорони здоров'я як ефективного інструменту управління, визначити їхню роль у сучасній системі охорони здоров'я, а також окреслити шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання їхньої діяльності для підвищення прозорості, підзвітності та якості управління в медичних установах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою вдосконалення корпоративного управління в підприємствах державного та комунального секторів економіки, підвищення конкурентоспроможності таких підприємств і зміцнення державних фінансів Верховна Рада України прийняла Закон України № 1405-VIII від 02.06.2016 р. [2].

Ці зміни мали на меті, зокрема, подолати корупцію у діяльності стратегічних державних (комунальних) підприємств, впровадивши такий орган управління, як незалежна наглядова рада, обрана шляхом обов'язкового прозорого конкурсу. Статус наглядової ради характеризується такими ознаками: а) утворюється за рішенням суб'єкта управління об'єктами державної власності, який виконує функції управління підприємством, або територіальної громади; б) є органом управління підприємства; в) має надважливу компетенцію, до якої входять, зокрема, призначення керівника, погодження укладання значних правочинів і правочинів з зацікавленістю та ін.

Наглядові ради створюються не в усіх державних (комунальних) підприємствах, а лише в тих, вартість активів, розмір чистого доходу та розмір статутного капіталу яких відповідають критеріям, затвердженим Кабінетом Міністрів України [3] — для державних підприємств або рішеннями відповідних місцевих рад — для комунальних підприємств.

Одночасно із вдосканаленням корпоративного управління в державному (комунальному) секторі економіки в Україні відбувається реформування медичної галузі. Верховна Рада України прийняла Закон України

Таблиця 1. Порівняльна характеристика наглядових рад відповідно до Господарського кодексу України та Основ законодавства України про охорону здоров'я

Наглядова рада відповідно до Господарського кодексу України	Наглядова рада відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я
Наглядова рада відноситься до органів управління державного (комунального) підприємства.	Наглядова рада в закладі охорони здоров'я – це орган залучення громадськості в охорону здоров'я.
Наглядова рада складається з незалежних членів і представників держави (територіальної громади), при цьому незалежні члени наглядової ради повинні становити більшість від її загального складу, їх призначають за результатами конкурсу.	До складу наглядової ради закладу охорони здоров'я, крім представників власника закладу охорони здоров'я (уповноваженого ним органу) та відповідних органів виконавчої влади та/або органів місцевого самоврядування, входять (за їхньою згодою) депутати місцевих рад, представники громадськості та громадських об'єднань, діяльність яких спрямована на захист прав у сфері охорони здоров'я, організацій, що здійснюють професійне самоврядування у сфері охорони здоров'я.
Наглядова рада унітарного підприємства призначає керівника підприємства, контролює і спрямовує діяльність керівника підприємства, надає згоду на вчинення значного господарського зобов'язання, господарського зобов'язання, щодо вчинення якого є заінтересованість тощо.	Наглядові ради закладів охорони здоров'я розглядають питання, зокрема, щодо дотримання прав і забезпечення безпеки пацієнтів, додержання вимог законодавства при здійсненні медичного обслуговування населення закладом охорони здоров'я, фінансово-господарської діяльності закладу охорони здоров'я.

Джерело: сформовано автором.

№ 2002-VIII від 06.04.2017 р., який дав старт процесу автономізації державних та комунальних закладів охорони здоров'я, тобто їх перетворенню з бюджетних установ на казенні підприємства, або комунальні некомерційні підприємства. Внаслідок такого перетворення у закладах охорони здоров'я — некомерційних підприємствах з'явилися нові органи управління та громадського контролю. Заклади охорони здоров'я, які стали державними та комунальними підприємствами, відповідно до змін в сфері корпоративного управління отримали можливість у випадках, передбачених законом, мати такі органи управління, як наглядові ради. У разі створення в закладі охорони здоров'я наглядової ради управління таким медичним підприємством здійснюватимуть наглядова рада та одноосібний або колегіальний виконавчий орган (директор/дирекція, правління). А, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1077 від 27.12.2017 р., при державних та комунальних закладах охорони здоров'я, що надають медичну допомогу вторинного і третинного рівнів, з якими укладені договори про медичне обслуговування населення, а також при інших закладах охорони здоров'я (за рішенням власника) утворюються спостережні ради. Спостережні ради стали органом залучення громадськості до вирішення питань охорони здоров'я [5].

Як бачимо, між наглядовою радою як органом управління підприємства та спостережною радою як органом залучення громадськості до охорони здоров'я є відмінності.

В межах реалізації Проєкту USAID "Підтримка реформи охорони здоров'я" протягом серпня — жовтня 2021 р. проводився польовий аналіз (дослідження) реальної ситуації щодо практик утворення та діяльності спостережних рад при закладах охорони здоров'я. Для реалізації проведення даного дослідження на місцях Проєктом було залучено — Благодійний фонд "Пацієнти України" [13].

В рамках даного дослідження проводилося опитування (інтерв'ю) із керівниками 500 закладів охорони здоров'я та представниками спостережних рад цих закладів (якщо такі створені) у 9 областях України — Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Луганська, Львівська, Сумська, Одеська, Харківська області [13].

Відповідно до результатів опитування про практики впровадження спостережних рад в закладах охорони здоров'я, проведеного Благодійним фондом "Пацієнти України", спостережні ради були створені лише у 12 % з 500 опитуваних закладів охорони здоров'я. Також за результатами дослідження було виявлено:

— Недосконалість попередньої редакції законодавства: зумовлення перешкод, пов'язаних зі створенням та ефективним функціонуванням спостережних рад у закладах охорони здоров'я.

— Низький рівень виконання законодавства.

— Формальна роль створених спостережних рад: наявність порушень законодавства при створенні та функціонуванні спостережних рад у тих закладах охорони здоров'я, де вони були створені, зокрема, порушення процедури відбору членів спостережних рад, відсутність засідань спостережних рад тощо [14, с. 30—31; 15, с. 3].

Результати цих досліджень стали основою для майбутніх законодавчих змін в Україні для підвищення ефективності управління через заміну спостережних рад на наглядові ради при закладах охорони здоров'я.

Законом України № 2347-IX від 01.07.2022 р. були внесені зміни до частини 2 статті 24 Основ законодавства України про охорону здоров'я, якими передбачено, що у державних та комунальних закладах охорони здоров'я, що надають спеціалізовану медичну допомогу, з якими головними розпорядниками бюджетних коштів укладені договори про медичне обслуговування населення, за рішенням власника закладу охорони здоров'я (уповноваженого ним органу) утворюються наглядові ради з обов'язковим залученням представників громадськості (за їхньою згодою). Наглядові ради також можуть утворюватися за рішенням власника в інших закладах охорони здоров'я [6].

Постановою Кабінету Міністрів України № 1221 від 21.11.2023 р. затверджено Порядок утворення наглядової ради закладу охорони здоров'я та Типове положення про наглядову раду закладу охорони здоров'я [8].

В даному випадку, у результаті таких змін українське законодавство фактично стало передбачати два різновиди наглядових рад, а саме: наглядові ради державних (комунальних) підприємств, статус яких врегульовано Господарським кодексом України [1] та наглядові ради закладу охорони здоров'я, передбачені Законом України № 2801-XII від 19.11.1992 р. [4].

Постановою Кабінету Міністрів України № 1221 від 21.11.2023 р. передбачено, що наглядова рада є колегіальним органом управління закладу охорони здоров'я, який у межах компетенції, визначеної законом і положенням про наглядову раду, здійснює управління закладом охорони здоров'я, а також контролює діяльність керівника закладу охорони здоров'я. Метою діяльності наглядової ради є:

1) забезпечення ефективного управління закладом охорони здоров'я у спосіб, що збалансовує та задовольняє інтереси усіх заінтересованих сторін;

2) гарантування надання якісної та доступної медичної допомоги;

3) забезпечення реалізації прав пацієнтів та працівників закладу;

4) сприяння ефективній реалізації прав власника на управління закладом.

Можна виділити основні повноваження наглядової ради:

1) погодження стратегічного, річного планів діяльності закладу охорони здоров'я, затвердження показників ефективності діяльності закладу охорони здоров'я та створення системи контролю за їх досягненнями;

2) надання пропозицій до проектів фінансового плану закладу охорони здоров'я;

3) погодження принципів формування організаційної структури закладу охорони здоров'я, внесення пропозицій щодо оптимізації організаційної структури за напрямами діяльності;

4) подання пропозицій власникові закладу охорони здоров'я (уповноваженому ним органу) (далі — власник закладу) щодо звільнення з посади керівника закладу охорони здоров'я, умов контракту з ним, матеріальної винагороди за ефективне управління закладом охорони здоров'я та матеріальної відповідальності за заподіяну шкоду;

5) виявлення та врегулювання реальних та/або потенційних конфліктів інтересів керівника закладу охорони здоров'я і членів наглядової ради закладу охорони здоров'я, а також інформування власника закладу про виявлені порушення;

6) надання згоди на вчинення правочину, щодо якого наявна заінтересованість.

Отже, на підставі аналізу чинного законодавства України, відкритих аналітичних даних можна дійти обгрунтованого висновку про наявність правової основи розвитку наглядової ради при закладах охорони здоров'я як колегіального органу управління, який у межах повноважень, здійснює управління закладом охорони здоров'я.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Наглядові ради у закладах охорони здоров'я, відповідно до Господарського кодексу України та Основ законодавства України про охорону здоров'я, мають значний потенціал для посилення управління в медичних установах, сприяючи прозорості, підзвітності та громадському контролю. Встановлено, що наглядові ради виконують не лише наглядову функцію, а й слугують платформою для залучення представників громади, громадських об'єднань, професійних організацій та місцевої влади, що підвищує рівень участі громадськості у системі охорони здоров'я. Однак, існуючі правові положення потребують удосконалення, зокрема щодо чіткого визначення компетенцій та відповідальності наглядових рад у закладах охорони здоров'я, щоб уникнути правових колізій і забезпечити ефективне виконання їхніх функцій.

Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі міжнародного досвіду функціонування наглядових рад у медичних закладах, що дозволить запозичити ефективні практики для України. Необхідно розробити та вдосконалити нормативно-правову базу, яка б регламентувала механізми взаємодії між наглядовими радами, власниками закладів охорони здоров'я та органами місцевого самоврядування. Перспективним напрямом є також створення методичних рекомендацій для впровадження наглядових рад у закладах охорони здоров'я, що сприятиме кращому розумінню їхньої ролі та забезпечить підтримку їхнього розвитку на місцевому рівні.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 06.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 15 жовтня 2024).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності: Закон України № 1405-VIII від 02.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1405-19 (дата звернення: 15 жовтня 2024).

3. Деякі питання управління державними унітарними підприємствами та господарськими товариствами, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі: Постанова Кабінету Міністрів України № 142 від 10.03.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2017-%D0%BF (дата звернення: 15 жовтня 2024).

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 2801-XII від 19.11.1992 р. в редакції Закону України № 2002-VIII від 06.04.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2002-19 (дата звернення: 15 жовтня 2024).

5. Про спостережну раду закладу охорони здоров'я та внесення змін до Типової форми контракту з керівником державного, комунального закладу охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України № 1077 від 27.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1077-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 15 жовтня 2024).

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України № 2347-IX від 01.07.2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 15 жовтня 2024).

7. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023 — 2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 04.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 15 жовтня 2024).

8. Про наглядову раду закладу охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України № 1221 від 21.11.2023. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/

show/1221-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 15 жовтня 2024).

9. Євген Дихне. Навіщо держкомпаніям наглядові ради і хто повинен до них входити? URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2021/10/21/678906/ (дата звернення: 15 жовтня 2024).

10. Сергій Шевченко. Наглядові ради держпідприємств — ручне управління або професіоналізм незалежних директорів? URL: https://hoe.com.ua/post/nagljadovi-radiderzhpidprijemstv-ruchne-upravlinnja-abo-profesionalizm-nezalezhnih-direktoriv.html (дата звернення: 15 жовтня 2024).

11. Миронюк І. С., Слабкий Г. О., Білак-Лук'янчук В. Й., Рожкова М. Г. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги" як новий етап реформування галузі охорони здоров'я країни. /Медичне право України: сучасні досягнення та перспективи розвитку. Збірник наукових статей міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю з дня створення першої в Україні кафедри медичного права. Упор. І. Я. Сенюта, Х. Я. Терешко. Львів: Видавництво ЛОБФ "Медицина і право", 2023. С. 107 — 109.

12. Ірина Селіванова. Як спостережну раду при закладі охорони здоров'я наглядовою замінили. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1976452 (дата звернення: 15 жовтня 2024).

13. Спостережні ради в закладах охорони здоров'я. URL: https://nszu.gov.ua/novini/sposterezhni-radi-v-zakladah-ohoroni-zdorovya-583 (дата звернення: 15 жовтня 2024).

14. Лікування доступне для всіх. URL: https://patients.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/pou-2021-report.pdf (дата звернення: 15 жовтня 2024).

15. Презентація про наглядові ради у межах Проєкту USAID "Підтримка реформи охорони здоров'я". URL: https://docs.google.com/presentation/d/1BeSq82pRZbeq5vTQz66x5jnd7NFVVbeA/edit?usp=sharing&ouid=105721054817610976171&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 15 жовтня 2024)

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003), "The Economic Code of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (Accessed October 15, 2024).

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016), Law of Ukraine "On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the management of state and communal property objects", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1405-19 (Accessed October 15, 2024).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017), Resolution "Some issues of management of state unitary enterprises and business companies in which more than 50 percent of shares (stakes) belong to the state", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2017-%D0%BF (Accessed October 15, 2024).

4. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992), Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2002-19 (Accessed October 15, 2024).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017), Resolution "On the supervisory board of a health care institution and amendments to the standard form of a contract with the head of a state or municipal health care institution", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1077-2017-%D0%BF#Text (Accessed October 15, 2024).

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022), Law of Ukraine "On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the improvement of legislation on the activities of health care institutions", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (Accessed October 15, 2024).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023), Resolution "On approval of the state anti-corruption program for 2023-2025", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text (Accessed October 15, 2024).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023), Resolution "On the supervisory board of a health care institution", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1221-2023-%D0%BF#Text (Accessed October 15, 2024).

9. Dykhne, Y. (2021), "Why do state companies need supervisory boards and who should join them?", available at: https://www.epravda.com.ua/columns/2021/10/21/678906/ (Accessed October 15, 2024).

10. Shevchenko, S. (n.d.), "Supervisory boards of state enterprises — manual management or professionalism of independent directors?", available at: https://hoe.com.ua/post/nagljadovi-radiderzhpid-prijemstv-ruchne-upravlinnja-abo-profesionalizm-nezalezhnih-direktoriv.html (Accessed October 15, 2024).

11. Myroniuk, I. S., Slabkyi, H. O., Bilak-Lukianchuk, V. Y., & Rozhkova, M. G. (2023), "The law of Ukraine "On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the improvement of health care provision" as a new stage of reforming the health care sector in Ukraine", Medical law of Ukraine: Modern achievements and development perspectives. Proceedings of the International Scientific-Practical Conference dedicated to the 10th anniversary of the first Department of Medical Law in Ukraine, LOBF Medicine and Law Publishing House, Lviv, Ukraine, pp. 107 — 109.

12. Selivanova, I. (2023), "How the supervisory board of a health care institution was replaced with a supervisory board", available at: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1976452 (Accessed October 15, 2024).

13. National Health Service of Ukraine. (2021), "Supervisory boards in healthcare institutions", available at: https://nszu.gov.ua/novini/sposterezhni-radi-v-zakladah-ohoroni-zdorovya-583 (Accessed October 15, 2024).

14. Patients of Ukraine. (2022), "Treatment accessible to all", available at: https://patients.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/pou-2021-report.pdf (Accessed October 15, 2024).

15. USAID (2022), "Presentation on supervisory boards within the framework of the USAID Health Reform Support Project", available at: https://docs.google.com/presentation/d/1BeSq82pRZbeq5vTQz66x5jnd7NFVVbeA/edit?usp=sharing&ouid=105721054817610976171&rtpof=true&sd=true (Accessed October 15, 2024).

Стаття надійшла до редакції 06.11.2024 р.

УДК 351:862.44

Т. О. Татарнікова,
здобувач, Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-5470-8288

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.288

ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ

T. Tatarnikova,
Applicant, Nattional University of Civil Defence of Ukraine

PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS AS THE BASIS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF INTERNAL SECURITY

У статті здійснено дослідження захисту національних інтересів як основи державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. Зокрема, визначено взаємозв'язок зовнішньої та внутрішньої безпеки країни; показано рівні проблематизації захисту національних інтересів; виокремлено аспекти захисту національних інтересів як основи державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки.

Підкреслено, що захищеність і стабільність держави можна вважати забезпеченими, якщо гарантовано її зовнішню та внутрішню безпеку. В нинішніх умовах необхідно чітке позначення політичних цілей, адекватних нової реальності, що мають у своїй основі забезпечення національних інтересів.

Відзначено, що національні інтереси детерміновані низкою чинників: географічне положення країни, забезпеченість ресурсами, населення та його національний склад, рівень розвитку, зовнішні та внутрішні загрози, управління, організація. Розгляд національних інтересів для України необхідно здійснювати з урахуванням історії, цивілізаційної специфіки країни. У цьому зв'язку виділено політичний, соціальний та економічний аспект проблеми.

Показано, що проблематизація захисту національних інтересів може проводитись на двох рівнях. Перший — спільні інтереси країн: екологічна безпека, національна безпека, економічна, політична самостійність. Другий — інтереси локального масштабу, що відбивають конкретно історичну специфіку національно-державних інтересів.

Обгрунтовано, що оздоровлення соціальної сфери можливе через низку заходів: регулювання доходів через прогресивне оподаткування, індексацію; запобігання безробіттю, створення нових робочих місць, перепідготовка, перекваліфікація кадрів, професіоналізація; підтримка материнства, дитинства; збалансування пенсійної системи; підвищення рівня екологічного контролю; гармонізація соціальної структури; розгортання програм житлового будівництва; розширення системи кредитування населення; профілактика захворювань; заохочення легального підприємництва; декриміналізація.

The article studies the protection of national interests as the basis of public administration in the field of internal security. In particular, the relationship between the external and internal security of the country is determined; the levels of problematization of protection of national interests are shown; the aspects of protection of national interests as the basis of public administration in the sphere of internal security are allocated.

It is emphasized that the security and stability of the state can be considered as secured if its external and internal security is guaranteed. In the current circumstances, it is necessary to clearly designate political goals adequate to the new reality, which are based on ensuring of national interests.

It is noted that national interests are determined by a number of the following factors: the geographical position of the country, the availability of resources, the population and its national composition, the level of development, external and internal threats, management, organization. Consideration of national interests for Ukraine should be carried out taking into account the history and civilization specifics of the country. In this regard, the political, social and economic aspects of the problem are highlighted.

It is shown that problematization of protection of national interests can be carried out at two levels. The first one — the common interests of countries: environmental security, national security, economic and political independence. The second one — the interests of a local scale, reflecting specifically the historical specifics of national and state interests.

It is substantiated that the recovery of the social sphere is possible through a number of the following measures: income regulation through progressive taxation, indexation; prevention of unemployment, creation of new jobs, retraining of personnel, professionalization; support for motherhood, childhood; balancing of the pension system; increasing of the level of environmental control; harmonization of social structure; deployment of housing programs; expansion of the system of lending to the population; disease prevention; encouraging legal of entrepreneurship; decriminalization.

Ключові слова: державне управління, національні інтереси, внутрішня безпека, національна безпека.
Key words: public administration, national interests, internal security, national security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку України відрізняється нестабільністю суспільства, кризою державності, незахищеністю інтересів більшості населення. Процес соціальних перетворень відбувається за відсутності чітко фіксованого вектору їхньої спрямованості, в умовах нерозвиненості масової політичної культури, громадянського суспільства. Досягнення економічної, соціальної, політичної, ідеологічної стабільності стає пріоритетним і багато в чому визначає найважливіші параметри геополітичної безпеки України. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Національні інтереси детерміновані низкою чинників: географічне положення країни, забезпеченість ресурсами, населення та його національний склад, рівень розвитку, зовнішні та внутрішні загрози, управління, організація. Зазначеним питанням присвятили свої наукові напрацювання багато вчених і практиків, зокрема, С. Домбровська, І. Корж, М. Ковалів та ін. Однак проблематика захисту національних інтересів як основи забезпечення внутрішньої безпеки держави все ще залишається недостатньо дослідженою.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є дослідження захисту національних інтересів як основи державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

— визначити взаємозв'язок зовнішньої та внутрішньої безпеки країни;

— показано рівні проблематизації захисту національних інтересів;

— виокремити аспекти захисту національних інтересів як основи державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Забезпечення внутрішньої безпеки перебуває у прямому зв'язку з рівнем зовнішньої безпеки країни. Отже, важливою умовою вирішення цього завдання є вироблення та реалізація програми національної безпеки, побудованої на захисті національних інтересів та гармонізації їх із загальноцивілізаційними цінностями.

Захищеність і стабільність держави можна вважати забезпеченими, якщо гарантовано її зовнішню та внутрішню безпеку. В нинішніх умовах необхідно чітке позначення політичних цілей, адекватних нової реальності, що мають у своїй основі забезпечення національних інтересів [2; 3].

Проблематизація захисту національних інтересів може проводитись на двох рівнях. Перший — спільні інтереси країн: екологічна безпека, національна безпека, економічна, політична самостійність. Другий — інтереси локального масштабу, що відбивають конкретно історичну специфіку національно-державних інтересів. Тут враховується різноманітність інтересів структурних елементів українського суспільства, що у кінцевому підсумку уможливлює визначення стратегічних ліній розвитку [1; 5].

Розгляд національних інтересів для України необхідно здійснювати з урахуванням історії, цивілізаційної специфіки країни. У цьому зв'язку доцільно виділити політичний, соціальний та економічний аспект проблеми.

1. Політичний аспект. Одна з найістотніших позицій країни — сильна державність. Централізована владна структура виступає заміною цивілізаційних механізмів регуляції, носієм нормативного та ієрархічного порядку, що поєднує різнорідний конгломерат соціальних, конфесійних, культурних утворень. Розпад держави завжди спричиняв розпад стійких механізмів інтеграції та стабілізації суспільних відносин, що позбавляють перспектив сталого розвитку.

Практика європейських країн свідчить про те, що з усіх національних комплексів — етнічний, політичний, культурно-історичний, територіальний, економічний, —

пріоритет віддається саме політичному. Політичний чинник домінує стосовно територіального, економічного, культурно-історичного, етнічного чинників.

Справжня свобода, демократія, права всіх громадян незалежно від національної, соціальної, релігійної приналежності не суперечать ідеям та принципам сильного державного будівництва. Сильною, дієздатною виявляється та держава, де межі свободи та прав людини суворо зафіксовані в законі, влада служить закону як інструмент реалізації та гарантії свобод і прав. Правова держава тільки тоді може повною мірою виконати свої функції, коли вона є сильною державою, здатною не тільки приймати закони, а й дотримуватися їх, забезпечувати їх реалізацію. Саме така держава здатна послідовно поєднувати в собі основні принципи прав людини, її прав і свобод, а також правозаконності сильної влади як по вертикалі, так і по горизонталі [3; 4].

2. Економічний аспект Економічна детермінанта — суттєва змістовна частина національно-державних інтересів. Якщо світові тенденції — рух шляхом інтеграції, то реальна ситуація в Україні відрізняється руйнацією економічного і науково-технічного потенціалу.

Серед стратегічних цілей — піднесення конкурентоспроможності національної економіки. Пріоритет має бути відданий довгостроковим загальнонаціональним програмам. Конкурентними на світовому ринку є сировина, сільгосптовари, наукомісткі виробництва. Можна активно задіяти потенціал легкої та харчової промисловості.

Для врегулювання обсягів виробництва, підтримки інвестицій, скорочення тіньового виробництва необхідно оптимізувати бюджетну та податкову політику. У разі монопольного виробництва потрібна сильна, антиінфляційна лінія з урахуванням державного регулювання цін, певної їх лібералізації. Для контролю бюджетного дефіциту важливим є виявлення вільних коштів населення [1; 2].

3. Соціальний аспект. Оновлення суспільства неможливе, якщо буде збережено неуважність до проблем соціального розвитку. До останнього часу соціальні проблеми розглядалися за "залишковим" принципом. Дії влади найчастіше виявлялися непродуманими, безсистемними, загострюючими і так складну ситуацію. Завдання побудови сильної державності не може бути виконане без вирішення питання про громадян. Україна має досягти стану, що відповідає ідеалам держави, де кожному громадянину гарантовано простір реалізації та майбутнє. Наступні покоління українців повинні бути позбавлені тягарів готівкового життя, що робить реально можливою підтримку солідного кваліфікаційного, духовного, фізичного потенціалу [2; 5].

Політика, що відповідає національно-державним інтересам, має бути орієнтована на розробку програм зміцнення фізичного та морального здоров'я населення. Оздоровлення соціальної сфери можливе через низку заходів:

— регулювання доходів через прогресивне оподаткування, індексацію;

— запобігання безробіттю, створення нових робочих місць, перепідготовка, перекваліфікація кадрів, професіоналізація;

— підтримка материнства, дитинства;

— збалансування пенсійної системи;

— підвищення рівня екологічного контролю;

— гармонізація соціальної структури; розгортання програм житлового будівництва;

— розширення системи кредитування населення;

— профілактика захворювань;

— заохочення легального підприємництва;

— декриміналізація.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому, система внутрішніх національних інтересів має будуватися навколо її головного надбання — кадрового потенціалу нації, культури, освіти, кваліфікації. У період ринкових реформ основна шкода була завдана саме інтелектуальному потенціалу країни, тоді як саме з ним пов'язуються основні надії на відродження та піднесення. Дане розуміння стратегічних ресурсів дозволяє вибудувати систему внутрішніх економічних інтересів країни та сформулювати відповідні завдання та напрями державної політики щодо забезпечення внутрішньої безпеки.

Література:

1. Домбровська С. М. Механізм забезпечення державної соціальної безпеки в Україні. Наукові праці: Науково-методичний журнал. Державне управління. 2015. Вип. 242. Т. 254. С. 28—32.

2. Копан О. В. Безпека як силовий фактор державного управління. Право України. 2001. № 7. С. 26—27.

3. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових понять. Правова інформатика. 2012. № 4 (36). С. 69—75.

4. Рубан А. В. Формування дієвих механізмів вирішення проблем державного регулювання у сфері національної безпеки. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2019. Вип. 11. С. 141—143.

5. Собакарь А. О., Ковалів М. В. Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2016. № 845. С. 156—160.

References:

1. Dombrovska, S. M. (2015), "The mechanism of state social security in Ukraine", Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyy zhurnal. Derzhavne upravlinnya, vol. 242, no. 254, pp. 28—32.

2. Kopan, O. V. (2001), "Security as a force factor of public administration", Pravo Ukrainy, vol. 7, pp. 26—27.

3. Korzh, I. F. (2012), "State security: methodological approaches to the system of constituent concepts", Pravova informatyka, vol. 4 (36), pp. 69—75.

4. Ruban, A. V. (2019), "Formation of effective mechanisms for solving problems of state regulation in the field of national security", Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, vol. 11, pp. 141—143.

5. Sobakar, A. O. & Kovaliv, M. V. (2016), "Administrative and legal principles of activity of state bodies in the sphere of ensuring national security", Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", vol. 845, pp. 156—160.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2024 р.